

Gf Andrássy Gyula

Zemplén-megye követe
1848

GRÓF ANDRÁSSY GYULA ÉLETE ÉS KORA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL
KIADATLAN FORRÁSOK ALAPJÁN

IRTA

MONORI WERTHEIMER EDE

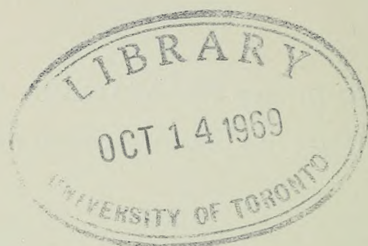
ELSŐ KÖTET

KÜLÜGYMINISZTERI KINEVEZTETÉSÉIG

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1910

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ.

Gróf Andrássy Gyulának, Magyarország egyik legnagyobb és Európa egyik legjelentékenyebb államférfiának életéről és működéséről eddig nem volt megbízható történeti munkánk. A Magyar Tudományos Akadémia megbizásából nekem jutott a megtisztelő feladat, hogy irodalmunknak ezt a hiányát pótoljam.

Ezennel közreadom — sok esztendei forrástanúlmányok eredményeként — gróf Andrássy életrajzának első kötetét, a mely külügyminiszterré történt kineveztetéseig (1871 november haváig) terjed. A második kötet, a mely nemsokára követni fogja az elsőt, Andrássy külügyi politikáját és életének utolsó éveit ismerteti, a melyeket már nem állami szolgálatban töltött.

Nyomatékkal kivánom megjegyezni, hogy egyéniségének jellemrajzát a második kötet záró fejezete fogja tartalmazni.

Andrássy minden ízében magyarnak érezte magát. Minden törekvése arra irányúlt, hogy Magyarországot nagygyá és virágzóvá tegye. Mindazonáltal Ausztria is magáénak vallhatja őt, államférfiúi működése alapján, a mely mélyen belenyúlt az osztrák államfél sorsának irányításába. Az ő története egyszersmind Ausztria-Magyarország és 1870 óta Európa története is. Nem szorúl tehát különös magyarázatra, hogy ebben a munkában Andrássy korának nagy eseményei részletesebben vannak elbeszélve. Hiszen keretét szolgáltatják az ő élete képének!

Mind Magyarországnak, mind Ausztriának megvan minden oka ahhoz, hogy erre a férfiúra büszkék legyenek. Mert ő volt az, a ki a monarchiát, a vereségek esztendei után, ismét a tekintélynek arra a magas fokára emelte, a melynek Kaunitz herczeg és Metternich herczeg legjobb napjaiban örvendhetett. Mint senki más a magyar államférfiak közül, szállt sikra — Deák mellett — Andrássy, az 1867-iki kiegyezés alkotótársa, az Ausztriával való kibékülés és a monarchiának a külföld irányában fentartandó egysége érdekében, a melyet Magyarországra nézve életkérdésnek tartott. Ausztriában sohasem volna szabad megfeledkezni arról, hogy Andrássy, valamint Deák is, egyátalán nem akartak belemenni a kiegyezésbe, a nélkül, hogy az alkotmányos állapotok helyre ne legyenek állítva a Lajthán innen és túl. Különösen az osztrák-németeknek hálásan kellene megemlékezniök arról, hogy Andrássy volt az, a ki a königgrätzi csata után az uralkodó előtt szíve egész melegével a magyar és a német elemekre támaszkodó dualizmus életbeléptetése mellett emelt szót és a ki a föderalisztikus Ausztria megalakulásának lehetőségét tekintélyének egész súlyával minden alkalommal támadta. Itt és odaát rokonszenvvel kell megemlékezni arról is, hogy Andrássy uralkodójának, I. Ferencz József császárnak és királynak, *teljes hozzájárulásával* segített lerakni a külpolitikának azt az alapját, a melyen ma is állunk és a melyen, Európa békéjének érdekében, mindenkor meg kell maradnunk. Már csupán ezért az egy tényért is megilleti Andrássyt, Bismarckkal együtt, a világ háláját.

De a mint Andrássy, eltérve Beusttól, Németországgal szemben becsületes, nyílt politikát követett, épp úgy törekvése volt Bismarcknak is az, hogy az osztrák-magyar monarchia irányában kifogástalan őszinteséggel járjon el. Koruknak két legnagyobb államférfia, a kik barátságos

érzelmeket tápláltak egymás iránt, ezt a baráti viszonyt ki akarták terjeszteni az általuk vezetett birodalmakra is, áthatva attól az óhajtástól, hogy e baráti vonzalom mintegy folytonosan elevenenható politikának egyetlen szilárd alapja Ausztria-Magyarország és Németország népeiben mind mélyebb gyökereket verjen. Bismarcknak és Andrássynak minden időkre megvan az a jelentőségük, hogy megteremtői az igaz baráti politikának Ausztria-Magyarország és Németország között — nagybecsű örökséget hagyva ebben azokra, a kik utódaik a külpolitika vezetésében.

Azonban sohasem írhattam volna meg Andrássy élettörténetét, ha valóban rendkívüli módon nem váltak volna reám nézve hozzáférhetőkké a nyilvános és magán-levéltárak. A benső hála érzelme fog el mindama személyiségek iránt, a kiknek módjában állott, hogy segítségemre legyenek. Már az előbbi cs. és kir. külügyminiszter, gróf *Gołuchowski Agenor* ő nagyméltósága, szives volt kérésemre a cs. és kir. külügyminisztérium nehány becses okiratát rendelkezésemre bocsátani. De csak gróf *Aehrenthal Alajos* cs. és kir. külügyminiszter ő nagyméltósága tette, minden elismerésre méltó szabadelvűséggel, melylyel a történetírás igazi barátjának bizonyult, lehetővé, hogy kimerítőbb bepillantást nyerjek a vezetése alatt álló cs. és kir. külügyminisztérium levéltári kincseibe. Nem kevésbbé magas szempontból és szintén avatott kedvelőjeként a történelemnek járt el az előbbi német birodalmi kanczellár, *Bülow* herczeg ő főméltósága is, midőn megengedte nekem a porosz állam-levéltár felhasználását. Dr. *Schiessl* lovag ő nagyméltóságának engedélyével okiratokhoz juthattam Ő Felségének cs. és kir. kabinetlevéltárából és dr. *Wekerle,* volt magyar miniszterelnök, valamint dr. báró *Beck*, volt osztrák miniszterelnök ő nagyméltóságaik szivességével hozzáférhettem a magyar és az osztrák miniszterelnökségek különböző aktái-

hoz. A belső viszonyok föltárása tekintetében igen nagy értékűek voltak reám nézve a cs. kir. belügyminisztérium adalékai, melyeknek használatát az akkori osztrák belügyminiszter, gróf *Bylandt-Rheidt Arthur* ő nagyméltósága engedte meg. *Woinovich Emil* gyalogsági tábornok ő nagyméltósága szives készséggel lehetővé tette nekem a betekintést a cs. és kir. hadi levéltár okmányaiba. Érdekes anyagot szolgáltatott a Magyar Nemzeti Muzeum irattára is.

A magánlevéltárak között, a melyekhez hozzáférhettem, első helyen kell megemlékeznem a gróf Andrássy-levéltárról, a melyet ifj. gróf *Andrássy Gyula,* a volt magyar belügyminiszter ő nagyméltósága eléggé nem méltányolható korlátlansággal bocsátott rendelkezésemre. Szerfölött értékes adatokat kaptam gróf *Batthyány Lajosné* ő nagyméltóságától, néhai gróf Andrássy Gyula leányától. Elsőrangú forrásnak kell minősítenem az egykori osztályfőnök és később Ő Felsége személye körüli miniszter báró *Orczy Béla* ő nagyméltóságának kiadatlan naplóit és édes anyjához írt leveleit. Ezeknek az új ismeretek egész sokaságát köszönhetem. Magyar ókonzervativok érdekes levelei, a melyek alapján ezek mint az alkotmányosság helyreállitásának úttörői voltak jellemezhetők, *Dessewffy Aurél* volt főrendiházi elnök úr ő nagyméltósága útján jutottak kezemhez és igen tartalmas közléseket kaptam gróf *Beck Frigyes* táborszernagy, egykori vezérkari főnök ő nagyméltóságától. Számos más személyiség is szíves volt megengedni, hogy emlékeik forrásából merítsek. Tanúlmányaimban lekötelező segítségemre volt gróf *Szögyény-Marich László,* berlini cs. és kir. nagykövet úr ő nagyméltósága, a ki rendkivüli melegséggel támogatott feladatomban. Nemkülönben benső köszönetre érzem lekötelezve magamat gróf *Esterházy Pál* cs. és kir. osztályfőnök ő nagyméltósága, báró *Griesinger*

német császári titkos követségi tanácsos, dr. *Koser* titkos főkormányzótanácsos, a porosz államlevéltárak igazgatója, és báró *Schlechta,* cs. és kir. udvari tanácsos urak iránt, a kiknél munkám szintén a legnagyobb rokonszenvre talált. Hálásan kell itt megemlékeznem tisztelt barátaimról, dr. *Károlyi Árpád* cs. és kir. udvari tanácsos, a cs. és kir. állam-levéltár igazgatójáról, valamint *Kónyi Manó*ról, Deák beszédeinek kiadójáról, a kik minden alkalommal a legkészségesebben és a legszeretetreméltóbb módon támogattak gazdag tudásukkal. Hálával tartozom még Dr. *Kretschmayr Henrik* egyetemi tanárnak is, az osztrák belügyminiszteriumi levéltár vezetőjének.

És most, mielőtt ez a mű a könyvpiaczra kerülne, még egy szót, a melyet személyes ügyben engedek meg magamnak. A hisztorikus pártatlanságáról szóló szokásos, de már többszörösen elnyűtt frázishoz nem folyamodom. Magának a műnek kell bizonyítania, hogy megfeleltem-e a történetíró hivatásának. Legőszintébb törekvésem volt, hogy a reám nézve hozzáférhető anyag segítségével a kor szellemébe és a vezető személyiségek szándékaiba behatoljak. Hálásan fogadok tehát minden olyan kritikát, a mely tárgyi okulást nyujt. Ellenben minden, pártszenvedélytől sugallt és áthatott megjegyzést figyelmen kívül fogok hagyni: az igazság érdekében, a melyet szolgálni minden történetírónak szent kötelessége.

TARTALOMJEGYZÉK.

ELSŐ FEJEZET.

MÁSODIK FEJEZET.

HATODIK FEJEZET.

HETEDIK FEJEZET.

KILENCZEDIK FEJEZET.

TIZEDIK FEJEZET.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

TIZENHATODIK FEJEZET.

ELSŐ FEJEZET.

ANDRÁSSY GYULA GYERMEKKORA, IFJUSÁGA ÉS DIPLOMÁCZIAI PÁLYÁJÁNAK KEZDETE.

Még a híres 1811/12-iki országgyűlés tartama alatt foglalkozott Metternich herczeg azzal a tervvel, hogy I. Napoleon segítségével, a magyar alkotmányt eltörli. Ily módon akarta a kellemetlen magyar nemzetet megtörni.[1] Úgy látszik, hogy a franczia császár éppen nem idegenkedett az osztrák államkanczellár indítványának elfogadásától, a mi ellenszolgálat lett volna Ausztria erős katonai részvételeért az Oroszországgal szemben küszöbön levő hadjáratban. Ámde a franczia-orosz hadjárat szerencsétlen kimenetele csakhamar véget vetett e Metternich-féle légvárnak. A bécsi udvar azonban, ha nem is volt képes a magyar szabadságot megsemmisíteni, mégsem mondott le arról a reménységről, hogy az ország belső ügyeit önkényüleg vezetheti. És tényleg 1812-től 1825-ig — a törvény kifejezett rendelkezései ellenére — nem hívták össze az országgyűlést. Erőszakkal hajtották be az adót és soroztak ujonczokat. Ennek következtében az akkori nemzedék a bécsi udvarral szemben kifejtett ellentállásban nőtt fel. A magyarok passziv, de kitartó ellentállása végre is e politika megváltoztatására bírta a kormányt. Ugyanaz a Metternich, a ki 1812-ben az or-

[1] Wertheimer Ede: «Az 1811/12-iki magyar országgyűlés», 143. l.

szággyűlést elnémította, 1825-ben azt tanácsolta Ferencz királynak, szakítson eddigi magatartásával és a mint magát kifejezte, az alkotmány keretein belül foglaljon állást.[1] E tanács első következése az 1825-iki országgyűlés összehívása volt, a melylyel a magyarokra nézve új, jobb napokat igérő korszak köszöntött be. Mindenki bizalommal tekintett a jövő elébe, és a megújhodás jelei kezdtek feltünedezni. Kevéssel e nagyfontosságú események előtt született gróf Andrássy Gyula 1823 márczius 3-án Kassán.[2] Gyermekkorát tehát már nem környezte a szülői házban a bánkódás a haza vigasztalan helyzete miatt. Andrássy ifjú, fogékony lelke megértette a nemes és csak nagy czélokért lelkesülő gróf Széchenyi István hatalmas szavát: «Magyarország nem volt, hanem lesz.» És követte azt. Minden oldalról új élet, a szellemi életnek, az irodalomnak oly föllendülése köszöntötte a virulóan fejlődő ifjút, a minő Magyarországon mindaddig ismeretlen volt. Andrássy, a ki a sors kedvezéséből éppen e hatalmasan fejlődő korszakban pillantotta meg a napvilágot, Magyarország legelőkelőbb nemzetségeinek egyikéből származik, melynek eredete a középkor szürke ködében vész el. A családi hagyományok szerint az Andrássyak nemzetsége, melynek számos tagja játszott Magyarország történetében kimagasló szerepet, eredetét a Scythiából Magyarországba vándorolt ősmagyar vezérek egyikétől, Andorástól vezeti le. Történelmileg azonban csak az mutatható ki, hogy az Andrássyak székely nemzetség,[3] mely

[1] Beer Adolf: «Kübeck und Metternich» cz. m. «Denkschriften der Kais. Akademie d. Wissenschaften» XLV. 33. l. 9. jegyzet.

[2] Későbbi haditörvényszéki iratokban állandóan arról van szó, hogy Andrássy Bécsben született, holott ez téves. Szülővárosa Kassa. A ház, melyben először látta meg a napvilágot, ma is fennáll és megemlékezésül a város nagy fiára, emléktáblával van megjelölve.

[3] A székelyek tudvalevőleg a hunnoktól származtatják magukat.

kezdetben Erdélyben élt. Onnan van «Csikszentkirályi» első előnevük is. De a XVI. század második felében a Békési Gáspár-féle fölkelés következtében Andrássy Péter Magyarországba volt kénytelen menekülni. Itt kárpótlásul Erdélyben elvesztett birtokaiért, de egyben a királyi kegy jeléül is, mint arra való ember a gömörmegyei «Krasznahorka» várának kapitányává lett. Az Erdélyből végleg elszakadt kapitány a várat Miksa jóakaratával megszerezte családjának, mely a félig ép várat mindmáig meg is tartotta kezében. E vártól vették az Andrássyak a Krasznahorkai előnevet, a melyet, az előbbivel egyesítve, még most is használnak. A család később két ágra oszlott: az idősebb betléri és az ifjabb monoki ágra. Az idősebbik ág legkiválóbb leszármazottjainak egyike Andrássy (I.) Károly volt, a ki Mária Terézia uralkodása alatt a legmagasabb katonai rangfokozatokat és 1779-ben a grófságot is elnyerte. E kitünő tábornok egyik unokája (III.) Károly, gróf Andrássy Gyula atyja.[1]

Gróf Andrássy Károly jómódú volt, de nem gazdag. Ám, mint korának egyik legszebb férfia, mint kitünő lovas és tánczos, annál jobban értett ahhoz, hogy az ifjú arisztokrata hölgyek szívét meghódítsa. Ezek a tulajdonságok ébresztettek Andrássy Károly iránt forró szerelmet Magyarország leggazdagabb örökösnőinek egyikében: Szápáry Etelka grófnőben. Mondják, hogy még mielőtt ez történt, Károly gróf megkérte volna a Koháry herczegi család legutolsó női sarjának kezét, a ki azonban már ekkor Koburg herczegnek volt odaigérve. Állítják továbbá, hogy az öreg Koháry herczegné ezt nagyon sajnálta, mert szívesen vette volna, hogy a herczegi rengeteg birtokok ma-

[1] V. ö. az Andrássyakra vonatkozólag: «Nemzetségi zsebkönyv: főrangú családok». Továbbá gróf Vay Sándor: «Az Andrássyak» cz. művét («Magyarország vármegyéi és városai: Gömör-Kishont vármegye»).

gyar kézen maradjanak. De hát Koháry herczegnő helyett Szápáry Etelka grófnőt rendelte a sors az ifjú grófnak. Az egyik verzió szerint a grófkisasszony szerelme szülőinél a leghevesebb ellenzésre talált. Hallani sem akartak a gavallér kérőről, a ki kissé költséges szenvedélyei folytán nagyon el volt adósodva. Azonban Etelka grófnőt nem egykönnyen lehetett lefegyverezni. Túltéve magát szülői ellenszegülésén, kik engedetlensége esetére kitagadással fenyegették, jegyet váltott gróf Andrássyval. A szilárd jellemre valló elszántság ily nagy foka előtt a szülők is meghajoltak. De mivel engedékenységet szintén nem ismertek, épp úgy megmaradtak ők is elhatározásuknál, hogy az ifjak háztartásához egy fillérrel sem járulnak hozzá. Igen szerény viszonyok közt kellett tehát a fiatal párnak élnie. Maga Andrássy grófné beszélte el később egy főúri barátnőjének, hogy házában néha oly nagy volt a szükség, hogy egyszer a nagyanyjától örökölt gyöngyöket volt kénytelen eladni.[1] Elterjedtebb hagyomány szerint gróf Andrássy Károly jövendőbeli hitvesét a mult század huszas éveiben egy bálon ismerte meg és szüleinek beleegyezésével vezette oltárhoz.

Bármiként álljon is a dolog: akár helyeselték a szülők e frigyet, akár nem, annyi bizonyos, hogy az ifjú grófné nem nyujthatta kezét hozzá méltatlan férfiúnak. Gróf Andrássy Károly nagyműveltségű arisztokrata volt, széleskörű nyelvismerettel, egyben odaadó buzgalommal eltelve hazájának kulturális szükségletei iránt, éppen mint a monoki ágból való kortársa, a minden szépért és jóért lelkesülő ó-konzervativ György gróf, a most élő meczenás gróf Andrássy Dénes atyja. Egész gondolkozásmódját

[1] Ezt a történetecskét gróf Andrássy Károlyné egy hozzá közel álló fiatalabb kortársnőjétől hallottam. Szerinte maga a grófné több izben így beszélte el neki szívbeli regényét.

jellemzi az a levél, melyet Hamburgból 1845-ben intézett báró Hormayrhoz, az általa nagyrabecsült osztrák történetíróhoz.[1] «Műveinek olvasása — írja — a legnagyobb élvezet számomra hosszú idő óta, annyival is inkább, mert ön az első német, a ki az én elnyomott, rendszeresen rágalmazott nemzetemet helyes szempontból itéli meg. Nem egyszer fakasztott örömkönyeket szememből. Schneller Gyulát,[2] az igazság e vértanúját kivéve, senkit sem ismerek e tudós nemzet köréből, kit az osztrák politika és czenzura éppúgy, mint a sztereotip előitéletek be ne csaptak volna. Senki sem leplezte le így a multat, de most már itt a szüksége annak, hogy a jelent is lefessék és én megvallom, némi hivatást is érzek magamban arra, hogy a fátyolt bizonyos mértékben föllebbentsem, bár jól tudom, hogy Németországban nem olvassák azt, a mi Magyarország mellett szól.»[3] Ez mégsem tartotta vissza gróf Andrássy Károlyt attól, hogy Magyarország legfontosabb érdekeinek védelmére tollat ne ragadjon és néhány munkát német nyelven közzé ne tegyen. Nagyfontosságú reformmozgalmak korszakában történt ez, a melyekre utalva ő maga mondja: «A működés és tevékenység szelleme föltámadt bennünk, hála legyen érte Istennek».[4] Mint a Tiszaszabályozási Társaság elnöke, jelentékeny anyagi áldozatokat is hozott, de keserűen tapasztalta, hogy egyetlen ilynemű, Magyarország belső

[1] Gróf Andrássy Károly báró Hormayrhez, Hamburg, 1845 jul. 29. A budapesti Magyar Nemzeti Múzeum irattárában.

[2] Schneller Ferencz Gyula Borgias, szül. 1777-ben, történetíró és filozófus.

[3] Gróf Andrássy Károly báró Hormayrhez, 1845 jul. 29. Budapesti Magyar Nemzeti Múzeum.

[4] «Umrisse einer möglichen Reform in Ungarn im Geiste des juste milieu.» London, 1833. Gróf Andrássy Károly e művet névtelenül adta ki. A munka előszava fölötte jellemző e férfiúra. Kiadott még egy másik dolgozatot is: «Eisenwerke in Ungarn.»

életének felvirágoztatására[1] irányuló törekvés sem talált a bécsi udvarnál megfelelő támogatásra s hogy az udvar tényleg rászolgált arra az őt folyvást érő szemrehányásra, hogy hazánk gazdasági fejlődését szándékosan visszafojtja. Ez az oka annak, hogy gróf Andrássyval az ellenzék soraiban találkozunk, melynek legkiválóbb tagjai közé tartozott az 1844-iki országgyűlésen. Elvtársainak helyeslése mellett jelentette itten ki, hogy: «Az osztrák kormány veszélybe jutva, nem számíthat többé az ország rokonszenvére, mert Magyarország Ausztriával szemben rabszolgai viszonyban van».[2] Éppen ezért volt tagja a «Védegylet»-nek is, melyet Kossuth Lajos a hazai ipar oltalmára alapított.[3] Ennek daczára mélyen áthatotta őt az a legbensőbb meggyőződés, hogy Ausztriának és Magyarországnak méltányos alapelveken nyugvó összeköttetése természetszerű szükségességen alapszik.[4] Ezért sajnálta annyira, hogy az osztrák érdekek szolgálatában álló és Magyarország ellen izgató «Allgemeine Zeitung» e magatartásával nemzete körében a németek elleni gyűlöletet szítja,[5] mivelhogy akkoriban Ausztriát teljesen azonosították Németországgal. «Az a párt — mondja

[1] Andrássy Károly Hormayrhez, 1845 jul. 29. Magyar Nemzeti Muzeum. Andrássy e levélben még következőképen nyilatkozik: «und es scheint selbst die Regierung davon angesteckt; wenigstens zeigt unser Palatin (József főherczeg) den besten Willen und will, glaube ich, zeigen, dass er nicht Schuld habe, dass in seiner 52jährigen Administration sowenig geschehen».

[2] Gróf Mailáth Antal jelentése gróf Sedlnitzkyhez, az udv. rendőrhivatal (Polizei-Hofstelle) főnökéhez. Pozsony, 1844 aug. 3-án. A bécsi cs. kir. belügyminisztérium levéltára.

[3] L. Andrássy Károly cikkét «Allgem. Zeitung» 1844, 2686. l.

[4] L. Andrássy cikkét «Allgem. Zeitung« 1844, 2686. l. Itt írja: «Auf Billigkeit sage ich — denn jedes andere Übereinkommen hat die Geschichte aller Zeiten als undauerhaft und keinen Segen bringend bezeugt.»

[5] Andrássy Hormayrhez, 1845. jul. 29. Magyar Nemzeti Múzeum.

báró Hormayrhez írt levelében — mely közeledni és csatlakozni szeretne Németországhoz (mint szövetséges, nem mint helota) és a melyhez én is tartozom, napról-napra gyöngébb lesz! A németek annyira mennek, hogy még a szláv álláspontot is oltalmuk alá veszik a magyarokkal szemben, holott Poroszországban éppen ennek ellenkezőjét teszik és még hozzá oly mértékben, a minőre nálunk senki sem gondol».[1] Hormayrrel, ki ekkor éppen Berlinben időzött, szeretett volna e helyzet megszüntetésének eszközei felől személyesen is tanácskozni; remélte, «hogy a szabadelvű tiroli az ugyanígy gondolkozó magyarnak egyszerű beszédét meg fogja érteni és kedvezően fogja megitélni».[2]

De még mielőtt Hormayrrel találkozhatott volna, gr. Andrássy Károly váratlanul hirtelen elhunyt Brüsszelben, 1845-ben. Tőle, a lángelméjű atyától, örökölte fia, Gyula, gondolatainak magas szárnyalását, valamint azt a törekvést, mely Ausztria és Magyarország között a békés, a monarchia mindkét részére nézve üdvös összeköttetés helyreállítását tűzte ki czélul. Viszont anyjától szállott reá ennek reális gondolkozásmódja, mely mindig a gyakorlatilag elérhetőkre irányítá figyelmét, oly tulajdonság, a mely későbbi államférfiui tevékenységére döntő befolyással volt. Andrássy Etelka grófné erélyes, gyorsan cselekvő és rendkívül temperamentumos asszony volt. Nézeteit s véleményét mindig leplezetlenül mondotta meg. Így, a nélkül, hogy legkevésbbé is feszélyezve érezte volna magát, igen rövidesen és éppen nem hízelgően nyilatkozott Kossuthról, ügyvédéről, a kivel annak daczára kevéssé rokonszenvezett. Kortársai állítása szerint, rendkívül de-

[1] Andrássy Károly Hormayrhez, 1845 jul. 29-én. Magyar Nemzeti Múzeum.

[2] U. o.

rék háziasszony volt, csakhogy híjával azoknak a tulajdonságoknak, melyek segélyével férjét állandóan lebilincselni tudta volna. Gróf Andrássy Károly — házától igen gyakran távol és pedig külföldön tartózkodván — jószágainak igazgatásával nem sokat törődött és mert a takarékossághoz sem nagyon értett, a grófné indíttatva érezte magát, hogy nagy kiterjedésű birtokain maga gazdálkodják. Erélyesen látott hozzá a munkához és joggal dicsekedhetett azzal, hogy jószágait az összes terhek és adósságok alól felszabadította.[1]

Szülein kívül még egy harmadik személyiség is maradandó befolyással volt Andrássy fejlődésére. Ez pedig gróf Széchenyi István, Magyarország első nagy reformátora a társadalom-gazdaság terén. Az ő éleslátása gyorsan fölismerte az ifjú főúr lángelméjét. Fényes jövőt jósolt neki. «Belőled — mondá egy alkalommal — minden lehet, a mi csak akarsz, még Magyarország nádora is.» Épp ezért megható gondossággal őrködött Andrássy fölött. Midőn ez 16 éves korában Pesten súlyosan megbetegedett, Széchenyi végtelenül aggódott érette. «Tudja meg, — szólott a kezelő orvoshoz — hogy nagyobb szolgálatot nem tehet a hazának, mintha visszaadja e fiatal ember egészségét». Andrássy képességeinek és tulajdonságainak ez a megitélése több mint valószínűvé teszi, hogy Széchenyi ifjú barátját közelebbről is beavatni törekedett a maga eszmekörébe és ez által gondolatvilágának örökösévé és megvalósítójává akarta őt tenni. Ezt a föltevést bizonyos tekintetben támogatja Andrássynak egy későbbi megbízható nyilatkozata is: hogy őt Széchenyi győzte meg Ausztria és Magyarország összetartozandóságának szükségességéről.[2]

[1] Gróf Andrássy Károlyné, egy kortársnőjének szóbeli közlése alapján.

[2] Pejacsevich Katinka grófnő szóbeli közlése.

Andrássy tanulmányait a sátoraljaújhelyi gimnáziumban kezdte meg. Drága pénzen élt itt, mint úgynevezett «konviktor» a piaristáknál, kik a gimnáziumi oktatást vezették.[1] Azután a pesti egyetemen hallgatott jogot. Hogy minő eredménynyel szentelte magát a jogtudomány tanulásának, erről nincs tudomásunk. Az ellenben ismeretes dolog, hogy mint kitünő lovas, tánczos és czéllövő nagy hírnévnek örvendett. A hazánkban akkor divatos arisztokrata szokás szerint ő is, ki környezetét már mint ifjú ragyogó humorával és szellemességével egészen elragadta, csakhamar külföldi tanulmányútra indult Francziaországba, Angliába és Spanyolországba, hogy világ- és emberismeretét ily módon is gyarapítsa. Úgy látszik, hogy külföldi utazásáról visszatérve, élénk részt vett vármegyéjének, Zemplénnek politikai életében. Mutatja ezt 1844-ben Zemplén vármegye közgyűlésén, minden valószínűség szerint első ízben tartott beszéde. Ez a szónoklat igazolja, hogy Andrássy már ifjúkorában is messze túllátott a vármegye szűk határain és jól értett ahhoz, hogy magasabb álláspontra helyezkedjék. Kijelentéseiből kitűnik, hogy nem volt méltatlan tanítványa atyjának és Széchenyinek. Valamint ezek, úgy ő is, e beszédében az ország szabadságának és függetlenségének egyik legfontosabb tényezőjéül vallja az állam anyagi jóllétét, a melyért a legnagyobb pénzáldozatra is késznek kell lenni. «Ha a közjóról van szó — mondá e megyegyűlésen — akkor nem szabad provincziális szempontoknak hódolni, mert különben lehet ugyan az ember jó zempléni, de sohasem jó hazafi.»[2]

[1] «Zemplén», társadalmi és irodalmi lap, 1890, márcz. 30-iki sz. «Emlékezés Andrássyról. Irta Matolay Etele.» Matolay Andrássy titkára volt kivel maga Andrássy közölte mindezeket ifjúkoráról.

[2] Jegyzetek az 1844. szept. 25—27. zempléni közgyülésről. Sedlnitzky 1844. okt. 10-iki jelentésének mellékletéül. Bécsi cs. kir. belügym. levélt.

Természetes, hogy e férfiút, kit ilyen eszmék hatottak át és vezéreltek, végtelenül elszomorította hazájának politikai helyzete, a mely gróf Pálffy Fidélnek, Magyarország ez időben leggyűlöltebb emberének, kanczellársága óta, egyre vigasztalanabbá vált. Mint atyját, úgy őt is az ellenzék soraiba sodorta a közügyek akkori állapota. Az 1825-ben inaugurált rövid béke után a 30-as évek vége felé ismét a szigorúan konzervativ irány igyekezett Magyarországon uralomra jutni. Minden téren szabadságellenes politikát kezdeményeztek, melynek készséges végrehajtójául és eszközéül adta oda magát gróf Pálffy Fidél, ki hazájának alkotmánya és nyelve iránt a legcsekélyebb érdeklődést sem tanúsította. Egyik erőszakos rendszabály a másikat követte. Még le sem csendesedett a felháborodás moraja, melyet az ideális gondolkozású és szabadelvű érzelmű, de a bécsi rendőrség részéről forradalmi mozgalommal gyanúsított Lovassy Lászlónak 10 évi börtönre történt elitéltetése idézett elő,[1] és máris újabb mély megrendülést támasztott a Kossuth Lajos ellen hozott ítélet, mely 5 évi börtönre szólott.[2] A reakczió, mely mindenütt felségsértőket látott, valóságos orgiáit ülte. Az 1840-ki országgyűlés, mely a politikai bűntetteseknek általános amnesztiát hozott, egy pillanatra kétségtelenül kibékítette a koronát és a nemzetet. De a «szép országgyűlés»[3] okozta jó benyomás nem sokáig tartott. Bécsben egy csapással akartak az anarchiának, — így nevezték az önkényuralom ellen harczoló magyar ellenzék működését — gyors véget vetni. E czélból hozták

[1] Wertheimer Ede, «A jurátusok felségsértési pöre», Budapesti Szemle 1908.

[2] Wertheimer Ede, «Kossuths Gefangenschaft», Pester Lloyd, 1902 jan. 29. és 30. számában.

[3] Igy nevezte ezt az országgyűlést br. Ambrózy Lajos. Id. Wertheimer Ede, «Br. Ambrózy Lajos emlékirataiból», Budapesti Szemle, 1898.

be 1845 februáriusában az ú. n. adminisztrátori rendszert. Ez abból állott, hogy engedetlen vármegyékben azon főispánok mellé, kik nem akartak, vagy nem tudtak, vagy nem mertek a bécsi kormány szellemében eljárni, kinevezett hivatalnokokat, ú. n. adminisztrátorokat ültettek. E jól díjazott tisztviselőket a szükséges katonai karhatalommal is ellátták, hogy így minden ellentállást csirájában elfojthassanak és a vármegyéket a kormány akaratnélküli eszközeivé alacsonyíthassák le.

Éppen ebben az időben, midőn az új rendszert erélyesen foganatosították, tette le Andrássy 1845. szeptember 6-ikán, mint vármegyéjének táblabírája, az esküt. Mint sok más előkelő szellemet, őt is haraggal és elkeseredéssel tölté el a Magyarország szabadságának aláásására irányzott legújabb reakczionárius kisérlet. A Csengery szerkesztette «Pesti Hirlap»-ban e kormányrendszer ellen néhány czikket írt, miáltal az ellenzék leghatározottabb hívei közé került. Ügyes politikai írónak mutatkozott be abban a czikkében, melyet az említett «Pesti Hirlap»-ban 1846 május 21-én gróf Dessewffy Emil ellen írt. A konzervativ párt e nagytehetségű vezére akkoriban a lapjában a «Budapesti Hiradó»-ban: «Legyünk őszinték» czím alatt czikksorozatot közölt, melyben állást foglalt Deák ellen, kinek politikáját eredménytelennek nevezte. Felhívta az ellenzéket, hogy hagyja ott Deák zászlaját, csatlakozzék a kormánynak — nézete szerint — reformokra hajlandó irányzatához és támogassa ez utóbbit teljes erejéből. Főrangú osztályostársának e fejtegetése ellen emelte föl szavát Andrássy. Vitatta Dessewffy őszinteségét és visszautasította azt a gyanúsítást, hogy az ellenzék haszontalan, sőt káros munkát végez. Az ellenzék — veti ellen — nem fog megtántorodni néhány odavetett morzsa miatt, melyek egyáltalán nem a nemzeti czélt szolgálják. Ellenkezőleg: az ellenzék legszentebb kötelességének

tartja a nemzet jogainak megvédelmezését mindenféle erőszakkal szemben. Már pedig a szellemek lenyűgözése épp akkor fogna kétségtelenül beállani, ha Dessewffy és a tőle, valamint elvtársaitól támogatott kormány, úgy, a mint ők azt óhajtják, korlátlanúl uralkodhatnék. Ez okból — így folytatja — Magyarországnak független férfiakra van szüksége, kik már eddig is mint az alkotmány sérthetetlenségének rettenthetetlen harczosai igazolták magukat. «De ne feledjük — így végzi szavait — azt sem, hogy azon nemzet, mely a már hatalmában levő előnyeit nem tudja megőrizni, nem érdemes és nem képes újakat szerezni. Ne felejtsük, hogy ama nemzet, mely csakhogy e perczben valami előnyben részesülhessen, kész lemondani jövőjéről, oly helyzetben van, mint az, ki már egészen az uzsorások kezében lévén, csakhogy még néhány forintot kaphasson, kész ezreket aláírni. Az ily egyén, az ily nemzet menthetetlenül veszve van.»[1] A 23 éves Andrássy, ki ily módon állott ki pártjának védelmére, csakhamar egyik legelőkelőbb vezére lett a Kazinczy Gábor által ez időben alapított «Szegény legények» egyesületének, mely czéljául tűzte ki Zemplénben és a szomszédos vármegyékben az ellenzéki elvek terjesztését.[2] Ennek a magatartásának köszönhette Andrássy, hogy 1847. október 14-én Zemplén vármegye radikális érzelmű többsége Lónyay Gáborral együtt országgyűlési követté választotta. Az ellenzék kezdetben mitsem akart tudni Lónyay Gáborról, mint második követről, hanem Kazinczy Gábort vagy Kossuth Lajost kívánta megválasztani. De miután Andrássy kinyilatkoztatta, hogy ezek közül egyikkel sem venné át a vármegye képviseletét, nem maradt egyéb hátra, mint

[1] Kónyi Manó: «Andrássy Gyula gr. politikai első föllépése». «Budapesti Hirlap» 1890, febr. 19.

[2] Matolay Etele, «Emlékezés Andrássyról». Zemplén, 1890. márcz. 9

Lónyayt követül küldeni. Az akkori főispánhelyettes, gr. Péchy Manó e szavakkal jelentette a két követ megválasztatását István főherczeg-nádornak: «Andrássy Lónyayval együtt nem szónok s így agitálni nem is fog; különben is nagymértékben arisztokrata, szelid jellemű, nem heves és nem darabos; gr. Széchenyi Ő Excja, kit a nevezett gróf különösen tisztel és kit úgyszólván mintául tűzött ki, igen sokban és sokat hathat rá.»[1]

Az országgyűlésen csakhamar kitűnt, hogy éppen a közügyek fejlődése — gróf Péchy jóslata ellenére — mennyire eltávolította az ifjú követet Széchenyitől, ki még mindig remélte, hogy sikerülni fog neki szabadelvű alapon nyugvó hatalmas kormánypártot létrehozni. «Kossuth — panaszkodott egy napon Széchenyi Kendeffy grófné házában — minden fiatal embert megnyer magának. Legszebb reményeimet Andrássy Gyulába helyeztem, tőle vártam a legtöbbet s most ő is cserben hagy; csatlakozik Kossuthhoz.» Végtelenül fájhatott Széchenyinek annak a férfiúnak elpártolása, kiről azt hitte, hogy talán az egyetlen, ki képes a dolgokat magasabb szempontból felfogni és megítélni. Oly nagyon becsülte az ifjú politikust, hogy egyízben tett nyilatkozata szerint, Andrássy jövendő állásfoglalásától függ az országgyűlés sorsa. És tényleg, Andrássy csakhamar a legkiválóbb személyiségek legelsői közé küzdötte föl magát az 1847/48-iki országgyűlésen,[2] mely hazánk későbbi sorsára oly döntő befolyással volt.

Itt sorolta egyik említésre méltó beszédében a korona tanácsosait három osztályba: 1. vannak olyanok, kik tanácsot adhatnának, de nem kérdik őket; 2. olyanok,

[1] T. S. (Takáts Sándor): «Andrássy az 1847—48-iki országgyűlésen». «Budapesti Hirlap», 1906. nov. 29.

[2] Egy 1847-iki rendőri jelentés Andrássyt ekként jellemzi: «Oppositionalist und Juratenprotektor.» Bécsi cs. k. belügym. levélt.

a kiktől nem kérnek tanácsot, de nem is tudnának adni és végül 3. olyanok, kik csakis rossz tanácsot adnak és a kiknek eljárását maró gúnynyal, szellemesen ostorozta.[1] Ez a beszéd olyan mély benyomást gyakorolt, hogy Andrássy e naptól kezdve az országgyűlési fiatalság kedveltje és eszményképe lett.[2] Andrássy is egyike volt ama 9 ellenzéki képviselőnek, kik az országgyűlés házszabályainak meghozatala czéljából egyesültek.[3] Ismételten részt vett a tárgyalásokban, melyeken szava nagy súlylyal bírt. Már akkor, midőn az 1847/48-iki országgyűlésen az abszolutisztikus bécsi központi hatalom és a szabadságért és önállóságért küzdő ellenzék között ujra kitört a heves küzdelem, hallhatók voltak Andrássy szájából nyilatkozatok, melyek egész jövője szempontjából fölötte jellemzők. «Ha — mondá a képviselőház 1847. nov. 24-iki ülésén — végig nézünk azon politikán, melyet a kormány Magyarország irányában követ, mindig és mindenütt feltaláljuk azon politikát, mely Ausztriában uralkodik, az abszolut uralkodás politikáját. Nem akarják átlátni azon igazságot, hogy alkotmányos nemzetet csak alkotmányos úton lehet kormányozni s hogy Magyarország alkotmányos kifejlése nem árthat Ausztriának, sőt a dinasztia zavaros időkben Magyarországra számíthat leginkább, mert csak ennek van határán kívül más védeni valója: szabadsága. Mint veres fonál húzódik végig a kormány eljárásán azon igyekezet, hogy a törvényhozás mellőzésével történjék minden.»[4]

Habár Andrássy az osztrák hatalomvágy elleni küzdelemben együtt is érzett Kossuthtal, ez a beszéde mutatja, hogy a Magyarország és Ausztria közötti viszony

[1] Matolay, «Emlékezés Andrássyról». Zemplén, 1890. márcz. 9.
[2] U. o.
[3] Horváth Mihály, «Huszonöt év», 3-ik kiad. III. köt. 268.
[4] Lederer, «Andrássy beszédei» I. 18. l.

felfogása tekintetében közelebb állott Deákhoz. Szükségét látta ő is annak, hogy a két szomszédos állam jó viszonyban legyen egymással. Sőt úgy látszik, hogy már 1848-ban felismerte annak fontosságát, hogy Ausztriának is, épp úgy, mint Magyarországnak alkotmánya legyen. Mert több mint valószinű, hogy az 1848. év februárius havában ő is egyike volt a magyar ellenzék ama vezérférfiainak, kik V. Ferdinánd királyt föl akarták kérni, hogy az osztrák örökös tartományoknak alkotmányt adjon, «a mi alatt ők (az ellenzékiek) — a hivatalos jelentés szavai szerint — reprezentatív alkotmányt értettek.»[1] Andrássy egész föl lépését az 1847/48-iki országgyűlésen a legliberálisabb eszmék hatották át. Mélyen sértette őt az az igazságtalanság, hogy a városok lakosait mindeddig az országgyűlésen összességükben sem illette meg több politikai jog, mint a mennyivel egyetlen vármegye bírt. És midőn a városok érdekében szavát fölemelte, ezt korántsem abból a számításból tette, hogy ezáltal az ellenzéknek új fegyvertársakat szerezzen, hanem tiszta meggyőződésből és azért, hogy az eddigi igazságtalanságot jóvá tegyék. «A városi elemet — úgymond — nem azért kell az alkotmány sánczaiba fogadni, mivel benne nagy erő rejlenék, hanem az igazságért, s nem is azért, mivel már volna valami, de mert várni lehet tőle valamit.»[2] Arról, ki ily módon küzd a városok politikai jogaiért, nem lehet mást föltenni, mint hogy a választási jog széleskörű kiterjesztésének is híve leend. De annak daczára, hogy e demokratikus elvet teljesen elfogadta, mégis tartózkodott attól, hogy e tétel végső következményeit is levonja. Abban az időben főleg Somogy vármegye radikális érzelmű követe, Madarász

[1] Sedlnitzky gr. fölterjesztése 1848 febr. 20-án. Bécsi cs. kir. belügym. levélt.

[2] Lederer, «Andrássy beszédei», I. 44.

László, kivánta volna, hogy a képviselőválasztás az általános és semminemű föltételhez nem kötött szavazati jog alapján történjék.[1] Az első, ki ez ellen nyilatkozott, maga Andrássy volt. E felfogásához egész élte fogytáig hű is maradt. Kéziratban hátramaradt följegyzései mutatják, hogy a későbbi években épp oly határozott ellenzője volt az általános választói jognak,[2] mint az 1848-ik év áprilisében. Korántsem azért, mintha a nemesség jogait és kiváltságait akarta volna e harczban a lehetőséghez képest megmenteni. Hiszen éppen ő volt az, ki azonnal kijelentette, hogy nem helyesli, hogy kizárólag a nemesi leszármazás adja meg a választói jogot.[3] Ha tehát az általános szavazati jog ellen emelt szót, ezt mindenekelőtt az akkori hazai állapotok mérlegelése után tette. Legfőként azonban olyan viszonyokat emleget, melyek mindenütt uralkodnak. A Madarász-féle indítvány elvetésére irányuló fölfogásának támogatásául, mint tekintélyre, Lord Russelre, az angol ellenzék fejére hivatkozott, ki az angol alkotmányról szóló művében[4] ugyancsak visszautasította az általános szavazati jogot. Mindezeken felül Andrássynak szeme előtt lebegett még ama visszaélés ve-

[1] Kivüle még Kubinyi Ferencz nógrádi követ is e mellett szónokolt.

[2] Andrássy sajátkezű följegyzései «Elszórt eszmék» czim alatt. Kelet nélkül. Gr. Andrássy Gyula-levélt. Andrássy itt még következőképpen nyilatkozik: «A populáris demokratikus eszmék legsületlenebbje a suffragium universale vagy azt megközelítő választási rendszer.» Tekintettel ama visszaélésekre, melyeket fejedelmek és nagybirtokosok az ilyen választási rendszerrel űzhetnek, Andrássy idézett szavaihoz még a következőket fűzi: «De ha más országokban veszedelmes az ily széles választási alap, még inkább Magyarországon, mert másutt csak a szabadságot, nálunk a nemzetiséget is megöli». Andrássy itt említést tevén Napoleonról, már mint III. Napoleonról, ezek a följegyzések csakis a második franczia császárság idejéből valók lehetnek.

[3] U. o.

[4] Lord John Russel, «Essay on the history of the English Government and Constitution from the reign of Henry VII». London 1823.

szélye is, melyet egyes hatalmak és izgatók az általános választói jog segélyével oly könnyen űzhetnek; különösen attól félt, hogy e jog lelkiismeretlen kiaknázása a birtokos középosztály kiirtására vezet, holott épp ez az osztály a magyar szabadság leghivatottabb és legmegbízhatóbb védelmezője. A ki az akkori Magyarország viszonyait közelebbről ismeri, bizonyára be fogja látni, hogy Andrássynak az azokra vonatkozó itélete még akkor is igazságos, ha máskülönben álláspontja nem volna is helyeselhető. Ha még ma is, 60 év után, aggályok hangzanak fel az általános szavazati jog behozatalával szemben, és pedig éppen a magyarságot fenyegető veszély miatt, mennyivel jogosultabb volt ez az aggodalom több mint félszázad előtt, midőn a magyar nemzetnek még távolról sem volt akkora ellentálló képessége, mint napjainkban.

Nem szabad azonban Andrássynak az általános szavazati jogot elutasító magatartásából azt következtetnünk, mintha ő, a ki oly erősen szállott síkra a városok érdekében, korának követelményei iránt érzéketlen lett volna. Hiszen ő maga mondja az 1847/48-iki országgyűlésről szóló beszámolójában: «A szabadság nem fogy, hanem nő, ha megosztatik; mert a jog nem gyengül, hanem erősebb lesz, ha többek tulajdona; mert a közboldogság nem sorvad, hanem gyarapodik azoknak száma által, kiket kebelébe befogad».[1]

Csak lehetetlen kívánságok teljesítését ellenezte, melyek az államot életföltételeiben rendítik meg és melyek közé az általános szavazati jog behozatalát is sorolta. Neki a *szabad magyar nemzetállam* feküdt szívén, az a szabad állam, mely minden polgár részére lehetővé teszi az erők és tehetségek legszabadabb kifejtését. «Hazánk határai között — úgymond — sokféle nyelvű

[1] Lederer, I. 89.

népek tanyáznak ; de van egy alap, melyen ezen különböző ajkú népek érdekeit egyesíteni lehet: ez az alkotmányos szabadság, s ennek egyedüli föltétele s biztosítéka a magyar nemzeti jelleg. E nélkül nincs Magyarország. Ez alapon együtt lehetünk a Kárpátoktól Adriáig. E nélkül nincs szabad, önálló, független Magyarország! Függetlenségünk alapján pedig, ugyanazon egy uralkodó alatt, egyesülhetünk az ausztriai birodalommal. Erőt az egység ád».[1] Minden szava bizonyítja, hogy *testestül-lelkestül hazafiasan érző magyar államférfiú* volt, ki érzésének minden szálával ahhoz a földhöz volt forrva, a melyen a napvilágot meglátta. Nem lehet eléggé hangoztatni, hogy hazánk politikai kialakulását és Ausztriához való viszonyát már 25 éves korában épp oly éretten és józanul ítélte meg, mint azokban a későbbi időkben, midőn hatalomra jutott. Ezért örült annyira, midőn 1848 márczius 15-ike — a mely nap Magyarországra nézve a Metternich-féle abszolutisztikus rendszer bukását meghozta — a nemzet és királya közötti kibékülésre vezetett. Ennek eredménye pedig a parlamentáris, felelős miniszterium megalkotásában és az 1848-iki törvények meghozatalában nyilvánult. Az Ausztriától teljesen független új kormány Andrássyt 1848 áprilisében Zemplén vármegye főispánjává nevezte ki. A beiktatás alkalmából tartott beszéde is fölötte jellemző rá nézve! Miután kiemelte, hogy őt minden párttekintet vagy különleges érdek mellőzésével egyedül a közérdek fogja vezetni, a következő nagyjelentőségű nyilatkozatot tette: «Hivatásában követni fogja azon útat, a melyen hű szolgája lesz egyaránt a királynak és az alkotmánynak; mert benső hite szerint csak a kettő együtt boldogíthat egy szabad nemzetet».[2]

[1] Lederer, I. 92.
[2] Lederer, I. 95.

Összhangban áll e szavakkal az a beszéde is, melyet az országgyűlés 1848 januárius 24-iki ülésén tartott. Midőn ugyanis itt azt indítványozták, hogy a képviselőknek csak az alkotmányra és a törvényekre kell fölesküdniök, az eskü szövege Andrássy felszólalására a következő módosítást nyerte: «Hűséget esküszöm a *koronás királynak*, az alkotmánynak, valamint a törvényeknek».[1]

A grófnak a király iránti hűségét csakhamar kemény próbára tették azok az események, melyek nemcsak őt, de az egész országot a koronával összeütközésbe juttatták. Alighogy elcsöndesedett az örömmámor, melyet az országgyűlés által tárgyalt és elfogadott szabadelvű 1848-as törvények szentesítése előidézett, máris jelentkeztek a látóhatáron a közeledő válság első jelei. A reakczió hívei mind Ausztriában, mind Magyarországon hőn óhajtották a régi abszolutisztikus rendszer visszaállítását és titokban nagy buzgalommal láttak hozzá a még csak alig rügyező ifjú magyar szabadság tönkretételéhez. Kitünő alkalmul kinálkozott erre a horvátországi illyr-mozgalom, mely Magyarországgal szemben, a regnum marianumtól való elszakadást czélozta. Hivatalosan ugyan Bécsből a horvátokat a Magyarországgal fennálló eddigi kapcsolat fenntartására utasították, de alattomban segítséget és támogatást igértek nekik. Az épp most megalakított magyar miniszterium megkérdezése nélkül és István főherczeg nádornak, valamint a magyar udvari kanczellária élén álló Szögyénÿnek akarata ellenére Horvátország bánjává Jellačić ezredest nevezték ki. E férfiú testtel-lélekkel az

[1] Jelentés az 1848 jan. 24-iki Zempléni czirkuláris gyűlésről. Sedlnitzky 1848 jan. 26-iki felterjesztésének mellékletéül. A bécsi cs. kir. belügy. levélt.

illyr-mozgalom híve volt.[1] A reakczionárius körök föltétlenül számíthattak reá terveik kivitelénél. Nem is vonakodott ő attól, hogy mint bán olyan magyarellenes politikát folytasson, mely végső czéljában az 1848-as törvények eltörlésére és Magyarországnak a reakczió uralma alá juttatására irányult. Ez a politika annál nagyobb sikerre számíthatott, mert hiszen az új parlamentáris kormány valóban anarchikus állapotokat talált. Pénz és katona nélkül kellett a benső ellenséggel szemben tekintélyt szereznie. Másfelől szemben állt vele az udvar egy része, mely a korona tekintélyét használta föl arra, hogy a magyar nemzet ellen ennek ellenségeit föllázítsa. «De legsúlyosabb az — írja Deák Ferencz, akkori igazságügyminiszter — hogy valószínűleg perfidia vesz körül minden oldalról».[2] A polgárháború kitörésétől lehetett tartani.[3] A bécsi kamarilla tulajdonképpeni czélja az ifjú magyar állam diszkreditálása volt. A horvátok, szerbek, tótok, románok között lappangó forrongás legközvetlenebb következménye az volt, hogy a Kossuth által képviselt szélső irány jutott hatalomra és feszítette meg a nemzet minden erejét, hogy az ellenséges támadásokat visszaverhesse. Mély értelme van Andrássy szavainak, hogy nem az 1848-diki törvények idézték elő, hanem csakis ezek megsértése vonta maga után ezt az összeütközést Magyarország és az udvar között. A földből kinőtt magyar hadsereg és az osztrák császári csapatok közötti hatalmas küzdelemből Andrássy mint vármegyéjének főispánja vette

[1] Ha Horváth, «Huszonöt év», 3. kiad. III. k. 482. azt állítja, hogy Jellačićnak még fennmaradt költeményei bizonyítékul szolgálhatnak arra nézve, hogy a bán egykor rajongott Magyarországért, úgy meg kell erre jegyeznünk, hogy ez az ő összegyűjtött és Bécsben megjelent költeményeiből nem vehető ki.

[2] Kónyi, «Deák beszédei» 2. kiad. II. k. 239.

[3] U. o.

ki részét. A magyar kormány az összes főispánokat honvédőrnagyokká nevezte ki, e minőségében tehát Andrássy is a zempléni önkéntesek egy zászlóaljának élén állott. Ezt a csapatot vezette a schwechati csatában, mely reá nézve vereséggel végződött. De az összes adatok megegyeznek abban, hogy személyes bátorságának és vakmerőségének szép tanújelét adta. Azok az adomák, melyek róla, mint katonáról fennmaradtak, mutatják, hogy rettenthetetlen férfiú volt, ki nem riadt vissza semmi veszedelemtől és habozás nélkül tette koczkára életét.

Az isaszegi ütközetben az osztrákok ágyútűzének ok nélkül kitett két huszárcsapatot valódi halálmegvetéssel vezetett ki a harczvonalból biztos fedezet alá, egészen önként, a nélkül, hogy e föladattal megbízták volna.[1] Mondják, hogy maga az altábornagy, a kinek Andrássy hadsegédje volt, ugy nyilatkozott róla, hogy «nagyon hasznavehető tiszt» («ein sehr ausrichtsamer Offizier»).[2]

De nem sokáig maradt az ifjú őrnagy a katonai pályán. Kossuth más feladatot szánt neki, a diplomáczia terén, melyen később, mint államférfiú, legnagyobb diadalait aratta. Miután Kossuth 1849 április 14-én a Habsburg-házat trónvesztettnek nyilvánította,[3] — a mi egész poli-

[1] Szőts Pál: Andrássy-adomák.

[2] Weiss Julián: Andrássy-Anekdoten (tárcza).

[3] Az 1850 julius 19-iki minisztertanácsi előterjesztés (Bécsi cs. kir. belügym. iratt.) igen érdekesen adja elő az 1849 április 14-iki határozat keletkezésének történetét. Eszerint a «Rebellen-Convent»-en egyáltalában nem is történt volna tulajdonképpeni szavazás, sőt maga a határozat nem is a rendes ülésteremben, hanem a református templomban jött létre, még pedig egyszerű felállás és akklamáczió alakjában, nem csupán a képviselők, hanem legfőként a jelenlevő fanatizált néptömeg részéről. Midőn ugyanis Kossuth hívei az ülést 1849 április 14-én meglepetésszerűen a templomban tartották meg, ez már tele volt néppel. Néhány padot fenntartottak ugyan a képviselőknek, de ez utóbbiak közül nagyon sokan még csak be sem jöhettek a templomba a nagy tolongás miatt, mások kénytelenek vol-

tikai tevékenységének legmeggondolatlanabb és legkevésbbé megbocsátható hibája volt — arra határozta el magát, hogy diplomácziai testületet szervez, melynek feladata lesz Magyarország érdekeit a különböző udvaroknál, így a Fényes Kapunál is, képviselni. Ezt az utóbbi állást, az Alföld híres fiának, Beöthy Ödönnek, a későbbi politikus és történetíró Beöthy Ákos atyjának, szánta. Beöthy Ödön hosszabb megfontolás után visszautasította e megbízatást. Vonakodását azzal indokolta, hogy ilyen állásra alkalmasabbnak tart mágnást, mint köznemességhez tartozó földbirtokost. Igy esett azután Kossuth választása főnemesi hívei közül gróf Andrássy Gyulára, ki különben is legközvetlenebb környezetéhez tarto-

tak a tömeg közé elvegyülni «és így — mondja az előterjesztés — egyáltalán nem lehetne teljes biztonsággal megállapitani, kik voltak ama képviselők és főrendek, a kik közfelkiáltás és felállás útján a határozathoz hozzájárultak.» Tekintetbe véve a jelenlevő nép fanatizmusát, nagyon kétséges, hogy egyik-másik országgyűlési tag felállása önkéntes volt-e? Az előterjesztés így folytatja: Azon az előzetesen 1848 ápr. 13-án megtartott titkos értekezleten, melyen Kossuth a trónfosztásra vonatkozó indítványát első izben ismertette és azzal a «hazug» érvvel indokolta, hogy ezt a hadsereg kívánja, melytől épp most tért vissza, vita fejlődött ki, melyben számos képviselő vett részt. Az elfogott képviselők kihallgatása alkalmából csak azoknak nevét közlik, kik Kossuth inditványát ellenezték. Miután azonban jegyzőkönyv nem volt, a «Rebellen-Convent»-nek csak nagyon kevés tagjáról sikerült kideriteni, hogy az indítványt helyeselték. Ezek közül egyesek elmenekültek, másokat már ki is végeztek. A «Sichtungs-Commission» tehát ezután csupán azok ellen vezette a felségárulási pört, kik parlamentáris tevékenységükkel még április 14-ike után is a forradalom szolgálatában állottak, avagy mint a «Rebellen-Regierung Commissáriusai» szerepeltek tovább. A bécsi cs. kir. belügym. iratt. Elég legyen ezúttal még arra utalnom, hogy Görgey «Életem és működésem Magyarországon» cz. könyvében kifejezetten mondja (II. 134), miként meggyőződése, hogy a függetlenségi nyilatkozatnak a magyar nemzeti akarathoz semmivel sincs több köze, mint Kossuth bármely más magánkedvtelésének a nemzet jóllétéhez. Görgey minden törekvése odairányult, hogy a függetlenségi nyilatkozat megsemmisíttessék.

zott. Midőn «Magyarország kormányzója» 1849 május havában a minisztertanácsban gróf Andrássynak Konstantinápolyba küldését indítványozta, ezt a jelölést az összes miniszterek a legnagyobb örömmel fogadták. Ám a legutolsó pillanatban mégis magának Kossuthnak támadtak aggályai.

Azt gondolta, hogy a magyar kormány méltóságával mégsem egyeztethető össze, hogy Andrássy honvédőrnagyi minőségben képviselje a Portánál. «Ezen — felelt Klapka tábornok hadügyminiszter — könnyen segíthetünk; hiszen előléptetjük őt ezredessé».[1] És csakugyan, néhány napra rá a Görgey hadtestéhez tartozó egyik ezred parancsnokává nevezték ki. Andrássyt, ki az Ausztria elleni 1848/49-iki egész téli hadjáratot végigküzdötte, ez a diplomácziai megbizatás éppen Budavár ostrománál érte, melyet Görgey vezetett a várat védelmező Hentzi tábornok ellen. Kineveztetése alkalmából és még mielőtt útnak indult Törökország fővárosa felé, illőnek tartotta Andrássy, hogy mindenekelőtt Görgeynél jelentkezzék. Vadonatúj, ragyogó ezredesi egyenruhájában jelent meg a hadtestparancsnok előtt, ki viseltes tiszti zubbonyban szeretett mutatkozni.

Lehet, hogy ez a külső ellentét a tábornok és a fiatal ezredes között hangolta Görgeyt Andrássy ellen. Annyi bizonyos, hogy a tábornok, bár udvariasan, de igen hűvösen fogadta őt. És midőn a magyar kormánynak a Fényes Kapuhoz küldött követe a hadtestparancsnokkal közölte kiküldetését és kérdezte, nem volna-e részére semmi parancsa, Görgey röviden így felelt: «Nekem nincs más feladatom, mint itten harczolni. Semmi keresni valóm sincs sem Konstantinápolyban, sem bárhol másutt a kül-

[1] Reiner B. állítja a «Neue Freie Presse» 1890 február 21-iki számában megjelent czikkében, hogy mindezt magától Klapkától hallotta.

földön. Egyáltalában nem értem, mit segíthet rajtunk Konstantinápoly?»

Ez a válasz, mely bizonyára nem árult el valami túlságos nagyrabecsülést az Andrássyt oly nagy lelkesedéssel eltöltő misszió iránt, mélyen sértette az ifjú diplomatát. E pillanattól kezdve áthidalhatatlan űr támadt e két férfiú között, kik mindaketten oly nagy befolyással voltak hazánk későbbi sorsára. Soha többé helyre nem állott közöttük a jó viszony.[1] De ha Görgey nem is tulajdonított valami nagy jelentőséget gr. Andrássy küldetésének, annál többet várt attól a magyar kormány, mely éppen ezért siettette is elutazását. Küszöbön volt már az Ausztria részéről segítségül hívott orosz hadsereg bevonulása, mely hivatva volt az osztrák csapatok közreműködésével Magyarországot újból leigázni és a bécsi udvar számára visszahódítani. Andrássynak jutott feladatul, hogy az orosz betörés ellensulyozására megszerezze Törökország segítségét, mely politikai okokból nagyon rokonszenvezett a szorongatott magyarsággal.

De nem Andrássy volt az első magyar, kit Kossuth közvetítőül Konstantinápolyba küldött. A rendelkezésünkre álló összes adatok bizonyítják azt is, hogy a «kormányzó» kezdettől fogva fontos szerepet szánt a Keletnek a bécsi udvar elleni küzdelemben. Arra számított, hogy a Porta hathatós segítőtárs lesz Magyarország ellenségeinek le-

[1] Az egész fenti közlést Görgey István budapesti kir. közjegyző úrnak, a tábornok testvérének köszönöm. Magának Andrássynak erre nézve semmi följegyzése nem található. Az, a mit Szőts i. h. 26. l. mond, tarthatatlan. Az az útijelentés, mely Kiss Lászlótól, Andrássy titkárától, származik, csupán annyit említ, hogy Andrássy Görgeynél jelentkezett. Ez az útijelentés, mely Andrássy egész konstantinápolyi útjának megírására alapul szolgált, gróf Batthyány Lajosné Ő Excja birtokában van. Lásd e tekintetben Reiner B. három tárczáját «Graf Julius Andrássy als Diplomat der Revolution» czimen a «Neue Freie Presse» 1890 február 21., 22. és 26. számában.

küzdésében. Ezért már régen elhatározta, hogy gróf Karacsay Fedor ezredest 1848 jul. 15-dikéről keletkezett utasítással[1] a belgrádi pasához, a szerb kormányhoz, a boszniai kormányzóhoz és szükség esetén magához a Fényes Kapuhoz küldi. Vajon tényleg végrehajtotta-e gróf Karacsay a rábízott missziót, nem tudjuk. Majdnem egy évre rá, 1849 április elején Kossuth báró Splényi Lajost[2] küldte ki, mint a magyar kormány követét, Konstantinápolyba. Úgy látszik, az új követ ajánlotta Kossuthnak, hogy igyekezzék Sir Stratford Canning[3] konstantinápolyi angol nagykövet útján lord Palmerstont rávenni, hogy Magyarországért tegyen valamit.[4] Hiába kutatjuk, mi volt az

[1] Báró Welden táborszernagy levele Bach-hoz, Bécs, 1850 febr. 14. Bécsi cs. k. belügym. iraatt. Weldennek Fuchs főtörvényszéki biróval közölt értesítése szerint ezt az utasítást Kossuth és Szemere elnökségi aktái («Rebellen-Archiv») között találta. Bach 1850 február 25-dikén a másolaton kivül az eredeti iratot is kérte. (Bach levele Schiel dr. miniszteri fogalmazóhoz. A bécsi cs. kir. belügym. iratt.) Schiel volt megbízva az akta kikeresésével a Kossuth-féle levéltárból.

[2] Helyes neve *Lajos* és nem *Béla,* a mint Reiner (N. Freie Presse, i. h.) írja. Kopetzky ezredes-hadbiró egy feljegyzéséből (Bécs, 1857 szept. 15. A cs. kir. belügym. iratt.) látható, hogy Splényi Lajos Splényi Ignácz cs. kir. lovassági tábornok és testőrségi kapitány fia, az Ernő Ágost hannoveri királyról elnevezett 2. huszárezredben szolgált mint százados. 1846 decz. 1-én határozatlan időre szabadságolták és a szabadságharcz kitörésekor külföldön tartózkodott. Kossuth 1848 november 14-dikén akkreditálta őt, mint követet, a turini udvarnál. Teljes erővel azon volt, hogy az olaszországi magyar csapatokat Ausztriától való elpártolásra bírja. Radetzky mortarai és novarai győzelme e tevékenységének véget vetett. Így küldte aztán Kossuth őt, a kiben annyira megbizott, a Fényes Kapuhoz.

[3] The life of Lord Stratford de Redcliffe by Stanley Lane-Pole London, 1890.

[4] Kopetzky ezredes-hadbiró jegyzéke. Bécs, 1857 szeptember 15. (Bécsi cs. kir. belügym. iratt.) Téves, ha Reiner i. h. Splényit Palmerston magyarországi ügynökének mondja. Ennek nincs értelme. Miért lett volna lord Palmerstonnak még egy külön magyar «agens»-re szüksége. mikor olyan embere volt, mint Sir Stratford Canning?

oka annak, hogy Kossuth ez erélyes, rendkívül mozgékony agitátor helyébe, ki már eddig is kiváló szolgálatokat tett neki, Andrássy Gyulát alkalmazta. Annyi azonban kétségtelen, hogy Kossuthnak ez az elhatározása Andrássy életpályája szempontjából döntő fordulatot jelentett: a diplomácziai karrier kiinduló pontja volt.

MÁSODIK FEJEZET.

ANDRÁSSY MINT MAGYAR KÖVET KONSTANTINÁPOLYBAN.

1849 május 22-én, egy nappal Budavár bevétele után hagyta el Andrássy Pestet. Kiséretében volt titkára, Kiss László, ki utinaplójában érdekes közléseket ad a konstantinápolyi útról. Kiss, ki már volt egy alkalommal a török fővárosban, éppen az a férfiú vala, kire Andrássynak szüksége volt. Megnyerő modora és ragyogó szónoki képessége mélyebb műveltséggel és nagy nyelvismerettel párosult. Kívüle még Félix, a hű szolga tartozott a követ kiséretéhez. Debreczenben, a magyar kormány akkori székhelyén, még egy ízben találkozott Andrássy Kossuthtal. Itt vette át a végső utasításokat[1] és gróf Batthyány Kázmér külügyminisztertől megbízó levelét. Duschek pénzügyminisztertől, a költségek és a Konstantinápolyban szükséges baksisok födözésére, 3000 aranyat vett föl. Nehezen mondható, hogy ez az összeg egy «ambassadeur»-re nézve dús ellátás lett volna. Ámde Andrássy, a ki különben a pénzzel nem igen tudott bánni, ezuttal

[1] Azt az állitást, hogy Andrássy Jászberényben búcsuzott el Kossuthtól (így Hentaller, az «Egyetértés»-ben 1907 május 1-én megjelent, «Apróságok Kossuth Lajosról» cz. czikkében), teljesen megczáfolja Kiss útleirása, mely kifejezetten mondja: «és Debreczenbe ment (Andrássy), hol a kormány még mindig székelt, hogy a kormány fejének és a külügyministernek, gróf Batthyány Kázmérnak kezéből megbizó levelét átvegye». Kiss útleírása gróf Batthyány Lajosné birtokában.

megtalálta a takarékos gazdálkodás módját. Különböző kalandok után, melyek mindenekelőtt a bátorságot és rettenthetetlenséget, tehát azokat a tulajdonságokat tették próbára, melyek Andrássyt soha az élet legkülönbözőbb helyzeteiben sem hagyták cserben, az úti társaság 1849 junius elején Pancsovára ért. Innen a gróf Belgrádba ment,[1] hol, nem csekély meglepetésére, több lengyellel találkozott, kik mindannyian a magyar ügy szolgálatában álló emisszáriusoknak adták ki magukat. Andrássy nagyon aggályosnak tartotta, hogy ezeknek az ügynököknek mindenike, egymástól függetlenül és a nélkül, hogy fölhatalmazása lett volna, a magyar kormány nevében, részint a szerb kormánynyal, részint a belgrádi pasával politikai tárgyalásokat akart megkezdeni. Sikerült azonban a lengyeleket ettől visszatartania. Szerencsésen érvényesítette azt az ellenvetést, hogy elengedhetetlen szükség van az egységes közreműködésre és mindannak a gondos elkerülésére, a mi a magyar kormányt hamis világításba helyezhetné.[2] Ő, a kinek a küldetéséhez tartozott Szerbiát épp úgy megnyerni a magyar ügynek, mint az ozman birodalmat, a politikai ügyek vezetését a Keleten kizárólag a saját kezeiben akarta összpontosítani. Örömmel értesült tehát Husszein pasának, a belgrádi vár török kormányzójának szavaiból, hogy a konstantinápolyi irányadó körök részéről a legjobb fogadtatásra számíthat. De a török azt sem titkolta előtte, hogy a porta nincs még

[1] Kiss adatai, a napok és hónapok tekintetében, merőben tarthatatlanok. Igy, szerinte, Andrássy május 29-én ért volna Belgrádba. Minthogy azonban birtokunkban van a gróf egy junius 11-éről kelt levele Pancsováról, holott ő úgy ezen a helyen, mint Belgrádban csak néhány napot töltött, kétségtelen, hogy csak később, talán junius 6-án vagy 7-én érkezhetett Pancsovára, illetőleg Belgrádba.

[2] Andrássy gróf Batthyány Kázmérhoz, a magyar külügyminiszterhez. Pancsova 1849 junius 11-én. Andrássynak ez a levele a Magyar Nemzeti Múzeum kézirattárában franczia nyelven van meg.

abban a helyzetben, hogy Magyarországért nyilvánosan is fölléphessen, a miért is arra kérte Andrássyt, tartsa titokban küldetését a világ előtt. A szardiniai konzul pedig, kihez szintén ajánlva kellett lennie, egyenesen fölvilágosította a felől, hogy a pasa kijelentései tekintetében egyenes utasítást kapott kormányától. Andrássy legott fölismerte, minő fontos dolog a félénk, de jóérzelmű Husszein pasát, mint a Kelet kulcsának, a belgrádi czitadellának kormányzóját a maga részére megnyernie, s azért egy küldemény tokaji bort igért neki. Ez a kilátás nagy örömmel töltötte el Husszein pasát, mert — úgymond — ez az ital kitünő szer a kolera ellen.[1] Andrássy értette módját, mint kelljen emberét kezelnie. A pasa a gróf részére, a továbbutazás czéljaira, dán kereskedők nevére szóló útleveleket állított ki.[2] De még mielőtt ezekkel a papirokkal ellátva, Pancsovára tért volna vissza, a franczia konzul házában hosszasabb értekezése volt Garašanin szerb külügyminiszterrel. Ez és Marinovich, a szenátus titkára, állottak azoknak az egyedüli szerb férfiaknak a hirében, kik a Magyarországgal való szövetség felé hajlottak. Épp e miatt Andrássynak nehéz föladata volt velük szemben. Mert az előtte ott járt magyar ügynökök, igéretek dolgában, minden felelősségérzet nélkül, nagy bőkezűséget tanúsítottak, a nélkül, hogy a gróf fölhatalmazva lett volna ezeket megerősíteni. Nehogy tehát túlságosan tartózkodó magatartásával kárt okozzon, jobbnak tartotta azt a jegyzéket, melyet a magyar kormány megbízásából Garašaninnak kellett volna átadnia, az utóbbival nem is közölni. Beérte megbízója ama kivánságának hangsúlyozásával, mely baráti szomszédviszony

[1] Gróf Andrássy gróf Batthyány Kázmérhoz, Pancsova, 1849 junius 11-én. A M. N. Múzeum kézirattárában. A jelentés szélén látható a hihetőleg Batthyány kezétől származó megjegyzés: «meg lesz».

[2] Kiss útleirása. Gróf Batthyány Lajosné tulajdona.

létesítésére törekedett annak a népnek kormányával, «melynek ugyanazonos érdekei és a legnyomósabb okai vannak a szövetkezésre a közös ellenség (Ausztria) ellen». Andrássy igéretek dolgában nagyon óvatos volt. Nem lépte túl az általános szólásformák határait. «Biztosítottam Garašanint — írja gróf Batthyány Kázmérnak — hogy Magyarország, híven a szabadságról nyiltan hirdetett elveihez, kész mindazt megigérni, a mit fegyverrel ki nem kényszeríthetnének tőle és a mi nem lépi túl azt a határt, mely a szerb nép szabad fejlődéséhez, a magyar állam szétdarabolásának elkerülése mellett szükségesnek látszik».[1] E kijelentések értelmében fölszólította Garašanint azoknak a föltételeknek tartózkodás nélküli közlésére, melyek mellett Szerbia elválasztása Ausztriától és a Magyarországgal való természetes szövetség megkötése lehetségessé válnék. A szerb külügyminiszter egész nyiltan kijelentette Andrássynak, hogy a magyarországi szerbekkel való tárgyalás idejét még akkor sem látná elérkezettnek, ha jelentősebb igéretek tétettek volna. Mert — úgymond — most a magyarországi szerbek többé nem nemzetiségükért, hanem mint a császári hadsereg része, csak mint osztrák katonák küzdenek Mayerhoffer tábornok és Jellačić zsarnoki vezetése alatt. A szerb államférfi Jellačić hátbatámadását javasolta, a végből, hogy Horvátországba visszaszoríttassék. Egyben, és pedig a legnyomatékosabban fölszólalt a bánsági szerbek és általában az e vidék lakosságával szemben tanúsítandó enyhe bánásmód mellett. Csakis akkor következhetik be az az időpont, hogy a szerb kormány a Magyarországgal való kibékülésre gondolhat, a mit maga is hőn óhajt, de a mit Mayerhoffer ármánykodásai miatt most, a legjobb akarat

[1] Andrássy gróf Batthyány Kázmérhoz. Pancsova 1849 junius 11. A M. N. Múzeum kézirattárában.

mellett sem valósíthat meg. A beszélgetés további folyamán Andrássy arra kérte Garašanint, hívná vissza azt a szerb önkéntes csapatot, mely, Kničanin szerb tábornok vezetése alatt, a délmagyarországi szerbeknek Magyarország elleni hadakozását támogatta. A szerb miniszter nagyon különös módon okolta meg azt az engedélyt, melyet azok az önkéntesek a magyarországi szerbek támogatására nézve nyertek. Ő — úgymond — csak azért engedélyezte nekik a Duna átlépését, nehogy a túlsó parton lakó szerbek Oroszországhoz forduljanak, a mire Ausztriától már tanácsot is kaptak. Mióta azonban — tevé hozzá — Mayerhoffer és Jellačić a hatalmat kezükbe kerítették, ő megtiltotta az átkelést. Andrássy megnyugtatása czéljából még megjegyezte Garašanin, hogy Kničanin nem is szerb tábornoki minőségben vesz részt a harczban Magyarország ellen, ennélfogva őt, hivatalos úton, vissza sem hívhatja. Biztosítja azonban Andrássyt, hogy Kničaninnak, kivel a legbizalmasabb lábon áll, írni fog és ez, néhány nap mulva, tevékenységének színterét el is fogja hagyni.[1]

Andrássy a legjobb benyomásokkal hagyta el Garašanint, ki ismételten hangoztatta barátságos érzületét Magyarország iránt. Azt ajánlotta tehát gróf Batthyány Kázmérnak, hogy magánlevélben még nyomatékosabban keltse föl a tekintélyes szerb férfiú érdeklődését a magyar ügy iránt.[2]

[1] Andrássy Kossuthhoz, Pancsova 1849 jun. 11. A M. N. Múzeum kézirattárában. Andrássy egyetlen szóval sem említi azt, a mit Reiner (az id. helyen) mesél, hogy t. i. Garašanin megmutatta volna Andrássynak a Kničaninhoz intézett visszahívó levelet és e mellett azt is tudatta volna, hogy a magyar földön levő szerb önkéntesek száma 12.000 főre rúg. Ha ez igaz, akkor Andrássy okvetlen megemlékezik vala mindezről terjedelmes levelében.

[2] Andrássy gróf Batthyány Kázmérhoz. Pancsova 1849 június 11. A M. N. Muzeum kézirattárában. — Dusensy cs. kir. hadbíró-

A forradalmi kormány követe azonban nem érte be pusztán azzal, hogy Garašanint Magyarország javára befolyásolja. Érintkezésbe lépett tehát Kuslan Dragolinnal, a ma is megjelenő «Slovenski Jug» akkori szerkesztőjével is, ki bár a legnagyobb mértékben lelkesedett a szláv eszméért, mégis inkább érezte magát demokratának, semmint szlávnak, a miért is Jellačićot halálosan gyűlölte. Kuslan az 1849 márcziusi alkotmány kihirdetése óta oly párt élén állott, mely a Párizsban tartózkodó Czartoryski herczegtől pénzt és fegyvereket kért. A herczeg azt felelte, hogy a kivánságot csak akkor teljesítheti, ha Kuslan és hívei, lengyel vezérlet alatt a magyarokkal szövetkeznek. Andrássy értesülvén Czartoryski érintett követeléséről, nem késett Kuslannal közölni a Magyarországgal való szövetkezés alapjául szolgáló föltételeket. Ezek szerint Kuslan köteles jövőben a Slovenski Jugot határozott Ausztria-ellenes irányban vezetni, gondoskodván egyben, a nép és katonaság között ily irányú kiáltványok szétosztásáról. Kuslan föladata volna továbbá híveiből egy klubot szervezni, mely a magyar kormányhoz hűségi föliratot intézne és azt minden eseményről értesítené, a magyar csapatok közeledésekor pedig a népet fölkelésre bírná. Kuslan Dragolin, ki czéljaira a magyar kormánytól pénzt várt, készségesen belement Andrássy összes követeléseibe, a ki viszont meg volt győződve, hogy a szerb szerkesztő hűségesen szavának fog állani. A követ, ki lázas tevékenységet fejtett ki a végből, hogy a talajt a

százados egyik jelentése a III. hadtestparancsnoksághoz (kelt 1850 október 6-áról, (Cs. és kir. hadi levéltár) oly tartalmúnak tünteti föl Andrássy kérdéses levelét, mely utóbbira nézve igen kedvezőtlen, a mennyiben Andrássyt egyenesen oly dolgokkal vádolja, melyeket Garašanin javaslatainak jelent ki. Az eredeti irat arról sem tartalmaz semmit sem, hogy Andrássy a horvátok rokonszenvének megnyerése érdekében, Bem tábornokot ajánlotta volna horvát bánnak. A hadbiró kivonata pedig említést tesz Andrássy ilyetén javaslatáról.

déli határon elvonja Ausztria lábai alól, a miniszter figyelmét rá irányította Horvátországra is, melyet Magyarország részére szintén meg kellene nyerni.

Javasolta, intézzenek Horvátországhoz oly érzelmű kiáltványt, mely azt jogai és szabadságai tekintetében megnyugtatná és megigérné, hogy Magyarország a magyarnak mint országgyűlési nyelvnek a biztosításán kívül, semmi fönnhatóságot sem igényel. «Ilyen, általános kifejezésekben tartott kijelentés» — írja gróf Batthyány Kázmérnak — «semmire sem kötelez és egyenesen csodás hatással járhat oly pillanatban, midőn a horvátok és szerbek egy része csak alkalomra vár, hogy Ausztria ellen forduljon». Úgy Garašanin, mint mindazok a szlávok, kikkel érintkezésbe lépett, utaltak arra, hogy a kivánt szövetség érdekében, a szerbek irányában is hasonló eljárást tanúsítsanak. Andrássy tehát úgy vélekedett, hogy az ily megnyugtató deklarácziókat a magyar országgyűlés nevében kell kibocsátani. Úgy beszél, mint a tapasztalatok iskolájában érett férfiú, a ki minden eshetőséget figyelembe vesz, hogy kormánya hátát födözze. «Ha megnyugtatjuk a szerbeket» — így szól egyik irata — akkor tarthatatlanná válik az idegen hatalmasságoknak az az állítása, hogy ellenünk nem Ausztria, hanem a szlávok ragadtak fegyvert. De ezzel egyben, mit sem koczkáztatnánk. Ha győzünk, mindent módosíthatunk, ha legyőzetünk, akkor semmit sem vesztettünk».[1]

Miután Andrássy lerakta az összes aknákat, hogy a szerbeket és horvátokat Ausztriától elszakítsa, június 12-én

[1] Mindezek Andrássy 1849 jun. 11-iki levelére alapitvák. A M. N. Muzeum kézirattára. Andrássy így ír gróf Batthyány Kázmérnak: «On n'y perdrait rien, car vainqueur on peut tout modifier, vaincu, on n'a rien perdu». A hadbiró tartalomjegyzéke ezt a tételt így adja vissza: es gäbe nur 2 Mittel, die Revolution der Slaven zu beenden: sie auszurotten oder sie zu beschwichtigen.

elhatározta útja folytatását Konstantinápoly felé.[1] Most már az első kemény dió, melyet az új követnek fel kellett törnie, annak a kérdésnek az eldöntése volt, merre vegye útját Belgrádból. Válaszsza a szemben levő Szerbiát, azt az utat, melyet a régi magyar követek Verancsics és Zay óta jártak? Ezt az útirányt a szerb nép addig tanúsított ellenséges érzülete egyenesen őrületesnek tüntette föl. Ezért is Belgrádból Orsovára, a régi határszéli városba ment. Csakhogy Oláhországon át is lehetetlen volt előre hatolni, mert báró Puchner osztrák altábornagy, kit a világhírre emelkedett Bem Erdélyből kiszorított, szorosan a határ mentén táborozott. Végre is abban kellett megállapodnia, hogy a semleges Dunán teszi meg az utat. A vízi úton azonban nem lehetett közlekedni, mert mindennemű hajózást teljesen megszüntettek. «Ebből a bajból» — meséli Kiss — «barátaink, a törökök segítettek ki». Az egyik dunai szigeten Új-Orsován levő török vár parancsnoka, Andrássy kérésére, egy meglehetős hosszú, bár keskeny, de azért szilárd csolnakot állíttatott elő, melyet a gróf rendelkezésére bocsátott. Egy tizedes mint kormányos vezetése alatt négy erőteljes török katonát rendelt evezősökül. Azonfelül párnákról és a szükséges élelemről is gondoskodott. Így fölszerelve indultak neki a zavaros állapotok miatt nem éppen veszélytelen útnak, Widdin (Törökország) felé, a hol olyan a milyen, noha nem éppen csábító hajlékhoz hozzá lehetett jutni, bár ahhoz is csak bajjal, de legalább a hideg és a nedvesség ellen meg voltak oltalmazva. Mindjárt a partraszállás napján olyan nehézséget kellett legyőzni, mely könnyen gonosz következményekkel járhatott volna. A Duna-vilajetben ekkor, szigorúbban mint bármikor máskor, kezelték az útlevélügyet. Ezt Andrássy is kénytelen volt tapasztalni. A várban

[1] Andrássy 1849, jún. 11. M. N. Muzeum kézirattára.

lakó török tisztviselő, kihez követünk titkárától a török útleveleket láttamozás végett küldte, Kissben fölismervén «a frankot», Marco kapitányhoz utasította. Kellemetlenebb intézkedést az ozmán nem is tehetett volna. Marco kapitány a császárilag szabadalmazott Dunagőzhajózási Társaság ügyvivője és osztrák konzuli ügynök volt egy személyben.

Az egyetlen európai állam egyedüli widdini képviselője lévén, lassanként az a szokás kapott lábra, hogy az összes európai utazók útleveleikkel Marcohoz voltak kötelesek fordulni. Kiss titkár legott belátta, mily kilátástalan egy osztrák császári tisztviselőtől a Konstantinápolyba szóló útlevelek láttamozását remélni. Igyekezett tehát ezt a török hivatalnoktól kieszközölni. Hiábavaló fáradság! A felelet — mint ő maga mondja — mindíg csak az volt: «Marco kapitány, Marco kapitány és ismét csak Marco kapitány». Szorultságában Kiss végső segédeszközhöz folyamodott, mely csakugyan be is vált. Hiányos török nyelvtudásával, melyre előbbi konstantinápolyi tartózkodása alatt tett szert, a hivatalnok, egy öreg, tiszteletreméltó török előtt, azt a leleplezést tette, hogy egy magas állású magyar bég, a belgrádi pasa útlevelével ellátva, követül megy a padisához Konstantinápolyba. A török tehát beláthatja, hogy annak a kormánynak a küldöttje, mely Ausztria ellen háborút visel, nem kérheti az osztrák konzuli ügynök láttamozását. A titok e fölfedezése — mint magát Kiss kifejezi — «fölvillanyozólag» hatott a török tisztviselőre. A czél el volt érve. Egy negyedórai várakozás után Kiss birtokában volt a szükséges láttamozásnak, melyhez a Widdinben székelő török kormányzó is beleegyezését adta. De azért még nem volt minden akadály elhárítva. Sikerült ugyan nagy bajjal és nehéz pénz árán a további útra egy új ladikot szerezni. De nem számoltak a widdini kormányzó egyik hivatalnokának, egy törökké vált magyarnak a

csacskaságával. Ennek ugyanis nem volt sürgősebb dolga, mint a gróf megérkezésének hírét és útjának czélját az egész városban elterjeszteni. Ezen az úton a hír Marco kapitány fülébe is eljutott. Utasítására, épp mikor hajóra akartak szállni, a helyszínen egy, a Dunagőzhajózási Társaság hivatalnokainak aranyszegélyű sipkáját viselő fiatalember jelent meg. Menten a titkár felé fordult: «Uraim» — szólt jó német nyelven — «ha útleveleiket láttamoztatni akarják, kész vagyok azt elvégezni». Kiss francziául azt felelte, hogy nem érti, mire a hivatalnok az említetteket franczia nyelven ismételte. A titkár megköszönte a figyelmet, jelezvén, hogy a szolgálatkészségre már nincs szükség, mert a levelek teljesen rendben vannak. De a főnöke utasítása értelmében eljáró fiatal embertől nem lehetett oly könnyen szabadulni. «Uraim» — így szólt az utazó társasághoz — «habár Önök magyarok, ne féljenek, nem gördítünk Önök elé nehézséget». Most már Andrássy is beleelegyedett a párbeszédbe. Biztosította a hajóstársulati hivatalnokot, hogy sem ő, sem utitársai nem félnek semmitől. De ez még mind nem gyakorolt mélyebb benyomást az ifjú emberre. «Uraim» — kezdé újból — «kellemetlenségeknek teszik ki magukat. A Törökország belsejébe utazó összes európaiak útleveleit, bárha csak néhány órát tartózkodnának is Widdinben, nekünk kell láttamoznunk. Ragaszkodnom kell tehát ahhoz, hogy igazolják magukat a végből, hogy útleveleiket láttamozhassam.» Erre ismét Andrássy ragadta meg a szót és így felelt: «Ez a pasa részéről már megtörtént és ha mégis meg akarnák akadályozni útunk folytatását, erről rögtön értesítem a kormányzót». «Oh» — viszonzá a szilárd föllépéstől megijesztett hivatalnok — «mihelyt a kormányzó Ő Exczellencziája előtt igazolták magukat, nem marad számomra egyéb hátra, mint hogy Önöknek szerencsés útat kívánjak». És ezzel, udvariasan ajánlva magát, el is tűnt.

Csakis ekkor adhatta ki Andrássy akadály nélkül a parancsot a továbbindulásra.

Widdinből a Dunán Rusztcsukba útaztak, hol az útlevél-kellemetlenkedések elülről kezdődtek. A legrövidebb út Rusztcsukon át Galaczba vezetett és innen, a rendes hajóösszeköttetéssel Konstantinápolyba. Ámde a Moldva-Oláhországban uralkodó izgalom nem tette tanácsossá a Galaczon át vezető úthoz mindenáron való ragaszkodást. Ezért tehát a Bulgárián keresztülmenő fáradságosabb útra szánták rá magukat. Gyorsabban, semmint a törökök lassúságától és körülményeskedésétől várni lehetett volna, 10 lovat szereztek a karaván részére. A gyorslábú állatok vidáman ügettek a termékeny, de elhanyagolt bolgár földeken keresztül. Andrássy, a kitűnő lovas, mindig a karaván élén haladott. Folyvást hallani lehetett, mint dudolja kedvencz dalát:

«Három fehér kendőt veszek,
Ha felveszem, fehér leszek,
Fehér leszek, mint a hattyú,
Nem ölel meg minden fattyú.»

Három napi lovaglás után végre Andrássy Várna feketetengeri kikötő egy nyomorult csapszékében álomra hajthatta fáradt fejét. De ezzel még nem ért végéhez Argonauta-útja. Mert itt értesült a lehangoló hírről, hogy a török hajózási társulat a Várna és Konstantinápoly közötti összeköttetést, forgalom hiányában, megszüntette. Immár csakis az «Osztrák Lloyd» közvetítette a hajóforgalmat a két hely között. Erre a társaságra azonban Andrássy, az adott viszonyok között, éppen nem bízhatta magát. Kétségbeesve kellett tehát belenyugodnia, hogy a legfeljebb 10—12 órás vízi út helyett, az époly bizonytalan, mint fáradságos szárazföldi útra kell szánnia magát. Ez a vonal Drinápolyon át legalább 8 napot vesz igénybe, vagyis reá kellett térnie arra az útra, melyre

akkor jutott volna, ha Szerbián át vette volna az irányt És ez annál is szomorúbb volt, mivelhogy a legnagyobb sietségre volt szükség, Debreczen elhagyása óta nem kevesebb, mint tizennégy nap telt el. Egész délután és egész éjjelen át töprengett Andrássy, a nélkül, hogy elhatározásra tudott volna jutni. Végre is a Drinápolyon át vezető út mellett döntvén, kiadta a parancsot a lovakról és élelemről való gondoskodásra nézve. Eközben jelentették neki, hogy Konstantinápoly felől hajó közeledik. Mire mindannyian, maga a gróf is, a csak nehány lépésnyire levő kikötőhöz siettek. Rövid idő múlva láthatták, mint evez a horgonyt vetett hajó kapitányának csónakja a part felé. Kiss nem csekély meglepetésére ismerte föl a partra szálló férfiúban Poiret kapitányt, kivel előbbi keleti utazásai alkalmával barátságos viszonyba jutott.

Szivélyes üdvözlés után Kiss jelentette régi ismerősének, hogy egy óra letelte előtt bizalmasan beszélni óhajtana vele. A grófot pedig megnyugtatta, hogy a kapitány tetőtől-talpig gentleman, becsületes, nyilt és hallgatag. Az ő hajóján nyugodtan vállalkozhatik a konstantinápolyi útra. A Poiretval megbeszélt értekezleten Andrássy is részt vett. Előbb azonban a kapitánynak szavát kellett adnia, hogy mindazt, mit hallani fog, mélységes titokban tartja. A megbeszélés kölcsönös megelégedésre ütött ki. Poiret szavát kötötte le a grófnak, hogy a hajón olyan hiztonságban érezheti magát, mint a saját négy fala között. A kapitány teljesen méltónak bizonyult Andrássy bizalmára.

Kevés órával a találkozás után a hajó fölszedte horgonyait és Andrássy junius vége körül útja hőn óhajtott végczéljához ért.

A török fővárosban Andrássy még üdvözölhette elődjét: báró Splényit, kit már nem is remélt ott talál-

hatni.[1] Ennek fejében viszont az a kétes szerencse érte, hogy a báró 10,000 piaszternyi adósságát kifizethette.[2] Splényi 1849 junius 25-én hagyta el Stambult, hogy Francziaországba induljon.[3] Egyik híradás szerint erre az elhatározásra azért jutott, mert attól tartott, hogy hosszabb ott tartózkodása esetében Ausztria vagy Oroszország mint forradalmárt fogja reklamálni.[4] Tényleg Stürmer internunczius őt az osztrák hadsereg szökevény tisztjeként jelölte meg a porta előtt és követelte kiadatását. Ez elől kitérendő, bírta rá a török kormány Splényit Stambul önkéntes elhagyására.[5] Elutazása után Andrássy szerepelt a magyar

[1] Andrássy gróf Batthyány Kázmérhoz, 1849 junius 11-én, A M. N. Muzeum kézirattára. Itt Andrássy kéri a minisztert, hogy Splényi tekintetében intézkedjék, «pour éviter toute confusion qui pourrait en résulter».

[2] Andrássy Kossuthhoz, Konstantinápoly, 1849 szept. 3. U. o.

[3] Kopetzky ezredes-hadbiró jegyzéke, Bécs, 1857 szeptember 15. Kiadatlan.

[4] U. o.

[5] Andrássy gróf Batthyány Kázmérhoz, 1849 junius 11. A M. Nemzeti Muzeum kézirattára. Gróf Stürmer 1849 julius 4-iki jelentésében (Cs. és kir. külügyminisztérium) említi, hogy küldi kormányának a «Journal de Constantinople»-nak azt a számát, mely Splényi eltávolitását elmeséli. Sajnos, a lapszám nincs többé a jelentés mellett. A mint Kopetzky 1857 szept. 15-diki (kiadatlan) jegyzékéből látható, Splényit a pesti haditörvényszék 1850 január 1-én kötél általi halálra itélte. 1851 juliusában tért ő, Maurigy név alatt Konstantinápolyba vissza, hol sógorával, az angol származású Guyonnal, a magyar hadsereg egyik legmerészebb tábornokával, találkozott. Splényi az izlamra tért át és a Haidar Àli török nevet vette föl. Egyideig Kis-Ázsiában élt. 1855-ben Smyrnából folyamodott hazatérése megengedéseért, de kérését elutasították. 1857 augusztus 10-én az időközben elmebetegségbe esett báró anyja: Splényi Mária bárónė újitotta meg a hazatérés engedélyezése iránti kérést. A császár 1858 február 18-iki döntése az ügyet a hadsereg főparancsnokságához utalta. Ekkor aztán megengedték, hogy gyógykezeltetése végett, hazautazhasson. (A cs. kir. belügyminiszterium irattára.) Nem tudjuk, élt-e Splényi az engedélylyel, avagy életét Perában, egy franczia kórházban, fejezte-e be? Reinernek Splényire vonatkozó adatai (id. h.) nem állják meg a helyöket.

kormány egyedüli konstantinápolyi képviselőjeként, kit Brown angol őrnagy is támogatott.[1] Az örök Bizánczban új világ tárult föl előtte. Teljesen ismeretlen emberek és szokatlan viszonyok közepett kellett először életében a diplomata szerepét betöltenie. Egyéniségét annyira jellemző határozottságával, melynek a Debreczenből Konstantinápolyig terjedő út alatt is oly szembeszökő próbáját adta, készülődött a rábízott föladat megoldására.

* * *

Azzal a fölemelő tudattal, hogy győzedelmes nemzetet képvisel, indult Andrássy 1849 májusában Konstantinápolyba útnak. Mire megérkezett, hazája sorsa tetemesen megváltozott. Magyarország legveszedelmesebb ellensége akkor I. Miklós czár volt, ki mint a régi abszolutisztikus rendszer védelmezője sietett hatalmas segítségét a szorongatott bécsi udvar rendelkezésére bocsátani. Valószínűleg az a titkos czél is vezérelte Miklós czárt, hogy a szlávoknak megmutassa Oroszország hatalmas karját, melyben oltalmazójukat kell látniok. De nemcsak Oroszország hatalma, hanem Radetzkynek Károly Albert szárd király fölött kivívott sikerei is javára szolgáltak Ausztriának Magyarország elleni küzdelmében. Most már nem kellett összes csapatait Olaszországba küldenie és ezeket a magyar harcztéren a «rebellisek» legyőzésére alkalmazhatta. Az egyesült orosz-osztrák haderővel szemben a magyar hadsereg, bár még mindig 152.000 főre rúgott, mindamellett gyöngébb volt, hogysem körülkeríttetését hosszasabban elodázhatta volna.

[1] Batthyány Kázmérnak Pulszky Ferenczhez intézett levelei értelmében, a magyar kormány Brown őrnagyot is képviselőjének tekintette volna. Pulszky: «Életem és korom» II. 405. és 409. ll.

A túlerőtől való legyőzetés szomorú sorsa még a leghősiesebb erőfeszítés árán sem volt elhárítható. Bénította Magyarország vitéz ellenállását a fölkelés két legkiválóbb férfiának: Kossuthnak és Görgeynek egyenetlensége is. A küzdelem sikertelen folytatásának kilátása Görgeyt a gyászos világosi fegyverletételre (1849 augusztus 13.) ösztökélte.

Igazságtalan és alaptalan volna ismételni az árulás vádját, melylyel Kossuth Görgeyt sújtotta.[1] Dembinski leveretése után ő már csak mint oly tábornok cselekedhetett, kinek a *kényszerű* és *önkéntes* fegyverletétel között van választása,[2] csak olyan hadvezérként járhatott el, kinek vissza kellett riadnia attól, hogy a vitéz katonák ezreit hiábavaló áldozatul a mészárszékre küldje. A világosi fegyverletétel Magyarországot teljesen legyőzői hatalmába juttatta. A hadsereg foglyul esett és Magyarország egykori «kormányzója», mint menekülő, Widdinbe volt kénytelen menni. Paskjević herczeg, az orosz főparancsnok joggal intézhette uralkodójához a híres mondást: «Magyarország Fölséged lábai előtt fekszik».

A haza szerencsétlen állapota nem szolgálhatott alkalmas hátterül Andrássy küldetésének betöltésére, a ki Konstantinápolyban idegen név alatt telepedett le. Hihetőleg azért kerülte a be nem avatott körök előtt valódi állásának megismertetését, mert nem akarta az osztrák császári követség figyelmét mindjárt magára vonni. De a legnagyobb óvatosság szem előtt tartásával sem sikerült Stürmert tévútra vezetnie. Mert rövid idővel Andrássy megérkezése után, az internunczius a következőket írta Bécsbe Schwarzenberg hercegnek: «Nehány nap előtt egy

[1] Görgeyre nézve l. Woinovich Emil gyalogsági tábornok érdekes dolgozatát az «Österreichische Rundschau» XIV. kötetében.

[2] Görgey: «Mein Leben und Wirken in Ungarn. II. k., 401. l.

Andrássy gróf, Konrád néven, négy, előttem ismeretlen egyén kiséretében Konstantinápolyba érkezett» meg.[1]

Alig találta föl magát Andrássy valamelyest Konstantinápolyban, máris igyekezett megbízó levelét átnyujtani, hogy az irányadó török személyiségekkel közelebbi érintkezésbe léphessen. De fáradozásait nem kísérte a kivánt siker. A porta, melyet Anglia és Francziaország nem támogattak kellőleg, nem merte az egész világ szeme láttára azon nép követét fogadni, mely az osztrák császárral nyilt harczban állott. Andrássy méltán aggódhatott, hogy Stürmer föllépése folytán őt is a báró Splényi sorsa fogja utólérni. Ezért igyekezett a kiutasíttatás ellen védekezni. Magánúton tudatta a török miniszterekkel, hogy Konstantinápolyt, ha csak kormánya nem utasítaná arra, semmi szín alatt sem fogja elhagyni. Ha tehát Stürmer az ő eltávolíttatását kérné, ezt a leghatározottabban vissza kell utasítani. Andrássy erélyes föllépését óhajtott siker koronázta. Ettől kezdve senki sem beszélt többé az osztrák követ ilyes kivánságáról és Andrássy háborítatlanul maradhatott a török fővárosban.[2] De ezzel az ő diplomácziai jellege még nem jutott elismerésre. Bár pillanatig sem kételkedett,hogy állása tulajdonképpen a magyar harczszíntérről érkező, többé vagy kevésbbé kedvező hírektől függ, mégis rajta volt, hogy kikényszerítse magának

[1] Gr. Stürmer Schwarzenberghez, 1849 július 4. Cs. és kir. külügyminisztérium. Reiner téved «Graf Julius Andrássy als Diplomat» cz. a. megjelent 3-ik cikkében (Neue Freie Presse 1890 febr. 26-án), midőn azt állítja, hogy Bécsben nem túlságosan biztak Stürmernek «török mindentudásában» és ezért, az ő háta mögött, még egy külön bizalmi férfiút küldtek Konstantinápolyba, a kitől a július 4-iki jelentés is szármeznék. A július 4-iki jelentés egész biztosan Stürmertől való. Minden tévedést kizár az ő sajátkezű aláírása.

[2] Andrássy gróf Batthyány Kázmérhoz Konstantinápoly, 1849 jul. 3. A M. N. Múzeum Kézirattára. Ennek a levélnek másolata föllelhető az Andrássy elleni pör iratai között, a cs. és kir. hadi levéltárban.

mint követnek a bejutást a török minisztériumba. «Csak egy mód van» — írja gróf Batthyány Kázmérnak — «a portát erélyes fellépésre bírni: kompromittálni kell, magától sohasem lesz bátorsága».[1] Erre a czélra a legsikeresebb eszköznek tünt föl a visszariadni mitől sem tudó Andrássy előtt Törökország olyas elhatározása, hogy az orosz és osztrák csapatokat akár erőszakkal is lefegyverezni, ha török területre lépnének.

Andrássy nézete szerint ezt a tervet a magyar kormánynak Bem tábornokkal kellene közlenie, kinek föladata volna a határon tartózkodó török parancsnokokkal a szultán szándékát tudatni. Igy akarta Andrássy mindenáron biztosítani a török és orosz csapatok összeütközését, oly czél, mely a grófi követ tanácsa szerint megérdemli, hogy megvalósulása érdekében egyes török vezéreket nagyobb pénzbeli ajándékokban is részesítsenek. Ha egyszer a porta — így számított Andrássy — Oroszországgal szemben le lesz leplezve, majd csak rákényszerítik a fanatizált törökök kormányukat az orosz elleni háborúra. «Ezen tervet — így szól Andrássy egyik levele — a kormány figyelmébe ajánlom. A mostani miniszterium jó szándéku, de gyenge, kis lelkű, igaz ugyan, hogy erősen készül és nagy serget gyüjt össze, de tenni nem fog mindaddig, míg vagy akaratlanul bele nem sodortatik, vagy az angol vagy franczia kormányok részéről jobban fog támogattatni.» «Riza basa, az előbbi miniszterium feje — úgymond tovább — noha az egyedüli egyén, kitől nagyobb eredményeket lehet várni, de most a kegyvesztett hivatalnokok helyén Brussában van és csak győzelmeink segíthetnének bennünket a török kormánynál.[2]»

[1] Andrássy gróf Batthyány Kázmérhoz. 1849 jul. 3. A M. N. Múzeum kézirattára. — [2] U. o.

A midőn Andrássy ilyeténképen az Aranyszarv irányadó férfiait magával ragadni igyekezett, csakis főnöke, gr. Batthyány Kázmér intenczióit követte, a ki ekkor Magyarország külügyeit vezette és őt még junius 25-én ösztökélte, hogy Oroszország közbelépése ellen a magas porta tiltakozását kieszközölje. «Intézzenek tehát — írta gr. Andrássynak és a többi külföldi magyar követeknek — egy utolsó fölhívást a kormányokhoz és a népekhez. Használjanak föl minden rendelkezésükre álló törvényes eszközt, hogy ezt a betörést (Oroszországét) a kellő világításba helyezzék. Ha sikerül Önöknek a kormányokat álmukból fölriasztani és igazi üdvük fölismerésére birni, ezzel az ő népeiknek, nekünk és az egész emberiségnek javára megmérhetetlen szolgálatot tesznek».[1] Sajnos, ez a lelkes felhívás épp oly hasztalanul hangzott el, mint Kossuth még pathetikusabb szózata «Európa népeihez».[2] Európának egyes miniszterei vállukat vonogatták és a mikor különös jóakaratot akartak tanúsítani, a jobb jövőre utaltak, többre azonban lehetetlen volt őket rábírni. Teleki László minden törekvése Párizsban, Pulszky Ferenczé Londonban, hiábavaló fáradságnak bizonyult. Mennyivel kevesebb sikert érhetett el Andrássy Konstantinápolyban, a hol még olyan közvélemény sem volt, mint Párizsban vagy Londonban, mely mégis csak képes lehetett Magyarország javára a miniszterekre valamelyes szelid nyomást gyakorolni. Andrássy a török államférfiakkal való érintkezése közben nem hivatkozhatott erre a hatalmas szövetségesre: a közvéleményre. Hogy eredményre jusson és a portát erélyességre ösztönözze, igyekezett ezt meggyőzni a felől, hogy Ma-

[1] Körlevél az összes külföldi magyar követekhez. Közli Korn Fülöp: «Kossuth und die Ungarn in der Türkei» 1821. 20. l.

[2] U. o. 25. l.

gyarország pusztulása biztos előhírnöke Törökország megsemmisítésének is, halálos ellensége, Oroszország részéről. Andrássynak igazat adtak a törökök sorsuk miatt, gyönge, jótehetetlen emberek módjára jajgattak, de Oroszország elleni határozó lépésre nem voltak képesek magukat rászánni. «Törökország — írja Andrássy szept. 3-án Kossuthnak — kétségbe van esve a történtek miatt. Csak most, sajnos, későn, látják be, minő alkalmat mulasztottak el, holott napról-napra figyelmeztettem őket».[1] Persze más lett volna a helyzet, ha a magyar követ a fegyvert viselő, győzelmes nemzetre támaszkodhatott volna. Csakhogy a magyar szabadságharcz folyamatáról nagyon kedvezőtlen hírek érkeztek. Siker helyett vereségeket tudattak. Mit lehetett, ilyen körülmények között, az Aranyszarvnál elérni? Oroszország és Ausztria ellen irányzott diplomácziai tárgyalások többé szóba sem jöhettek. Hamarább, semmint óhajtotta, kénytelen volt Andrássy egészen más fajta diplomácziai tevékenységet kifejteni. Most már egész erejét és rábeszélő képességét arra kellett fordítania, hogy a Widdinbe menekült Kossuthnak és társainak kiadatását Ausztria részére megakadályozza. Bécsben óvatosságból és tekintettel arra az eshetőségre, hogy a «magyar-lengyel rebellisek» vezetői, legyőzetésük esetében, török földre menekülhetnek, elfogatásuk biztosítása érdekében. még 1849 elején intézkedéseket tettek. E végből még 1849 január 23-án megküldték gróf Stürmernek a konstantinápolyi internunciusnak, valamint Ausztria összes keleti képviselőinek Kossuth és hívei arczképét és személyleirá-

[1] Andrássy Kossuthhoz, Konstantinápoly 1849 szept. 3. Közli a «Neues Wiener Tagblatt» 1904 április 3-iki száma. Utána a Pester Lloyd 1904 ápr. 5-ki száma. Az eredeti a M. N. Muzeum kézirattárában.

sát.[1] «Sziveskedjék Exczellencziád — írja báró Werner, Schwarzenberg Félix herczeg nevében Stürmernek — a porta minisztereit újabban is figyelmeztetni és szemeik elé tárni, mit várhat a porta az ilyen, úgynevezett politikai menekültektől, ha részükre a szabad letelepedést engedélyezné. Ez nem jelentene kevesebbet, mint Konstantinápolyt a magyar, vagy a mi ezzel egyjelentőségü, az európai demokrata propaganda tűzhelyévé tenni, mely az ozmán tartományokban már ottlévő és kívülről könnyen növekedhető lengyel és olasz forradalmi elemek elszaporodása, a görög ráják fogékony szelleme s a bosnyákok, bulgárok és albánok elégületlensége mellett, bizonyára termékeny talajt talál további tervei keresztülvitelére».[2] Úgy látszik, hogy a török kormány kevésbbé volt a vázolt veszélyek bekövetkezéséről meggyőződve, mint az osztrák külügyminiszter. Stürmer fejtegetései Konstantinápolyban süket fülekre találtak. A porta el volt határozva, határainak bárki részéről jövő megsértését megtorolni. De arra is készen volt, hogy vendégszeretetében részesítse mindazokat, kik a fegyverletétel után, török területen keresnének az üldözés ellen védelmet.[3] Az emigránsok kézrekerítésére tehát megtagadta segítségét. Andrássy föladata volt most Kossuthnak és azoknak a vele együtt török területre lépett magyaroknak és lengyeleknek kellő védelméről gondoskodni, kik a magyar hadseregben harczoltak. A gyors igéret annál szükségesebb volt, minthogy Ausztria és Oroszország már egyenesen követelték Török-

[1] Báró Werner a cs. kir. külügym. államtitkára Bachhoz. Bécs 1849 julius 24. A cs. kir. belügym. iratt. Bécsben.

[2] U. o.

[3] Fuad Effendi török biztos Duhamel orosz tábornokhoz, Bukarest, 1849 január 12/24. Cs. és kir. külügyminisztérium. «. . . mais en leur (a török csapatoknak) prescrivant d'accorder un réfuge généreux à ceux qui vondront passer la frontière en déposant leurs armes et en demendant l'hospitalité.»

országtól a menekültek kiadatását. A meg nem félemlített porta Andrássy útján tudatta Kossuthtal és társaival, hogy a widdini pasát immár utasította továbbutazásuk megengedésére. Egyidejüleg azt is meghallotta Andrássy az angol nagykövettől, hogy a török miniszterium a Widdinbe internáltakat Kandia szigetére szándékszik küldeni, a honnan bárki közülök könnyen eltávozhatik, ha akar. A török miniszterek azonban jónak látták ezt a tervet elhallgatni, nehogy az Ausztria és Oroszország fülébe jutva, ezek részéről megakadályoztassék. A mig Kossuth Widdint el nem hagyta, Andrássy szakadatlan nyugtalanságban élt Magyarország egykori kormányzójának személye miatt. Nem nagyon bízott az ottani pasában, a ki felől, — úgy látszik, midőn Widdinen átutazott, — kevéssé megnyugtató tapasztalatokra tett szert. Legszívesebben önmaga sietett volna Kossuthhoz, hogy ennek továbbutazásakor kiséretéhez csatlakozzék. De erről a szándékáról az egész világ lebeszélte. Különösen pedig Mechmed Ali pasa, ki — mint magát Andrássy kifejezi — «a kormány tagjai között, a mi legmelegebb barátunk». Ez a magasállású férfiú figyelmeztette, hogy még a török útlevél birtoka sem menti meg az esetleg ellenségei részéről történő elfogatástól. Ezért jobb most Konstantinápolyban maradnia, hol honfitársainak többet használhat, mintha most hozzájuk megy. Ennek a tanácsnak helyességét Andrássy is belátta és ezért Kossuthtal leendő találkozását arra az időre halasztotta, midőn ez Törökországnak valamely biztonságot nyujtó helyére jutott.[1]

Midőn Andrássy ily értelemben írt Kossuthnak, még mindig bízott a hazát érő kedvezőbb fordulatban. A később oly reálisan gondolkozó, csakis a tények hatalmának hódoló államférfiú, ezekben a napokban

[1] Andássy Kossuthhoz, 1849 szept. 3. Az i. h.

még optimista volt: Magyarország sorsának javulását Európa puszta rokonszenvétől várta. Tekintetét Angliára és Francziaországra irányozta. Első sorban Angliára. Pulszky és gróf Teleki útján akarta Palmerstont rábírni, hogy Angolországnak Magyarország paczifikálása iránti kívánságát határozott hangon kifejezésre juttassa.[1] Az angol külügyminister ugyan kész volt a bécsi udvart kivívott túlsúlya «nagylelkű» fölhasználására figyelmeztetni, hajlandó volt szavát Bécsben azért is fölemelni, hogy Magyarország megnyugtatása az 1848-iki törvények értelmében reformált ősi alkotmány alapul vételével történjék.[2] De távol maradott attól, hogy jószándékú tanácsai elfogadtatására egyetlen angol katonát is mozgosítson. Már pedig Bécsben, hol teljesen átadták magukat a győzelmi mámornak és könyörületességről hallani sem akartak, csakis az ilyen fegyverrel támogatott intelem gyakorolhatott volna nyomatékos befolyást. Még az osztrákoknak Galicziában, Itáliában, Magyarországon és Erdélyben elkövetett kihágásai miatt való harag, mely kihágásokat Palmerston az afrikai és haïtii négerek által elkövetett eljárás méltó párjának nevezett,[3] még ez a harag sem volt képes ezt az angol minisztert erőteljes közbelépésre sarkalni. A míg Anglia komoly érdekei nem szenvedtek sérelmet, Palmerston a figyelmeztetésekre szorítkozott. Eközben Andrássy azzal a reménységgel hízelgett magának, hogy Görgey serege élén oly csapást fog mérni ellenfelére, mely Magyarország helyzetének teljes átalakulását lesz képes előidézni. Már eljutott ugyan hozzá Görgey világosi fegyverletételének «kábító» híre.[4] De még nem akarta a magyar hadvezérnek ezt a cselekedetét elhinni. Ezért

[1] Andrássy Kossuthoz, 1849 szept. 3. I. h.
[2] Ashley: The life of Viscount Palmerston, I. k. 137. l.
[3] U. o.
[4] Andrássy Kossuthhoz, 1849. szept. 3. Id. h.

örömmel hatotta át a hír valótlanságáról szóló első jelentés. Abban a felfogásban élvén, hogy neki azt kell szolgálnia, ki a veszélyben forgó haza védelmét, bármi módon a kezébe veszi, helyeselte, hogy Görgey, Kossuth menekülése után, magát Magyarország diktátorának proklamáltatta.[1] Ezért igyekezett őt a haza iránti kötelességei teljesítésére is ösztönözni.[2] «Ha Ön» — írja szeptember 7-én a tábornoknak — «Magyarországot még megmentheti, hazánk Európa első nemzete és az Ön neve a legdicsőségesebb lesz. És ez még lehetséges». «Tábornok Úr» — így aposztrofálja őt aztán — «rövid idő alatt a világ bizalmát helyre fordíthatja ügyünk iránt. Erősen nagy mindenfelé az az iránti rokonszenv. Egész Európa szeme Ön felé van irányozva.[3]» Andrássy ebben az időben illuzióknak adta át magát. Nem is mondható egyébnek, hacsak egyetlen pillanatig is hítte, hogy Anglia csak egy lépést is tesz a czélból, hogy közvetítését fölajánlja Ausztriának Magyarország függetlensége elismerésére.[4] A gróf rosszul volt értesülve, midőn Görgeyvel ilyen terveket közölt. Mily távol állott lord Palmerston attól, hogy a bécsi udvarnál Magyarország javára közvetítést vállaljon! «Lord Tűzvész», — így szokták Palmerstont nevezni — mint érzületénél fogva Ausztria kijelentett ellensége a maga jó kivánságaival ugyan a szabadságáért küzdő Magyarország oldalán állott. De mégsem szándékozott a nemzeti, füg-

[1] U. a. ugyanahhoz Stambul. Kelet nélkül. A M. N. Muzeum kézírattára. De mert az írat említi Kossuth egy 1849 szept. 20-ról keltezett levelét, az mindenesetre szeptember vége felé vagy október elején íródott.

[2] U. o. «... mert előttem a haza minden, addig míg a hazát védelmezi bárki, bármi módon jutott a hatalomhoz, szolgája vagyok».

[3] Andrássy Görgeyhez, Konstántinápoly 1849 sept. 7-én. Közölte a «Neues Wiener Tagblatt» 1904 április 3-iki száma. Az eredeti a M. N. Muzeum kézirattárában van.

[4] Andrássy Görgeyhez 1849 sept. 7. Az id. h.

getlen Magyarországért ugyanazzal a melegséggel síkra szállni, melylyel Anglia szavát, még királynője ellen is, a nemzeti, független Olaszországért a mérleg serpenyőjébe dobta.[1] Andrássy tévedésbe esett, a midőn azt hitte, hogy az angol ily körülmények között kész lesz a közvetítésre és hogy a bécsi udvar két kézzel kap utána, csak azért, «hogy ez» — mint mondja «az oroszokat lerázhassa a nyakáról». Épp ily tarthatatlan az az állítása, hogy a törökök, bizonyos föltételek mellett, készek a magyarokkal az orosz ellen szövetkezni. Tévedésen alapul, ha Andrássy Görgeynek a következőket irja: «Ha sikerül Önnek az oroszok fölött bár csak *egyetlen* győzelmet is kivívni, akkor kezeskedni merek arról, hogy Törökország hadat üzen és ekkor minden meg lesz nyerve».[2]

Ugyan honnan meríthettek volna a török államférfiak bátorságot hadi készülődésekre, mikor a czár legkisebb fenyegetésére már reszketni kezdtek. Ne támogatta volna őket Palmerston: akkor Andrássy a törökök részéről várt hősies magatartás helyett Oroszország iránt tanúsított gyengeségük ritka fokának látványosságát érhette volna meg. Hisz nemsokára tapasztalhatta, hogy a törökök ha az angol hatalmasság hátukat nem födözi vala, még az önlealacsonyítás igáját is készek lettek volna Ausztria és Oroszország előtt nyakukra venni. Igaz ugyan, hogy Abdul Medsid szultán, midőn tőle a vendégjog megsértését várták, nagyúri büszkeséggel kiáltott föl: «Jőjjön, a minek jönnie kell, de én arról hallani sem akarok».[3] De a midőn Radziwill herczeg, mint külön küldött, ebben az ügyben a

[1] L. erre nézve Victoria királynő levelezését és naplóját I. k. 662 l. (Német kiadás).

[2] Andrássy Görgeyhez 1849 sept. 7. Az id. h.

[3] Így tudatja ezt Andrássy mindenesetre szavahihető közlése Kossuthtal 1849 szept. 3-án (id. h.) Színpadiasan fölékesítve olvasható az Kossuthnál, ki a közlést Andrássytól vette: «Irataim» I. k. előszavában.

czár sajátkezű levelét meghozta, a helyzet gyorsan megváltozott. Mély benyomást gyakorolt, mikor a czár fenyegetések közepett követelte annak a 10 lengyel menekültnek kiadatását, kik a magyar szabadságharczban részt vettek. Nem kisebb hatással járt az orosz czárnak az a kijelentése, hogy akár csak egyetlen magyar szökését is a widdini várból casus belli-nek fogja tekinteni. Ezeknek a szavaknak megerősítéséül Radziwill herczeg már a levél átadásakor eléggé világosan utalt arra, hogy 50.000 orosz katona készen áll a végből, hogy ura legelső intésére Törökországba bevonuljon.[1]

Elképzelhető, minő izgalom vett erőt Andrássyn Oroszországnak arra a követelésére, mely Kossuth és a vele együtt Widdinbe internált előkelő menekültek kiadatására irányult. Nevének becsülete függött attól, hogy honfitársai kiadatását Ausztria részére minden áron megakadályozza, annál is inkább, mert az hóhérkézre juttatásukat jelentette volna.

Mozgalmas napokat kellett Andrássynak Radziwill megérkezése óta átélnie. Attól félt, hogy a jólelkű szultán Kossuth javára tett kijelentései ellenére sem fog tudni Oroszország előtt lábain megállani és a döntő pillanatban engedékenynyé válik. Az sem volt ismeretlen előtte, hogy a nagy tanács (diván) többsége ezt az alkalmat a végből kívánja megragadni, hogy a kiadatás megszavazásával, az akkori miniszteriumot ferde helyzetbe hozza és megbuktassa.[2] A czár követelése szeptember 8-án csakugyan tárgyalás alá került a divánban, melyhez

[1] Andrássy Kossuthhoz, Stambul 1849 szeptember 11. Közli a «N. W. Tagblatt» 1904 ápr. 3-iki száma. Andrássynak ezt a levelét a «Wiener Tagblatt» 1889 dec. 30-iki száma a «Budapesti Hirlap» nyomán reprodukálta. Szövege némely tekintetekben különbözik a «N. W. Tagblatt»-ban közölttől.

[2] Andrássy Kossuthhoz, 1849 szept. 11. Az id. h.

az ügyet a szultán utasította. A tanácskozás nagyon viharos volt. Alighanem tettlegességre kerül a sor, ha a nagyvezér az ülést idejében be nem rekeszti. A fontos azonban az volt, hogy a török dignitáriusok többsége a menekülők kiszolgáltatása mellett nyilatkozott. A török kormány, melylyel Andrássy szakadatlan érintkezésben állott, ez eredmény következtében a legnagyobb zavarba jutott.[1] Érezte, mily szennyfolttal piszkolja be magát egész Európa színe előtt, ha az orosz szorongatásnak enged. Másrészt ismerte gyöngeségét, mely képtelenné tette a czár elleni hadviselésre. Ha pedig Törökország, a magyar és lengyel menekültek ügyében, vereséget szenved, ez Oroszország diadalát és a czár erkölcsi súlyát a török szultán fölött az egész világ előtt kézzelfoghatólag bebizonyította volna. Ez azonban egyúttal Angliára nézve is jóvá nem tehető vereséget jelentett volna, mely soha nem tűrhette, hogy az orosz befolyás döntő tényezővé váljék az Aranyszarvnál. Nem is kerülte mindez el Sir Stratford Canning angol nagykövet figyelmét, ki az oroszok minden lépésére féltékenyen figyelt. «Sir Stratford — írja gróf Stürmer Schwarzenbergnek — filanthropikus érzelmeinél fogva mindig békítőleg és közvetítőként óhajt közbelépni, valahányszor a vezetők ellen alkalmazandó szigor kerül szóba; de nem fontolja meg, hogy az olyan végső esetekben, minő a jelenlegi, csakis szigorral és következetességgel lehet nagyobb szerencsétlenséget elhárítani».[2] Téved azonban gróf Stürmer, midőn azt hiszi, hogy Sir Stratfordot csakis emberszerető érzelmei ösztönözték a szerencsétlen menekültek pártfogolására. Mert ebben nem csekély része volt államférfiúi belátásának,

[1] Andrássy Kossuthhoz, 1849 szept. 11.

[2] Gróf Stürmer Schwarzenberg herceghez. Cs. és kir. külügy miniszterium.

mely föltárta, minő veszély fenyegeti Britannia tekintélyét Konstantinápolyban, ha Oroszország elől kitér. Andrássy Sir Stratford Canningban, ki őt nagyon megszerette és sűrűen látta magánál vendégül, szövetségesre talált az orosz követelések meghiúsításában. Az angol diplomata, saját szakállára és a nélkül, hogy miniszteriuma hozzájárulásáról biztosítást nyert volna, ellenszegült a tervezett kiszolgáltatásnak.[1] Ilyeténképpen a magyar menekültek ügye legott európai jelentőségű kérdéssé vált. Az ő megmentésük vagy bukásuk egy csapással Anglia és Oroszország küzdelmévé alakult át a portára gyakorlandó befolyás túlsúlya ügyében. Mert valamiként Canning, azonképpen lord Palmerston is belátta annak szükségességét, hogy ebben az esetben, minden áron kiragadtassék a pálma Oroszország kezéből. Bármily gúnyosan nyilatkozott légyen Schwarzenberg Félix herczeg az angol külügyi államtitkár abbeli hajlamairól, melyek őt «Európa békebirói tisztének» ellátására ösztökélik,[2] csakhamar tapasztalhatta, hogy épp ez az államférfiú volt az, ki az ő és Oroszország kivánságait keresztezte. Nehogy azonban a ravasz török miniszterek, akár Oroszország, akár Anglia haragját magukra vonják, olyan segédeszközhöz folyamodtak, melynek hatását biztosra vették. A szeptember 8-iki viharos ülést követő napon tudatták Andrássyval, hogy az emigránsok előtt a menekülésnek egyetlen útja van csak: és ez az t. i., hogy térjenek át mindannyian az izlámra. Mint török alattvalók — tevék hozzá — minden üldözéstől meg volnának óva és néhány hó multával oda utazhatnának, a hova akarnak. Andrássy azt válaszolta, hogy ez a lépés teljesen ki van zárva; a tö-

[1] Sir Canning lord Palmerstonhoz, 1849 szeptember 17. «If I had suspended my support for a moment, the Porte, I have no doubt, would have given way». Ashley, Life of Palmerston I. 150. jegyz.

[2] Hübner, Ein Jahr meines Lebens. 362. l.

rökök csalatkoznak, ha ezzel a tanácscsal becsületüket megmenteni remélik. A török államférfiakra nézve olyan sürgős volt ennek az ügynek az ő ajánlatuk értelmében leendő elintézése, hogy már szeptember 10-én Andrássyt ismét magukhoz hivatták. Megint igyekeztek őt a török hitre való áttérés szükségességéről, mint az egyedüli mentőhorgonyról, meggyőzni. Kijelentették, hogy ha Andrássy nem lép ebben az ügyben Kossuthnál közbe, a vonakodásából származható minden szerencsétlenségért egyesegyedül őt terhelendi a felelősség. «Ekkor írtam — így igazolta magát Andrássy Kossuth előtt — és ha újra előállana az eset, ismét megtenném. Mit tettem volna magam azon helyzetben, ez más kérdés, de magam a veszedelmen kívül lévén, mások életével és a mi több, szabadságával a nagylelkűt játszanom nem szabadott.»[1] Annál is inkább kötelezettnek érezte magát a törökök követelését Kossuth tudomására hozni, mivel az európai követségek részéről nem talált többé a szükséges támogatásra. Sir Stratford, kinek a legnagyobb befolyása volt Konstantinápolyban, egyszerre, nem tudni mi okból, kishitű lett, az internáltak ügyét máris elveszettnek látta, sőt még Andrássynak is azt tanácsolta, igyekezzék szökéssel menekülni. Ez ugyan ilyesmiről hallani sem akart, de azért a saját helyzetét is nagyon nehéznek tartotta. «Hidd meg — így hangzik egyik Kossuthhoz intézett levele — hogy itteni existencziám nem sokkal jobb a Tiednél, mindent próbálni és semmit sem tehetni, a törökök előtt követelőnek, Előttetek ügyetlennek vagy röstnek látszani nem kellemetes állás, egyébiránt minden kötelességemet teljesítém.»[2] Habár ilyen lelkiállapotban késznek is nyilatkozott Kossuthtal a törökök kivánságát

[1] Andrássy Kossuthhoz, kelet nélkül. A M. N. Múzeum kézirattára.
[2] U. o.

közölni, azt már egyenesen visszautasitotta, hogy a porta ajánlatát honfitársai előtt támogassa. Tényleg Kossuthhoz — kinek fejét most már Ausztria és Oroszország «a legsürgősebben» követelték — a következő kijelentést intézte: «Én nem adhatok Nektek tanácsot. Mindenki képes lesz önmagával tisztába jönni». Mindazáltal sorai között mégis átvillámlik a gondolat, hogy tekintetbe véve a beállandó következményeket, mégis jó lesz a dolgot megfontolni, bár kétséges, hogy a fenyegetődző Oroszország fog-e merészkedni, bármit is tenni. Ha az izlámra áttért emigránsok, a hadügyminiszter igérete értelmében, a török hadseregbe fölvétetnek, ezenkívül pedig a szultán az áttérteknek, most már az ő alattvalóinak kiadatását megtagadná, «akkor» — és ezt Andrássy a legmagasabb állású személyiségek biztosítása nyomán állítja — «a háború majdnem bizonyos és a magyar hadjárat Törökországban fog folytatódni». E nagyfontosságú czél érdekében nem kell Európa közvéleményének ítéletétől visszariadni. Mert az nem fogja az áttérés kényszerű tényét gyávaságnak minősíteni, hanem abban csak a kabinetek elleni állásfoglalás szándékát és annak bizonyitékát fogja látni, hogy Magyarország sorsa immár «a török birodaloméval kötődött össze». Andrássynak Kossuthhoz intézett szeptember 11-iki levele híven tükrözi vissza ama különböző benyomások képét, melyek uralma alá került. Pillanatról-pillanatra más helyzetek és elhatározások előtt állott. Ha egyik perczben biztosították, hogy Oroszország fenyegetéseitől mitsem félnek, a másikban mindjárt más szelek fuvását kellett éreznie és attól tartania, hogy az áttérés elmaradása esetében, legott a kiadatásra kerül a sor. Maga Andrássy nem volt már képes a törököknek Oroszországtól való félelmét a padisah környezetében mind hangosabbá váló harczi kedvvel összeegyeztetni. «Tudom — jegyzi meg erre

vonatkozólag, Kossuthhoz intézett levele — hogy nem fogod megérteni,[1] miért nem tagadják meg a kiadást, ha a háborútól nem félnek, én sem vagyok képes érteni, de így van, ebbe bízhatsz és azt hiszem, hogy a Gondviselés ujja ezen utat mutatja . . . Határozzatok személyeitek és hazánk javára».[2] Kossuth a porta ajánlatát azzal a kijelentéssel utasítja vissza: «A halál és becstelenség között a választás sem kétséges, sem nehéz nem lehet».

Ezeket a szavakat intézte Magyarország egykori «kormányzója» lord Palmerstonhoz, egyben a saját és társai «szerencsétlen» sorsát ennek szívére kötvén.[3]

Kossuth vonakodása, hogy őseinek hitét elhagyja,a portát ismét az elé az eshetőség elé állította, hogy vagy kiadja a menekülteket, vagy pedig Oroszországgal és Ausztriával összeütközésbe kerül. Bár a szultán nagyon tartott az utóbbi eshetőségtől, mégsem engedte magát megfélemlíteni. Ő, kinek a magyarok megmentése addig mindíg a szívén feküdött,[4] határozottan visszaútasította azt a kívánságot, hogy az egyszer megadott vendégjogot megsértse. És ezt az elhatározást annál nagyobbra kell becsülni, mivelhogy Oroszország és Ausztria immár tényleg be is váltották abbeli fenyegetésüket, hogy a porta vonakodása esetében vele minden diplomácziai összeköt-

[1] A «Neues Wiener Tagblatt» közölte Andrássy-féle levél úgy szól: «Tudom meg fogsz engem érteni», a minek nincs értelme. Idézet a Magy. Nemz. Múzeumban levő eredeti magyar szöveg alapján.

[2] Andrássy Kossuthhoz, 1849 szept. 11. U. o.

[3] Kossúth Palmerstonhoz, Widdin, 1849 szept. 20. Közli Korn, id. m. 99. s k. l. Kossuth válaszát Andrássyhoz nem ismerjük. A Palmerstonhoz intézett levél kétségkívül valódi. Mert oly közléseket tartalmaz, melyek Andrássynak Kossuthhoz intézett 1849 szept. 11-iki leveléből vannak véve.

[4] Andrássy Kossuthhoz. Kelet nélkül. M. N. Muzeum kézirattára.

tetést megszakítanak.[1] Az izlámra áttérni vonakodó Kossuth megmentése nemcsak Andrássynak a szultántól méltányolt szilárdságának, hanem Palmerstonnak is köszönhető, ki Bécsben és Pétervárott erélyesen lépett föl[2] és el volt határozva, Oroszország minden támadását Konstantinápoly ellen az angol flotta segélyével, visszaverni. Noha Andrássy fáradhatatlan eljárásának sikerült honfitársairól a legrosszabbat elhárítani, mégsem eszközölhette ki, hogy Widdinből teljesen szabadon bocsáttassanak. Ebben a tekintetben minden igyekezete kudarczot vallott. Ha az egyik nap biztosnak látszott, hogy az internáltak oda mehetnek, a hová akarnak, másnap ez megint kérdésessé vált. Ekkor a szintén Widdinbe internált Bem tábornok a legnagyobb szükségben mentő horgonyt látszott nyujtani. Bem késznek nyilatkozott az izlámra áttérni, hogy aztán a török hadsereg kötelékébe fölvétessék. Andrássy azzal hízelgett magának, hogy Bemnek ezen az úton leendő eltávolíttatása a többi internált és így Kossuth sorsára is a legkedvezőbb hatással leend. Tényleg november 19-én tudósíthatta is Kossuthot, hogy a törökök elhatározták az ő tartózkodási helyéül a kisázsiai Kiutahiát kijelölni.[3] De ezzel a kormányzó teljeséggel nem értett egyet. A Kisázsiába való száműzetést minden emberi jogot sértő ténykedésnek tekintette. «Halálunk a

[1] Gróf Stürmer a királyi fiskushoz Widdinben. Konstantinápoly 1849 szeptember 25. Cs. és kir. külügyminisztérium. Schwarzenberg Félix herczeg Kovácsot és bizonyos Jazmagyt (?) küldte Widdinbe, hogy az oda internált menekülőket önkéntes hazatérésre vegyék rá. Mint Stürmer Schwarzenberget 1849 november 28-án tudatja, sikerült Jazmagynak gróf Batthyány Istvánt visszatérésre birnia.

[2] L. az összes tárgyalásokat Ashleynál, Life of Palmerston I., 142. s k. l.

[3] Andrássynak ez a november 19-iki levele ismeretlen előttünk. Kossuth emlékszik meg róla Andrássyhoz, Sumlából november 24-én intézett levelében. A M. N. Múzeum kézirattára.

vérpadon» — írja ő Andrássynak — «a szabadság csírájává válhatott volna, de a deportáczió minden reményt megsemmisít és befejezi Magyarország még be nem fejezett meghódítását Ausztria részéről».[2]

Kossuth levele már nem találta Andrássyt Konstantinápolyban, a hol a gróf többé nem maradhatott, mert kiadatását Stürmer immár nyiltan követelte kormánya nevében.

Az osztrák államférfiak szemében a forradalom követe éppúgy a hóhér kezére való volt, mint a mozgalom összes vezérei. Ideje volt, hogy Andrássy a saját biztonságára is gondoljon. Sokkal jobban ismerte Stürmer érzületét, hogysem kiméletességre számíthatott volna. Beszélik, hogy egy napon az internunczius az angol nagykövetet látogatta meg, mikor, legnagyobb bosszúságára, tudatták vele, hogy Andrássy épp Ő Exczellencziája dolgozószobájában van. Dühösen fordított hátat Andrássynak, midőn ez a nagykövet szobájából kilépett és fölemelt fővel, előtte, a kijárat felé haladott. Nem kezeskedhetünk ennek a jelenetnek hitelességéről.[1] Bizonyos azonban és ezt maga gróf Stürmer is tanúsítja, hogy Andrássy a legbizalmasabb lábon állott az angol nagykövetséggel.[3] Csakhogy a fönforgó viszonyok között még ez sem bízott annyira erejében, hogy a grófot képes lett volna minden esetleges veszélytől megóvni. Ő tehát gyors távozásra volt kénytelen magát elhatározni. Különben is már előbb kijelentette, hogy csak addig marad

[1] Kossuth Andrássyhoz, Sumla 1849 november 24. A M. N. Múzeum kézirattára. Kossuth minden eshetőségre tekintettel német nyelven írta ezt a levelet, hogy a mennyiben Andrássy netalán már elutazott volna, azt más is elolvashassa és a gróf után küldhesse.

[2] Így beszéli azt el Reiner id. m.

[3] Stürmer Schwarzenberghez, Konstantinápoly, 1849 szept. 26. Cs. és kir. külügyminisztérium.

Stambulban, míg ott hasznos szolgálatokat tehet.[1] Miután eldöntött dolog volt az emigránsok kiszolgáltatásának megtagadása és az, hogy további sorsuk Palmerston kezébe lesz letéve, nem is lett volna értelme, hogy Andrássy a rá nézve veszedelmes török fővárosban maradjon.[2] Hisz honfitársai életének meghosszabbításánál többet immár úgy sem érhetett volna el. Másnemű tevékenységre Konstantinápolyban nem nyílt tere és alkalma. Ugyan nagy reménységeket fűztek az ő küldetéséhez, hitték, hogy sikerülni fog a szultánt reá bírni, hogy Magyarország megmentésére kardot rántson. De ezek a várakozások hamis föltevéseken alapultak és az adott viszonyok között egyáltalában meg nem valósulhattak. Andrássy épp úgy tévedett, mint megbízói. Francziaország és Anglia tetterős támogatása nélkül Törökország sohasem gondolhatott Oroszország és Ausztria elleni hadakozásra. Ezt a segítséget pedig sem Anglia, sem Francziaország részéről nem lehetett várni, mert egyikük sem akart Ausztriával és Oroszországgal komoly összeütközésbe kerülni. De ha nem tudta is Andrássy a portát az Ausztria ellen viselendő háborúban való részvételre rá bírni, az az érdeme megmarad, hogy Sir Stratford Canninggal szövetkezve, megakadályozta a menekültek kiszolgáltatását halálos ellenségeik kezébe. Ezt egy osztrák hivatalos bizonylat is megerősíti, mely szerint «Andrássy Konstantinápolyban minden lehetséges eszközt alkalmazásba vett a rebellisek javára, Ausztria ellen».[3] Csak a mikor a 26 éves ifjú diplomata ezt a czélt, a melylyel diplomácziai ügyességét a

[1] Andrássy Kossuthhoz, Konstantinápoly 1849 szept. 3. A M. N. Múzeum kézirat.

[2] U. o.

[3] Jegyzéke a pesti cs. k. haditörvényszék által 1848 óta a legújabb ideig hirdetményileg száműzött politikai menekülteknek. A cs. kir. belügymin. iratt.

legszebb fényben feltüntető érdemet szerzett magának, elérte, a legkényesebb viszonyok között, csak akkor hagyta el 1849 vége felé a török fővárost, nem mint «egy bizonyos», hanem a mint most már ezzel szemben magát Stürmer kifejezte, mint az «ismeretes» gróf Andrássy.[1] Több emigráns és ezek között egy eredetileg Schopf nevet viselő Mérey nevű orvos kiséretében indult el a gróf egy franczia gőzhajón Marseillebe.[2] Még mielőtt czélhoz ért volna, máris gondoskodott Kossuth Andrássy helyettesítéséről, kinek távozásával, úgy látszik, nem értett egyet. Kossuth ugyanis Sumlából, hol egyelőre internálva volt, szándékozott titkárát, Boek Lipótot, porosz útlevéllel ellátva és fontos iratokkal fölszerelve, Stambulba küldeni, «hogy ez ott» — mint Kovács m. kir. fiskális Stürmerrel közli — «Andrássy helyét betöltse».[3]

[1] Stürmer Schwarzenberghez, 1849 nov. 28. Cs. és kir. külügyminisztérium. Ehhez képest helyesbítendő Reiner állítása, mely szerint Andrássy szept. 25-én utazott volna el.

[2] U. o.

[3] Kovács kir. fiskális Stürmerhez. Cs. és kir. külügyminsztérium.

HARMADIK FEJEZET.

SZÁMŰZETÉS. — HAZATÉRÉS.

Kevés pénzzel zsebében jutott el Andrássy Konstantinápolyból Londonba.[1] Abból az 1800 aranyból, melyet 1849 szeptember havában kapott, még a török fővárosban 600-at adott bizonyos Brownnak,[2] hogy elutazását Turinba lehetségessé tegye. Ezenkívül báró Splényi adósságait is törlesztette Konstantinápolyban.[3] Mindezeken felül Kossuthnak és a segélyre szoruló magyar emigránsoknak is 700-at bocsátott rendelkezésére, «mert — mond a gróf — készségesen osztozkodom mindenkivel».[4] Ezt Párizsban is bebizonyította, a honnan, mint látszik, rövid tartózkodás után, költözött át Londonba. A franczia főváros akkoriban előkelő magyar emigránsok gyülőhelye volt. Köztük eredeti jelenség vala gróf Teleki László, a magyar forradalmi kormány párizsi képviselője. Ez a később oly tragikus véget ért férfiú, éles, élénk szellemével jelentékeny diplomata képességeket és igen megnyerő modort egyesített.[5] Honfitársai körében találkozott

[1] Koller bárónak, a londoni osztrák nagykövetnek Andrássyhoz 1850 szept. 5-ikén írott leveléből (gróf Andrássy-levéltár) kitűnik, hogy Andrássy — és ezt előttem élőszóval is megerősítették — ekkoriban már az angol fővárosban tartózkodott.

[2] Hogy azonos-e ez a Brown az ugyanilyen nevű konstantinápolyi amerikai ügyvivővel? Nem tudható, de nem valószínű.

[3] Andrássy Kossuthhoz 1849 szept. Id. h.

[4] Andrássy Kossuthhoz 1849 szept. 3. Id. h.

[5] Gr. Seherr Thosz Arthur: «Erinnerungen aus meinem Leben», 84. lap.

Andrássy Klapka tábornokkal, a menekült magyar külügyminiszterrel, gróf Batthyány Kázmérral, Szemerével, gróf Esterházy Pállal, Almássy Pállal és másokkal is, kik most távol a legyőzött hazától, a modern Bábelben siratták sorsát. A menekülők közt többen voltak, kik semmi készpénzzel sem rendelkeztek. A míg Andrássy hazulról nagyobb segélyt nem kapott, a külső világtól teljesen elzárkózva, két szobában lakott. Körülvéve a szajnai Bábel fényes, mozgalmas életétől — ekkor már Napoleon mint régensherczeg tartá a kormány gyeplőit kezében — Andrássy éppúgy, mint a többi emigráns, szomoruságtól lesújtott szívvel gondolt a hazára. 1849 szeptemberében még így nyilatkozott: «Adja Isten, hogy szegény hazánknak legalább jövőjét megmenteni képesek legyünk»;[1] most már mély fájdalommal kellett bevallania, hogy ezt a jövőt az örökre megsemmisülés veszélye fenyegeti. Magyarországgal szemben a megtorlás és a bosszú politikája került sorra. A magyar ó-konzervativ párt egyik legtehetségesebb tagja, gróf Széchen Antal még 1848 deczemberében így nyilatkozott: «Magyarországot föl akarják darabolni. Ezt én meg nem akadályozhatom. De nem is akarok tanúja lenni».[2] Herczeg Windischgrätz Alfréd marsallnak, ki a rendet az ó-konzervativek segélyével akarta helyreállítani, sikerült ugyan az ország szíve ellen irányzott döfést elhárítani.[3] De már az ókonzervativoknak Windisch-Grætz által támogatott tervét magáévá tenni nem volt hajlandó a vezető miniszter,

[1] Andrássy Kossuthhoz, 1849 szept. 3. Id. h.

[2] Hübner: Ein Jahr meines Lebens, 323. l.

[3] G. d. K. Prinz Ludwig Windisch-Grætz's Kindheit und Jugendzeit, 1839—1850. Wien, 1908, 138. l. Windisch-Grætz Lajos herczeg naplója névtelenül jelent meg. Woinovich Emil táborszernagy közreműködésével a naplót az elhunyt herczeg neje W. G. Valéria herczegné és leánya férjezett Henckel-Donnersmarck grófné tették közre.

herczeg Schwarzenberg Félix. Határozottan visszautasította, hogy Magyarország kibékítése czéljából, az 1848 *előtti* régi alkotmány állíttassék vissza.[1] A kormányrúdhoz jutott osztrák államférfiak Világos után nem ismertek mérsékletet. Most még kevésbbé tettek különbséget «rebellisek» és «hívek»[2] között, mint Világos előtt. Az egész országnak éreznie kellett a győző kezének súlyát. Az ókonzervativokat, kikben a hasonló gondolkozású osztrákok egy erőteljes, életképes kormány törzsét látták,[3] győzelmi mámorukban félretolták. Széchen nagy bosszúságára, ki Ischlbe, a vele egygondolkozású osztályostársai akkori «Kobenzl»-jébe[4] húzódott vissza, csakugyan tervbe vették, az utolsó magyar hadsereg leverése után Magyarország földarabolását, vagy inkább beolvasztását Ausztriába; oly eszme, melynek akkoriban Kecskeméthy Aurél egy röpiratban különös propagandát csinált.[5]

Mielőtt azonban a magyar királyságot puszta földrajzi fogalommá sülyesztették volna, ezerek meg ezerek elrettentésére hozzá fogtak mindazok megbüntetéséhez, kiknek a levert felkelésben részük volt. Hegyesi Péter, Magyarország generalis procuratora mindenesetre még 1849 októberének második fele előtt kapott utasitást, hogy nyilatkozzék a magyar forradalom «szerzői»-vel szemben alkalmazandó büntetés mértékéről. Ez a férfiú, ki még egy évvel azelőtt, az akkori udvari kamara keblében, alárendelt állást foglalt el, a hatalom új birtokosai előtt nagyon alkalmazkodó eszköznek tünhetett föl, mert vajmi gyorsan emelkedett a generalis procu-

[1] Hübner id. m. 324. l.
[2] U. o.
[3] Ludwig Windisch-Greætz's Kindheit und Jugendzeit, 114. l.
[4] Hübner: «Ein Jahr meines Lebens» 323. l.
[5] Kecskeméthy Aurél «Naplója», XI. l.

ratori állás magaslatára.[1] Hegyesi meg is felelt a beléje helyezett bizalomnak. Drákói modorban, könyörületességet nem ismerve a legyőzöttekkel szemben, tette meg javaslatait. Példányképül herczeg Windischgrätz különböző rendeleteit és kiáltványait tartotta szem előtt, melyekben Kossuth és az összes bel- és külföldi kormányközegek a «vogelfrei» jelzőhöz jutottak. Hatással lehetett rá Haynau vérengzése is, ki Aradon Görgey hadseregének 13 tábornokát hóhérkézzel végeztette ki. Ez a rendszabály híven kifejezte a császári hadsereg bosszúját és gyűlöletét, a miért Görgey az osztrákok katonai tekintélyének teljes lebecsmérlésével, csakis az oroszok előtt akarta a fegyvert letenni. Katonailag talán igazolható, ha a magyar fővezér föltételül kívánta kitűzni, hogy élete e döntő tényénél egyetlen osztrák tiszt se legyen jelen.[2] Politikailag hiba volt ahhoz ragaszkodni, hogy az osztrák hadsereget az egész világ előtt ilyen gyalázat érje,[3] mert ez kimondhatatlan elkeseredést szült a magyarok ellen. A természeténél fogva brutális és kíméletlenségre hajló Haynau altábornagy teljesen ezeknek az érzelmeknek uralma alá került. Talán ez a lelkiállapota magyarázza meg egyrészt azt a részben egészen szükségtelen kegyetlenséget, melylyel a 13 tábornokot kivégeztette. Ilyen légkör vette körül Magyarország generalis procuratorát. Sokkal alázatosabb szolga volt, hogysem ilyen körülmények között, az összes irányadó körökben uralkodó nézetek ellenére, a könyörületesség szószólója lehetett volna.

[1] Az 1848-iki «Staatsschematismus» szerint Hegyesi ebben az évben kir. directorialis fiskális volt és pedig a sorban a hatodik. E fiskálisok fölött állott Eötvös József, mint a kamarai procuratura főnöke, és Fluck Ede aligazgató. Hegyesi tehát 7 személyt ugrott át, hogy főnök lehessen.

[2] Görgey id. m. II. köt., 402.

[3] L. erre nézve Woinovich érdekes megjegyzéseit az «Oesterr. Rundschau»-ban: «Arthur Görgey» c. a. XIV. k. 209. l.

Hegyesitől nem is lehetett más javaslatot várni, mint a felségárulás vádjának megindítását mindazok ellen, «kik bárminő tevékeny, vezető, hozzájáruló avagy végrehajtó szerepet játszottak», és a kiket mind halálbüntetéssel kell sujtani.[1] Hegyesi indítványát báró Geringer Károly, Magyarország polgári biztosa, úgyszintén Emminger, az igazságügyminiszterium osztályfőnöke is magáévá tette.[2] Ezeknek az egybehangzó véleményeknek alapján a minisztertanács, Bach belügyminiszter javaslatára, egy vegyes bizottság felállítását határozta el. Ennek vált föladatává a magyarországi «átkos merénylet» szerzőinek, elősegítőinek és főrészeseinek üldözése és megbüntetése végett egységes rendszabályokat javaslatba hozni.[3] Kifejezetten is ki volt emelve, hogy a külföldre küldött diplomacziai képviselők is a «ribillió» szerzői és legbefolyásosabb előmozdítói közé tartoznak és halálbüntetéssel sújtandók.[4] Ezzel az Andrássy sorsa is meg volt pecsételve. Az akkori pesti haditörvényszék idézéseinek megjelölésére szolgáló kegyetlen kifejezés szerint: Andrássy is, már 1850 január 1-én «hirdetményileg megidéztetett» («ediktaliter citiert»). Hihetőleg Andrássynak a biróság elé állíttatása érdekéből írta neki báró Koller, a londoni császári nagykövet, 1850 szeptember 5-én, hogy föl van hatalmazva a gróf részére szabad hazatérése végett követségi útlevelet kiállítani és hogy ezenfelül még egyéb közlendője is volna.[5] Kétségtelen, hogy Andrássy

[1] Báró Geringer Bachhoz. Pest, 1849 nov. 14. A. cs. kir. belügymin. iratt. Geringer itt a Hegyesi javaslatának tartalmát közli.

[2] U. o.

[3] Emminger előadó, 1849 nov. U. o. — Bach Kraus igazságügyminiszterhez, 1849 nov. Kézbesíttetett 1849 nov. 19-én.

[4] Emminger előadó, Bécs, 1849 nov. A cs. kir. belügymin. iratt.

[5] Báró Koller Andrássyhoz, Chandos House, 1850 szeptember 5. Gróf Andrássy-levélt. Sajnos, a cs. és kir. külügyminisztérium irattárában sem a Kollerhez intézett utasítás, sem az ennek végrehajtását tudató értesités nem volt föllelhető.

ezt a fölhívást egészen figyelmen kívül hagyta. Hiszen a maga részéről tiszta őrültség lett volna megjelenni oly itélőszék színe előtt, melyről, az aradi példa után, biztosan föltételezhette, hogy őt is akasztófára fogja juttatni. A legjobb esetben is csak a halálbüntetésnek életfogytiglani börtönre és pedig annak is kegyelmi úton leendő átváltoztatására számíthatott. Minthogy Andrássy az idézésnek nem felelt meg, az ily esetekben szokásos módon távollétében indult meg ellene a felségárulási pör. Bűnéül rótták azt a tanúk útján «bebizonyított tényt», hogy mint nemzetőrségi őrnagy a schwechati csatában (1848 okt. 30.) részt vett és a zempléni főispáni tisztséget, 1849 végéig, «forradalmi irányban» látta el. De ebben a hadi törvényszék nyilván tévedett, mert Andrássy még 1849 május 22-én elhagyta Magyarországot. Épp ily hibás, midőn születési helyéül Bécset jelölik meg, holott Kassán született. E mellett 1850-ben nem 29, hanem csak 27 éves volt.[1] Oly időben, midőn egész sereg gyorsan elintézendő felségárulási pörrel voltak elhalmozva, nem sokat látszottak az említett adatok pontos kiderítésével törődni. A fődolog annak bizonyítása volt, hogy a vádlott az ellenfél táborában előkelő állást foglal el, a mi a jelen esetben, minden kétségen fölül állott. Az említett két vádpont mellett azt is terhére rótták Andrássynak, hogy a «rebellis kormánytól» Konstantinápolyba leendő kiküldetését elvállalta, hogy «Szerbián átutaztában — mint az itélet mondja — az ottani kormányt Ausztria ellen hangolni törekedett, egyáltalában a szerbek és horvátok leigázására a legravaszabb javaslatokat eszelte ki

[1] A pesti cs. kir. haditörvényszék konsignatiója 1848-tól a legújabb időkig hirdetményileg idézett politikai menekültekről. A cs. kir. belügymin. iratt. Az elitéltek egy kinyomatott jegyzéke is Bécset jelöli meg Andrássy születési helyeként. Az életkor megjelölése 24—29 évek között ingadozik.

és hogy Konstantinápolyban minden lehetséges eszközt megragadott a rebellisek javára»[1] E tervek alapján Andrássy az 5-ik hadiczikkely és herczeg Windisch-Grætz 1849 julius 1-én kibocsátott proklamácziója értelmében, felségárulással vádoltatott és a katonai büntetőtörvénykönyv 48. czikkelye, valamint a gyalogsági szolg. szab. II. R. 5. fej. 6. §-a alapján, kötél általi halálra és vagyona elkobzására itéltetett. Ezt a haditörvényszéki itéletet in contumaciam 1851 április 15-én — és nem mint állítani szokták, szeptember 22-én — hozták és az szeptember 13-án részesült jóváhagyásban. Szept. 25-dikén történt az itélet kihirdetése.[2] Andrássy csak a hirlapokból értesült a személyét érintő haditörvényszéki itéletről. Egy napon, szünet nélkül nevetve lépett be barátja: gróf Seherr Thosz szobájába, kezében tartván a hivatalos «Wiener Zeitung» egy példányát. Gróf Seherr Thosz abbeli kérdésére, miféle nevetni való dolog van az osztrák kormány hivatalos közlönyében, Andrássy e szavakkal adta át a lapszámot: «Itt van halálos ítéletem, oly szépen megokolva, hogy egykoron nem kívánhatok különb föliratot sírkövemre».[3] Minthogy magán Andrássyn az ítéletet nem hajthatták végre, ahhoz az

[1] U. o. — Dusensy százados hadbiró jelentése a III. hadtestparancsnoksághoz, Pest, 1850 okt. 6. így szól: «Aus dem Gesagten erhellt, dass bei Graf Julius Andrássy die in Serbien und bei der Pforte entwickelte, auf die Vernichtung des österreichischen Staates abzielende diplomatische Thätigkeit sich als der Schwerpunkt seiner Strafbarkeit darstelle». Cs. és kir. hadi levélt. Különösen súlyos körülményekként emeltetnek ki Andrássy terhére a II. fejezetben említett, 1849 junius 11. és julius 3-ikán kelt levelek. A cs. és kir. hadi levéltárban levő pöriratok nem tartalmazzák a tanuvallomásokat.

[2] Ezek az adatok a cs. és kir. hadi levéltárban és a magyarországi elitéltek kinyomatott jegyzékében lelhetők föl. A cs. kir. belügymin. iratt.

[3] Cróf Seherr Thosz Arthur: «Erinnerungen aus meinem Leben». 85. lap.

akkori osztrák haditörvényszékektől követett, épp oly kicsinyes, mint nevetséges bosszúhoz folyamodtak, hogy a kötél általi halálbüntetést az elitélten *képletesen*, *in effigie* hajtsák végre.[1] Akkoron senki sem — és bizonyára legkevésbbé Andrássy — gondolhatta, hogy később megérheti azt az időt, midőn nyakát a monarchia két államában létező legmagasabb rendjel fogja díszíteni. Midőn 1878-ban a berlini kongresszus alkalmával egy idegen diplomata Andrássyn ezt a szép rendjelt megbámulta, Andrássy bizonyára az 1851-iki évre utalva, ezt a megjegyzést tette: «Kétségkívül szép; csakhogy képmásomon egykor egészen más nyakék díszítette nyakamat».[2] Ez a jelképes kivégzés semmiesetre sem fájt neki és mikor azt meghallotta, alig volt képes életének ilyetén kioltása fölött egy megelégedett mosolyt elfojtani. Persze másként állt a dolog azzal a lelki fájdalommal, melyet beláthatatlan időre szóló száműzetése okozott. Mindenesetre jobb sorsban részesült, mint azok az emigránsok, kik az idegenben, tanítással, kereskedéssel vagy más különbeni hivatásuktól távol álló foglalkozással voltak kénytelenek, néha nagyon is nyomorúságos mindennapi kenyerüket megkeresni. Édesanyja, özvegy Andrássy Etelka grófné, bőven ellátta őt mindennel és lehetségessé tette állásához és rangjához mért föllépését. Most már fogatot és hátaslovat is tarthatott. A szellemdús, rendkívül sze-

[1] Ennél a proczeduránál lovas csendőrség és egy gyalogsági osztály nyujtotta a szokásos födözetet. Midőn Andrássyt 1851 szeptember 22-én in effigie fölakasztották, 3 hadbiró olvasta föl a 36 elitélt nevét. Erre a hóhér 36, az elitéltek nevét fehér írással föltüntető fekete táblát erősített az akasztófára. Lásd erre nézve Vayna Károly: Hazai régi büntetések, II. 36. «Mi observáltassék, ha valakinek az neve az akasztófára verettetik vagy az Executio in Effigie tartatik.» Ez a rendelkezés a «Huszár-Rendtartás a XVIII. század elejéről» 4. §-át képezi. (U. o. 33. l.)

[2] Souvenir d'un diplomate du comte Charles de Mouy. Revue Des Deux Mondes. Livraison 15 oktobre 1904, 744. l.

retetreméltó gróf, ki az emberekkel való érintkezésben egyénisége egész varázsát ki tudta fejteni, szivesen látott vendége volt a legelőkelőbb párizsi köröknek, melyek őt kedvenczeik közé számították. Arra való tekintettel, hogy őt — persze 1851-ben és nem 1848-ban — in effigie kötél által kivégezték, a párizsi hölgyek Andrássyt állítólag így nevezték: «Le beau pendu de 1848».[1] Franczia és angol nyelvismerete nem csekély mértékben járult ahhoz, hogy előtte az összes ajtók megnyíljanak. A grófné épp akkor volt kénytelen jövedelmének kérdése körül a hatóságokkal kemény küzdelmet folytatni, midőn az ő anyagi helyzetét megjavította. A vagyonelkobzás kimondása következtében a gömöri törvényszék megtagadta a grófné haszonélvezetét fia atyai öröksége tekintetében. Mert ezt az állam részére a forradalomban károsultak kártalanítására akarták igénybe venni. A pénzügyigazgatóság elnöke: gróf Almássy, ki elé az említett itélet került, ellene mondott annak és a grófné javára nyilatkozott. Ellentétben Almássyval az összes többi hatóságok, melyeknek véleményét szintén kikérték, abban a nézetben voltak, hogy a fiskus, mint a kártalanítási alap képviselője, az in contumaciam hozott itéletre tekintettel, már most jogosítva van gr. Andrássy Gyula összes atyai és anyai örökségének elkülönítését, kiderítését és biztosítását keresztülvinni.[2] Szorongattatása közepett az özvegy grófné a trónhoz folyamodott. Felségfolyamodványát a császár katonai irodája véleményezés végett báró Kempen altábornagynak, a legfőbb rendőri hivatal mindenható főnökének adta ki.[3] Kempen ebben az ügyben Kopetzky őrnagy-

[1] Przibram, «Erinnerungen eines alten Österreichers», 219.

[2] Kopetzky őrnagy-hadbiró jogi véleménye, 1852 augusztus 21. A cs. kir. belügymin. iratt.

[3] Müller ezredes Kempenhez, Bécs, 1852 augusztus 17. Cs. kir. belügymin. iratt.

hadbiró véleményét kívánta, mint a ki saját kijelentése szerint, «teljes bizalmát bírja».[1] A legfőbb rendőri hivatalnoknak ez a félelmetes tekintélye, Almássyval ellentétben, a fiskus pártjára állott. Elrendelték tehát a száműzött gróf örökrészének biztosítását.[2]

Ez a határozat ugyan nem járt közvetetlen kárral Andrássyra nézve. De annál károsabban éreztette hatását a jövőre való vonatkozás. Mert azt az egyet elérték a gömöri elsőfoly. törvényszék itéletével, hogy Andrássy Gyula édes anyja netaláni halálakor semmiféle örökségre sem tarthat igényt, a vagyon a grófné elhunytával közvetetlenül a fiskus birtokába kerülvén. A jelen pillanatban azonban még nem okozhatott gondot a birói itélet. Az anya nagylelküsége továbbra is nagyúri életet biztosított fia számára. Ámde az előkelő szalonok nyújtotta szórakozások, a vadászat, lovaglás stb. a grófot nem elégítették ki. Ellenkezőleg minden gondolata, töprengése a szerencsétlen haza sorsának volt szentelve. Akárhány emigráns, ki az ő gondnélküli életét irigyelte, rossz néven vehette neki, hogy nem vett részt azokban a forradalmi mozgalmakban, melyeket Kossuth Londonból a Magyarországon levő új rend megdöntése végett irányzott. Andrássy sokkal gondolkozóbb fő volt, hogysem ne került volna ki legújabb élményei iskolájából tapasztalatokban érett férfiúként. Ő is óhajtotta a kard uralmának megszüntetését, de nem a Kossuth alkalmazta eszközökkel. A legvilágosabban kifejezésre jut ez abban a czikkben, melyet a gróf «Ausztria jelenlegi helyzete és politikája» czím alatt, 1850 november havában az «Eclectic Review» cz. folyóiratban, angol nyelven tett közzé.[3] Andrássy szemé-

[1] Kempen gróf Grünnéhez, Bécs, 1852 aug. 23. U. o.

[2] Kopetzky jogi véleménye, 1852 aug. 21. U. o.

[3] Angol címe: The present position and policy of Austria. Eclectic Review. XXVIII. k. 1850.

lyesen ment Párizsból Londonba, hogy az angol fővárosban emigránsként élő Pulszky Ferencz közvetítésével, meglehetős terjedelmes dolgozatát az «Edinburgh Review» hasábjain közölje. Csak a mikor ez nem sikerült, került a czikk az «Eclectic Review» útján a nyilvánosság elé.[1] Mialatt Kossuth a forradalom szítása végett[2] számos ügynökét Londonból Magyarország legkülönbözőbb vidékeire küldte ki, Andrássy czikke a Magyarország és Ausztria közti kibékülést hirdette. Ellentétben az egykori kormányzóval, ki mindig csak európai konflagrácziókra gondol, hogy ezek föllobbanásával sereg élén Magyarországba törjön be,[3] Andrássy a kiküszöbölt alkotmányt békés úton óhajtja helyreállítani. És már ekkor teljes mértékben elárulja nagy képességeit, hogy a dolgokat nem korlátolt szempontból, hanem az egész európai politika világításában szemlélje. Jól tudta, hogy Anglia, melyben a szabadság menedékét látta, csak akkor nyerhető meg a magyar kérdésnek, ha sikerült ezt Európa hatalmas érdekeivel benső összeköttetésbe hozni. Meggyőző erővel ecseteli az európai egyensúlyt fenyegető veszélyeket, ha Ausztria a czentralizmushoz, az abszolutizmus bölcsőjéhez, ragaszkodik. Épp a czentralisztikus irányzat kényszeríti Ausztriát, hogy a czárnál keressen segítséget, ki az engedelmes bécsi udvart nemsokára becsvágyó keleti tervei végrehajtásának alkalmas eszközévé fogja tenni. A czentralizmus, hangsúlyozza Andrássy, fogja Ausztriát az ellenállóképesség ama végső maradványától is megfosztani, melyet Metternich Oroszország keleti tervei ellenében még érvényesíteni mert. Magyarország leigázása elveszi végső reménységét annak, hogy a czár a dunai fejedelmségek és következésképpen

[1] Pulszky: Életem és korom, II. kiad. II. köt. 22. l.
[2] Kiadatlan jelentések alapján.
[3] Kiadatlan jelentések alapján.

Törökország elleni útjában feltartóztatható legyen. Ezt pedig csak Magyarországtól lehet elvárni, melynek a monarchia összes népei közül leginkább érdeke, hogy ne engedje Oroszországot, az összes szláv elemek kristályosodási pontját, a Duna és a Fekete-tenger urává válni. A szabadságától, jogaitól, nemzetségétől megfosztott Magyarország természetesen közönyösen és eltompulva lesz kénytelen Oroszország előnyomulását szemlélni. Ha az osztrák államférfiakat kevésbbé vakítaná el a bosszúvágy, akkor be kellene ezt látniok és Magyarország irányában, melyre nézve Ausztria fönnmaradása a legnagyobb értékű, más, és pedig egészségesebb politikát kellene folytatniok. Ha a bécsi kormány tovább is ragaszkodik leigázási rendszeréhez, sohasem lesz ereje Oroszország elé gátat állítani. Mostani politikája azonban az európai egyensúlyt is veszélyezteti. És pedig egész biztosan akkor, ha az osztrák miniszterium megvalósítja abbeli tervét, hogy a monarchia nem-német tartományaival is belépjen a német Bundba, a melyben túlsúlyát csakis mint a czár alázatos szolgája tarthatja meg. «A jövő — úgymond Andrássy — a Gondviselés kezében van. Lehetetlen olyan monarchia sorsát előre látni, melynek alapja oly sok politikai hibán nyugszik. De az legalább is bizonyos, hogy jelenleg s talán a jövőben is, egyetlen egy mód létezik a veszély elhárítására. Ez pedig a czentralizáczió értelmetlen eszméjének, oly sok baj okának és eredményének elejtése és annak oly rendszerrel leendő pótlása, mely hajlandó a részek érdekét a birodalom fönnmaradása javára életre kelteni.»[1] «Mindenekelőtt szükséges azonban — folytatja — Magyarország függetlenségének és nemzeti jogainak visszaállítása, nemcsak e királyság előnyéért és nem a monarchia többi részei-

[1] Andrássy cikke az Eclectic Review-ban.

nek a rovására, hanem Ausztria legsajátabb javára. Mert világos: mindaddig, a míg a kormány a monarchia legnagyobb királyságának jogait elvonja, addig a többi tartományoknak sem lehet az igazi szabadságban valamelyes részük. Ha a kormány Magyarország *történelmi* jogait figyelmen kívül hagyja, még kevésbbé fogja a többi országok *oktroyált* jogait tiszteletben tartani. És különösen rá kell még arra is mutatni, hogy csakis Magyarország önkéntes közreműködése ragadhatja ki Ausztriát Oroszországtól való, tökéletesen függő helyzetéből. Adjátok vissza a magyaroknak — ezek az Ecletic Review czikkének végső szavai — történelmi függetlenségüket, adjátok vissza országukat és őket megint a (dinasztia iránti) ragaszkodás érzése fogja áthatni. És ez épp úgy érdekében van Európának, mint Ausztriának és Magyarországnak, mert Ausztria léte ellensúlyképpen Oroszországgal szemben, csak nyereség lehet a többi hatalmakra nézve. De a míg kormányzási rendszere Magyarország függetlenségének elnyomásán nyugszik, addig soha sem lesz képes ezt a hivatást betölteni.»[1]

A közvéleményhez intézett ezzel a fölhívással remélte Andrássy Anglia figyelmét a Magyarországban uralkodó állapotokra irányítani. Kibékülést és megtérést hirdető szavai talán Bécsnek is szóltak. Nem tudjuk, hogy a kiáltó szó elhallatszott-e idáig. Az a férfiú, ki ily hangon írt, semmiképpen sem szándékozhatott hazája jogait forradalomra szítás útján megvédeni. Már ekkor öntudatlanul szövődött a még mindenesetre láthatatlan összekötő fonál Andrássy és Deák között, ki maga is elítélt minden forradalmi lépést, melynek sok ezer embert kimondhatatlan szerencsétlenségbe kellett sodornia. Persze, a

[1] Mindezek Andrássynak az Eclectic Reviewban megjelent czikke alapján.

mult század ötvenes éveinek elején még kevés kilátás volt a békés megegyezésre. Semmi hajlandóság sem mutatkozott arra, hogy az öt helytartóságra darabolt Magyarország történelmi jogai birtokába visszahelyeztessék. Sőt inkább az volt az uralkodó jelszó: «Csak a folytonos szigor képes Magyarországot a kellő határok közé szorítani»[1] és: «A határozott szigor megbecsülésre szorítja a magyart, az engedékenység elrontja őt».[2] De a szakadatlan kardcsörtetés nem sokat használt. Az uralkodó rendszer szülte izgalom, kisebb-nagyobb mértékben,folyvást nyilvánult. Maga a legfőbb rendőri hivatal főnöke kénytelen volt kijelenteni: «Divatos lett a politikai tekintetben való elégedetlenség».[3] Kossuth Londonból 1852 október 4-én azt írta Svájczban elfogott elvtársának, Calvi ezredesnek: «Nem fölkelést, hanem forradalmat akarok, melynél az esélyek legalább egyenlők és a siker elszántságunktól és kitartásunktól függ.»[4] Ma már szerencsének mondhatjuk, hogy Magyarország nem hallgatott Kossuth emisszáriusainak[5] szavára, kik hazánkat 1850—54 között bejárták, hogy azt, az év- vagy idősorrend rendszere szerint, egy nagy fölkelés czéljaira szervezzék.[6] Habár Kossuthnak kivétel nélkül a kormány kezei közé került ügynökei erősen dolgoztak, mégsem sikerült a kívánt czélt elérniök. Nem értek el egyebet, mint a saját maguk és egy sereg félrevezetett ember romlását. Legalább ebben a pillanat-

[1] Báró Kempen fölterjesztése, 1853 május 9-ről. A cs. kir. belügymin. iratt.

[2] U. a. Fölterjesztés 1853 dec. 15-ről. U. o.

[3] Kempen fölterjesztése, 1853 febr. 8-áról. U. o.

[4] A cs. kir. belügym. iratt.

[5] Köztük a legelőkelőbbek ezek voltak: Szuhel, Noszlopy, Haslinger, Hajnóczy, Andrásffy, Gál, Gasparich, Figyelmessy, Hatvany, Makk, Iuhbal, Vargha.

[6] A cs. k. belügyminisztérium aktái nyomán. Lásd még: Hentaller Alajos: «A balavásári szüret. Történeti rajz a kötélkorból».

ban, a nemzet forradalomra kapható nem volt. Kossuthot a legnagyobb csalódás érte volna, ha sor kerül vala arra a tervére, hogy idegen hadsereg élén az országba törjön. Nevének varázsa még megvolt ugyan, de arra már nem volt hatalma, hogy honfitársait újabb fölkelésre bírja. Ehhez hiányzott mindenekelőtt a nemzetnek saját erejébe vetett bizalma, mely kimerült az osztrák és orosz seregek ellen vívott nagyszerű küzdelemben. A mélyreható nyugtalanság mellett is csak kevesen voltak, kik a forradalom szellemét újból föl akarták idézni. Magyarország becsületére ma már a leghatározottabban állítható, hogy Libényi szabónak a császár élete ellen intézett merénylete, egyesegyedül ennek az exaltált ifjú embernek az agyában született meg. Tettestársai nem voltak.[1] A szabóműhelyekben társaival folytatott beszélgetései érlelték meg lassanként az ifjú uralkodó megölésére irányuló elhatározását, hogy ezzel Magyarország szabadságát ismét visszaadja.[2] Ugyancsak a politikai fanatizmus kergette Szakmáry nyugalmazott századost abba az őrült föltevésbe, hogy hazájának nagy szolgálatot tesz, ha egy pokolgép segélyével a Burgot, a császárral és főherczegekkel együtt, légbe röpíti.[3] A beteges képzelgés szülte merényletek az országban nem találtak visszhangra. Libényin és Szakmáryn kívül egyetlen akkori magyar emberről sem állíthatni, hogy Magyarország még koronázatlan királyának életére tört. Sőt kétségtelen, hogy midőn I. Ferencz József 1852-ben, az utolsó események után először

[1] Kempen a budai katonai kormányzósághoz, 1856 febr. 9. A cs. k. belügym. iratt.: «Sein grässliches Vorhaben reifte ausschlieslich in seinem eigenen Gemüte zur Tat und er hatte dabei weder Mitwisser noch unmittelbare Teilnehmer.»

[2] U. a. Libényit 1853 febr. 26-án végezték ki akasztófán.

[3] Kempen fölterjesztése 1855 december 20-áról. A cs. k. belügymin. iratt.

járta be ismét az országot, a zsandáruralom mellett sem talált egészen barátságtalan fogadtatásra. Ebből azonban nem szabad, úgy, mint a kormány alázatos hivatalnokai tevék, arra következtetni, hogy a «fölforgatók», tehát az a párt, mely a viszonyok változását óhajtotta, egészen elvesztette a talajt lábai alól és kénytelen «sötét terveivel» fölhagyni.[1] Nagyon korán ujjongtak Bécsben, midőn az új törvények életbelépésében a «800 éves alkotmány» sírját dicsőítették.[2] Az elégületlenséget nem lehetett rendeletek kibocsátásával elfojtani. Albrecht főherczeg megtilthatta az alacsony, széles karimájú Kossuth-kalapok és általában mindennemű «forradalmi jelvények» viselését, de azt a szellemet, mely az ilyen tüntetéseket megérlelte, el nem űzhette. Az emberek legfeljebb óvatosabbak lettek és annál inkább gyönyörködtek a szeretett nemzeti jelvényekben a titkos összejöveteleken. Például Tátrafüreden a «fürdőkirálynőként» ünnepelt Szinnyeyné lakásán gyűltek össze, hogy szívük-lelkük szerint, a régi emlékeknek éljenek. A ház úrnője az elnyomott hazáért való gyász jeléül fekete ruhát öltött és vendégeinek dalokat énekelt, melyek az elveszett szabadságot siratták. Újjáébredését az Ausztria és Oroszország között az ötvenes évek közepén kitörőfélben volt háborútól várták. Arra számítottak, hogy Ausztria az adott viszonyok között vagy önként mond le a zsandáruralomról, vagy vereség esetében kénytelen lesz visszahúzódni. Nehéz csapás volt tehát hazánkra nézve, hogy a krimi hadjárat nem hozta meg, a mint azt az európai bonyodalomtól föltétlenül várták, az alkotmány visszaállítását. A küszöbön álló párizsi békekötés «halálos döfésként» hatott[3] a kor-

[1] Beer jelentése, 1853 május 1. A cs. kir. belügyminisztérium iratt.

[2] Albrecht főhg. rendelete, Budán, 1853 április 3-án. Ez csak fölújítása volt az 1852 márczius 5. és 31-iki rendeleteknek. U. o.

[3] Marx kassai rendőrigazgató jelentése, Kassa, 1856 márcz. 31. U. o.

mány ellenségeire. Kempen, az 1856-iki párizsi békeakta aláírása után, ezeket írta április 30-án: «Az elégedetlenek szótlanok és lehangoltak, reménységeik és várakozásaik abban a mértékben szállottak alább, a melyben a helyesen gondolkozóké emelkedett.»[1] Az 1856-iki béke, melynek megkötésénél gróf Buol-Schauenstein, mint osztrák külügyminiszter, működött közre, új önbizalmat öntött a bécsi államférfiakba. Most már elég erőseknek érezték magukat, hogy az egységes államot, minden ellenkezéssel szemben, megoltalmazzák. A párizsi békét mint olyan tényt dicsőítették, melyre minden osztráknak «büszkén és hálásan» kell tekintenie, mint a mely teljesen alkalmas «önérzete» emelésére. A «büszkeség és öntudatosság» érzése azonban nagyon gyorsan elpárolgott. A bécsi Ballhausplatz, rossz és folyvást ingadozó kötéltánczpolitikájának mesterileg sikerült Ausztria elszigetelése. A bécsi kabinet fegyverkező magatartása, melyet Oroszországnak a nyugati hatalmasságok elleni küzdelme alatt tanúsított, a még rövid idő előtti jó barátot: a czárt elkeseredett ellenséggé tette. Az Anglia és Francziaország felé való húzás nem idézte elő ezeknek a hatalmaknak megnyerését. III. Napoleon Szárdinia igényeit támogatta. Poroszország pedig jól értett hozzá, hogy okos és rá nézve később oly üdvösnek bizonyult politikájával az új czárt, II. Sándort a maga részére vonja. Magára hagyatva állott a habsburgi monarchia, szövetséges nélkül, ellenségtől és vetélytársaktól környezve.[2] Az egész szervezetében megtámadott Ausztria nem bírhatta ki hosszasabban a monarchia egyik felének elégedetlenségét. Mindinkább nyilvánvaló lett a külső erőfeszítések és a bent észlelhető

[1] Kempen fölterjesztése, 1856 ápr. 30. A cs. kir. belügyminisztérium iratt.

[2] Friedjung Henrik: «Der Krimkrieg und die österreichische Politik», 1907, 188. s k. l.

csekély siker közti visszás arány. A Bach—Kempen—Thun-féle rendszeren erős rések támadtak, melyek betöltésére minden fáradozás hiábavalónak bizonyult. A czentralisztikus Ausztria lassanként belátta, hogy ellentétben az eddigi szigorral, a szelídebb eljárás útjára kell lépnie. A gyeplőket lazára engedték. A császári herczegnő születése alkalmat szolgáltatott arra, hogy a politikai bűntettesek irányában kegyelmet gyakoroljanak. A császár jelenlétében jött létre a határozat egy külön «amnesztia-bizottság» felállítására, hogy bizonyos, mindenesetre még mindig nyomasztó föltételek mellett, a hazatérni akarók előtt az ország kapui megnyílhassanak.[1] Bár befolyásos osztrák államférfiak még mindig hangoztatták azt az elvet: «nem szabad a magyaroknak barátságos arczot mutatni, hanem ellenük tovább is erőszakot kell alkalmazni», az amnesztia-bizottság kiküldése mégis nagy rést ütött az eddigi kíméletlen rendszeren. Már megtörtént az is, hogy a császár egyik-másik politikai államfogolynak, a miniszterek javaslataival ellentétben, adott kegyelmet. Az új irány gróf Andrássy Gyula további sorsára is befolyással volt, ki előtt a folyvást szaporodó megkegyelmezések megnyitották a kilátást a hazatérés lehetőségére nézve. Az ő figyelmét sem kerülte el a hazában jelentkező átalakulás. Anyjától, kivel koronként Svájczban találkozott, fontos felvilágosításokat kaphatott a magyarországi állapotokról, melyek megerősítették abbeli hitében, hogy lábát, talán nem is a nagyon messze jövőben, ismét ősei földjére teheti. De ez a várakozása egyelőre mégsem teljesedett. Magyarország kormányzója, Albrecht főherceg, Kempen altábornaggyal egyetértve, törülte gróf Andrássy Gyula nevét azoknak az in contumaciam elítélt személyeknek

[1] A császár rezolutiója 1856 júl. 12-éről a minisztertanács elnökének 1856 június 21-iki fölterjesztésére. A cs. kir. belügymin. iratt.

lisztájából, kiknek a hazatérést oly föltétellel engedték meg, hogy illetékes bírájuk előtt önként jelentkezzenek. Sűrű találkozása anyjával Svájczban azt a gyanút ébresztette, hogy Ausztria rovására ellenséges terveket kovácsol. A «javíthatatlan összeesküvőnek» nem akarták a határ átlépését megengedni. Ezért utasították el azt a kegyelmi kérvényt is, melyet a gróf anyja, fia érdekében, az uralkodónak Erzsébet bajor herczegnővel kötött házassága alkalmából, még 1854 április havában nyujtott be.[1] Most is különös okokként emelte ki Albrecht főherczeg ellene «kiváló részvételét a forradalomban és azokban az üzelmekben, melyeket a Magyarországon fönnálló kormány megsemmisítése czéljából az emigráczió újabb időkben is folytatott». Mindenesetre befolyással voltak azok a jelentések is, a melyek őt már 1851-ben összeesküvőként jelölték meg, ki a Londonban lakó Deluzy nevű franczia hölgy házában, titkos megbeszélések czéljából, a republikánus Ledru-Rollinnel találkozott.[2] Ugyanabban az évben a gróf, e jelentések szerint, hasonló okokból, Párizsból Londonba és Svájczba is utazásokat tett, hol igen bizalmas, de egyszersmind gyanús érintkezésben állott egy Hamburgban élő «szép és elszánt» magyar nővel: László Máriával.[3]

Aligha tévedünk, ha ebben a viszonyban «államellenes üzelmek» helyett egy kis ártatlan szerelmi kalandot látunk, mely iránt Andrássy, a szép nem e tisztelője, nem lehetett egészen érzéketlen. Ő maga egy ízben ezt írta: «Egy szeretetreméltó kis asszonyka egyedüli szórakozásom, de szegény embernek ez is jó. Az Isten, ki a mezők liliomait gondozza, a szegény száműzöttekről is gondosko-

[1] Andrássy Etelka grófné kérése Albrecht főherceghez, Pest, 1854 ápr. 9. Mellékelve ahhoz a felségfolyamodvány. Gróf Andrássy-levélt.

[2] Kiadatlan jelentések Londonból, 1851 február.

[3] Kiadatlan jelentés Londonból 1851 julius.

dik, bárha nem úgy, a mint kívánni lehetne.»[1] Később, a mint ezt maga Albrecht főherczeg is beismerte, kitűnt, hogy az Andrássyt ért vádak «alaptalan gyanúsításokon» nyugodtak.[2] A gróf tényleg minden összeesküvési mozgalomtól távol állott. Bejáratos volt ugyan Párizs legelőkelőbb szalonjaiba, Napoleon herczeggel is összeköttetésben volt, de a Tuilleriák küszöbét, bármit állítottak is erre nézve, sohasem lépte át.[3] A helyett, hogy kilátástalan összeesküvések tervével pocsékolta volna el idejét, minden alkalmat megragadott mélyebb kiképeztetésére, a mire nézve a diplomatákkal való érintkezése bőséges módot nyujtott. Katonai ismeretei bővítése czéljából a st.-cyri katonai iskolát is látogatta.[4] Gróf Seherr Thosz beszéli, hogy egyetlen emigráns sem dolgozott annyit, mint Andrássy.[5] Mi sem alaptalanabb tehát, mint a mikor őt könyvektől iszonyodó emberként jelölik meg. 1855 május 11-én Londonból, melynek «disznó-klimáját» ki nem állta, azt írja Andrássy: «Csak azért az egyért örülök, hogy idejöttem, hogy itt egy hét alatt többet olvasok, mint Párizsban két hónap alatt.»[6] Nemcsak azzal vádolták, hogy soha könyvet nem vett kezébe, hanem még a miatt is szemrehányás érte, hogy a szalonok örömei tökéletesen lefoglalják, hogy a «nagy világ fejét elcsavarja», hogy mint a «napot lopó párizsi dandy» a drága időt elpocsékolja, szóval megszünt «homme sérieux lenni».[7] «Szegény barátaim — jegyzé meg gúnyo-

[1] Andrássy, London, 1855 május 11. Közli a «Pester Lloyd» 1897 máj. 30-iki száma.

[2] Albrecht főherczeg Bachhoz, Buda, 1854 január 18. A cs. k. belügym. iratt.

[3] A Pejacsevich grófi család szóbeli közlése.

[4] A boldogult Thaly Kálmán szóbeli közlése.

[5] Seherr Thosz, «Erinnerungen aus meinem Leben», 85. l.

[6] Közli a «Pester Lloyd» 1897 máj. 30. száma.

[7] Andrássy, Párizs, 1855 márczius 13. Közli a «Pester Lloyd» 1897 május 30-iki száma.

san — nem tudják, hogy minket ez a vélekedésük a legkellemesebben érint és hogy a világot ért legnagyobb ostobaságokat okos képpel, épp azok a «homme sérieux»-k követték el, kik sem magukat, sem másokat nem voltak képesek mulattatni.»[1] Néha azonban a haza sorsa miatti bánkodás mély csüggedésbe ejtette. «Majdnem semmit sem irok és a mennyire csak lehetséges, nem gondolok» — így hangzik egyik levele 1855-ből — «mert ez egyedüli módja annak, hogy az ember a mi időnkben és viszonyaink között egy kis józan ész birtokában maradhasson.»[2]

Erre az időszakra esik egy esemény, mely minden ízét átható honvágyát új lángra lobbantotta. 1856-ban oltárhoz vezette Párizsban honfitársnőjét: a csodaszép, bájtól és kedvességtől sugárzó Kendeffy Katinka grófnőt, ki az egyik legrégibb erdélyi főúri nemzetségből származott, mely a magyar nyelvet és erkölcsöket benső lelkesedéssel és féltékenyen ápolta. Ennek a grófiháznak a férfiága Katinka grófnő atyjával, Kendeffy Ádámmal (szül. 1795), — ki az erdélyi ellenzék nagynevű vezérével, báró Wesselényi Miklóssal, benső barátságban állott — kihalt.[3] Ádám gróf Jósika Rozália bárónővel, gróf Wass Imre elvált nejével lépett házasságra. Ugy látszik, hogy akkoron könnyen ment Erdélyben az elválás. Mert egy idő mulva Ádám gróf elvált Rozália grófnőtől és Bethlen Borbála grófnével lépett házasságra, a ki gróf Bethlen Ádám elvált neje volt. Katinka grófnő Kendeffy Ádám és Bethlen Borbála házasságából származott. Borbála grófné férje halála után visszavonultan élt. Az özvegyi fátyolt csak 10 év mulva, 1843-ban tette le, hogy kezét Abensberg-Traun osztrák grófnak nyujtsa. Úgy őt, ki maga is született Bethlen grófnő

1 «Pester Lloyd» 1897 május 30-iki száma.

2 U. o.

3 Nemzetiségi Zsebkönyvtár. Főrangú családok.

volt, mint édes anyját «tőről metszett, tőzsgyökeres magyaroknak» («echte Stockungarinnen») mondják, kik lángoló hazaszeretettel csüngtek hazájuk és nemzetük sorsán.[1] Bár osztrák grófhoz ment férjhez, leányát mégis kizárólag magyar nemzeti nevelésben részesítette.[2] Mint második férje, Kendeffy Ádám, ő sem tartozott az udvari párthoz. Pozsonyi háza 1847-ben az utolsó márczius előtti országgyűlés ellenzékének gyűlőhelye volt. Érthetetlen tehát, ha Albrecht főherczeg a bécsi kormányért éppen nem lelkesedő Kendeffyekről, mint «a loyalis Kendeffy-családról» emlékezik meg.[3] Hacsak éppen Borbála grófnének egy Abensberg-Traun-nal kötött házasságában nem látta a loyalitás különös tényét. Andrássy Katinka grófkisasszonyt, kit már hét éves korában a «nagyon szép Katinkának» neveztek,[4] először 1847-ben látta meg az anyai házban, Pozsonyban, hol akkor, mint Zemplén megye követe ő is tartózkodott. Ekkor persze még nem sejtette, hogy a viruló leány, ki, mint mondják, a grófért már ekkor rajongott, egykoron élettársául fog szegődni. Ez a házasság tiszta véletlen következménye volt.[5] Borbála grófné férjével és leányaival 1855 vége felé Párizsba ment, hogy onnan Nizzába utazzék. De a franczia fővárosban lábát törte, a mi hosszabb ott tartózkodásukat tette szükségessé. Itt találkozott aztán Katinka grófkisasszony

[1] Jelentés. Buda, 1837 márcz. 16. A cs. kir. belügymin. levélt. Bécsben.

[2] U. o.

[3] Albrecht főhg Bachhoz, Buda, 1857 január 18. A cs. kir. belügym. iratt.

[4] Jelentés. Buda, 1837 márcz. 16. A cs. kir. belügym. lvt. Bécsben.

[5] Andrássy házasságának történetét a Pejacsevich grófi család és Kónyi Manó szóbeli közlései alapján mondom el. A még élő Pejacsevich grófné, Andrássy Katinka grófné mostohatestvére és utóbbival együtt a házasság létrejöttekor Párizsban tartózkodott. Kónyi biztosított a felől, hogy a mit a házasságról tud, azt ismételten Andrássy Katinka grófné szájából hallotta.

Andrássyval, akár ez utóbbinak anyjánál tett látogatása alkalmával, akár talán a párizsi szalónok egyikében. Mint a többi idegen előkelőségek, azonképen Abensberg-Traun grófné sem akarta az alkalmat elmulasztani, hogy III. Napoleon udvaránál megjelenjék. 1856 január 27-én mutatta be őt az akkori osztrák nagykövet, báró Hübner, mint utóbbi megjegyzi, «mostohaleányával, a szép Kendeffy kisasszonynyal egyetemben».[1] Nyomban ezután megkapták a meghívást a január 29-iki Tuilleria-bálra.[2] Itt keringőzött Katinka grófnő Reuss herczeggel, az egykori német nagykövettel, ki még sok év multával is lelkesedéssel emlegette, hogy a grófnő vállainál szebbeket soha életében sem látott.[3] Ez alkalommal ismerkedett meg a grófnő Ossuna spanyol herczeggel, Eugenia császárné egyik rokonával, a kit úgy elbűvölt, hogy ez kezét is megkérni szándékozott. De a spanyol grand, ki talán maga is vagyontalan volt, a döntő lépés előtt tisztán akarta a helyzetet látni. Zavarában gróf Andrássyhoz fordult, kitől, mint Katinka grófnő honfitársától, alapos fölvilágosítást várt. «Kendeffy kisasszony imádni való személyiség — így szólt a herczeg Andrássyhoz — kit érdemes volna feleségül venni. Meg tudná-e Ön mondani, hogy van-e neki vagyona?» Persze, ezzel a kérdéssel ugyancsak rossz helyre fordult. A gróf a spanyol herczeget jól megérdemelt, büszke visszautasításban részesítette. «Nálunk Magyarországon — úgymond — *soha* sem szokás annak az ifjú hölgynek vagyona után tudakozódni, a kit feleségül venni szándékozunk.»[4]

Ugy látszik, hogy Andrássy csak a kedvező alkalomra várt, hogy a grófnő iránti szerelmét végre bevallja. Erre

1 Gróf Hübner József Sándor: «Neun Jahre Erinnerungen», I., 224. l.
2 U. o. I. 225. l.
3 Kónyi szóbeli közlése alapján.
4 Pejacsevich Katinka grófnő levélbeli közlése, Budapesten.

nemsokára rákerült a sor. D'Osmond grófné Kendeffy Katinka grófnőt és gróf Andrássyt kirándulásra hívta meg. Visszatérve, az estét is a franczia grófnénál akarták tölteni. Minthogy Katinka grófnő anyja és testvére nélkül vett részt a kiránduláson, a theára nem akart d'Osmond grófné házához menni. Andrássynak azonban, ki a kirándulás alatt vele jól kibeszélte magát, sikerült őt szándékától eltérítenie. Így hát már késő este volt, midőn Katinka grófnő .a franczia családtól elkísérve, hazatért. Anyja, ki nem tudta hol időzik oly hosszasan a grófkisasszony az előzetes megbeszélés ellenére, az első házasságából született leányával, immár férjezett Pejacsevich[1] grófnéval együtt aggódva, ébren várta őt. Mindketten heves szemrehányásokkal illették Katinka grófnőt hosszas kimaradásáért. De ez nyugodtan végig hallgatta őket és így szólt: «Ha kibeszéltétek magatokat, engedjetek engem is szóhoz jutni. Holnap eljön Andrássy Gyula kezemet megkérni.» Most már a hevesen támadó anyára és testvérre került a meglepetés sora. Mert az előkelő, szellemes, grandseigneur módjára élő Andrássy kitünő férjnek igérkezett. Pejacsevich Hermina grófné anyjával együtt látható türelmetlenséggel és észrevehető hitetlenséggel kérdezték Katinka grófnőt, vajon nem téved-e? A következő nap, melyen a gróf kérőként megjelent, bebizonyította Katinka grófnő igazát. Még ugyanabban az évben megvolt az esküvő, melyen Irányi Dániel is jelen volt.[2] «Soha ember — beszélte az utóbbi később, baráti

[1] Özvegy gróf Pejacsevich Márkusné Budapesten.

[2] Meg kívánom említeni, hogy erről a házasságról még egy másik verzió is létezik, melyet nekem egy Andrássy grófnéval összeköttetésben állott személyiség beszélt el. E szerint Kendeffy grófnőnek párizsi tartózkodása alatt Andrássy még mélyen le volt sújtva egy magas állású, szép braziliai nő halála miatt, kit nagyon szeretett. Ezért, kezdetben állítólag, igen hűvös magatartást tanúsitott Katinka

körben — szebb és igézőbb menyasszonyt nem látott az oltár elé járulni.»[1] Mint mondják, Hübner mindjárt az esküvő után fölhívta az ifjú grófnét, hasson férjére, hogy ez a hazatérés megengedéseért folyamodjék, mert ő a kérést most már a legnyomatékosabban pártolni fogja, mire a grófné így felelt: «Sohasem fogom férjemet olyasmire rábírni, a mi meggyőződésembe ütközik és bármennyire óhajtanék ismét magyar földre lépni, óvakodni fogok előtte erről szólni.»[2] Egyelőre legalább semmiféle lépés sem történt a száműzetés megszüntetése végett. De mégis bizonyos, hogy a dolog épp a Kendeffy grófnővel kötött házasság folytán indult meg. A grófi család és különösen a már előrehaladott korú grófi anya, ki szíve szerint vágyakozott fia után, folyamodott Albrecht főherczeghez a száműzetés hatálytalanítása végett. Ugyanaz a főherczeg, ki 1856 szeptember 8-án még oly kedvezőtlenül nyilatkozott, most 1857 január elején — bár a kérést még távolról sem teljesítette — mégis Andrássyt a száműzöttek azon névjegyzékébe vétette föl, kikkel szemben enyhébb elbirálást kell alkalmazni. «Azért vétetett föl gróf Andrássy Gyula — írja a főherczeg Bachnak, a belügyminiszternek — «mert külföldi tartózkodása alatt alaptalan gyanúsításokon kívül semminemű tény nem merült föl ellene, mert anyja előhaladott korú, ki minden kiméletre érdemes, továbbá, mert legújabban a loyalis Kendeffy-család egyik leányát vette feleségül és így politikai gondolkodásmódjának teljes átalakulása remélhető

grófnő iránt, mignem aztán őt ez utóbbi egyénisége varázsával elbűvölte. Én inkább a szövegben előadottaknak adok hitelt, mert azokat Pejacsevich grófné és Kónyi, a nélkül, hogy erről egymással valaha eszmét cseréltek volna, teljesen egyértelműleg közölték velem.

[1] «Nemzet» 1896 május 15. sz.

[2] U. o. Kónyi is megerősíti ezeket az adatokat, melyeket a grófné szájából hallott.

és végül, mert a kegyelem nem tévesztheti el kedvező hatását a nagyszámú és nagyon befolyásos Andrássy grófi családra».[1]

A visszatérésért netán folyamodó Andrássy e szerint az 1856 október 19-iki császári elhatározás rendelkezései alá volt vonandó. Ez pedig úgy intézkedett, hogy a kegyelmezési javaslatoknál vagy föltétlen elutasításnak van helye, vagy pedig az utólagos bűnvizsgálat fönntartása teljesen mellőzendő.[2] Ezzel elejtettek egy kegyetlen föltételt az összes kegyelemért folyamodók javára. Azokat, kik engedélyt kaptak a visszatérésre, nem vonták többé feleletre. A kormány irányadó tényezői is belátták, minő rideg ellentmondásban állott a hazatérés jótéteményének megengedése annak megkövetelésével, hogy a visszatért birája előtt jelentkezzék és esetleges megbüntetését önmaga idézze elő. Ezért javasolta a kormány az eddig követett eljárás hatályon kívül helyezését, a mi az 1856 október 19-iki rezolucczióval tényleg be is következett.[3] De ennél az enyhítésnél politikai számítás is közrejátszott. Mert lehetségessé tévén nagyobb számú emigráns visszatérését, egyben az emigráczió erejét és félelmetességét is a külföldön csökkenteni remélték. A könnyítés fejében azonban föltételül tűzték ki, hogy a kegyelmet

[1] Albrecht főhg báró Bachhoz, Buda 1857 jan. 18. A cs. kir. belügymin. iratt.

[2] A császár rezolucziója 1856 okt. 19-ről. A cs. kir. belügymin. iratt. «Im übrigen ist es mein Wille, dass der Vorbehalt einer nachträglichen strafgerichtlichen Untersuchung bei Begnadigungs-Anträgen für politische Flüchtlinge aus Ungarn und dessen vormaligen Nebenländern künftighin entfalle, und nach Massgabe der obwaltenden sorgfältig zu erwägenden Verhältnisse entweder die Gestattung der straffreien Rückkehr ohne weiteren Vorbehalt oder die unbedingte Abweisung des eingebrachten Rückkehrgesuches bei mir in Antrag gebracht werde.»

[3] Albrecht főhg Bachhoz. Budán, 1857 januárius 18. A cs. k. belügym. iratt.

kérők teljesen megadják magukat. Az egyik császári rendelkezés szerint egyiküknek sem volt szabad a monarchia területére való lépést megengedni, míg alá nem írta a reverzálist, melyben az uralkodó és háza iránt hűséget és loyalitást fogad. Úgy látszik, a grófi család értesítette is minderről Andrássyt és biztatta őt, hogy vesse magát ezeknek a formalitásoknak alája. Mert leghőbb óhajtása volt, hogy Katinka grófné, ki családi örömnek nézett elébe, magzatának magyar földön adjon életet.[1] Bármily nehezére esett talán Andrássynak családja kívánságának teljesítése, végre mégis rászánta magát. Ő, kinek a száműzetés már rég terhére esett, ki annak egész tartama alatt tartózkodott a politikai mozgalmaktól,[2] és a kinek leghőbb kívánsága volt a szeretett hazába övéihez visszatérni, végre 1857 juniusában átlépte az osztrák nagykövet küszöbét, hogy kegyelmi kérését előterjeszsze. Először jutott szemközt azzal a férfiúval, ki eddigelé őt, mint a bélpoklost, minden alkalommal kerülte. Hisz Hübner, midőn fiaival kikocsizott s kocsikázás közben gyakorta találkozott Andrássyval, mindig rájuk kiáltott: «Nézzetek félre, itt jön a magyar rebellis.»[3] Furcsán érezhette magát tehát a császári nagykövet, midőn ez a «forradalmár» a követségi palotában kijelentette, hogy hazatérésének megengedése esetében «mint Ő Felsége hű és engedelmes alattvalója fog élni».[4] Ezt a kijelen-

[1] Albrecht főhg Bachhoz. Buda, 1857 junius 24., továbbá gr. Andrássy Aladár fölségfolyamodványa, 1857 junius 24. A cs. k. belügym. iratt.

[2] Gróf Hübner gr. Buol-hoz. Párizs, 1857 junius 16. Cs. és kir. külügyminisztérium . . . «dass der Bittsteller (Andrássy), . . . so viel mir bekannt ist und nach den Versicherungen glaubwürdiger Personen, während seines Aufenthaltes in Paris an politischen Umtrieben keinen Anteil genommen hat.»

[3] Hübner nagykövet fiának, a már elhunyt gróf Hübner Sándor altábornagynak szóbeli közlése.

[4] Hübner Buolhoz, Párizs. 1857 junius 16. Cs. és kir. külügyminiszt.

tést az az Albrecht főherczeghez intézett és egészen *saját-kezűleg írt* kérés is megerősítette, melyet a nagykövetnek nyujtott át. Ebben tolmácsolta Magyarország katonai kormányzójához intézett azon kérelmét, fogja pártját az uralkodó előtt annak a folyamodványnak, melylyel a Felség színe elé büntetlen hazatérhetése és a kimondott vagyonelkobzás föloldása érdekében járul. «Alázattal alulírott — így szól a folyamodvány — leghálásabb kötelességének fogja tartani Ő cs. és ap. kir. Felsége és legmagasabb háza iránti változatlan hűségével, a Felséges Úr törvényeinek és rendeleteinek pontos megtartásával a legmagasabb kegyelemre érdemesnek bizonyulni, a miért is kéri a monarchia állampolgárai közé leendő újrafölvételét.» [1]

Ugyanekkor Budán Andrássy anyja is fölkereste a főherczeget, szintén, hogy fiának kérvényét adja át. Szóbelileg azt is kérte, hogy a visszatérést Katinka grófné lebetegedése előtt engednék meg, nehogy az ifjú anya csecsemő gyermekével a hideg időszak alatt legyen kénytelen utazni. A katonai kormányzó, ki már 1857 január 18-án Andrássy javára nyilatkozott, Bachhoz 1857 junius 24-én intézett iratában a legmelegebben támogatta a kegyelmi kérvényt. «Minthogy — úgymond — az Andrássy grófi család, érdekeinek ilyetén figyelembe vétele miatt, a kormány iránt hálára kötelezettnek fogja magát érezni, fölkérem Excellencziádat, szíveskedjék odahatni, hogy ez az ügy a kérvényezőt és tiszteletre méltó családját kielégítő módon, mielőbb elintéztessék».[2] Andrássy legközelebbi hozzátartozói mindent elkövettek a kedvező döntés érdekében. Fivére, Aladár gróf, írásbeli kérvényével

[1] Gr. Andrássy Albrecht főherczeghez, Hübnernek Buolhoz 1857 június 16-iki sürgönyleveléhez csatolva. Cs. és kir. külügyminisztérium.

[2] Albrecht főherczeg Bachhoz, Buda, 1857 junius 24. A cs. k. belügym. iratt.

közvetetlenül az uralkodóhoz fordult. Utalással a száműzöttnek Albrecht főherczeghez intézett folyamodványára, az egész család nevében kérte az uralkodót a kegyelmes elintézésre, hogy a hazatérés még julius hó első felében megtörténhessék.[1] Az uralkodó kész volt a szükséges kézjegyzéket még junius 25-én aláírni. Előbb azonban a legfőbb rendőri hatóságtól biztos értesülést akart szerezni arra nézve, ha vajon Andrássyt annak idején csakugyan halálra itélték-e? Kempen altábornagy nevében Kopetzky ezredes-hadbiró[2] szolgált a szükséges fölvilágosítással, mire 1857 junius 27-én Laxenburgból keltezve, a következő császári leirat ment Bachhoz: «Kegyelemből megengedem a felségárulás miatt halálra itélt gróf Andrássy Gyulának — és Aladár testvérének ide zárt kérelme alapján — a szabott föltételek és alakszerűségek mellett, a büntetlen visszatérést, valamint elkobzott javainak visszaadását!»[3] Erről a császári határozatról Bach junius 30-án értesítette a külügyminisztert, gróf Buol erre utasította a párizsi nagykövetet, hogy a kegyelmi tényt «a lehető leggyorsabban» közölje gróf Andrássyval és hívja föl őt egyben a hűségi nyilatkozat («Loyalitäts-Revers») kiállítására.[4] Julius 19-ikén értesíté Hübner az «insurgens-szökevényt»[5] — így jelölik meg az akkori hivatalos iratok Andrássyt — megkegyelmeztetéséről. Az örömhírtől mélyen meghatva,[6] írta alá Andrássy az elébe tett reverzálist, melyben éppúgy, mint a fölség-

[1] Gr. Andrássy Aladár a császárhoz, Bécs, 1857 junius 25. A cs. k. belügym. iratt. Aladár gróf állandóan Pesten lakott.

[2] Hell elnökségi titkár Kempen altábornagyhoz, Bécs, 1857 jun. 25. U. o.

[3] A cs. k. belügym. iratt.

[4] Bach Buolhoz, Bécs, 1857 jun. 30. Cs. és kir. külügyminisztérium.

[5] «Insurgenten-Flüchtling». Így nevezi őt báró Werner, a külügyminisztérium államtitkára.

[6] Hübner Buol gr.-hoz. Párizs, 1857 jul. 16. Cs. és kir. külügyminisztérium.

folyamodványban, loyalitásáról biztosította az uralkodót.[1] Visszautasította azonban Hübner abbeli kivánságát, hogy a hűségi nyilatkozatban a szabadságharczban történt részvétele miatti sajnálkozásának is kifejezést adjon.[2] Andrássy bizalmas baráti körökben mindig hangoztatta, hogy 1848/49-béli magatartása miatt nem érez megbánást. Csak félreértésen alapulhat tehát Hübner tudósítása, melynek értelmében a gróf, kegyelmi folyamodványa átadásakor ismételten biztosította volna őt eltévelyedése miatt érzett őszinte megbánásáról.[3]

A reverzális tényleg mit sem szól erről. Viszont fönn nem tartható többé az az állítás, mely szerint Andrássy állhatatosan visszautasította volna azt a kivánságot, hogy kegyelemért folyamodjék[4] és hogy az uralkodó elé terjesztett folyamodványon a gróf aláírása hamis volt.[5] Épp ily tarthatatlan az az állítás is, hogy a gróf anyja, Andrássy Etelka grófné, két ízben is megjelent volna a Hofburgban, hogy száműzött fia részére kegyelmet kérjen, de a kihallgatás sikerét Bach és Grünne mindannyiszor meghiúsították. Az is merő költemény, hogy Andrássy

[1] Andrássy reverzálisa, Párizs, 1857 julius 16. «Nachdem Se. k. k. apostolische Majestät unser allergnädigster Kaiser Franz Joseph mir die straffreie Rückkehr in die Kaiserlichen Staaten und zugleich die Nachsicht der kriegsrechtlich verhängten Confiskation meines Vermögens huldreichst zu bewilligen geruht haben, verspreche ich mit gegenwärtigem Revers an Eidesstatt, als getreuer Unterthan, Se. k. k. apost. Majestät Franz Joseph, Kaiser von Österreich, und seinen rechtmässigen Nachfolgern fortan den in Österreich bestehenden Gesetzen Folge zu leisten und überhaupt durch loyale Erfüllung aller meiner Pflichten, mich der mir ertheilten allerh. Gnade würdig zu bezeigen.» Gróf Andrássy-levélt.

[2] Andrássynak Kónyi előtt tett szóbeli közlései alapján.

[3] Hübner gr. Buolhoz, Párizs, 1857 junius 16. Cs. és kir. külügyminisztérium.

[4] Így adják ezt elő az Andrássyval foglalkozó összes történelmi művek.

[5] «Budapesti Hirlap» 1890 febr. 19.: «Andrássy megkegyelmezése.»

Etelka grófné, kieszelt ürügy segélyével, harmadszor is bejutott az uralkodóhoz, ki, midőn előtte térdre borult, őt meg sem hallgatta, hanem bosszúsan hátat fordított neki. A történelmi igazság napfénye azt is meghazudtolta, hogy Albrecht főherczeg és neje, a császár második magyarországi körútja alkalmával, biztatták volna a grófi anyát: tegyen újabb kisérletet felségfolyamodványával. A mesék világába tartozik továbbá, hogy Albrecht főherczeg támogatását attól tette függővé, hogy a gróf fivérei: Manó és Aladár grófok személyesen jelenjenek meg a császár fogadtatásánál, azonkívül, hogy Gyula gróf maga folyamodjék a büntetlen hazatérés megengedéseért.[1] Ezt az utóbbi föltételt mindenesetre megkövetelték. De ez, épp úgy mint a hűségi nyilatkozat kiállítása, nemcsak Andrássyra, hanem mindazokra a politikai száműzöttekre nézve is kötelező volt, kik hazajönni akartak. Mindazok, kik a forradalmi tendencziákkal szakítottak és arról voltak meggyőződve, hogy a hazát jobban szolgálhatják itthon, mint az idegenben, alávetették magukat az érintett két föltételnek. Különben is a külföldi tartózkodás életuntakká tette őket.

Az olyan gáncsnélküli hazafiak, mint például Gorove,[2] Almássy Pál és Horváth Mihály[3] püspök, a hirneves magyar történetiró, megajánlották a hűségi igéretet, csakhogy a száműzetés terhétől megszabadulhassanak. Sőt Hajnik Pál kijelentette, hogy inkább börtönben kész Magyarországon senyvedni, semmint tovább is künt bujdosni.[4] Csakis

[1] «Budapesti Hirlap» 1890 febr. 19.

[2] A pénzügyminiszter a külügyminiszterhez, 1857 julius 31. A cs. kir. belügymin. iratt.

[3] Kopetzky ezredes-hadbiró jelentése Kempenhez. Bécs, 1857 julius 2. A kegyelemügyi bizottság, 1857 november 12-iki ülésében egyhangulag Horváth megkegyelmezése ellen nyilatkozott.

[4] Hell elnöki titkár Kempen altábornagyhoz, 1857 decemb. 17. A cs. k. belügymin. iratt.

Kossuthnál, ki ily lépéssel egész történelmi jelentőségét megsemmisíti vala, érthető, ha önként az örökös száműzetés nehéz sorsát választotta. Az egykori kormányzó gondolkodásmódja, ki a Habsburg-házat trónvesztettnek jelentette ki és még mindig a forradalmi irány vezére volt, csakis szerencsétlenséget szülhetett. De miért fosztotta volna meg magát a hazáért való áldásos tevékenység lehetőségétől Andrássy, ki politikai hitvallása értelmében, most a nemzet és korona közti kiengesztelődést hirdette? Persze, Kossuth rossz néven vette neki, hogy megvált az emigrácziótól és ezt távozásával gyöngítette.[1] A rosszalás azonban nem volt jogos. Hisz Kossuth jól tudta, hogy Andrássy bensőleg immár régen megvált tőle. Ezért teljesen kizártnak kell vennünk azt az állítást, mely szerint Andrássy Kossuthot, a mint az utóbbi elbeszélte, fölkereste volna, hogy a vezér beleegyezését hazatéréséhez kikérje.[2] Az a férfiú, ki az «Eclectic Review»-ban Magyarország és Ausztria kibéküléseért szállott síkra, a kormányzóban nem láthatta tovább vezérét. Ő már szakított a forradalmi párttal. Nyugodtan kötelezhette tehát magát a Felség és háza iránti változatlan hűségre. Ez az igéret nem állotta útját annak, hogy Magyarország elveszett szabadságát és egykori közjogi helyzetét a monarchia keretében, törvényes úton visszaszerezni törekedjék. Midőn Andrássynak a kegyelmi irat immár zsebében volt, őt az éppen Párizsba érkezett Szirmay Géza, Almássy, Bethlen Gergely és Vécsey Miklós kiséretében meglátogatta. A megkegyelmezésről még egyiküknek sem volt sejtelme. «Hogy vagytok otthon?» — kérdezte a gróf Szirmayt. «Annyira jutottunk immár» — volt a felelet — «hogy, ha az eddigi elnyomatás tovább tart, még magyar-

[1] Madarász József, «Emlékirataim» 1831—1881. 368. l.
[2] U. o. 367. l.

ságunkat is elveszíthetjük.» «Igazad lehetne» — jegyezte meg erre Andrássy, — «ha egy más hatalommal és nem Ausztriával lenne dolgunk. De erre tekintettel biztosra vehetjük, hogy Ausztria rossz politikája következtében, előbb-utóbb ránk lesz utalva.»[1] E szavak világosan bizonyítják, hogy Andrássy abban a reménységben határozta el magát a hazatérésre, hogy idővel biztosan föllelendi a nemzet és a király javára hazafias tevékenysége terét. Mind Magyarországra, mind Ausztriára nézve kétségtelenül a legnagyobb veszteség lett volna, ha oly államférfiúi lángelme, mint Andrássy, a helyett, hogy erejét hazája javára, a békés tevékenység áldásainak szentelje, azt meddő forradalmi üzelmekre fecsérli vala. A monarchia egész jövőjére döntő fontosságú volt, midőn Andrássy Párizsnak hátat fordított. De nem indulhatott mindjárt útjára. Julius 10-én, néhány nappal azelőtt, mielőtt Hübnertől megkegyelmeztetéséről értesült, Katinka grófné egy fiúgyermeknek, az időközben oly korán elhunyt Tivadar grófnak adott életet.[2] Meg kellett tehát a franczia földön való tartózkodást hosszabbítani. Andrássy és családja kivánsága csakis szeptemberben mehetett teljesedésbe.Midőn anyja, ki épp háza tornáczán állott, fia megérkezéséről értesült, kitörő öröme első pillanatában, szenvedélyes hevességével, egy széket oly erővel dobott keresztül a korláton, hogy az darabokra tört. Csak ennek megtörténtével csillapultak le idegei.[3] Alig hogy az ünnepélyes üdvözlés a legenyei grófi birtokon véget ért, egy Kanizsáról átjött czigányzenekar rágyujtott a népies nótára: «Messze jártam, máshol is volt jó dolgom, de a

[1] A Boszniában élő Szirmay Géza levélbeli közlése.

[2] Tivadar gróf 1857 julius 10-én született Párizsban, meghalt Budapesten, 1905 május 13-án.

[3] Egy kortársnő szóbeli közlése.

szívem csak azt mondja, jobb itthon.» A grófi család tagjai pedig a viszontlátás örömére nagyszámban idesereglett parasztnépséggel tüzes csárdástánczba fogtak.[1]

Andrássy nagy világtörténelmi események előestéjén érkezett haza, melyek döntő befolyással voltak a monarchia későbbi sorsára. Ezek kialakulásában a grófnak is jelentékeny szerep jutott osztályrészül.

[1] «Budapesti Hirlap», 1910 febr. 19. Andrássy megkegyelmezése.

NEGYEDIK FEJEZET.

MAGYARORSZÁG POLITIKAI ÁLLAPOTA ANDRÁSSY HAZATÉRÉSEKOR.

Midőn Andrássy, sok évi számüzetés után ismét hazai földre lépett, Magyarország képe teljesen különbözött attól, melyet 1849-ben, konstantinápolyi útja alkalmával maga után hagyott. Az új «összbirodalom» szolgálatában, a melybe hazánkat is beolvasztották, az idegen országos hivatalnokok egész serege rendelkezett és foglalatoskodott az osztrák jog intézkedései értelmében.[1] A gimnáziumok és reáliskolák felsőbb osztályaiban túlnyomólag német nyelven folytatott tanítás segélyével akarták a magyar nyelv használatát és ismeretét az értelmiség osztályaiból lassan, de annál biztosabban kiirtani. A rendőrség szeme gondosan őrködött a fölött, hogy egyetlen dal vagy könyv se táplálja a nemzeti nyelv szeretetét. A hatóságok a nemzeti élet minden megnyilatkozását kérlelhetetlen szigorral üldözték. Még a ruházat se emlékeztesse a magyart magyarságára. Legyen mindenben olyan, mint az osztrák. A nemzeti

[1] Mint Berzeviczy Albert: «Régi Emlékek 1853—1870» cz. könyvében (Budapest, 1907) a 68. lapon közli, az akkori hivatalnokok exotikus neveit versbe is foglalták a következőleg:

«Schmutz, Kozseluch, Tumerauf, Hornaček,
Hrubi, Melichar, Schleimer, Chrobaček,
Satala, Kreimel, Safranek, Weigl,
Wawra, Suček, Prihoda, Beigl,
Wiplel, Worel, Wrtel, Brix,
Popelka, Czibulka, Wavrecska, Dix».

jelvényeket, mint a parázs alatt lappangó forradalmi tűz jelenségeit, szigorú hatósági parancsok űzték el a meszsziségbe. A föllépésükkel mindenütt rettegést keltő zsandárok egész hadseregével[1] igyekeztek az ellenállás legparányibb mozgalmait csiráikban elfojtani. A zsandár minden elfogott «gonosztevőért» külön jutalomban részesült, melyet az elitélt volt köteles megfizetni és a melynek nagysága a büntetés mértékének arányában növekedett. A jutalom 60 forintra rúgott, ha a zsandár által beszolgáltatott egyén halálra volt itélve.[2] Minő ösztönzés volt ez a följelentők részére! De senki sem lehetett biztonságban az ily följelentésekkel szemben. A barát barátjában titkos ellenséget sejtett. A fölügyelet és megfigyelés még a hivatalnokra is kiterjedett. Mihelyest kétséges érzülete miatt a legkisebb gyanúba fogták, legott keresztül kellett mennie a «purifikáczió» tisztító tüzén![3] S ha nem sikerült magát tisztáznia, könyörtelenül kitaszították hivatalából. A legnagyobb buzgalommal kezelték a vassöprűt, csakhogy a forradalmi gondolkozásmód utolsó szikrája is ki legyen oltva.

Magyarország ily viszonyok szülte vigasztalan állapotban sinylődött, mely sok hazafit a kétségbeesésbe kergetett, másokban ismét azt a gondolatot érlelte meg, hogy a haza megmentése csakis külső bonyodalmaktól remélhető. Az «összbirodalomba» való beolvasztás veszélyének közepette az ú. n. «ókonzervativok»[4] az ifjú uralkodót rábírni remélték arra, hogy az 1848 *előtti* állapotokat állítsa vissza. Ők, kik egyes reakczionárius ele-

[1] Berzeviczy i. h.69. l.
[2] Friedjung, id. m. 325 l.
[3] Kiadatlan.
[4] Az 1850-iki február 3-áról keltezett: «Offenes Sendschreiben an den «Wiener Lloyd» cz. czikkében mondja gr. Dessewffy Emil, hogy az 1848-iki márczius előtt «ókonzervativ» párt nem létezett; visszautasítja ezt a megjelölést, mint éppen nem igen tiszteltőt. Az 1843/44-iki országgyűlés tartama alatt legelőször találkozunk a konzervativféle párt

meket is csatoltak magukhoz, kik az udvarral benső viszonyban voltak, az 1848-iki mozgalmak *politikai* eredményeit elvetették, de azoknak a közteherviselésben és a törvényelőtti egyenlőségben nyilvánuló *szocziális* eredményeit igenis elismerték, politikai programmjuknál fogva, önmagukat tartottá kleginkább hivatottaknak, hogy Bach ellen a régi Magyarország javára ostromot intézenek. Ennek a pártnak vezető férfiai szentül meg voltak győződve, hogy az ország javára lehetséges lesz a még koronázatlan ifjú uralkodóval szövetkezve, a 48 által letiport 1847-iki állapotokat új életre kelteni. A támadás megkezdése előtt azonban még megkisérelték, hogy a belügyminiszterhez közeledjenek. Hogy visszanyerhessék az osztrák abszolutisták segélyével elveszett uralmukat, nem haboztak «az európai fegyveres forradalmi mozgalom magyarországi szárnyának» izre-porrá törése végett, a legdrasztikusabb eszközöket javaslatba hozni. Semmi kifogásuk sem volt az ellen, hogy Magyarország paczifikálása az alkotmány egy időn át való fölfüggesztése mellett, a kard és szuronyok erejével menjen végbe, — persze mindig abban a föltevésben, hogy a kard markolata ezután az ő kezükbe fog kerülni. Egy emlékirat vindikálja az uralkodónak a hódító jogait, mindaddig, míg a forradalom által fölforgatott rend helyre nem áll. Ha ez egyszer megtörtént, a Felségnek ismét a törvényhozó jogkörébe kell visszatérnie és az 1848 előtt érvényben volt alkotmányt helyreállítania, mert ez a forradalom miatt nem veszthette el érvényességét.[1] Ezek az indítékok sem Schwarzenberg

czímű jelszóval, melynek szerzőjeként, elvtársainak megkülönböztetéséről, saját magát nevezi meg gr. Dessewffy. Csak a szabadságharcz legyőzése után jöttek divatba az «ókonservativ»-féle szó, melylyel a márczius előtti magyar konzervativokat megjelölni szokták.

[1] Friedjung, id. m. 371. l. Friedjung eme Bach számára írt emlékirat szerzőjeként gróf Dessewffy Emilt tekinti; még pedig a grófnak

herczeget, a miniszterelnököt, sem Bachot, a belügyminisztert, nem ingatták meg. Ők ragaszkodtak álláspontjukhoz, mely szerint: A győző törvénye alkotja az uralkodó jogát.[1] Csakis nyilt visszautasíttatásuk után léptek föl az ókonzervativok mint Bach engesztelhetetlen ellenségei, mert az ő személyében látták igényeik legfőbb akadályát. Ám nagy bűnt követtek el, midőn céljaik elérése érdekében az osztrák abszolutistákkal akartak szövetkezni, a minthogy az utóbbiakat is hasonló bűn terhelte, midőn az ókonzervativokkal való együtthaladásról hallani sem akartak. Viszont nagy volt az ókonzervativok bátorsága, melylyel tévedésük fölismerése után, Bachchal nyiltan szembeszálltak. Mert cselekvésük könnyen végzetessé válhatott volna rájuk nézve. Hisz egy hatalmas személyiség mondotta nekik: «Önök fejükkel játszanak».[2] De ez még sem riasztotta őket vissza attól, hogy a szabadságharcz összeomlása után — 1850 április havában — merész nyiltsággal el ne itéljék Bach rendszerét. Őszintén kijelentették a császárhoz intézett emlékiratukban, hogy a kormány által követett út soha sem vezethet Magyarország megnyugtatására.[3] Pedig hát nem számítottak arra, hogy javaslataik elfogadtatnak. «A huszonnégyek[4] emlékiratának megszerkesztésére — írja ennek szerzője, gróf Dessewffy Emil — nem a siker reménye ösztönzött engem, hanem csupán az a meggyőződés, hogy az országban létező nézeteknek szükségük volt egy támasz-

szerzőségét azon czikkei alapján határozza meg, melyek 1850-ben a bécsi «Lloyd» februáriusi szémában megjelentek.

[1] Friedjung, 374. l.

[2] «Drei Jahre Verfassungsstreit. Beiträge zur jüngsten Geschichte. Österreichs. Von einem Ungar» 1864, 10. l. Ennek a röpiratnak a szerzője Ludassy Mór.

[3] U. o. 11. l.

[4] Ez alatt az ókonzervativok értendők, kik Dessewffy emlékiratát aláírták.

pontra, hogy emlékeztetni kellett a törvényességre és jogra akkor, midőn a kormány minden azelőtt létezett intézményt megtagadva, alapul olyan chartát (az 1849-iki márcziusi alkotmány) állított föl, melynek jövője előreláthatólag nem lehetett».[1] Az emlékirat aláírói, az összbirodalom elismerése alapján igyekeztek az *alkotmányos* Magyarország viszonyát az előbbihez, a pragmatika szankczió értelmében «szilárd alapon és oly módon szabályozni, hogy erős biztosíték legyen nyujtva az utóbb átélt bonyodalmak megismétlődése ellen».[2] Ezek a férfiak az 1848-iki törvények megtagadásával vélték magukat az udvar előtt, kormánypártként, elfogadhatókká tenni, holott, annak a nagy évnek nagyszerű alkotásait semmibe sem véve, az országban magukat határtalan népszerűtlenség átkával sújtották. Azt állították, hogy a kormány most a végső kedvező pillanatot is elszalasztotta, melyben utoljára sikerülhetett volna az ókonzervativok segítségével az egységes állam alapján kibéküléshez jutni.[3] Csakugyan úgy tetszik, hogy a nemzet többsége, érezve a bécsi kormánynyal szemben tehetetlenségét, az alkotmánynak az 1848 *előtti* alapon való helyreállítását, ha nem is lelkesedéssel, de legalább bizonyos csöndes és hálás megadással fogadta volna. De a Bach-minisztérium legtávolabbról sem gondolt arra, hogy ehhez segédkezet nyújtson. Bizonyítja ezt a következő megragadóan jellemző jelenet: A császár nem találta Dessewffy Emil emlékiratát rossznak és megjegyezte

[1] Gróf Dessewffy Emil Bretzenheim Ferdinánd herczeghez. Szt. Mihály, 1851 szept. 26. Windisch-Grætz Lajos hg. hátrahagyott irataiból.

[2] Drei Jahre Verfassungsstreit. 12. l. L. még: Somssich Pál: «Das legitime Recht Ungarns und seines Königs.» Bécs, 1850. Továbbá: Gróf Széchen Antal «Politische Fragen der Gegenwart». Bécs, 1851.

[3] Rogge, Geschichte Österreichs von Világos an. I., 488. l. Eisenmann: «Le compromis autro-hongrois de 1867», 181. l.

róla, hogy: «sok igazságot foglal magában». Schwarzenberg herczeg azzal a gúnyos megjegyzéssel adta át az iratot a belügyminiszternek: «Ebből tanulhat Ön bölcsességet — egy sereg hűségi irat és egy országgyűlés a tartalma». Bach az emlékiratot hallgatagon zsebébe tette és többé «sem lovat, sem lovast — jegyzi meg báró Jósika — nem látott egyikük sem».[1]

A belügyminiszter nem akart többé az ókonzervativokkal bajlódni. Egyszerűen lerázta őket magáról. De őket ez se meg nem félemlítette, se el nem hallgattatta. A miatti mély sértődésükben, hogy a belügyminiszter a Magyarországon történtek miatt tulajdonképpen őket okolja, mert szerinte vakondokok módjára a sötétben turkálnak,[2] 1851 nyarán a belügyminiszter ellen újabb erőteljes támadást intéztek. Hangosan akarták hirdetni, hogy ők hű magyar alattvalók, de Ausztriának is hűséges barátai.[3] És ebbeli politikai hitvallásukat az útjukat eltorlaszoló belügyminisztérium elkerülésével akarták az uralkodó fülébe juttatni. De egyúttal erősen fenték fegyverüket az Ausztria és Magyarország összes közállapotait tönkre tevő kormányzati rendszer ellen. Támadásuk épp úgy a császári tekintélyt árnyképpé tevő miniszteri mindenhatóság, mint a márcziusi alkotmány ellen irányult, melynek megteremtésében sohasem volt részük[4] és mely az ő eszményképüket: az 1848 előtti alkotmányos állapotokat semmivé tette. E küzdelmük közepett úgy

[1] Báró Jósika Samu gróf Dessewffy Emilhez. (Bécs) 1850 április 12. Ő Excja gróf Dessewffy Aurél tulajdona.

[2] Zsedényi Bretzenheim Ferdinánd herczeghez, 1851 szept. 27. Windisch-Grætz Lajos herczeg hátrahagyott irataiból.

[3] U. o.

[4] L. erre nézve báró Jósika nyilatkozatait, «Ungedruckte Tagebuchblätter des Hofkanzlers Baron Samuel Jósika» cz. közleményemben. «Österreichische Rundschau» 1909 május 1, 198. l.

látszik nem is sejtették[1] a birodalmi tanács elnökének egyidejű fáradozásait, ki ugyanekkor, a császárt a miniszterek túlsúlyának visszaszorítására és az 1849 márcziusi alkotmány fölfüggesztésére igyekezett rábírni.[2] Az 1851 augusztus 20-án kibocsátott császári rendeletek, melyek Kübeck művei, megszüntetik a minisztérium mindenhatóságát az uralkodó abszolut hatalma javára. «Bizonyosnak látszik — írja az ókonzervativ Sennyey egyik bizalmas levelében — hogy a mult hó (augusztus) 20-ika óta más irány és más befolyások vezérlik a legfelsőbb elhatározásokat. A minisztérium ugyan megmarad, de idővel vagy a személyeknek kell a tények elől kitérniök, vagy pedig őket fogják az utóbbiak következményei elnyelni».[3] Az ókonzervativok szemében a legnagyobb jelentőségű volt a bekövetkezett rendszerváltozásnak az a kihatása, mely mellett most már nem kizárólagosan a minisztériummal, hanem első sorban az uralkodó személyével volt dolguk, kitől inkább remélhették czéljaik méltányolását. «A leglényegesebb, bár nem a legkönnyebb feladat most — jegyzi meg Sennyey — bizalomra szert tenni és bizalmat kelteni».[4] A dolgok új folyásának első kedvező eredményét látták Albrecht főherczeg kineveztetésében Magyarország polgári és katonai kormányzójává, mert ebben az «általában lenézett»[5] Geringer eltávolíttatására és ezzel Magyarország jobb jövőjére nézve biztosítékot véltek föllelni. Eredetileg

[1] Sennyey Bretzenheim Ferdinánd hghez, 1851 szept. 7. «dass der Reichsrath . . . . ja selbst bei der Enstehung der a. h. Erlässe (augusztus 20-iki) den Ausschlag gegeben haben mag». Windisch-Græetz Lajos herczeg hátrahagyott irataiból.

[2] Friedjung id. m. 470. l.

[3] Sennyey id. levele Bretzenheimhoz.

[4] U. o.

[5] Gróf Zichy Ferencz Bretzenheim Ferdinánd herczeghez, Hietzing, 1851 szept. 16. Windisch-Græetz Lajos hg. hátrahagyott irataiból.

gróf Zichy Ferenczet, a Dessewffy-féle emlékiratot aláíró huszonnégyek egyikét, szánták a főherczeg mellé, polgári adlátusnak. Midőn azonban a minisztérium kineveztetését annyira ellenezte, hogy ebből még kabinetkérdést is csinált, a császár akként döntött, hogy hivatalos személyiség minőségében senki se menjen a főherczeggel Budára.[1] A fordulatot igérő jelenségek ellenére is igazuk volt az ókonzervativoknak, ha nem túlságos nagy bizalommal néztek az események elé és nem akartak a «győzelmi trombitába» elhamarkodva «belefujni».[2] «Míg a magyar viszonyok hamis fölfogása véget nem ér — mondja gróf Dessewffy Emil — míg be nem látják, hogy oly mélységesen összezavart és elkontárkodott állapotokat, minők az osztrák-magyar állapotok, gépies bürokratikus alapszerűségekkel és üres frázisokkal nem lehet rendbe hozni, semmi jót nem várok».[3] Ez az óvatosság, mely a beköszöntött változásban legfeljebb a «javulás csiráját» engedé látni, de tartózkodott a korai illuzióktól, nagyon is helyén való volt. Bach, tárczája megmentése érdekében, pillanatig sem habozott magát az augusztusban proklamált abszolutizmusnak alávetni.[4] Döntő befolyását a magyar ügyekre Albrecht főherczeg alatt is megtartotta. Értette a módját, hogy vele jólábon maradjon és hogy szelleme bélyegét a magyar ügyekre is rásüsse. De ha nem javult is láthatólag a dolgok állása, bizonyos, hogy az ókonzervativok ebben az időben nagy érdemeket szereztek maguknak, midőn küzdöttek Bach törekvései ellen, melyek az országot nemzeti mivoltából teljesen ki akarták forgatni. Ebben a tekintetben fáradhatatlanok

[1] Gróf Dessewffy Emil Bretzenheim Ferdinánd hg.-hez, Szt.-Mihály 1851 október 21. Windisch-Graetz Lajos herczeg hátrahagyott irataiból.
[2] U. a. u. ahhoz, 1851 szept. 7. U. o.
[3] Gróf Dessewfly Emil u. ahhoz. Szt.-Mihály, 1851 szept. 26. U. o.
[4] Friedjung, id. m. 474. l.

voltak, ha mindjárt — a mint ez az emberi természetben rejlik — saját uralmuk fönntartása lebegett is szemük előtt. «Bámulatos — írja 1852 végén Protmann, a pesti rendőrfőnök — mily nagy lépésekkel haladnak a magyarosodás terén és mint terjed az ókonzervativ párt térfoglalása».[1] És nem érdektelen, hogy gróf de la Motte-t, a budai helytartósági osztály alelnökét, jelölik meg olyanul, ki állásánál fogva első sorban törekszik «az ókonzervativok útját egyengetni».[2] De minél mozgékonyabbak voltak az utóbbiak, annál hajthatatlanabbnak mutatkozott a kormány.

Ha az ókonzervativok állását merev magatartásukkal megrendíteni vélték,[3] ebben ugyan erősen csalatkoztak. Mert azok, a helyett, hogy föloszlottak volna, a sátoraljaújhelyi évenkénti szöllőkiállítást az uralkodó állapot fölött folytatott eszmecserékre használták föl. Természetes, hogy a kormány ebben politikai tüntetést látott.[4] Mi több, az ókonzervativok, megerősödésük érdekében, úgy, mint előbb az osztrák abszolutistákkal, most már Magyarország radikális elemeivel igyekeztek összeolvadni.[5] A vezér, kire a párt egységes vezetésének föladata várt és a kinek kezében az összes szálak egybefutottak, báró Jósika Samu,

[1] Protmann báró Kempen altábornagyhoz, a legfőbb rendőri hatóság fejéhez. Pest, 1852 decz. 1. A cs. kir. belügymin. iratt.

[2] U. o.

[3] Kempen fölterjesztése, 1853 okt. 30. A cs. kir. belügym. iratt. «Die Partei der Altconservativen ist durch die Administrations-Massregeln augenblicklich heftig erschüttert und ihr ohnmächtiger Zorn macht sich Luft durch Bespöttelung der mitunter misslichen Vermögensumstände der neuen Beamten.»

[4] Gróf Lažansky, a kassai helytartósági osztály elnökének jelentése, 1855 november 4. U. o. Lažansky Újhelyre utaztában fölkereste a perbenyiki birtokán levő gróf Mailáth Antalt, az egykori magyar udvari kanczellárt, ki igen értékes közléseket tett neki az ókonzervativok viselt dolgairól.

[5] U. o.

Erdély egykori szellemileg kiváló udvari kanczellárja volt.[1] Az utóbbi Bécs közelében levő tartózkodási helyéről értesítette híveit, kiknek legelőkelőbb tábora Felsőmagyarországon és különösen Kassán volt, a miniszterium öszszes szándékairól, hogy ezek ellenkező rendszabályok segélyével még idejében meghiúsíthatók legyenek. A felsőmagyarországi hívek élén pedig báró Sennyey Pál állott, ki, a jelentés szerint, «bizonyára a mostani kormány legádázabb és legkitartóbb ellenzéke».[2] Melléje sorakozott Szent-Iványi Vincze, Bretzenheim herczegné általános meghatalmazottja. Ezeknek a fejedelmi asszony házában bőséges alkalmuk nyílt a vidéki nemesség czéljainak megfelelő befolyásolására.[3] «Ezek az urak — írja gróf Lažansky — sem figyelmeztetni, sem eltéríttetni nem engedik magukat és a kormánynak csak egyetlen fegyvere marad, hogy t. i. nem törődve azokkal a pártüzelmekkel, nyugodt, erélyes és következetes eljárást tartson szem előtt, mely éppen ez emberek becsvágyó és önfejű részét a legérzékenyebben érinti».[4] De éppen ezek az «urak», kiket számba sem akartak venni, holott pártjukhoz Apponyi, Dessewffy, Zsedényi és más kiválóságok is tartoztak, a császár és ifjú neje magyarországi útjának első hírére, 1857 májusában elérkezettnek vélték az időt, hogy annyi hiábavaló kísérlet után az egész Bach-kormányt

[1] Gróf Lažansky 1855 nov. 4. A cs. k. belügymin. iratt. «Alle meine Wahrnehmungen bestätigen auf das bestimmteste die fortwährende einheitliche Leitung der altconservativen Partei durch Baron Jósika in Wien.»

[2] U. o. Itt legyen megemlítve, hogy Sennyey, éppúgy mint gróf Cziráky is, az 1848-iki mozgalom leveretése után hivatalt vállalt az abszolut kormánytól, abban a reményben, hogy szomorú sorsra jutott nemzetének hasznára válhatik. Midőn azonban mindketten belátták, hogy az új kormány a magyar nyelvet a köz- és magánéletből kíméletlenül kiirtani törekszik, hivatalaikat letették és a kormánytól visszahúzódtak.

[3] U. o.

[4] U. o.

megbuktassák.[1] Nemcsak az ókonzervativok, hanem az ország összes lakossága feszült várakozással nézett az uralkodó pár megérkezése elébe. A közvéleményt, mint egy irányadó szemtanú is bizonyítja, «valóságos izgalom»[2] szállta meg. «Mindenek előtt — így hangzik Kempen egyik fölterjesztése — a magyarosítás jelszava az, mely az utóbbi időkben mind határozottabban lép előtérbe és a magyar lakosság összes rétegei hangoztatják azt a kívánságot, hogy a tanítás, jogszolgáltatás és általában a hatósági ügykezelés körében a magyar nyelv honosíttassék meg. Némelyek egyben még a magyar alkotmány visszaállításában is reménykednek és azt hiszik, nincs messze az idő, mikor a német hivatalnokok az országból kénytelenek lesznek kivonulni. E szeparatisztikus törekvések előharczosainak a nemességet és az ú. n. ókonzervativ pártot tekintik, sőt Nagyváradon még magas állású hivatalnokokra is rámutatnak».[3] Az ókonzervativok ezeket az érintett kivánságokat — már a mennyiben az ő programmjukba is beleilleszkedtek — a nemesség fogadtatása alkalmával előre készen tartott kérvény útján akarták a császár elé juttatni. A peticzió előkészítése, éppúgy mint az aláírások gyűjtése, teljes titokban ment végbe. A kérvényt többen mint 130-an írták alá. Élükön állott Scitovszky, Magyarország herczegprímása. Aláírta Szögyény-Marich László, az állandó birodalmi tanács tagja is, ki ezzel az alkalommal kijelentette volna, hogy: «mindenekelőtt magyar vagyok és csak azután a birodalmi ta-

[1] Egy 1857 május 7-iki jelentésből ezeket olvashatjuk: «Die magyarische Aristokratie glaubt, der Zeitpunkt sei gekommen, die Unhaltbarkeit des von Baron Bach eingerichteten Regimes Sr. Majestät ans Herz zu legen und ist nun der Meinung, ungescheut sagen zu können, dass sie die deutsche Wirtschaft aus vollster Seele hasse.» A cs. k. belügym. iratt.

[2] Protmann Kempenhez, 1857 febr. 27. A cs. k. belügymin. iratt.

[3] Kempen fölterjesztése, 1857 máj. 1. A cs. k. belügymin. iratt.

nács tagja».[1] Dessewffy Emil, Apponyi György, Jósika Samu neve mellett egy Eötvös, egy Ghyczy Kálmán és a polgári rend néhány képviselőjének aláírása is olvasható volt a kérvényen. A gróf Dessewffy Emil tollából kikerült irat az ország épsége és nemzeti jellegének megoltalmazása mellett tör lándzsát. Az ország függetlenségéről, külön magyar miniszteriumról éppúgy nem volt szó, mint 1850-ben. Sőt inkább: — így szól az újabb kérvény — «Hazánk érzi és teljesen elismeri azokat a kötelességeket, melyekkel Fölségednek és az *összbirodalomnak* tartozik».[2] De az ország öt helytartóságra történt földarabolásának megszüntetése és a magyar nyelv fönntartása a közéletben — ezek voltak a kérés tárgyai — a legélesebb ellentétben állott azzal a teljesen hivatalos czikkel, mely az «Allgemeine Zeitung» április 24-iki számában a császár útjáról látott napvilágot. Ez a közlemény alaposan leront minden illuziót, kijelentvén, hogy a régi állapotokra való visszatérés lehetősége egyenesen ki van zárva. A császár útja, úgymond a czikk, könnyen vissza nem térő alkalmat nyújt véglegesen szakítani a múlttal. Ha ki pedig hazája régi állapotát siratta, azt azzal a kilátással vígasztalták, hogy belőle, «az osztrák-magyarból, magyar-osztrák válhatik».[3] A kérvény aláírói a «császárság egységét» oly nyomatékosan hangoztató czikkből vajmi kevés reménységet meríthettek kívánságaik teljesülésére nézve, ha már azok egyáltalában az uralkodó tudomására is jutnak vala. De épp ez az, a mit minden áron meg akartak akadályozni. Bármily titokban folytak is az előkészületek az aláírások gyűjtése körül,

[1] Hell Kempenhez, 1857 május. A cs. k. belügym. iratt.

[2] Drei Jahre Verfassungsstreit, 28. l.

[3] «Über die Kaiserreise in den lomb.-venet. Provinzen und in Ungarn.» Allgemeine Zeitung, Melléklet (114. sz.) az 1857 április 24-iki számhoz.

azok Kempen vizsga szemei előtt mégsem maradhattak elrejtve. Mondják, hogy Buol és Bach, értesülvén az ókonzervativok szándékáról, Budára siettek, hogy befolyásukkal, sőt visszalépésükkel is fenyegetődzve, a kérés elfogadását meghiúsítsák.[1] Minthogy a császár még elutazása előtt Bach mellett döntött, ezzel a folyamodvány sorsa előre meg volt pecsételve. Midőn azt a prímás átnyujtani akarta, a császár gyöngéd modorban utasította vissza annak elfogadását, úgy hogy az egyházfejedelem kénytelen volt az iratot ismét zsebébe sülyeszteni.[2]

Ferencz József nem titkolta környezete előtt a miatti nagyfokú megbotránkozását, hogy a föliratot még püspökök is aláírták. Kardjával többször dobbantott a földre, miközben Albrecht főherczeghez és gróf Grünnéhez így szólt: «Ez már mégis csak messzehajtása a hálátlanságnak; jobb volna, ha ezek az urak egyházi dolgaikkal bajlódnának, melyek körül teljes szabadságot élveznek és nem törődnének a politikával.»[3] Báró Augusz, a budai helytartóság alelnöke, «a kéneső módjára mozgékony kis emberke»,[4] e közben mindent elkövetett, hogy az ókonzervativok lépése szülte benyomást, ármánykodásai segélyével gyöngítse. Sikerült is neki az aláírók között szakadást előidézni. Sokan közülök azzal igyekeztek részvételüket mentegetni, hogy a hűségi nyilatkozatnak vélt irat tartalmát nem is méltatták különös figyelmükre.[5] Így aztán az egész terv dugába dőlt és Bach örülhetett, hogy a császári utazással rendszerét valójában még megszilárdíthatta. A «Wiener Zeitung» szeptember 11-én a császár szeptember 9-éről keltezett, Albrecht főherczeghez

[1] Drei Jahre Verfassungstreit, 29. l.
[2] Hell Kempenhez, 1857 máj. 18. A cs. k. belügymin. iratt.
[3] U. o.
[4] Rogge, id. m. 484 l.
[5] Hell Kempenhez, 1857 máj. 18. A cs. k. belügymin. iratt.

intézett kéziratát tette közzé, mely a következő jellegzetes kijelentéseket tartalmazta: «Szilárdul ragaszkodva azokhoz az alapelvekhez, melyek birodalmam kormányzásánál eddigelé vezéreltek, azt akarom, hogy ezt pontos zsinórmértékül mindenfelé és különösen kormányom öszszes szervei tudomásul vegyék.» De hogy a magyaroknak beadott keserű labdacs valamelyest mégis meglegyen édesítve, az a kijelentés fűződött az előbbihez, hogy: «E mellett arra is gondom lesz, miként a különböző néptörzsek nemzeti sajátságaikat megőrizhessék és hogy nyelvük ápolása tekintetében a kellő kíméletességben részesíttessenek.»

Ez a kormánynyilatkozat vajmi kevéssé volt alkalmas azok megnyugtatására, a kik a régi alkotmány helyreállítását és a magyar nyelv közéleti polgárjogát követelték. Még kevésbbé elégíthette ki Deákot, kinek az 1848-iki törvényhozás volt legfőbb eszménye, melynek visszaállítása egész gondolkozását és érzelmi világát lebilincselte.[1] A nagyváradi rendőrigazgató nagy tévedésben volt, midőn azt állította, hogy szeptember 9-ike nagyon sok embernek fölnyitotta a szemét, kik eljöttnek vélték az időt, midőn henczegő föllépésükkel engedményeket csikarhatnak ki.»[2] Már akkor sokkal jobban értesültnek látszik az ő kassai kartársa, midőn sóhaj tör ki kebléből, a miatt, hogy: öt év szolgálata arra a tapasztalatra vezette, hogy a nemesség, «a hol csak megfordul»,[3] mindenütt agitál. Figyelmét nem kerülte el, hogy a mágnásoknak Pesten oly kevéssé kegyesen fogadott fölirata «valóságos peticziómozgalmat» támasztott.[4] A beérkezett jelentések alapján pedig maga

[1] Kónyi (II-ik kiad.) II. köt.

[2] Maschek rendőrigazgató Kempenhez, Nagyvárad, 1857 szept. 23. A cs. k. belügymin. iratt.

[3] Marx rendőrigazgató Kempenhez, Kassa, 1857 szept. 29. U. o.

[4] U. o.

Kempen is kénytelen volt kijelenteni, hogy a «mozgolódások» a császári leirat után sem szűntek meg. Sőt a nemzeti nyelv ápolását érintő császári szó, az ő észlelése szerint, új és pedig «legerőteljesebb kötőszernek» bizonyúlt az országban fölbukkanó kormányellenes tendencziák javára.[1]

* * *

A császári kézirat, persze más okoknál fogva, még kevésbbé elégítette ki Bachot, mint Magyarországot. Ő nem érte be azzal a diadallal, hogy művét a császár szavai is megkoronázták. Az alatta föllépett, «félre nem ismerhető lendületet», melyről már a császár kézjegye is tanúskodott, határtalan hatalmi vágyától és hiúságától ösztönöztetve, ellenmondást nem tűrő statisztikai kimutatásokkal is igazolni akarta. Világos és csattanó módon kellett volna bebizonyítani, hogy nincs ország Európában, «melynek kulturális fejlődése az egykorú világ bámuló szemei előtt gyorsabb és mélyrehatóbb folyamatot tárna föl, mint a magyar királyságé.»[2]

A miniszter megbízásából, hűséges famulusa, a Svájczból bevándorolt Mayer Bernát ministeri tanácsos[3] tehát, kit hazájában «véres Bernát»-nak («Blutbäni») neveztek,[4] az éppoly híressé, mint hírhedtté vált: «Rückblick auf die jüngste Entwicklungsperiode Ungarns» czímű íratot szerkesztette meg. A 87 oldalra terjedő művecske 1857-ben, névtelenül, a cs. k. udv. és állami könyvnyomdából került ki, korlátolt számú és pedig mindössze 50

[1] Kempen fölterjesztése, 1857 okt. 31. A cs. k. belügymin. iratt.

[2] «Rückblick auf die jüngste Entwicklungsperiode Ungarns.» 3. l.

[3] Bernh. v. Mayer: «Erlebnisse» I, 357. l. Mayer azt mondja, hogy a «Rückblick»-et részint önszántából, részint Bach buzdítására írta. Általában a könyvecskét Bach művének tartják.

[4] Prizbram «Erinnerungen eines Altösterreichers» 139. l.

példányban. Mint a szövegben maga a szerző kiemeli, művét elsősorban szűkebb baráti körnek szánta. A mi azonban legkevésbbé sem akadályozta meg Bachot abban, hogy a könyvet a megfizetett külföldi lapok birtokába ne juttassa, melyek nem késtek szegődött tollukkal őróla dicshimnuszokat zengedezni. A kétes értékű alkotásaira oly büszke és végtelenül hiú belügyminiszter nem is sejtette, hogy a «Rückblick»-ről kartársa, Kempen, a legfőbb rendőri hatóság főnöke, mennyire lesujtó kritikát nyilvánított.[1] A legélesebben elítéli, hogy névtelen iratával a külföld fórumához fordul. «Attól lehet tartani — írja gróf Kempen Grünnének — «hogy a külföldi sajtó a kormánytevékenység ilyetén dicsőítésének más tényeket, nevezetesen a császári körút folyamában előkerült kérvényeket és manifesztácziókat fogja ellene szögezni, melyek semmi kétséget sem hagynak hátra az iránt, hogy a nemesség és a papság még mindig a régi történelmi hagyományokhoz[2] ragaszkodik és hogy e megtorlást érdemlő hangon beszélő, irányadó rendek hatása alatt a népesség többi rétegeinek többsége sem akarja az új alakulat előnyeit elismerni.»

És ezzel a legfőbb rendőri hatóság feje lassanként Bach vádlójává alakul át. Hisz valóságos vádpontként hangzik, midőn Kempen imígyen folytatja: «A közigazgatás összes ágainak költséges volta, a nép műveltségi fokának meg nem felelő jogszolgáltatás, a végrehajtás útján behajtott magas adók, a földtehermentesítés, tagosítás, kataszter és a hitel szempontjából nélkülözhetetlen telekkönyvek stb. befejezetlensége miatt az egész országban felhangzó panaszok valószínűleg vitákra és a szenvedély hangjának kitörésére fognak alkalmul szolgálni.»

[1] Kempen gróf Grünnéhez, Bécs, 1857 okt. 31. A cs. k. belügymin. iratt.

[2] «Überlieferungen.» Eredetileg e helyett a «Rechten» szó állott.

Vajon tetette-e magát a legfőbb rendőri hatóság főnöke, mintha nem tudná, ki rejtőzik a szerzőség névtelenségének homályába, midőn a «Rückblick» csupán Bach *szűkebb* kormányzati körét dicsőíti?[1] Ő legalább abban a színben tünteti föl magát, mintha még csak sejtelme sem volna az egész dologról és megjegyzéseit ekként rekeszti be: «Bármint gondolkozzék valaki a névtelen szerző művéről: az, bizonyos, hogy sokkal hazafiasabb lett volna, ha bele nem burkolózik a névtelenség homályába, ha nem küldi művét külföldre és át nem adja idegen hírlapok megvitatásának tárgyául, hanem e helyett itthon lép a nyilvánosság elé, hogy a hazai sajtó támogatását Magyarország ujjáalkotásához megnyerje.»[2] Erről a rendkívül szigorú hivatalos birálatról, persze, Bach nem értesült. Némely bécsi lapok izgatott hangjából azonban igenis kivehette, mennyire rossz néven veszik neki, hogy iratával először a külföld fóruma elé járult. Úgyde a többékevésbbé rejtett támadások őt legkevésbbé sem érintették. Sőt, midőn a «Wanderer» szerkesztője némely csípős megjegyzéseket tett a Rückblickre vonatkozólag, az ő benső szócsöve, Mayer Bernát előtt, ez az utóbbi megjegyezte, miként, «egyáltalában nem ellensége a szabad sajtónak, mi több, egyenesen szereti, ha az nyiltan kimondja gondolatait».[3] Az általános elismerésre és műve határozott dicsőítésére számító belügyminiszter aligha örülhetett azonban reménysége meghiúsulásának. Ha sejtheti vala, hogy ekkor, magánya csöndjében, Magyarország egyik legkiválóbb szelleme immár tollat ragadott, hogy a «Rückblick»-et teljesen semmivé tevő czáfolatot megírja, máris sajnálkoznia kellett volna a miatt, hogy művével a

[1] Ezt nagyon zokon veszi Kempen a névtelen szerzőnek.

[2] Kempen Grünnéhez, Bécs, 1857 okt. 31. A cs. k. belügym. iratt. Az átirat szerzője Lewinsky udv. tanácsos.

[3] Hell Kempenhez, 1857 novemb. 10. A cs. k. belügymin. iratt.

nyilvánosság elé lépett. A vihar ugyan még egyelőre nem tört ki a feje fölött tornyosuló fellegek köréből. Ha mindjárt nem értettek is egyet azzal az istenítéssel, melyet ő önmagának juttatott, Kempen rosszalása sem sok kárt tett benne. Sőt az 1857 szeptember 9-iki császári kézirat még megerősíteni látszott az ő állását. Igaz, hogy Kempen fölterjesztései néha kétségeket ébreszthettek a császárban, Bachnak Potemkin modorban szerkesztett előadványaival szemben. 1858 január végén azt jelentette császári urának, hogy a nemesség belátta, miként az előbbi állapotok visszahelyezését tartalmazó engedményekre még csak gondolnia sem lehet.[1] De már néhány hónap mulva egészen más képet fest a közhangulatról. «A magyar nemzeti-párt törekvései» — így szól a legfőbb rendőri hatóság főnökének fölterjesztése — «mind határozottabb szinezetben lépnek előtérbe és egyesült erővel mind nagyobb térfoglaláshoz igyekeznek jutni. A napról-napra növekedő párt föladatául tűzte ki a kormány elleni elégületlenség állandósítását és most közvetett úton a polgári rendet is a saját eszmekörébe igyekszik belevonni. A pénzügyi válság és az uralkodó pénzszűke csak egyengetik ezeknek az üzelmeknek útját. A nemzeti-párt tagjai a kormány szerveivel szemben, merev és visszautasító magatartást tanúsítanak.»[2] Az agitáczió számára bőséges hátterül szolgált az uralkodó állapotok miatt országszerte érzett elégületlenség. A szédületesen magas adók[3] és ezek kiméletlen behajtása mindenfelé keserű panaszokra szolgáltatott okot. Hangosan

[1] Kempen fölterjesztése, 1858 jan. 31. A cs. kir. belügymin. iratt.
[2] U. o.
[3] Maga a Bécsben lakó, dúsgazdag Pallavicini marquis is nyiltan kijelentette a kormánynak, hogy magyarországi birtokai jövedelméből képtelen a tőle követelt nagy adóösszegeket megfizetni. Gróf Flemming, Bécs, 1858 április.

kárhoztatták a jogszolgáltatás és általában a közigazgatás lassú menetét. Ehhez járult — és erre maga Kempen is utal — a kereskedelem és ipar hanyatlása, mely nemcsak Magyarországon, hanem Ausztriában is éreztette nyomasztó hatását. Bécsben nagy nyomor ütött ki a gyári munkások között. Számos nagyiparos kijelentette fizetésképtelenségét. A napról-napra hanyatló keresménynyel együtt járt az élelmiszerek drágulása, mely főképpen a hivatalnokokat és a megszabott jövedelemből élő egyéneket sújtotta. Nem csoda, ha Kempen mindezekből arra a következtetésre jutott, hogy a közhangulatot «bizonyos fokig nyomottnak és nyugtalannak» kénytelen jelezni.[1] A külső viszonyok alakulása is bőséges anyagot nyujtott az elégedetlen elemeknek, hogy a kedélyeket a mostani kormányzat tarthatatlanságáról meggyőzzék. Nem maradt titokban a bécsi és párizsi kabinetek között föllépett feszültség, mely előbb vagy utóbb az ellenségeskedések nyilt kitörésére vezethetett. Tudták, hogy Cavour, Piemont nagy minisztere, Párizsban folyvást Ausztria ellen ármánykodik, hogy III. Napoleont az utóbbi elleni háború megindítására vegye rá. A franczia császár, Orsininak mindenesetre balul kiütött merénylete óta, teljesen Cavour bűvkörébe került, ki államférfiúi lángelméje teljességével küzdött Olaszország egységeért és e végből a lombard-velenczei tartományban, emisszáriusai útján, fölkelést is igyekezett előkészíteni. A magyar emigráczió nem késett minderről haza is híreket juttatni, hogy ezzel a külső bonyodalmakra alapított reménységeket ébreszszen. «A legfeszültebb figyelemmel — írja Kempen[2] — tekintenek Magyarországon Olaszország és különösen a lombard-velenczei királyság felé».[3] Gróf Buol külügyminiszternek

[1] Kempen fölterjesztése, 1858 ápr. 30-áról. A cs. kir. belügym. iratt.
[2] U. o.
[3] Kempen fölterjesztése, 1858 ápr. 30. Cs. k. belügym. iratt.

a krimi háború alatti magatartása és Ausztriának azzal előidézett teljes elszigeteltsége megnövelte a külföldön immár csekély tekintélylyel biró monarchia ellenségeinek önbizalmát. «Ha az ember hallja» — írja abban az időben Tuvora József a legfőbb rendőri hatóságnak Párizsból — «mint itélnek itt meg mindenfelé bennünket, majdnem szégyenkeznie kell Ausztriához való tartozandósága miatt.»[1] A belső forrongások nem járulhattak hozzá Ausztria tekintélyének emeléséhez a külföld előtt. Tűzzel-vassal dolgoztak az egységes állam és a germánizálás megvalósitásáért, nem vévén észre, vagy nem akarván látni, hogy e körösztülvihetetlen utópiák hajhászásával saját maguknak ásnak vermet. Mert a helyett, hogy ezek a kísérletek gyökereket vertek volna, a mindinkább elharapódzó ellenállás jelenségei egyre szaporodtak. A zsandárok és rendőrség gerjesztette félelem, az elítélések és bebörtönzések nem voltak képesek a nemzeti szellem föléledését elfojtani. A magyar országos gazdasági egyesületben többé mitsem akartak Heinrich kapitányról, a kormányhoz híven ragaszkodó elnökről tudni. Helyébe Ürményi József cs. kir. kamarást választották meg, kiről köztudomású volt, hogy a legbuzgóbb ókonzervativok közé tartozott és hogy «a kormány intézkedéseit maró gúnynyal szokta birálgatni».[2] Albrecht főherczeg ajánlatosnak látta ezt a veszedelmes embert visszaútasítani és megválasztását jóvá nem hagyni.[3] A főkormányzó ilyetén magatartása azonban egyáltalában nem tartotta vissza az

[1] Tuvora Hellhez, Párizs, 1858 április 8. Tuvora József, ki mint hírlapíró állott a legfőbb rendőri hatóság szolgálatában, az ottani állapotok kifürkészése végett küldetett Párizsba. Hell Kempen elnöki titkára volt. Ehhez az utóbbihoz kellett Tuvorának tudósitásait küldenie.

[2] Protmann Kempenhez, Pest, 1858 január 13. A cs. kir. belügymin. irattár.

[3] U. o.

épp ekkor alapított «magyar általános biztosító társulatot», hogy ugyanazt az Ürményit állítsa az új intézet élére. A főherczeg ezt a választást is legott érvénytelennek nyilvánította.[1] A lázadozó szellem további ékesen szóló bizonysága a «Pesti Napló»-nak egy, az akkori viszonyokhoz mérten, meglehetősen merész czikke, mely azt hangoztatta: engedjék meg az elnyomott nemzetnek legalább azt a vígasztalást, hogy *egységes* maradjon, egységes **mindenütt,** *egységes* a maga birodalmában. Ez a túlmerész hang azt vonta maga után, hogy az azelőtt már többszöri megrovásban és kétszeri megintésben részesített hirlap megjelentetését két hónapi idő tartamára fölfüggesztették.[2] Nem kis hatalommá nőtte ki magát a Nemzeti Casino is, mely a már említett Heinrichot kigolyózta. Helyére gróf Andrássy Gyulát választották meg.[3]

A számüzetésből hazatért grófnak ez volt első kilépése a nyilvánosság terére. Egyebet, mint hogy a gróf belépett a Nemzeti Caszinóba — a melyet a «Wanderer»[4] magyar levelezője a «nemzeti élet szellemi központjának» nevez — mitsem tudunk felőle, ebből az időből. Úgy látszik, még mindig a legjobbnak tartotta a háttérben maradást, hihetőleg azért, nehogy hűségi nyilatkozatával ellentétbe kerüljön. Azt azonban tudjuk, hogy Deákot,

[1] L. még «Első magyar általános biztosító társaság» 1857—1907 cz. emlékművet. Budapest, 1905. Ennek a német nyelven is megjelent műnek szerzője Kozma Andor.

[2] Protmann a főkormányzósághoz Budán. Pest, 1858 február 17. A cs. kir. belügymin. iratt.

[3] Elnöki emlékeztetés a pesti rendőrigazgató részére. Bécs, 1858 febr. 12. A cs. kir. belügymin. iratt. A «Wanderer» febr. 11-iki száma tudósítást közöl a Nemzeti Caszinóról, de Andrássy megválasztatásáról mit sem szól. A czikk szerzője hihetőleg Birnbaum Gusztáv pesti ujságiró, ki nem igen viseltetett baráti érzelmekkel a kormány iránt.

[4] Wanderer id. sz.

mindjárt hazatérése után, fölkereste.[1] Vajon már ekkor szövetkeztek-e egymással?

Bizonyára kiváló érdekkel bír annak megemlítése, hogy Magyarország egyik legszellemdúsabb, legszebb és legbefolyásosabb hölgye még 1858 április havában Deákot jelölte meg a kormány előtt, mint mentőt a szükségben. Nevezetesen Beöthyné, szül Csanády Lujza, a felségárulás miatt 1851-ben in contumaciam halálra itélt Beöthy Ödön özvegye.[2] Hálából a kegyért, melylyel a trónnál néhány magasabb igazságügyi hivatalnok illetéktelen üldözésével szemben találkozott, kötelességének tartotta Magyarország kétségbeejtően rossz állapotairól a legfőbb rendőri hatóságnak némi útmutatásokat adni. Egyben sejtetni engedte abbeli készségét, hogy a vele szoros barátságban élő Deákot — ki bár ellenzéki, de kipróbált becsületességű férfiú és az ország összes pártjai nagyrabecsülésének örvend — a kormányhoz való közeledésre bírja. Befolyásával, melylyel állítása szerint Deákra bír, ez utóbbit arra is rávenni remélte, hogy egy emlékiratot szerkeszszen, mely a viszonyokat nyiltan föltárja és az útakat is kijelöli, melyek megegyezéshez és így a korona és nemzet között tátongó örvény áthidalásához vezethetnének.[3]

Beöthyné csalatkozott, midőn Deák föllépésének ide-

[1] Kónyi szóbeli közlése.

[2] A legf. rend. hatósági 1858 ápr. 25-iki jegyzéke. A cs. kir. belügym. iratt. Ez a jegyzék a császár előtt teendő szóbeli fölterjesztés céljait szolgálta. Beöthyné áldatlan állapotról («unheilvolle Lage»), megvásárolható igazságszolgáltatásról («feile Justiz») és arról szól, hogy az egész ország lázban ég. Biztosította az érdekelt köröket arról, hogy «a hatóságok túlkapásai a távíró gyorsaságával beszéltetnek meg». «Még szerencsének jelenti ki a kérdéses úrnő — mond a jelentés — Ő Fölsége kormányára nézve, hogy minden bajt a Bach-féle rendszer rovására írnak. A császárnak szánt jegyzék némileg enyhítette Beöthyné kifejezéseit.

[3] U. o.

jét már elérkezettnek vélte. Még távol állottak az ő tanácsának meghallgatásától. Bármily rossz volt a kereskedelem és ipar állapota, bármennyire mélyebbre sülyedett a közjóllét az egész monarchiában napról-napra — hisz a «rossz gazdálkodást» már maga Bach is kárhoztatta,[1] — de azért perczig sem gondoltak arra, hogy a «passivitás» szószólójához lesznek kénytelenek fordulni. Jól tudták Bécsben, hogy az «orakulum» — így nevezték már akkoriban Deákot — nem kapható az összbirodalom alapjára helyezkedő semminemű, akár abszolut, akár liberális köntösben föllépő, politikai tevékenység támogatására. Ezt Schmerling, az akkori igazságügyminiszter már 1850-ben tapasztalhatta, midőn Deákot a magyar magánjog ügyében Bécsben tartandó tanácskozásokra meghívta,[2] nemkülönben Bach is, midőn igyekezett ezt a nagybecsű erőt a maga részére megnyerni. A mikor előtte kiszínezni igyekeztek azt a «nagy szerencsét», mely Magyarországot Ausztriába való beleolvadása révén érné, ismert tősgyökeres leleményességével megjegyezte: «Mennyivel nagyobb szerencse az örök üdvösség és még sem akar senki sem meghalni». Az ókonzervativok megneszelvén Deák megidéztetését Bécsbe, természetesen nagyon kiváncsiak voltak megtudni, ha vajon lesz-e ennek foganatja? Bármily nagyra becsülték is Deákot, mégsem óhajtották helyüket neki átengedni. Mert hát sokkal jobban ismerték őt, semhogy tisztában ne lettek volna azzal, hogy Deák a kiengesztelés művét nem olcsóbb áron mint ők, veszi kezébe. «Deákot —

[1] Hell Kempenhez, 1858 nov. 16. A cs. kir. belügym. iratt. Hell megjegyzi erre nézve: «Derlei Äusserungen aus dem Munde eines Ministers, den man für einflussreich und mächtig hält, müssen wohl den Zuhörer stutzig machen und das Vertrauen auf den Bestand der Regierung, ja selbst des Staates, wenigstens in seiner gegenwärtigen Einrichtung, schwächen, auch Besorgnisse hervorrufen».

[2] Kónyi, id. m. II. 382. l.

írja báró Jósika Bécsből, 1850 április 24-én — azzal az ürügygyel, hogy nézetét az ősiség kérdésében meghallgassák, ide akarják idézni, valójában a végből, hogy vele alkudozni kezdjenek. Hogy felül-e nekik? Nem hiszem. Tovább, mint mi, nem mehet, hacsak nem akarja magát az ország előtt teljesen diszkreditálni».[1] Az ókonzervativok tényleg nyugodtak lehettek. Mert Deák sem hátmögött dolgozó intrigáns, sem összeesküvő hajlamú nem volt. A «rebellis konventnek» nevezett 1849-iki debreczeni országgyűlésen akár mert akadályozva volt, akár szándékosan, nem vett részt, minek folytán a hadi törvényszék 1850 tavaszán kénytelen volt őt teljesen fölmenteni.[2] A szigorú törvényesség embere minden erőszakosságot, innen is, túlnan is, visszautasított. A létező állapotok megsemmisítésére, leghatalmasabb fegyverül, ő, csöndes megadással, a «passivitást» ajánlotta. A szabadság és alkotmány helyreállításának reménysugarát a passziv ellenállás politikájának szigorú követésében látta, mely az uralkodó kormányrendszer táplálékát és erejét elvonja. A passziv ellenállás mellett ő még az alkotmányosság elvének ápolását ajánlotta. Tökéletesen igaz az a mondása: ha sikerült egyszer az alkotmányos érzületet megsemmisíteni, a föld semmiféle hatalmának sem fog sikerülni azt gyorsan új életre ébreszteni. Egyelőre egészen másnemű erők küzdöttek érvényesülésükért, melyek a szenvedély hangjával igyekeztek magukat észrevehetőkké tenni. Minél hosszabbra húzódott az abszolutizmus uralma, annál élénkebb volt a vágy lerázására. Ezt csak

[1] Báró Jósika Sámuel gróf Dessewffy Emilhez, 1850 április 24. 1850 május 5-én ezeket irta Dessewffynek: «Ich mache mir nichts draus, wenn er (Deák) kommt, er kann, ohne sich vor dem Land tod zu schlagen, unmöglich weniger verlangen als wir». Mind a két levél gróf Dessewffy Aurél birtokában van.

[2] Kónyi, id. m. II, 381 l.

megerősíthette III Napoleonnak báró Hübnerhez, az osztrák nagykövethez 1859 január 1-én intézett kijelentése.[1] A legott harcziriadóként fölfogott[2] beszéd gyujtó villámként csapott bele a politikai hangulatba. «A bosszú napja közeledik» — így szól egy falragasz a pesti egyetem kapuján.[3] «Lányok csak tánczoljatok, tánczoljatok, hiszen már régóta nem tánczoltatok», így szólt egy a magyarokhoz intézett fölhívás. «Az Ég megsegít bennünket, Kossuth Lajos jön, hozza a koronát és Mátyás király igazságosságát.»[4] «Jövel Kossuth» — így hangzik egy harmadik falragasz — «válts meg bennünket a zsarnokságtól».[5] Bár igyekeztek Bécsben a sajtó és minden más, a kormány rendelkezésére álló út és mód fölhasználásával Napoleon szavainak igazi jelentőségét gyöngíteni, azért Magyarországon mégis számítottak a háború kitörésére és ezzel a nemzeti kivánalmak teljesülésére.[6] «Ebben a koronatartományban — jelenti a legfőbb rendőri hatóság főnöke a császárnak — a hangulat tetemesen rosszabbodott.»[7] Mindazáltal Bécsben mégsem aggódtak az ország magatartása miatt, a netán kitörendő összeütközés esetére. Hisz báró Jósika Sámuel, számos nemes nevében is, csak rövid idő előtt adta Albrecht főherczeg közvetítésével az uralkodó tudtára, hogy a veszély pillanatában,

[1] Napoleon ezeket a szavakat intézte Hübnerhez: «Sajnálom, hogy viszonyunk nem oly jó, mint a minőnek óhajtanám, de kérem, tudassa Bécscsel, hogy a császár iránti személyes érzelmeim ugyanazok maradtak». Gróf Hübner Sándor «Neun Jahre der Erinnerungen», II. k. 150. l.

[2] U. o. 151 l. 1859 jan. 2. «Man spricht nur mehr vom Kriege mit Österreich».

[3] Jelentés 1859 januárius 27-éről. A cs. k. belügym. iratt.

[4] Müller főállamügyész jelentése. Nagyvárad, 1859 máj. 3. A cs. kir. belügymin. iratt.

[5] Kiadatlan.

[6] Kempen fölterjesztése, 1859 febr. 8. A cs. kir. belügym. iratt.

[7] U. o.

minden sérelmet elfeledve, híven az uralkodóház oldalára fognának szegődni.[1] A porosz követ, ki nyilvánvalóan jobban ismerte a valódi hangulatot, nem engedte magát oly párt bizonykodásai által elvakíttatni, mely megszűnt irányadó lenni. Jogosan kérdezhetni, — jelenti ő Berlinbe, — hogy a jelenlegi radikális, ultramontán és zsarnoki kormányzati elvek sajátságos vegyülékétől irányzott, de az ország egyetlen pártja részéről sem támogatott, mert mindannyira nyomasztó rendszernek sikerülhet-e az ellentéteket kiegyenlíteni és az uralkodóház és nép közötti vonzalmat újból megszilárdítani».[2] A bécsi udvar tényleg elégületlen néptől környezve, minden szövetséges híján volt kénytelen a Francziaország és Piemont elleni háborúba belemenni. Gróf Buol sokáig élt csalódásban a külügyi helyzet komoly mivoltát illetőleg. Bármily mély szakadék is támadott a krimi hadjárat óta a bécsi és pétervári kabinetek között, az osztrák külügyminiszter abban a hiú ábrándban ringatta magát, hogy Oroszország a történtek ellenére sem nézheti el Francziaország gyarapodását Ausztria rovására.[3] Másrészt túláradozásba csapott Buol hatalmi önérzete, midőn a porosz követ: Werther báró előtt úgy nyilatkozott, hogy: Ha háborúra kerül a sor, Ausztria ellenségeit nem fogja számlálgatni, oldalán álló barátainak köszönettel fog adózni; de Francziaország előtt csakis számos csata elvesztése után fog meghajolni.[4] Még mielőtt összetűzésre került volna a sor, az egész világot gróf Buol elbocsáttatásának híre lepte meg, mely magát az utóbbit nem kevésbbé váratlanul érte. Sőt oly kevéssé számított ilyen eshetőség fölmerülésére, hogy vélekedése szerint, hiába kutatnának most oly alapos ok

[1] Báró Werther jelentése, Bécs, 1859 máj. 5.
[2] Werther jelentése Bécs, 1859 máj. 5.
[3] U. a. Bécs 1859 febr. 18.
[4] U. a. Bécs, 1859 jan. 5.

után, mely az ő lemondását megokolhatná.[1] Ez az ok valóban nem különálló tényekben, hanem Buol egész politikájában rejlett, mely már hónapok óta mindinkább megérlelé az uralkodóban a válás gondolatát. Ferencz József császár részint saját észleletei nyomán, részint hatalmas befolyások hatása alatt, lassanként arra a meggyőződésre jutott, hogy Buol Ausztriát a teljes elszigeteltség kényszerhelyzetébe sodorta és hogy alatta nem remélhető semmiféle megegyezésre jutás Oroszországgal. A császári katonai kabinet, élén gróf Grünnével és Hess altábornagygyal, valamint Windisch-Grætz herczeggel szövetkezve, immár hosszabb idő óta fáradozott Buol állásának aláaknázásán. A külügyi politika szerencsétlen vezetését és az ebből származható nagy szerencsétlenséget egyre hangoztatták a császár előtt. A katonai körök és Buol közötti szakadás még nagyobb arányokat öltött, midőn az előbbiek a Francziaország elleni gyors hadüzenetet sürgették, holott az utóbbi, mint külügyminiszter kötelességének tartotta, hogy üdvösségét egyelőre még a diplomácziai úton keresse. A katonai környezet által hangoztatott figyelmeztetés, hogy a támadás kedvező pillanatát elszalasztják, holott Buol egész művészete sem akadályozhatja meg a háborút, nem maradhatott hatás nélkül a császár lelkületére. Bár félig-meddig el volt már határozva Buol elbocsátására, mégis szükségesnek látta a döntő határozat meghozatala előtt az agg Metternich tapasztalt tanácsát kikérni. Ferencz József majdnem háromórás beszélgetést folytatott Metternichchel az egész helyzetről. A döntést, kétségtelenül, az egykori kanczellár irányította. Ő is megerősítette a császárt elhatározásában és egyúttal Buol utódjául gróf Rechberget, a frankfurti

[1] Werther levele báró Schleinitz miniszterhez, Bécs, 1859 máj. 14.

szövetségi gyűlésre küldött eddigi osztrák követet, hozta javaslatba. Buol már előbb fölajánlotta lemondását arra az esetre, ha személye akadályozná más, mint a tőle követett politika megvalósulását. De a császár, bizalma határozott hangoztatásával, mindig visszautasította ezt az eshetőséget. Most a Metternichchel folytatott tanácskozás után, 1859 május 12-én azonban igenis megmondta az uralkodó gróf Buolnak, hogy többször bejelentett lemondását elfogadja.[1] Buol bukása a belső állapotokat is közelről érintette annyiban, hogy legott kiváltotta a kivánságot a kormány «tulajdonképpeni lelke»: Bach elbocsáttatására nézve is.[2] Ez a kivánság azonban megelőzte a jövendőt. A császár most még csak személy-, nem pedig rendszerváltozásra gondolt. Mielőtt azonban ez megtörténhetett volna, még döntőbb bizonyítékok kellettek az uralkodó kormányrendszer képtelenségére. Ezeket is meghozták Olaszország harczterei. Az 1859-iki hadjáratba készületlenül, arra képtelen főparancsnok és éppoly kevéssé arravaló alhadvezérek vezetése alatt mentek belé. Lélekzetüket visszafojtva lesték az emberek az olaszországi harcztér eseményeit. Hisz az egész világ érezte, hogy ott a monarchia belső alakulatának sorsa is el fog dőlni. A császár, miniszterei tanácsa ellenére, kik könnyen érthető okokból az ő szándéka ellen nyilatkoztak, május 29-én a hadsereghez ment. Érett megfontolás után hozott ebbeli határozatától semmiféle ellenvetés sem tudta eltériteni. «Ha a birodalom és az uralkodóház sorsa forog koczkán és az tisztán a hadsereg erejétől függ — jegyzé meg a császár Rechbergnek — akkor Ausztria császárjának hadserege körében van a

[1] Buol lemondásának történetét a jelen esetben kitünően értesült Werther báró jelentései alapján adtam elő, ebben a részben különösen tekintetbe jönnek május 14-iki magánlevele és 1859 máj. 15. és 18-iki jelentései.

[2] Werther, Bécs, 1859 máj. 15.

helye».[1] Míg az ellenfelek fegyvereiket az ő jelenlétében, az olasz harczmezőkön összemérték, az osztrák császárság ellenségei hátban is igyekeztek a monarchiát támadni. A császári nagykövet hiteles tényként közli, miként III. Napoleon több millió frankot küldött Magyarországba, az ország föllázítása érdekében.[2] Bécsben meg voltak győződve, hogy Kossuth három milliót kapott[3] a franczia császártól és immár el is hagyta az angol fővárost, hogy Genuába, és innen, Fiumén vagy a Dunafejedelemségeken át, Magyarországba törjön. A legkalandosabb hírek kerültek forgalomba. Szájról-szájra járt a mese, hogy Kossuth fia egy orosz nagyherczegnőt fog feleségül venni és ekkor a czár megszabadítja Magyarországot Ausztriától. A Magyarország hangulatáról szóló jelentések kétségtelennek tüntetik föl a fölkelés kitörését. «Ha — írja Kempen junius 20-án a császárnak — egy franczia hadtest betörne Magyarországba, vagy Kossuth a rebellisek élén, avagy ellenséges hadseregtől támogatva magyar földre lépne, a legrosszabbtól kell az ország nyugalmát illetőleg tartani, mert a lakosság összes rétegei vajmi gyöngén rokonszenveznek az osztrák kormánynyal és a különböző politikai pártok és nemzetiségi frakcziók, — mindenik a maga külön érdekei szerint, — nem idegenkednének a dolgok teljes átalakulásától.»[4] De nemcsak Magyarországon, hanem magában a császári székvárosban is keserű izgalom tartotta fogva a kedélyeket. Heves szidalmakkal illették gróf Grünnét, kinek sikerült az érdemes katonák félretolásával a tehetetlen gróf Gyulait

[1] Werther, Bécs, 1859 máj. 29.

[2] Kempen sürgönye gróf Hallerhez, Albrecht főhg. helyetteséhez Budán. 1859 jún. 7. A cs. k. belügymin. iratt.

[3] Werther, Bécs, 1859 jún. 23.

[4] Kempen fölterjesztése 1859 jún. 20. A cs. k. belügymin. iratt.

főparancsnokká tétetni.[1] Nyiltan, bátran és mit sem tartva a rendőrségtől, ostorozták a hadsereg ellátásának napfényre jutott hiányait.[2] A közvélemény hangosan követelte a szerencsétlenségek okozóinak eltávolítását. Seiler polgármester nem titkolta, hogy ha az említett követeléseket nem teljesítik, Bécs polgárai rossz fogadtatásban fogják a császárt, közeli vissszatérése alkalmával, részesíteni.[3] Bécsben mind hangosabban és nyomatékosabban hangzik föl a gyökeres átalakítások követelése. Mint az alsóausztriai helytartó is beismerte: «az alkotmány szó éppúgy szájról-szájra jár, mint 1848-ban».[4]

Nemcsak a hadsereg elzüllött, ellenállás kifejtésére képtelen állapota, nemcsak Poroszországnak a szövetségestárs segítségével szemben tanúsított vonakodó magatartása vezetett a meglepő gyorsan megkötött villafrancai békére (1859 julius). Az egész világot meglepő váratlan fordulatra hatalmas, sőt döntő befolyással volt az a miatt való félelem, hogy a háború folytatása a belső forradalom kitörését is maga után fogja vonni. De maga III. Napoleon is, ösztönöztetve Poroszországnak és Németországnak ugyan nem valami különös buzgalommal folytatott fegyverkezésétől, segédkezet nyújtott annak a diadalmas hadjáratnak befejezéséhez, mely őt Európa politikai sorsának urává látszott tenni. Tőle, a kevéssé lelkiismeretes politikustól mindenesetre várható volt, hogy Ausztriával egyszer kibékülve, forradalmi barátjait egyszerüen megtagadja és cserben hagyja, a mint ezt Kossuth kénytelen volt tapasztalni. A béke gyors megkötése, mely

[1] A bécsi rendőrigazgatóság jelentése, 1859 jún. 13. — Hell Kempenhez, 1859 júl. 15. A cs. k. belügymin. iratt.

[2] Hell Kempenhez, 1859 júl. 13. A cs. k. belügymin. iratt.

[3] Kiadatlan.

[4] Az alsóausztriai helytartó Kempenhez, Bécs, 1859 jún. 30. A cs. kir. belügymin. iratt.

Kossuth vérmes reménységeit megsemmisítette, éppúgy, mint a krimi hadjárat után, legalább az első pillanatban, mélységesen megrendítette a kedélyeket. «A béketervezet aláírásának mesésen hangzó híre — írja Protmann, a pesti rendőrigazgató — kimondhatatlan erővel ragadta meg a kedélyeket és a mint látszik, a közhangulat teljes átalakulására fog vezetni.»[1] Jóllehet azonban a villafrancai békekötés megsemmisítő csapást mért a forradalmi törekvésekre, még sem tudta az uralkodó rendszer eltörlése iránt a szivek mélyében gyökerező vágyat elnémítani. Ez eddig nem sejtett erővel tört ki az egész monarchiában. A ki nyilt szemmel nézett, kénytelen volt fölismerni, hogy az eddigi kormányrendszert képtelenség lesz a közvélemény rohamaival szemben fönntartani. Még az abszolutizmus olyan rajongó hívei is, mint Csorba, a debreczeni polgármester, és Protmann, a budapesti rendőrigazgató, kénytelenek voltak beismerni, hogy a talaj immár inog lábuk alatt és a kard uralmát többé nem lehet alátámasztani. Ám ha Csorba Albrecht főherczeget, vagy Bachot a dolgok valódi állására figyelmeztette, ezek hitetlenül rázták a fejüket és bizalmi emberüket bátortalansággal vádolva, akként gondolkoztak, hogy nem szabad magukat mindjárt megfélemlíttetniök.[2] Protmann tartván elbocsáthatásától, már nem is mert az igazsággal előállani. Csak halk hangon engedi sejtetni Csorba nézeteiben való osztozkodását.[3] A kik eddig hallgattak, most már elég bátrak lettek igazi véleményük szabad és nyilt kimondására. Tuvora József, Kempen bizalmas

[1] Protmann Kempenhez, Pest, 1859 július 13. A cs. k. belügym. irattára.

[2] Hell Kempenhez, 1859 junius 16. A cs. k. belügymin. irattára.

[3] U. o. Csorba tudósításai nyomán írja Hell Kempennek: «Die Regierung hat keine Partei im Lande, nicht das *Volk*, nicht die *Magnaten*, nicht die *Beamten*».

ujságírója tartózkodás nélkül mondja megbízójának, hogy a bel- és külföld valóban számbaveendő közleménye elitéli az Ausztriában napirenden levő lelketlen abszolutizmust. Nem titkolja előtte, hogy Ausztriát, a «beteg ember sorsától», kinek örökségére az összes hatalmak féltékenyen áhitoznak, csakis az uralkodó irány megváltoztatása mentheti meg.[1] Még könyörtelenebbül festi a monarchia helyzetét Lewinsky udvari tanácsos, a legfőbb rendőri hatóság egyik kiváló tagja. Rendkívül megszégyenítették őt azoknak az idegen előkelőségeknek lesujtó itéletei, kik gyógyulásuk érdekében, vele együtt, Karlsbadban tartózkodtak. «Az a megvetés, melylyel a jelenlegi rendszer találkozik — írja ő haza — nagyobb szerencsétlenség a birodalomra nézve, mint egy tartomány elvesztése.» «Döntő csatánkat — úgymond — nem a Minciónál, hanem *bent* vesztettük el. Goethe fenyegető szavai: «Verachte nur Vernunft und Wissenschaft» százszorosan nehezedtek lelkemre.»[2] Az ember alig meri elhinni, hogy ilyen hangok egy befolyásos rendőrhivatalnoktól származnak. De azok a legfőbb rendőri hatóság bizalmas, benső körére szorítkoztak és nem kerültek a nagy nyilvánosság színe elé. Erről a föladatról a döblingi gyógyító intézet betege, Széchenyi István gondolkodott, a ki «Ein Blick auf den anonymen Rückbick» cz. művében megsemmisítő csatakiáltásban tör ki a Bach-féle kormányrendszer ellen.[3] Mélyen megbotránkozva attól a dicsőítéstől, melyben Bach önmagát a tőle sugalmazott «Rückblick auf die jüngste Entwicklungsperiode Ungarns» czímű iratban részesíti, Széchenyi egész csönd-

[1] Tuvora, Bécs, 1859 júl. 6. A cs. kir. belügym. iratt.

[2] Lewinsky udv. tanácsos Hellhez, Karlsbad, 1859 aug. 1. A cs. k. belügymin. iratt.

[3] «Ein Blick auf den anonymen Rückblick. Von einem Ungarn.» London 1859.

ben írta meg a «Blick auf den Rückblick»-et, melyben Bach állításainak ellenkezőjét igazolva, Magyarország valódi állapotára akart rámutatni. A gróf jól tudta, minő sors fenyegeti, ha irányadó helyen az ő szerzőségét fölfedezik. Ezért a leírást és kinyomatást a legtitkosabb módon eszközöltette.

A kézirattal Béla fiát küldte ki Londonba. Itt került a mű sajtó alá. Széchenyi István a maga sajátos, mindig szellemdús, de rapszodikus, idegen szavakkal és közbevetésekkel áttüzdelt írásmodorában olyan lesujtó csapásokat mért Bachra, melyek után föltámadás többé nem következett. Minden vágása mélyen belehatolt ellenfele húsába. A terjedelmes könyvet, melyet más magas állású személyiségek is csak különös engedélylyel olvashattak el,[1] természetesen betiltották. Csakhogy Széchenyi gondoskodott róla, hogy műve ne maradjon ismeretlen. Önként érthetőleg nagy buzgósággal nyomozták az ismeretlen szerzőt.

Bizonyos Kiss nevezetű úr legelsőbben is a Párizsban élő gróf Teleki Lászlót jelölte meg a legfőbb rendőri hatóság előtt, a mű írójaként. Nemsokára azonban, helyreigazítva saját tévedését, gróf Széchenyi Istvánt jelöli meg, teljes bizonyossággal, a megbélyegzett könyv szerzőjéül, ki Bach elleni vitairatát a döblingi Görgen-féle gyógyintézetben szerkesztette meg.[2] A rendőrség még nem tekintette bebizonyítottnak, hogy a «Blick» Bach elleni éles támadásai csakugyan Széchenyi Istvántól

[1] Esterházy Pál herczegnek megadták az engedélyt a «Blick» megszerzésére. Kempen az alsóausztriai helytartósághoz 1859 szept. 23. A cs. k. belügymin. iratt. Viszont báró Eötvös hasonló tárgyú kérését elutasították. (Kempen Hellhez, 1859 aug. 10.) Holott Haller Eötvös kérését, tekintettel a kérelmező «becsületességére», kivételesen teljesíteni ajánlotta. (Haller Kempenhez, Buda, 1859 aug. 2. A cs. k. belügymin. iratt.)

[2] Hell Kempenhez, 1859 júl. 23. A cs. k. belügymin. reg.

származnának. De jaj a szerzőnek, ha a kérdéses állítás csakugyan valónak bizonyul!

Bach eltávolíttatásának követelését azonban, függetlenül Széchenyitől, a Lajthán innen és túl egyaránt mind sürgősebben hangoztatták. Úgy látszik, a követelés nem maradott minden visszhang nélkül.

Az eddigi rendszer hordozója: Bach miniszter — jegyzi meg Werther — talán legközelebbről működése befejezéséhez ér.[1] Az 1848-iki forradalom legyőzése óta a közvélemény, főképpen Bécsben, még sohasem merészkedett kívánságaival így előhozakodni. Ösztönszerűleg érezte, hogy az oly drága áron és úgy is csupán a csendőrség és hadsereg segélyével fönntartott Bachrendszer belsőleg elkorhadt. Recsegett-ropogott minden része. A létező kormány aláásásának munkáját és pedig még Buol minisztersége idejében, a bécsiek élczelődése kezdette meg. Mesélték, hogy a császár midőn megkérdeztetett: nem nyert-e a hitelsorsjegyekkel («Creditlose»), azt felelte: «Ich habe keine Kreditlose» («nincsenek hitelsorsjegyeim»). Mire azt felelték: «De mégis; van Fölségednek három darabja: Bach, Bruck, Buol . . . «alle drei sind Kredit-los» («mind a három hitelvesztett»). Máskor ismét azt beszélték, hogy midőn Albrecht főherczeg több magyar főurat vendégül látott asztalánál, azok kérték, javasolná az uralkodónak, hogy *adjon* valamit a magyaroknak és vigyen el *valamit* tőlük: adja t. i. az alkotmányt[2] és vigye el Bachot.[3] A belügyminisztert már csakugyan Rómába akarták küldeni diplomácziai szolgálatra, mire Lewinsky udvari tanácsos megjegyezte, hogy ha már nem küldhetik (Bachot) a pokolba, legalább Rómába akarják juttatni.[4]

[1] Werther, Bécs, 1859 júl. 16..

[2] Hell Kempenhez, 1859 ápr. 13. A cs. k. belügymin. iratt.

[3] U. a. ugyanahhoz 1859 ápr. 19. U. o.

[4] U. a. ugyanahhoz 1859 ápr. 26. U. o.

A kormány első megbontása akkor következett be, midőn Buolt, a már említett körülményekre tekintettel, fölmentették állásától. De ekkor Bach még szilárdan látszott állani. Hisz a miniszterválság első pillanatában egyenesen az ő miniszterelnökségéről beszéltek. Ekkor Kuranda, az «Ostdeutsche Post»-nak Kempennel bensőbb összeköttetésben álló szerkesztője, a nevezett legfőbb rendőrhatósági főnököt egyenesen kérni merte ilyetén, netán létező szándékok meghiusítására. Mert — úgymond — azok megvalósulása Bécsben, de még inkább Magyarországon a legrosszabb benyomást keltené, mert nincs ember a monarchiában, kit úgy gyűlölnének, mint Bachot. Kuranda nézete szerint a császárnak, mielőtt hadseregéhez menne, bárkit is, legyen az akár a senki fia, ki kellene belügyminiszteréül neveznie. Ez azt jelentené, mintha jelentékeny engedményt tett volna.[1] Kuranda jóakaratú tanácsát nem követték. Bach helyén maradt. De azt már meg nem akadályozhatta a belügyminiszter, hogy ne jövendöljék, sőt viharosan ne követeljék únos-untalan a mielőbbi rendszerváltozást. A mélyreható átalakulások nélkülözhetetlenségéről az egész világ annyira meg volt győződve, hogy már augusztus 18-ára, a császár születésnapjára, egész biztosan közzétételőket várták.[2] Még hivatalos oldalról is jelzik, hogy az uralkodó kormányzat elvét nemcsak az «ingadozó napi vélemény», hanem a komolyan gondolkodó emberek összesége is «visszavonhatatlanul kivégezte».[3]

Bach utódjául sok ember nevét hozták forgalomba. Ő maga is szellemi kimerültségéről panaszkodott és

[1] Hell Kempenhez, 1859 máj. 17. A cs. k. belügymin. iratt.

[2] A soproni rendőrigazgatóság napi jelentése 1859 aug. 12-éről. Ügynöki jelentés. Bécs, 1859 aug. 13. A cs. k. belügymin. reg.

[3] Tuvora József Hellhez, Bécs, 1859 aug. 11. A cs. k. belügymin. iratt.

egyik bizalmas barátja előtt azt mondta, úgy érzi, «hogy nemsokára végét éri.»[1]

Belügyminiszterül gróf Thun Leót és gróf Gołuchowskit emlegették.[2] Beszéltek még báró Eötvös Józsefről is, ki röviddel azelőtt megjelent: «Die Garantien der Macht und Einheit Österreichs» cz. műve révén, szintén a «ministrabilis» emberek hírére tett szert.[3]

Valamint ezeknek a férfiaknak neve, úgy a Schmerlingé is előtérbe került. Ő rá bizalommal tekintettek és általában sajnálkoztak a miatt, hogy a korona még nem részesítette meghívásban.[4] Nagy csalódást szült, midőn híre futott, hogy az «arisztokrata töredék», melynek lelke Windisch-Grætz herczeg volt, igyekszik a hatalmat kezére keríteni és olyan fajtájú embereket, mint a rajongó abszolutista gróf Wolkenstein, tol előtérbe. Az értesülések arról tanúskodtak, hogy Magyarországon hallani sem akartak az arisztokratikus állapotok és az 1848 előtti rendi intézmények főlélesztéséről. Hisz ez azt jelentené, hogy «az élet vendégszerető asztalához a mumiákat hívják meg».[5] «Szomorú, mélységes meggyőződésem — irá akkoriban Lewinsky udvari tanácsos Hellhez, Kempen elnöki osztályának főnökéhez — hogy Bach, Rauscher, Thun, valamint azok is, kiket utódjaikul emlegetnek, nevezetesen Apponyi, Wolkenstein, Clam-Martinitz az állam hajóját pár év leforgása alatt olyan zátonyra fogják juttatni, melyen törést szenved. Vajha ne vesznének kárba két olyan uralkodóház történelmének tanulságai. — a

[1] Hell Kempenhez, 1859 jan. 2. A cs. k. belügymin. iratt.

[2] Tuvora, Bécs, 1859. aug. 11. A cs. kir. belügy. iratt.

[3] U. a. ugyanahhoz 1859 aug 5.

[4] Hell Kempenhez, 1859 aug. 13. In margine ez a megjegyzés áll: «Faktum». A cs. kir. belügym. iratt.

[5] Tuvora Hellhez, Bécs, 1859 aug. 5. A cs. k. belügymin. iratt.

Stuartoké és Bourbonoké — melyek vakon Róma után indultak.»[1]

A világ jó nyomon járt, mikor a színfalak mögött nagy miniszterválságot sejtett. A játékban föltétlenül Rechberg keze is benne volt, ki mindjárt miniszterré történt meghivatása után azt a bizalmas kijelentést tette Werther előtt, hogy ő mindenesetre jobban bele fog markolni a belügyekbe is, semmint ezt elődje tette. Rechberg is a czentralizmus hívéül szegődött, de annak keretein belül hajlandó volt a partikuláris fejlődésnek is az eddiginél nagyobb tért nyitni. Rechberg dicsérő megemlékezése Bach tehetségéről és érdemeiről azt a hitet ébresztette báró Wertherben, hogy az új miniszterelnök nem fog az eddigi belügyminisztertől megválni.[2] De ebben a tekintetben tévedett.

Gróf Rechberg régen legyőzte azt a fiatalos nyugtalanságot, a mely őt frankfurti kollegájának, Bismarcknak szemében «furibundus»-sá bélyegezte.[3] Bécsben óvatos, a viszonyokat pontosan és lelkiismeretesen mérlegelő államférfiúnak tartották,[4] a ki nem zárkózik el ama fontos tény felismerése elől, hogy Bachot általánosan gyűlölik.[5] Tudta, hogy a kormányra lidérczнyomásként nehezedő kétségbeejtő belviszonyok orvoslásának útján az első lépés csakis a belügyminiszter eltávolítása lehet.[6] Ha tehát meg akart felelni a császár bizalmának — a ki, egyénileg is mélyen megrendítve a szenvedett vereségek által, őt Olaszországba hívta — akkor nem tanácsolhatott egyebet, mint Bach elbocsátását. Föl lehet tenni, hogy rá-

[1] Lewinsky udv. tanácsos Hellhez, Karlsbad, 1859 aug. 1. A cs. k. belügymin. iratt.

[2] Werther, Bécs, 1859 máj. 21.

[3] Werther magánlevele, Bécs 1859 máj. 14.

[4] U. o.

[5] Werther, Bécs 1859 máj. 21. U. o.

[6] Werther magánlevele, Bécs 1859 jul. 7.

mutatott a miniszter lemondásának szükséges voltára, a kinek elmenetelét — Werther megjegyzése szerint — már egymagában is rendszerváltozásnak fogják tekinteni, ha egyébként az utóbbira vonatkozólag nem történnék is mindjárt valami.[1] Csak a császár Olaszországból való visszatérésének napjával — jul. 15-ikével — kezdett a minisztérium kebelében kitört válság komoly fordulatot venni. Báró Hübner, a ki Nápolyból Rómába érkezett, hogy ott mint osztrák követ a kuriánál új állását elfoglalja, váratlanul távirati parancsot kapott, hogy azonnal Bécsbe utazzék. Nagy volt a meglepetés, mikor megint feltünt a székvárosban. Senki sem volt tisztában meghivatásának czélja felől. A porosz követ előtt ugyan elárult annyit, hogy belkormányzati feladatra van kiszemelve, a mi teljességgel ellenkezik hajlamával, de hozzátette, hogy veszedelem idején áldozatot kell hozni a hazának.[2] Nemsokára azonban közmeglepetésre nyilvánosságra jutott, hogy Hübner — Kempen altábornagy helyébe — rendőrminiszternek neveztetett ki. A korszak különösségeihez tartozik, hogy Kempennek, az akkori gyűlölt és rettegett csendőrség megteremtőjének elbocsátását nem üdvözölték örömmel, mint résütést az addigi rendszeren. A dolog ellenkezőleg szintúgy kellemetlen szenzácziót keltett, mivel Kempen személyében — Bach és Thun ellenében — a csak félénken elémerészkedő liberálizmus oltalmazóját látták.[3] Annyival inkább sajnálni látszottak távozását, a melyre ő maga sem gondolt, mert Hübnert nem igen szerették. Kinevezése kedvetlenséget támasztott. Féltek tőle Metternich idejében kifejtett korábbi tevékenysége miatt és az ő nevének — úgy nyilat-

1 Werther magánlevele, Bécs 1859 jul. 7.
2 Werther, Bécs 1859 aug. 1.
3 Werther, Bécs 1859 aug. 24.

kozik gróf Arnim — mindenesetre több kilátása van mint elődje nevének arra, hogy azzal a rejtelmes félelemmel emlegessék, a mely a népies felfogásban a multból mindenkor hozzáfűződik a jelenkor bizonyos rendőrfőnökeinek egyéniségéhez.[1] Kempennel Bach is megbukott. Elbocsátását hosszabb ideig halogatták, mint a hogy eredetileg tervezve volt, mert nem tudtak helyébe alkalmas utódot találni.[2] Ilyennek említették először gróf Wolkensteint, Bach határozott ellenfelét.[3] Gróf Clam-Martinitz nem fogadta el a neki felajánlott miniszteri tárczát, mivel az arisztokratikus-konzervativ ellenzék törekvéseit szolgáló tervei számára nem talált talajt.[4] Végül a lengyel gróf Gołuchowski Agenor galicziai helytartóra esett a választás. Ezt a szenvedélyes, az ultramontán párthoz tartozó és exkluziv lengyel-szláv törekvéseknek hódoló férfiút az a hír előzte meg, hogy nagy erélyű föderalista.[5] Egyátalán nem látszott a szabadság Messiásának, a kit mindenki óhajtva várt. Kinevezése tehát lehangoló hatással volt. Arisztokratikus túlkapásoktól tartottak[6] és attól, hogy kormányzata nem lesz más, mint Bach «hatványozott ultramontán-deszpotikus» kormányzata, kétségkívül némi módosításokkal a nemzetiségek nagyobb önállósága javára.[7] A közvélemény sejtelme helyes volt, mikor az új helyzetet nem itélte meg különösen kedvezőnek. Az emberek merész reformterveket kívántak, teljes mellőzését az egész eddigi rendszernek, míg a kormány nagyon szűk korlátokat szabott működésének.[8] Az sem sejtetett semmi

[1] Arnim távirata, Bécs 1859 aug. 24.
[2] Werther, Bécs 1859 aug. 1.
[3] U. o.
[4] Arnim, Bécs 1859 aug. 24.
[5] Arnim, Bécs 1859 aug. 24. U. o. — Tuvora Hellhez, 1859 aug. 18.
[6] Tuvora, 1859 aug. 18. A cs. kir. belügymin. iratt.
[7] Arnim, 1859 aug. 24.
[8] Arnim, Bécs 1859 aug. 24.

jót, hogy augusztus 18-án, az uralkodó születésnapja alkalmából rendezett lakomán, Rauscher bibornok, Hübner jelenlétében, ezeket mondotta: reméli, hogy a császárnak sikerülni fog győzedelmesen megküzdeni a forradalommal, mely a világra szakadt.[1] Tényleg csak a személyek változtak, de az elvek, melyek szerint az államot kormányozni kell, változatlanul ugyanazok maradtak. Hangosan és érthetően megnyilatkozott ez a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, annak a miniszternek a megmaradásában, a ki Bachchal együtt egyik alkotója volt az 1855-iki szerencsétlen konkordátumnak, a melynek nyomása nemcsak az értelmiséget, hanem még az alsóbb néposztályokat is ellenszegülésre keltette. Régóta tisztában volt azzal mindenki, hogy ez a kormányzat, mely a magas klérus javára az államot meggyengítette, minden szabad mozgást bilincsekbe vert, súlyosan ártott Ausztria tekintélyének a külföldön. Azt, hogy gróf Thun Leó, a kinek a közoktatásügy emelése körül szerzett érdemeit nem szabad kicsinyleni, a változott viszonyok között mennyire alkalmatlan volt a helytállásra, legjobban bizonyítja az 1859 szeptember 1-én kiadott protestáns pátens és az ezt magyarázó szeptember 2-iki miniszteri rendelet. A pátens nyújtott ugyan a magyar protestáns felekezeteknek bizonyos előnyöket. Így például Pozsony városát egy államilag megfelelően javadalmazandó szuperintendens székhelyévé tették és ezenkívül protestáns iskolák részére állami segélyeket biztosítottak.[2]

E csábító köntös alatt azonban a pátens a leghatározottabb támadást rejtegette a protestáns egyházak eddigi autonómiája ellen. A pátens segélyével új szervezetet akartak reájuk erőszakolni és ezt alárendelni a bécsi cs.

[1] Jegyzet Hübner számára, 1859 aug. 19. A cs. kir. belügymni. iratt.

[2] Schrödl József. A pozsonyi ág. hitv. ev. egyházközség története, 1906. 458. l.

kir. egyházi főtanácsnak, a mely természetesen egészen a cs. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter kezében volt. A szeptember 1-jéről kelt pátenssel a közoktatásügyi miniszter a leghatalmasabb fegyvert szolgáltatta a magyarországi politikai ellenzék kezébe, a czentralisztikus törekvések ellen folyó harczban. Gróf Thun nem tehetett volna oktalanabb lépést, mint a milyen a magyarországi protestáns egyház erőszakos megtámadása volt. Ez sokkal bensőbb kapcsolatban állott Magyarország liberális intézményeivel, hogysem hasonló támadások ne hívták volna ki a katholikusok helytelenítését is. Tehát a szeptemberi pátens által felidézett ellenállásban az egyházuk szabadságáért és önállóságáért küzdő protestánsok oldalán ott voltak a felvilágosodott magyar katholikusok is. Az idegenkedés az oktroyval szemben egyesítette az összes nemzeti érzésű elemeket; a kezdetben egyházi jellegű mozgalom rövid időn egész Magyarországot átfogó politikai tüntetéssé növekedett. Thun nem sok hasznát látta annak, hogy Zsedényi udvari tanácsost és még mintegy 100 egyént elfogatott és elitéltetett. Ily rendszabályozások csak fokozták az elégedetlenséget és az ellentét szenvedélyességét a forráspontig hevítették. Túlzás nélkül lehet talán állítani, hogy gróf Thun valójában a protestáns pátens által jelölte meg a nemzeti küzdelem számára az alkalmas harcztért, a hol egyesült erővel nyomatékosan lehet a fennálló renddel szembeszállani [1] és egyszersmind a nagy protestáns hatalmak rokonszenvét is megnyerni.

[1] Thierry fölterjesztése 1859 okt. 31-ikéről. A cs. kir. belügyi iratt. Thierry Hübner utódja volt a rendőrminiszteriumban. «Es hat sonach offenbar der Magyarismus als Hauptmittel der malcontenten Parteien in Ungarn, zur Agitation gegen die Regierung Ew. Majestät auch in der beabsichtigten Regelung der kirchlichen Verhältnisse der Protestanten ein fruchtbares Feld gefunden, Aufregung und Unzufriedenheit zu erhalten und sein Streben nach einer Autonomie, welche jede Regierungsgewalt geradezu ausschliesst, zu fördern.»

Azok az események, melyek most Magyarországon végbementek, meggyőzhettek mindenkit, a ki nem volt vaksággal megverve, hogy van *magyar* kérdés, a mely megoldásra vár, de az eddig követett úton soha eredményesen el nem intézhető. «A mint jelenleg a dolgok Ausztriában állanak — mondta egy akkori igen éles szemű osztrák szemlélő — kétségtelen, hogy Magyarország magatartása fogja eldönteni az egész monarchia jövendő sorsát. Magyarország szűnjék meg neheztelni és gyászolni és öröm s jóllét tér vissza ismét hozzánk. Magyarország kitart a maga álláspontján és rajtunk nem lehet segíteni. A jelenlegi kormányra nézve a legdöntőbb pillanat az lesz, ha egyszer nyilatkoznia kell magyar politikája felől».[1]

Még nem voltak elhatározva a magyar kivánság teljesítésére, habár Hübner egy szóbeli fölterjesztésében a császárnak azt mondotta: «A tulajdonképpeni magyart csak úgy lehetne tökéletesen kielégíteni, ha Magyarország alkotmányt kapna, az adókat leszállítanák, a dohánymonopóliumot eltörülnék és a magyar nyelvet tennék hivatalos nyelvvé.»[2] Úgy a császárnak, mint a minisztereknek meglepetésére, a rendőrminiszter arra az álláspontra helyezkedett, hogy a Magyarországon uralkodó elégületlenség sürgősen követeli messzemenő engedmények megadását. Sőt egy lépéssel tovább ment és könnyen elképzelhető a minisztertanács rémülete, midőn a rendőrminiszter ott az egész monarchiára kiterjedő nagyszabású liberális rendszabályokat javasolt.[3] Így tehát csalód-

[1] Tuvora József Hellhez, Bécs, 1859 szept. 26. A cs. kir. belügym. irattára.

[2] Hübner jegyzete a császárnál való szóbeli fölterjesztéshez, 1859 szep. 6. A cs. kir. belügym. iratt. A jegyzethez ez a megjegyzés van fűzve: «Hübner hat davon Gebrauch gemacht. 12. September.»

[3] Werther Bécs, 1859 okt. 26.

tak abban a férfiúban, a kitől azt várták, hogy letromfolja Kempent. Azonban a liberális nézetek vallásával Hübner összeütközésbe jött a kormány-programmal, a melynek megszövegezésében pár hét előtt ő maga is résztvett. Új eszméinek megvalósítását ellenezte a császár, nemkülönben a miniszterium tagjai, a kik azokhoz nem akartak hozzájárulni. Hübner haladéktalanul kérte elbocsáttatását, annál nagyobb örömmel, mert ez kivánatos alkalom volt, hogy egy reá nézve kellemetlenné vált helyzetből kiszabaduljon. Nem azért tette meg inditványát a minisztertanácsban, mintha valami nagyon lelkesedett volna Magyarországért vagy a liberálizmusért. Csak a mikor becsvágyát ki nem elégíthetőnek látta, szegődött Magyarország és a liberális törekvések védelmezőjévé, biztos lévén abban, hogy ily magatartás lehetővé teszi a kormányból való kilépését. A rendőrminiszterium palotájában csak azért szállott meg, hogy onnan egyengesse útját a külügyminiszteriumba. Erre vonatkozólag abból a föltevésből indult ki, hogy gróf Rechberg mint miniszterelnök sokkal inkább el van foglalva a belső ügyekkel, mintsem időt fordíthatna a külügyekre is, a melyeknek intézése ennélfogva természetesen neki, az eddigi nagykövetnek jutna feladatul. Keményebb csapás nem érhette Hübnert, mint Koller báró kinevezése a külügyminiszterium al-államtitkárává, a mi annak a jele volt, hogy Rechberg nem szándékozik változtatni a saját helyzetén. Ez a csapás megfosztotta Hübnert a reménytől, hogy bevonulhat a bécsi Ballhausplatz palotájába. Mivel az odavezető útat eltorlaszoltnak kellett látnia, szép távozást akart magának biztosítani, a mi szerencsésen sikerült is. A hirlapok, melyek előtt a válság bensőbb eseményei nem maradtak egészen titokban, most Hübnert szintén a szabadság martirjaként ünnepelték, a kit a reakczionárius minisztereknek feláldoztak. Ellenben kegyvesztett lett

Hübner a császárnál, a ki sohasem felejtette el többé, hogy egy nehéz válság órájában kíméletlenül elhagyta őt. Gróf Rechberg is nagyon rossz néven vette kollégájától, hogy hirtelen visszalépésével alkalmat adott a sajtónak, hogy a kormány többi tagjait szabadságellenes törekvések[1] hirébe hozza és ezáltal megfoszsza a bizalomtól, a melyre éppen most olyan nagy szüksége volt.[2] Hübner utóda, báró Thierry udvari tanácsos, sem volt az a férfiú, aki el tudta volna oszlatni a közvéleméuy kételyeit a kormány reakcziós érzületei tekintetében. Bár kitűnő tisztviselő volt, de mindeddig, mint a külügyminiszterium udvari tanácsosának, nem igen állott módjában képességeiről különösebb bizonyságot tenni. Tőle, a ki mindig alárendelt állásban működött, nem volt várható, hogy egyéni, önálló eszmékkel merjen előállani.[3] Ily körülmények közt kedvező jelnek még csak gróf Grünne elbocsátását lehetett tekinteni, a mely Hübner lemondásával ugyanegy napon (1859 okt. 22-én) történt. Helyes volt a föltevés, hogy Grünne bukásával a császár konczessziót tett a közérzületnek.[4] Nem lehetett könnyű megválnia első főhadsegédétől, a ki mint különben okos, ügyes és tevékeny férfiú, teljes odaadással híve volt. De a személye ellen intézett folyton hevesebbé váló támadásokkal és a vádakkal szemben, hogy a hadseregben tapasztalt fogyatkozásoknak ő a forrása, lehetetlen volt őt tovább tartani. Alapos különösen az a szemrehányás, hogy szünetlenül igyekezett a császár közeledését a monarchia kiválóbb egyéniségeihez megakadályozni, hogy eképpen biztosítsa kizárólagos befolyását az uralkodóra.[5] A mi az új első főhadsegédet, a hadseregben általános tiszteletnek

[1] Werther, Bécs, 1859 november 2.
[2] Ugyanaz, Bécs, 1859 nov. 2.
[3] Werther, Bécs, 1859 okt. 26.
[4] U. o.
[5] U. o.

örvendő gróf Crennevillet[1] és a katonai irónak eléggé jónevű[2] második főhadsegédet, gróf St. Quentint illeti, az ő részükről nem tartottak ily káros befolyásoktól az uralkodó személyére.

Mindazok a változások, melyek az utóbbi időben a kormány körében végbementek, valamint egyes adminisztratív rendszabályok nem javítottak a helyzeten, sőt inkább rosszabbá tették azt. Ijesztő pesszimizmus fogta el a kedélyeket.[3] Ha gróf Buol nemrég azt vélte, hogy: «Ausztria még nem Törökország», akkor igenis voltak emberek, a kik tekintettel a fennálló zavarokra, ezt a büszke mondást igen merésznek vallották.[4] «Az aug. 22-iki miniszterium», a minek a közvélemény a Rechberg elnöklete alatt alakult új kormányt elkeresztelte, nagyon távol állott attól, hogy megnyugtató rendet teremthessen. Szilárdan ragaszkodott az állami egységhez, mint szerinte egyedül lehetséges osztrák államformához. Ezzel azonban nem lehetett eltüntetni a Magyarországban uralkodó elégületlenséget és a mélyreható változások iránti vágyat. Az ókonzervativ nemesség, a melynek befolyását már túlszárnyalni látszott a pezsgő vérű fiatalság szenvedélyes patriotizmusa,[5] most tüntetőleg szembeszállott a központosítással. Eklatáns és a legnagyobb feltűnést keltő módon jutott kifejezésre ez a magatartás egy ünnepélyen, melyet Scitovszky biboros herczegprímás ötven éves lelkészi jubileuma alkalmából Esztergomban rendeztek.

Albrecht főherczeg, Rauscher bibornok és gróf Thun Leo jelenlétében gróf Cziráky, báró Jósika Sámuel és gróf Szécsen Antal olyan beszédeket tartottak, a melyek mind «a magyar királyt és a magyar hazát» ünnepelték.

[1] Werther, Bécs 1859 okt. 26.
[2] U. o.
[3] Arnim, Bécs, 1859 okt. 13.
[4] U. o.
[5] U. o.

A míg gróf Cziráky azt mondotta, hogy a magyar nemzet a szenvedett szerencsétlenségek daczára nincs még megtörve, addig gróf Szécsen Antal — könnyen érthető czélzással a császárnak magyar királylyá való koronázására — azt a reményét fejezte ki, hogy a herczegprimást nemsokára az őt alkotmány szerint megillető helyen fogja látni. Hasonló szellemben beszélt Bartakovics egri érsek. Utalva a Ferencz császár által az esztergomi bazilika alapkőletételénél mondott jeligére: «Lege et fide», a legnyomatékosabban hangsúlyozta Bartakovics, hogy most hiába keresnők Magyarországon éppen azt, a mit a «lege» szó kifejez.[1] Albrecht főherczeg, a mint maga mondja, e «nemzeti és alkotmányos expektorácziók» miatt a legnagyobb mértékben fel volt háborodva.[2] Azonnal sürgönyzött Bécsbe, hogy a saját és a prímás loyális beszédein kívül, az ünnepi lakomán tartott pohárköszöntők közül egyetlenegy se közöltessék a hirlapokban.[3] Alig érkezett meg a főherczeg Pestre, magához hivatta gróf Ciráky t, hogy kellő «admoniczió»-ban részeltesse titkos tanácsosi és kamarási kötelességei tekintetében.[4] Egyidejűleg Thierryvel tudatta, hogy elvárja, miként a császári kormány alapos megfontolás tárgyává teszi ezeknek a legmagasabb méltóságokkal kitüntetett uraknak a viselkedését.[5] E tudósítások benyomása alatt Thierry a császárnál a mágnások magatartását úgy minősítette, mint «kihágást a trón legmagasabb képviselőjének tartozó tisztelet ellen» és mint párt-agitácziót szeparatisztikus czélok elérésére. Egyszersmind az egész ügyet a minisztertanács

[1] Albrecht főherceg Thierryhez, Buda 1859 nov. 7. A cs. kir. belügym. iratt.

[2] U. o.

[3] U. o.

[4] Protmann Thierryhez, Pest 1859 nov. 7. A cs. kir. belügym. iratt.

[5] Albrecht főherceg Thierryhez, Buda 1859 nov. 7. A cs. kir. belügym. iratt.

elé terjesztette, «hogy a korona legalázatosabb tanácsosai — úgymond az uralkodóhoz tett fölterjesztésében — elhatározzák és végrehajtják vagy Ő Felségénél tiszteletteljesen javaslatba hozzák azokat az intézkedéseket, a melyek alkalmasak ilyen, a Felség szentelt személye iránt tartozó minden tiszteletet sértő és a fennálló törvényeket gúnyoló kihágások kellő megtorlására».[1] Azonban már elmultak azok az idők, a mikor olyan merész szónokokat, a milyenek Cziráky, Szécsen és Bartakovics voltak, börtönbe lehetett vetni. Daczára Thierry és Protmann igyekezetének, mégsem történt semmi. Hogy is történhetett volna, a mikor gróf Rechberg miniszterelnök éppen tárgyalásokat folytatott az ókonzervativokkal, a kiknek pártjában ott voltak a nevezett mágnások is! Szabad volt-e megkoczkáztatni előkelő személyiségeknek erőszakos megrendszabályozását, azon az okon, hogy az alkotmány helyreállítását kívánják, a mikor majdnem ugyanabban az órában Bécsben a legélénkebb módon nyilvánult meg az alkotmányos berendezkedés vágya? a mikor már nem csupán polgári, hanem még katonai körökben is a «bon ton»-hoz tartozott, szerfölött éles kritika alá vonni a kormány minden cselekedetét?[2] Különösen rossz állapotok lehettek azok, hogyha már maga a monarchia rendőrminisztere következőleg jellemezte a helyzetet: «Nem titkolhatom Felséged előtt, hogy majdnem az összes tudósítók megegyeznek annak a megállapitásában, hogy a lakósság valamennyi osztályán elhatalmasodott a kedvetlenség, nyomottság, sőt a bizalmatlanság érzése, a mely még eddig ugyan seholsem nőtt ellenszegüléssé a kormány közegeivel szemben, de külső vagy előreláthatatlan belső események közbejöve-

[1] Thierry fölterjesztése 1859 nov. 8. Cs. kir. belügym. iratt.
[2] Thierry fölterjesztése 1859 okt. 31. Cs. kir. belügym. iratt.

telével a legrosszabbat lehet várni tőle».[1] A pénzügyi válság miatt igen fölizgatott közhangulat az eddig oly kevés sikerrel követett rendszer abbahagyását sürgette, nem pedig egyes nyilatkozatok megbüntetését. Ha a kormány szemet hunyt is egyik-másik magyarországi esemény előtt, azért még folyton visszarettent az avult alkotmány visszaállításától. Látható jele volt azonban a gyöngeségnek, hogy viharos tüntetések által, a melyekben, mint 1848-ban, a diákok fontos szerepet vittek, a kívánt engedményeket formálisan kierőszakoltatni engedte. A küzdelemnek ebben a stádiumában rendkívül fontos mozzanat volt gróf Széchenyi István öngyilkossága (1860 ápr. 8-án), a melyet valószínűleg a hazája sorsa fölötti kétségbeesés egy pillanatában követett el. A nagy halott emlékezetére, a kinek Magyarország első sorban köszönheti a középkor bilincseitől való megszabadulást, országszerte requiemek tartattak, a melyek az akkori viszonyok közt sokkal többet jelentettek egyszerű külsőségnél. Arra voltak szánva, hogy tiszta, messzire hangzó nyelven tanúsítsák az egész világ előtt, hogy Magyarország még nincs elveszve, hogy megint érezni kezdi erejét és a haza körül érdemeket szerzett fiait illően képes méltatni. Ezek a kormánynyal daczoló ünnepélyek lényegesen elősegítették a nemzeti szellem megerősödését, a mely ebben az időben, mikor Széchenyi önként megvált az élettől, még nyomatékosabban, mint előbb, készült *törvényes* úton visszahódítani nehány esztendő előtt elvett jogait.[2] Ezek, az egész országban mintegy adott jelre rendezett requiemek beszédes tiltakozások voltak az eddigi uralom ellen. A hatalom birtokosainak lába alatt erősen ingott a talaj. Mindazonáltal még most is görcsösen ragasz-

[1] Thierry fölterjesztése 1859 okt. 31. A cs. kir. belügym. iratt.

[2] Wertheimer Ede: «Graf Stefan Széchenyis Todtenfeier», «Pester Lloyd» 1906 december 18.

kodtak a már alapjaiban megrendített állami egységhez. Még egy kísérletet tettek annak megmentésére oly alakban, hogy az már a czentralizmus lélekharangjának volt mondható. Kapcsolatban a minden befolyástól mentes állandó «Reichsrat»-tal, a mely tulajdonképpen inkább koronatanács volt, már most az úgynevezett «megerősített[1] (verstärkte) Reichsrat»-nak kellett volna az alaposan összekuszált állapotok számára orvoslást hoznia. Kinevezett és választott tagokból állott az és magyar képviselőket is meghívtak. A «magyar urak», a kik beléptek a «megerősített» Reichsratba, semmi kételyt nem hagytak fenn abban a tekintetben, hogy Magyarország alkotmányát mindenekelőtt helyre kell állítani. Ezzel a konzervativ arisztokráczia érthetően felmondott az állami egységnek.

Ily helyzetben Albrecht főherczeg, a czentralizmus merev, hajthatatlan képviselője, elkívánkozott Magyarországból és szabadulni akart oly tehertől, a melynek — úgy érezte — nem tud többé megfelelni. Már 1858 április havában kifejezte ezt a kivánságát Ő Felsége előtt,[2] de akkor eredmény nélkül. Csak két esztendővel később, a mikor a magyarországi viszonyok tarthatatlansága még érezhetőbb lett, mentették föl «ideiglenesen» főkormányzói állásától. De mindenki tudta, hogy ez az «ideiglenes» szó csak a való igazságot elburkoló szólásmód és a főherczeg eddigi minőségében nem fog többé magyar földön megjelenni. Tényleg ki is jelentette, hogy előbbi állásába nem akar ismét visszatérni.[3] Vonakodása annál zavartabbá tette a helyzetet, mert nehéz dolog volt Magyarország kormányzására alkalmas férfiút találni. A császár fiatalabb testvérét, Miksa főherczeget, a ki nemrég az olasz

[1] Gúnyosan: «megkeményitett».
[2] Flemming, Bécs 1858 április.
[3] Werther, 1860 április.

tartományok élén állott, akarta Magyarország főkormányzójának kinevezni. A főherczeg állítólag Magyarország javára olyan föltételeket szabott, melyek az uralkodó rendszert alapjában megrázkódtatták volna. Ferencz József, a ki még mindig haragudott a magyarokra, mert nem akarták őt jogos uralkodójuknak elismerni, és a ki úgy látszott, még nem tudta elfeledni, hogy auktoritása ellen föltámadtak, semmit sem akart tudni Miksa főherczeg követeléseiről. Akkortájt forgalomban volt híresztelések szerint a két testvér közt nagyon heves vita folyt le. De ez eredménytelen maradt és Miksa főherczeg újból viszszatért Triesztbe, a hol egy idő óta lakott.[1] Most Rainer főherczegre került volna a sor, hogy a kényes küldetéssel megbizassék. A császári herczeg nagy kedveltségnek örvendett; volt esze és tehetsége, megvolt a szükséges nyugalma és tudása, hogy rátermett vezetője legyen a királyság nehéz kormányzatának. De ő a leghatározottabban elutasította azt a megbizatást, hogy «Magyarország regenerátora» legyen.[2] A többi főherczegekre nem gondolhattak, mivel nem rendelkeztek a nélkülözhetetlen képességekkel, a melyeket hasonló feladat megoldása megkiván. Az elhúnyt nádor, József főherczeg fiai, az irántuk még mindig táplált bizalmatlanság miatt már eleve ki voltak zárva minden kombináczióból. Tehát nem maradt más hátra, mint egy magyarországi illetőségű tábornokot állítani a helyre, melynek betöltése érdekében hiába tartottak szemlét a főherczegek között. A választás Benedek táborszernagyra esett, a ki kezdetben ellenkezett, míg egy császári parancs az új méltóság elfogadására kényszerítette.[3] A san-martinói hősre azon-

[1] Werther, 1860 április.

[2] Werther, 1860 április. Ezt a tényt előttem más, teljesen megbizható oldalról is megerősítették.

[3] Werther, 1860 április.

ban, mint a dekretum mondja, csak «további rendelkezésig» bízták Magyarország politikai igazgatását. Benedeknek előnyére szolgált már nemzetisége, mivel maga is magyar lévén, honfitársaival a saját nyelvükön érintkezhetett. Marcziális megjelenése, katonás, erőteljes jelleme, könnyen megnyerték részére a sziveket és igazolni látszottak, hogy éppen őt és nem mást bíztak meg hazája legfőbb igazgatásának vezetésével. Könnyítette feladatát az a körülmény, hogy nem jött üres kézzel. A minisztertanács egy része teljességgel nem akart tudni engedményekről és e miatt majdnem válság tört ki. De az utóbbi idők tapasztalatai mégis szükségesnek mutatták az engedékenységet és így keletkezett a Benedekhez 1860 április 19-én intézett rendelet. Míg Bach öt helytartóságra osztotta az országot, addig az április 19-iki rendelet a budai helytartóságban egyesítette az egész igazgatást. Ezzel élét vették a panasznak, mely a miatt támadt, hogy a királyság öt csoportra volt széttördelve. Az engedmény az első pillanatban, éppen azért, mert váratlanul jött, meglepően hatott a nemzetre. Hanem Benedek nem csekély bámulatára, mint ő maga bevallja, a legközelebbi 48 óra elég volt arra, «hogy a pillanatnyi örömmámort szétoszlassa». Az első perczben kitört örömriadal helyet engedett a józan bírálatnak. Most már a régi királyságnak a törvényes országgyűlés nélkül való helyreállításában nem láttak egyebet, mint «a császári kegyelem alamizsnáját», a melynek elfogadását a magyar büszkeség tiltotta.[1] A mint Benedek is megállapítja, mindenütt kételkedtek a kormány őszinte komolyságában. «Hogyha — így ír Bécsbe — még a legközelebbi tizennégy nap, legfeljebb négy hét a nélkül fog eltelni, hogy látható jeleit hozzák annak, hogy ez alkalommal nem *üres* igé-

[1] Werther, 1860 április.

retekről van szó és Ő Felsége szava gyors és teljes valósággá lesz, akkor nem akad senki az országban, a ki bármi hitelt adna a kormány szándékainak és Ő Felsége messzire menő, jóakaratú terveinek keresztülvitele, melyek *az egységes monarchia tartós fennállása szempontjából életföltételek*, a lakosság passzivitása és közönyössége következtében komolyan veszélyeztetve van.» Nem volt rossz gondolat ettől a katonától, hogy mindenekelőtt «kormánybarát» sajtót és ennek segítségével kormánypártot akart szervezni, a melyre kritikus pillanatokban támaszkodhassék. Mert most — így panaszkodik — nyoma sincs ilyesminek és mindenki egyetért arra nézve, hogy a hatóságokkal szembe kell helyezkedni. Annyival inkább sürgette egy miniszteriumi párt alakítását, mert szilárdan meg volt győződve, hogy Magyarország[1] paczifikálása *csupán az erőszak útján* nem fog sikerülni. De az országot azzal sem lehetett megnyugtatni, a mit Benedek tervezett. Noha a tábornok barátja volt a magyar nyelv és szokások kimélésének, mégis határozottan ellenezte a «szeparatisztikus vágyakat» és rendíthetetlen híve volt az «egységes állam»-nak. Bizonyos tragikum van abban, hogy a táborszernagy, a ki az általa tervelt paczifikálási munkában az erőszak igénybevételét mellőzhetőnek tartotta, végül kénytelen volt maga is ahhoz folyamodni. Miként elődjei, úgy ő is, daczára honfitársai iránt érzett rokonszenvének, hajótörést szenvedett. A magyar konzervativokkal egyetértve, Bécsben már folyt a munka a monarchia államjogi viszonyainak újjáalakítására. Mikor ezzel elkészültek és elérkezettnek látták a pillanatot a dolgok uj rendjének közzétételére, Benedeket is vissza-

[1] Az itt előadottak forrása: Wertheimer Ede: «Feldzeugmeister Benedek und die ungarische Presse» Pester Lloyd 1907 november 15. és 16. — Lásd továbbá: Friedjung H. «Benedeks Nachgelassene Papiere.»

hívták Magyarországból. Andrássy eddig, eleget téve loyálitási reverzálisának, távol tartotta magát minden részvételtől hazája eseményeiben. Megmaradt a figyelmes szemlélő passzív szerepében, a ki nyugodtan bevárja a maga idejét. A bekövetkezett változás tág tért nyitott az ő számára, a melyen később legnagyobb diadalait aratta. Az itt elbeszélt előzetes átalakulások nélkül, sohasem nyilt volna alkalmas színtér Andrássy alkotó tevékenységének kifejtésére.

ÖTÖDIK FEJEZET.

ANDRÁSSY ÉS AZ OKTÓBERI DIPLOMA.

Gróf Rechberg osztrák külügyminiszter már 1859 junius végén pálczát tört az abszolutizmus sorsa fölött. «Meg vagyok győződve» — szólt néhány nappal a solferinoi ütközet után báró Jósika Sámuelhez, a volt erdélyi udvari kanczellárhoz, ki a legtekintélyesebb ókonzervativ vezérférfiak egyike volt — hogy az abszolutizmus nálunk is, mint mindenütt máshol, forradalomra vezet.»[1] A miniszter, ki ezt a bátor nyilatkozatot ki merte mondani, egyben fel is szólította Jósikát, adjon őszinte felvilágosítást: minő engedmények nyugtathatnák meg Magyarországot?[2]

A kérdés eléggé mutatja, hogy mennyire szükségét érezték annak, hogy Magyarországgal kibéküljenek. A felelet egyszerű és világos volt: Egyetlen engedmény, melylyel sikerre lehet számítani, az eddigi kormányrendszer teljes eltörlése.[3] Így leplezte le az egykori erdélyi udvari kanczellár minden kerülgetés nélkül azt a czélt, a mire az ókonzervativok már egy évtized óta törtek. Oroszlánrésze volt ebben a sok fáradsággal és csalódással járó munkában gróf Dessewffy Emilnek, az 1850-iki emlékirat szerzőjének, az ország egyik legműveltebb, leg-

[1] Kónyi, «Deák beszédei», II. 413.
[2] U. o. 412.
[3] Kónyi, i. h. 412. o.

tehetségesebb emberének. Bár atyja, gróf Dessewffy József az 1811/12-iki országgyűlésen csaknem forradalmi szerepet játszott,[1] ő — ezzel az iránynyal ellentétben — később fivérével, Auréllal együtt a főurak konzervativ táborába lépett. Gróf Dessewffy Emil egész életét a hazának szentelte, de a nélkül, hogy köztisztséget vállalt volna. Meg akarta óvni szabadságának teljességét, hogy annál függetlenebbül és minden személyes becsvágytól menten működhessék. Eddigi visszavonultságában állandóan az a gondolat foglalkoztatta, miként lehetne Ausztria és Magyarország végpusztulását, a mi a Bach-féle rendszer fenntartása esetében természetszerűen bekövetkeznék, megakadályozni. Lelkében mélyen érezte, hogyha Bach bukása még sokáig elhúzódik, a korona tanácsosai közé bizonyára olyanok kerülnének, kiknek leghőbb vágya lesz az 1849 márcziusi alkotmány visszaállítása. Ennek a szándéknak megvalósulása pedig az osztrák-magyar viszály megoldásával szemben újabb bástyát állítana.[2] És meg volt győződve a felől is, hogy a monarchia újjáalkotása érdekében mindent kerülni kell, a mi csak távolról is emlékeztetne az 1848-iki szabadságharczra, melynek már puszta említése is valóságos borzongást keltett Bécsben.[3] Holott, ha honfitársainak az 1859-iki hadjárat tartama alatt nyilvánult izgatott hangulatát tekinté, minden pillanatban tarthatott a dinasztia-ellenes mozgalom kitörésétől.[4] Midőn tehát Jósika közölte Dessewffyvel a gróf Rechberggel váltott eszmecserét, új remények éledtek már-már csüggedő lelkében. Most még tisztábban látta annak lehetőségét, hogy az abszolutizmus véget ér. Szabadnak látta az utat az új pálya felé. A monarchia

[1] Wertheimer Ede, «Az 1811/12. országgyűlés».
[2] Kónyi, i. h. 414.
[3] Kónyi, II. 414. o.
[4] U. o. 415. o.

újjáalkotására vonatkozó gondolatai annyira megértek lelkében, hogy azonnal, mihelyt a villafrancai békekötésről tudomást szerzett (1859 julius), hirtelen papirra is vetette tervezetét.[1] Ez az emlékirat a csírája annak a fejlődési menetnek, mely az 1860-iki októberi diplomára vezetett. Dessewffy első sorban gróf Rechbergre, a történelmi iskola hívére, akart ezzel hatni. Egyetértve barátaival, augusztus 12-dikén Bécsbe utazott, hogy ott személyesen lépjen a miniszterrel érintkezésbe. Rechberg augusztus 15-dikén fogadta őt és felolvastatta vele az emlékiratot.[2] Dessewffy, ki «az osztrák hatalom jelenlegi tényleges állapotát» eléggé sötét színekkel ecsetelte, a baj megszüntetésének «egyedüli módját» a következőleg ismerteti: «Teljes és becsületes szakítás a rendszerrel, azaz: a koronától kiinduló szabad, minden külső és belső nyomástól független, diktátori módon keresztülvitt reformátori átalakítása a külső és belső politikának, mely egy államcsíny rohamosságával és ellenállhatatlanságával volna életbe léptetendő, nyilvánulván gyorsan egymásra következő sorában messze kiterjedő nagy rendszabályoknak, melyeknek czélja volna, hogy a konzervativ históriai jogalapon megindítva, a jogállapotot egyszerre helyreállítsák és javításának szabad utat nyissanak».[3] Az átalakulásnak — e szerint — történelmi jogalapon kell bekövetkeznie, mert — mint Dessewffy mondja — a «legitimitás a maga legnagyobb veszedelme nélkül nem utasíthatja el magától a históriai jogot».[4] Valamint Kübeck az új

[1] Kónyi, II. 415.

[2] «Entwurf eines Feldzugs-Planes im Innern Österreichs, um den Folgen des unglücklichen Feldzugs vom Jahre 1859 zu begegnen und zu nachhaltiger Kraft zu gelangen.» Iratott 1859 julius 15. és 16-án. Gróf Dessewffy Aurél tulajdona. A német eredetinek magyar fordítását közli Kónyi, i. h. II. 426. s. k. o.

[3] Tervezet, sat. Kónyi II. 426.

[4] U. o. II. 426.

állami rendet 1851-ben az államfő korlátlan hatalmára fektette, épp úgy várta gróf Dessewffy 1859 nyarán a monarchia üdvét a korona közvetetlen beavatkozásától, mely «történelmi jogalapon nyugvó államcsiny» alakjában történnék. Ő Felségének Ferencz és József neveire czélozva, így ír 1859. augusztusában gróf Rechbergnek: «Nincs más orvosság, mintha a császár hűtlenné lesz nevéhez, de hű marad jelleméhez. Se annyira abszolutisztikusan és mereven, mint Ferencz császár, se annyira központosítólag és németesítőleg, mint József császár, hanem erőteljesen és bátran, mint Ferencz József császár — és minden jóvá tehető még Ausztriában.»[1]

E közben Ő Felsége már régebbi elhatározása következtében, még mielőtt a Dessewffy-féle emlékirat befolyásolhatta volna, elbocsátotta Bachot és Kempent, a régi rendszer két főtámaszát. Ezzel megindult az alkotmányos kisérletezések korszaka, melyről a «Landsknecht»-nek nevezett herczeg Schwarzenberg Frigyes így nyilatkozott: «Eddig katonásdit játszottak, már most attól fél, hogy alkotmányosdit fognak játszani.»[2]

1859 szeptember 14-én gróf Dessewffy Emil, kit Rechberg még nemrégiben «a theoria emberének» és «ábrándosnak» nevezett,[3] meghívást kapott Bécsbe, hogy «átlátszón világos és a helyi viszonyok ismeretén alapuló nézeteit» illetékes helyen újból előadja.[4] Bizonyos, hogy alig érezte valaki mélyebben a kiegyezés szükségességét, mint éppen az a miniszter, a kinek kifelé kellett a monarchia érdekeit képviselni.

Hiszen arról volt szó, hogy Ferencz József császár 1860 októberében Varsóba utazzék, hol az orosz czárral

[1] Kónyi II. 425.
[2] U. o. 447.
[3] U. o. 449.
[4] U. o. 450.

és a porosz régens-herczeggel kellett találkoznia. Menynyivel nagyobb tekintélye lesz most már ott az uralkodónak, ha úgy jelenhetik meg, mint egy belsőleg minden tekintetben teljesen szilárd monarchiának ura, mint abban az esetben, ha birodalmát, mint eddig, a forradalom borzalmai remegtetik. Metternich tanítványának, Rechbergnek gondolkozásmódjával nagyon is megegyezett az a nézet, hogy a monarchia újjáalkotása csakis azoknak a magyar államférfiaknak közreműködésével vihető keresztül, kiket ismert konzervativ érzelmüknél fogva erre alkalmasoknak tartottak. Megállapodás mindazonáltal nem jött létre; az ellentétek még mindig igen nagyok voltak. Kisérletet tettek azzal, hogy a Reichsratot «megerősített birodalmi országgyüléssé» (verstärkter Reichsrat) bővitették ki. (1860 márcz. 5-iki nyilt parancs.) De ezt a «megerősített országgyűlést», melyen a közjogi kérdések megvitatása történt, szeptember 28-án váratlanul bezárták, anélkül, hogy a parlamenti kormányrendszer utáni vágyódást kielégítették volna. Keserű csalódás volt mindenkire nézve, hogy ezt a holtak birodalmába küldött «verstärkter Reichsrath»-ot az igért reformok «megkoronázásá»-nak jelezték. Sem Ausztriában, sem Magyarországon nem szünt meg teljesen a mozgalom az alakilag ugyan szelidített, de lényegében még mindig fennálló abszolut rendszer ellen. Gróf Dessewffy Emil, ki a részére felajánlott tagságot a «megerősített országgyűlésen» nem fogadta el, új emlékiratot dolgozott ki, 1859 augusztus 15-iki politikai tervezete kiegészítéseül.[1] Az ókonzervativok, kik Bach alatt minden befolyásukat elvesztették, most újra tekintélyre tettek szert az udvarnál. Különösen nagy volt a befolyása gróf Szécsen Antalnak, kinek atyja I. Ferencz József anyjának

[1] Kónyi, II. 462.

főudvarmestere volt. A «verstärker Reichsrat»-ban Szécsen a magyar alkotmány helyreállítása mellett emelt szót. Ő volt az, ki minden erejét latba vetette annak elérésére, hogy a monarchia egyes népeinek történelmi hagyományait az akkori osztrák császárság nagyhatalmi állásával összhangba hozzák. Úgy látszik, hogy beszéde a császárra nagy hatással volt, a mi viszont Szécsen tekintélyét annál inkább növelte. És tényleg, sikerült is neki Ő Felségét, a kit salzburgi útjára elkisért, a magyar alkotmányosság helyreállítása eszméjének megnyerni.[1] Ezt az érdemét már azért is igen nagyra kell becsülnünk, mert Ferencz József mindeddig a leghatározottabb ellenszenvet tanúsította mindennemű alkotmányosság iránt.[2] Szécsennek sikerült végre a jeget megtörni. Hoszszas tanácskozások után,[3] az ókonzervativokkal egyetértően és a Dessewffy-féle tervezet felhasználásával, létre jött az 1860 október 20-iki diploma, mely az új alkotmányos korszakot bevezette. Sokáig tanakodtak, hogy minek nevezzék el a rendeletet. Kezdetben nyilt parancsként (pátens) akarták kiadni. De mégis visszariadtak attól, hogy épp abban a pillanatban, mikor az alkotmányosság terére lépnek, a «nyilt parancs» (pátens) kifejezéssel éljenek, a mi nagyon is emlékeztethetett volna az octroyált törvényhozásra. Ezért választották inkább a diploma[4] elnevezést, mely alatt a jelzett rendelet a történelemben is ismeretes. Az októberi diplomának az volt a rendeltetése, hogy «végleges és megváltozhatatlan» alaptörvényül szolgáljon. Az uralkodó kötelezte magát, hogy

[1] Thallóczy, gróf Szécsen, Századok, 1901, 407. l.

[2] Werther, 1860. 26. sept.

[3] Werther, 1860. okt. 10., Kónyi, II. 411—512.

[4] Egy a tanácskozásokban résztvett magyar ókonzervativ politikusnak kéziratban hátramaradt följegyzése. Gróf Dessewffy Aurél tulajdona.

«csakis a törvényesen egybehívott tartománygyűlések, illetőleg a birodalmi gyűlés (Reichsrat) útján fog törvényeket hozni, megváltoztatni avagy megszüntetni.»

A Reichsratnak, melyben az egyes tartománygyűlések meghatározott számú taggal lettek volna képviselve, a hatáskörébe tartoztak mindazok az ügyek, melyek az összes királyságokat és országokat — Magyarországot is beleértve — közösen érdeklik. Minden más ügyet a tartománygyűlések elé utaltak. A diploma külön kiemelte, kogy ezek az ügyek a magyar szent korona országaiban «*a régi alkotmányok szellemében*», míg a többi királyságokban és tartományokban a «*tartományi rend* szellemében alkotmányszerűen» intézendők. Végre az utolsó pont elrendelte még, hogy a diplomát az egyes tartománygyűlésekkel közölni kell és a tartományi törvények közé be kell czikkelyezni. Ezt az utóbbi rendelkezést egyedül a magyar ókonzervativok kivánságára vették be. «Hogy ez — így szól egy akkori ókonzervativ államférfiú följegyzése — a többi országokra nézve nem bír semmi jelentőséggel, azt nagyon jól tudtuk, de még jobban tudtuk azt, hogy mireánk nézve nem közömbös.»[1]

Bécset október 20-án kivilágították annak örömére, hogy a régi rendszerrel végre szakítottak. Annál roszszabbul érezték magukat Bach hívei, kik az öröm e kitörését nem tudták megérteni. «Mit szól mindezekhez?» — kérdezte br. Hock Meyer Bernát lovagot, a bukott miniszter egyik intimusát. «Lehet is egyebet várni — felelte ez — egy olyan néptől, a milyen a bécsi, mint azt, hogy a monarchia szétforgácsolásának kezdetét kivilágítással ünnepli meg.» És annyira elszomorodtak azon,

[1] Egy magyar ókonzervativ politikus kéziratban fennmaradt följegyzése. Gr. Dessewffy Aurél tulajdona.

hogy az egykor általuk kormányozott állam íme pusztulásnak indul, hogy könyek közt váltak el egymástól.[1]

Bizonyos, hogy az októberi diploma a nem-magyar országok számára, melyeknek eddig egyáltalán nem volt semmiféle alkotmányuk, oly fénysugár volt, a mely megérdemelte a kivilágítást. Kevésbbé örültek azonban Magyarországon, az ősi konstituczió hazájában. Az októberi diploma, az 1848-as törvények közül kiszakított nehány foszlánynyal, nagyon is nyomorúságosan fölszerelt új alkotmányt teremtett. Nem is a korona és a nemzet kölcsönös megegyezése alapján jött létre, hanem rendeleti úton kellett volna azt, mint kegyes ajándékot,[2] az országra ráerőszakolni, a mi homlokegyenest ellentétben állott az 1790. évi X. t.-cz. rendelkezésével.[3] Az októberi diploma továbbá a közös képviseletet a birodalmi gyűlésen fentartván, élénken emlékeztetett arra az összbirodalomra, a melyet a magyarok a leghatározottabban elleneztek. E mellett a legfontosabb alkotmánybiztosítékok egyikét: az adó- és ujonczmegajánlási jogot a nemzettől elrabolta és a birodalmi gyűlés jogává tette.[4] Magyarország saját beleegyezésével sülyedt volna alá osztrák tartománynyá, ha a reá octroyált új alkotmányt elfogadja és az ennek szellemében összehivandó «kibővített birodalmi gyülésre» képviselőket küld. Báró Werther, a diploma közzététele első benyomásának hatása alatt azt mondta, hogy Magyarországról valóban kegyesen gondoskodtak és bőven visszaadták neki azokat a jogokat, melyeket maga tékozolt el.[5] Természetesen fogalma sem volt arról, hogy azt, a mit

[1] Bernhard Ritter v. Meyer «Erlebnisse» II. 5.

[2] Werther, Bécs, 1861 jan. 28.

[3] Magyar törvények.

[4] Kónyi III. 37., Kecskeméthy Aurél, «Vázlatok egy év történetéből», 21. o.

[5] Werther, Bécs, 1860 okt. 21.

adtak, az «eltékozolt jogokkal» össze sem lehetett hasonlítani; annál kevésbbé volt tudomása arról, hogy Magyarországnak — a mint Deák mondotta — nem olyan alkotmány kellett, a mit *megadnak*, hanem az, a melynek alapelveit századok szentesítették.[1] «Szemünkre vetik — így nyilatkozott egyszer Andrássy — hogy ősi alkotmányunkhoz ragaszkodunk. De megvan ennek az az előnye egy újjal szemben, hogy az emberek valóságos áhítattal tekintenek rá, hogy legfőbb kötelességüknek tartják megvédelmezését még a legmesszebb menő áldozatok árán is. Ily alkotmányvédelem mellett az uralkodó épp úgy meg van oltalmazva az állását és tekintélyét érintő váratlan megvádoltatások ellen, mint a mily nyugodt lehet a nemzet is szabadságának biztonsága iránt. «Lehet — úgy vélekedik — hogy az új alkotmány jobb, mint a régi. De a nemzedék, mely azt alkotta, valamint az uralkodó, a ki kibocsátotta, könnyen visszagondolhatnak azokra a viszonyokra, melyek között az létrejött és akkor igen könnyen rá fogják magukat szánni arra, hogy azt újabb meg újabb vagy még rosszabb alkotmánynyal cseréljék föl. A történelem arra tanít, hogy az uralkodók és népek könnyebben változtatnak azon, a mit maguk alkottak, mint azon, a mit őseiktől örököltek. Igaz, hogy az elmélet mást tanít.»[2] Ezek voltak az indítékai annak, hogy az emberek érzéketlenek maradtak azzal az egyetlen egy jótéteménynyel szemben is, melyet az októberi diploma tényleg nyujtott, hogy t. i. végleg eltemette az abszolutizmust, mely Ausztriát már-már a végromlás szélére vitte és új életre kelté az eddig teljesen elnyomott szabadságot.[3] De bármennyire sóvárogtak is a sza-

[1] Kónyi, III. 35.

[2] Andrássy sajátkezű följegyzései. Gr. Andrássy-levélt.

[3] Bizonyos ugyan, hogy ez az annyira dicsőített szabadság nem volt túlságosan nagy! Hiszen Mecséry rendőrminiszter 1860 nov. 1-én

badabb mozgásra, mégsem akarták ezt az előnyt észrevenni, annyira kárhoztatták az októberi diploma alkotmánysértő voltát.

Ilyen kedvezőtlen fogadtatásra az októberi diploma szerzői — a kik közé odasorolta magát elsősorban báró Hübner is, bár kétségtelen, hogy jogtalanul[1] — valóban nem számítottak. Ők, a kik csak jót akartak, szentül meg voltak győződve, hogy «nagyot és állandót» alkottak.[2] Az új irányzat legelőkelőbb emberei és leghatalmasabb támogatói közé tartozott báró Vay Miklós, a magyar protestánsok kíváló tehetségű vezére. Magyar udvari kanczellárrá történt kineveztetése a lehető legnagyobb feltünést keltette.[3]

Ugyanis mindenkinek élénk emlékezetében volt, hogy őt, ki a szabadságharcz előtti korszakban koronaőri és titkos tanácsosi méltóságot viselt, a haditörvényszék 1854 augusztusában halálra itélte és e büntetést Ő Felsége változtatta át négy évi bilincsnélküli várfogságra.[4] És ime,

rendeletet bocsátott ki, hogy az októberi diploma, «az államtörvény összes ismertető jeleit föltünteti», mely semmiféle birálat tárgyává nem tehető. Vitának e kérdésben csakis «e törvény alapelveinek korlátjain belül» van helye. Ama lapok ellen, melyek e korlátokat szem előtt nem tartják, hanem a diploma ellen «tervszerű harczot» folytatnak, a sajtótörvény hirhedt 22. §-a nyer alkalmazást.

[1] Werther, Bécs, 1860 decz. 6. megjegyzi: Hübner giebt sich übrigens den Anschein, als ob er der Schöpfer der Grundgedanken der jetzt schon kaum mehr genügenden Concessionen vom 20. Oktober sei.

[2] «Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből», 1899, 316 o.

[3] Werther, Bécs, 1860 okt. 21.

[4] A pesti haditörvényszéknek a vizsgálatra vonatkozó aktái, melyeket Bilko hadbiró készitett, a cs. és kir. hadi levéltárban találhatók. A vizsgálat Ő Felségének 1851 augusztus 25-én kelt elhatározása alapján indult meg. Bilko ezt jelenti: «So viel bleibt immer unwiderlegbar, dass, sollte er (Vay) anfangs auch keine Sympathien für die ungarische Sache gehegt haben, er sich doch später der Revolution in die Arme geworfen habe.» De már nyolcz hónapra rá kegyelmet nyert.

most az ország első méltóságát nyerte el! Jellemző az idők e változására nézve, hogy a császár, midőn Lonovics püspök az új kormányférfiak szerencsés megválasztásához gratulált, sietve megjegyezte: «Különösen Vay.»[1] De gróf Rechberg is, ki a császár teljes bizalmát bírta, nagy fontosságot és értéket tulajdonított annak, hogy Vay a kanczellárságot elfogadta. Arra számított, hogy Vaynak ajándékképpen fog az ölébe hullani összes protestáns hitsorsosainak eléggé meg sem becsülhető támogatása. Bizalommal nézett tehát a jövő elébe. Ha Vaynak csak annyi is sikerül, hogy a veszélyes sziklák közül ügyesen kievezzen, — gondolta — úgy bizonyára ő az az ember, a ki az Ausztria és Magyarország közötti kiegyezés alapját egyengetni képes.[2]

Báró Vay, ki a legnagyobb hévvel és lelkesedéssel állott az új rendszer rendelkezésére, azt remélte, hogy ha a visszaállított vármegyék élére megfelelő embereket neveznek ki, az októberi diploma által létesített kedvező eredmények biztosítva vannak. Meg is mondotta, hogy a jó főispánok «szerencsés kiválasztása» a mielőbb megteendő legfontosabb intézkedések egyike.[3] Azt akarta, hogy a választás a politikai pártállásra való minden tekintet nélkül, még azzal sem törődve, hogy az illetők esetleg 1848/49-ben Ausztria ellen harczoltak, oly magyar urakra essék, kik a főispánságra vagy adminisztrátorságra alkalmasok.[4] Nevük hazájukban jóhangzású legyen

Életének ez időszakára nézve l. Vay naplóját, báró Vay «Emléklapok» cz. műben; említendő még Ballagi Géza «Emlékbeszéd id. br. Vay felett», Budapest, 1885.

[1] Kecskeméthy Aurél naplója 1851—1878. Sajtó alá rendezte Rózsa Miklós, 1909, 105. o.

[2] Werther, Bécs, 1860 okt. 31.

[3] Vay jelentése 1860 okt. 27. Ő Felsége kabinetirod. levéltár.

[4] U. o.

és az új rendszer biztosítékául szolgáljon a közvélemény előtt.[1] Ezért ajánlotta többek között Tisza Kálmánt Biharmegye, Lónyay Menyhértet Beregmegye és az egykori főispán, majd emigráns Andrássy Gyulát Zemplénmegye főispánjának.[2] A császár 1860 okt. 30-án elfogadta a jelöléseket. Az említett férfiakat kinevezték, a nélkül, hogy hozzájárulásukat előzetesen kikérték volna. Szándékosan jártak el így. Ekként akarták az agitácziót és a rossz befolyást, valamint az álláshajhászást és jogosulatlan becsvágyat ártalmatlanná tenni. E mellett gyorsan is szándékoztak a legfontosabb alkotmányszerű állásokat betölteni.[3] Ámde az októberi diploma államférfiai elszámították magukat. Jó lett volna, ha egy nappal előbb jön elvtársuk, Szent-Iványi tanácsa, hogy senkit ki ne nevezzenek főispánnak, a míg nem biztosak abban, hogy az illető vállalkozik is arra.[4] Ezzel sok lemondást kerülhettek volna el. Andrássytól, ki Deákkal egyezően az 1848-as törvények föltétlen helyreállításának híve volt, époly kevéssé lehetett várni, hogy az új, az oktroyált alkotmányon alapuló regime-től a főispánságot elfogadja, mint Tiszától, vagy Lónyaytól. Andrássy rögtön magánlevélben értesítette a kanczellárt szándékáról.[5] Ha nem is támogatja az új magyar kormányférfiakat, távol áll attól, hogy útjokba akadályt akarjon gördíteni. Olyan hazafiaknak tartja őket, kik nemzetüknek ártani nem akarnak. Épp ezért akarta lehetőleg enyhíteni Tisza nyers nyilatkozatát, mely szerint «elvi okokból» nem vállalhatja a főispánságot.[6]

[1] Vay jelentése 1860 okt. 27. Ő Felsége kabinetirod. levéltár.
[2] U. o.
[3] Vay jelentése 1860 nov. 21. U. o.
[4] Emléklapok Vay életéből, 320. o.
[5] Lederer, «Andrássy beszédei», I. 112.
[6] Tisza nyilatkozata a Pesti Napló november 1. számában jelent meg. L. Beksics, «Kemény Zsigmond» 205.

Tartani lehetett attól, hogy Tisza példája követőkre talál és így a kormánynak nem lesz embere a közigazgatás főbb állásaira. Andrássy és Lónyay kérték is Tiszát,[1] hogy velük együtt, közösen tegye közzé elhatározását. Ez a nyilatkozat úgy szólott, hogy a főispánságot azért utasítják vissza, hogy majd mint az új országgyűlés képviselői, egészen függetlenül szolgálhassák a hazát.[2] Meg is rótta ezért élesen Andrássyt Kossuth. Nem mintha a lemondást kifogásolta volna — ezt nagyon is helyeselte — hanem a feltünést keltő lépésnek indokolását itélte el. Az ő nézete szerint Andrássynak, mint régi 1848-as főispánnak, semmi körülmények között sem lett volna szabad azt mondania, hogy a főispánságot csak azért utasítja vissza, mert képviselő akar lenni. Ellenkezőleg: elvi álláspontra kellett volna helyezkednie és nyiltan kijelentenie, hogy egy 1848-ban kinevezett főispán ilyen állást csak akkor foglalhat el, ha az 1848-as alkotmányt és ezzel együtt a felelős minisztériumot visszaállítják. Ki kellett volna továbbá jelentenie, hogy ő, ki kanczellárt és helytartótanácsot nem ismer, nem léphet semmiféle hivatalos összeköttetésbe oly kormánynyal, mely a törvénynyel szembe helyezkedik. «Ah, barátom — írja Kossuth egyik levelében, — ha Andrássy Gyula ilyformán nyilatkozott volna, hol volna most már az octroyált charta? Agyon volna verve, mint a veszett kutya, örökre; még Vay Miklós is kitért volna útjából, hogy hetednapra a marásnak kárát ne vallja.»[3]

Kossuth tulajdonképpen azt látta volna a legszivesebben, ha a főispánok Vay felszólításának engedtek volna, — természetesen egészen más indítékból kifolyólag,

[1] «Emléklapok», i. h. 330. l. U. o. 333., mely szerint Eötvös az Andrássy, Tisza és Lónyay-féle közös nyilatkozat érdemét magának tulajdonította.

[2] Lederer, I., 112.

[3] Kossuth «Emlékiratai» III. k. 176.

mint azt a bécsi udvar várta. Biztosan tudni vélték, hogy az egykori kormányzó, ki éjjel-nappal Magyarország fellázítására gondolt, felforgató terveinek eszközeiül az 1848-as érzelmű főispánokat akarta felhasználni. Állítólag ezeknek feladatává azt tette volna, hogy a vármegyékben hangulatot keltsenek és gondoskodjanak arról, hogy a választókerületek forradalmi érzületű képviselők kezére jussanak, kik azután a legelső országgyűlésen Napoleon herczeget Magyarország királyává, Kossuthot pedig nádorrá kiáltották volna ki.[1] Mondják, hogy Kossuth e terve kivitelében Andrássy Manó és Aladár grófokra is számított, kik Gyula testvérük lemondása után ennek főispáni állását elfogadták.[2] Ha ezek az adatok helyesek, akkor a forradalmi bizottság elszámította magát. De a kormány is csalódott, ha azt remélte, hogy a két Andrássyban és elvtársaikban támogatókra talál. Hatalmas, mindent magával ragadó mozgalom indult meg az októberi diploma ellen. Sennyey Pál azt írta ugyan egy bizalmas levelében, hogy Deák ebben az időben így kiáltott volna fel: «Az 1848-as államférfiak már eljátszották szerepüket»;[3] ez a feltevés mindazonáltal csakis tévedésen alapulhat. Egyenesen elképzelhetetlen az, hogy ugyanaz a Deák Ferencz, ki még az abszolutizmus hatalmának tetőpontján is 1848 mellett küzdött, most, midőn a vármegyék ünnepélyesen tüntettek ez irányzat érdekében, ily pesszimisztikusan nyilatkozott volna! A törvényhatóságok is az 1848-as törvények visszaállítását követelték, a mit jelszó gyanánt éppen Deák írt zászlójára. Lehetetlen tehát, hogy a Sennyey részéről neki tulajdonított kijelentést megtette volna. Voltak vár-

[1] Marx kassai rendőrfőnök jelentése Mecséry rendőrminiszterhez (Thierry utóda) 1860. nov. 14. A cs. kir. belügymin. iratt.

[2] U. o.

[3] Emléklapok Vay életéből, 344. o.

megyék, melyeknek hangulata egyenesen forradalmi volt, a mi elsősorban abban nyilvánult meg, hogy Kossuthot, Garibaldit, Cavourt, Napoleont, bizottsági tagokká választották. Mindamellett túlnyomóan az 1848-as törvények szelleme győzött. Igy különösen az «esztergomi értekezleten», mely a herczeg-primás elnöklete alatt a felett tanácskozott, hogy melyik választási törvény alapján kell összehívni az új országgyűlést. Az volt a kérdés: vajon a csak rendeket ismerő 1608. évi III. t.-cz. alapján, a mint a korona óhajtotta, vagy az 1848. évi V. t.-cz. alapján, mely az egész nép képviseletét követelte? A konferenczia az 1848. évi V. t.-cz. mellett foglalt állást.[1] A bécsi udvari körök — minden benső idegenkedésük daczára — igyekeztek csakhamar megbarátkozni ezzel a dologgal, mint olyan emberek, kik megnyugszanak a megváltoztathatatlanban és igyekeznek előnyeit lehetőleg kiaknázni. Gróf Rechberg ki is jelentette, hogy a kormány elfogadja a demokratikus választási törvényt, sőt reméli, hogy talán ennek alapján a választások jobban fognak kiütni, mint a régi, kizárólag a nemességnek kedvező törvény szerint.[2] De még mielőtt a választásra került volna a sor, ujabb hatalmas rohamot kellett az «októberi férfiaknak» kiállaniok. Bátorítást, vagy éppen támogatást sehonnan sem kaptak. A hálának semmi jele meg nem nyilatkozott sem Magyarországon, sem az örökös tartományokban. Nálunk azért fordult el mindenki elégedetlenül az októberi diplomától, mert az 1848-as törvények teljes helyreállítását nem hozta meg. Ausztriában viszont a nem-magyar tartományok lefokozását látták benne, Magyarország érdekében.[3] «Minden késő — mondja egy bécsi jelentés —

[1] Kónyi II. 515—521. Az esztergomi értekezlet.

[2] Werther, Bécs 1860 decz. 22.

[3] A stiriai helytartó távirata, Graz, 1860 okt. 24. A cs. k. belügym. irattára.

mindenütt ezt a frázist hangoztatják és ezzel fejezik ki az általános elégedetlenséget.»[1] Ily viszonyok között a magyar kormányférfiak helyzete a koronával szemben egyre kényesebbé vált. Kilátásba helyezték-e az uralkodónak a monarchia békéjét az októberi diploma segélyével? Egy későbbi följegyzés szerint az ókonzervativok határozottan tiltakoztak ama föltevés ellen, mintha ők a koronát biztosították volna arról, hogy az októberi diploma a monarchiában nyugalmat fog teremteni. Ők állítólag csak azt mondották Ő Felségének, hogy a Bach-rendszerhez való ragaszkodás forradalomra izgathatja a nemzetet, míg e rendszer eltörlése kétségkívül kedvező hatással lesz a monarchia békéjére.[2] Természetes dolog azonban, hogy a császár aligha szánta volna rá magát az alkotmányosság helyreállítására, melytől mindeddig annyira idegenkedett, ha nem úgy ajánlták volna az újítást, mint a sok sebből vérző császárság talpraállításának legbiztosabb orvosszerét. De bármint állott légyen e tekintetben a dolog, annyi bizonyos, hogy a béke — ha mindjárt csak lehetőségképpen jósolták is — nem következett be. Ebben a szorult helyzetben indítványozta gróf Apponyi országbíró, hogy az akkor még egyesült szabadelvű ellenzék vezérférfiaival tanácskozzanak.[3] Az országbíró ebédre hívta meg gróf Andrássy Gyulát, Tisza Kálmánt, báró Eötvös Józsefet és Almássy Pált. Midőn a feketekávéra került a sor, az ókonzervativok — hivatkozván az abszolutizmus eltörlése és Magyarország jogainak biztosítása

[1] A mariahilfi rendőrhivatal jelentése 1860 decz. 13. A cs. k. belügym. iratt.

[2] Egy ókonzervativ államférfiúnak kéziratban hátramaradt feljegyzése. Gróf Dessewffy Aurél tulajdona. «Jót nem állott a sikerért senki, mi csak azt mondtuk, hogy ha a Bach-rendszer marad, csak a forradalomnak van chance-a, a míg törvényes téren még a kibékülésnek is lehet.»

[3] Emléklapok br. Vay életéből, 326.

körül szerzett érdemeikre — szóvá tették az összes magyar pártok fuziójának szükségességét. Mialatt azonban ily irányú fejtegetések hangzottak el, a liberális államférfiak egymásután tűntek el az ebédlőből. Meglepetten néztek össze az ókonzervativok, midőn ezt észrevették. Gúnyosan mondták az egymagában visszamaradt Andrássynak, ki társainak példáját nem akarta követni: «Ti még csak beszélni sem mertek velünk!» Andrássy minden habozás nélkül, röviden azt felelte, hogy ő nagyon is tisztában van azzal, miként hangzanék pártjának határozata. Szemükbe mondta nyiltan az ókonzervativ uraknak, hogy az általuk tervezett októberi diplomát eltévesztettnek tartja s ezért ennek alapján nem látja a fuzió lehetőségét. A Ti útjaitok — folytatta — mások, mint a szabadelvű párté. Félszázad óta sohasem mondottátok meg a való igazságot sem Bécsben, sem Magyarországon. Ő Felségének a varsói találkozás előtt szüksége volt a kielégített és kibékült Magyarországra, bizonyos tehát, hogy a teljes alkotmányosság visszaállításába is épp úgy belement volna — utólagos felülvizsgálat fenntartása mellett — a hogy hozzájárult az októberi diplomához, melynek aláírását annyira siettettétek.» Andrássy, a ki fejtegetéseit rendszerint hasonlatokkal igyekezett megvilágítani, most is ehhez a módszerhez folyamodott. «Ti — mondá szemrehányó hangon az egybegyűlt ókonzervativoknak — úgy cselekedtetek, mint a kuruzslók, a kik midőn valakinek a keze beteg, először a kisujját vágják le, utána egy másikat, azután egy harmadikat. Eközben a baj tovább harapódzik s a vége az, hogy megöli a beteget. Holott mindjárt azt kellett volna mondani: Eddig van a baj, eddig kell a kezet elvágni, de fejünkkel állunk érte jót, hogy azután a test többi része épen marad.»

Midőn pedig az ennyire élesen megtámadott ókonzervativok azzal védekeztek, hogy szó sem lehetett arról,

hogy Ő Felségét az 1848-as törvények érdekében megnyerjék, hogy ők kezdetben visszalépésükkel fenyegetőztek, de később mégis arra szánták rá magukat, hogy állásukat megtartják, nehogy nagyobb szerencsétlenség, pl. összbirodalmi alkotmány életbeléptetése következzék be, még keményebb szavakat kellett Andrássytól hallaniok. Egyenesen azzal gyanúsította őket, hogy érzelmeik rovására ragaszkodnak állásukhoz és hogy ezáltal a magyar államférfiak jó hírnevét teszik tönkre. «Nem féltek-e attól — folytatá — hogy Ő Felsége nem fog különbséget látni köztetek és azok között, a kik kenyérért szolgálnak? Meg kell győzni Ő Felségét az ellenkezőről és ezt azzal is bizonyítani, hogy ha tanácsotok visszautasíttatik, ott hagyjátok állástokat. Ha ezt teszitek, nem képzelhetem, hogy annyira nehéz volna őt meggyőzni.»

Majd fejtegetései további folyamán részletesen ismertette a meglepett ókonzervativok előtt a kiegyezés módját, azokat az előföltételeket, melyeket ő a maga részéről szükségeseknek tart. A koronát meg kellene győzni arról, hogy ezek a kibékülés egyedüli eszközei. Az Andrássy által előadottak oly mély hatással voltak a jelenlévő gróf Dessewffy Emilre, hogy fölszólította őt, ismételje mindazt, a mit itt elmondott, a császár előtt is. De Andrássy erről hallani sem akart. Ha már a császárnak — így indokolta vonakodását — az 1848-as intézmények iránt nincs bizalma, legalább legyen ama személyek iránt, kik azokat kezelik. Én és a kik velem vannak — így végezte fejtegetéseit — az ellenzékhez tartoztunk és tartozunk ma is. Hozzánk Ő Felsége bizalommal nincsen. Nem a mi feladatunk tehát vele beszélni és oda menni, a hová nem hívnak bennünket, hanem feladata ez azoknak, a kiknek személye iránt Ő Felsége bizalommal van.»[1]

[1] Kónyi II. 616—619. Az itt ismertetett egész történetet Andrássy közölte Kónyival 1888-ban; ezen alapszik a fenti közlés is.

Igy végződött az ókonzervativok fuziós kísérlete annak az októberi diplomának megmentésére, melylyel mindeddig legkevésbbé sem sikerült a politikai helyzetet javítani. Ez időtájt báró Werther azt jelentette Berlinbe, nemcsak a legutolsó néposztályokban, hanem és legfőként a polgárság és köznemesség soraiban az ellenállás tüze lappang az osztrák uralom és a németség ellen, még pedig oly mértékben, hogy csak alkalom kell hozzá, hogy a forradalom hatalmas lángokban kitörjön; és akkor majd forgatagja épp úgy magával fogja ragadni a felső osztályokat és a haza igaz üdvéért fáradozó hazafiakat is, mint az 1848-ban történt.[1] Ámde Szécsen és Vay, annak ellenére, hogy a helyzet ily válságos volt és hogy a magyar pártok vezéreinek megnyerése hajótörést szenvedett, még mindig reménykedtek, bízván abban, hogy az országban dühöngő vihart lecsendesítik és az ellenzéken lévőket végre is a saját táborukba hozhatják. Éppen az akkortájt a radikálisok által oly gyakran rendezett tüntetésektől remélték Szécsen és Vay, hogy az 1848-as alkotmány mérsékelt híveit annál könynyebb lesz Magyarország valódi érdekeiről felvilágosítani és az Ausztriával való benső viszony támogatására megnyerni.[2] De mind hiába! Ily eredmény elérésére mindenek előtt arra lett volna szükség, hogy magában a miniszterium kebelében legyen meg a békés egyetértés. De a német és a magyar államférfiak, a kik alapjában különböző czélokra törekedtek, örökös perpatvarban voltak egymással, a mi megbénította tetterejüket.

A helyes megfigyelő képességgel biró és mindíg jól értesült Werther mondja, valódi kollegialitásról az 1848 óta oly gyakran váltakozó miniszteriumokban szó

[1] Werther, 1860 nov. 29.

[2] Ugyanaz, 1860 decz 6.

sincs és ez a széthúzás az államkormányzatban, a folytonos ellenségeskedések az egyes személyek között, nagyban hozzájárulnak a rendszabályok megtételénél észlelhető ingadozáshoz és késedelmeskedéshez.[1] Alig voltak túl az egyik miniszterválságon, máris feltünt a másik a politikai látóhatáron. Beavatottak előtt egyáltalán nem volt titok, hogy az osztrák-német szabadelvűeknek annyira ellenszenves gróf Gołuchowski — előbb belügyminiszter, majd 1860 október óta államminiszter — a kormánykörökben jelentkező folytonos surlódások következtében komolyan foglalkozott a visszavonulás gondolatával. Utódjául ismét Hübnert és Clam-Martinitzot kezdték emlegetni, ámbár kevés valószinűség volt jó eredményre. Hübner a beligazgatáshoz egyébként nagy tehetsége mellett is, egyáltalában nem értett.[2] Ellenfelei ezenkívül még az alacsony sorsból fölcseperedett ember büszkeségével, tapintatlanságával, intrika iránti hajlammal és a jezsuitákkal való kaczérkodással is vádolták őt.[3] Gróf Clam-Martinitznak, ki mint előkelő mágnás különben is hatalmas összeköttetésekkel dicsekedhetett, föltétlen előnye volt kiváló jártassága a közigazgatásban. De viszont annál inkább féltek önkényes és összeférhetetlen természetétől.[4] Mindezeknél sokkal jobban számíthatott az államminiszterségre Schmerling, ki Schwarzenberg idejében igazságügyminiszter volt és kinek nevét már most igen gyakran kezdték emlegetni. Tisztelőinek száma nagy volt mind tisztviselői, mind iparos körökben, nemkülönben az alkotmányos pártban; mindezek, különös tekintettel frankfurti sikereire, «Ausztria alapos ujjászervezőjét» ünnepelték benne. Viszont a felsőbb körök előtt ellenszenves volt, mert ezek fel-

[1] Werther, Bécs, 1860 decz. 6.
[2] U. a. Bécs, 1860 nov. 13.
[3] U. a. Bécs, 1861 jan. 9.
[4] U. a. Bécs, 1860 nov. 13.

fuvalkodottságát vetették szemére és gyűlölték azt a szokását, hogy személyeket és állapotokat egyaránt folyton becsmérel. De az udvarnál sem kedvelték éppen egykori frankfurti viselkedése miatt [1] és János főherczeghez való ragaszkodásáért.

Abban, hogy az igazságügyminiszterségre igen alkalmas volna, senki sem kételkedett, de viszont féltek, hogy mint «ideológus», épp úgy, mint Bach, mindjárt új, kiszámíthatatlan kisérletekbe fog bocsátkozni a közigazgatás terén, az állam rovására.[2] Mindezek ellenére napról-napra növekedni kezdtek kilátásai a miniszterségre, mert az új birodalmi gyűlésen kitünő szónokra volt szükség, a ki e mellett mint szabadelvű ember és a régi rendszer ellensége, népszerűségnek is örvend. És ezenfelül Schmerling kitűnően értett ahhoz, hogy mindazokat, kik becsvágyának útjában állottak, legyőzze.

Az ókonzervativokkal, kikhez már 1859-ben közeledett, sikerült elhitetnie, hogy velük tart és hogy Magyarország történelmi jogainak barátja. Hiába intette őket báró Sennyey Pál, hogy óvakodjanak Schmerlingtől.[3] Így történt, hogy maguk az ókonzervativok segítették nyeregbe későbbi ellenfelüket, ki majdan vesztükre tört és az októberi diploma elvetésével új alkotmánytervezettel állott elő. Miután a császár Schmerlinget többrendbeli magánkihallgatáson fogadta és javaslatait meghallgatta,[4] 1860 decz. 15-én gróf Gołuchowski Agenor helyébe őt nevezte ki államminiszterré. Kormányrajutását az osztrák-német szabadelvüek nagy elégtétellel

[1] Schmerling frankfurti visszalépésére vonatkozólag l. Friedjung, i. h. 194.

[2] Werther, Bécs 1860 nov. 13.

[3] Kónyi, Gr. Széchenyi István levelei Hollán Ernőhöz, Budapesti Szemle 1899. 181. o.

[4] Werther, 1860 decz. 6.

üdvözölték. Becsülete- és erélyes jellemétől, mely a kor követelményeit alaposan ismerte, azt várták, hogy az egész minisztériumra rá fogja nyomni egyéniségének bélyegét és hogy a kormányt sokkal egységesebbé fogja tenni, mint a minő eddig volt.[1] Gróf Rechberg is csak dicsérni tudta őt, és azt képzelte róla, hogy a kormánynak az októberi diplomára vonatkozó álláspontjában minden tekintetben osztozik és hogy távolról sem oly «alkotmányos» érzelmű, a minőnek a közönség és a hírlapok őt tekintik. Midőn a miniszterelnök Schmerling programmjával szemben, melyet különben az osztrák-német sajtó a legnagyobb helyesléssel fogadott, teljes megelégedését fejezte ki, ezt mondta Werthernek: Bizonyára föltétlenül szükséges, hogy az osztrák örökös tartományokra nézve olyan formát találjunk, mely Magyarországot ellensúlyozni képes legyen és a mely megértesse az osztrákokkal, hogy nincsenek hátrányban Magyarországgal szemben. De — folytatá — ez korántsem jelenti azt, hogy egészen általános és az új kor igényei szerint fölépített alkotmányt oktroyáljunk, mely a korona jogait elnyeli.[2] Schmerling gondolatai azonban egészen másfelé jártak, mint az Ausztria és Magyarország közötti paritás helyreállításán.

Kezdetben tényleg még zavartalan egyértelműség uralkodott az államminiszter és magyar barátai között. Hiszen kifejezetten megnyugtatta őket, hogy az októberi diploma elveihez hű marad.[3] Érdekes, hogy mind Vay[4], mind Schmerling,[5] képeseknek hitték magukat arra, hogy Magyarországon minden nehézségen diadalmaskodni fognak. De nemsokára sötét színezetet öltöttek a magyaror-

[1] Werther, Bécs 1860 decz. 13.
[2] U. a. Bécs 1860 decz. 26.
[3] Emléklapok Vay életéből 351. és 367.
[4] Werther, Bécs 1861 jan. 3.
[5] U. a. 1860 decz. 27.

szági viszonyok, mint Werther magát kifejezi.[1] Schmerling, ki a minisztertanácsban csakhamar magához ragadta a domináló szerepet, erélyes lépésekre készült. Hadosztályokat kell mozgósítani, hogy bárhol bárminő fölkelést már csirájában elfojthassanak. Nem-magyar csapatokat nagy számban hoztak át Magyarországra, sőt arról is volt szó, hogy Nagyváradon megfigyelő hadtestet (Observations-Corps) állítanak fel.[2] A császár, e hatalmi intézkedésekre való tekintettel, azt remélte, hogy a kormány erélyes védelme mellett a józanság végre is győzni fog Magyarországon, a hol csak az a baj, hogy a kormánypártiaknak nincs meg a bátorságuk nézeteiket nyiltan — még népszerűségük árán is — kimondani.[3] Schmerlingnek mindinkább be kellett látnia, hogy az eddig követett módszerrel semmire se megy, hanem föltétlenül a dolog végére kell járnia.

* * *

Már-már forradalom kisértetét látta maga előtt az államminiszter, mely nézetét a pesti értesülések is támogatták. Mecséry rendőrminiszter jelentése szerint «minden arra mutat, hogy Magyarországon ez a semmi körülmények között le nem tagadható erős párt, mely az osztrák kormánynyal szemben a nyilt ellentállás eshetőségével is számol, minden eszközzel arra törekszik, hogy annyi fegyver birtokába jusson, hogy vagy azonnal fölszerelhessen egy inzurrekcziós hadsereget vagy legalább is minden nagyobb fáradság nélkül előkészíthesse azt».[4] Nyilvánvaló, hogy a

[1] Id. 1861 jan. 13.

[2] U. o.

[3] Werther, 1861 jan. 24.

[4] Mecséry jelentése Schmerlinghez Bécs 1861 febr. 20. A cs. kir. belügyminiszt. iratt.

magyar államférfiak és Schmerling között, a ki különben a magyar ügyek vezetéséből Vayt teljesen ki akarta szorítani, már ebben az időben heves viták lehettek a minisztertanácsban. Az eddigi jó egyetértés megszüntét világosan mutatja Szögyény László levele az udvari kanczellárhoz: «Meg kell mutatnunk egy kissé a fogainkat Schmerling úrnak».[1] Mindegyik fél heves küzdelmet folytatott, hogy az uralkodót a maga részére nyerje meg. A császár, ki bizonyára nagyon óhajtotta már a kibékülést Magyarországgal,[2] mindaddig nem akart dönteni, míg Deákkal és báró Eötvössel nem beszélt.[3] Feltünő talán, hogy Andrássy nem kapott meghívást kihallgatásra, holott akkor már a legnagyobb tekintélyt élvezte az ellenzék soraiban. De a rendőrség különféle jelentései «meggyőződéses forradalmárként» jellemezték az egykori emigránst, ki rendületlenül kitart Magyarországnak Ausztriától való függetlenítése mellett.[4] Könnyen érthető, hogy az uralkodó nem nagyon volt kiváncsi annak a férfiúnak tanácsára, kiről föltételezhette, hogy a monarchia fennállása tekintetében az ő felfogásával ellenkező nézeteket vall. Így történt, hogy 1860 deczember 26-dikán Deák és Eötvös magukban mentek Bécsbe, míg az, a ki a kiegyezés kérdéseiben később oly fontos szerepet játszott, ezúttal még otthon maradt.

Deák teljes nyiltsággal és a meggyőződés erejével kivánta a koronától az 1848-as törvények sértetlen visszaállítását. Ez a kiegyezés legelső föltétele. Megvolt az

[1] Emléklapok Vay életéből, 376.

[2] Szögyény Marczalinál, «A legujabb kor története» 1825—1880, 873. A császár környezetére nézve l. «Denkwürdigkeiten Hohenlohes» I. 100.

[3] Kónyi, II. 526.

[4] Legf. rendőrhatóság a budai főkormányzósághoz Bécs, 1859 okt. 8. Benedek Thierry rendőrminiszterhez. Buda, 1860 május 2.

oka annak, hogy e követeléshez oly szívósan ragaszkodjék. A legutóbbi harmincz év összes küzdelmeinek végső eredményét, betetőzését jelentették az 1848-as törvények, melyek az oly sokáig visszaszorított eszmék megvalósítását hozták meg. Itt jutott első ízben érvényre az a szabadelvű irányzat, mely a rendi Magyarországot valóban alkotmányos és az egész nép részvételét biztosító parlamentáris állammá avatta. Ez teszi érthetővé, hogy a köznép e törvények védelmére fegyvert ragadott és hogy még most is szeretettel csüggött rajtuk. De Bécsben most még hallani sem akartak a jogfolytonosság elismeréséről, mely szerint az 1848-as alkotmányt az 1849-iki szabadságharcz daczára sem szabad hatályon kívül helyezni. Annál kevésbbé győzhette meg erről Deák a császárt, mert a Felség még mindig tartott attól, hogy az 1848-as törvények teljes visszaállítása a forradalom kitörésére fog vezetni.[1] A helyett, hogy Deák kivánságának teljesítésétől Magyarország kibékítését várták volna, félrevezettetni engedték magukat a vármegyék makacs ellenszegülése és a rendőrség rémítései által és azt képzelték, hogy az 1848-as törvények életbeléptetése csak olaj lesz a tűzre.

A mihez sok szomorú tapasztalat után 1867-ben hozzájárultak, azt már most szabad elhatározásból kellett volna megadni. Schmerling, ki a minisztériumot teljesen hatalmába kerítette, mitsem akart tudni engedékenységről. Valószínű, hogy az ő befolyására vezethető vissza az 1861 január 16-iki rendkívül erélyes császári rendelet, mely jelezte a szilárd elhatározást, hogy minden forradalmi mozgalmat — bárminő alakban jelentkeznék is — a törvényadta összes rendelkezésre álló eszközökkel el fognak nyomni. Február 9-dikén mutatták be a

[1] Emléklapok Vay életéből, 380.

császári iratot Zemplén vármegye törvényhatósági bizottsága előtt is. A rendelet fölolvasása után gróf Andrássy Gyula nyomban szót kért. Kifejtette, hogy egyes vármegyéknek az az eljárása, hogy a leirat fölött egyszerűen napirendre térnek, teljesen elhibázott dolog. Andrássy jellemével sokkal inkább megegyezett az — a mit ő maga ki is jelentett — hogy a rendeletre «tiszteletteljesen, de őszintén és határozottan» kell felelni.[1] Kiváló éleslátása, mely az élet minden helyzetében jellemezte őt, most is fölfedezte azt a fontos indítékot, melylyel a leiratra adandó válaszban az októberi diploma visszautasítását igazolni kellene a korona előtt. Véleménye szerint nyiltan meg kell mondani, hogy a császári leirat egész érvelése téves következtetésből indul ki.

Az uralkodónak nincs joga arra, hogy a fegyveres erővel legyőzött Magyarország jogállását, mely számos fejedelem esküjén és szentesített törvényeken nyugszik, egyoldalúan, a diploma kibocsátása útján, megváltoztassa és csorbítsa.

Ha elismernők ezt az elvet, azonnal megszűnnék a magyar alkotmány éltető eleme: a korona és a nemzet viszonossága. Így Magyarország közvetlenül az uralkodó akaratától függne. A mint ma az októberi diploma az adó- és ujonczmegajánlási jogot eltörölte, épp úgy lehetséges volna holnap bármely más támadás az alkotmány egyes intézkedései ellen. Hirdetik ugyan, hogy az alkotmány némely fontos rendelkezéseinek felfüggesztése csak a legközelebbi országgyűlés döntéséig fog tartani. De miféle biztosítékot nyujtanak az iránt, hogy ez így is lesz? És mi történjék akkor, ha az országgyűlés nem jut megállapodásra? Mindezekről ő hallani sem akar, mert — saját szavai szerint —: «egy nemzet alkotmá-

[1] Lederer, I. 115.

nyát épp oly kevéssé lehet fölfüggeszteni, mint az egyén életét, mert mindkét esetben a szünetből — halál lesz».[1]

* * *

Tehát Andrássy itt, a nyilvánosság előtt is megvallotta, hogy az 1848-as törvények föltétlen híve. Nem tagadja a monarchiának azt a jogát, hogy ezeket a törvényeket is, épp úgy, mint bármi mást, az ország törvényhozása elé terjeszthesse revizió végett, de nem ismerheti el azok egyoldalú eltörlését. És itt szembeszáll azokkal is, kik az 1848-as törvényeket egy futólagos lázas állapot szüleményeinek tekintik. «A 48-iki törvényekben — mondja — alig van olyan, mely, habár más formában is, szerződések s törvényes küzdelmek tárgya ne lett volna. Majdnem minden egyes pontjuk, — lényegükben legalább — régi törvényeinkben föltalálható, és mint minden nép sarkalatos törvénye, hosszas és nem régen megújított küzdelem tárgyai voltak.»[2] De Andrássy éppen abban látja az uralkodók bölcseségét, hogy alaptörvényekül ismerik el azokat az elveket, melyeknek eléréseért az ősök századokon át küzdöttek. «A népek bizonyos tekintetben — folytatja — hasonlítanak a folyókhoz. A népek, mint a folyók, századokon keresztül hol lassan, hol rohamosan szaggatják partjaikat mindaddig, míg terjedelmükhöz, irányukhoz és természetükhöz mért medret nem teremtenek maguknak és csak akkor szűnnek meg veszedelmesek lenni, midőn elegendő mélységű mederben békésen haladhatnak odább. A 48-iki törvények képezik a pontokat, melyek között e nemzet nyugodtan folytathatja útját a többi nemzetek között. Ezen törvények el

[1] Lederer, I. 117.
[2] Lederer, I. 119.

nem ismerése annyi volna, mint a meder egy részét elzárni és így biztos áradást idézni elő. A 48-iki törvények teréről tehát — hová a múlt és a jövendő egyaránt utal, — lelépnünk erkölcsi lehetetlenség.»

Beszédének befejezéseül Andrássy annak a reményének adott kifejezést, hogy a legutóbbi 11 év tapasztalatai, valamint az európai politikai helyzet bizonyára meggyőzik az uralkodó tanácsadóit a felől, «hogy a ki pusztán hatalomra épít, az homokra épít.»[1]

[1] Lederer, I. 121.

HATODIK FEJEZET.

ANDRÁSSY ÉS A FEBRUÁRIUSI NYILT PARANCS.

Ugyanazon a napon, a mikor Andrássy Zemplénmegye űléstermében az 1848-as törvények mellett nagy beszédet mondott, Bécsben a minisztérium lényeges átalakuláson ment keresztül. Rainer főherczeg, a Reichsrat eddigi elnöke, neveztetett ki miniszterelnökké. A császárt ez elhatározásában bizonyára az a szempont vezette, hogy a kormány magyar tagjai Schmerlingnek, a kivel szemben önálló jogkört igényeltek, sohasem fogják alárendelni magukat.[1] Az egész változásról csakis gróf Rechberg tudott, ki a minisztérium vezetéséről lemondván, a külügyminiszterséget vállalta el. A többi miniszter — talán az egyetlen Schmerling kivételével — csak a már befejezett tényről vehetett tudomást, midőn többé már semmi ellenvetésnek nem lehetett helye.[2] Mondják, hogy a császár az ilyen elhatározásokat a maga korlátlan jogkörébe tartozóknak tekintette.[3]

Az egész kormány legbefolyásosabb embere Schmerling volt, kit már ekkor «Ausztria jövője vezérlő államférfiának» neveztek.[4] Első kormányzati ténye az 1861.

[1] Werther, 1861. jan. 9.

[2] Werther, Bécs 1861. febr. 13.

[3] U. o.

[4] Werther, 1681. febr. 14.

februárius 26-iki nyilt parancs kiadása volt.[1] Februárius 27-dikén reggel lepték meg az ébredő Bécset az uj alaptörvény közzétételével. A császár délután 4 órakor — szokása ellenére — gyalog járta be Bécs utczáit, nyilvánvalóan azzal a czéllal, hogy a pátens hatásáról személyesen győződjék meg. Az uralkodót csak kevesen ismerték föl. Azzal a benyomással térhetett vissza a Burgba, hogy legújabb rendelete semmiféle tüntetést nem idézett elő, sem kedvező, sem kedvezőtlen irányban. A bécsiek eleinte egyáltalán nem nyilvánították érzelmüket sem a pátens mellett, sem ellene. Hanem estefelé kigyúltak — kezdetben egész szerényen, később mindinkább nagyobb számban — a gyertyalángok, míg végül egész Bécs pazarul ki volt világítva.

Nagy tömegek tolongtak az utczán és gyönyörködtek a nem mindennapi látványban. De «majdnem szótlan csönd» uralkodott, annak jeléül, hogy az új törvény fontosságát egyáltalán nem fogták fel és nem is sokat törték a fejüket fölötte.[2] De azok előtt, kik az új pátenst behatóbban szemügyre vették, csakhamar feltűnt, hogy a nyílt parancson, mely pedig Magyarország sorsára nézve is döntő jelentőségű volt, a magyar udvari kanczellárnak, Vaynak aláírása hiányzik. Kezdetben Pesten való tartózkodását adták okul, mondván, hogy visszaérkezésének bevárása a fontos rendelet kibocsátását késleltette volna. Ha csakugyan ez lett volna a valódi ok, akkor februárius 27-dikéig is várhattak volna, a mikorra Vaynak Bécsbe kellett érkeznie. Hiányzó aláírása annál kevésbbé lehetett a közzététel késleltetésének előidézése,

[1] E nyilt parancs tulajdonképpeni szellemi megalkotójául dr. Perthaler János lovagot (szül. 1816, † 1862), Ausztria egyik legszellemesebb jogászát lehet tekinteni. V. ö. iratait «Palingenesis» 1860. és «Neun Briefe», Gesammelte Werke.

[2] Werther, 1861. febr. 28.

mert a magyar udvari kanczellár már eleve kérte, hogy őt az aláírás alól mentsék fel. Azt mondta, ha kívánják, ő kész ugyan nevét a kormány többi tagjainak aláírása mellé tenni, de megfontolandónak tartja, hogy sokkal jobb lesz és honfitársaira is nagyobb hatást fog gyakorolni, ha olyan okiratot, melyet Magyarország amúgy sem fog a maga részére kötelezőnek elismerni, nem ír alá.[1]

Érthetetlen, hogyan remélhették Bécsben akár csak egy pillanatig is, hogy Magyarország a februáriusi pátenst el fogja ismerni. Hiba volt a szabadelvű alapokon nyugvó nyilt parancscsal a magyarokat az egységes államba csábítani akarni. Deák azonnal helyesen tolmácsolta a nemzet hangulatát, midőn az új alkotmányról azt mondá, hogy «a szabadság álarczát» viseli.

Valamint az osztrák örökös tartományoknak, úgy Magyarországnak is alkotmányt akart ajándékozni Schmerling. Ha más alakban is, de fenntartotta az összbirodalom eszméjét. Úgy látszik, hogy a Bach-féle abszolut-czentralizmus csak azért tűnt el, hogy helyet adjon a Schmerling-féle bürokratikus czentralizmusnak. Ezen szabadelvű színezettel bíró egységes állam kedvéért kellett volna hát Magyarországnak a maga ősi alkotmányát, a pragmatika szankczióban biztosított állami önállóságát föláldoznia. A februáriusi alkotmány szerint a magyar országgyűlés, melynek hatáskörébe csakis a benső ügyek tartoznak, 85 képviselőt küldött volna a Reichsratba, a mi az összbirodalmi eszme látható kifejezője.

De a februáriusi pátenst is csakhamar ugyanaz a sors érte, a mi azelőtt az októberi diplomát. A magyarok

[1] Werther, 1861. márcz. 6. Gróf Széchen, tárczanélküli miniszter a febr. pátenst aláírta. Később, midőn gróf Andrássy Manó ezért a magyar főrendiházban megtámadta, a korona engedelmével előadta védekezését. L. Thallóczy, «Széchen», Századok.

a bécsi Reichsrat-ban (az úgynevezett «Schmerling-féle színház»-ban) nem akartak megjelenni. Deák a februáriusi pátensben újabb nyilvánvaló kísérletet látott hazájának az osztrák örökös tartományokkal való egybeolvasztására. A bécsi körökbe vetett bizalma teljesen megrendült. Elhatározta, hogy az április 2-án megnyíló magyar országgyűlésen, melyen a pesti belvárosi kerületet képviselte, az új rendelet ellen felszólal. A többi választások sem szolgáltak a februáriusi pátens javára. Csupa 1848-as pártiak kerültek be. Oly eredmény — jegyzi meg Werther — a mely úgy látszik, hogy még olyan emberekre is, mint Vay, Szécsen, Zsedényi, Majláth és mások — a kiket mindeddig a legszebb remény és teljes bizalom töltött el — lesújtó hatással volt.[1]

A kormány ekkor a magyarok elégedetlenségének ellensúlyozására a magyarországi szlávoknál keresett támogatást. Zsedényi úgy nyilatkozott erre vonatkozólag, hogy mint magyar ember sajnálja ugyan a dolgok ily fordulatát, de érti, hogy honfitársainak túlzott követelései mellett a császár kénytelen a szlávokra támaszkodni.[2]

Ilyen volt Magyarország hangulata, midőn Sátoralja-Újhely polgárai 1861. márcz. 26-án gróf Andrássy Gyulát egyhangúlag képviselővé választották. Mint a februáriusi pátens ellenzője és áthatva ama meggyőződéstől, hogy hazájának törvényes függetlensége végre is elismerésre fog jutni, a mandátumot elfogadta. De e mellett éppenséggel nem volt érzéketlen a mindinkább tornyosuló nehézségekkel szemben sem. A megbízólevél átvételekor tartott köszönő beszédében ezt mondta: «Az ösvény, mely ezen eredményhez vezet, oly keskeny és vészteljes,

[1] Werther, Bécs, 1861. márcz. 10.
[2] Ugyanaz, 1861. márcz. 19.

mint a beretva éle, melyen a Korán szerint Mahomed hívei a paradicsomba jutnak.»[1]

Andrássy a haza állapotát a viszonyok teljes ismerete alapján igen találóan a «beretva élével» hasonlította össze. Hiszen nagyon jól tudta, hogy van egy igen erős párt, mely, bízva III. Napoleon segítségében, a bécsi udvarral való kibékülést ellenezte. Andrássy ezt az álláspontot a leghatározottabban elítélte, sőt azt a jövőre nézve a lehető legveszélyesebbnek tartotta. Aggódva figyelte egykori emigránstársát, gróf Teleki Lászlót, a ki, mint az intranzigenseknek inkább előretolt, semmint valóban vezető feje, mindinkább közeledett a forradalmi politika vészes forgatagához. Gróf Teleki László, ki a szabadságharcz idejében Kossuth párizsi képviselője volt, e napok történetében, de különösen a koronával való kiegyezésben nagyfontosságú szerepet játszott. Ő a Habsburgház ellen irányuló európai forradalmi propagandának egyik legtevékenyebb híve volt. Midőn azonban 1860. deczember havában álnév alatt látogatóba jött egy ismerős családhoz Drezdába,[2] a szász rendőrség 1860. deczember 17-én felismerte és letartóztatta őt.[3] Deczember 20-án[4] ki is adták az osztrák rendőrségnek,

[1] Lederer, I. 123.

[2] Kónyi, III. 106.

[3] Ezen a napon Mecséry rendőrminiszter ezt sürgönyözte a prágai rendőrigazgatónak: «Ein Polizei-Komissär ist morgen nach Bodenbach abzusenden, um den von Sachsen auszuliefernden Gr. Teleki zu übernehmen und sicher nach Wien an den Polizei-Direktor zu übergeben». Mecséry egy második sürgönye így szól: «Teleki ist nicht direkt nach Wien zu liefern, sondern in Prag in sicherer polizeilicher Verwahrung zu halten, bis dessen Abgabe hieher anbefohlen wird.» A cs. kir. belügyminiszterium irattára.

[4] Decz. 20-dikán Telekit Bodenbachban átadták az osztrák rendőrbiztosnak. Körner drezdai főkonzul távirata Mecséryhez 1861. decz. 21. Decz. 20-dikán este 6 órakor Mecséry elrendelte, hogy a grófot közvetlenül a bécsi törvényszéknek adják ki. Néhány órával ké-

de — mint Beust utólag állította — «nem a szász kormány önkényes ténye folytán, hanem érvényben levő államszerződések alapján.»[1]

Beust a maga igazolására későbben arra hivatkozott, hogy az oly nagy feltűnést keltett kiszolgáltatás ama föltétel mellett történt, hogy Telekit Bécsben semmi további kellemetlenség nem fogja érni.[2] Vajon ez volt-e az oka Teleki későbbi megkegyelmeztetésének és szabadon bocsátásának? A porosz követ felfogása szerint az egész eljárás a császár szándékán — feledni a történteket — alapult.[3]

Midőn decz. 31-én[4] a börtönből a császár színe elé vezették Telekit, ez becsületszavára fogadta, hogy «soha többé politikai szereplésekbe nem keveredik.»[5] A mire

sőbb — éjjel 10½ órakor — meghagyta a rendőrminiszter, hogy Telekit biztos őrizet alatt Josephstadtba vigyék és az ottani várparancsnokságnak adják át. A cs. kir. belügymin. irattára. Csak azután, hogy Teleki 8 napot már Josephstadtban töltött (Kónyi III. 31.), érkezett újabb parancs, hogy szállítsák Bécsbe.

[1] Beust Andrássyhoz, Bécs, 1869. febr. 20. A m. kir. miniszterelnökség irattára.

[2] Beust állítása szerint, egy Bécsben élő franczia tanitó, Charles Noël — pénz-zsarolás czéljából — életrajzi vázlatot akart közzétenni a melyben Beustnak Teleki elfogatásában való közreműködése igen gyűlöletes formában lett volna előadva. 1869 márcz. 1-én Beust azt írja Andrássynak, hogy az ő tudomása szerint a kérdéses munka nem fog megjelenni.

[3] Werther, 1861. febr. 1.

[4] Mecséry az igazságügyminiszterhez 1860. decz. 31. A cs. kir. belügym. iratt.

[5] Mecséry a bécsi rendőrigazgatóhoz, 1860. decz. 31. A cs. kir. belügymin. iratt. Gróf Crenneville főhadsegéd, a ki jelen volt akkor, a mikor Telekit a császár elé vitték és végighallgatta az egész beszélgetést, közvetlenül ezután ezt írta a rendőrminiszternek: «Ich beehre mich Ew. Excellenz auf allerh. Befehl bekannt zu geben, dass, nachdem Gr. Ladislaus Teleki die ihm gestellten Bedingungen einzuhalten mit seinem Ehrenwort gelobt hat, selber unverweilt seiner Haft zu entlassen und auf freien Fuss zu setzen, jedoch unauffällig besonders

azonnal szabadlábra helyezték.[1] Ámde ezzel a hivatalos előadással sehogy sem egyezik meg magának Telekinek nyilatkozata, mely szerint csupán ideig-óráig («vor der Hand»)[2] kötelezték őt arra, hogy minden politikai szerepléstől tartózkodjék. Egyébiránt ez igérete alól — nézete szerint — felmentést nyert, midőn az országgyűlés megnyitásakor mint a főrendiház tagja meghívó levelet kapott.

Mégis olyan kényszerhelyzetbe jutott, a mely lelkének egyensúlyát nagyon megingatta. Egykori emigránstársai azzal vádolták, hogy egész elfogatása és szabadonbocsáttatása előre kicsinált dolog volt. Hogy ezt a gyanúsítást megczáfolja, arra határozta el magát, hogy Deákon is túltesz. De viszont sokkal nagyobb hazafi volt annál, mintsem hogy be ne látta volna, hogy eljárása, mely különben a császárnak tett fogadalmával sem egyezett volna meg, az országot csakhamar a végső pusztulás szélére vihetné. Midőn Deák közölte vele felirati tervezetét, szó nélkül tudomásul vette azt. Teleki bizonyára érezte, hogy a «haza bölcse» által ajánlott methodus inkább szolgál a haza javára, mint egy netaláni újabb heves összeütközés a koronával. Ezek a körülmények az egész idegrendszerében mélyen megrendült férfiúban azt a meggyőződést kelthették, hogy ily kétségbeejtő helyzetből nincs reá nézve más menekvés, mint a *halál*. És csakugyan ehhez a rettenetes mentő eszközhöz folyamodott azon az éjjelen, a mely megelőzte a Deák-féle felirati javaslat bemutatásának megállapodás szerinti napját.

Gróf Teleki László főbelőtte magát.[3] Elképzelhető,

in Bezug auf Abreise und Verkehr mit dem Auslande zu überwachen ist». A cs. kir. belügym. iratt.

[1] Mecséry az igazságügyminiszterhez, 1862. decz. 31. A cs. kir. belügym. iratt.

[2] Kónyi i. h. III. 32. és 106.

[3] Teleki haláláról l. Kónyi, III. 30 és 102.

mily vihar dúlhatott Andrássy lelkében, midőn 1861 május 8-án 9 és 10 óra között Teleki haláláról értesült. Akkor az a hír terjedt el, hogy Telekit a kormánypárt tétette el láb alól, mert alkalmatlannak találta magára nézve.[1] De ma már egészen kétségtelen, hogy Teleki önként vált meg az élettől; feláldozta magát a hazáért, hogy azt egy újabb, kilátásnélküli megrázkódtatástól megkímélje. Deák a gróf tragikus halálát akként fogta fel, hogy Teleki sem segédkezet nem akart nyújtani a kiegyezéshez, sem akadályozni nem akarta azt és ezért nyúlt a pisztolyhoz.[2]

Teleki halála a képviselőkre olyan megrázó hatással volt, hogy Deák, ki éppen ezen a napon akarta a koronához intézendő felirati javaslatát felolvasni, kijelentette, hogy nyomott kedélyhangulata miatt erre képtelen. Igy aztán csak nehány nappal később (május 13-án) tartotta meg hatalmas beszédét, melyben éppen az ő utolérhetetlenül nagy meggyőző képességével világosan és érthetően fejtette ki nemcsak a nemzet, de egész Európa előtt mindazokat az érveket, melyek őt és vele az egész országot a februáriusi pátens visszautasítására bírták. De azért hallani sem akart egy újabb szabadságharczról. Az ő bölcs gyakorlati érzéke, mely mindíg a lehetségest és elérhetőt tartotta szem előtt, most is visszariasztotta őt ettől. Békét akart, de csakis az 1848-iki törvények alapján.[3] És ezen törekvéseiben fáradhatatlan buzgalmú munkatársa volt Andrássy. Teljes odaadással és hazafias szívének egész melegével támogatta Deák javaslatát, mely az egységes összbirodalom fenntartása ellen oly határozottan tiltakozott. De Andrássy korántsem volt az az ember, a ki saját eszméi védelmére másnak a szer-

[1] Worafka a rendőrminiszterhez, Pest, 1861 máj. 8. A cs. k. belügymin. irattára.

[2] Kónyi, III. 112.

[3] Kónyi, III. 34. l.

tárából vett fegyverekre szorul. Míg Deák szigorúan törvényes és magyar közjogi álláspontra helyezkedett, addig Andrássy inkább Európa helyzete szempontjából világította meg a kérdést. Hangsúlyozta, hogy európai érdek Ausztriának és Magyarországnak összetartása. Ha e két szomszéd állam kibékülne, — úgymond — akkor az ausztriai császárság hódító politikája azonnal védelmivé változnék át. «A dupla sas» — a mint magát kifejezi — «nem fogna lobogni Rómában, Toscanában, Hessenben és Holsteinban, a hová talán a sereg dicsősége, de nem a népek boldogsága érdekében küldte azt az egységes császári kormány.»[1] De e mellett még más fontos szerepe is volna Ausztriával karöltve az alkotmányosan kormányozott, független Magyarországnak. Hazánkat már hagyományai is arra predesztinálják, hogy a szabadság védőbástyája legyen a Keleten. «Ha sikerül — mondá május 23-iki beszédében — megőriznünk a szabadság uralmát a világ ezen részén — a nemzet nagy leend.»[2]

Elfogadván Deák javaslatát, beszédét így fejezi be: «Politikai pártok hasonlítanak a mágneshez: van egy oldaluk, mely vonz és egy, mely eltaszít. Az eddigi diskussziók eredménye konstatálta azt, hogy köztük nagyobb a vonzó, mint a taszító erő. Jobb volna tehát, meddő formavitatkozások helyett, meggyőzni a hazát és világot arról, hogy a felirat ama szavai mellett: «Magyarország a 48-iki törvényeket nem adhatja fel soha,» az összes nemzet mint egy ember áll. S ekkor, ha úgy tetszik a bécsi kormánynak, küldhetnek haza, mi pedig elmondhatjuk küldőinknek: midőn Magyarország függetlenségéről volt szó, egy képviselője sem adott be különvéleményt.»[3]

[1] Lederer, I. 136.
[2] U. o. I. 134.
[3] U. o. I. 139.

Andrássy azért czélzott az egyértelműségre, mert a képviselőház két táborra volt szakadva. Az egyik párt, melynek élén Tisza Kálmán állott, egyáltalán nem akart semmiféle érintkezésbe lépni a koronázatlan királylyal, hanem egyszerűen határozatot akart hozni, melyben követelményeit előadja. Ezt a pártot — épp ezért — «határozati párt»-nak nevezték. A másik párt, melyhez Andrássy is tartozott, a Deák felirata mellett volt; ezért «felirati párt» volt a neve. Így állottak a mérsékeltek és az intranszigensek egymással szemben. Csak kortárs képes fogalmat alkotni magának arról a lázas izgatottságról, mely, a két szemben álló tábornak valóságos ellenséges viszonya folytán, az egész országot magával ragadta. Mind a határozati, mind a felirati párt mindent elkövetett, hogy zászlóját győzelemre vigye.

Az egész haza ügyének további sorsa a «határozat»-nak, vagy «felirat»-nak elfogadásától függött. Az elképzelhető legnagyobb izgalom uralkodott a szavazás napján, junius 5-ikén. Fülledt csend volt észlelhető, olyan, a minő a legnagyobb viharok kitörését szokta megelőzni. Deák felirata igen kis szótöbbséggel — 155 szavazat 152 ellen — ment keresztül.

Mindent elkövettek pedig arra nézve, hogy a határozati párt kisebbségben maradjon. Báró Vay, a magyar udvari kanczellár, személyesen utazott Pestre, hogy Tiszának legalább egynéhány emberét elhódítsa Neki köszönhető, hogy a határozati párt számos tagja távol maradt csupán azért, hogy Deák ellen ne kelljen szavaznia.[1] Andrássy sem volt tétlen. A következő kis párbeszéd mutatja, hogy ismerte az ellenzék aggodalmát, a melylyel saját esetleges diadala iránt viseltetett.

[1] Werther, 1861 május 30 és jun. 6.

Midőn Almássy Pál junius 5-én így szólította meg őt: «Olyan nyugodt vagy, mintha ma egész közönséges nap volna», Andrássy így felelt: «Miért ne volnék nyugodt? Többségben Ti vagytok, a határozati párt. Ha nem akarjátok a határozatért a felelősséget elvállalni, a Ti dolgotok kitalálni, hogyan jöttök kisebbségbe».[1]

Andrássy annyira átlátta Deák győzelmének szükségét, hogy nem is kételkedett abban, hogy az utolsó perczben magának a határozati pártnak politikai belátása fog fordulatot előidézni. Tényleg, Deák feliratának elfogadása e perczben oly nagyfontosságú volt, hogy ettől függött az egész monarchia sorsa. Tekintetbe véve a Bach-rendszer által támasztott elkeseredést, valamint a külföldről dolgozó emigráczió folytonos izgatását, nemkülönben az akkori európai konstellácziót, nem nehéz belátni, hogy a monarchia fennállása szempontjából helyrehozhatatlan csapást jelentettek volna annak a következményei, ha a határozati párt győz és az országgyűlés nem fordul közvetlenül az uralkodóhoz. De Andrássy sokkal reálisabb ember volt annál, semhogy ily elméleti fontolgatások hullámaira bízza magát. Épp azért gyakorlatilag is tevékenységet fejtett ki abban az irányban, nehogy a felirat visszavetése által a korona és nemzet között törésre kerüljön a dolog és így áthidalhatatlan űr keletkezzék.

De még mindíg nem hárultak el az összes nehézségek. Mikor már a feliratot el is fogadták, új, nem kevésbbé szenvedélyes harcz támadt az uralkodóhoz intézendő felirat czímzésének részletkérdésében. Minthogy a szavazás következtében immár befejezett tény volt a «felirat» küldése,[2] bizonyos, hogy e formális kérdés felvetése éppen

[1] Kónyi: «Visszaemlékezések Andrássy grófra». A «Nemzet» 1891 febr. 9 és 21. számában.

[2] Kónyi, III. 51.

nem nélkülözte a mélyebb értelmet. Arról volt ugyanis szó, hogy éreztessék-e kifejezettebben azt az álláspontot, melyet az országgyűlés az uralkodóval szemben elfoglal. Az e körül keletkezett vita ismét alkalmat adott mindkét pártnak, hogy saját felfogását igyekezzék érvényesíteni. Azt nem lehetett tagadni, hogy Ferencz József, ha kétségtelenül törvényes király volt is, nem volt megkoronázott király. Minő megszólítás illeti meg tehát? Vajon Deák javaslata szerint az-e, hogy: «Legkegyelmesebb Császár és Király»? Bónis a «király» megjelölést közjogi szempontból törülni óhajtotta, nehogy azt a látszatot keltse, mintha az országgyűlés Ferencz Józsefet királynak ismerné el. De a «Császári Felség»-et is kifogásolták. Épp így járt a «Felséges Úr!» czímzés is, mert — mint Zsarnay képviselő megjegyezte — az «Úr» arra enged következtetni, hogy a megszólító «szolga», a minek a magyar országgyűlés nem teheti ki magát. Míg Thalabér még az ellen is szót emelt, hogy «Felség»-et mondjanak és nézete szerint, mint főherczegi czím, csak a «fenség» czímzés jogosult, addig végül Vályi minden megszólítást ellenzett és azt ajánlotta, hogy a feliratot így czímezzék: «Ferencz József tényleges uralkodóhoz.»

Andrássy is hozzászólott e kissé sajátságos vitához, mely bizony nem mindig állott államférfiúi magaslaton. Szellemes iróniájával és jellemző éleslátásával, mely rendszerint a legbonyolultabb helyzetekben is megmutatta neki a kivezető útat, igyekezett most is világot vetni e kényes kérdés homályába. Mint igazi államférfiú beszélt, a kit csak a dolog lényege érdekel, a ki a kérdés belsejébe hatol és a kit külsőségek nem zavarnak meg. Az egész ház élénk derültsége közt gúnyolta ki Zsarnay érvelését, megjegyezvén, hogy bizonyára nem mutat szolgai helyzetre az, ha valakit levélben «Úr»-nak nevez. Épp ily ötletesen tette lehetetlenné Thalabér indítványát,

melynél fogva Ferencz Józsefet csak a «főherczeg» czím illeti meg. Ez — Andrássy szerint — a monacoi fejedelemre emlékeztet, a ki I. Napoleont nem akarta császárnak elismerni s ezért egész Európa gúnyjának czéltáblája lett. «Nézetem szerint» — úgymond — «adjuk meg a hatalomnak azon czímet, mely semminek sem prejudikál, mely a ház méltóságához s helyzetünkhöz leginkább illik, ez pedig a «Felséges Úr» czíme. (Helyeslés.) Részemről nemcsak nem érzem magamat azon helyzetben, mintha czímet találni nem tudnék, sőt inkább igen sokat is találok, s én minden czímet elismerek, csak egyet nem: magyar király.» (Nagy tetszés.)[1]

Az országgyűlés a «Felséges Úr» czímzést fogadta el. Bécsben nagy volt a felháborodás. Gróf Rechberg azt mondta, hogy ezt a feliratot, melyhez egyébiránt a felsőház is hozzájárult, a császár egyáltalán nem veheti át. Leplezetlenül adott kifejezést abbeli megbotránkozásának, hogyan vállalkozhatik oly állású ember, mint gróf Apponyi, oly felirat átnyújtására, mely a császár tekintélyét mélyen sérti.[2] Schmerling meg éppen azzal fenyegetődzött, hogy lemond, ha a császár a feliratot elfogadja. A minisztertanács osztrák tagjai Rainer főherczeg elnöklete alatt beszélték meg a felirat támasztotta helyzetet. Már arról volt szó, hogy manifesztum fog megjelenni és a magyar országgyűlést feloszlatják. A magyar kormányférfiak ellenben — mint Zsedényi egy nyilatkozatából kitűnik[3] — azt mondották, hogy ámbár az országgyűlés megszólításával nem értenek egyet, mégis azonnal lemondanak, ha az uralkodó a feliratot visszautasítja.[4] A vélemények e harczában a döntés az ural-

[1] Lederer, I. 141.
[2] Werther, Bécs, 1861 jun. 26.
[3] Werther, 1861 jun. 27.
[4] «Drei Jahre Verfassungstreit 153. l.

kodót illette, a ki — mint Werther állítja — még mindíg a magyarokkal rokonszenvezett.[1] De helyzete igen kényes volt. Mindkét párt állandóan befolyásolni igyekezett őt.[2] Számos minisztertanácsot tartottak, hogy végre is döntsenek: elfogadják-e vagy ne fogadják el a feliratot, melyet gróf Apponyi, mint a főrendiház és Ghyczy Kálmán, mint az alsóház elnöke hoztak Bécsbe. Az uralkodó, bár nagyon vonzódott Szécsenhez és Vayhoz, végeredményben mégis Schmerling álláspontjára helyezkedett. Már jun. 30-án értesítette Ghyczy barátját és elvtársát, Tisza Kálmánt, hogy a felirat visszautasítása elhatározott tény, «melyhez, mint hozzá téve, az egész külföldi diplomáczia szekundál.»[3] A magyar képviselőház elnöke tényleg jól volt értesülve, midőn e hirt közölte. Deák művét csakugyan elvetették és az országgyűlést kézirattal utasították, hogy a feliratot elfogadható alakban juttassa a trón zsámolyához.[4]

Ebben a kritikus pillanatban sikerült Andrássynak kedvező fordulatot előidézni. Felhivására julius 3-án értekezlet volt lakásán, a hol mindkét tábor hivei képviselve voltak.

Andrássy azt az inditványt tette, hogy Deák eredeti javaslatát kell elfogadni, a mely a «Felséges Császár és Király» czimzést is magában foglalja. Bécsben nagyon meg voltak elégedve az országgyűlés ez engedékenységével. Úgy tekintették ezt, mint a kormány és a mérsékelt elemek határozott diadalát és abban a reményben ringatták magukat, hogy az országgyűlés most már egyáltalán konczíliánsabb lesz. Gróf Rechberg meg volt győződve, hogy az egész közvélemény csakhamar

[1] Werther, 1861 jun. 27.
[2] Ghyczy levele Tiszához. Kónyi, III. 136—148.
[3] Kónyi, III. 146.
[4] Kónyi, III. 148.

át fog alakulni, hogy a mérsékeltek a terroristák minden befolyását végleg megtörik, mindehhez azonban kétségtelenül szükséges, hogy a kormány is erélyesebben járjon el.[1] A császár is kifejezte teljes megelégedését Apponyi és Ghyczy előtt, kik az alakilag revideált feliratot a julius 8-iki kihallgatáson nyujtották át. Örömének adott kifejezést a fölött, hogy az országgyűlés a «törvényellenes utat» elhagyta és kivánságának oly gyorsan megfelelt.[2] Ghyczyvel folytatott beszélgetésében az uralkodó újból hangsúlyozta az 1848-as törvények reviziójának szükséges voltát; utalt továbbá a pénzügyek, a véderő és a külügy közösségének feltétlen fenntartására. Ghyczy megjegyzését, hogy az ország az Ausztriába való beolvasztástól tart, Ferencz József igen határozott kijelentésekkel igyekezett erőtleníteni. «Erre», mondá a magyar képviselőház elnökéhez, «semmi ok nincs; németesítésről szó sincsen; az Önök jogai biztosítva lesznek».[3]

Pesten feszült érdeklődéssel várták az uralkodó válaszát, a melyet a kormány magyar és német tagjai külön értekezleteken készítettek elő. Nagy ellentét volt a miniszterek között. A németek az októberi diploma és a februáriusi pátens mellett rendületlenül kitartottak, míg a kormány magyar tagjai most már az 1848-as törvények irányában mérsékelt engedményeket követeltek, miáltal, mint az októberi diploma szerzői, bizonyára ellentmondásba jutottak önmagukkal. A német miniszterek viszont abból indultak ki, hogy a magyar kérdést mindaddig, míg az októberi diploma és a februáriusi pátens érvényben van, a míg tehát az összbirodalmi alkotmány fennáll, *nem lehet tisztán oly magyar belügyi kérdésnek* tekin-

[1] Werther, 1861 jul. 10.
[2] U. o. 1861 jul. 9.
[3] Kónyi, III. köt. 156. l.

teni, melyet egyedül a trón és a magyar nemzet vannak hivatva szabályozni. A legnagyobb nehézséget mindazonáltal Vay kivánsága okozta, mely szerint a leirat mondja ki a Deák-féle felirat értelmében az úgynevezett partes adnexae-nek — Erdélynek és Horvátországnak — Magyarországba való bekebelezését. Schmerling erről hallani sem akart. Az államminiszter ez országok magyarellenes elemeiben szükség esetén mindíg felhasználható ellensúlyt akart biztosítani a magyar országgyűléssel szemben. Hübner, ki éppen Bécsben tartózkodott, megkisérelte az ellentétek kiegyenlítését. De az űr, mely a német és magyar miniszterek között tátongott, sokkal mélyebb volt, semhogy a kölcsönös közeledés lehetséges lett volna.

A magyar ókonzervativoknak, kik mindjárt kezdetben arra törekedtek, hogy a leirat megfogalmazását reájuk bízzák, nem volt elég befolyásuk ahhoz, hogy érvényesüljenek. A minisztertanácsban Schmerling szövege ment keresztül, mire Vay, Szécsen, Apponyi és Mailáth azonnal óvást emeltek.[1] Arra kérték a császárt, hogy az államminiszter tervezetét, melytől ők aláírásukat megtagadták, ő se írja alá.[2] A császár, ki már előbb is Schmerling pártján állott, a magyar minisztereket e kijelentésük következtében azonnal elbocsátotta, még mielőtt fölmentésüket kérték volna.[3] Bizonyos, hogy ők már akkor megásták maguknak a vermet, mikor a februáriusi pátens ellen nem foglaltak állást és helyükön megmaradtak. Most immár szívükben keserűséggel visszaemlékezhettek Senynyey intő szavára, hogy Schmerlingtől óvakodjanak, de már késő volt! Minden kímélet nélkül ajtót mutattak nekik az első kedvező alkalommal, midőn álláspontjuk nyiltan szembe helyezkedett a Schmerlingével, ki külön-

[1] Werther, jul. 10. és egynehány nappal később kelt jegyzéke.
[2] Kónyi, III. 160.
[3] Werther, Bécs, 1861 jul. 24.

ben idejekorán gondoskodott utódokról. Még nem is döntött a korona és már meghivást kapott Bécsbe gróf Forgách, Csehország eddigi helytartója, ki ebbeli minőségében derekas és erélyes viselkedésével általános tekintélyt és közbecsülést vívott ki magának. A magyarok gyűlölettel fogadták őt, mert az volt a híre, hogy 1849-ben az úgynevezett «muszkavezetők» közé tartozott.[1] Szécsen utódául gróf Esterházy Móriczot szemelték ki, a legkülönösebb és legrejtélyesebb emberek egyikét. Előbb római követ volt, de ez állását kénytelen volt elhagyni, mert beteges munkaiszony fogta el. Négy hónapig semmit sem hallottak róla a külügyminisztériumban. Ennek ellenére kiváló tehetségnek tartották. Most abban a hiszemben juttatták szerephez, hogy ha nem is lesz munkaerő, de tanácsaival kitünő szolgálatokat tehet.[2] Érdekes, hogy gróf Rechberg a porosz követtel el akarta hitetni, hogy a beállott személyi változásoknak a császári leirathoz semmi közük. Vayt és Szécsent azért mentették volna föl, mert a magyar közegek előtt minden tekintélyüket elvesztették, miáltal oly nagyfokú anarchia állott be, hogy erélyesebb és tekintélyesebb tisztviselőkre van szükség. De Werther mindvégig fenntartotta azt a nézetét, hogy Vay és Szécsen elbocsátása befejezése volt annak a harcznak, mely a kormány kebelében a fölött folyt, vajon a magyarizmus karjaiba vessék-e magukat, avagy az új alkotmányhoz ragaszkodjanak.[3]

Az új kormányférfiak — Forgách és Esterházy — a mint látszik, némi vonakodás után[4], aláírták az 1861 jul.

[1] Werther, 1861 jul. 24.

[2] U. o.

[3] U. o.

[4] Andrássy levele a feleségéhez. Kelet nélkül, de a tartalomról itélve, kétségtelenül jul. 21-én írhatta: «A leirat még nem érkezett meg, úgy látszik, hogy most maga Forgách sem akarta aláírni». Gróf Batthyány Lajosné tulajdona.

21-én kelt Schmerling-féle leiratot, mely Deák feliratának valamennyi követelményét elutasította. Mint Szőgyény beszéli, ez a leirat kilencztized részben Zsedényi műve volt, ki titokban magyar kollegái ellen dolgozott és Schmerlingnek az úgynevezett «Dreinschlagen»[1] politikát ajánlotta.[2]

Báró Eötvös már a februáriusi pátens megjelenésekor megjósolta, hogy Deák olyan «fulminatoriummal» fog fellépni, a minő még nem volt a világon. És csakugyan, az «öreg úr» most a julius 21-iki leirat megjelenése után igazolta is e jóslatot. Szerény lakásába zárkózott, hogy megírja a méltó választ, mely valóban hatalmas akkordokban fejezte ki a tiltakozást a központosító törekvéseitől nem tágító bécsi udvarral szemben.[3]

E tiltakozásnak, mely egy képviselő kifejezése szerint «angyali tollal»[4] volt megírva, a lehető legmélyebb és leghatározottabb hatása volt. Az egész ház — három szavazat kivételével[5] — minden tanácskozás nélkül elfogadta azt. Minden pártkülönbség elenyészni látszott akkor, midőn arról volt szó, hogy a Ház a bécsi kormányférfiakkal szemben újolag kijelentette, hogy Magyarország egyetlen lépésnyit sem hátrál a 48-as alkotmány talajáról és hogy a bécsi Reichsrat üléstermének küszöbét soha át nem lépi. Történelmi jelentőségű volt különösen az a tény, hogy a határozati párt vezérére is magáévá tette Deák második feliratát. Az egész országban imponáló egyetértés nyilvánult meg. Bátran és rendületlenül néztek

[1] Kónyi, III. 193. o.
[2] U. o. 190. o.
[3] U. o. III. 272.
[4] U. o. III. 273.
[5] Andrássy a feleségéhez, Pest, 1861 aug. 11. «Midőn a föliratot elfogadtuk, mindenki fölkelt a házban, csak Szilágyi (Virgil), Balogh és Odescalchi Gyula nem». Gróf Batthyány Lajosné tulajdona.

a bizonytalan jövő elébe, mely pedig nagy veszedelmeket rejthetett méhében. «Hogy mi fog történni — írja egyik levelében Andrássy a feleségének — azt nem tudja még senki. Annyi bizonyos, hogy nem voltak a mi feliratunkra elkészülve, és ámbár itt sokan ismerték tartalmát, a bécsiek semmit sem tudtak meg róla. Ez becsületünkre válik. Barkóczy, Dessewffy azt hiszik, hogy nem küldenek szét; én az ellenkezőt hiszem. Nem tehetnek mást, mint szétküldeni minket vagy megadni, a mit kivánunk. Beszélik, hogy már a Kriegsgerichteket állítják ismét össze Budán, de én azt vélem, hogy nem lesz courage és alkalom hozzá. Csinálјanak a mit tetszik, de csinálják hamar, mert Pest már kiállhatatlan» (a hőség miatt)».[1] Augusztus 16-dikán ezt írja feleségének: «Holnap akartam elutazni, de ma jött meg (Bécsből) Ghyczy[2] és azt mondta, hogy a felelet (a második feliratra) hétfőre megérkezik, miért is minden képviselőnek itt kell lennie. De minden arra mutat, hogy kedden vagy szerdán «pour de bon» hazamegyünk. A császár azt mondta Ghyczynek, hogy örül, hogy ismét láthatja, de még jobban örült volna, ha más tartalmú feliratot hoz. Midőn pedig Ghyczy felelni akart, a császár azt kérdezte tőle: meleg van-e Pesten, mire ez igenlően válaszolt és ennyiben igazat is mondott. Erre a császár meghajtotta magát és az audienczia véget ért. Minden valószínűség szerint feloszlatják a Házat és így végre én is hazautazhatok».[3]

Talán még hamarább, mint Andrássy képzelte, aug. 22-dikén csakugyan feloszlatták ezt az országgyűlést, a melylyel Bécs sehogysem tudott boldogulni. Gróf Haller tábornok királyi biztosnak határozott parancsa volt, hogy

[1] 1861 aug. 11. Gróf Batthyány Lajosné tulajdona.

[2] Ghyczyt és Apponyit aug. 14-dikén fogadta a császár kihallgatáson.

[3] Gróf Batthyány Lajosné tulajdona.

ellentállás esetén fegyveres erővel verje szét a képviselőket.[1] De erre nem került a sor. Azonban még mielőtt a feloszlatás végbement volna, a Ház Deák javaslatára augusztus 21-én ünnepélyesen óvást emelt az önkényesség ellen. A tiltakozás, a nemzet vezére jellemének megfelelően, a legtisztább törvényesség alapjára helyezkedett, a mely, mint magát kifejezte, egyedül nyújthat oltalmat az abszolutizmus túlkapásai ellen.[2] Midőn Deák ezt hangosan és érthetően hirdette, nyiltan állást foglalt úgy a bécsi kormány, mint mindennemű forradalmi áramlattal szemben. Mind az udvar, mind Kossuth, tudják meg, hogy Magyarország, melynek országgyűlése a tiltakozást egyhangúlag elfogadta, semmi körülmények között sem hagyja el a törvényes alapot, mely egyedül képes a szükséges erőt nyújtani még a legsúlyosabb sorscsapások elviselésére is.[3] Kossuth nem értett egyet Deák e kijelentésével. Szerinte a fenyegetés hangján kellett volna beszélni és azt mondani, hogy vannak a népek életében pillanatok, melyekben a forradalomra való hivatkozás nemcsak jogos, de kötelesség is.

Schmerling, kinek eljárását az osztrák birodalmi gyűlés mindkét háza támogatta,[4] abban bízott, hogy a magyar nemzet csakhamar meghátrál és hogy nemsokára alkalma lesz engedelmes országgyűlés összehivására. De ebbeli reményében nemsokára csalatkoznia kellett. Míg olyan férfiak, mint Deák és Andrássy, honfitársaik bizalmát bírták, gondolni sem lehetett arra, hogy a közvélemény megváltozik. «Bach és Schmerling urak — mondta egyszer Andrássy — nemcsak politikai, de számtani hibát

[1] Kónyi, III. 279.
[2] Kónyi, III. 275.
[3] Kónyi, III. 278.
[4] Lásd az osztrák képviselőház és urakháza felirati tervezetét Kolmernél «Parlament und Verfassung in Österreich» I. 137—139.

is követtek el; oly alapra helyezték a monarchiát, mely mellett 6 millió áll 30 millióval szemben. Fejtetőre állították a gúlát».[1] De azok a büszke szavak sem mutattak kishitűségre, melyeket Andrássy az országgyűlés feloszlatása után intézett választóihoz; inkább daczos csatakiáltásként hangzottak, a győzelem biztos reményében. «Elleneink» — szólott a gróf — «minden anyagi hatalom daczára még semmire sem tudtak kényszeríteni; mi már kényszerítettük őket egyre: arra, hogy becsüljenek, és kényszeríteni fogjuk arra is, hogy átlássák, hogy Magyarországot legyőzni lehetetlen, kielégíteni: az osztrák birodalom életkérdése».[2]

Az ellentétek igen élesek voltak. Schmerling épp oly kevéssé volt hajlandó fegyverét eldobni, mint a magyarok. Az állammniszter tulajdonképpen három párttal állott szemben: az 1847-es álláspont híveivel, kik részben most az 1848-iki törvényeket is tekintetbe vették, mint az ókonservativok; a Deák zászlóját követő tiszta 1848-asokkal és az 1849-esekkel, kik Kossuth vezérlete alatt Ausztriától teljesen el akartak szakadni.[3] Schmerling mindezekkel ellentétben állott és támogatást egyiküktől sem remélhetett.

Érdekes megemlíteni, hogy ebben az időben — természetesen Schmerling tudta nélkül — még egy negyedik párt is alakulóban volt. Danielik magyar helytartósági tanácsos és czimzetes püspök volt e mozgalom lelke, mint esküdt ellensége az 1848-as törvényeknek, melyektől az egyház tekintélyét féltette. Worafka kormánytanácsos, a pesti rendőrség főnöke útján figyelmeztette a bécsi köröket, hogy az 1848-iki törvények visszaállításába bele

[1] Andrássy német nyelvű feljegyzése. Gr. Andrássy-levéltár.
[2] Léderer I. 144.
[3] Kossuth iratai V. 96.

ne egyezzenek.[1] Úgy látszik, hogy ez az egyházfő, ki világfi létére sokat költött, bár elegendő pénze nem volt hozzá, a rendőrminiszterrel szeretett volna érintkezésbe lépni, hogy állandó pénz zavarától ezen az úton szabaduljon. A dolog úgy is állott, hogy Mecséry a rendelkezésére bocsátotta volna a meg felelő pénzösszeget, mely szükséges lett volna az ő, Kovách Lajos íróval együttesen kidolgozott tervének keresztülviteléhez. Danielik megegyezett Mecséryvel, hogy mozgalmat indít hívek szerzésére közelebbről nem ismertetett programmjukhoz. Minderről csak annyit tudunk, hogy legelső föltétele volt: a közös ügyek közös tárgyalása. Viszont minden körülmények között alkotmányosan kormányozzanak.[2] E programm számára a legszélesebb körökben igyekeztek volna úgy társadalmi úton, mint a sajtó révén híveket toborozni. Danielik azt kivánta, hogy szándékukról — Worafkán és Kováchon kívül — senki teremtett fiának tudomása ne legyen.

Mecséry nem nagyon osztozott Danielik optimizmusában, mely a terv sikerének kilátásait nagyon is túlbecsülte. Ellenkezőleg azt tartotta, hogy a kölcsönös közeledés rohammal keresztül nem vihető, hanem csak lassan, előrelátással lehet boldogulni. «Pontról-pontra» óhajtotta Mecséry a kormány ellenségeit meggyőzni, «hogy csakis ezen az alapon lehet teljes, valódi, őszinte és állandó békét biztosítani».[3]

Ám az ily szirénhangok kora immár rég lejárt. Egy pillanatig — közelebbi adatokat nem tudunk — komoly válság fenyegette a miniszteriumot és különösen Schmer-

[1] Worafka Mecséryhez, Pest, 1861 jun. 5. A cs. kir. belügyminiszt. irattára.

[2] Ugyanaz, 1861 okt. 18. U. o.

[3] Mecséry Worafkához, Bécs, 1861 okt. 24. U. o.

ling helyzetét.[1] De a mily gyorsan jött a veszély, épp oly gyorsan el is múlt; az államminiszter befolyása továbbra is mértékadó maradt. Erejének biztos tudatában életbe léptette Schmerling az úgynevezett «provizorium»-ot.[2] Azt tervezte, hogy a «rend» helyreálltáig úgy a magyar helytartóságot, mint az összes megyei bizottságokat hatályon kívül helyezi.[3] Helyükbe katonai biróságokat állított. Parancsainak végrehajtására gróf Pálffy Móricz altábornagyot nevezte ki Magyarország helytartójává. Ez az egész fellépésében katonás és hajlíthatatlan szigorú férfiú,[4] kit még a forradalom idejéből gyűlöltek,[5] kérlelhetetlen ember hirében állott, a ki mindenkit eltipor, a ki útjában áll.[6] Jelszava, melyet léptennyomon hangoztatott, ez volt: «A magyarok terrorizmusának véget kell vetni».[7] Ily elveket vallván, akarat nélküli eszközévé lett Sehmerlingnek, minden politikai élet teljes elfojtására.

Ismét zord idők nehezedtek hazánkra. A ki a kormánynyal nem tartott, azt «rebellis»-nek tekintették. Nyáry Pállal, Tisza Kálmánnal, gróf Szápáry Gyulával, gróf Széchenyi Bélával és báró Eötvös Józseffel együtt gróf Andrássy Gyulát is a «nemzeti koaliczió egyik korifeusa»-ként tüntették föl egyik rendőri jelentésben. Ezt a «koaliczíót» egyfelől azzal vádolták, hogy az országban az ellentállást szervezi, másfelől, hogy a külföld liberális

[1] Werther, Bécs 1861, szept. 26, megjegyzi, hogy: solche Krisis ist in diesen Tagen wieder vorübergegangen, diesmal aber war sie ernster als sonst.

[2] A császár kézirata Forgách Antalhoz, Bécs 1861 nov. 5. A cs. kir. belügym. irattára.

[3] U. o.

[4] Werther, Bécs, 1861 nov. 6.

[5] Kecskeméthy naplója 108.

[6] U. o.

[7] U. o.

elemeit a magyar alkotmány visszaállítása érdekében beavatkozásra akarja rábírni.[1] Erős okunk van ez állítás megbízhatóságában kételkedni. Bizonyos, hogy — miként Eötvös — Andrássy se vehetett részt ebben az időben semmiféle agitaczionális mozgalomban. Deákkal egyetértve, kétségtelenül került minden lépést, mely a törvényes útról eltéríthette volna. Nyilvánvaló, hogy a parlament feloszlatása és a katonai uralom életbeléptetése őt is mélyen lesújtotta. Hiszen gyakran lehetett ekkor mérsékelt emberektől is hallani: «Schmerlingnek előbb-utóbb buknia kell»,[2] sőt a «Magyarország» szerkesztője, Pompéry állítólag azt mondta Eötvösnek: «Nagy halott lesz: Ausztria és Magyarország».[3]

Schmerling azonban mindvégig meg volt győződve, hogy Magyarország belép az összbirodalmi parlamentbe és hogy nem lesz «nagy halott», hanem az általa remélt hatalmas egységes birodalom fog létrejönni. És még hozzá minő eszközökkel látott hozzá e czél eléréséhez! Egy ujságban — lett legyen az osztrák vagy magyar — sem volt szabad az aktuális alkotmánykérdést érinteni.[4] Politikai összeesküvőknek katonai biróságok által való elitéltetésével akarta elrettenteni és engedelmességre kényszeríteni azokat, kik külföldi segítséggel kiséreltték meg Magyarországot Ausztriától elszakítani.[5] A legvisszásabb jelenségekre se fektetett súlyt és nem engedte magát hirhedt jelszavától eltántoríttatni: «Wir können warten». Varázsformulája, melylyel a magyarok minden ellen-

[1] Worfka Mecséryhez. Pest, 1861 aug. 23. Mecséry Schmerlinghez 1861 aug. 29. A cs. kir. belügym. iratt.

[2] Worafka, 1861 decz. 7. A cs. és kir. külügymin. iratt.

[3] Worafka, 1861 decz. 7. A cs. és kir. külügymin. iratt.

[4] Gróf Pálffy Mecséryhez, Buda, 1869 ápr. 13. A cs. kir. belügym. iratt.

[5] Többek között Nedeczky István és Beniczky Lajost halálra, Almássy Pált 20 évi súlyos börtönre itélték.

állását letörni vélte, hirhedt «Verwirkungs-Theorie»-ja volt, mely szerint az a nép, mely uralkodójával szemben fegyverhez nyúl és e harczban vereséget szenved, minden jogától megfosztható. Ez olyan nézet volt, melyet különben már az öreg Metternich is hangoztatott 1851-ben, midőn a száműzetésből hazatért. Az egykori birodalmi kanczellár úgy gondolkozott, hogy a régi magyar alkotmányt az 1848-iki törvényhozás, ez utóbbit pedig a függetlenségi nyilatkozat semmisítette meg; így hát Magyarországnak tényleg nincsen alkotmánya. De e premisszákból Metternich mégis más következtetéseket vont le, mint Schmerling. Ha az «eljátszás» (Verwirkung) álláspontjára helyezkedett is, még sem mondta, hogy Magyarországnak semmiféle alkotmányhoz nincs joga. Mint minden embernek, — mondá — úgy minden országnak is természetes konstitucziója van, mely kormányzásának alapja. Lehet ugyan Magyarországot meghódítottnak tekinteni, de azért nem szabad oly oktalannak lenni, hogy az ember minden még fennálló épületet leromboljon, vagy hogy a termékeny földet készakarva elpusztítsa. Ha tehát Metternich elvben el is ismerte az «eljátszási» elméletet, azért gyakorlatilag a történelmi alapon való uralkodás mellett volt. Ő maga hívta fel a magyar ókonzervativokat, hogy a kormányhoz csatlakozzanak és hogy ily módon ők maguk járuljanak hozzá a rendszerváltozáshoz.[1]

Mennyire különböztek Metternich e tételei a Schmerling kormányzati elveitől, melyeknek legnagyobb ellensége az eddigi törekvésnek teljes sikertelensége volt! Semmi mást el nem ért Magyarországon, mint azt, hogy

[1] Zsedényi Ede herczeg Bretzenheim Ferdinándhoz. Bécs, 1851. nov. 25. Herczeg Windisch-Graetz Lajos hagyatékából. Érdekes Metternichnek herczeg Schwarzenberghez intézett 1849 jun. 26-iki levele is. «Aus Metternichs Nachlass.» 8-ik köt. 478—484. l.

őt tekintették a kiegyezés főakadályának, a melyet minden áron el kell távolítani. Bár jól tudta ezt, mégsem akarta törekvéseinek tarthatatlanságát belátni.[1] A porosz miniszter, írta Werther, megint láthatja, mennyire nem voltak képesek még az utóbbi évek keserű tapasztalatai sem eltériteni a doctrinaer gondolkozású Schmerlinget attól, a minek keresztülvitele — Magyarország jelenlegi közvéleményét tekintve — a képzelet szüleményének látszik.[2] Ha egyáltalán áll az, hogy semmiféle politika sem lehet el a siker hódító ereje nélkül, úgy bizonyára állott ez a Schmerling-féle rendszerre nézve, mely a lehető legkedvezőtlenebb viszonyok között igyekezett a monarchiát újjáalakítani. Állandó sikertelenség átka alatt volt kénytelen a legnagyobb kárt szenvedni. Akármerre nézett az államminiszter, mindenütt csak ellenfelet láthatott. Most már a német-osztrákok is engesztelhetetlen gyűlölettel állottak vele szemben, mióta a szabadság elvét, melynek apostolaként kitörő lelkesedéssel fogadták, hűtlenül elejtette. Sőt ezeknek egyik tekintélyes és szellemileg is legkimagaslóbb szárnya hevesen meg is támadta Magyarországgal szemben folytatott várakozó politikáját és a «sikertelenségek marazmusának» végzetes jelzőjével illette.[3] A rendkívül tehetséges Kaiserfeld, az autonom-párt vezére, ki a Deák-pártiakkal összeköttetést tartott fenn,[4] erélyesen követelte, hogy mielőbb oldják meg a magyar kérdést, a mi nélkül az egyensúly helyreállítása a monarchiában el sem képzelhető. Az évekig tartó alkotmányválság labirinthusából — Kaiserfeld szerint — más út ki nem vezethet, mint az, mely az 1848-iki törvényekből indul ki. Beszédei, melyek nyiltan kimondották azt, «a mi —

[1] L. von Przibram, «Erinnerungen eines alten Österreichers» 137.
[2] Werther, 1865. ápr. 2.
[3] Krones, «Moritz v. Kaiserfeld», 213.
[4] U. o. 223. old.

tudatosan és öntudatlanul — lidérczenyomásként nehezedett minden osztrák hazafi keblére,[1] bizonyára mélyen sebezték vala Schmerlinget, ha ugyan ez már a frankfurti fejedelmi kongresszuson be nem bizonyult volna.

Itt teljes hajótörést szenvedett az a terve, hogy a német szövetség reformálásával Ausztriának németországi túlsúlyát Poroszország hátrányára minden időkre megvalósíthassa. Poroszország ellenállásán, mely az osztrák reform-akta tárgyalása czéljából Frankfurtba 1863 augusztus 16-ikára összehívott «Fürstentag»-on nem akart résztvenni,[2] semmivé lett a büszke álom, hogy egész Németország a Habsburgok védőszárnyai alá kerüljön. De meghiúsult Schmerling titkos vágyakozása is, a ki a német alkotmány reformját fel akarta használni az ausztriai német-czentralista rendszer megszilárdítására, hogy aztán a szlávokat és a magyarokat annál jobban elnyomhassa. Ez a hajótörés pedig aligha növelte tekintélyét a császár előtt, ki a helyett, hogy a német császárok koronázási székhelyén jutalmat és elismerést talált volna, határozott személyes vereségben részesült. Uralkodók mindent inkább megbocsátanak, mint a nekik személyesen szerzett sérelmet, és Schmerling épp ezt a hibát követte el akkor, midőn császárját Frankfurtban előtérbe tolta, a nélkül, hogy a biztos diadal felől már előre tisztában lett volna.

[1] Kaiserfeld saját szavai Stremayrhez 1864. decz. 6-án intézett levelében. Közli Weber Ottokár a «Neue Freie Presse» 1907 szept. 1. számában.

[2] Ausztria elnöklete alatt egy direktoriumnak kellett volna az új szövetség ügyeit intéznie; e mellé — szintén Ausztria elnökletével — szövetségtanácsot terveztek. Minden három esztendőben nyilvános gyűlést tartottak volna a tartománygyűlések delegátusai, de csak tanácskozási joggal. Fontos volt továbbá az a rendelkezés, hogy az új német szövetségnek szavatosságot kellett volna vállalnia Ausztria egész birtokállományáért.

Schmerling mindezek ellenére még mindig biztosnak érezte helyzetét, kétségtelennek tartván, hogy ügye végre is győzni fog. Pedig már is eléggé ingott a föld a talpa alatt. A külvilág már látta, hogy napjai meg vannak számlálva és hogy személyében letünő csillaggal van dolguk,[1] csak ő maga nem sejtett semmit. Nem vette észre azt a heves agitácziót, melyet ellene a magyar ókonzervativok folytattak, a kik megbuktatására állítólag még gróf Clam-Martinitzczal, a szláv-feudális nemesi csoport vezérével is szövetkeztek.[2] Sőt saját minisztertársa, gróf Esterházy Móricz is fáradhatatlan aknamunkát fejtett ki ellene a császárnál és ebben Mailáth is segédkezett neki.[3]

Deák igen bölcsen cselekedett, midőn a Schmerling elleni hadjárat előmunkálatait az udvarnál oly nagy kegyben álló ókonzervativoknak engedte át. Jól tudta, hogy mit cselekszik, a mikor nem hallgatott sem Eötvösre, sem Trefortra, kik úgy vélekedtek, hogy kár a vezetést a mágnásoknak átengedni, mert ezek a kiegyezést könynyen fektethetnék 1847-es bázisra. Ám Deák nyugodtan nézte e vakondok-munkát és várta az alkalmas pillanatot, hogy súlyos szavát a megfelelő időben hallassa.

1865 április 16-dikán vélte ezt az időpontot elérkezettnek. Ekkor tette közzé a «Pesti Napló»-ban a nevezetes «husvéti czikket», melyet a minisztérium teljes mellőzésével közvetetlenül a koronához intézett.[4] Ebben azt fejtette ki, hogy közös uralkodó és közös védelem mellett is fennállhat a magyar szent korona országainak alkotmányos szabadsága, a nélkül, hogy az egyik rész

[1] Kaiserfeld Stremayrhez, 1865 márcz. 25. L. «Neue Freie Presse» 1907 szept. 1.

[2] Mecséry Schmerlinghez, 1861 decz. 18. A cs. kir. belügym. iratt.

[3] Egy magasrangú kortárs szóbeli közlése. L. még Kónyi III. 427.

[4] Kényelem szempontjából e czikket Kónyi III. 401. szerint közlöm, hol egész terjedelmében megtalálható.

a másikat szükségképen elnyelné. A hányszor csak Magyarországon elégedetlenség és elszakadásra való hajlandóság mutatkozott, ennek mindannyiszor az osztrák tanácsadók voltak az okai, mert az alkotmányon egyszerűen túltették magukat, hogy Magyarországot Ausztriával összeolvaszszák. Szerencsére — és ezt Deák kifejezetten hangoztatja — ilyenkor mindig maguk az uralkodók voltak azok, kik e végzetes lépést elkerülték, «kik — mélyebb belátással s szigorúbb lelkiismeretességgel — a magyar alkotmány ellen intézett rendeleteket visszavonták, a sértett törvényeket helyreállították s a nemzet bizalmát és reményét ismét felélesztették».[1]

A husvéti czikk a nemzet körében valóságos szenzácziót idézett elő. De a császár is örömmel vette tudomásul, hogy a czikket Deák írta. A kibékülés előjelei egyre szaporodtak. A császárt, ki április 30-dikán a pozsonyi «Liget»-ben tartott lóversenyen katonai kiséret nélkül jelent meg, a közönség viharos «éljen»-kiáltásokkal üdvözölte.[2] Annak is nagy politikai jelentősége volt, hogy 1865 májusában az ókonzervativok «Debatte» czímű bécsi lapjában három czikk jelent meg,[3] mely Ausztria és Magyarország közös ügyeivel foglalkozott. Ludassy, a lap szerkesztője, Deák beleegyezésével közölte e czikkeket, a melyekben teljes elismerést nyert az a felfogás, hogy e két államnak közös ügyei is vannak, s hogy ezek közé tartoznak a külügyi képviselet, a hadsereg, ezeknek költségei, valamint a közös vám- és kereskedelmi szövetség. Ezenkívül a czikkek azt is tárgyalták, hogy a közös ügyek mi módon intézendők. A központi parlament intézményének elvetésével, a szerző — a ki úgyszólván

[1] Kónyi III. 402.
[2] A pozsonyi rendőrfőnök távirata. A cs. kir. belügym. irattár.
[3] Kónyi III. 411—434.

maga Deák volt — a paritás alapjára helyezkedett. E szerint «a két egyenlő rangú, hasonló jelentőségű és ugyanazonos jogú tényező» közti tárgyalás alapelvéhez ragaszkodva, a közös ügyek közös intézése úgy képzelhető, hogy e két tényező mindegyike egy a szükséges meghatalmazással ellátott küldöttséget választ és «e két küldöttség egymás közt és a koronával egyezségre jut a közös ügyek iránt». A mennyiben a két bizottság nem tudna megegyezni és a döntés mégis sürgős volna, új felhatalmazás nem volna szerezhető, az egyesült bizottságoknak jogukban állana egyszerű *szótöbbséggel döntő* határozatot hozni. Báró Eötvös egyáltalán nem helyeselte, hogy a Deák-párt e fontos nyilatkozata először az ókonzervativ «Debatte»-ban jelenjék meg és hogy a Deák-párt tulajdonképeni organuma, a «Pesti Napló», csak nevetséges fordítást közöljön.[1] «A dolog — írta Andrássynak — bosszantó, mert a bécsieket még inkább megerősíti azon meggyőződésben, hogy Deák és mi többiek kéz alatt Apponyiékkal egyetértünk és a császárral az osztrák konstituczionalizmus rovására akarjuk kiegyenlíteni ügyeinket . . . Ha így folytatjuk, még Ferencz-Józsefrendet kapunk mindnyájan.»[2]

Andrássy, ki a «Debatte» czikkeinek megjelenésekor nem volt Pesten, szintén elégedetlen volt azok tartalmával, de egész más értelemben, mint Eötvös

[1] Kónyi III. 422., a Debatte 3-ik czikkét is közli magyar fordításban, a mely annak idején hatóságilag tiltva volt.

[2] Eötvös Andrássyhoz, Svábhegy, 1865 máj. 18. Gróf Andrássy-lvtár. Továbbá így ír: «Való az egész dolognál csak annyi, hogy Ludassy (a «Debatte» szerkesztője) Deáknál volt és a kiegyenlítés módjáról kikérdezte. Deák erre szokása szerint elmondta nézeteit, Ludassy haza ment s mindent leírt, s később, a mint mondják, az egészet Deák előtt felolvasta s kérdezte, vajon szólhat-e róla, mit Deák megengedett, mi által azon nevetséges helyzetbe jutottunk, hogy pártunk állítólagos programmja az ókonzervativok lapjában jelent meg s a «Napló» által csak fordításban közöltetett.»

vagy Ghyczy is, a ki egyáltalán azt tartotta, hogy az egész közzététel alkalmatlan időben történt.[1] Andrássy, a ki jól tudta, hogy a közös ügyek kérdésének megoldásában rejlik az uralkodó és a nemzet kiegyezésének alapja, ezzel a problemával már régóta és behatóan foglalkozott. Terebesi tartózkodását tehát most arra használta föl, hogy ebben a kérdésben végeredményre jusson. Teljes bizalommal számított arra, hogy Deák szükség esetén elfogadja az ő álláspontját.

Éppen mikor már azt vélte, hogy a kérdés kulcsát megtalálta, jutott kezébe a «Debatte» szóban forgó czikksorozata. Azonnal elhatározta, hogy tiltakozik, remélvén, hogy szóbeli érintkezés útján meg fogja nyerni az «öreg urat». Maga Andrássy írja, mily zokon esett Deáknak az ő ellenkezése,[2] a mit teljes nyiltsággal adott elő. «Hát Te is azt hiszed, mint Ghyczy — támadott rá Deák, — hogy én az országot elárultam?» A gróf minden érvelésére, melylyel álláspontját igazolni kívánta, konok hallgatás volt a válasz. Mert ha hívei közül valakire, úgy Andrássyra bizonyára föltétlenül számított Deák, bízván abban, hogy nézeteit a gróf habozás nélkül fogja magáévá tenni. Ezért érintette őt a csalódás oly fájdalmasan. E találkozás után egy ideig még kerülte is kedvenczét, sőt úgy látszott, hogy egyenesen haragot tart reá. De már néhány nap mulva ismét közeledett Andrássyhoz és szokott barátságos modorában így szólította meg: «Minthogy a közös ügyek tárgyalására vonatkozó eszméimet elfogadni nem akarod, fölteszem, hogy tudsz jobb módot is; kérlek tehát, jőjj el hozzám és közöld velem gondolataidat». Andrássy eleget tett Deák meghívásának, megjelent az

[1] Kónyi III. 432.

[2] *Kónyi*, III. 434—437. A mint Kónyi szíves volt velem közölni, a közös ügyek tárgyalására vonatkozó egész dolgozat Andrássytól származik.

«Angol királynő» szállodában és előadta véleményét. Deák, ki e bizonyítgatásokat nyugodtan hallgatta, a midőn magának a 26 szakaszból álló tervezetnek[1] felolvasására került a sor, ismeretes szokása szerint a szállodai szoba ajtaját lezárta. Andrássy indítványának veleje az volt, hogy a közös ügyek intézését a paritás alapján alakult két egyenlő rangú testületre kell bízni.[2] Ehhez képest mind a magyar, mind az osztrák országgyűlés bizonyos számú kiküldöttet választ.[3] Mindkét testület magában véve különkülön zárt egészet alkot és semmiesetre sem köthető meg a kiküldő parlamentek részéről utasítással,[4] a mint ezt a Deák-féle javaslat tervbe vette. Ez az eljárás — mint Andrássy szóbelileg tüzetesen kimutatta — könnyen arra az eredményre vezethetne, hogy a döntés súlypontja kettő helyett négy tanácskozó testületre forgácsolódhatnék szét.[5] Véleményeltérés esetében a két bizottság — egymástól független parlamentekhez hasonlóan — írásbelileg érintkezzék, izenetek útján.[6] Andrássy meg volt győződve arról, hogy ez iránt egyáltalán fölösleges külön intézkedni: mi történjék, ha a várt megegyezés nem sikerül? «Épp azért fognak megegyezni — úgymond, — mert az egyik testület a másikat nem szavazhatja le.»[7] E tekintetben határozott ellentétben állott Deákkal, kinek javaslata szerint: meg nem egyezés esetében a két delegáczió együttes ülésben szótöbbséggel döntene. Andrássy a Deák-féle együttes ülés intézményét az októberi dip-

[1] «Az én indítványom a közös ügyek kezelése módjáról.» Gróf Andrássy-levéltár.

[2] 1. §.

[3] 2. §.

[4] 8. §.

[5] Kónyi III. 436.

[6] A többi kérdés tekintetében a következő §-ok intézkednek a 11., 12., 13. és 14. §§.

[7] Kónyi, III. köt. 436. o.

loma összbirodalmi országgyűlésével azonosnak tekintette, miért is nagyon félt, hogy ez megvalósulás esetén idővel központi parlamentté erősödhetnék.

Az «öreg úr» Andrássy javaslatát tetszéssel fogadta, mondván: «No, ez sikerült, én is ezt kerestem, de nem tudtam megtalálni; ez Columbus tojása!»[1] De az együttes ülés tervét, mely végső szükség esetében nyerne alkalmazást, sehogy sem akarta elejteni.

A külvilág mit sem sejtett ezekről az előkészületekről, melyek a nemzet vezérének lakásán — az 1867-iki delegáczionális törvény valódi műhelyében — folytak. A be nem avatottak csupán a «Debatte»-ban megjelent czikkeket ismerték, melyek a bécsi udvarra bizonyára szirén-dalként hatottak. A mit I. Ferencz József 1861-ben úgy jelzett Ghyczynek, mint a kiegyezés szükségképpeni előfeltételét: a hadsereg, külügyi képviselet és az ezekre vonatkozó pénzügyek közössége, mindazt a Deák-féle czikkek is keresztülvihetőnek mondották.

Jellemző az udvar hangulatára nézve, hogy a császári kabinetiroda a «Debatte»-nak Deák czikkeit tartalmazó számait több példányban szerezte meg. A kibékülés talaja tehát ennyiben már a császár részéről is termékenynyé lett volna téve. A közeledés azonban Pesten történt meg, hova a gazdasági egyesület hívta meg a Felséget a kiállítás megszemlélésére. A császár, a nélkül, hogy miniszterei közül akár egyet is megkérdezett volna, elfogadta a meghivást.[2]

«Az öröm nagy volt», «lelkes, szivélyes fogadtatás» — jelentette Worafka kormánytanácsos, a pesti rendőrfőnök

[1] Andrássy tervezetében mindezek a pontok megvannak, melyek később törvénynyé váltak (1867. XII.). A közös miniszteriumot a 16. §-ban inditványozta.

[2] Werther, Bécs, 1865 jun. 8.

[3] Worafka távirata, Pest, 1865 jun. 1. A cs. kir. belügym. irattára.

Bécsbe[3] — melylyel az uralkodót, ki 1854-ben utoljára látogatta meg a magyar fővárost, ünnepelték. Midőn pedig a császár a budai várban a primás üdvözlő szónoklatára magyarul válaszolt, beszédét hétszer szakította meg az ország nagyjainak szűnni nem akaró, harsogó éljenzése.[1] A Felség szavai tényleg fordulópontot idéztek elő Magyarország sorsában. «Mint mindig — mondá az egybegyűlt mágnásoknak — úgy most is határozott akaratom az, hogy magyar koronám országainak népét a lehetőséghez képest minden tekintetben kielégítsem.»

Az új rendszer gyümölcse még a császár pesti tartózkodása alatt megérett: a magyar helytartótanácsot ismét felállították és a katonai hatóságokat hatályon kívül helyezték. A császár Pesten a közélet irányadó tényezőivel folytatott megbeszélések alapján meggyőződött arról, hogy Schmerling az új országgyűléssel sohasem fog megegyezésre jutni. Ebben a tudatban tért vissza Magyarországból, de még mindig végleges elhatározás nélkül. Ez csupán akkor következett be, midőn teljesen belátta, hogy Schmerlingnek az osztrák parlamentben sincsen már semmi gyökere. Most már nem számíthatott annak a rendszernek eredményességére, mely nemcsak Magyarországon, de Ausztriában is a legnagyobb ellenszenvet keltette. E kritikus pillanatban rohanták meg a császárt a magyar ókonzervativok, kérvén őt, hogy mielőbb tegyen valamit, hogy a pesti tartózkodás által előidézett jó benyomás feledésbe ne menjen. Ennek első eredménye Mailáth Györgynek junius 26-dikán udvari kanczellárrá történt kinevezése volt, a Schmerlingnek vakon engedelmeskedő gróf Zichy Hermann helyébe, kinek távozását a porosz követ minden oldalról óhajtott eseménynek nevezte.[2]

[1] Worafka távirata, Pest, 1865 jun. 7. A cs. kir. belügym. iratt.
[2] Werther, Bécs, 1865 jun. 10.

Ekkor tört ki valójában a válság. Schmerling tudta és megkérdezése nélkül állott be e mélyreható rendszerváltozás a magyar ügyek intézésében.

Az államminiszterre nézve a háta mögött a korona nézetében beállott fordulat bizonyára súlyos vereséget jelentett. A császár csupán Maíláth végleges kineveztetése után hivatta magához Rainer főherczeget, mint a minisztertanács elnökét, hogy ezt vele tudassa. Rainer főherczeg rögtön kijelentette, hogy ily körülmények között egy pillanatig se maradhat meg többé hivatalában. Azonnal szabadságot kért, mit a császár meg is adott.[1] Kihallgatás után a főherczeg minisztertanácsot tartott, hol éppen megtett lépéséről be akart számolni.

Kevéssel a minisztertanács tagjainak összegyűlése előtt Schmerling és gróf Mensdorff között, a ki 1864 október óta a külügyeket is vezette, igen jellemző párbeszéd folyt le. Schmerling egészen őszintén, leplezetlenül tárta föl ekkor Mensdorff előtt végtelen keserűségét a miatt, hogy a császár sem a pesti út, sem Mailáth kineveztetése alkalmával nem kérte ki az ő tanácsát. Mensdorff azonban, mintha csak megbizatása lett volna császári ura nevében szólani, sietett szárazon és röviden ellenvetni, hogy a császár magyarországi látogatása alatt azt a benyomást szerezte, hogy a kiegyezést mindkét országban kivánják, de az az eddigi úton egyáltalán nem érhető el.[2] Biz ez olyan felelet volt, mely még azt az illuziót is kétségtelenül eloszlatta, a melyben Schmerling a Felségnél élvezett pozicziója tekintetében magát esetleg még ringatta. Hogy a korona bizalmát teljesen elvesztette, arról Mensdorffal történt találkozása után egyáltalában nem kételkedhetett többé — hacsak struczpolitikát foly-

[1] Werther, Bécs, 1865 jul. 5. és 10-iki jelentései. Werther az állítja, hogy adatait megbízható forrásból merítette.

[2] Werther, 1865 jul. 5.

tatni és javíthatatlan optimista lenni nem akart. De ha netalán még ingadozott volna is, minden reménységének szárnyát szeghette az a konferenczia, melyet Rainer főherczeg a császári audienczia után összehívott. A minisztertanács, a mint erről az egyik résztvett tag értesít, rendkívül viharos volt.[1] A politikai helyzet tüzetes megbeszélése[2] után Schmerling június 27-én — tehát Mailáth kineveztetése után közvetlenül — beadta lemondását, melyet Ő Felsége azonnal el is fogadott.

E férfiúra, ki jelszavát: «Wir können warten» oly pathetikusan és büszkén hirdette, mindenesetre jellemző, hogy voltaképp egészen az utolsó perczig csalódásban ringatta magát küszöbön levő bukása felől. Pedig már hónapokkal előbb jelezte azt az ókonzervativ gróf Dessewffy.[3] De Schmerling oly erősen bízott a császár kegyében, hogy még 1865 május 31-én is kifejtette házi ujságírója, Fröbel előtt programmját, melylyel Magyarországot az általa tervezett «parlamentarischer Gesamtkörper»-be bekebelezni akarta.[4] Eszébe se jutott, hogy már az 1863-iki «grossdeutsch» fiaskójával kegyvesztetté vált és hogy szövetkezett ellenségei előtt nyitva az út, melyről nyílvesszeiket rábocsáthatják. Ő, ki hivatalnoki sorban nőtt föl, hol — különösen ebben az időben — ellenmondásnak az elöljáróval szemben nem volt lehetősége, hozzá szokott ahhoz, hogy államférfiui bölcseségének és ügyességének erejében mindenkor rendületlenül bízzék. Az óvatosságra intő tanácsokat semmibe sem vette.[5] Helyesen mondja Kaiserfeld reá vonatkozó bizalmas levelében:

[1] Egy beavatott kortárs szóbeli közlése.

[2] A minisztertanács lefolyásáról — sajnos — nincs közelebbi értesülésünk.

[3] Kónyi, III. 437.

[4] Fröbel, Ein Lebenslauf II. 375. o.

[5] Fröbel, i. h. Przibram i. h. 136. és 137. o.

«Önbizalma valóságos dölyfösség, bizalma könnyelműség, határozottsága makacsság».[1] Mint maga az államminiszter is egy izben önmagárál mondotta: ő tulajdonképpen katonának született,[2] a hol a vezényszó dönt, és azt gondolta, hogy az állami életben is ugyanilyen reczipe szerint lehet eljárni. Azt hitte, hogy a népképviselet csak arra való, hogy megszavazza azt, a mit felülről elrendelnek. A képviselőket is egyszerű államhivatalnokoknak tekintette, kik a fölöttes hatóságnak föltétlenül engedelmeskedni tartoznak. Mutatja ezt a képviselőház elnökségéhez intézett egyik átiratának czímzése: «An das k. k. Präsidium des Abgeordnetenhauses». Külső megjelenésében is megnyílott volt parancsoló lénye. Feszes tartása, arczkifejezése, éles metszésű orra és tekintete előhaladott korában is a született vezetőre vallottak. Pedig ez inkább csak külső látszat; bensejében számos olyan fogyatkozása volt, a mely őt e vezető, parancsoló szerepre kevésbbé tette alkalmassá. Hiányzott — mint maga a hozzá oly közel álló Fröbel is bevallja — az emberismerete, valamint az államférfiút jellemző az a tehetség, hogy az emberekkel kellően bánni tudjon, őket irányítani és akaratának alárendelni képes legyen. Igazi államférfiú bizonyára mindent elkövetett volna, hogy az államfőnél kisebb állású embereket is megnyerjen munkatársakul.[3] Ilyesmit méltóságán alulinak tartott. Ez a lekicsinylés, melylyel az összes körülötte működő tényezőket illette, teszi érthetővé, hogy bukása őt annyira meglepte. Nagy számítási hiba volt részéről azt képzelnie, hogy mindenkit, a ki útjában van, eltehet láb alól a nélkül, hogy az ebből származó utólagos veszedelem elmaradna. Csak olykor-

[1] Kaiserfeld levele, 1865 márcz. 25. Közli Weber, «Neue Freie Presse» 1907 szept. 1.

[2] Fröbel, II. 303.

[3] Fröbel, i. h. II. 380.

olykor villant föl benne a belátásnak egy szikrája, mely őt a helyes eszközök megválasztására vezette, mikor ez egyszersmind személyes becsvágyának kielégítésére is alkalmas volt. De az a kiválóan eszményi férfiú sem volt Schmerling, a minőnek néha festik. Ahhoz kétségtelenül jól értett, hogy másokat elbuktasson és rovásukra emelkedjék. Így egyáltalán nem riadt vissza attól, hogy annak a gróf Rechbergnek, ki őt nyeregbe segítette, az első kedvező alkalommal nyakát szegje, hogy ezáltal a kabinetben a hegemoniát a maga részére szerezze meg.[1] E mellett viszont nem volt meg benne a bátorság az őszinteségre sem. Nem a magyarok, kiket később ugyancsak leszorított, csúsztak-másztak hozzá, a mint ezt el akarta hitetni,[2] hanem ellenkezőleg ő tolakodott az ókonzervativokhoz, hogy vállaikon a miniszteri állás magaslatára emelkedjék. Még később is, a hányszor miniszterválság volt, sohasem riadt vissza attól, hogy a vele tartó lapokkal magát előtérbe ne helyeztesse, így akarván a figyelmet maga felé irányítani. Sőt arra is képes volt, hogy minden igaz ok nélkül, valamely ürügy alatt, kihallgatásra jelentkezzék a Felségnél, nehogy nála feledésbe menjen.[3]

[1] Fröbel, i. h. II. 332, valamint gróf Rechberg levele Manteuffelhez, közli Münz S. «Neue Freie Presse» 1906 jul. 27.

[2] Fröbel i. h. II. 204.

[3] Báró Orczy Béla anyjához, Bécs 1871 okt. 21. «Dazu hat er die Schwäche, so oft eine Ministerkrise eintritt, à plusieurs reprises sich beim Kaiser Audienzen erteilen zu lassen, in welchen er ihm, da er Präsident des Obersten Gerichtshofes ist, etwas aus seinem Ressort, was aber gewöhnlich nur etwas Unwichtiges, plutôt prétexte que matière d'intérêt ist, vorträgt; au fond aber nur darum geht, damit es heisst: Schmerling hat wieder Audienz beim Kaiser, also ist er der Auserwählte.» Báró Orczy ebben az időben osztályfőnök volt a cs. és kir. külügyminisztériumban. Anyjához német nyelven irott kiadatlan levelei és magyar nyelvű naplója, melyeket ennél a munkánál felhasználhattam, a mint már említve volt, elsőrangú forrást alkotnak. Anyja született Berényi grófnő volt.

A mily kevéssé ismerte Schmerling az embereket, épp oly kevéssé volt tájékozva a terepen, a melyen építeni akart. Azt hitte magáról, hogy hivatva van a régi Ausztriában új rendszer megteremtésére. József császár czentralisztikus eszméivel telítve, az egységes államot, nagy mintaképéhez hasonlóan, szilárdabb alapokra akarta fölépíteni, mint a hogy ez Bachnak sikerült.

De szem elől tévesztette, hogy a politikában nem lehet efféle jelszavakkal boldogulni, mint a minők a: «Wir können warten» és a «Verwirkungstheorie». Őt a lehetetlen lelkesítette, midőn korának számos tapasztalata daczára, arra igyekezett, hogy Magyarországot a központi parlamentbe csábítsa. Még akkor is, ha gróf Forgách udvari kanczellár nem kötötte volna ki hivatalba lépésének föltételéül az általános, közvetlen választások kizárását Magyarországon, — Schmerling még ily általános közvetlen választás keresztülvitelével sem tudott volna eredményt elérni. Ki biztosította volna azt az eredményt, melyet az általános választásoktól az államminiszter várt? Talán a magyar polgárság? Ez az akkor még igen gyenge társadalmi osztály teljesen a vezérszerepet vívő nemességgel tartott. A köznép a földesúr szavának engedelmeskedett és az ezek által vezetett nemzeti propagandát támogatta. Munkásosztályról, mint számottevő tényezőről, a 60-as évek első felében Magyarországon beszélni se lehetett, ilyesminek nyoma se volt.[1] A nemzetiségeknek szintén nem volt meg az az erejök, hogy Schmerling javára döntő szerepet játszhassanak. Nagyon tévednek, kik még ma is azt hiszik, hogy csak arra lett volna szükség, hogy a császár — Forgách tanácsával szem-

[1] Wertheimer Ede: «Zur Geschichte der Internationale in Oesterreich-Ungarn», «Pester Lloyd» 1908 aug. 26—27. számok. — Lásd még: Schäffle, «Aus meinem Leben» II. 229 l.

ben — az általános, közvetlen választói jog nagy ágyújához nyuljon és az ellentálló magyar nemesség letört volna. Sokkal bizonyosabb, hogy Schmerlingnek előbb-utóbb buknia kellett, mert nem állott reális alapon. Hiába figyelmeztette őt Liliensteini Falke, a ki született magyar és akkor még fiatal hivatalnok volt az államminiszterium elnöki irodájában, — hogy a «Rechtsverwirkung» elméletével semmire sem fog menni; épp oly sikertelen volt Mende stiriai képviselő intése, a ki mint «Bach-huszár» szolgált Magyarországon és közvetlen tapasztalatból ismerte az itteni viszonyokat és embereket.[1] Egész szereplése emlékeztet Mirabeau utazójára, ki a térképen röptében megy át völgyön, hegyen, folyón és csupán a valóságos utazásnál veszi észre legnagyobb meglepetésére, hogy a hegyek és folyók mennyire akadályozzák őt haladásában.

Schmerlingnek buknia kellett. Két olyan homlokegyenest ellentétes irányt, minőt a Deák vezérlete alatt álló magyarok és Schmerling politikája képviselt, nem lehetett öszeszeegyeztetni. Buknia kellett végül, mert megtagadta azokat a szabadelvű eszméket, melyeknek emelkedését köszönhette és mert ezeknek megtagadásáért saját pártja is ellenségévé lett. Népszerűségének elvesztése és elhibázott német politikája renditették meg a felség bizalmát államférfiú-képességében.

Mindezek ellenére azonban még az ellenkező álláspонton levők sem vitathatják el tőle az elismerést, hogy nagy czélokra tört. De a terveinek keresztülvitelére felhasznált erők helytelen értékelése miatt a játszmát véglegesen el kellett veszítenie. Bukásával szenvedett hajótörést az utolsó nagyszabású kisérlet a czentralizmus keresztülvitelére. Magyarországra nézve e hajótörés élet-

[1] Przibram, «Erinnerungen», 137.

kérdés volt. «Ha Magyarország — mondja gróf Andrássy egyik hátrahagyott följegyzésében — rá tudta volna magát szánni, hogy a Reichsratba belépjen, ezzel az ország sértetlen fennmaradásának eszméjéről kellett volna lemondania. Elvesztette volna konzervativ jellegét, hogy a forradalom elemévé váljék».[1]

[1] Gr. Andrássy-lvtár.

HETEDIK FEJEZET.

A FÖLFÜGGESZTÉS POLITIKÁJA.

Schmerling bukását mind innen, mind túl a Lajthán az eddigi kormányrendszerrel való tökéletes szakításnak ítélték. Magyarországon nyilt, nyugodt formában jutott kifejezésre a megelégedés a februáriusi férfiak eltávolítása fölött. Megint nagy reményekkel várták a jövendő eseményeket. Az alkotmány ellen intézett támadás sikeres visszautasítása után, nem kellett többé tartani Magyarország összeolvasztásától Ausztriával egy nagy egységes állammá. Az erre irányuló kisérletek teljes hajótörést szenvedtek. Nem volt erőhatalom, a mely még egyszer meg merte volna próbálni a lehetetlent. Hiába dicsekedett — a mint beszélték — Schmerling magyar udvari kanczellárja, gróf Zichy: fogadni merne, hogy két hónap alatt megnyitja a magyar országgyűlést. Megbukott, mielőtt szavát beválthatta volna. Helyébe olyan kanczellár lépett, a ki ellentétes irányzatnak hódolt. Mikor az októberi férfiak kezéből 1861-ben kihullott a zászló és ők ezt cserben hagyták, mégis akadt egy közöttük, a kinek volt bátorsága, hogy a főrendiház utolsó ülésén az októberi diploma kibocsájtását megvédelmezze. Ez a rettenthetetlen férfi, a kinek a császár a kanczellári állás betöltésénél éppen e magatartása miatt előnyt adott báró Sennyey fölött, Mailáth György volt. Életkorra nézve jó negyvenes volt a legfőbb magyar méltóság viselője, a ki rendszerint

álmodozva, apathikusan nézett maga elé. Csak akkor villant föl tekintete és látszott megelevenedni máskor álmosan ernyedt szemefénye, ha olyan tárgyról beszélt, a mely őt lebilincselte. Ilyenkor rögtön fölismerhette mindenki, hogy mélyen gondolkodó, határozott elmével van dolga. Őt, a kit föltett szándékaiban határozottság, szilárdság és kritikus ítélőképesség jellemzett, az önálló cselekvés becsvágya hevítette. A testestől-lelkestől ókonzervativ Mailáth nem ismert magasabb czélt, mint az októberi diploma igéreteinek megvalósítását. Az ő szemében, a mint hímezés nélkül ki is nyilatkoztatta, a Schmerling-féle februáriusi pátens nem jelentette az októberi pátens további fejlesztését, sőt ellenkezőleg, az előbbiben az utóbbinak diametrális ellentétét látta.

Miként Mailáth Magyarországon, Ausztriában gróf Belcredi Richard vette át a Schmerling örökét. Már márczius végén Schmerling utódjának emlegették.[1] Tényleg ki is nevezték az ő helyébe államminiszterré és ezenkívül a minisztertanács elnökévé. Gróf Esterházy Móricz nem tud elég dicsérő szót találni Belcredi számára és valóságos szerencsének mondotta, hogy a császárnak ilyen tanácsadója akadt. Ő az az ember — tette hozzá, — a ki nem csupán alapos szakértelemmel, hanem a szükséges erélylyel is rendelkezik mindazoknak a nehézségeknek leküzdésére, melyeket a legközelebbi idő rejt méhében.[2] Esterházy bizalma Belcredi képességeiben annál érthetőbb, mert az új miniszter elvtársainak szűkebb köréhez tartozott. 1864 óta Csehország helytartója, abban a hírben állott a szikár, középtermetűnél kisebb, arczban semmi különösebb vonást fel nem tüntető Belcredi,[3]

[1] Werther, Bécs 1861 márcz. 30.
[2] Ugyanaz, Bécs 1861 szept. 26.
[3] Kecskeméthy Aurél naplója, 216. l.

hogy kifejezetten föderalista érzelmű. Ausztria *valamennyi* tartománya történelmi jogainak és sajátosságainak megőrzése a pragmatika szankczió alapján és az egységes monarchia keretében, ez volt megingathatatlan politikai hitvallása.[1] Belcredi neve épp oly kevéssé volt alkalmas arra, mint a Mailáthé, hogy Ausztria német liberálisai valami jót reméljenek 1861 februáriusi fiatal alkotmányuk érdekében. Tényleg csakhamar komor hangulatok vettek erőt az osztrák-német alkotmányhű politikusokon. Mindenekelőtt attól tartottak, hogy a magyarok, elcsábítva saját jövőjük munkálásának egoizmusától és csakis a maguk biztonságára gondolva, a liberálisan érző Ausztriát prédáúl engedik az abszolutisztikus hajlamu föderalistáknak. Az osztrák-német sajtó nyomatékosan hangot adott ennek a félelemnek, mely annál megokoltabbnak látszott, mert hiszen Schmerling kormányzása idején volt egy pillanat, a mikor ők ennek Magyarországgal szemben való eljárását helyeselték. Az egész osztrák baloldal, élén Herbsttel és Giskrával, végnélküli kézrázogatással fejezte volt ki az államminiszternek tetszését a «Verwirkungs» theoriájáról szóló tana fölött.[2] Mindazonáltal az osztrák-németek jajszava nem maradt Magyarországon visszhang nélkül. Rábírt olyan egyéniségeket, mint gróf Andrássy és báró Eötvös,[3] hogy kimutassák annak alaptalanságát. «Néhány igénytelen szó a Lajthántúli liberálisokhoz» czímű és a «Pesti Napló»-ban megjelent czikkében gróf Andrássy intette az osztrák-német alkotmánypártot, hogy ne azonosítsa magát a czentrálista bürokrácziával, a mely

[1] Graf Ludwig Belcredi: «Ein österreichischer Staatsmann» a «Die Kultur», cz. folyóiratban, 6. évf. 288. Lásd még: (Pollák H.) «Dreissig Jahre aus dem Leben eines Journalisten.»

[2] Belcredi's Fragmente, a «Die Kultur» cz. folyóiratban 6. évfolyam 401.

[3] «Hetilap» czímű közlönyében.

«az abszolutizmus ördögét» még most is a falra festi, abban a reményben, hogy talán mégis megjelenhetik. A gróf rámutatott, hogy valahányszor Ausztriában abszolut kormányzást akartak behozni, a mértékadó körök sohasem mertek hasonló szándékokkal Magyarország felé fordulni. Nemkülönben figyelmeztetett arra, hogy közvetlenül az 1848-iki törvények megalkotása előtt, a magyar liberális párt első szavát Ausztriához intézte, hogy a szabadságot csak úgy látja biztosítottnak, ha a Lajthántúl is alkotmányos kormányzat lesz. E kijelentésnek köszönheti megszületését az osztrák szabadság. A Reichsrat 1861-ben helyeselte ugyan a magyar országgyűlésnek katonai erővel való feloszlatását, de ő (Andrássy) bizton állíthatja, hogy honfitársai között nincs egyetlenegy okos ember sem, a ki visszatorlásra gondolna. «Mi» — írta Andrássy — «e hű kitartásért csak egy jutalmat várnánk: biztosságot az iránt, miszerint Lajthán túl is már általános lett a meggyőződés, hogy mielőtt szabad lehessen valaki, tudnia kell igazságosnak lennie, hogy nincs már párt, mely hinné, hogy az osztrák birodalom szabad állam lehet, ha nem mindkét fele az, végre, hogy nincs alkotmány, mely biztosítva legyen, ha azt mindkét fél el nem fogadhatja. Hogy ez (a biztosság) valahára teljesüljön, értsük meg egymást.»[1] Más alkalommal, egy banketten, melyet Széchenyi István emlékezetére rendeztek, Andrássy így végezte köszöntőjét: «Emelem tehát poharamat a birodalom két felének egyetértésére, a közös szabadságokat illetőleg.»[2] A grófnak ezek a nyilatkozatai bizonyítják, hogy őszintén át volt hatva attól a meggyőződéstől, hogy itt is, oda át is, ki kell bontani a szabadság zászlóját és rajta lenni, hogy az soha többé el ne tűn-

[1] «Pesti Napló» 1865 aug. 6. «Néhány igénytelen szó a szabadelvűekhez a Lajthán túl.»

[2] Lederer, a. a. O. I. 150.

jék a népek szemköréből. De e tekintetben mindig abból a föltevésből indult ki, hogy Ausztria becsületesen mondjon le Magyarország beolvasztásának szerencsétlen eszméjéről, a mely már annyi vérbe került és a monarchia jóllétét aláásta.[1] Jogosan föltehető, hogy Andrássy és Eötvös kéznyújtását az osztrák liberalisok elfogadták és így egyengetve volt az út a kölcsönös eszmecserére a Lajthán inneni és túli országok között. A közeledés gondolata jó segítségre talált a Belcredi-kormány okozta szorongatott helyzetben. Midőn Andrássy «igénytelen szavakat» intézett az osztrák liberálisokhoz és pohárköszöntőjét elmondotta, még mindig sötétben tapogatóztak az új kormánynak Magyarországgal szemben tápláló tulajdonképpeni czélja iránt. Mély titokzatosság borította összes terveit. A Belcredi-miniszterium «politikai rejtély» volt, a melynek megfejtésén egyelőre hiába fáradoztak. Eközben Mailáth udvari kanczellár egy kissé meglebbentette a módok és eszközök fátyolát, hogy miképen készül politikáját Magyarországon keresztülvinni. Okulva a tapasztalatokon, melyeket 1861-ben a vármegyék helyreállításával szereztek, a mikor ezek — 52 önálló törvényhozó testülethez hasonlóan — az országgyűlés követendő irányát megszabták: Mailáth az agitáczió e tűzfészkeit most nem akarta érvényesüléshez juttatni. Féltek, hogy a legutóbbi törvénytelenségek fölött marasztaló ítéletet hoznak és ezáltal ismét fellobbantják az 1861-iki esztendő mély izgalmait. Az összehívandó országgyűlés ugyan állítsa vissza az alkotmányt, de a vármegyék reaktiválása maradjon későbbre. Mailáthnak az volt szándéka, hogy a vármegyéket a Schmerling által adott szervezetben hagyja meg; ugyanis választott tisztviselők helyett kinevezett tisztviselők vezessék tovább az ügyeket. A «hivatalnok-

[1] Lederer, I. 150.

főispánokhoz» intézett elnöki leiratában Mailáth utasította ezeket, hogy a régi törvényhatósági rendszer életbeléptetésének késedelmén támadó aggodalmakat oszlassák el annak a kijelentésével, hogy a kormány a vármegyei rendszert «a magyar alkotmány egyik legértékesebb gyöngyének» tartja, de éppen ezért óvakodnia kell, hogy «azt a törvényes út mellőzésével, az elengedhetetlen premisszák nélkül, veszedelmes és szenvedélyes kitörések színhelyévé tegye, a milyenek — a viszonyok téves felfogása mellett — könnyen előfordulhatnak».[1] E pillanatban a törvényhatóságok ügye volt a legégetőbb kérdés, a melynek megoldásától az új kormány sorsa függhetett. A mérsékelt ellenzék ugyan kiadta a jelszót, hogy a kormányrúd mellett levő magyar államférfiak akczióját semmivel sem szabad nehezíteni, sőt inkább az ország bizalmával támogatni kell őket a magyarellenes hatalmas udvari párt és a czentralisztikus érzelmű bürokráczia ellenében. De ez a jelszó nem mindenütt talált meghallgatásra. A nemzet jelentékeny része hevesen követelte — mint az alkotmányos élet alapföltételét — a törvényhatóságoknak eredeti alakjukban való helyreállítását. Mert könnyen megtörténhetett, hogy egy erős kisebbség, mely tagadhatatlanul megvolt, kétségbe vonja az új országgyűlés törvényességét, mivel a választások nem az erre hivatott törvényhatóságok útján mentek végbe. Gróf Andrássy azok közé tartozott, a kik a vármegyék érdekében emeltek szót és az ideiglenes állapot fentartását «politikai hibának» mondották. Noha ő sem akart a korona magyar tanácsosainak szükségtelen nehézségeket okozni, mégsem volt abban a nézetben, hogy ellentmondás nélkül minden kormánycselekedetet helyeselni kell, mert — így nyilatkozott — «az alkotmányos mérleg elveszti természetes

[1] Közzétéve a Pester Lloyd-ban, 1865 aug. 31.

helyzetét, hogy ha az ellenzék súlymértéke is a kormány serpenyőjébe kerül». Különböző, igen fontos politikai okokból Andrássy nem tudott egyetérteni az udvari kanczellár eljárásával. Tekintettel arra, hogy most — nem mint 1861-ben — egész Magyarország el van telve hittel és bizalommal a helyzetváltozás iránt, így szól Andrássy: «A megyéket vissza kellene állítani azon jogokba, melyekben őket a 48-iki törvény meghagyta, már azért is, miszerint a fejedelem lássa, hogy a törvényesség kimondása hazánkban csodákat tud mívelni; hogy lássa, miszerint a 65-iki megyék annyira különböznek a 61-iki megyéktől, a mennyire különbözik azon remény, melyet a fejedelem legujabb *nyilatkozatai és tettei* a nemzetben ébresztettek, azon állapottól, melybe a Schmerling, Nádasdy és Reichenstein kormány erőszakolta a nemzetet; hogy újolag lássa, mit Pesten tapasztalhatott, *hogy a rendet a hazában nem az egyesek erélyes működése, hanem az összes népség szabad akarata tartja fenn.*»[1]

Andrássy nem kételkedett, hogy a törvényhatóságok elegendő politikai belátással rendelkeznek arra, hogy — a magyar államférfiak kívánságainak megfelelően — minden kritikától tartózkodjanak és a volt kormány tetteinek megitélését kizárólag az országgyűlésre bízzák. A kihágásoktól való túlzott félelem tökéletesen alaptalannak látszott előtte. Tehát úgy vélekedett, hogy az udvari kanczellárnak, a helyett, hogy elfordul a municzipiumoktól, politikája keresztülvitelében inkább azok szükséges segítségét kellene keresnie. Oly elengedhetetlennek látta Andrássy a törvényhatóságok visszaállítását, hogy még a provizorium *bevégzett* tényével szemben is sürgette azt. «A körülményekhez képest» — hangsúlyozta Andrássy — «inkább tízszer rendeletet változtatni, mint megmaradni egy oly

1 «Pesti Napló» 1865 szept. 10-iki szám. Andrássy vezérczikke.

intézkedés mellett, mely a czélnak árthatna. Az alkotmányos élet a csatákhoz hasonlít, nem lehet minden lépést előre változatlanul meghatározni. A kormány törekvése, a körlevél saját szavai szerint: «a törvényes állapotok országgyűlés útján leendő valósítása.» Ez a czél, a többi csak részlet. E czélban mindnyájan egyetértünk. E téren tehát erős a kormány. Erős kormánynak pedig engednie szabad. Miért ne változtatná tehát a kormány a részleteket, *ha a közhangulat a czélra nézve azt mondja: «Ha ez a czélod, a 65-iki megyék nem fogják akadályozni.»*[1]

Mailáth nem volt az az ember, hogy ilyen intelmek és egyes vármegyék heves tiltakozása által a már egyszer elhatározott intézkedéstől eltéríttesse magát. Ennélfogva ragaszkodott ahhoz, hogy a vármegyék jelenlegi ideiglenes állapotukban ejtsék meg az országgyűlési képviselők választását.

Az 1865 deczember havára egybehivott új országgyűlés segítségével kivántak visszatérni az alkotmányos rendszer helyreállításának Schmerling által elhagyott útjára. Azonban lehetséges volt-e ez mindaddig, a míg az osztrák örökös tartományokban fennállott a Reichsrat, egy olyan törvényhozó testület, a melynek előfeltétele az egységes állam fennállása volt? Egyenesen kizártnak kellett tekinteni a viszonyok rendezését, olyan alkotmány talaján, a mely nem ismeri el Magyarország önállóságát. Az volt a nagy kérdés, vajon a Reichsrat hajlandó volna-e lemondani czentralisztikus jellegéről és hozzájárulni az 1848-iki magyar alkotmány elismeréséhez, a mely a februáriusi pátensben megalkotott Reichsrathban való részvételről semmit sem akart tudni. Gróf Belcredi reménytelennek vallott minden kísérletet, mely a meglevő alapon keresi az ellentétek kiegyeztetését. Egyáltalán nem

[1] «Pesti Napló» 1865. szeptember 10-iki sz. Andrássy vezérczikke.

tartotta képesnek a Reichsratot arra, hogy lemondjon a fikczióról, mely szerint de jure az egész birodalmat képviseli. Ellenkezőleg, Belcredi azt vélte, hogy minden politikus, a ki e gyülekezet részéről ily önmegtagadást föltételez, nagymérvű naivitásról tesz tanúbizonyságot. És legmagasabb fokú politikai oktalanságnak vélte, hogy a Pesttel folyó tárgyalásokkal egyidejűleg Bécsben ülésezni hagyják a Reichsratot, melynek szelleme — mint ő mondja — a monarchia belső bomlását mozdította elő és a magyarokat elriasztotta, a helyett, hogy magához vonzotta volna.[1] Ezért abban a chaosban, melyben akkor a monarchia volt, nem talált más kivezető útat, mint a februáriusi alkotmányt, illetőleg ennek szervét: a Reichsratot egyidőre «fölfüggeszteni.» Az uralkodónak ez az akarata az 1865 szeptember 20-án öltött testet és ugyanannak a a napnak reggelén közzétett manifesztumban jutott köztudomásra.[2] Szept. 20-án estig a dolgot a legszigorúbb titokban tartották mindenki előtt.[3] Gróf Esterházy saját nyilatkozata szerint ez csak annak az óvatosságnak volt köszönhető, hogy az államminisztériumból eltávolítottak minden, még Schmerling által kinevezett hivatalnokot is és ezeket új, megbízható elemekkel pótolták.[4] Főtényezője az állami aktusnak,[5] a mely a közügyek intézését illetőleg egészen új irányt szabott, éppen ez a gróf Esterházy volt, a ki azzal büszkélkedett, hogy a szeptemberi manifesztum alapvázlatát már 1865 január hóban elkészítette. Ő a császárnak nem is tanácsolta volna — így nyilatkozott báró Werther előtt — a következményeiben

[1] «Fragmente» Belcredis, mitgeteilt von dessen Sohn Graf Ludwig in: «Die Kultur», 1906, 418 u. 419. o.

[2] Közölve Bernátziknál «Die österreichischen Verfassunggesetze» cz. m. 275. o.

[3] Werther, 1865 szeptember 21.

[4] Ugyanaz, 1865 szeptember 26.

[5] Ugyanaz, 1865 szeptember 28.

oly nagy jelentőségű pesti útat, ha az uralkodó őt már akkor nem biztosította volna, hogy az általa (Esterházy által) javaslatba hozott elvek tényleg meg is valósíttatnak.[1] Esterházy befolyása alatt a császár meggyőződött, hogy az eddig követett úton teljes lehetetlenség a magyarokkal megegyezésre jutni. Az ő közreműködésének eredménye a szeptemberi manifesztumban foglalt rendszerváltozás. A nyilvánosság előtt ezt a «szünetet a szűkebb Reichsrat alkotmányos működésében» azzal okolták meg, hogy jogilag lehetetlen «egy és ugyanazon szolgáltatást a birodalom egyik részében megbeszélések tárgyává tenni, míg az egyidejűleg a többi részekben általánosan kötelező birodalmi törvényként kezeltetik.»[2] Az államminiszter annyira át volt hatva e rendszabály feltétlen szükségességétől, hogy még később is, mikor állásától már visszalépett, politikájának igazolására írott «Fragmente» czímű művében így nyilatkozott: «A fölfüggesztés (az alkotmány fölfüggesztése) által Ausztria legelső, legfontosabb és legveszedelmesebb kérdése, t. i. a magyar kérdés a békés megoldás felé vitetett;[3] sőt nyomatékosan megjegyzi: a későbbi, 1867-iki kiegyezés voltaképpeni dátuma 1865 szeptember 20.[4] Az ő meggyőződése szerint az addigi módszerrel sohasem jutottak volna el ehhez a békeműhöz. Vagy az abszolutizmushoz kellett volna folyamodni, vagy pedig a legmerevebb dualizmus következik be, a mely az Ausztria és Magyarország közötti viszonyok minden közösségét megsemmisítette volna.[5]

A nélkül, hogy Belcredinek erről sejtelme lett volna, Andrássy is helyeselte a szeptemberi manifesztumban

[1] Werther. 1867 szeptember 26.
[2] Szeptemberi manifesztum.
[3] Fragmente Belcredis i. h. 399. l.
[4] Ugyanaz. S. 441.
[5] Ugyanaz. S. 419.

lefektetett alapelveket. Igaz ugyan, így vélekedett, hogy a februáriusi alkotmány fölfüggesztése számos, bár soha meg nem valósítandó, de tényleg mégis óhajtott parlamentáris eszmét tett tönkre és ez által reményeket és érdekeket sértett. «A szeptember 20-iki pátens» — mondja Andrássy — «egyenesen Magyarország érdekének szempontjából motiválja a februáriusi alkotmány és a szűkebb Reichsrat fölfüggesztését. E két tény tehát közelebb hozta Magyarországot a fejedelemhez, — mindenesetre lehet állítani, hogy legalább annyi erőt nyert itt, a mennyit vesztett a Lajthán túl.»[1]

Semmi kétség, hogy a Magyarországgal való mielőbbi kiegyezés szüksége döntőleg befolyásolta a kormány határozatait. De első sorban mértékadó volt a fenyegető porosz konfliktus, a melybe egy, alkotmányválság által nagyon meggyengített monarchiával nem mertek belemenni. «A helyzet» — mondja Belcredi — «úgy benn, mint kifelé annyira feszült volt, hogy még akkor is, ha kétségtelen a Reichsrat törvényessége, az állam existencziájának érdeke szükségessé tette volna a szakítást az eddigi politikával és nem volt szabad visszariadni még államcsinytől sem, hogy hatályon kívül helyeztessék olyan alkotmánytörvény, mely a népek szétválasztására vezet.»[2] Gróf Belcredi azonban nem akarja megengedni, hogy ő egyáltalán államcsinyt követett volna el és hátrahagyott «Fragmente»-jében teljes határozottsággal védekezik ilyen vádak ellen, a melyeket személyére ráhalmoztak. A februáriusi alkotmányt nemcsak kezdettől fogva halvaszületett gyermeknek itélte,[3] hanem törvénytelennek tartotta az egész Reichsratot is, mivel hiányzott jogszerűségének

[1] Andrássy hátrahagyott följegyzései, 1866-ból. Gróf Andrássy levéltár.

[2] Fragmente Belcredis i. h. 419.

[3] Fragmente Belcredis.

minden föltétele;[1] «következésképpen» — így végzi az államminiszter — «nem lehet szó Belcredi által végbevitt «államcsiny»-ről, mert e fogalom alatt mégis csak *törvényes* állapotok erőszakos megszakítása értendő.»[2]

De lett légyen bár benső meggyőződése gróf Belcredinek, hogy ő államcsinyt nem követett el, mégsem lehet tagadni, hogy fölfüggesztési politikája ilyennek a színét viseli. Hiszen a februáriusi alkotmány határozott formában azt az ünnepélyes biztosítást tartalmazta, hogy «a birodalmi alkotmányt» minden időkre «csorbítatlanul» fogják megtartani és megtartatni. Mindenesetre helyesebb lett volna, nyiltan és fentartás nélkül beismerni az állami érdek követelte szakítást az alkotmánynyal. Mivel más, mint a februáriusi alkotmány alapján elérendő megoldáshoz a német-liberális képviselők közreműködésére nem számíthattak,[3] erőszakos kivezető úthoz kellett folyamodni. «Most már szabad volt a megegyezéshez vivő út», mint a szeptemberi manifesztum mondja.[4] Azt egyelőre elérte Belcredi, hogy hatályon kívül helyezett oly testületet, mely mindeddig útjában állott a békés érzelmek érvényesülésének, mivel önmagát «birodalmi parlament»-nek, a magyar országgyűlést pedig csak szűkebb jogkörű intézménynek tartotta. A míg azonban a feudálisok lelkesedéssel üdvözölték Ausztria belső alakulásának e tökéletesen forradalmi átváltozását, a magyarok pedig a részükről sem nem kivánt, sem elő nem segített manifesztumot nem lármás örömmel, hanem komoly elégtétellel

[1] Belcredis Eragmente.

[2] U. o.

[3] Lásd Faiserfeld 1865 aug. 30-iki pettaui beszédét és a mit «Fragmente»-jében (6. évfolyam 419.) Belcredi elmond.

[4] Przibram, «Einnerungen» cz. művében emliti, hogy nem Mayer Bernát, hanem Belcredi maga szerkesztette a szeptemberi manifesztum legnagyobb részét.

fogadták,[1] addig a német alkotmánypárt körében az új rendszer gyors összeomlására látszottak számítani. «Hadd muljanak csak el az új párok mézeshetei — ez volt akkor olvasható egyik legelőkelőbb közlönyükben — és majd csak ismét kisüt a czentralisták napja.»[2]

Az egységes államért rajongók, kikről Andrássy egyszer megjegyezte, hogy élni se tudnának, ha mindjárt reggelire, legalább gondolatban, föl nem falnának jókora darabot Szent István birodalmából,[3] — hatalmas szövetségre akadtak a katonai pártban, a mely törhetetlenül ragaszkodott ahhoz a nézetéhez, hogy az 1848/9-iki események következtében Magyarországgal, mint hódított tartománynyal kell elbánni.[4] Gróf Crenneville — gróf Grünne visszalépése óta a császár első főhadsegéde — ugyan szerfölött tartózkodónak és óvatosnak mutatkozott beszédeiben; mégis egyes czélzásaiból könnyen meg lehetett érteni, hogy ő is híve a Schmerling-féle «Verwirkung»-theoriának.[5] Kevésbbé diplomatikusan viselkedett a második főhadsegéd, gróf Coudenhove, a ki kevéssel a császár legutóbbi pesti útja után (1865 június), így szólt a bécsi porosz katonai attaché-hoz: Nem a császár előzékeny lénye, nem a császárné megjelenése Pesten, lesznek befolyással a politikai differencziák megoldására, hanem egyedül az ágyúk, az ultima ráczió a magyarokkal szemben.[6] Igy gondolkozott a tábornokok túlnyomó része is. Gróf Gröben őrnagy porosz katonai attaché jelenti Berlinbe, hogy ő ezek közül egyetlenegy olyannal nem beszélt a magyar kérdésről, a ki hitetlenül rázva a fejét,

[1] Báró Eötvös a «Hetilap»-ban.

[2] «Neue Freie Presse», 1865 szeptember 24.

[3] Andrássy hátrahagyott följegyzései, 1862—65. Gróf Andrássy-levéltár.

[4] Gróf Gröben jelentése, Bécs, 1866 január 24.

[5] Ugyanaz.

[6] Ugyanaz.

ne mondta volna: Mindez már megvolt és most sem fog jobban sikerülni, mint régebben.[1]

Ilyen kilátások közt ült össze Pesten 1865 deczember 11-én a magyar országgyűlés. Az új országgyűlésen, a mely hivatva volt szabályozni Magyarország és ezzel együtt az egész monarchia jövendő sorsát, ismét megjelent gróf Andrássy Gyula is, mint Sátoralja-Újhely (Zemplén vármegye) képviselője. Mindjárt választásakor megtette azt a döntő kijelentést, hogy minden erejével az alkotmányos vármegyék helyreállítása és a felelős magyar minisztérium kinevezése érdekében fog síkra szállani, mert — úgymond — e két alkotmányos tényező közreműködése nélkül a kiegyezésnek még csak megkísértését sem tartja lehetségesnek.[2] Andrássy nagyon jól tudta, hogy Bécsben nem tesznek kifogást az udvari kanczellár, országbíró és tárnokmester ellen, föltéve, hogy ez utasításait az államminiszter kezéből kapja. De éppen olyan jól tudta azt is, hogy ott rögtön hallatlan botrányról beszélnének, ha ezek a méltóságok önállóan mernének — cselekedni. Eddig — mondja Andrássy — az egész világ nem látott mást a magyar udvari kanczellárban, mint az államminiszter egyik első osztályfőnökét. Ha azonban az udvari kanczellár felelős miniszterré változnék át, akkor nem akadna olyan osztrák miniszter, a ki még csak gondolatban is megkísértené, hogy tőle engedelmességet követeljen. Ezért vonakodtak Bécsben, hogy létrejőjjön a magyar minisztérium, mely egyedül az uralkodónak és a törvényhozásnak felelős.[3]

Eltelve ily eszméktől, melyek megvalósítására az újonválasztott képviselők legmérsékeltebbjei is törekéd-

[1] Gröben gróf, Bécs 1866 jan. 24.

[2] Lederer I. 151.

[3] Andrássy hátrahagyott följegyzései, 1862—65. Gróf Andrássy-levéltár.

tek,[1] foglalja el helyét gróf Andrássy az országgyűlésen, melyet a még koronázatlan uralkodó 1865 deczember 14-én figyelemreméltó beszéddel nyitott meg. A császár, elutasítva egyfelől Schmerling «Verwirkung»-theoriáját, másfelől Deáknak a szigorú jogfolytonosságra vonatkozó álláspontját, a pragmatika szankcziót választotta kiindulási pontul a bekövetkezendő tárgyalásokhoz. A trónbeszéd teljes nyomatékkal hangsúlyozta az októberi diplomában és a februáriusi pátensben megállapitott közösügyek elismerését. Ugy ezek szabályozását, mint a monarchia nagyhatalmi állásának biztosítását az országgyűlési tevékenység legfontosabb feladataiként jelölte meg. A magyar nyelven elhangzott meleg szavak, melyekben a császár a kiegyezés létrehozatalának és a kölcsönös bizalom erősbítésének szükségéről nyilatkozott, nemkülönben Erdélynek és Horvátországnak az anyaországgal való egyesítése ügyében már megtörtént intézkedések felsorolása — a budai királyi palota trónteremében összegyűlt képviselőkre és főrendekre a legjobb benyomást tették. Viszont kellemetlenül érintette az országgyűlés tagjait a monarchia egységének s a királyi jogoknak erős hangsúlyozása, valamint a szándékos hallgatás, melylyel a trónbeszéd a felelős magyar minisztérium életbeléptetése fölött átsiklott. Épp oly kedvezőtlenül hatott az a kijelentés, hogy az 1848-iki törvények jelenlegi alakjukban össze nem egyeztethetők a monarchia fenntartásával és ez az érdek a kérdéses törvények revizióját feltétlen kötelességévé teszi az egybegyűlt országgyűlésnek.[2]

Azok számára, a kik a szeptemberi manifesztum kibocsátása után az 1861-ik feliratban foglalt kívánságok haladéktalan teljesítését várták, csalódást hozott a trón-

[1] (Szász Károly) Egy képviselő naplójegyzetei, 75. o.
[2] A trónbeszéd, közli Kónyi, i. h. III. 503.

beszéd. De elképzelhető volt-e, hogy az uralkodó, a ki 17 éven keresztül az abszolut monarchia légkörében nőtt fel, most egyszerre mint tökéletesen alkotmányos király fog a magyar országgyűlés rendei elé lépni, hogy mindent megadjon nekik, a mire szívük vágyakozik? És még akkor is, ha az uralkodóban meg lett volna az önlegyőzés ereje, hogy lemondjon jogokról, a melyek birtokát eddig elválaszthatatlan kapcsolatban állónak látta saját méltóságával, — vajon az őt körülvevő magyar tanácsosok eltűrték volna-e a szuverénitás jelentékeny korlátozását egy felelős, parlamentáris kormányzat javára? Az ókonzervativok, a kik egész életüket az újkor demokratikus eszméi és parlamentáris formái elleni harczban töltötték és a kik szívós kitartással tudták nézeteiket megvédelmezni — bizonyára alkalmasok voltak arra, hogy a részükről oly mélyen tisztelt 1848 *elötti* állapotok megmentésére még egy utolsó kisérletet tegyenek. Minden belátással biró, okos politikus előtt nyilvánvaló volt, hogy még sok küzdelembe fog kerülni, a míg sikerül az ókonzervativokat vagy megtérésre kényszeríteni, vagy őket a nyeregből kivetni.[1]

Egyelőre még a békés és a megegyezést óhajtó hangulat volt túlsúlyban a képviselők többségénél. Maga Deák is, jóformán jelszóképpen, azt az utasítást adta, hogy: fődolog, jó lábon maradni az uralkodóval, a ki még nem szokhatott hozzá a parlamentarizmus különféle sajátosságaihoz.[2] E jelszónak megfelelt a Ház elnökségének megválasztása. Ghyczyt, a ki az 1861-iki országgyűlés elnöki állásában a tanácskozások rendkívül okos és pártatlan vezetésével kitünő nevet szerzett magának, a többség most megbuktatta. Föltehető, hogy ő maga, a ki

[1] Egy képviselő naplójegyzetei, 13. o.
[2] Kónyi, III. 496.

1861-ben a határozati párthoz tartozott, törekedett most arra, hogy az elnöki tisztre lehetetlenné váljék. Egészen kizártnak látszott, hogy a többség, mely a kiegyezés felé hajlott, olyan férfiút válaszszon meg, a ki választói előtt tartott programmbeszédében a kiegyezést valószínűtlennek mondotta. A képviselőház elnöki állására Szentiványi Károlyt szemelték ki.[1] A követendő irányra nézve még jellemzőbb volt gróf Andrássynak alelnökké történt megválasztása. Róla, a ki 1861-ben mint alelnök-jelölt kisebbségben maradt Tisza Kálmánnal szemben, mindenki tudta, mennyire a szívén fekszik a korona és a nemzet kibékülése. Abból kiindulva, hogy Magyarország kielégítése a monarchiának is érdeke, ezeket mondotta köszönő beszédében, midőn alelnökké megválasztották: «Kívánatosnak tartom a birodalom másik felének népeit meggyőzni arról, hogy midőn e nemzet állami önállását feladni nem akarja, nem azért teszi ezt csupán, mert történeti joga, hanem azért, mert történeti hivatása van, melyet teljesíteni csak így képes; hogy midőn e nemzet az 1848-iki törvények lényegéhez tántoríthatatlanul ragaszkodik, nem azért teszi ezt — mint elleneink állítják, — hogy a birodalom másik felétől elszakadnia, hanem azért, hogy azzal századokon keresztül becsületes, őszinte és tartós kapocsban maradnia lehessen.» «Végre szükséges — tette még hozzá — hogy a birodalom másik fele átértse érdekét és feladatát, mely nem az, hogy Magyarországot meghódítsa, hanem hogy általa visszaszerezze azon állást, mely a közös fejedelmet és az összbirodalmat az európai hatalmak tanácsában megilleti.»[2] Ezzel a beszéddel, mely nagy feltünést keltett, Andrássy mély hatást tett. A dolgok tovább fejlődésének sorsa tényleg attól függött,

[1] Egy képviselő naplójegyzetei, 15.
[2] Lederer, I. 159.

hogy lehetséges-e a koronát és Ausztriát rábírni annak felismerésére, hogy Magyarország érdekei nincsenek engesztelhetetlen ellentétben Ausztria érdekeivel, hanem sok dologban azonosak. Ha ez a belátás utat törhet, akkor el van hárítva nagy része a gátló okoknak, a melyek a harczoló pártok közeledését eddig megakadályozták. Andrássy első sorban e nehézségek leküzdésén fáradozott. Magában a parlamentben és azon kívül is temperamentumának egész elevenségével és erélyével lépett föl a nagyhatalmi állásnak a trónbeszédben is követelt biztosítása érdekében. «Ausztria nagyhatalmi állása — mondja Andrássy — egy bizonyos értelemben mindenekelőtt magyar érdek. Meg kell neki (Magyarországnak) adni az alkalmat, hogy saját érdekében ezt megmenthesse és ez több biztosítékot fog adni, mint a világnak minden paragrafusa.»[1]

Mintha csak sejtette volna, hogy egykor hivatva lesz a monarchia külügyeinek vezetésére, nagy erővel sürgette a hatalmi eszközök megadását, melyek a kitűzött czél elérésére szükségeseknek mutatkoztak. De első sorban mélyen benső, tárgyias okok voltak azok, melyek őt ily állásfoglalásra ösztönözték. Midőn erre az elhatározásra jutott, szerfölött kényes helyzetben volt. Deák abban a felirati javaslatában, mely 1866 febr. 8-án került a képviselőház elé, megint az 1861-iki álláspontra helyezkedett, a mikor az októberi diplomát és a februáriusi pátenst elvetették, az alkotmányos törvényhatóságok visszaállítását és felelős miniszterium kinevezését követelte. A nemzet vezére, a ki most már nem említette többé — mint 1861-ben — a personal-uniót, elismerte ugyan bizonyos, Ausztria és Magyarország közt fennálló közös viszonyok

[1] Andrássy hátrahagyott följegyzései 1862—65. Gróf Andrássy-levéltár.

létezését, a melyeknek rendezése el nem kerülhető. De a leghatározottabban ellene szegült annak, hogy a feliratba oly passzust vegyen föl, a mely a nagyhatalmi állásra vonatkozik. Javaslatában csak a «közös biztonság»-ról volt szó, mint a pragmatika szankczió főczéljáról.[1] Fölfogása szerint a nagyhatalmi állás hangsúlyozásának sokkal messzibbre menő jelentősége van, mint a milyent igazolhatnának a fennálló törvények, a melyek őreá nézve egyedül irányadók.[2] Deáknak mindenki által elismert tekintélyével szemben nehéz volt a dolgok más felfogását érvényesíteni. Andrássy azonban mégis elhatározta, habár nem szívesen, hogy szembeszáll az öreg úrral. Azt tartotta, hogy a «biztonság» puszta emlegetésével nincs elégtéve a trónbeszédnek. Ez a nagyhatalmi állás érintetlen fenntartását kívánja és ellenértékül a kiegyezést ajánlja fel. Hiszen minden, a mi eddig történt, kezdve az októberi diplomán egészen a mostani országgyűlés egybehivásáig, e föltételnek köszöni létrejöttét[3] Deák,ez alkalommal inkább törvényhozó mint államférfiú, nem volt meggyőzhető; szilárdan ragaszkodott ahhoz, hogy csupán olyasmit védelmezhet meg, a mire a fennálló törvények felhatalmazzák. Ezzel az erélyes kijelentéssel szemben Andrássy azt vélte leghelyesebbnek, hogy alávesse magát. A folytatólagos ellentmondással egyrészt nem akart viszályt támasztani magában a pártban, a mit az adott viszonyok között veszedelmesnek tartott. Másrészt pedig ovakodnia kellett, hogy hosszasabb kellemetlen vitatásokkal a «biztonság»-nak Deáktól képviselt fogalmát ne tegye ki esetleges károsodás koczkázatának.[4] Andrássy engedékenysége annál

[1] Kónyi, III. 547.
[2] U. o. 508.
[3] U. o. III. 507.
[4] U. o. III. 508—509.

igazoltabb volt, mert, a mint ez már néhány nappal később kitűnt, Deák minden áron el volt szánva, hogy minden ellenkező nézettel szemben tekintélyének egész súlyát fogja latba vetni.[1] Ily helyzetben Andrássynak föl kellett ismernie, hogy egy, Magyarországon olyan kevéssé népszerű eszméért folyó mérkőzésben, a milyen a monarchia nagyhatalmi állásának megőrzése, okvetetlenül a rövidebbet húzná.

Ezek az okok pillanatnyilag alkalmazkodásra bírták Andrássyt, noha nagyon elégedetlen volt a miatt is, hogy Deák egy idő óta közeledett az úgynevezett határozati párt vezetőihez. Aggódott, hogy e közeledésen hajótörést szenvedhet a kiegyezés. Csakhamar elviselhetetlennek érezte a Deáktól teremtett helyzetet és elhatározta, hogy tekintet nélkül a vezérre, a maga külön útján fog megindulni, ha mielőbb be nem áll valami változás.[2] Deák csakugyan közeledést mutatott a Tisza és Nyáry vezérlete alatt levő balpárthoz. Ezt azért tette, hogy most is, mint 1861-ben történt, biztosítsa a felirat egyhangú elfogadását és ennek — épp úgy, mint akkor — megadja Magyarország egyértelmű megnyilatkozásának nagy erkölcsi erejét. Bármennyire elfogadható volt ez a számítás, Andrássy mégis félt, hogy az «öreg úr» érintkezése a baloldallal könnyen kelthet bizalmatlanságot és következésképpen újabb elidegenedést az udvarnál. Akár voltak, akár nem voltak Andrássynak értesülései efféle áramlatokról, mindenesetre helyes csapáson járt. A figyelmes szemlélő észrevehette, hogy kormánykörökben lényegesen lehűltek a Deák személyébe vetett remények. Akkor Bécsben eléggé elterjedt hangulatnak ad kifejezést a porosz követ, midőn megjegyzi, úgy látszik, hogy a magyar-

[1] Kónyi, III. 564.
[2] U. o. III. 563.

országi viszonyok fejlődése éppen azon az úton halad, mint 1861-ben.[1] A dolgok e folyamatának ellensúlyozására most Apponyi grófra, az ókonzervativ párt «legjelentékenyebb és legbefolyásosabb tagjára»[2] várt a feladat, hogy új pártot alakítson: a jobboldalt. Ez a csoport, mely kezdetben 22—24 főre ment, arra volt hivatva, hogy ellenőrizze a Deák-pártiak minden lépését. Egyelőre különben velük együtt a kiegyezésért kellett harczba szállania. De a legelső alkalommal, a mikor — a balpárti törekvések értelmében — túl akarnák lépni a Deákkal egyetértőleg 1865-ben megállapított husvéti programmot, Apponyi pártjának az volt rendeltetése, hogy minden hasonló kísérletnek összes erejével útját állja. Ha pedig Apponyiék föllépése eredménytelen maradna, Bécsben már el voltak készülve arra is, hogy a képviselőket megint hazaküldik.

Gróf Mensdorff külügyminiszter, rövid budapesti tartózkodás után, így nyilatkozott Werther báró előtt: hogy az országgyűlés mostani hangadó vezetői olyan rabulisták és elvlovagok, hogy velük talán nem is lehet semmiféle megegyezésre jutni. Akkor aztán fell kell oszlatni az országgyűlést és új választásokat kiírni, a melyek bizonyára békülékenyebb elemeket hoznak felszínre.[3] Ezt a felfogást Bismarck jogos skepticzizmussal vette tudomásul.[4] Mensdorff a maga optimizmusát arra alapította, hogy a nemzet óhajtja a kibékülést az uralkodóval és e kivánság teljesítése elől az újon választandó országgyűlés nem térhet ki.[5] Semmi kétség, hogy a miniszterek igyekeztek elhitetni a császárral, hogy Magyarország minden áron ki

[1] Werther báró, Bécs, 1866 febr. 7.
[2] Így nevezi őt báró Werther, 1866 jan. 24-én kelt jegyzékében.
[3] Báró Werther Bismarckhoz, Bécs, 1866, febr. 8.
[4] Ugyanaz.
[5] Ugyanaz.

akar egyezni és minden föltételnek könnyen alá fogja vetni magát, a mire nézve a császárnak és a császárnénak Pesten való hosszabb időzése szintén meg fogja tenni a magáét.

Bár Andrássy, a mint tudjuk, hajszálnyit sem szándékozott feladni Magyarország jogaiból, mégis kedvetlenül mondott volna le a nagyhatalmi állás biztosításáról. Ő, a ki összeköttetései révén ismerte az erre vonatkozó udvari törekvéseket, legalább ebben az egy pontban nem akart az uralkodónak csalódást szerezni. Tehát megpróbálta még egyszer, február 20-án, a nagyhatalmi állás mellett szót emelni. Ha teljesül a császárnak ez a kívánsága, mely annyira a szívén feküdt, ily készség talán kárpótlásul szolgált volna a hajthatatlanságért más lényeges kérdésekben. Azonban a nagyhatalmi állás eddigi alapjának változnia kellett. «Ausztria hatalmi állását tehát ott kell keresni — mondja Andrássy — hol azt a történelem bizonysága szerint legolcsóbban és legbiztosabban találta mindenkor: oly belszerkezetben, mely a két rész hazafiságában és érdekeltségében találta támaszát».[1] Mentől élénkebben kelt küzdelemre azért, hogy a monarchia ismét visszanyerje régebbi befolyását az államok tanácsában, annál hevesebben támadta az eddigi minisztereket, a kik odáig vitték Ausztriát, hogy a boldogulása érdekében annyira szükséges békéért «koldulni» volt kénytelen, a helyett, hogy ereje érzetében parancsolólag követelje annak fenntartását. Vádolta a császári tanácsadókat, hogy egy elméleti fantom: a lehetetlen czentralizmus keresztülvitelének kedvéért, előidézték az állam meggyöngülését, holott, a mint beszédében mondja, «a birodalom csak úgy lehet szabad, erős és nagyhatalom, ha Magyarország teljes jogi önállóságát saját állandó elvéül teszi. Szűnje-

[1] Lederer, I. 171.

nek meg tehát lajthántúli testvéreink — így végezte a gróf — egy szerencsétlen theoriához ragaszkodni és mi, mint a felirat jelenti, fogunk formulázni oly föltételeket, melyek mellett a mi önállóságunk az ő alkotmányosságukkal és mindkettő a birodalom hatalmi állásával megférhessen».[1] Andrássynak ez a beszéde, mely kereken kimondja, hogy a magyaroktól nem lehet öngyilkosságot kivánni, hogy egy szép napon mint osztrákok ébredhessenek föl,[2] szenzácziós hatást keltett. Visszautasítást jelentett mindazok részére, a kik titokban még mindig remélték, hogy Magyarország — a porosz követ nyilatkozata szerint — a közös ügyek alkotmányos tárgyalására hozzájárul a birodalmi képviselet szervezéséhez.[3] Két nappal később Deák teljesen szétrontotta az ókonzervativok ábrándjait, a kik, mint Bartal és Apponyi, opportunitási tekintetekből a felirat elvizenyősítésén fáradoztak és éppen azokat a helyeket akarták kihagyatni belőle, melyek az 1848-iki törvények és az ezekből következő intézkedések haladéktalan életbeléptetéséről, a felelős miniszterium kinevezéséről és I. Ferencz József megkoronáztatásáról szóltak. Deák ugyan nem tagadta meg a tőle fogalmazott és a trónbeszédre válaszul szolgáló feliratban az 1848-iki törvényeknek a trónbeszédben kivánt revizióját, de a megindulandó kiegyezési tárgyalások első föltételeként csorbítatlan helyreállításukat követelte. E kardinális pont körül forgott most az ókonzervatívok egész buzgólkodása, a kík tudták, hogy ezzel állanak vagy buknak. Deák, a kit saját barátai a kormányférfiakkal való barátkozással, ezek pedig őt a balpárttal való együttműködéssel gyanúsították, érezte, hogy nem habozhatik tovább és ennek a válságos helyzetnek véget kell vetnie.

[1] Lederer, I. 175.
[2] Lederer, I. 175.
[3] Werther jegyzéke, 1866 jan. 9.

Ebből az elhatározásából fakadt febr. 22-én az opportunisták ellen elmondott híres beszéde.[1] Minél izgatottabb volt ő maga, annál mérsékeltebben szokott beszélni; de csakhamar a nagy mértékben rendelkezésére álló érvek teljes súlyával. Elnémította nem csupán saját pártjának elégedetleneit, hanem az opportunistákat is. Hatalmas szavakkal fordult az ókonzervativok ellen, kik a törvény helyébe az opportunitás politikáját helyezték, kik csak remények teljesedéséről beszéltek és a jogfolytonosság elvét nem ismerték el. Ezzel szemben Deák hangsúlyozta, hogy lehetetlen puszta reményekkel megelégedni, hogy mindenekelőtt az 1848-iki alkotmányt kell helyreállítani, melynek zárkövét a koronázás alkotja. A míg ez meg nem történt, addig revizióról szó sem lehet, a mely csak egyetértelműleg a nemzet és a korona között mehet végbe. Nyomatékosan elítélte az opportunitás politikáját, a melynek gyümölcsei gyanánt az októberi diplomát és a februáriusi pátenst jelölte meg. De míg Deák az opportunizmus fölött pálczát tört, nem mulasztotta el egyszersmind kifejezni a magyar nemzet őszinte hajlandóságát a kiegyezés ügyeinek előmozdítása iránt. Ha a nagyhatalmi állásról a trónbeszéd értelmében nem is akart tudni, viszont újból a leghatározottabban hangoztatta mindama kötelességek teljesítését, melyeket a Habsburgok jogara alatt levő egész ország-komplexum védelme tekintetében a pragmatika szankczió a magyarokra ró. Ezen túlmenni semmi esetre sem akart. «Társuk igenis vagyunk, — így jellemzi Magyarország viszonyát — *velük* (az osztrákokkal) és *mellettük* készek vagyunk állani, de *alattuk* nem».[2]

A felirat egyhangú elfogadása, a mi Deák politikájának műve volt, meg kellett hogy győzze a kormányt,

[1] Kónyi, III. 578.
[2] U. o. III. 594.

hogy hiába remélnének új választások után más eredményt és hogy a nemzet újból és újból ugyanazokat a férfiakat küldené az országgyűlésre. Annál kevésbbé lehetett változásra számítani, mert az említett febr. 22-iki beszéd után Apponyi és Bartal is leszerelték a felirat tartalmát ostromló ellentállásukat. A dolgok menetére egyébiránt nagy befolyással volt az a szakadás is, a mely magában a miniszterium kebelében következett be. Gróf Belcredi és a kabinet magyar tagjai között teljességgel hiányzott az egyetértés. Ezeknek tudtán kívül az államminiszter közvetlenül a Deák-féle felirat szövegének közzététele után a hivatalos «Wiener Abendpost»-ban czikket adatott ki, melyben az volt mondva, hogy a felelős miniszteriumra és a törvényhatóságok visszaállítására vonatkozó követelések túlhaladják «a teljesíthetőnek mértékét». Félve a káros hatástól, melyet ilyen kijelentés a magyar országgyűlés tárgyalásaira gyakorolhat, gróf Eszterházy és Mailáth udvari kanczellár azt kivánták, hogy a «Wiener Abendpost» enyhítő magyarázatot adjon az első czikkben foglaltakról. Ez meg is történt. Már miniszterválságról, gróf Belcredinek és osztrák társainak lemondási kérvényéről beszéltek.[1] De hirtelenében megint csönd lett. Gróf Mensdorff külügyminiszter, a ki nemrég még meglehetősen felbőszülve nyilatkozott Magyarországról és pesszimisztikusan a kiegyezésről, most már ismét rózsásabb hangulattal tekintett a jövőbe.[2] A porosz követ valószínűleg nem téved, a mikor azt hiszi, hogy legfelsőbb helyről talán nyomást gyakoroltak az osztrák miniszterekre, hogy adják föl merev és elutasító álláspontjukat.[3] A császár csakugyan sürgette a kiegyezés gyors létrehozatalát és azt kivánta, hogy lehetőleg még a ma-

[1] Werther Bismarckhoz, Bécs, 1866 febr. 14.
[2] Ugyanaz ugyanahhoz, Bécs, 1866 febr. 20.
[3] U. o.

gyar fővárosban való tartózkodása alatt találják meg a kölcsönös megértéshez szükséges alapot. Kedvezően befolyásolta az uralkodót főleg az a körülmény, hogy a felirat egyáltalán nem érintette a hadsereg kérdését.[1] Tehát tévesen voltak értesülve azok, a kik attól tartottak, hogy Andrássy és Deák febr. 20 és 22-iki beszédei a császárra kellemetlen benyomást tehettek. Különösen fennforgott ez az aggodalom Andrássyt illetőleg, a ki a béke koldulásáról és arról beszélt, hogy az utóbbi osztrák államférfiak a monarchiát harmadrangú hatalommá sülyesztették. A császár haragja annál sajnálatosabb lett volna, mert éppen Andrássyt, a ki a képviselők között Deák után a legnagyobb tekintélynek örvendett, tartották eszénél és társadalmi állásánál fogva az egyetlen férfiúnak, a ki Magyarországot az udvarnál a legjobban s leghatékonyabban képviselhetné. «Hogy Deák és pártunk a császárnál acceptus legyen» — így szólott Gorove Andrássyhoz — «az legnagyobb részben a Te egyéniséged útján érhető el, s így reánk nézve nem lehet közömbös, hogy milyen a Te állásod az udvarnál; beszéded ott nem tett jó benyomást, ezt helyre kell hozni. Miként? azt a Te ügyességed fogja a legjobban eltalálni».[2]

Februárius 25-ikén, a mely napon Andrássy udvari bálra volt hivatalos, ki kellett tűnnie, hogy a császár tudomására hozza-e haragját azáltal, hogy a cercle-nél nem méltatja még egy pillantásra sem. Azonban ennek éppen ellenkezője történt. Alighogy az uralkodó észrevette a grófot, hozzá lépett és örömét fejezte ki a fölött, hogy őt minapi betegsége után ismét egészségesnek látja. A császárnak ez a szivélyessége felbátorította Andrássyt, hogy az udvari szokás ellenére egy kérdést

[1] Werther Bismarckhoz, Bécs, 1866 febr. 20.
[2] Kónyi, III. 601. Gorove naplójából, 1866 febr. 24.

intézzen az uralkodóhoz. «Olvasta Felséged — így hangzott ez — Deák beszédét?» «Igen, olvastam — válaszolt a császár, — nem mondom, hogy nincs benne közeledés; de mégis azt találom, hogy sokat vett fel a baloldal nézeteiből. — — Elismerem, hogy erre vannak benne ajtócskák, de csak ajtócskák.» «Kapuk, felséges Uram», felelte gyorsan Andrássy. Csakhamar ki kellett tűnnie vajon a császár hajlandó-e belépni a jogfolytonosság tényleges elismerésének ezen, az Andrássy szerint tágra nyitott kapuján. Nem tette meg és a felirat átnyujtása alkalmából elhangzott nyilatkozata nagy csalódást okozott. Azzal a kijelentéssel, hogy ragaszkodni kíván a trónbeszédben foglaltakhoz, már kostolót adott a feliratra várható válaszról.[1] A császár, mint mondják, a magyar államférfiak tudta nélkül cselekedett így;[2] emezek között a követendő irány tekintetében nagy határozatlanság uralkodott.[3]

A minisztertanácsban, melyet a feliratra válaszul kibocsátandó leirat megszövegezése czéljából tartottak, csupán a császár, Belcredi és Mensdorff léptek föl nagyon határozottan Deák követelései ellen. Szerintük ezek megadásáról nem lehet szó, mindaddig, a míg a magyar országgyűlés nem nyujt pozitiv biztosítékokat arra nézve, hogy az uralkodói jogokkal és az egész birodalom érdekeivel ellentétben levő 1848-iki törvények reviziója kielégítő módon fog megtörténni.[4] Így tehát ismét holt pontra jutottak. A magyarok nem tágítottak az 1848-iki törvények előzetes elismerésének álláspontjától. Abból indultak ki, hogy az alkotmány alapjait ingatnák meg, ha az illető törvényeket átengednék a korona egyoldalú mérlegelésének

[1] Kónyi, III. 602.
[2] Kónyi, II. 604.
[3] Werther Bismarckhoz Bécs, 1866 márcz. 7.
[4] Werther Bismarckhoz, 1866 márcz. 7.

és nem ragaszkodnának szigoruan ahhoz az elvhez, hogy az egyszer már meghozott törvény addig érvényben marad, a míg király és nemzet közös egyetértéssel meg nem változtatják.[1] Azonban erről a császár nem akart tudni, s első sorban az 1848. III. t.-cz módosítását kivánta, mivel ez csak nagy általánosságban említi a közös ügyeket és ezáltal elkeseredett harczokra adott okot. De, a mint beszélték, még egyéb indokai is voltak a márcz. 3-iki elutasító leiratnak.[2] A császári kormány elhatározásaira állítólag irányadó befolyással volt, hogy egynéhány magyar szónok hangoztatta a Lajthán inneni és túli liberális elemek szoros szövetkezésének szűkségét. A hiresztelések szerint aggódtak, hogy a magyar felelős miniszterium azonnali megadásából az következhetnék, hogy az osztrák pártok is hasonló engedményekre szorítanák.[3]

Azonban, ha a kormány Magyarországgal szemben igyekezett is erősnek látszani, távol állott attól, hogy következésként döntő lépésekre szánja el magát és feloszlassa a képviselőházat. Meg voltak állapodva, hogy addig tárgyalnak, a míg kényszerítő körülmények nem teszik bármi áron is kivánatossá a kiegyezés megkötését.[4] Minden valószínűség szerint magyar részen is akadtak személyiségek, a kik európai komplikácziók közbejöttére számitottak, a melyek az udvart előzékenységre kényszeríthetnék.[5] Hogy milyen kevéssé volt Magyarországon is előtérben a hajlandóság a szakításra, azt éppen Deák indítványa bizonyította, hogy a képviselőház a közös ügyek megállapítására és tárgyalására bizottságot válasz-

[1] Werther Bismarckhoz, Bécs 1866 jan. 9.
[2] Az 1866 márcz. 3-iki leirat, közölve Kónyinál III. 608.
[3] Werther Bismarckhoz, 1866 márcz. 7.
[4] Ugyanaz, 1866 márcz. 21.
[5] Ugyanaz, 1866 márcz. 7.

szon, — a híres 67-es bizottságot — mely aztán tizenöt tagú albizottságot küldött ki.[1] A jobbik út felé vezetett e lépés, melyet természetesen a márcz. 3-iki leirat kelletlen benyomása paralizált. Az új felirati javaslat tárgyalásánál nyomban megnyilatkozott a magasfokú izgalom, mely a kedélyeket elfogta. Bizonyos számú képviselő éles szövegezésű választ kivánt, míg Andrássy és Apponyi a kifejezések mérséklését ajánlották. Deákot, a ki maga is úgy vélekedett, hogy erősebb húrokat kell pengetni, annyira tűzbe hozta a nevezett férfiak indítványa, hogy felirati javaslatát nagy haraggal a Ház asztalára dobta.[2] Figyelemreméltó e mellett Andrássynak az az álláspontja, hogy az uralkodó személyét mindig külön kell választani a kormánytól; míg az elsőt teljes bizalom illeti, addig minden rosszért, a mi történt, a felelősség a rossz tanácsadók vállaira nehezedik.[3] Ha nem is sikerült a grófnak egy-egy éles kirohanást elhárítania, annyiban mégis megállapítható némi közeledés az ő álláspontjához, hogy Deák a felirat záradékában ezekkel a szavakkal aposztrofálta a császárt: «Bizalmunkat egyedül Felséged atyai szívébe vetjük. Egyedül Felséged fejedelmi bölcseségétől reméljük alkotmányos életünknek oly biztosítását, mely ismét visszaadja keblünknek azon hitet, hogy a mit a király és nemzet egyesült akarata megállapított, fenn fog állani a távol jövőben is jogilag és tettleg, mindaddig, míg a király és nemzet egyesült akarata ismét másképpen nem intézkedik.»[4]

Valószinűleg azért, hogy ezt a második szintén egyhangulag keresztülment feliratot fölfelé elfogadhatóbbá tegye és biztosítsa figyelembe vételét, — Andrássy is

[1] Kónyi, III. 606.
[2] U. o. III. 618.
[3] U. o. 620—621.
[4] U. o. III 638.

tollhoz nyult. A «Pesti Napló»-ban megjelent czikkében hangsúlyozta, hogy a felirat nem jogfenntartás, hanem dinasztikus érzelmektől eltelt felebbezés egyenesen az uralkodóhoz, a márcz. 3-iki leirattal szemben, mely az országban a legrosszabb benyomást keltette. Ez a leirat, mely aláásta a bizalmat, nehézzé tette az országgyűlésre nézve, hogy a korona várakozásának megfeleljen. «Mindenekelőtt — nyilatkozik Andrássy — a legnagyobb mérvű bizalomra van szükség, hogy hazai törvényeinket kölcsönös megegyezéssel lehessen átvizsgálni, javítani, kifejteni, hogy az oly nehéz közös érdekek kérdése kölcsönös megnyugvással legyen megoldható.» Ki elé terjeszsze azonban — miután felelős miniszterium nincs — az országgyűlés a közös viszonyok kielégítő szabályozására vonatkozó tervezetét. «Egy láthatatlan kormánynyal szemben — vélekedik Andrássy — a közös ügyek bizottmánya oly helyzetben lesz, mint azok, kik hajdanában a Sphinx elé állíttattak. Egy rejtélyt kell kitalálnia. Dolgozni fog, de nem lesz senki, ki megmondhassa, mi az, a mi a kormányt — mi az, a mi a birodalom másik felét és annak kormányát kielégítheti.» Ha ez nem sikerül, akkor mindig csak az uralkodó névaláírását viselő leiratok által történnek a tárgyalások. «A fejedelem nevében polemizálni, megjegyzi, annyit tenne, mint azon elveket veszélyeztetni, melyeken nálunk a fejedelem személye iránti majdnem vallásos tisztelet nyugszik».[1]

Nézete szerint a felelős miniszterium kinevezésére már csak azért is szükség volna, hogy mindjárt a tárgyalások idejére is elkerülhető legyen az uralkodó személyének bevonása a politikai harczokba. Andrássy meg van győződve, hogy belső és külső viszonyok egyaránt sürgetik e kinevezést és csodálkozik azoknak merészsége

[1] «Pesti Napló», 1866 márcz. 22. Andrássy vezérczikke.

fölött, a kik a felelős kormány formája iránt táplált merőben alaptalan skrupulusok miatt, a királynak a legrövidebb út helyett a leghosszadalmasabbat tanácsolják.

Csakhogy e követelés megadásának leghatalmasabb ellenzője éppen maga az uralkodó volt. Legalább a magyar államférfiak azt állították, hogy szilárd meggyőződése Ferencz Józsefnek, hogy a magyar miniszterium felállítása egyszersmind jeladás egy újabb forradalom kitörésére Magyarországon.[1] Kormánykörökben tehát módot kerestek, hogy a kinevezés realizálását megkerüljék. Sennyeynek és Bartalnak az az ötlete támadt, hogy ad hoc országos királyi biztosokat kell kinevezni, a kik a 67-es bizottság és a kormány között közvetlen ügyviteli érintkezést hoznak létre és eképpen mintegy «szurrogátumai» volnának a magyar miniszteriumnak.[2] A mellékutaknak ez a keresgélése és a kitérés a szükségesség elől, világosan mutatta, hogy a kormány még mindig illuziókban él a magyarországi hangulat tekintetében. Különösen tévedésbe ejtette az a készség, a melylyel az országgyűlés lehetővé tette a külügyi viszonyok tárgyában kiküldött 67-es bizottság megalakítását.[3]

És mindez az ingadozás, habozás oly időben, a mikor a Poroszországgal való háború kitörésének veszedelme egyre fenyegetőbb alakot öltött és az egyedül helyes eljárás az lett volna, hogy a küszöbön levő harczra biztosítsák maguknak az oppoziczióban álló Magyarország erőteljes támogatását. A magyarok akkor, a baloldalt is ideértve, tüntető módon nyilvánították készségüket a segítségre. Gróf Andrássy állítólag ezt mondotta volna Belcredinek: «Nevezzen ki a császár az 1848-iki törvények

[1] Kónyi III. 650.
[2] Werther Bismarckhoz, 1866 ápr. 11
[3] U. o.

értelmében önálló magyar miniszteriumot, bizza a többit a mi elhatározásunkra és egész Magyarország Berlinbe indul».[1] De abbeli félelmük, hogy ezáltal Magyarország nagyobb befolyást nyerhet a monarchia sorsára, mint a mennyire az kedves a bécsi kormányra nézve, visszatartotta ezt minden előzékenységtől. «Meglehet — így felelt Belcredi gróf Andrássynak — de akkor a kivívott külső győzelem után hódító hadjáratra kellene fegyverkeznünk Szt. István koronájának országai ellen.»[2] Nem lehet szabadulni attól a gondolattól, hogy Belcredi és valamennyi híve titokban azért számítottak győzelemre Poroszország fölött, hogy a diadalmas hadsereg segítségével Magyarországot újból alávessék a maguk akaratának. Hogy, a mint Belcredi mondja, elkerüljenek egy «*biztos* belső vereséget»,[3] a minek a magyar kivánságok teljesítését látta, a monarchiát inkább kitették a bizonytalan háború eshetőségének.

Nagy gondot okozott a kormánynak az a magatartás, melyet ebben az esetben az együttlevő magyar országgyűléssel szemben kell tanúsitania. Együtt maradjon-e, hogy a 67-es bizottság 15-ös albizottsága folytathassa tanácskozásait, vagy elnapoltassék vagy pedig éppen föloszlassák? A kormány leginkább a feloszlatást óhajtotta, mert ez megfosztotta volna a képviselőket attól a lehetőségtől, hogy továbbra is ebben a minőségben befolyásolják az ország hangulatát és ennek esetleg veszedelmes irányt adjanak. Azonban bizonyára több, mint őrült idea volt az, hogy ugyanabban a pillanatban, mikor bizalmatlanság okán az országgyűlést szét akarják küldeni, a föloszlatási dekrétumban a nemzetet hívják fel a

[1] Belcredis Fragmente, i. h. 420. l.
[2] U. o.
[3] U. o. 421.

dinasztia és a birodalom javának s biztonságának védelmére.[1] Ámbár tehát az udvar előnyt adott a föloszlatás tervének, bizonyos föltételek mellett hajlandó volt megengedni, hogy a képviselők tovább ülésezzenek. Mailáth udvari kanczellár nyilatkozata szerint a császár nem vonakodott az országgyűlés együtt-tartásától, föltéve, hogy Deák kezességet vállal, hogy a nemzet képviselői nem ragadtatják magukat olyan lépésekre, melyek az uralkodót ellenségei előtt kompromittálnák. Deák habozás nélkül kitért e kivánság elől. Fontolóra vette, hogy a háború váltakozó eseményei úgy az egyik, mint a másik oldalon megérlelhetnek oly elhatározásokat, a melyek az ő, bizonyos fokig előrehaladt békeművét semmivé tehetnék. Ebből az okból az Ausztria és Poroszország közötti hadjárat idejére a tanácskozások teljes szünetelését ajánlotta és az országgyűlés elnapolását a háború végeig. Nem hajlott barátai rábeszélésére sem, a kik ellenkező nézetet vallottak. Még Andrássy is politikai öngyilkosságnak nevezte az elnapoláshoz való hozzájárulást. Tátongó űr látszott elválasztani egymástól a két férfiút, a kik koruk legelőkelőbb magyar államférfiai voltak. «De mit csinálunk — kérdezte Deák — ha új katonaállítás iratik ki, ha a háború törvényessége a baloldal által szóba hozatik?», mire Andrássy következőképen felelt: «Francziaországban 19 követ van, a ki magának a dinasztiának törvényes existencziáját tagadja; nem törődnek velök semmi körülmények közt, s tovább mennek». Deák erre zsémbesen közbeveté: «Édes barátom! hagyj fel azokkal az örökös példákkal és hasonlatokkal, azok ott egészen más körülmények, mint a miéink».[2] Bármilyen nagy izgalmat támasztott az országgyűlés közeli elnapolása és

[1] Kónyi, III.. 658.
[2] U. o. III. 682.

bármennyire háttérbe szorult e miatt minden más, még oly fontos kérdés megbeszélése is, a nemzet vezérét nem lehetett eltántorítani attól a nézettől, melyet helyesnek ismert fel. De nem zárkózott el attól a felfogástól, hogy az országgyűlésnek nem szabad szétoszlania, mielőtt nem gondoskodik, hogy a nemzet számára minden eshetőségre irányadó művet hagyjon hátra.[1] Ennélfogva Csengery házjegyző közreműködésével sietett a 15-ös albizottság eddigi tanácskozásainak eredményét stílszerű formába önteni és azt a bizottság hozzájárulásával kinyomatni. Ez volt az a munkálat, mely Ausztriának és Magyarországnak osztrák-magyar monarchiává történt későbbi átalakulásához alapul szolgált. Midőn Deák e munkálatot közzététette, tisztán állottak lelke előtt a bekövetkező 1866-iki háború összes eshetőségei. Ha Ausztria győz, akkor tartani kellett a katonai párt felülkerekedésétől, a mely bizonyára meg fogná kisérteni, hogy a császárt visszatartsa minden kibéküléstől Magyarországgal. E párt ellenében szükség volt egy okmányra, a mely meggyőző bizonyság arra nézve, hogy a régi Ausztria új alapokon rekonstruálható. Egyúttal döntő czáfolattal kellett szolgálnia a katonai körök előrelátható állításával szemben, hogy az országgyűlés czélzatosan nem tett semmit és be akarta várni a háború forgandó eseményeit, hogy követelését esetleg fokozza vagy kimondja Magyarország teljes elválását Ausztriától. De a vereség esetében is, hogyha a hadsereg legyőzetése után az ellenség az emigránsokkal együtt benyomul az országba, erre az esetre is legyen fenntartva a nemzet választása ez állami aktus és a forradalom között. Deák e tettével meg akarta óvni lelkiismeretét a szemrehányástól, hogy a nemzetet a legválságosabb órában tanácstalanul hagyta. Nagy

[1] Kónyi, III. 683.

érdeme Deáknak, hogy mindezeket a lehetőségeket gyorsan tudta szembeállítani és mérlegelni oly tisztán és világosan látó elméjében; és aztán határozott tetterővel tudott rálépni az e perczben egyedül helyes kivezető útra, a mely a bizottsági munkálat közreadásában mutatkozott. Bebizonyította ezzel Deák, hogy a helyzet magaslatán állott. Így sikerült a maga kezében megtartania a kiegyezés ügyét, a melynek nemsokára ezután bekövetkezett keresztülvitelében híven megmaradt mellette Andrássy, mint legmegbizhatóbb és legügyesebb munkatársa.

NYOLCZADIK FEJEZET.

KÖNIGGRÄTZ.

Az osztrák-porosz háború fenyegető kisértete a Magyarországgal való kiegyezést egyre szükségesebbé tette. A bécsi udvar mégis fölvette a harczot kétfelé is: Poroszország és Olaszország ellenében, még mielőtt a magyar nemzettel békét kötött. Elégedetlen, reményeit részben külső bonyodalmakra helyező néptől hátbafogva, — így vonultak a császári osztrák csapatok a harczmezőre. Nem kellett volna-e a bécsi minisztereknek saját országuk érdekében minden áron elkerülniök az összecsapást Poroszországgal, melynek élén az az ember állott, kinek széltudatos törekvéséről az akkori világnak már nagyon helyes sejtelme volt. Bismarck — a mint ez ma már tudva van — «az osztrák-porosz versengést a harczmezőn akarta eldönteni, mert ez másképp meg nem oldható». Ahhoz, hogy a porosz miniszterelnök végső szándékát kitalálják, más férfiakra lett volna szükség, mint a milyenek annak idején a monarchia ügyeit vezették. Bismarck értett a gyújtóanyag ügyes halmozásához, a mire Schleswig-Holstein pompás alkalmat adott. Miután Ausztria és Poroszország e herczegségeket a közösen folytatott 1864-iki szerencsés hadjáratban Dániától elvette és egymás között egyenlő részben felosztotta, Bismarck most azt kívánta a bécsi udvartól, hogy róluk önként mondjon le. Ausztria azonban erre nem volt rávehető. Azon

a kérdésen, hogy Poroszországnak sikerül-e Schleswig-Holsteint hatalmi körében megtartani, fordult meg a dolog, a melynek megoldása elé egész Európa kíváncsian tekintett. Nem annyira arról volt itt szó, ki legyen a tulajdonosa annak a kis országterületnek, hanem inkább annak eldöntéséről, hogy a két nagyhatalom közül melyiket illesse meg a jövőben a hegemónia Németországban. Schleswig-Holstein csupán próbaköve volt a bécsi és berlini udvarok hatalmi mérkőzésének. Bismarck azon volt, hogy a nagy érdekharczot végleges eldöntés elé vigye, a mit már Kaunitz hiába próbált meg és később Schwarzenberg Félix herczeg 1850-ben — mindenesetre csak igen csekély látszólagos sikerrel — intézett el. A porosz miniszterelnököt vérig sértette, a mit állítólag egyszer ez a Schwarzenberg herczeg mondott volna: «Il faut avilir la Prusse.» Ezentúl egy osztrák államférfiúnak se legyen szabad az ilyen beszéd, mely inkább elbizakodottságra, mint okosságra vall. Bismarck értett ahhoz, hogy Ausztria ügyének igazságtalanságára az egész világ előtt rámutasson és a dolgokat annyira élére állítsa, hogy csupán a kardra hivatkozás maradjon hátra. Harczra került a dolog és a mint 1859-ben Olaszországban, úgy 1866 julius 3-án Königgrätz csataterén megsemmisült az osztrák hadsereg. A visszahatás, főleg a monarchia belső alakulására, azonnal érezhető volt. A katonai vereség által okozott változás oly mélyrehatónak bizonyult, hogy utólag a «három gróf miniszteriuma» — Belcredi, Esterházy, Mensdorff — egy tagja sem akarta vállalni a konfliktus szerzőségét. Mindegyik a másikra hárította a felelősséget. Részük volt az embereknek abban a sajátságos színjátékban, hogy először is gróf Mensdorff Sándor külügyminiszter jelentette ki, hogy ő sohasem egyezett volna bele a háborúba Poroszország ellen. Azután gróf Esterházy Móricz tárcza nélküli miniszter jelentkezett, ugyancsak arra töre-

kedve, hogy meneküljön ama szemrehányás elől, mintha ő ajánlotta volna, hogy a Poroszország elleni vitában fegyverhez nyuljanak. Mint a szövetségben harmadik — az akkori államminiszter, gróf Belcredi Richárd, sem akart tudni arról, hogy a monarchiát fegyveres föllépésre késztette. Hátrahagyott irataiban[1] azt állítja, hogy csupán miniszteri eskütételének napján — 1865 julius 7-én és nem előbb — hallotta a császártól, Mensdorff és Esterházy jelenlétében, *rémületére*, hogy a háború elkerülhetetlen.

Belcredi, saját vallomása szerint, hivatalbalépése alkalmával a német ügyeket, melyekről a császár parancsára a kabinet két diplomatájának: Mensdorffnak és Esterházynak kellett felvilágosítást adniok, oly alaposan tönkretéve találta, hogy — mint megjegyzi, — «nem maradt más kivezető út, mint a háború».[2] Talán ez utolsó mondatban lehetne annak öntudatlan megerősítését találni, hogy Belcredi végre is, a mások által teremtett kényszerhelyzet nyomása alatt, a Poroszország elleni háború mellett döntött? Nagyon valószínű, hogy az adott helyzettel leszámolt és nemcsak hozzájárulását adta meg, hanem, mivel már a dolgok ide terelődtek, maga is a háború mellett volt. Hozzá igen közelálló személyiség mondja ugyanis, hogy Belcredi mindig inkább a fegyveres döntésre tanúsított hajlandóságot.[3] Nem is található «Fragmente» cz. munkájában egyetlen pont sem, mely bizonyságot tenne arról, hogy a fegyveres leszámolás ellen felszólalt volna. Az igazság alighanem az, hogy az összes miniszterek a fegyveres összetűzés mellett foglaltak állást, de örökös ingadozás és folytonos bizonytalanság jegyében. Mensdorff is egyszer később így nyi-

[1] «Fragmente» t. h. 7.
[2] U. o.
[3] Bernhard Ritter v. Meyer «Erlebnisse» II. 51.

latkozott a bécsi porosz követ előtt: Ő erélyesen ellenezte a háborút, melynek kitörésétől lemondását akarta függővé tenni.[1] Természetesen csak *akarta*, a nélkül, hogy valósággal megtette volna, a mi pedig külügyminiszteri hírnevét megmentette volna. Mit szóljunk továbbá ahhoz, hogy még közvetlenül az ellenségeskedések kitörése előtt is ilyen kijelentést tett: «Meg vagyok győződve, hogy nem kerül háborúra a sor.»[2] Tényleg áldatlan zűrzavarnak kellett a császár legközelebbi tanácsadói között uralkodnia. De Ausztria külügyi politikájának akkori menetébe egyáltalán csak úgy nyerhetünk mélyebb bepillantást, ha a vezető személyiségek jellemét ismerjük. Gróf Mensdorff maga jelentette ki, hogy akarata ellenére, csakis uralkodójának kifejezett parancsára vette át a külügyminiszterséget. Ha előkelőség, bátorság és nemes lelkület egymagukban elegendők volnának valamely nagy állam külső politikájának intézéséhez, akkor a császár választása érdemesebb és alkalmasabb férfiúra, mint gróf Mensdorffra nem eshetett volna. De végzetes körülmény volt, hogy ily előnyök mellett épp a jelen hivatalához legszükségesebb tulajdonságok nélkül szűkölködött. Ámbár már 1852-ben pétervári követ volt, mely minőségében mindenesetre főnökének utasítása szerint kellett eljárnia, új tevékenységi körében mégis kényelmetlenül és idegenszerűen érezte magát. Tanácsadó mentorul gróf Esterházy Móriczot adták melléje, kihez, mint tapasztalt diplomatához, kellett kényes ügyekben fordulnia. Gróf Esterházytól tulajdonképpen mitsem tagadott meg a természet abból, a mi egy férfiú intelligencziájához szükséges. Finom, eleven és gúnyos hajlamú volt; csupán a becsvágy hiányzott nála, mint ható erő, hogy önállóan

[1] Werther Bismarckhoz, 1866 szept. 21.

[2] Belcredi's Fragmente, i. h. 5.

működjék. Inkább az éles kritika mestere, semmint teremtő szellem lévén, nagy élvezetet talált abban, hogy kartársának minden nézetét,minden indítványát, minden irányban széjjel szedve megbirálja, de a nélkül,hogy maga valamely pozitiv ellenjavaslattal lépett volna föl. Az ügyek ilyen ellátása mellett Mensdorff csakhamar rosszul érezte magát, mert ha a helyes itélete meg is volt, hiányzott a bátorsága, hogy egyéni meggyőződéséhez ragaszkodjék. A hányszor csak tanácsért fordult Esterházyhoz, mindig cseberből-vederbe jutott. Elég gyakran megtörtént, hogy sürgős esetekben a külügyminiszterium első emeletéről a másodikra ment, a hol Esterházy gondolatokba merülve tartózkodott. De valahányszor a kételyektől gyötört Mensdorff hozzá fölsietett, mindannyiszor még kételkedőbben kellett hivatalába visszatérnie, eltelve az újabb impressziók hatása alatt támadt mindenféle újabb gondokkal. A megbeszélés, melyet Esterházyval folytatott, nem tette okosabbá, hanem még aggodalmaskodóbbá. Semmi sem volt ezért helytelenebb, mint az önmagával szemben a legnagyobb mértékben bizalmatlan külügyminisztert, ki aggályt aggályra halmozott, oly természetű emberrel közös tevékenységre kényszeríteni, mint Esterházy, ki csak rombolólag hatott, a nélkül, hogy ő maga elhatározásra birt volna jutni.

Ámbár Eszterházy hivatva volt arra, hogy a külügyi politikának szellemi vezetője legyen, mégis előnyösebbnek tartotta a tevékenység hátterében való maradást, hogy adott esetben a felelősséget más vállára háríthassa. Lélektanilag megmagyarázható azután, hogy két ilyen jellemű ember később elhitette magával, hogy nem akart háborút. A valóságban azonban alig kétséges, hogy a Poroszországgal való ellenségeskedések kitörését elősegítették. Belcredi «Fragmente»-jében tényleg őket mondja a háború szerzőinek.[1]

[1] Fragmente, i. h. 8.

Olyan miniszterektől, a kik annyira nem illettek egymáshoz, mint Mensdorff, Eszterházy és Belcredi, bizonyára nem is lehetett üdvös együttműködést várni. Mellettük és hátuk megett háborúra izgatott az úgynevezett «katonai kamarilla», melynek középpontja a császár «főhadsegédsége» volt. Báró Werther, porosz követ, kifejezetten az első császári főhadsegédet, gróf Crennevillet nevezi meg, mint azt az embert, a ki mindenkinél jobban szította a háborút Poroszország ellen.[1] Pedig mily kevéssé indokolta a hadsereg vezérlete a beléje helyezett bizalmat! Beszélték annak idején, hogy Benedeknek az északi hadsereg fővezérévé történt kinevezése ügyesen szőtt fondorlat gyümölcse volt, hogy majd első balsikere után a császár előtt igazolni lehessen, mily kevéssé megbízható tényező a közvélemény.[2]

Ha tényleg ez volt a szándék, úgy a czélt — természetesen az állam rovására — el is érték. Mert tényleg ez a közvélemény, melyet meg akartak szégyeníteni, tolta föl a császárnak Benedek táborszernagyot, mint az egyedüli lehetséges generalissimust. Bizonyára saját tehetségeinek alapos ismeretéről tanúskodik, hogy Benedek a részére felajánlott fővezérséget eleintén visszautasította és később csupán legfelsőbb hadurának határozott parancsára, fogadta el. Semmiesetre sem volt sem Benedeknek, annál kevésbbé katonai környezetének — Heinksteinnak és Križmanićnak — a megfelelő képessége,[3] hogy olyan ellenféllel, mint Moltke, szembeszállhasson. Talán a legrosszabbat el lehetett volna kerülni, ha a fővezér nem engedte volna magát félrevezettetni, hogy a harczot 1866. július 3-án vegye föl. Ezenfelül Bécsben, a főhadi-

[1] Werther Bismarckhoz, Bécs 1866. szept. 21.

[2] Weymann Bismarckhoz, 1866. szept. 9.

[3] Közelebbi részleteket l. Friedjung «Der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland».

szállásról odajutott hírek alapján arra is számítottak, hogy Benedek az eddig szenvedett vereségek után a nagyobb összecsapást az ellenséggel kerüli és egyelőre erejének összevonására és gyarapítására gondol. A császár és a császárné július 3-án késő éjjelig a legkomorabb hangulatban várták a harcztérről érkező további híreket.[1] Midőn végre megjött a tudósítás, hogy a hadsereg Königgrätznél megsemmisült, — ez a császári párra lesújtó volt. E szomorú helyzetben azonnal Magyarország felé irányították tekintetüket, melynek segítségétől kedvező fordulatot vártak. A königgrätzi csata után néhány nappal — július 9-dikén — a császárné Pestre jött, minden valószínűség szerint azzal a küldetéssel, hogy személyesen szerezzen meggyőződést a dinasztia iránt megnyilatkozó magyarországi hangulatról.[2] Ha tényleg ez volt a szándék, akkor erre alkalmasabb személyiséget valóban nem küldhettek Bécsből. Bizonyára nem feledték még el ennek az éppoly szép, mint lebilincselően szeretetreméltó uralkodónőnek, hogy ő, a bajor herczegkisasszony megtanulta a magyar nyelvet és 1866 január 8-dikán az országgyűlés szerencsekivánatait tolmácsoló küldöttséget a nemzet nyelvén köszöntötte, a mi, mint egy kortárs beszéli, «a jelenvoltakra valóban lebilincselő és részben megindító hatással volt»[3] Beavatott körökben tudhattak arról is, hogy ugyanabban az évben a budai várban tartott egyik bálon így szólt Andrássyhoz: «Lássa, ha a császár dolgai Olaszországban rosszúl mennek, ez nekem nagyon fáj; de ha Magyarországon mennek a dolgai rosszúl, ez engem megöl.»[4] E fejedelmi asszonynak, kire a magyarok lovagias, lelkesedő természete vonzó hatást gyako-

[1] Egy magasabbrangú katonatiszt szóbeli közlése.
[2] Kónyi, III. 763.
[3] Werther Bismarckhoz, Bécs 1866. jan. 10.
[4] Kónyi, III. 602.

rolt, régóta az volt a híre, hogy a magyar nemzetet őszintén szereti és annak hű szószólója a trón közelében.[1] Mindezek a körülmények indíthatták Deákot arra, hogy Andrássyval és még néhány más politikussal együtt Erzsébet megérkezésekor a pályaudvaron megjelenjék. Arra a fényes fogadtatásra czélozva, melyben 1865 deczemberében részesítették a császárnét, Deák e szavakkal okolta meg jelenlegi eljárását: «Gyávaságnak tartanám elfordulni a császárnétól most, mikor szerencsétlenségben van, miután elébe mentünk akkor, midőn a dinasztia dolgai jól állottak.»[2] Elképzelhető, hogy a császárné értesítette urát a szíves fogadtatásról, mely őt és gyermekeit Pesten a magyarok részéről érte. De bizonyára híven beszámolt a forradalmi hangulatról is, mely a magyar nép különféle rétegeiben kétségkívül megnyilvánult. Kecskeméten az olasz hadifoglyokat ezren és ezren üdvözölték a legnagyobb lelkesedéssel. Más helyeken az ifjak azt mondták, hogy inkább az erdőkbe menekülnek semhogy a harcztérre, a biztos lemészároltatás elébe vitessék magukat. Pesten a diákok érzelmük jeléül vörös tollakat viseltek a kalapjukon.[3] Ezt a mozgalmat részint a magyar emigráczió kiküldöttei szították, részint Bismarck megbizottjai, kinek jóváhagyásával és erős támogatásával az úgynevezett «Klapka légió»-t szervezték, mely a Magyarországba való betörésre készen állott.[4] Megkísérelték, hogy a Habsburg-ház ellen irányuló e mozgalmakkal Andrássyt is összeköttetésbe hozzák és szemére hányták, hogy gróf Seherr Thosz-szal, Bismarck magyar bizalmasával írásbelileg érintkezett.[5]

[1] Belcredi, Fragmente, i. h. 413.

[2] Kónyi, III. 763.

[3] U. o. III. 764.

[4] Kienast A. «Die Legion Klapka». Alapos, de a szerzőnek nyilvánvalóan magyarellenes érzülete jellemzi e munkát.

[5] Kienast, 44.

Andrássy még az emigráczió ideje óta a legbensőbb barátságban volt Seherr Thosz-szal és nem volt az az ember, ki egykori barátait ellentétes politikai nézetük miatt megtagadja. Épp Andrássy válaszából kell következtetni, hogy Seherr Thosz törekvéseit nem helyeselte. Ez valószinűleg beavatta őt terveibe, mire Andrássy, a helyett, hogy Seherr Thoszt bátorította volna, kimutatta vállalkozásának kilátástalan voltát. Másképp nem is lehet értelmezni Andrássy válaszlevelének ezt a helyét:

«Mégis azt hiszem, hogy az a pillanat, melyben ez a szegény ország valamely külföldi vállalkozásban részt vehet, még nagyon távol van.»[1]

Ha Andrássy rászánhatta volna magát hazájának külföldi segítséggel támogatott föllázítására, mindenesetre kedvezőbb lett volna az idő erre nézve 1866 julius 3-dika után, mint az év elején, a mikor Ausztria hadserege még nem szenvedte el a megsemmisítő vereséget. De ő éppen most egyesítette erejét Deákéval és többi elvtársai erejével, hogy — a mint írja — megoldja a legnehezebb kérdések egyikét, mely «a puszták nagy dolgokra már gyakran hivatott fiainak vállaira valaha nehezült.»[2] Deáknak és Andrássynak a kiegyezés iránt tanúsított békülékeny magatartása nélkül az ország a forradalom megrázkódtatásaitól bizonyára nem lett volna megkimélve. Mostani kényszerhelyzetében nem fordult a császár hiába e férfiakhoz. A königgrätzi ütközet után Deák meghívást kapott a bécsi Hofburgba. Mielőtt ez megtörtént volna, legfelsőbb megbizatásból megkérdezte Sennyey tárnokmester gróf Andrássyt, hogy minő programmja volna a jelen körülmények között. A gróf, ki a kormányon lévő magyar államférfiakról a legnagyobb

[1] Közli Seherr Thosz a «Pester Lloyd» 1897 május 30-iki számában. Kienast, 45. o.

[2] U. o.

elkeseredéssel beszélt és el is volt határozva, hogy őket a legközelebbi országgyűlésen kiméletlenűl megtámadja, így felelt a kormány képviselőjének: «Programmom első pontja az, hogy Ti csináljatok helyet másoknak, olyanoknak, kik iránt a nemzet bizalommal van; ott van Deák, ruházzátok reá a felelősséget és a dolog menni fog.»[1] A legnagyobb izgatottsággal, mintha meglőtték volna, olyat ugrott Sennyey és felkiáltott: «Hogyan, Te azt mondod, hogy Ti mehettek, Ihr könnt gehen? Es Ti azt gondoljátok, hogy a császár benneteket elfogad? Annyira nem vagyunk, hogy mi takarodjunk és Ti triumfussal bevonuljatok.»[2]

De Sennyey nagyot tévedett, ha azt hitte, hogy «még nem vagyunk annyira». A julius 3-diki szerencsétlen csata megingatta a talajt az ókonzervativok talpa alatt és távozásuk már csak rövid idő kérdése volt. Legfőbb bizonyítéka ennek Deák megjelenése Bécsben, a hol «Ferenczi ügyvéd» álnév alatt a meidlingi «Hasengasthof»-ban szállott meg. Onnan másnap korán reggel egyfogatún, melynek bakján kis bőröndjét helyezte el, ment a Hofburgba, hol az uralkodó rögtön fogadta. A súlyos sorscsapást szenvedett államfőt kellemesen érintette, hogy Deák a szerencsétlenség órájában nem követelt többet Magyarország részére, mint béke idején előterjesztett felirataiban. Mint bölcs államférfiú tette ezt, a ki igen jól tudja, hogy a jogoson túlmenő kierőszakolt engedmények — mint később egyik országgyűlési beszédében mondotta, — kezdettől fogva a romlás csíráját rejtik magukban. Midőn azonban a császár előtt kifejezést adott a monarchia mindkét államában uralkodó nézetnek, hogy a fennálló kormányrendszerrel szakítani kell; politikai okokból azt ajánlotta, hogy a

[1] Kónyi, III. 765.
[2] Kónyi, u. o.

rendszerváltoztatás keresztülvitelét a békekötésig tolják ki.[1] Deáknak minden hatalomvágytól idegenkedő lényéből folyt az, hogy a felajánlott miniszterelnökséget visszautasította. Most már természetesen közelfekvő módozat lett volna, hogy Mailáthot és elvtársait ajánlja a császárnak, mint a magyar miniszterium átvételére hivatott férfiakat. De ezeknek az utóbbi országgyűlésen tanúsított eljárása annyira elkedvetlenité Deákot, hogy semmiféle politikai közösséget nem akart velük vállalni. Ezért ajánlotta, mint a legalkalmasabb férfiút, Andrássyt.[2]

A császárné, ki abban az időben Pesten időzött és ez ügyben jelentékeny szerepet játszott, már előbb, julius 16-dikán ezt írta Andrássynak: «Éppen kaptam a választ, hogy a császár Önt Bécsben várja. A többit szóval ma délután félötkor ismét Königsegg grófnénál.»[3]

E tudósítás és a császárnak hozzájuttatott külön meghívása alapján Andrássy Bécsbe utazott. Midőn a bécsi Hofburg termeibe lépett, még sejtelme sem volt arról, hogy közvetlenül ő előtte az országgyűlés vezérére járt az uralkodónál. A kihaligatáson, a nélkül, hogy előzetesen megbeszéltek volna egymással valamit, teljesen egyértelműleg nyilatkozott Deákkal a helyzetről és annak orvoslásáról. Ferencz József eléggé őszinte volt, hogy maga konstatálja Andrássy nézetének azonosságát az «öreg úréval».[4] Tulajdonképpen ettől a pillanattól kezdődik Andrássy történelmi szerepe hazája sorsának intézésében. A még bekövetkezett sok ingadozástól eltekintve, lassanként válik a császár bizalmi emberévé és ekként közvetítővé

[1] Kónyi, V. 3.

[2] Kónyi, Visszaemlékezések.

[3] Erzsébet királyné Andrássyhoz 1866 julius 16-dikán. A levél magyarul van írva. Gr. Andrássy-levéltár. Königsegg-Aulendorf Paula Mária grófné Erzsébet főudvarmesternője volt.

[4] Deák és Andrássy kihallgatásairól, l. Kónyi, III. 767. és IV. 1—6.

a korona és a nemzet között. Feszült figyelemmel hallgatta az uralkodó a gróf fejtegetéseit, melyek elsősorban arra a kérdésre vonatkoztak, hogy vajon most, vagy csak a békekötés után teljesítsék-e a magyarok követeléseit? A korona tanácsban Belcredi a leghatározottabban a mellett foglalt állást, hogy e perczben semmiféle engedményről ne legyen szó. Érvelését arra alapította, hogy azok a tárgyi akadályok, melyek eddig fennállottak, most a harcztéri szerencsétlenség után sem enyésztek el és így nagyon is oktalan dolog volna éppen a gyengeség állapotában elfogadni a 67-es bizottság elaborátumát. Belcredi meg tudta a császárt a maga részére nyerni azzal, hogy az ily engedékenység folytán múlhatatlanul bekövetkező veszedelmek perspektiváját előtte föltárta. Nem szabad azt hinni, mondta, hogy Magyarország az elért engedményekkel megelégszik; sőt ellenkezőleg, a sikertől felbátorítva, meg sem áll a personal-unióig. Annyival inkább be fog ez következni, mert a magyar balpárt ilynemű törekvései az osztrák-németeknél erős támogatásban részesülnének. A personal-unio — mondta az uralkodónak — «nemcsak a vég kezdete, hanem maga a vég, mert a monarchia földrajzi fekvése, külső és belső viszonyai, a magyar és nem-magyar országok kulturájának, szokásainak, nézeteinek nagyfokú különbözősége mellett a birodalom a két önálló parlament fennállása folytán, melyeket semmi más kötelék nem tartana össze, mint a fejedelem személye, olyan volna, mint egy agyaglábú kolosszus, mely a legcsekélyebb belső megrázkódtatás vagy külső érintés esetén összedőlne és részeire szakadna».[1] Könnyen megérthető, hogy ezek után a császár, kit Beleredi tendencziózusan színezett rémlátásaival a legérzékenyebb oldalán érintett, Andrássy előtt kijelentette, hogy mint háborúvesztes minden enge-

[1] Beleredi's Fragmente, i. h. 413. o.

dékenységet fölötte aggályosnak talál. De a gróf nem volt az az ember, a ki egykönnyen legyőzette volna magát. Azt felelte: a dolog természeténél fogva az uralkodónak és népeinek érdekei néha ellentétbe jutnak. Ebből azonban csak akkor támad baj, ha az uralkodó többet ad, mint a mennyire képes, vagy ha vissza akarja vonni azt, a mit már megadott. Szerencsés — úgymond — az a fejedelem, ki sem egyik, sem másik hibába nem esik. Ha pedig — folytatja — a császár békét köt, mielőtt a nemzet óhajait teljesítette volna, széltében azt fogják mondani, hogy a legnyomorúságosabb békét is többre becsüli az alkotmányszerű kormányzatnál. Magyarország kiengesztelése már csak azért is szükséges, hogy a poroszoktól kedvezőbb föltételeket lehessen nyerni. Andrássy nem titkolta az uralkodó előtt, hogy külső ellenségei éppen az ő visszautasító magatartására számítanak az engedmények — bármily kényszer hatása alatt leendő — megadása tekintetében és az európai diplomáczia minden erejét megfesziti ez ellen, mert Anglia kivételével egy hatalom sincsen, melynek érdekében állana Ausztria erős volta. Csak most és pedig önkéntesen kell a császárnak Magyarországgal szemben engednie. Később már nem fognak érte hálát érezni. «A lelkesedés később, így szólott, már hiábavaló volna, mert az emberek azt képzelik vala, hogy (a császár) azért teszi, mert kénytelen vele és később majd visszavonja. Ha Felséged most teszi meg, azt fogják mondani, hogy önként tette, tehát fenntartás nélkül és a lelkesedés magától jön. Döntő pillanatban vagyunk és merem mondani, hogy Felséged csillaga attól a naptól kezdve fog felragyogni, melyen Felséged e lépésre rászánja magát. Emlékezzék meg Felséged e szavakra, betű szerint be fog minden szó következni.»

Ezért követelte, hogy a császár nyiltan és teljesen a dualizmust ismerje el, mint a mely elvet már I. Ferdinand

megválasztásakor az új monarchia fennállásának alapjául állította oda. Világos, meggyőző érveléssel fejtegette Andrássy, miként vezetett eddig katasztrófához minden kisérlet, mely az egységes monarchia ægise alatt Magyarország ellen irányult, akár az abszolutizmus, akár a szabadelvű czentralizmus nevében történt az, és hogy mennyire tarthatatlan álláspont a dualizmust veszedelemnek tekinteni, a mely kiszámíthatatlan következményekkel járhat. A dualizmust a magyarságra és a németségre — mint a monarchia két oszlopára — támaszkodva kell újjáépíteni. Ezek azok az elemek, melyeket mindenekelőtt ki kell elégíteni.

A császár erre közbevetette, hogy a nemzetiségi kérdés most még nagyobb nehézségeket okozna, mint 1848-ban. Magát azonnal föltalálva, azt válaszolta erre Andrássy, hogy épp azért kellene azt (t. i. a nemzetiségi kérdést) véglegesen eldönteni, mert elmúlt már az az idő, midőn az egyik nemzetiséget a másik ellen ki lehetett játszani; egészen eltekintve attól, hogy az ily kisérletezés már lejárta magát, veszedelmes, erkölcstelen és a monarchikus elvre nézve károsabb is volna, akár a köztársasági eszméknél is. Végre azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az ily kisérlet nagyon is drága, — a mely megjegyzés a császárt szívből megnevettette. Nézetének támogatására még azt is felhozta Andrássy, hogy éppen olyan államban, mely annyiféle nemzetiségből áll, kell az egyensúlyozás egy nemének létesülnie. Ezt az egyensúlyt pedig csakis az alkotmányos dualizmus képes megadni. Mint alkotmányos uralkodónak, a császárnak hatalmában áll ezt az egyensúlyt a monarchia két állama között saját belátása szerint fenntartani.[1]

[1] Andrássy sajátkezű német nyelven írt fölterjesztése alapján Kelet nélkül. Gr. Andrássy-lvtár.

Ez a felfogás, mely épp Andrássy szájából kissé különösen hangzik, nagyban és egészben megegyezik azzal, a mit ebben az időben Belcredinek mondott: «Két önálló parlament teljesen veszélytelen, sőt a korona érdekében kivánatos, mert a mit a császár az egyiknél nem tud elérni, azt eléri a másiknál».[1] Andrássy még ezen a kihallgatáson megbízást kapott, hogy Deákkal összeköttetésbe lépjen és megkérdezze őt, milyennek képzeli Magyarország viszonyát az örökös tartományokhoz és minő biztosítékokat nyújthatna a magyar minisztérium esetleges kinevezésére a trón és az egész monarchia érdekei szempontjából.[2] Andrássy Puszta-Szent-Lászlóra utazott Deákhoz, a kivel a helyzetet megbeszélte és a ki őt biztosította, hogy készen áll oly kormánynak legmelegebb támogatására, mely az elnapolt országgyűlés jelenlegi többségéből alakíttatnék.[3] Hosszú, fárasztó utazás után július 27-én a gróf Pestről újból Bécsbe utazott, hogy a császárnak Deákkal történt tárgyalásáról jelentést tegyen. Mivel esti 8 óra helyett csak másnap reggel 2 óra körül érkezett meg a császárvárosba, a késést eleinte rossz előjelnek tekintette missziójára nézve. De csakhamar megvigasztalódott. «Eszembe jutott — mondja ide vonatkozó följegyzésében — hogy ma péntek van és meg van bennem az a nevetséges előitélet, hogy mindaz, a mit pénteken kezdek meg, rosszúl nem végződhetik».[4]

Még július 28-án késő este felkereste Mailáthot, a kivel hosszasan beszélgetett a helyzetről. A magyar udvari kanczellár azt a benyomást tette rá, hogy még mindig nem jutott végleges megállapodásra. Egy pillanatig úgy tetszett, mintha Mailáth, ha most mennie

[1] Belcredi «Fragmente» i. h. 414. o.
[2] Kónyi, IV. 7.
[3] U. o. 6. o. Andrássy báró Keményhez, 1866 júl. 27.
[4] Andrássy sajátkezű naplójegyzete. 1866 júl. 28. Gr. Andrássy-levtár.

kellene, helyét nem valami kedvetlenül hagyná el. A másik pillanatban ismét egész viselkedése arra vallott, hogy ha egyáltalán sajnál valamit, úgy inkább a hivatalának elvesztése bántja, semmint azoknak az eszméknek meghiusulása, melyeket eddig képviselt. Semmi esetre sem bízott azonban Andrássy Mailáth ama kijelentésében, hogy a kormányváltozást elő fogja mozdítani.[1] E meggyőződéstől eltelten, július 29-én reggel 9 órakor jelentkezett a császárnál, ki ez alkalommal sokkal jobb fogadtatásban részesítette, mint első megjelenésekor. A mint Andrássynak akkor Ferencz József komor tekintete tűnt föl, úgy meglepte őt most derült arczkifejezése, a mely még fokozódni látszott, midőn a gróf jelentette, hogy már beszélt Deákkal.[2] Azonnal fel is olvasta iratát, mely a nemzet vezérével folytatott tárgyalásainak eredményét tartalmazta. Ebben az iratban, melyet később a császárnak át is nyújtott, kijelentette, hogy Deák változatlanul ragaszkodik a közös ügyek intézésére hivatott bizottság elvéhez és nem engedhet abból, hogy az alkotmányos berendezkedés Ausztriában és Magyarországon egyidejűleg menjen végbe. Mind saját, mind Deák nevében kötelezte magát Andrássy, hogy a kinevezett felelős minisztérium a 15-ös albizottságnak a közös ügyekre vonatkozó elaborátumát épp úgy keresztül fogja vinni, mint az 1848-as törvények revizióját. «Az alkotmányos magyar miniszteriumnak — mondá végül a gróf a császárnak — nem eshetik nehezére, hogy mindezt keresztülvigye, föltéve, hogy oly emberekből áll, kik a törvényhozás és az ország mai nagy többségének bizalmát bírják, de egyszersmind Felséged legmagasabb bizalma, valamint állásuk törvényessége folytán rendelkeznek azokkal az eszközökkel, melyekkel a nemzetet a

[1] Andrássy sajátkezű naplójegyzetei, 1866 júl. 28. Gr. Andrássy-levéltár.

[2] U. o. 1866 júl. 29.

bizalom kötelékei útján a koronához és Felséged legmagasabb személyéhez bilincselhetik».[1] Nagyon jó gondolat volt Andrássytól, hogy ezt a húrt pendítette meg és a kölcsönös bizalmat, mint az üdvös együttműködés legfontosabb előföltételét domborította ki. De nemcsak taktikai szempontból tette ő ezt, hanem első sorban benső meggyőződése adta ajkára e szavakat. Ismételten hangoztatta különböző alkalmakkor, hogy a korona őszinte bizalma nélkül semmiféle kormány nem tarthatja magát. Igyekezett a császárban azt a meggyőződést kelteni, hogy a kinevezendő kormány semmit sem szándékszik tenni, a mi a dinasztia valódi érdekei ellen volna és ezért joggal számíthat a trón támogatására. A gróf nagyon is tudatában volt annak, hogy e tekintetben a nemzet egy része, mely az ellenzék táborában csoportosult, de az övéhez azonos czélok felé törekedett, ellene van. De míg az ellenzék csupán a végeredményt tekintette, addig Andrássy azon iparkodott, hogy ne csak a czélt vegye figyelembe, hanem az eszközöket is megteremtse, a melyek felhasználásával az elérhető, és az «állam hajója» számára veszélytelen út legyen biztosítva. Mint ő maga mondja, a hajót árboczczal és mindazzal el akarta látni, a mi a szorongattatás e perczében a védelem szempontjából mulhatatlanul szükséges.[2] És az ő szemében az uralkodó bizalma volt az az iránytű, melynek segélyével a szerencsés partraszállást elérheti.[3]

A kedvező fogadtatás daczára, melynek Andrássy július 29-dikén örvendhetett, a megegyezés egy lépéssel sem haladt előbbre. A császár utalván Andrássy szóbeli

[1] Kónyi, IV. 7.

[2] Andrássy sajátkezű följegyzése. Gr. Andrássy-lvtár.

[3] Andrássy 1866 júl. 28-diki szóbeli német jelentésének fogalmazványa: «Ohne das Vertrauen des Kaisers könnten wir auch nichts durchführen.» Gr. Andrássy-lvtár.

felterjesztésére, e szavakkal bocsátotta el őt: «Ezt még nagyon alaposan át fogom tanulmányozni és meg fogom fontolni».[1] És egy hozzá igen közelálló személyiségnek ezt mondta: «Andrássy igen sokat követel, de nem igér semmit sem».[2] E válságos pillanatban lépett közbe a császárné, ki már eddig is ismételten, de mindig sikertelenül folytbe a magyar ügybe.[3] Julius 30-dikán azt a hírt kapta Andrássy, hogy a császárné őt a következő napon, Schönbrunnban látni akarja. Nem tudta megmagyarázni magának, vajon saját inicziativájából, vagy a császár megbízása folytán akar-e vele beszélni a felséges asszony. Bizonyára tudomása volt a császárnak a felséges asszonynak a béke érdekében kifejtett nemes törekvéseiről. Érthető tehát, hogy julius 30-dikán, midőn a Schönbrunnba szóló meghivót kézhez vette, naplójába ezt jegyezte föl: «Annyi bizonyos, hogy ha a siker meglesz, az ország többet fog köszönni a fölötte őrködő jóságos gondviselésnek (Erzsébet), mintsem képzeli».[4] Sajnos, Andrássy semmiféle följegyzést nem hagyott hátra a császárnéval folytatott beszélgetéséről. Minden jel arra vall azonban, hogy Erzsébet mindkét irányban a békés megegyezés útját egyengette. Egyelőre azonban nem érhetett el kielégítő eredményt. Pesszimisztikusan nézett a jövő elébe és Andrássytól azzal a kevéssé vigasztaló biztatással vált el, hogy nincs reménysége arra, hogy működését siker koronázza.[5] De azért nem maradt rezignált tétlenségben. Föl kell tenni, hogy Ő Felsége nem a császár tudtán kívül találkozott Andrássy-

[1] Andrássy naplószerű jegyzetei. 1866 július 29. Gróf Andrássy-levtár.

[2] U. o. 1866 júl. 31.

[3] Belcredi, Fragmente, 6. évfolyam 913. o.

[4] Andrássy naplószerű jegyzetei, 1866 július 30. Gróf Andrássy levtár.

[5] Ugyanaz, 1866 júl. 31. U. o.

val. És ha az uralkodót nem is értesíthette arról, hogy Andrássy nézeteiben döntő jelentőségű változás állott be, mégis épp az ő befolyására kell visszavezetni azt, hogy a gróf harmadszor is [1] kihallgatást nyert a korona részéről. Valószínűleg erre az időre esik német nyelven írt terjedelmes fölterjesztése «A monarchia újjáalkotásáról» («Über die Neugestaltung der Monarchie»), melyben még egyszer összefoglalja összes érveit a dualizmus elfogadása és a föderalizmus elvetése tárgyában.[2] A mit Andrássy ebben mond, az a legnagyobb fontossággal bír és államférfiúi éleslátásról tanúskodik, s méltán helyezi őt korának legelső politikusai mellé. Nem lehet e monarchia helyzetébe és viszonyaiba mélyebben behatolni, mint a mennyire ez itt Andrássynak sikerült. Csak a monarchia kárára lehetne attól eltérni, a mit a gróf ez iratában erre nézve annak alapjául jelez. A fölterjesztés tartalma megérdemli, hogy e helyen behatóan ismertessük.

Midőn Andrássy szíve egész melégével a magyar és a német elemekre támaszkodó dualizmus életbeléptetése mellett emel szót, éppen nem kivánja a szlávság elnyomatását. De mint reális államférfiú, úgy veszi a dolgokat kiindulási pontul, a mint azok tényleg adódnak. El akarja kerülni az eddigi politikusok hibáját, kik a monarchia fennállása szempontjából oly veszélyes kérdést, a milyen a nemzetiségi, nem megnyugtató, hanem mindig izgató módon kezeltek. Andrássy igenis elismeri, hogy a fehérhegyi ütközet (1620) következményei kegyetlenek voltak, de ebből nem következik az, hogy a viszonyokat ismét olyanokká kell alakítani, a minők e nagy katasztrófa előtt voltak, mert ez a megtörtént jogtalanságot nemcsak nem tenné jóvá, hanem ellenkezően valószinűleg megismételné őket. «A cseh korona mesterséges rekonstruálásának —

[1] Kónyi, IV. 3.

[2] Kelet nélküli fogalmazvány. Gr. Andrássy-lvtár.

mondja fölterjesztésében — és a szláv provincziák e körüli csoportosításának, csupán az lenne az eredménye, hogy olyan mű alapjai rakódnának le Ausztrián belől, melynek kívülről kellene majd befejezést nyernie». Ez okból a leghatározottabban állást foglal Ausztria és Magyarország oly ujjáalakítása ellen, mely a föderalisztikus elven alapszik. «A pragmatika szankczió elveit — úgy nyilatkozik — új föderalisztikus eszmék kedveért föláldozni, nemcsak annyit tesz, mint egész Magyarországot a monarchiától elidegeníteni, hanem egyszersmind a monarchiát legerősebb támasztékától fosztani meg. Az örökös tartományok egyszer már elfogadott legiszlativ egyesítésének feladása annyi, mint a németség kulturtörténelmi missziójának, azaz a monarchiát megillető missziónak tönkretétele. A következmény az volna, hogy Berlinben és Münchenben csakhamar hallanák a német tartományok jajkiáltását, éppen úgy, a mint Firenzében meghallották annak idején az olasz tartományok jajveszékelését». «Míg viszont — folytatja — az örökös tartományok legiszlativ egyesítése útján, a mit most már nem octroyálni, hanem csupán a 15-ös albizottság munkálatában foglalt eszméknek megfelelően adoptálni kellene, a monarchia a német elemek német-kaczérkodása ellen a szláv elemmel való vegyülés által meg volna védve, míg a szláv elemet a németség akadályozná meg abban hogy czentrifugális politikát kövessen.» Andrássy óva int attól, hogy más politikát inauguráljanak Ausztriában és mást Magyarországon és az örökös tartományokban pusztán a föderalizmust tegyék uralkodó rendszerré. «Ha Magyarország integritása megvan — mondja, — míg a monarchia másik felében nem a német, hanem a szláv elem jut mesterséges túlsúlyra, minden kormány gyakran kerülne abba a kényszerhelyzetbe, hogy ugyanazokat az irányzatokat, melyek ellen a monarchia egyik felében küzdeni kell, a másik-

ban minden eszközzel mesterségesen elősegítse. Ez a kormányzat őszinteségébe vetett hitet, a mi pedig a legszükségesebb, veszedelmesen megrontaná és így azokat a veszélyeket idézné fel, a melyek a monarchia alappilléreit már többször megrendítették.» Ha ellenben a dualizmus a császár jogara alatt élő minden országra nézve becsületesen és őszintén elfogadást nyer, jótáll nemzetének teljes odaadásáról a keresztülviendő újjálkotással szemben, «mert — így vélekedik — Magyarország a monarchiából kifelé gravitálni sohasem fog, csak azt kell kimondani, hogy Magyarország alkotmányának a monarchiában helye van. A Bach-rendszer és a februáriusi kormányzat abban a hibában szenvedett, hogy feladatának tekintette ennek — hogy t. i. Magyarország alkotmányának a monarchiában helye van — épp ellenkezőjét bizonyítani be és a szeptemberi kormány örök érdeme marad, hogy Ő Felsége kezdeményezésének engedve, első ízben hangoztatta, a mit amazok tagadtak». De vétkezném Andrássyval szemben, ki azt hinné, hogy szűkebb hazájának előnyét szem előtt tartó önző hátsógondolat vezérelte. Bármennyire érezte is magát elsősorban magyarnak, a ki hazájának államjogi önállóságát és alkotmánya szabadságait megvédelmezni akarja, mégsem volt szűkkeblű politikus, ki a röghöz tapad és vármegyéjének határjelein túl nem lát. Tisztában volt azzal, hogy Magyarország existencziája csak az örökös tartományokkal való kapcsolat útján van biztosítva.

Oly kevéssé gondolt itt Magyarországnak Ausztriát elnyomó hatalmára, hogy még azt is, a mi őt, mint kizárólag magyar embert kellemesen érinthette volna, magasabb szëmpontból ellenzé. Nézete szerint az egyesített Magyarország a szétdarabolt Ausztria mellett olyan volna, mint kavicsok között a nagy kő, mely ezeket az egész monarchia hátrányára csakhamar széjjelnyomná. Pillanatnyilag, szilár-

dabb viszonyok bekövetkeztéig semmiesetre sem lett volna kifogása politikai szempontból a helyzet eltolódása ellen, ha ebből nemzetére haszon háramlik. «Természetesen — így hangzanak erre vonatkozó szavai — szükséges volna kezdetben a magyar résznek nagyobb túlsúlyt adni, Magyarországot úgyszólván Ő Felsége gárdájának tekinteni. És ez ellen nem is lehet semmitsem felhozni. Az itteni (osztrák) közvélemény szivesen elfogadná ezt és inkább fogna Felségednek a miatt szemrehányást tenni, hogy a magyaroknak semmit sem adott. Ezzel szemben Magyarországot ellenállhatatlanul megnyerné az a gondolat, hogy nála a túlsúly; olyan gondolat, mely egyáltalán nem fenyegető természetű, mert bármint alakulnak is a dolgok, Ausztriának mindig kevesebb oka van attól tartani, hogy elmagyarosodik, mint Magyarországnak, hogy elnémetesítik.» A legnagyobb hévvel ajánlja Andrássy ismételten az ókonzervativ álláspont elvetését és a Deák-féle feliratban kimondott kivánalmak teljesítését. «Én a fejemmel állok jót azért, hogy attól a naptól kezdve, melyen Magyarországon szabadelvű kormányzat lép életbe, többé forradalom nem lehet.» Ezért tanácsolja a legnyomatékosabban, hogy az erre vonatkozó elengedhetetlen lépést önként tegyék meg. Ha ugyanis ez így nem lesz és a császár az országgyűlést egybehívja, semmi más nem történhetik, mint az, a mit el kellett volna kerülni, t. i. vagy a törvényhozás nyomása alatt adni meg a reformokat, vagy pedig feloszlatni azt, hogy az egész küzdelem újból kezdődjék. «Ha Ausztria — aposztrofálja a császárt — belső erőit most nem fejti ki, nemcsak a német szövetségből, hanem a czivilizált Európából is kiszorul. De hogy Ausztria benső erőit kifejthesse, mélyreható átalakulásra van szükség».[1]

[1] Az egész Andrássy id. fölterjesztése alapján. Gr. Andrássy-levtár. Kónyi IV. 9.

Bátran állíthatjuk, hogy mindeddig az uralkodó még sohasem hallott valamely alattvalójától ilyen nyílt beszédet a monarchia benső viszonyairól. De azoknak az áramlatoknak befolyása alatt, melyeket a «három gróf miniszteriuma» képviselt, Andrássy bátorsága most még nem nyert méltánylást. Azzal a benyomással utazott el Bécsből, hogy a császár még nem hajlandó Magyarország kívánságát teljesíteni.[1]

Közvetlenül a königgrätzi csata után, midőn teljesen Magyarországra voltak utalva, hogy a hadjáratot valamiképpen folytathassák, a bécsi miniszterek két kézzel nyúltak a 15-ös albizottság javaslatai után; augusztusban a vezéremberek gáncsolódásai újból elkezdődtek.[2] Ezeket — mint már Belcredi a császárnak tett jelentéseiben fölemlítette — semmi sem rémítette meg jobban, mint a magyar szabadelvűek koalicziója az alkotmányhű osztráknémetekkel. Ily egyesülésben látták föderalisztikus terveik halálos ellenségét, aggodalmuk annál jogosultabb volt, mert abban az időben tényleg munkálatok folytak az osztrák és magyar szabadelvűek egyesítése érdekében. Kaiserfeld, korának egyik legjelentékenyebb osztrák politikusa, már 1866 márcziusában kijelentette lapjában, a «Telegraf»-ban: «Mi a szűkebb Reichsratot akarjuk, mert mi a dualizmusban hosszú időre az egyetlen formát látjuk, mely mellett Ausztria lehetséges és mert mi egyedül ebben az intézményben találjuk meg nemzetiségünk önállóságának védelmét».[3] És ugyanabban az esztendőben augusztus 10-dikén Trefortnak, a későbbi magyar közoktatásügyi miniszternek ezt írja: «Mennyire

[1] Kónyi, IV. 9.

[2] Kónyi IV. 8. Báró Orczy Béla 1866. aug. 3-ikán ezt a megjegyzést teszi naplójában (Kónyi IV. 18): «Passato il pericolo, gabbato il santo.»

[3] Krones, «Moritz v. Kaiserfeld», 243.

veszek én, mint német, részt a magyar kérdés szerencsés megoldásában! Hisz ez a problema implicite a mienk is».[1]

De bármennyire féltek is a bécsi miniszterek a magyarok és osztrák-németek együttműködésétől, mégsem merték a tárgyalásokat teljesen megszakítani és maguk mögött minden hidat felégetni. Ezért kapott Andrássy augusztus második felében ismét meghívót Bécsbe. Magával vitte ez alkalommal a nagy pénzügyi kapaczitás hírében álló Lónyay Menyhértet, mint szakkérdésekben munkatársát.[2]

Gróf Andrássy pontosan körülírt programmal jött, a melyet már jul. 19-iki első kihallgatása alkalmával kifejtett a császár előtt. Szilárdan ragaszkodott ahhoz, hogy a felelős minisztériumot azonnal kinevezzék és a 15-ös albizottság elaborátumát elfogadják. Még Pesten azt mondta barátainak, hogy kevesebbel nem lehet beérni, mert különben az országgyűlés a kiegyezést elvetné.[3] Andrássy mögött állott Deák a képviselők nagy többségével, a melyhez szükség esetén az ellenzék is csatlakozott volna. Mily másképpen állottak a dolgok Ausztriában! A hivatalban levő miniszterek helyzete, az 1866-iki hadjárat sikertelenségének súlya alatt, alapjában megingott. Gróf Esterházy Móricz, a minisztérium legkimagaslóbb személyisége, szabadságra ment, mint mondták, megrongált egészségének helyreállítására. A közvélemény, melyet az ilyen ürügyekkel nem lehetett megtéveszteni, helyes nyomon járt, midőn bukását bevégzett ténynek vette és azt állította, hogy soha többé hivatalába vissza nem fog térni.[4] Senki jobban nem sajnálta távozását, mint gróf Mensdorff külügyminiszter, ki nehéz napokban — bár

[1] Krones, i. h. 243.
[2] Kónyi, IV. 17.
[3] Ugyanaz, IV. 19.
[4] Weymann Bismarckhoz, Bécs, 1866 szept. 9.

hiába — mégis mindig Esterházyhoz menekült. Most már teljesen gyámoltalannak és elhagyatottnak érezte magát Ballhausplatzi palotájában. Mensdorff elvágyakozott onnan, de nem volt szabad mennie, mert a rendelkezésre álló diplomaták közül senkit sem találtak alkalmasnak utódjául. Úgy segített tehát magán, — a mihez gyenge emberek gyakran folyamodnak, — hogy mások tettei fölött szigorú kritikát gyakorolt. Ő, a ki sohasem volt képes erélyes cselekvésre, egyszerre csak azt találta, hogy mindenfelé igen sokat kérdezősködnek, a helyett, hogy felülről definitive megjelölnék, milyenné alakuljon a monarchia helyzete.[1] Mint a czentralizmus föltétlen híve, helytelenítette Belcredi eljárását, a ki most — nézete szerint — inkább engedett a magyaroknak, mint eddig.

Külföldi diplomatákkal folytatott bizalmas beszélgetései rendjén biztosította őket, hogy ha a belügyeket továbbra is ily módon kezelik a kormány kebelében, neki mennie kell, mert ő tovább már nem képviselhet hivatalosan olyan dolgokat, melyek szívből gyűlöletesek neki.[2] Gróf Mensdorffnak mindezek a nyilatkozatai és utalásai valamint azok a további megfigyelések, melyeket e kevés idő alatt[3] megtehetett, azt a benyomást keltették a Bécsbe visszatért báró Wetherben, hogy a legutóbbi időszak szorongattatásai csak növelték a tanácstalanságot, még nagyobb bágyadtságot idéztek elő, mint a milyen azelőtt volt és mindinkább érezhetővé válik, hogy az államügyek vezetésére alkalmas férfiak hiányzanak».[4] A császár kedélyére súlyosan nehezedett az a tudat, hogy környezetében kénytelen olyan nagy, döntő

[1] Werther Bismarckhoz, Bécs, 1866 szept. 17.

[2] Werther Bismarckhoz, 1866, szept. 23.

[3] Werther szept. kezdetén, a prágai békekötés után, ismét visszatért Bécsbe, Poroszország képviselőjeként.

[4] Werther Bismarckhoz, 1866 szept. 17. Por. kir. áll. lvtár.

erők nélkül szűkölködni, a kikre minden körülmények között támaszkodhatnék. Valahányszor a königgrätzi ütközet után Esterházy és Mensdorff lehorgasztott fővel, szomorú arczczal kihallgatásra jelentkeztek, Ferencz József mindíg oly hangon nyilatkozott, mely csekély bizalmat árult el minisztereivel szemben: «Mit mondhatnak ezek nekem már megint?»[1] Tanácsadóiba vetett bizalma mélyen megrendült és a hová csak pillantott, mindenütt csupa hajótörötteket látott azok között, a kikre mostanáig hallgatott.[2]

A császár kénytelen volt Belcredit továbbra is megtartani államminiszterének, bár ez többé már nem űlt egész biztosan a nyeregben.[3] Hübner, ki éles itéletével és biztos látóképességével a minisztereket túlszárnyalta és a kinek most a császár parancsára az Andrássyval és Lónyayval folytatandó tárgyalásokon részt kellett vennie, sem az uralkodónál, sem a közönség körében nem örülhetett valami nagy kedveltségnek. Nem látszott tehát alkalmasnak arra, hogy az ügyek élére meghivást nyerjen.[4] A kormányzat minden ágában, a katonaiban és polgáriban egyaránt, a legnagyobb zavar és egyenetlenség uralkodott. A nép minden rétegéből keserves panaszok hallatszottak a tábornokok tehetségtelensége miatt. Szidták a hadi főparancsnokság létesítését, melyet Albrecht főherczegre, a custozzai győzőre ruháztak. Gróf Mensdorff ebben a reakczionárius «Hofkriegsrat» ujjászületését látta.[5]

[1] Egy magasrangú tiszt szóbeli közlése.

[2] Werther Bismarckhoz, 1872 szept. 3. So sehr man auch gegen das Ministerium Belcred eingenommen ist, so wünscht doch niemand die Zeit eines Schmerling und dessen ideologischen Anhangs zurück.

[3] Weymann Bismarckhoz, 1866 szept. 9. Nur der Mangel einer energischen und die gegebenen Verhältnisse genau kennenden Persönlichkeit, die die schwierige Stellung eines Staats-Ministers ausfüllen könnte, erhält ihn (Belcred) noch.

[4] Werther Bismarckhoz, Bécs, 1866 szept. 25.

[5] Werther Bismarckhoz, 1866 szept. 23.

Mind Tegetthoff, mind Gnablez még a custozzai győzelmet is sajnálták, mert ennek köszönhette az osztrák hadsereg azt a főparancsnokot, a kinek kedvezőtlen befolyása nem marad el és csakhamar, különösen döntő pillanatokban érezhetővé fog válni.[1] De a legfontosabb volt, hogy ellentétben Magyarországgal, Ausztria vezérembereinek háta mögött nem állott ott a közönség, tehát nem is adott nekik erőt, sőt ellenkezően elbocsátásukat követelte és irányváltoztatást sürgetett. Az uralkodó figyelmét mindez el nem kerülhette. A belső és külső szerencsétlenség nagy mértékben befolyásolták hangulatát. A császár — a porosz követ véleménye szerint — egészben véve jó színben van ugyan, de arczán mégis láthatók az utóbbi idők gondjainak nyomai és egészen sajátságos komolyságot mutat tekintete.[2]

Természetesen Andrássy és Lónyay előtt sem maradt titokban a minisztérium e gyengesége és zilált állapota. Belcredivel folytatott beszélgetése azt a hatást tette Andrássyra, hogy az államminiszter a helyzet tarthatatlanságáról, valamint a kiegyezés kikerülhetetlen voltáról meggyőződvén, szivesen tenne valamit, de még nincs elég ereje elhatározni azt, a mi egyedül vezetne czélra. Gróf Belcredi Magyarország fölötti befolyását teljesen elveszteni nem akarta, de másfelől abszolutisztikus felfogásával ellenkezett az is, hogy az örökös tartományoknak Deák és Andrássy kivánsága szerint ugyanazt a szabadságot adja meg, a mely Magyarországot megillette.[3] Sőt Hübner, a ki nem titkolta, hogy Magyarországot ki kell elégíteni és épp ezért nem is volt olyan makacs és húzódozó,[4] mint a tetőtől talpig megcsontosodott büro-

[1] Ugyanaz ugyanahhoz, 1866 szept. 29.
[2] Ugyanaz ugyanahhoz, Bécs, 1866 szept. 18.
[3] Kónyi, IV. 19.
[4] U. o. IV. 24.

krata Belcredi,[1] egy összejövetel alkalmával ezt kérdezte Andrássytól: «Úgy-e azzal Ön valami nagyon nem törődik, hogy a monarchia másik felében hogyan vannak a dolgok szervezve, csak alkotmányos alapon történjék ez».[2] De mind ő, mind az államminiszter csakhamar megkapták azt a határozott feleletet, hogy Ausztria belső berendezése Magyarországra nézve nem «közömbös,» Hübner és Belcredi kénytelenek voltak arra a rájuk nézve nem éppen kellemes tapasztalatra jutni, hogy a magyar államférfiak semmi szín alatt sem volnának hajlandók az ő leghőbb óhajukat teljesíteni és Ausztriában a föderativ alakulatot megtűrni, mint jövendőbeli valószínű támadások fészkét Magyarország ellen. Belcredi még megkisérlette az osztrák-németek hozzájárulását a 15-ös albizottság elaborátumához olyannak feltüntetni, hogy ezeket csak az a titkos kivánság irányítja, hogy ekként nagy kavarodás támadjon, mely végeredményül a czentralizmus helyreállítására vezetne.[3] De hiábavaló játékot űzött ezzel az államminiszter. Hisz jól tudták a vezéremberektől, hogy az osztrák-német alkotmánypárt őszintén hajlandó a 15-ös albizottság munkálatának keresztülvitelére.[4] Bármennyire is törekedett Belcredi arra, hogy osztrák ellenfeleit a magyar politikusok előtt befeketítse, eredményre nem jutott. Sőt ezek annyival inkább gyanakodtak az államminiszterre, hogy ez mindent felajánl, csakhogy a császárt a magyar követelések képtelenségéről meggyőzze.[5] Nem csodálkozhatunk tehát, hogy mindinkább túlsúlyra vergődött náluk a meggyőződés, hogy a míg Belcredi helyén marad, semmi kilátás sincs a megegyezésre.[6] Közben a császár kivánságára,[7] eszmecserét folytattak a koronának ez

[1] Kónyi, IV. 33. és 37.
[2] U. o. 24.
[3] U. o. IV. 24.
[4] U. o.
[5] U. o. 24. és 34.
[6] U. o. IV. 37.
[7] U. o. 20.

időben megbeszélésre egybegyűlt tanácsosai között — Belcredi, Hübner, Mailáth, Sennyey és a magyarok részéről Andrássy, Lónyay — a függőben levő legfontosabb ügyekről. Beszéltek a vármegyék helyreállításáról, melyek esetleges politikai izgatása a kormányférfiakat nem kevéssé aggasztotta. Andrássy azzal nyugtatta meg őket, hogy a vármegyéket, ha adminisztracziós hatáskörüket túllépnék, «üstöküknél kell megragadni.»[1]

A miniszterek a közös vám- és kereskedelmi szövetséget, a fennálló államadósság egy részének átvételét, valamint a hadsereg egységének fentartását kívánták. Andrássy és Lónyay semmi esetre sem akarták az országgyűlés adó- és ujonczmegajánlási jogát elejteni. Mint minden további tárgyalás legfontosabb előfeltételét, a felelős magyar minisztérium kinevezését kívánták a parlament többségétől, valamint az egyenlő alkotmányosságot Magyarországon és Ausztriában.[2] Andrássy már régen tisztában volt annak mértékével, a mit a bécsi miniszterek követelései közül teljesíteni lehet. De tekintettel arra a nagy tekintélyre, melyet Deák az országban élvezett, nem akart az ő beleegyezése nélkül pozitiv tárgyalásokba bocsátkozni. Egész nyiltan megmondta a császárnak az augusztus 27-iki kihallgatáson, hogy nemcsak azokat a nehézségeket kénytelen szem előtt tartani, melyekkel Bécsben találkozik, hanem azokat is, melyeket Magyarországon kell legyőznie. Ha ezt nem tenné, könnyen juthatna ama tanácsadók helyzetébe, kik a császárnak az októberi diploma kibocsátását ajánlották. Ezért kell igéreteiben fölötte óvatosnak lennie, mert mint megjegyezte, *«én minden igéretet, még ha politikai is, nemcsak a politikai, de a személyes becsület ügyének is tekintem.»* Véleménye szerint két módszer lehetséges valamely ügy keresztülvitelére. Az ország-

[1] U. o. IV. 21.
[2] Kónyi IV. 17—45.

nak azt is lehet ugyan mondani: én ezt és ezt meg akarom valósítani, az uralkodó így parancsolta. Ha ezt az irányt követi az ember, akkor a saját népszerűségét mindenesetre fedezi, de ez nem sokat használ, mert a sikertelenség ódiuma az uralkodó személyére hárul. Helyesebb és czélszerűbb tehát, ha a miniszter azt mondja, hogy tenni akar valamit, nemcsak azért, mert a fejedelem akarja, hanem azért, mert a saját meggyőződése is ez. Az ő egész gondolkodásmódja olyan, hogy csakis az utóbbi útat választhatja, a mi a szolgai engedelmességet mindenesetre kizárja.[1] «Értem» — így fejezi be — «hogy Felséged néha már a jó siker lehetőségében is kételkedik. De Felségednek nem szabad felednie, hogy nagy czélokat sok csalódás és hosszas kitartás nélkül nem lehet elérni.»[2]

Nem volt fölösleges a császárt türelemre inteni. A tárgyalások holt pontra jutottak. Andrássy[3] és Belcredi között heves viták fejlődtek ki.[4] A legerélyesebben visszautasította Andrássy azt a tervet, hogy Mailáth udvari kanczellár az új miniszteriumban a király személye körüli miniszterséget kapja. Joggal ragaszkodik ahhoz, hogy egységes, a parlament többségéből alakuló minisztérium neveztessék ki.[5] Abban a tudatban, hogy minden szükséges felvilágosítást, a mi a helyzet tisztázására kívánatos volt, megadott, Andrássy még egyszer megjelent, szeptember első napjaiban a császár előtt, hogy tőle búcsút vegyen. Érezte, hogy minden további tárgyalás haszontalan, hacsak tanácsait el nem fogadják s ezért kötelességének tartotta, hogy ezt a császárnak még egyszer

[1] Andrássy fölterjesztése 1866 aug. 27. Gr. Andrássy-lvtár. Kónyi, IV. 41.

[2] U. o. Kónyi nem közli.

[3] Andrássy a kihallgatás után néhány napra Pestre ment és csak aug. 31-én tért vissza Bécsbe.

[4] Kónyi IV. 47.

[5] U. o. IV. 50.

megmondja. «Őszintén meg kell mondanom» — szólt — «hogy nagyon sajnálnám, ha Felséged nem tudná magát rászánni, hogy elfogadja azokat az eszméket, melyeknek szószólója voltam, de nem személyes okokból; mert Felséged teljes megnyugtatása és bizalma nélkül azok keresztülvitelére semmi körülmények között nem vállalkozhattam volna és Felségednek mindig azt ajánlottam volna, hogy olyan férfiakhoz forduljon, a kik Felséged bizalmát régibb idő óta birják, annyival inkább, mert sem én, sem bárki más soha fel nem mutathatna valami fényes eredményt Felséged bizalma nélkül, a mi pedig tisztán egyéni dolog és ki nem erőszakolható.»[1]

Annyira meg volt győződve a miniszterium kineveztetésének sürgősségéről, akár a liberális többség, akár a konzervativ kisebbség köréből, hogy nem akarta elmulasztani ennek elmaradhatatlan szükségességét Ő Felsége szívére kötni. «Ha Felséged megengedi», — mondá — «hogy még egy tanácsot adhassak, úgy azt mondanám: az országgyűlést ne méltóztassék a miniszterium nélkül egybehívni; sokkal inkább és őszintébben állok Felséged érdekei szolgálatában, semhogy ezt meg ne kellene mondanom. Ha Felséged a miniszteriumot oly férfiakból — ókonzervativok — alakítja meg, kik Felséged bizalmát bírják, csak az a fő, nehogy aztán Felséged magába az intézménybe vetett bizalmát veszítse el. Én más utat ajánlanék Felségednek, félve, hogy Felséged a nemzet és az intézmény iránti bizalmát fogja elveszíteni, de ha ez nem az eset, egészen nyugodt vagyok.»[2]

A császár úgy gondolta, hogy mielőtt ily nagyfontosságú kérdésekre választ adna, még egyszer éretten

[1] Andrássy sajátkezű fogalmazványa szept. első napjaiban tartott fölterjesztésének. Gr. Andrássy-lvtár. A valószínű dátum Andrássynak Lónyayhoz intézett közléseiből látható. (Kónyi IV. 54.)

[2] Andrássy sajátkezű fogalmazványa. Id. helyen.

megfontolja azokat ischli magányában, a hová két hétre visszavonult.[1] De csakhamar mutatkoztak annak előjelei, hogy Bécsben kedvezőtlen szél fúj Magyarországra nézve.[2] Kevéssel a császárnak Ischlből történt visszaérkezése után gr. Mensdorff közölte a porosz követtel, hogy a kormány nem nevezteti ki a magyar miniszteriumot mindaddig, míg az 1848-iki törvények revizioja tekintetében kötelező igéretet nem nyer.[3] A Deák és Andrássy által ajánlt módon már megalapozott kiegyezést elejtették és ismét ott tartottak, a hol az 1866-iki hadjárat előtt voltak. A mint Werther Bismarcknak jelenti, a viszonyokat a legnagyobb fokú kölcsönös bizalmatlanság jellemzi, a mi mindkét felet meggátolja abban, hogy azokkal az engedményekkel lépjenek elő, a melyekre mindketten meglehetősen el vannak szánva.[4] A Magyarországgal való ellentét magában a miniszterium kebelében is — úgy látszik — nagyobb egységességet idézett elő.[5] Mutatkozott ez mindjárt az országgyűlés ügyében tanúsított magatartásban, a melynek összehívását a közelgő kolerajárvány ürügye alatt késleltették. De a kormány csalatkozott, ha azt hitte, hogy szándékán nem látnak át. Mindenki tudta, hogy a kolera az utóbbi napokban éppen Pesten és Budán hagyott alább, míg Bécsben, Prágában, Lembergben, a hová a tartományi gyűléseket egybehívták, erősebben dühöngött, mint Magyarországon. Panaszok és gyanúsítások hangzottak el a kormány ellen, hogy ellenséges hátsó gondolatai vannak Magyarországgal szemben. Mások ismét azt állították, hogy magában a miniszteriumban annyira eltérők a vélemények, hogy a fennforgó körülmények között az országgyűlést összehíni nem meri.[6] A bécsi politikusok időt

[1] Kónyi, IV. 57.
[2] U. o. 65.
[3] Werther Bismarckhoz, 1866 okt. 17.
[4] U. o.
[5] U. o.
[6] Werther Bismarckhoz, 1866 okt. 23.

akartak nyerni, hogy közben az irányadó elemeket Magyarországon a maguk részére nyerjék meg.[1] De nagy mértékben tévedtek, ha ilyen illuziókban ringatták magukat. Nem volt olyan irányadó magyar politikus, a ki a felelős miniszterium azonnal való kineveztetéséről lemondhatott volna. A megegyezésnek hajótörést kellett szenvednie a bécsi kormány ama törekvése folytán, hogy a megalakítandó magyar miniszteriumot ókonzervativ tagokkal akarta tarkítani, a miről sem Deák, sem Andrássy nem akartak hallani. És teljes joggal. Ily természetellenes politikai vegyület a pusztulás magvát alkotta volna az új kormány kebelében. Olyan ember, mint Andrássy, ki tisztán látja a czélokat, melyeket mint államférfiúnak meg kell valósítania, nem adhatta oda magát ahhoz, hogy ellentétes nézetűek szövetségében hazájának kárára lejárassa magát. Érezte, hogy arra van hivatva, hogy mint vezérpolitikus hazáját a dúló zavarokból kiszabadítsa. Elhatározta, hogy, ha most még nem akarják számára megnyitni az útat, vár mindaddig, míg ideje elérkezik. Sokkal jobban ismerte a helyzetet, hogy sem ne tudta volna, hogy az ő órájának előbb-utóbb ütnie kell. És ez be is következett. Abban a pillanatban, melyben a helyzet már reménytelennek látszott, midőn már a Deák-párt feloszlásáról és visszavonulásáról beszéltek, következett be a fordulat, mely az akadályt az útból elhárította és a megakadt szekeret újból mozgásba hozta. Báró Beust eddigi szász miniszternek osztrák külügyminiszterré történt kineveztetése a monarchia belső viszonyainak teljes átalakulását vonta maga után, a mint ezt már a legközelebbi idő bebizonyította. A kiegyezés, melynek megvalósulásáról már lemondottak, biztatóbb stádiumba jutott, a mivel Andrássy működésének is új fázisa kezdődik.

[1] Werther Bismarckhoz, 1866 okt. 23.

KILENCZEDIK FEJEZET.

BEUST–BELCREDI.

Báró Beustnak osztrák állami szolgálatba lépése nagy és komoly fordulatot jelentett az akkori császárság sorsára nézve. Neve örökre kapcsolatban lesz a dualizmus megalapításával, azzal az államformával, mely a régi Ausztriát két független és csak bizonyos közös ügyek által egybefüggő államra osztotta. Beust Andrássy tanúságára hivatkozik annak bizonyításául, hogy nélküle a dualizmusra épített kiegyezés Ausztria és Magyarország között soha létre nem jött volna. Nagyon kérdéses azonban, vajon Andrássy valaha csakugyan megtette-e ezt a nyilatkozatot: «Ha Ön nem jött volna hozzánk, sohasem létesítettük volna a kiegyezést».[1] Bizonyos ezzel szemben, hogy Deák így nyilatkozott: «Kétséget nem szenved, hogy Beust bennünket (t. i. Deákot és Andrássyt) jól segített, de a sikernek tényezője nem volt, mert akárki jött volna azon időben a külügyminiszteriumba, kénytelen lett volna a kiegyezést elősegíteni; tehát hibás azon állítás, melylyel magát Beust mindég hitegette, hogy ő teremtette a 67-iki kiegyezést.»[2]

Bármennyire jugosultak is Deáknak e szavai, semmikép sem akarják Beust érdemeit kisebbíteni. Ha nem engedik is meg, hogy ő az 1867-iki kiegyezés kizárólagos

[1] Beust, «Aus Drei Viertel-Jahrhunderten» II. 86.
[2] Báró Orczy Béla naplója, 1871 nov. 19.

megalkotója, annyit elismernek, hogy létesítéséhez eredményesen nyujtott segédkezet. Beust tényleg lényeges szolgálatot tett azzal, hogy a korona előtt meggyőzően kimutatta, hogy a monarchiának a königgrätzi vereség után kialakult belső viszonyai szükségessé tették a fennálló ellentétek kiegyenlítését. Beustnak megvolt az a világos politikai ítélőképessége, mely bizonyos értelemben Belcrediben sem hiányzott. De azon az úton, melyet az államminiszter követett, a kiegyezés soha be nem következett volna. Kérdés, vajon egyáltalán meg lehetett volna-e azt kötni az akkori vezérpolitikusokkal, kik az ó-osztrák hagyományokban növekedvén föl, soha még elképzelni sem tudták volna Magyarország önállóságának lehetőségét. Még a dualizmus ellenségei is kénytelenek elismerni, hogy a Belcredi részéről követett eljárás a monarchia új élete helyett csak a pusztulást segíthette volna elő. A ki elfogulatlanul szemléli az akkori viszonyokat, annak be kell látnia, hogy a magyarok Königgrätz után oly helyzetben voltak, mely lehetővé tette, hogy hajszálnyit se engedjenek azokból a követelményekből, melyeket az 1866 julius 3-iki katasztrófa előtt felállítottak. Az adott viszonyok között az volt a legtermészetesebb, hogy Magyarországot kielégítsék és nemzeti önállóságát, melyre elvitázhatatlan joga volt, visszaadják.

Majdnem úgy tűnik föl, mintha Beust már kezdettől fogva osztrák külügyminiszternek lett volna predesztinálva. A mint maga beszéli emlékirataiban, már Schwarzenberg Félix herczeg halála után (1852 április) fölvetette gróf Nesselrode orosz birodalmi kanczellár az eszmét, hogy Beustot, ki akkor Szászország ügyeit vezette, nevezzék ki osztrák külügyminiszternek.[1] Másodízben állítólag az 1859-diki olasz hadjárat után gondoltak rá, mint

[1] Beust, Aus Drei Viertel-Jahrhunderten II. 4.

mentőre a szükségben. Mondják, hogy az öreg Metternich herczeg, midőn e szándékról hallott, így kiáltott föl: «Csak nem fogják ezt a «politikai kötéltánczost» osztrák külügyminiszternek megtenni».[1] De Metternich, a ki 1859 jun. 11-én halt meg, az olasz hadjárat végén már nem élt és így e kijelentést nem is tehette. Maga Beust kétségbe vonja, hogy abban az időben osztrák miniszterré akarták volna kinevezni.[2] Viszont, az 1866-iki háború előtt tényleg szó volt arról, hogy erre az állásra őt alkalmazzák.[3]

Még ma sincs egészen tisztázva a kérdés, hogy ki adta meg erre az első impulzust. Beust a bécsi porosz követnek azt mondta, hogy meghivatását első sorban maga Poroszország akarta. A midőn ugyanis követelte a szász államszolgálattól való fölmentését, ezzel őt Ausztria rendelkezésére bocsátotta.[4] Ugy látszik, hogy Ferencz József akkor is gondolt Beustra, mint leendő külügyminiszterére, midőn még szász államszolgálatban állott. Beust, a kivel a császár ismételten érintkezett és a kit 1866 augusztusában külön megbizatással Párizsba, III. Napoleon császárhoz küldött, előnyösen különbözött az uralkodó eddigi tanácsadóitól. Sajátszerű fogékonysága és rábeszélő képessége, — a mi már magában véve is rendkívül megvesztegető tulajdonság — olyan embernek tüntette föl, a kiben a belföldi államférfiakénál és diplomatákénál több tehetség és erély van ahhoz, hogy a császárságot kiszabadítsa abból a szerencsétlen helyzetből, melybe a balsors és tudatlanság döntötték. Kétségtelen, hogy szellemileg messze felülmulta Mensdorffot

[1] L. Ermandsdörfer czikkét Beustról az «Allgem. Deutsche Biographie»-ban.

[2] Beust i. h. II. 4.

[3] «Allg. Deutsche Biographie»: Beust.

[4] Werther Bismarckhoz, Bécs, 1866 nov. 6.

és Belcredit. Már korán kimutatta tehetségének jeleit, melyek Németország első politikusai közé emelték. Természetesen veszélyessé is vált rá nézve a fölényéből származó becsvágy, mely arra késztette, hogy a kis Szászországban az elsőrendű európai államférfiú szerepét játszsza, a mi ismételten kihívta Bismarck gúnyját és haragját. Egykori királya igen jól ismerte, midőn távozásakor ezeket az intő szavakat intézte hozzá útravalóul: «Ne feledje, hogy a tűszúrás olykor fájdalmasabb és bosszantóbb, mint az ütés».[1]

Ilyenszerű tűszúrásokkal a kelleténél gyakrabban izgatta Bismarckot, ki ez efféle apró sértések iránt sokkal érzékenyebb volt, mint a legsúlyosabb érdemi támadásokkal szemben.[2] Bismarck azzal bosszulta meg magát, hogy ismételten hangsúlyozta, hogy e «hiú és rosszindulatú intrikust» meg kell buktatni, a mit a maga erőteljes modorával így indokolt: «Vom Ochsen kann man nichts andres erwarten, als Rindfleisch und von Beust nichts andres, als eine ehrgeizige, intrigante sächsische Hauspolitik».[3] Beustnak szerencsétlensége volt, hogy őt az Ausztriával egybekapcsolt német közép-állam-politika érvényesüléseért folyó küzdelemben a sors oly óriással állítá szembe, mint a minő Bismarck volt. Ha kisebb kaliberü ellenféllel mérhette volna össze erejét, talán nem szenvedett volna vereséget és kortársainak, valamint az utókornak ítélete is enyhébben hangzanék róla. Mert korántsem hiányzottak nála azok a tulajdonságok,

[1] Beust, i. h. II. 22.

[2] Gróf Károlyi Alajos gróf Andrássyhoz. Berlin 1872 ápr. 6. — «denn dergleichen persönliche Nadelstiche pflegen den Reichskanzler oft mehr als sachliche Verwicklungen und Schwierigkeiten zu irritieren, und es liegt nicht in seinem Charakter, ähnliche Angriffe so leicht zu vergessen». Cs. és kir. külügyminiszterium.

[3] Briefwechsel des Generals Leopold von Gerlach mit Otto von Bismarck, 3. k. 126. o.

melyekkel nagyot lehet alkotni. Több volt ő, mint egyszerű «ujságírótehetség, a ki pályát tévesztett».[1] Szellemét, éles ítélőképességét, vállalkozási kedvét és akaraterejét nem lehet kétségbevonni; mindezekhez hajlékonyság és intrikára való hajlandóság járult: oly tulajdonságok, melyek kiváló mértékben jellemezték az ancien régime franczia diplomatáit, a kikhez Beust különben is sok tekintetben hasonlított.[2] Már az arczkifejezésében is megvolt a régi iskola diplomatáinak finom vonása, mely bizonyos elmés külsőségekkel igyekezett feltűnni. Beust egyéniségének egyik éles megfigyelője oda nyilatkozott, hogy arcza a macskának hol leselkedő, hol barátságosan hunyorgató, behízelgő, lágy tekintetét és modorát tükrözi vissza.[3] Mint minden hasonló jellem, ő is szerette az önámítást. A gúnyoros Ignatiev jegyezte meg egyszer róla, hogy szivesen beszél behunyt szemmel, hogy annál jobban hallja a saját beszédét.[4] E mértéktelen hiúság, valamint hajlama, mindent optimisztikusan megitélni,[5] gyakran eltérítette az okosság útjáról. Ugyanezt eredményezte bizonyos könnyelműsége, mely igen sokszor késztette arra, hogy többet merjen, mint a mit ereje megengedett.[6] Érintkezés közben olyan ember benyomását tette, a ki tehetséges, de a dolgok mé-

[1] Treitschke nyilatkozata.

[2] Károly Sándor szász-weimari nagyherczeg mondta volt róla, hogy: «Beust a Saxe galante idejéből való ember». Szóbeli közlése báró Egloffsteinnak, Károly Sándor nagyherczeg egykori titkárának, a ki jelenleg Boris bolgár trónörökös nevelője.

[3] Schütz Frigyes «Werden und Wirken des Bürgerministeriums» 181. l. Beustet illetőleg lásd még: (Pollak Henrik) Dreissig Jahre aus dem Leben eines Journalisten» I. köt., mely mű azonban nagyon óvatosan és kritikai szemmel használandó.

[4] Gróf Brassier Bismarckhoz, Konstantinápoly 1868 április 21.

[5] Werther, Bécs 1868 szept. 26.

[6] Midőn Beust még szász miniszter volt «Le lion dans l'entresol»-nak gúnyolták. Szóbeli közlése báró Egloffsteinnak.

lyére nem hatol, ki kényes időkben könnyen megelégszik a dolog lényege helyett annak külszínével. Némelyek, mint Hasner volt osztrák miniszterelnök, minden magasabb szempontot elvitatott tőle,[1] mások meg egyáltalán nem akarták komolyan venni és olyan akrobatának jellemezték, a ki nem ismeri a kötelet, a melyen mutogatni akarja magát.[2] A ki őt látta örökös mosolygásával, még a legfontosabb államügyek megbeszélésénél is,[3] tényleg azt hihette, hogy Beust mindent könnyen vesz. Ez az örökös mosolygás azonban csak lárva volt, melyet a számítás arczára erőltetett. Ezzel akarta egy csapásra az embereket megnyerni.

Mert főtörekvése az volt, hogy kedvező benyomást keltsen. Midőn Ferencz József császárral találkozott, bizonyára mindent elkövetett, hogy rokonszenvét megnyerje. Biztosan rajta volt, hogy az uralkodónak a császárság mielőbbi ujjászületését kilátásba helyezze. A császárt már a német szövetségtanácsban tanúsított korábbi magatartása is megnyerhette, mikor is — Poroszországgal szemben — mindíg Ausztria mellett foglalt állást és ennek érdekeit melegen támogatta. De mégis egy másik nagy politikai fontosságú momentum játszhatott itt döntő szerepet. Beust megbízásával, a kiről tudták, hogy III. Napoleonnál persona gratissima, úgy látszik, arra gondolhattak, hogy a franczia császár segítségét nyerhetik meg későbbre, ha a most szerencsésebb Poroszországgal újra fegyveres összetűzésre kerülne a sor. E tekintetben állítólag Albrecht főherczeg befolyásolta volna császári urát.[4] Tudni vélték, hogy Metternich Richárd herczeg,

[1] Hasner Lipót «Denkwürdigkeiten», 88.
[2] Gróf Arnim Bismarckhoz, Roma 1868 ápr. 11.
[3] Hasner Lipót i. h. 88.
[4] Werther, Bécs, 1866 nov. 6. Még Rainer főherczeget is megemlíti, a ki azonban, mint velem közlik, a kinevezést illetőleg minden közvetlen vagy közvetett befolyást a leghatározottabban tagad.

akkori párizsi osztrák követ, Beustot, mint a császárság utolsó tromfját ajánlotta, III. Napoleon kegyeinek megnyerésére.[1] Kétségtelen, hogy Beustnak osztrák külügyminiszterré történt kineveztetését, támogatta légyen azt János szász király, vagy unokatestvére, vagy más fontos személyiség, azonnal akként fogták föl, mint a bécsi udvar revanche-politikájának nyilvánvaló jelét. Midőn a bécsi porosz követ azt jelentette haza, hogy gróf Mensdorff biztosította őt, hogy sem Poroszország elleni bosszúérzés, sem Francziaország támogatása nem irányították a figyelmet Beustra, Bismarck azt felelte: Dehogy nem![2] Ezt egy igen jól értesült osztrák-magyar államférfiú, báró Orczy Béla külügyminiszteri osztályfőnök is megerősíti, ki 1870-ben így nyilatkozott: «Én mindinkább meg vagyok arról győződve, hogy Beust, midőn 1866-ban átvette a külügyeket, megigérte, hogy Poroszországon bosszút fog venni. Nem lehetetlen tehát, hogy Ő Felségét már csak azért is biztatta a magyar kiegyezésre, mert akkor is a revanchera gondolt.»[3]

Ehhez a felfogáshoz a német birodalmi kanczellár még későbbi napjaiban is hű maradt. «Visszaemlékezéseiben» («Erinnerungen») azt mondja, hogy e már «elkedvetlenedett» szász miniszter megválasztása arra engedett következtetni, hogy a bécsi politika a revanche irányát fogja követni.[4] Sajtó-organumaiban nem is késett Beust ellen iratni s ezzel jelezni, hogy kineveztetése a Poroszország és Ausztria közötti diplomácziai összeköttetés megrontására vezethet. A porosz ujságok úgy nyilatkoznak róla, mint oly emberről, kinek semmi más érdeme nincs, mint hogy «minden vállalatai «chronikus bankerottban

[1] Gróf Goltz Bismarckhoz, Páris, 1866 okt. 29.
[2] Werther jelentése, 1866 nov. 6.
[3] Báró Orczy Béla naplója 1870. aug. 10.
[4] Bismark's «Erinnerungen.» II. 53.

szenvedtek». A «Norddeutsche Allgemeine Zeitung» élczelődve jegyezte meg róla, hogy Beust, bár a szász lövészegylet ünnepi lakomáján azt mondta, hogy az ő czélja mindig a fehér-fekete, utólag mégis a fekete-sárgát találta el. Báró Pforten bajor miniszter is azon a nézeten volt, hogy ez az államférfiú csakis a Poroszország elleni bosszúra fog gondolni. Midőn ugyanis Beusttól magától hallotta, hogy az osztrák császár ajánlatára ennek szolgálatába lép át, Pforten figyelmeztette, hogy új állását ne a gyűlölet és boszúállás politikájára használja föl, a minek Bécsben számos követője van, hanem inkább békülékeny szellemben viselkedjék, igyekezzék Poroszországhoz közeledni és ne feledje, hogy német, a ki ez okon sohasem léphet franczia szövetségbe Poroszország ellen. Beustnak minden erősítgetése sem nyugtatta meg Pfortent. Meg volt győződve, hogy Ferencz József e «megfoghatatlan» választás gondolatára csak úgy juthatott, hogy boszúérzetének kifejezést akart adni és annak megvalósítása végett Beustban «használható eszköz»-re vélt találni.[1]

Tagadhatatlan, hogy Beust kineveztetésének hatása — Párizs[2] és Drezda kivételével — csaknem mindenütt igen kedvezőtlen volt. Londonban nagy politikai hibának tartották, mely csak alkalmas osztrák államférfiak hiányával menthető.[3] Gróf Blome ezt mondta báró Werthernek: A poroszok táborozása Csehországban nagy kalamitás, de az a szász az államkanczelláriában még gonoszabb sorscsapása.[4] Az osztrák diplomaták között, a kik Beust meghivatását saját maguk «csőd»-jének[5] voltak kénytele-

[1] Reuss hg. jelentése Bismarckhoz. München, 1866 nov. 3.

[2] Amit erre Beust, «Aus Drei Viertel-Jahrhunderten» II. 43, mond, nem felel meg a valóságnak.

[3] Bernstorff Bismarckhoz, London, 1866 okt. 31. és u. a. Vilmos porosz királyhoz, nov. 9.

[4] Reuss herczeg Bismarckhoz, München, 1866 nov. 3.

[5] Goltz Bismarckhoz. Páris, 1866 okt. 29.

nek tekinteni, nagy lehangoltság uralkodott a kinevezés következtében. Sem gróf Rechberg,[1] sem gróf Mensdorff nem csináltak ebből titkot. Ez utóbbi egyáltalán nem vonakodott a porosz követnek egészen nyiltan megvallani, hogy ismételten tiltakozott a császárnál Beust kineveztetése ellen, a mi azonban sajnálatára sikertelennek bizonyult.[2] Mindenütt rossz fogadtatást jósoltak az új miniszternek Bécsben, mert meghivatását a magasabb körök az osztrák önérzet súlyos megsértésének tekintették.[3] Andrássy is kifejezést adott Erzsébet császárné előtt ama véleményének, hogy Beustot nem kellene a monarchia miniszterévé tenni. Nyiltan megmondta a felséges asszonynak, a kitől először hallotta ennek a hírét, hogy ettől az embertől semmi jót nem lehet várni. A történelemben — úgymond — már előfordult, hogy idegen hadvezér a megvert hadsereget győzelemre vitte, mert a hadseregek mindenütt ugyanolyanok; de arra még nem volt példa, hogy idegen államférfi az előtte eddig ismeretlen államot megmentette volna. Minden állam különbözik a másiktól; a mi különösen áll erre a monarchiára. Hogy valaki helyes fogalmat nyerjen erről, szükséges, hogy itt született és itt élt légyen.[4]

Egyedül a német alkotmánypárt sajtóorganuma köszöntötte rokonszenvesen Beustot, kitől az utóbbi idők keserű tapasztalataival szemben rendszerváltozást várt. Noha nem is volt osztrák, benne azt az embert látták, ki az eddigi ultramontán — feudális — szláv politika félretolásával ismét a német, polgári és jozefinisztikus elemet fogja érvényesülésre juttatni.[5]

[1] Werther Bismarckhoz 1866 okt. 27.
[2] Werther jelentései, 1866 okt. 27. és 30.
[3] U. o.
[4] Andrássy sajátkezű följegyzései. 1866 okt. 6. Gr. Andrássy-lvtár.
[5] «Neue Freie Presse», reggeli kiadás, 1866. okt. 28. és 30.

Attól félvén, hogy a ballhausplatzi palotának a volt szász államférfiú részéről történő birtokbavétele a Poroszországgal függőben lévő béketárgyalások kimenetelére káros hatással lehet, a befejezett tényt még titkolták. Csak november 4-ikén közölte a hivatalos «Wiener Zeitung» Beustnak október 30-ikáról kelt kineveztetését külügyminiszterré. Ő maga arról szeretne minket meggyőzni, hogy a ráesett választás őt teljesen meglepte és hogy nem is álmodta volna sorsának ezt a fordulatát.[1] Hiszen az is lehetséges, hogy a császár, ki először talán Hübnerre[2] gondolt, mint Mensdorff utódjára, hirtelen támadt ötletnek engedve ajánlta föl e magas állást egyik bizalmas embere útján.[3] Ha a császár őt most nem hívja meg, Beust valószinűleg örökre el van vetve. A míg Bismarck vezette az államügyeket, addig ellenlábasának egész Németországban sehol sem lehetett helye. Ezt Beust maga is érezhette, midőn még teljes bizonytalanságban lévén esetleges ausztriai alkalmaztatása iránt,küzdött magával, kérje-e elbocsáttatását a szász állami szolgálatból.[4] Nehezen birt megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy most, férfierejének teljességében, tűnjék le a politikai szintérről. Erős nyomás késztethette tehát arra, hogy visszavonuljon.[5] Midőn már semmi kilátása sem vott jövőjének kedvező fordulatára, nagyon is örülhetett, hogy ily mélységes bukás után osztrák külügyminiszterként új fényben támadhatott föl.[6]

A mint elfoglalta hivatalát, azonnal föltámadt benne az ambiczió, hogy minden tekintetben úgy viselkedjék,

[1] Beust, «Aus Drei Viertel-Jahrhunderten» II. 3.
[2] Bernstorff Vilmos porosz királyhoz, London, 1866 nov. 9.
[3] Ez valószínűleg Braun államtanácsos volt.
[4] Báró Friesen, «Erinnerungen aus meinem Leben», II. 28. o.
[5] U. u. 239.
[6] Beust i. h. II. 19. és 20. o.

mint igazi osztrák, ki, feledve multját, minden erejét második hazájának akarja szentelni.[1] Mindenfelé hirdette, hogy tőle csak a béke politikáját lehet várni. De ez legalább is némi ellentétben volt novemberi körútjával, melynek során egyes előkelő német udvarokat igyekezett megnyerni, hogy Ausztria vezetése alatt «délnémet szövetséggé» («deutscher Südbund») alakuljanak.[2] Nyomatékosan hangsúlyozta továbbá, hogy a békés külpolitikától is támogatva a belső viszonyok olyatén szabályozását czélozza, a melyeknek mikéntjét egyelőre még alig, vagy csak nagyon felületesen ismeri, de a melyeket minden irányban alaposan tanulmányozni szándékozik.[3]

E mellett tagadta, mintha a prágai minisztertanácsokon részletes programmal lépett volna fel, mely általában az alkotmánykérdést és különösen a magyar kérdést oldotta volna meg. Erősítgette, hogy csupán azt sürgette, hogy a tárgyalásokat Magyarországgal mielőbb kezdjék meg és a magyar országgyűlést hívják egybe, mert szerinte a magyar kiegyezés a kiindulási pontja az osztrák alkotmánykérdések szabályozásának. A magyar 15-ös albizottságnak a közös ügyekre vonatkozó elaborátumát Beust alkalmas alapnak találta a tárgyalások megindítására, természetesen azzal a föltétellel, hogy a magyar országgyűlés az Ausztria egységének és integritásának érdekében mulhatatlanul szükséges módosításokat megtegye. Ezalatt értette mindenekelőtt: a közös ügyek *közös parlament* útján való tárgyalását; továbbá a birodalmi egység elvének föltétlen fenntartását a hadsereg szervezetében és a pénzügyekben.

A tizenötös albizottság elaborátumának ily értelemben keresztülvitt megváltoztatása után akarta csak Beust

[1] Beust körirata a követekhez, u. o. II. 28.
[2] Goltz Bismarckhoz. Páris, 1866. okt. 29.
[3] Werther jelentése 1866 nov. 6.

a császárnak a magyar felelős minisztérium kinevezését ajánlani. A külügyminiszter abban a reményben ringatta magát, hogy ennek az álláspontnak nyilt és határozott kifejtése megteszi a maga hatását Magyarországon és a többségnek, mely a kiegyezést óhajtja, erőt fog adni ahhoz, hogy a határozati párttal — vagyis az ellenzékkel — szembeszállhasson. Meg volt győződve, hogy már kineveztetése alkalmas arra, hogy az általános hangulatot kedvezően befolyásolja és lényegesen közrehasson arra nézve, hogy a bécsi kormány ellen az utóbbi időben nagy mértékben fokozódott bizalmatlanság elhallgattassék.[1]

Kétségtelen, hogy a miniszterválság és Esterházynak a kabinetből történt kilépése kedvezően hatottak; nemkülönben jó benyomást tett az is, midőn híre járt, hogy Beust mindenekfölött ragaszkodik a Magyarországgal való tárgyalásokhoz. A külügyminiszter azonban szem elől tévesztette, hogy a kedvező hangulat csakis azon alapszik, hogy az összes kívánságok haladéktalan teljesítését várják. Hiszen már miniszteri listákat is terjesztettek Pesten. A porosz követnek teljesen igaza volt, midőn azt vélte, hogy a magyaroknak e rózsás kedve csakhamar eloszlik, mihelyt kitűnik, hogy Beust lényegileg az 1866 márczius 3-iki császári leirat álláspontjára helyezkedik.[2] Mily kevéssé ismerte a szász államférfiú azt a földet, melyen szántani akart, ha valóban remélte, hogy a márczius 3-iki leirattal czélhoz lehet jutni! A viszonyok azóta alaposan megváltoztak. Akkor, márcziusban, egyedül a Deák-párt túlsúlyának volt tulajdonítható, hogy Magyarországon még az 1848-iki törvények visszaállítása előtt rászánták magukat annak a tervezetnek kidolgozására,

[1] Werther jelentése 1866 nov. 11. Werther Beusttal folytatott beszélgetésének tartalmáról azt mondja, hogy Beust ebben az irányban nyilatkozott.

[2] Werther id. jelentése.

mely a közös ügyek kezelését szabályozza. Most, 1866 novemberében, a Deák-párt ezt az elaborátumot maximumnak jelezte és csakis úgy tartotta keresztülvihetőnek, ha a magyar felelős minisztériumot azonnal kinevezik. Sőt ezt a maximumot is még mindig oltalmaznia kellett a határozati párt és a közvélemény igen jelentékeny részének ostromával szemben. Ezek a 15-ös albizottság elaborátumát, mint a legújabb események által túlhaladott álláspontot helytelenítették. Máris a legkülönbözőbb eshetőségeket vették számításba. Igy azt mondották, hogy az elaborátum tárgyalásra se fog kerülni, vagy ha igen, bizonyára elvetik, minek következtében a magyar minisztérium iránti kívánság teljesítetlenül marad. Épp így állították, hogy Deák elhatározta, hogy az egész tervezetet inkább teljesen visszavonja, semhogy azt vereségnek tegye ki. A mint Werther Bismarckkal tudatja, ezek azok a kiegyezésre nézve csekély reménységet nyujtó előjelek, melyek között a magyar országgyűlés e hó 19-én ismét össze fog ülni. Ha a császári kormány az előtte bizonyára jól ismert hangulat hatása alatt, netán az utolsó órában az engedmények terére nem lép, akkor nemsokára ki fog tűnni, hogy a magyar kérdést még Beust nevének nimbusa sem volt képes, hajszálnyira sem, előbbre vinni.[1] Werther értesülése helyes volt, midőn azt jelentette, hogy a felelős miniszterium biztosítása nélkül semmi reménye sincs a kiegyezésre és hogy a magyarok a közös ügyek tárgyalására sohasem fognak a központi parlamentben megjelenni.[2] Beust nem is táplált illuziókat a magyarok e nézeteit illetőleg. De az őt jellemző optimizmusával saját személyére nézve kedvezően értelmezte ezt a hangulatot. Azzal dicsekedett, hogy az összes magyar pártok

[1] Werther Bécs, 1866 november 11.
[2] U. o.

magatartásának okát igen jól ismeri. Azt vélte, mindnyájan szilárdan meg vannak győződve, hogy eddig az osztrák kormányok mindig rászedték őket és azért ragaszkodnak oly makacsul jelenlegi követelményeikhez, nehogy újból csalódásnak tegyék ki magukat. Mégsem lehet nekik a minisztériumot azonnal megadni. Ha ez létrejönne, csak a magyar országgyűlésnek volna felelős és így biztosra lehetne venni, hogy a monarchia egysége érdekében a hadsereget és pénzügyet illető mulhatatlan követelmények a kormány részéről soha elintézést nem nyernének. De — vigasztalta magát Beust — bármily nagyok is a nehézségek, melyeket az ügyek ezidőszerinti állása mellett le kell győzni, a magyarok bizalmatlansága inkább szubjektiv, mint objektiv. Ezzel arra czélzott, hogy ez a bizalmatlanság nem ellene, hanem főleg Belcredi és Mailáth ellen irányul. De nem igaz — mondotta Ladenbergnek, a porosz követ helyettesének — mintha már is oda hatott volna, hogy ezeket az államférfiakat a kabinetből eltávolítsák. Csak azért találnak ki ilyesmiket, hogy minisztertársaival összeveszítsék. Annál kevésbbé volna neki joga ily lépés megtételére, mert a viszonyok kellő ismerete hiányában még nem is lehet abban a helyzetben, hogy ilyen indítványokkal fölléphessen. Csak most kezdek még, így végzé a beszélgetést, az alapos tereptanulmányokhoz és egyelőre tájékozom magamat. Ladenberg azonban erre ezt jegyzi meg: azt hiszi, a közvélemény nem nagyon téved ama tervek tekintetében, melyeket báró Beustnak tulajdonít és az alapos tereptanulmányok valószínűleg arra az eredményre vezethetnek, hogy Belcredi gróf és Mailáth a kormányból ki fognak válni.[1] A közvélemény előzetesen olyan fejlődést tételezett föl, melynek még távolról sem volt a legkisebb nyoma sem.

[1] Ladenberg Bismarckhoz, Bécs, 1866 nov. 17.

Egyelőre még csak annyi tűnt ki, hogy Beust már az 1866 november 17-iki leirat megszövegezésével, mely a magyar országgyűlést ismét egybehívta, győzelmet aratott az államminiszter fölött. Ez hosszas viták után ment keresztül a minisztertanácsban, a hol a külügyminiszter volt a döntő tényező.[1] Beust kerülte a veszedelmes sziklákat, a melyeken csakhamar összetörhetett volna és minden jóslás ellenére nem helyezkedett a márczius 3-iki leirat alapjára, mely Magyarországon oly rossz vért szült. Az új leirat nem szólt többé föltételekről, hanem csak elutasíthatatlan «főszempontok»-ról, melyek figyelembevételét a hadsereg egysége és a pénzügyek közössége szükségessé teszi.

A közös ügyeknek közös parlamenti tárgyalásáról többé szó sem volt. A leirat elvben elismerte a felelős miniszteriumot, melynek kineveztetését a közös ügyek letárgyalása utánra megigérte. Az 1848-iki törvényeknek a márcz. 3-iki rendeletben említett és azonnal keresztülviendő revizióját oly feladatnak jelentette ki, melyet majd a kinevezendő felelős minisztériumnak kell megoldania. Hiába keresték volna továbbá — mint ezt a czentralisztikus érzelmű «Presse» kiemelte — a november 17-iki leiratban a szeptemberi manifesztumnak azt a kijelentését, mely a kormánynak kötelességévé teszi, hogy a Magyarországgal szemben létrejött megegyezéseket Ausztria törvényes képviselete elé terjeszsze. Eltekintve e közeledéstől a magyar álláspont felé, egészben véve ez a rendelet sem volt kielégítő. Engedményei a szövegezés folytán — a mint látszik, szándékosan — annyira burkoltak voltak, hogy első pillanatra észre se lehetett venni azokat. Mint az egyik elmés képviselő megjegyezte, nagyítóüveget kellett használni, hogy a haladást

[1] Ugyanaz ugyanahhoz, 1866 nov. 20.

a korábbi állásponthoz képest föl lehessen fedezni.[1] Adtak valamit, de ismét csak félig-meddig és nehéz szívvel. «Ha Ti — mondta Andrássy Mailáthnak — ennyire mentetek a konczessziókkal a reskriptumban, miért nem mondtátok meg a fejedelemnek, hogy kívánatait Ti kivinni nem vagytok képesek; kötelességetek lett volna leköszönni s ha a fejedelem nem fogadja el a lemondást, akkor legalább értésére kellett volna adnotok, hogy legyen Ő Felsége készen arra, hogy Ti képtelenek vagytok kivinni azt, a mit kíván».[2]

A reskriptumnak, mely a hivatalos közlést egy nappal megelőzőleg már ismeretes volt, első hatása alatt ezt írta Andrássy nejének: «Ügyetlenebb módon nagy konczessziókat tenni lehetetlen lenne. Nem hiába mondtam én mindig, hogy a főbajuk az, hogy sz . . . . k. Bécsben mondtam nekik, hogy a miniszteriumot oda fogják ajándékozni mint Velenczét, a nélkül, hogy valaki megköszönje — már félig teljesült. Egyébiránt legyen nyugodt, kedves jó mamám, én a lehető flegmával veszem a dolgokat, mert nem akarom magamat hiába lejárni.»[3]

A leirat keltette hatás egyáltalán nem felelt meg Beust várakozásának, a ki döntő sikert remélt. Azzal vigasztalta magát, hogy majd meg fogják látni, hogy ez a leirat volt a kormány *utolsó* szava. E tekintetben egészen kapóra jött neki, hogy a bécsi ultraczentralisztikus «Presse» a leiratot élesen megbirálta, mert ez a heves támadás mégis csak azt bizonyítja, hogy a kormány már elment addig a végső határig, a melyet túllépnie nem lehet. Ha Magyarország» — mondá Beust Ladenbergnek — elfogadja a neki nyújtott békejobbot,

[1] (Szász Károly) «Egy képviselő naplójegyzetei», 37. o.

[2] Kónyi IV. 84.

[3] Andrássy a feleségéhez, Pest, 1866. nov. 22. Gróf Batthyány Lajosné tulajdona.

akkor megvan a dualizmus és akkor a kormány kötelessége leend azt lehetőleg életképessé tenni és enyhíteni; ha ellenben Magyarország visszautasítja azt, úgy mindenesetre más húrokat fogunk megpendíteni és a Presse meg lesz velem elégedve. Félrendszabályoknak barátja nem vagyok!»[1]

Az országgyűlésen történtek csakhamar meggyőzték Beustot, hogy Magyarország a nyujtott békejobbot egyáltalán nem hajlandó elfogadni. Magyarországon nem akartak elvekkel megelégedni, a melyek fillért sem érnek. Végre is tetteket akartak látni és pedig mindenekelőtt az alkotmány helyreállítását, kapcsolatban a felelős miniszterium kinevezésével. Az elégületlenség napról-napra nőtt. Még kezében tartotta Deák — nagy bölcsesége és szellemének hatalmas fölénye következtében — a többség vezetését. A lappangó forrongás azonban máris mutatkozott abban, hogy a képviselők két külön táborra szakadtak: a «Deák-pártra» és a «Tigrisekre», kik nevüket a «Tigris»-szállótól nyerték, hol Tisza Kálmán vezetése alatt gyűléseiket tartották. Deák a mellett volt, hogy a leiratra rövid felirattal kell felelni és a 67-es bizottság munkálatainak folytatását ajánlotta, melyek természetesen az országgyűlés jövendőbeli határozatait a legkevésbbé sem kötnék.[2] A baloldal erről nem akart tudni, sőt annyira ment, hogy a már «schwarzgelb»-nek[3] nevezett Deákot és pártját az alkotmány feladásával vádolta. Deák erélyes hangon utasította vissza az ilyen gyanúsításokat.[4] De Andrássy sem akart abban a színben föltűnni, mintha hazafisága azért, mert a dolgokat más szempontból fogja fel, a Tiszáénál kisebb volna. «Úgy látszik, — írta annak

[1] Ladenberg Bismarckhoz, 1866 nov. 20.
[2] Kónyi, IV. 92.
[3] Kónyi, IV. 119.
[4] U. o. 113.

idején a feleségének — hogy nagy többségünk lesz, de nem fogjuk az országot eladni. Attól se tartson, hogy én hecczeltetem magamat, csak azt nem akarom, hogy az emberek azt gondolják, hogy a mit mi mondunk, azt más emberek végett mondjuk csak és azért igen jó volt, hogy ezentúl két különböző clubjok lesz a képviselőknek. Tegnap hosszasan beszéltem Tisza Kálmánnal, és úgy látom, hogy maga is átlátja, hogy bakokat lőttek.»[1]

A baloldal később annyira belátta magatartásának helytelenségét, hogy Deákkal szemben elfoglalt ellentétes álláspontját feladta és a feliratí javaslatot csaknem egyhangúlag elfogadták.[2] Megelégedett az ellenzék is azzal a hanggal, melylyel a többség vezére a november 17-iki leiratot visszautasította és mindenekfölött az alkotmány helyreállításához ragaszkodott. Mint a csatakürt megszólalása, úgy hatott az uralkodót felszólító harczias hang, hogy a kívánságok teljesítését többé ne kösse föltételekhez.[3] Jellemző, hogy az akkori közhangulat mennyire ingadozott a legsötétebb reménytelenség és legvérmesebb föltevések között.

Még közvetetlenül a felirat megszövegezése előtt általános volt a nézet, hogy a minisztérium kineveztetése küszöbön áll.[4] Andrássy nem nagyon bizott ebben. Nem is kívánta volna most a kormány létrejöttét. Mert bármennyire bele is ment volna annak idején, régebben, abba, hogy az ókonzervativok bevonásával alakítsanak kabinetet, most annál kevésbbé fogadott volna el ily koaliczíós minisztériumot. A magyar udvari főnemesség-

[1] Andrássy a feleségéhez, Pest, 1866 nov. 22. Gróf Batthyány Lajosné tulajdona.

[2] Werther, Bécs, 1866 decz. 17.

[3] Kónyi, IV. 124.

[4] Andrássy a feleségéhez, 1866 decz. 7. Gróf Batthyány Lajosné tulajdona.

gel, melyet 1865-ben tanúsított késedelmességi politikájáért általában felelőssé tettek,[1] csak úgy akart közösséget vállalni, ha eddigi álláspontjával szakít és mindenben alkalmazkodik a Deák-párthoz.. «Úgy látszik, — írta feleségének — hogy az öreg úr (Deák) már felhagyott a tervével, hogy báró Hahnt (Sennyey)[2] társaságba hozza velem, de a helyett én azon tervre jöttem, hogy őtet hozzam társaságba velünk azon esetre, ha, mit még mindig nem hiszek, csakugyan lenne a dologból valami. A königgrätzi csata után mindjárt ilyent nem mertem volna neki javasolni, hogy meg ne üsse a guta — de most már legalább mindent meg fogok próbálni; — mi eredménynyel, nem tudom.»[3]

Andrássy mindenesetre helyesen itélte meg a helyzetet, midőn még nagyon is a jövő zenéjének tekintette a minisztérium kinevezését. Deák felirata Bécsben egyenesen nyomasztó hatású volt. Sennyey kétségbe volt esve miatta.[4] Wodianer bankár azt mondta báró Orczy Bélának, hogy a császár most már nem engedhet, mert különben a bécsi német alkotmánypárt egy emberként tiltakoznék a további engedmények ellen.[5] Ha rokonszenveztek is az autonomisták Magyarországgal és a dualizmus eszméjével, mégis megegyeztek a czentralistákkal abban, hogy a közös ügyeknek közös parlament útján való kezeléséről semmi körülmények között nem szabad lemondani. Már arról beszéltek, hogy a provizorium újra fel fog éledni Magyarországon és a Reichsratot egybe fogják hívni közvetlen választás alapján, hogy hatalmas

1 Ladenberg jelentése Bismarckhoz, 1866 decz. 4.

2 Bizalmas körben báró Kakasnak nevezték Sennyeyt, nem tudni miért?

3 Andrássy a feleségéhez, 1866, decz. 7. Gróf Batthyány Lajosné tulajdona.

4 Kónyi. IV. 129.

5 U. o. 123.

ellensúlyt teremtsenek az úgynevezett magyar túlkapásokkal szemben.[1] E fülledt atmoszferában egyedül Beust volt képes rendületlenül kitartani ama reménysége mellett, hogy a kormány türelemmel és kitartással végre is biztos révbe juttatja a kiegyezést. Azt gondolta, hogy a feliratot túlságosan pesszimisztikusan fogják föl. Hiszen igaz, hogy várakozás ellenére helyezkedett szembe a pártértekezletek határozataival, melyek azt engedték remélni, hogy az országgyűlés plenuma a királyi leirat észrevételeit a 15-ös albizottság elaborátumának tárgyalásánál «tiszteletteljes megfontolás» tárgyává fogja tenni. De a külügyminiszter könnyen vigasztalta magát. A magyar pártvezérek kellő megfontolás után mégis csak be fogják látni, hogy a kiegyezés meghiúsulásáért egyedül őket fogja a felelősség terhelni, ha oly követelésekkel állanak elő, melyeket a kormány a monarchia hatalmi állása érdekében semmi körülmények között sem teljesíthet. Beust nagy hatást várt továbbá a «Times» ama czikkétől is, mely a magyarokat engedékenységre intette. A porosz követtel titokban közölte, hogy tudomása szerint az utóbbi időben Angliából és Francziaországból olyan értesítések érkeztek Magyarországra, melyek mérsékletet ajánlanak és kívánatosnak tartják, hogy a Magyarország iránt eddig tanúsított rokonszenvet túlszigorúan merev magatartásukkal el ne játszszák.[2]

A «Times» czikke és az említett angol és franczia levelek, melyekre Beust oly nagy súlyt fektetett, azt a benyomást keltették, mintha a saját gyártmányai lettek volna. Valószínű, hogy ily módon remélte a külföld állítólagos segélyét a maga szolgálatába szegődtetni. Sőt állítólag abban az irányban is tett lépéseket, hogy a magyar

[1] Werther, 1866 decz. 17.

[2] Az egész Werthernek 1866. decz. 17-iki jelentésén alapul.

emigráczió is az ő szellemében gyakorolja befolyását a belföldre. Eszköze — mint mondják — bizonyos Károlyi grófnő lett volna, ki abban az időben Firenzében lakott és a ki Párizsba és Londonba utazott, hogy az ott élő magyar emigránsokat a bécsi külügyminisztérium részére megnyerje.[1]

Bármint állt légyen a dolog, annyi bizonyos, hogy Beust a helyzet urának érezte magát, vagy legalább is ebben a színben akart feltűnni. Addig nincs felelős minisztérium — mondta ismételten Werther bárónak, — míg a magyar országgyűlés meg nem felelt a várakozásoknak.[2]

A porosz követ azonban jobban volt értesülve, midőn azt jövendölte, hogy Beustnak csakhamar ki kell ábrándulnia.[3] De, legalább egyelőre, a miniszter semmi esetre sem mutatta, mintha sikerében kételkednék. Sőt éppen ezekben a napokban megkisérelte a Deák-párt vezéremebereit meggyőzni, hogy a kormány legkevésbbé sem hajlandó egy talpalatnyit sem engedni a november 17-iki leirat álláspontjából. Azt gondolta, hogy czélját éppen Pesten, a magyarok körében érheti el.

Deczember 20-án jelent itt meg Mailáth udvari kanczellár kiséretében. Ki közvetítette az első alkalmat arra, hogy a külügyminiszter Deákkal, Andrássyval és a Deák-párt többi mértékadó emberével találkozék? Lónyay azt említi naplójában, hogy ő (Lónyay) mondá Sennyeynek: találni kellene módot, hogy érintkezhetnénk Beusttal, kit nem ismerünk, ki bennünket sem ismer.[4]

Gróf Belcredi hátrahagyott irataiban viszont egészen másképpen adja elő a pesti út indítékát. Szerinte Sennyey,

[1] Brandt, porosz vezérkari százados gróf Bismarck-Bohlenhez. Berlin, 1866. nov. 14.

[2] Werther Bismarckhoz, 1866. decz. 17.

[3] U. o.

[4] Kónyi, IV. 130.

ki tárnokmester létére a magyar közigazgatás élén állott, azt jelentette Bécsbe, hogy Pesten számos ügynök járkel, ki azt állítja, hogy a külügyminiszteriummal áll összeköttetésben és határozottan tudja, hogy ez a magyarok törekvései iránt igen jól van hangolva.

E mesterkedések ellensúlyozásául ajánlta Sennyey, hogy a külügyminiszter maga jöjjön Pestre és jelentse ki, hogy a magyar kérdés megoldása tekintetében egy véleményen van a miniszteriummal. Így született volna meg a pesti utazás terve, a melyet Belcredi nem valami nagy örömmel üdvözölt, de végre mégis elfogadott, bízván abban, hogy Sennyey úgy a személyeket, mint a viszonyokat alaposan ismeri.[1] Mindezekkel az adatokkal szemben Beust azt állítja, hogy útja az uralkodó kifejezett óhajára történt, annak daczára, hogy Belcredi ellenezte és csak egy feltétel alatt akart abba beleegyezni. Az államminiszter — természetesen még mindig Beust szerint — azt kivánta volna, hogy a külügyminiszterrel együtt Mailáth is utazzék Pestre és mintegy a kormány bizalmi embereként, ellenőrizze Beustnak minden egyes lépését.[2]

Nem valami nagy személyes büszkeségre mutat a külügyminiszter részéről, hogy ilyen föltevést nyugodt lélekkel fogadott. A nélkül, hogy indulatba jött volna, tűrte, hogy Mailáth kisérete által — mint maga mondotta — «rendőri felügyelet alá helyezkedett».[3] Vajon csakugyan a császár pendítette-e meg a pesti út eszméjét, mint Beust velünk elhitetni akarja?[4] Valószínűtlennek éppen nem látszik. Mert az uralkodó akkoriban azt remélte — megfoghatatlan, hogy mi alapon? — hogy a magyarok engedelmeskedni fognak kivánságainak. A porosz követet meg

[1] Belcredi, «Fragmente», i. h. 278. o.
[2] Beust, «Aus Drei Viertel-Jahrhunderten» II. 84.
[3] Ugyanott.
[4] Ugyanott.

is lepte azzal a kijelentésével, hogy a helyzet Magyarországon javulni kezd.[1] Alighanem ez a bizalom indíthatta arra, hogy Beustot Pestre küldje, Deákkal és közelebbi környezetével érintkezésbe lépendő és a kedvező kialakulás útjait egyengetendő. Hiszen maga Beust mondta, hogy útjának egyelőre semmi más czélja nincs, mint a terep földerítése és a befolyásos politikusok személyes megismerése. De ha még azt is hozzá teszi e szavakhoz, hogy az eszmecsere alkalmával egyidejüleg arról is fel akarta világosítani a magyar pártvezéreket, hogy a kormány, melylyel teljesen szolidáris, engedni nem fog, úgy máris ellenmondásba jut előbbi kijelentésével. Ha azért utazott a magyar fővárosba, hogy a «terepet tanulmányozza», akkor erre mindenesetre elég alkalma lett volna, de a dolog nem ütött ki várakozása szerint. Mind Deáktól, mind Andrássytól hallhatta, hogy a minisztérium előzetes kinevezése nélkül minden kilátásról le kell mondani a kiegyezést illetőleg.[2] Még mielőtt Andrássy megjelent volna Sennyey ebédjén, a hol a külügyminiszterrel ennek kivánságára találkoznia kellett, ezt írta a feleségének: «Az ebédtől és Beusttól és senkitől ne féltsen; — sohasem éreztem magamat jobban mint most, felveszem a harczot az egész társasággal.»[3]

Beust tehát nem volt az az ember, a ki erőteljes föllépésével tudott volna imponálni. Kitanult diplomata létére inkább arra törekedett, hogy inszinuácziókkal hasson. Ezek azonban nem vezettek czélhoz. Félig csábítgatva, félig fenyegetve igyekezett Beust a magyar vezérekben azt a megyőződést kelteni, hogy hosszadalmasabb vonakodásuk esetén az összképviseletet kellene össze-

[1] Werther, Bécs, 1866 decz. 9.

[2] Kónyi, IV. 142—155.

[3] Andrássy a feleségéhez. Pest, csütörtök d. u. Keltezve nincs, de csakis 1866 decz. 20-án írhatta. Gróf Batthyány Lajosné tulajdona.

hívni, melylyel sokkal nehezebb volna megegyezésre jutni, mint a kormánynyal, mely hajlandó fait accompli létrehozására.[1] Minő csalódás volt azt gondolni, hogy a magyarok a Reichsrattól megijednek! Hiszen ezek arra az álláspontra helyezkedtek, hogy az osztrák népképviselethez semmi közük, mert a nemzetnek joga van közvetlenül kötni békét királyával!

Beust nem számolhatott be sikerről és a tiszta igazságnak felelt meg az, a mit visszatértekor Belcredinek mondott: Azzal a benyomással jött vissza Pestről, hogy a magyar urakat nem lehet kapaczitálni.[2] Viszont a porosz követ előtt annál jobban dicsekedett, kijelentvén, hogy a magyar fővárost nem hagyta el kielégítetlenül és joggal remélheti, hogy türelemmel és erővel csakhamar megegyezésre juthat.[3]

Beust bizonyára nem mert volna ily nagy hangon beszélni, ha csak sejti is, mily kedvezőtlenül itélik meg őt a magyar politikusok körében. Lónyay ügyes, de nem éppen valami kiváló diplomatának tartotta Beustot, kinek mindenesetre megvan az a nem kicsinylendő előnye, hogy nem annyira megcsontosodott bürokrata, mint az összes osztrák miniszterek, a kikkel eddig dolguk volt.[4] Sokkal rosszabbul itélt felőle Andrássy. Feleségéhez intézett bizalmas levelében így ír: «A dolgokról a legkisebb fogalma sincsen. Könnyelmű, hiú, eszes, de belátás nélküli ember, — ha más ki nem segíti, okvetlen úgy el fogja veszíteni ezt a monarchiát, mint elvesztette a másik országot (Szászországot), de erről senkinek se szóljon egy szót sem, mert nem akarnám, hogy ezt odább mondják».[5]

[1] Werther Bismarckhoz, Bécs, 1866 decz. 23.
[2] Belcredi, Fragmente, i. h. 280. o.
[3] Werther Bismarckhoz, 1866 decz. 23.
[4] Kónyi IV. 143.
[5] Andrássy a feleségéhez. Kelet nélkül (1866 decz.). Andrássy levelében még ezt írja: «Ebéd után egy ideig beszélgettem vele

Beust előadását pesti útjáról, melyet emlékirataiban közöl, joggal fogadhatjuk bizalmatlanul. A valósággal ellenkezik az az állítása, hogy visszatérése után az uralkodónak az eddigi sikertelen magatartástól eltérő új irány követését ajánlotta, így szólván: «Felséged elhatározta és kimondta, hogy bizonyos föltételek mellett kinevezi a magyar minisztériumot. Kiválasztotta azokat a férfiakat is már, a kikből az megalakulna. Hivassa tehát Felséged ezeket a férfiakat, hogy tárgyaljunk itt velük.»[1]

Már Beustnak Pestről történt vissszaérkezése előtt megállapított tény volt, hogy a császárné 1866 decz. 27-iki születésnapja alkalmából a magyar országgyűlés küldöttsége fog Bécsbe utazni. A külügyminiszter mégis saját érdemének tudja be, hogy ő adott alkalmat az irányadó magyar vezérek meghivására, ama férfiakéra, kik a császárné üdvözlése czéljából az osztrák császárvárosba indultak. E küldöttségben szívesen körülbelül száz képviselő akart volna részt venni,[2] közéjük tartozott Andrássy ama személyiségekkel együtt, a kikkel Bécsben tárgyalni akartak.

Nem volt kedvező a megegyezésre az a hangulat sem, melyben a döntő tárgyalások 1867 januáriusában megkezdőttek. «A kilátások» — mondotta Andrássy még 1866 deczember végén — «egészen rosszak. Igen kevés remény van, hogy lesz valami a dologból.»[3] A császár elnöklete alatt tartott minisztertanácsban Beust arra az esetre, ha a tárgyalások eredménytelenek maradnának, igen erős rendszabályokat ajánlott, mint: az országgyűlés feloszlatása és az egész hatalomnak egyesítése a kormány kezében. Belcreditől, a rendőrminisztérium akkori

(Beust-tal) talán 1½ órát.» Gróf Batthyány Lajosné tulajdona. Lásd Kónyi, IV. 155. l.

[1] Beust, «Aus drei Viertel-Jahrhunderten» II. 85.

[2] Andrássy a feleségéhez. Kelet nélkül (1866 deczember 20.) Gróf Batthyány Lajosné tulajdona.

[3] Kónyi IV. 156.

vezetőjétől, azt kérdezte, hogy rendzavargások esetére szemmel tartja-e már azokat az embereket, a kiknek idejekorán való elfogatásáról gondoskodni kell?[1] Hogy menynyire komolyan vette Beust mindezeket, bizonyítja Werther előtt tett nyilatkozata is, hogy a császár, ha a kiegyezés meghiusul, minden körülmények között számíthat hatalmas és megbízható hadseregére.[2] Beust ebben a pillanatban még mindig az erős kéz emberének érezte magát, a ki elég hatalommal rendelkezik arra, hogy az ellenszegülő magyarokat letörje. Erre való volt a «rendkívüli Reichsrat» összehívása az 1867 januárius 2-iki pátens útján; hadd szólaljon meg ez is és döntsön, hogy a megkezdett úton haladjanak-e tovább, vagy máris igen messzire mentek a magyarok irányában. A minisztertanácsban Beust a közös képviselet érdekében foglalt állást. A fölfüggesztési politika ellen élesen tiltakozó alsóausztriai tartománygyűléssel tett tapasztalatok után Belcredi a külügyminiszter javaslata ellen volt. E két homlokegyenest ellentétes álláspontból keletkezett a «rendkívüli Reichsrat» kompromisszuma.[3] Téves tehát az a felfogás, mely szerint ez a rendkívüli birodalmi gyűlés, a melyben a cseh-feudális-klerikális elem többségben lett volna és mely ellen a német alkotmánypárt kezdettől fogva a leghevesebben tiltakozott, kizárólag Belcredi kezdeményezése alapján nyilt volna meg. Beust épp úgy beleegyezett abba, mint maga az államminiszter. Egyáltalán nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Beustnak határozott programmja nem volt és sokkal inkább vezettette magát az eredmények által, semhogy ereje lett volna ezeket aka-

[1] Belcredi, Fragmente 280.

[2] Werther Bismarckhoz 1867 január 4.

[3] Werther Bismarckhoz, Bécs, 1867 jan. 8. A «Wiener Morgenpost» 1867 február 5-iki számában azt irja, hogy a rendkívüli Reichsrat Beustnak a műve.

ratának alávetni. Beust minden tekintetben hódolt a Dumouriez-féle alapelvnek: «Nem magunkat vetni a dolgoknak alája, hanem a dolgokat minmagunknak». A közös képviselet eszméjétől Beust a rendkívüli Reichsrathoz tért át, a mely azt a német-osztrák elemet, melyre eredetileg támaszkodni akart, a cseh-feudális-klerikális pártnak szolgáltatta volna ki. A magyar kérdésben pedig kezdetben az optimizmusnak hódolt, mindig áthatva attól a reménységtől, hogy nehány kedvezmény által a magyarokat engedékenységre bírja. Mivel azonban e várakozása nem teljesült, a magyarellenes horvát tartománygyűlést akarta robbantó szernek fölhasználni.[1] Sőt már a kardot is csörgette Beust, hogy a hajthatatlan Deákot és Andrássyt megadásra kényszerítse. Majd, mihelyt belátta e kisérlet sikertelenségét, visszavonult és szelidebb húrokat pengetett. Már 1867 január 15-én azt jelenthette a porosz követ, miszerint minden jel arra mutat, hogy a magyar kérdésben ismét fordulópont állott be és a kormány a magyarok jogi álláspontjának további, a november 27-iki leiraton túlmenő engedményeket szándékozik tenni.[2]

A küszöbön álló bécsi tárgyalások sikerére ugyan nem valami kedvező jel volt, hogy a császár 1866 decz. 28-diki kéziratával az új véderőtörvény tervezetét[3] elfogadta, a nélkül, hogy a magyar országgyűlést előzetesen meghallgatta volna. Midőn Andrássy a felirat átadása alkalmából Bécsben tartózkodott, kérte Beustot, hogy a véderőtörvényt ne tegyék közzé, ha a kiegyezést óhajtják.[4] Kivánságát nem teljesítették,[5] vagy azért, mert Beustnak nem volt ehhez elég befolyása, vagy pedig

[1] Werther, 1866 decz. 23.
[2] Ugyanaz, 1867 jan. 15.
[3] Közli a «Wiener Zeitung» 1866 decz. 31-iki száma.
[4] Kónyi, IV. 158.
[5] U. o.

mert egyetértett John hadügyminiszterrel, ki a véderőtörvény életbeléptetését a hadsereg megerősítése szempontjából elodázhatatlanul szükségesnek tartotta.[1] Ez a rendszabály az ország minden részében a legnagyobb elégedetlenséget idézte elő, minek később Deák ékesszólóan adott kifejezést a koronához intézett tiltakozás alakjában, a véderőtörvény életbeléptetését a nemzet jogai megsértésének mondván.[2] Minthogy már Ausztriának német lakossága körében is a lehető legnagyobb bosszúságot keltette a rendkívüli Reichsrat összehivása, bizonyára igen szomorú kilátások közt indultak meg a magyarokkal a belső béke ügyében folytatott tárgyalások. A császár azonban a legjobb kedvben volt a magyar üdvözlő küldöttség fogadása alkalmával és báró Orczy Bélától ezt kérdezte: «Nagyon haragszik-e Deák?» Orczyhoz és Andrássyhoz még a következő szavakat intézte: «Csak bátorságuk, csak bátorságuk legyen!», a minek értelme bizonyára az volt, hogy ne engedjék magukat a közvéleménytől megfélemlíttetni. Andrássy nem hagyta e felszólítást válaszolatlanul.» Vannak és lehetnek hibáim, — úgymond — de ezek közé bizonyára nem tartozik a bátorság hiánya; hanem bátorságom van arra is, nem vállalni olyat, a mit kivihetetlennek hiszek». Midőn pedig az uralkodó még megemlékezett arról a törvénytervezetről, melyet a kormány a 15-ös albizottság elaborátuma tekintetbevételével készített és megjegyezte, hogy: «Fontoljanak meg mindent alaposan», Andrássynak erre adott felelete kiválóan bizonyítja ez államférfiú gyakorlati érzékét. Félelem nélkül, férfias nyiltsággal mondta meg a császárnak, hogy e tervezetnél nem annyira a helyes logikai kidolgozás a fontos, hanem sokkal inkább az, hogy valóban kielégítő helyzetet

[1] John fölterjesztése, «Wiener Zeitung» 1866 decz. 31.
[2] Kónyi, IV. 182—188.

teremtsen. Bizonyítékul a pragmatika szankcziót említette föl, mely három szóból áll: (Magyarország) feloszthatatlansága, szétválaszthatatlansága és különállása. Bár a két első, szó az utóbbinak ellenmond, mégis másfél évszázadon keresztül lehetett ennek alapján a monarchiát kormányozni. De ha logikailag, elméletileg akarták volna e fogalmakat egymással a legvégső következményekig összhangzásba hozni, talán még ma is tanácskoznának a pragmatika szankczió fölött.[1] A császár, ki e fejtegetéseket nyugodtan meghallgatta, nem bocsátkozott e kérdés további tárgyalásába. De eltávozván Andrássytól, az ablakmélyedésben álló Beusthoz lépett, kivel minden valószínűség szerint közölte a gróffal folytatott beszélgetést.

Midőn Andrássy a császár előtt ily módon nyilatkozott, már ismerte a kormány törvénytervezetét a közös ügyekről.[2] Ez — mint feleségének írta — álmatlan éjtszakákat okozott neki.[3] A tervezet a miniszterium korábbi álláspontjához képest lényeges haladást tüntet föl. Elfogadást nyert abban a dualizmus, a delegczáiók intézménye és a paritás Magyarország és Ausztria között. De voltak viszont hiányai is, melyek főleg abban állottak, hogy az új tervezet a delegáczió elé utasított számos olyan ügyet, a mely magyar felfogás szerint az országgyűlés hatáskörébe tartoznék.[4] Ezért írta Andrássy január 8-dikán, egy nappal a császári kihallgatás után, feleségének, hogy: «Az operátumból (a mint a kormány tervezetét nevezte) semmi

[1] Kónyi, IV. 160.

[2] Andrássy a feleségéhez (január) 8-án estve. Gróf Batthyány Lajosné tulajdona.

[3] A tervezetet egész terjedelmében közli Kónyi, IV. 163—169.

[4] Kónyi, IV. 170. — «hogy sok tárgy, melyeket mi a magyar törvényhozás számára kívántunk fenntartani, a delegácziók hatáskörébe van utalva.» Ezek közé tartozott mindenekelőtt a magyar országgyűlés ujonczmegajánlási joga. A fennforgó ellentéteket illetőleg lásd Kónyi, IV. 170—178.

se lesz».[1] Legszívesebben beszélt volna erről egyedül Beusttal, Mailáth és Belcredi távollétében, de erre nem nyílt alkalma.[2] Már előbb is erélyesen kifejezést adott abbeli vonakodásának, hogy a «begombolkozott» udvari kanczellárral és a «bürokrata» államminiszterrel tárgyalásokba bocsátkozzék.[3] De bármi történjék is, arra el volt szánva, hogy vagy valami tisztességes dolgot hoz létre, vagy egyáltalán bele se kezd semmibe.[4] Januárius 9-dikén kezdődtek meg Beust elnöklete alatt a tárgyalások a kormány tervezete fölött, melyet Andrássynak mint ultimátumot jeleztek.[5] A konferencziákon a külügyminiszteren és Andrássyn kívül még Mailáth, Belcredi, Sennyey, Lónyay és Eötvös vettek részt. Andrássy arra hivatkozott, hogy a külföld Magyarország kielégítésére nagy súlyt fektet, mert a monarchia tekintélyét kifelé ez sokkal jobban emeli, mint néhány törvényszakasz. Beust azt felelte, hogy nem kell olyan nagyon bízni a külföld kedvező hangulatában ; ő újabban arról értesül, hogy ott már a magyar kérdést éppenséggel unalmasnak kezdik tartani.[6] Belcredi a maga részéről nehéz helyzetére hivatkozott az osztrákokkal szemben, kik többnyire doctrinær gondolkozásúak és éppen ezért mindent paragrafusokba foglalva szeretnének látni. Ezt tekintetbe kellene venni.[7] Lónyay indítványa szerint sikerült keresztülvinni, hogy a közöstárgyalások alkalmával a tárgyalás kiindulási pontjául ne a kormánytervezet, hanem a 15-ös albizottság munkálata szolgáljon.[8] A konferenczia tagjai azzal a benyo-

[1] Andrássy a feleségéhez, 1867 (jan.) 8. Kónyi, IV. 170. jegyzet.
[2] Kónyi, u. o.
[3] Kónyi, IV. 158.
[4] U. o. 170. jegyzet.
[5] Kónyi, IV. 180.
[6] Belcredi, Fragmente, i. h. 281. Kónyi, IV. 172.
[7] Belcredi, Fragmente, i. h.
[8] Kónyi, IV. 170.

mással távoztak, hogy a békekötést mindkét fél becsületesen óhajtja.[1] Meg volt téve az első lépés a végleges kibékülés útján. Már jan. 15-én határozottan kedvező fordulatról tudathatta Werther Bismarckot. Sennyey értesítése alapján közölte Bismarckkal, hogy a magyaroknak nemcsak a véderőtörvény alkotmányszerű tárgyalását igérték meg a magyar országgyűlésen, hanem a magyar minisztérium legközelebbi kineveztetését is az országgyűlés többségének soraiból. Ennek fejében Andrássy, Lónyay, Eötvös kötelesek volnának a 15-ös albizottság elaborátumát pártjukkal elfogadtatni, azaz: a magyar országgyűlés mondja ki, hogy a külügy, az államadósság, adó, egyedárúság,kereskedelem,valamint a hadügy: közös ügyek. E megállapodásokat még nem jelentették ki kötelezőknek. Még szükséges volt érvényességükhöz a korona szentesítése. De tekintettel a véderőtörvény közzététele folytán az országban támadt mély elkeseredésre, még az is kétséges volt, bír-e Deák elég hatalommal arra, hogy az elaborátum elfogadtatását a határozati párt előrelátható támadásával szemben az országházban keresztülvigye. A porosz követ azon a nézeten volt, ha e megbeszélések megvalósulnak, hogy akkor többet értek el a magyarok, mint a mennyit egy évvel ezelőtt legmerészebb álmukban is remélhettek; a császári kormány azonban nem fog elzárközhatni ama keserű vallomás elől, hogy csakis halogatási politikájával jutott oda, hogy a magyarokkal való kiegyezés fejében oly nagy árat kell fizetnie.[2] Báró Werther tévedett, midőn a bécsi megállapodásokat a magyarok «legmerészebb álmának» nevezte. Az a súlyos küzdelem, a mit annak idején Andrássynak meg kellett vívnia Deákkal, hogy ennek hozzájárulását ahhoz, a mit

[1] U. o. 173.

[2] Werther Bismarckhoz, 1867 jan. 15.

Bécsben megállapítottak, megszerezze, meggyőzhette volna a poroszt arról, hogy a nemzet vezére másként vélekedett az ellenértékről, melyet a kormánynak a kiegyezésért fizetnie kell. A helyzet menthetetlenül veszedelmesnek látszott, ha Deák véleménye mellett megmarad. A nézetek e harcza közepett, midőn Deák közreműködését tagadta meg, Andrássy pedig azzal fenyegetődzött, hogy nem lép be a kabinetbe, érkezett Bécsből a távirati értesítés: a császár a pontozatokat a vállalt kötelezettségek teljesítésének föltétele alatt elfogadta.[1] E közben Deák gondolkodásában is átalakulás ment végbe. Pártjának erős vágyakozása a kiegyezés mielőbbi megkötésére megérttette vele, hogy igen messzire ment. A többség vezére belátta, hogy nem szabad törésre vinni a dolgot és hogy végre is el kell fogadni azt, a miben Bécsben már megegyeztek. Most már belement Deák abba, hogy a 67-es bizottság az Andrássy és a bécsi kormány között létrejött pontozatokat még a felelős magyar minisztérium kineveztetése előtt fogadja el. E pontozatok szolgáljanak — természetesen mindig a 15-ös albizottság előmunkálatának szellemében — a további tárgyalások alapjául.[2] A már eléggé válságossá lett helyzet e kedvező fordulata után Andrássy január 19-én Bécsbe utazott.[3] Itt csakugyan barátságos hangulatra talált. De úgy látszik, hogy legalább kezdetben nem jártak el vele szemben teljes őszinteséggel. Andrássy, a ki Sennyeynek kezdettől fogva személyes ellenfele volt, úgy vélte, hogy ez, betegség czímén, Pesten maradván, fondorlatait innen irányította ellene. Andrássynak minden energiáját össze kellett szednie, hogy a helyzetet tisztázza, a mint ez feleségéhez intézett bizalmas leveléből

[1] Kónyi, IV. 199.
[2] U. o. 200.
[3] U. o. 202.

kitűnik, a hol is ezt írja: «Az bizonyos, hogy úgy volt kicsinálva, mint magának mondták. Azonban azt a tréfát csináltam magamnak, hogy megnehezítettem nékik a dolgot. Tegnap 9 órától 12-ig estve együtt ültünk. Akarták tudni az építőmester tervét; elmondtam nekik, de úgy, hogy összve nem tudják rakni, sőt egymás között a legnagyobb konfuzióba jöttek. Arról a mit leginkább szerettek volna tudni, mélyen hallgattam. Azonban az eredmény mégis az lesz, hogy a kakas (Sennyey) még magasabb dombra fog ülni, a hol azonban nem igen jól fogja magát érezni. Mindenesetre ez a legjobb a mostani viszonyok között, mert még nem jött meg az eszök és oly tervről, melyet becsületes építőmester elfogadhatna, még szó sincs, vagyis inkább ismét nincsen szó . . . Két-három napig még itt kell maradnom, tovább *semmi esetre* sem maradok. Elég volt ebből ennyi».[1]

De ugyanazon a napon, melyen Andrássy feleségének ezt írta, már további engedékenységre szánta rá magát a kormány. Ha a 67-es bizottság a 15-ös albizottság elaborátumán a követelt módosításokat keresztülviszi, a bécsi udvar késznek nyilatkozott arra, hogy a Ház plénuma által való előzetes elfogadtatás föltételéről lemond és a miniszteriumot azonnal kinevezi.[2] Beust most már nagy bizalommal beszélt arról, hogy az így nyert alapon a kiegyezés bizonyára létre fog jönni. Azt a reményt táplálta, hogy a «makranczos» magyarok közt most már alaposan széjjelüt. Tény, hogy az 1866 november 17-iki leiratról, melyet annak idején a miniszterium a maga részéről ultimátumnak jelentett, többé nem volt szó. Sőt egyszerre azt találta Beust, hogy a kormánynak — mint Werther előtt nyilatkozott —

[1] Andrássy a feleségéhez, Bécs (1867 jan.) 22-én. Gr. Batthyány Lajosné tulajdona.

[2] Werther Bismarckhoz 1867 jan. 22-én.

nincs is hatalmában, hogy a magyar jog érvényesülésének továbbra is útját állja. Most már — véleménye szerint — megfoghatatlan hiba volt az is, hogy már előbb meg nem adták azt nekik. Hogy visszavonulását leplezze, azzal hivalkodott Werther előtt, hogy a 15-ös albizottság elaborátumán tett módosítások által Magyarország is lemondott állítólagos jogainak némelyikéről. Ez annál nagyobb fontosságú — mondá — mert az elaborátumban felsorolt igényeket Königgrätz *előtt* támasztották és — a mitől pedig nagyon is lehetett tartani — azóta egy jottányival sem emelték azokat. Beust neki látott, hogy a maga részéről gyorsan megtegyen mindent, a mit csak lehet, a még függőben lévő vitás kérdések megoldására nézve. Az ily módon tető alá juttatott kiegyezést fait accompli-ként akarta Ausztria képviselete elé terjeszteni. Jó sokáig ringatta magát Beust abban az illuzióban, hogy a németek örömmel fognak az 1867 január 2-iki pátenssel egybehivott rendkívüli Reichsratban megjelenni. Azt hitte, hogy ezt már csak azért is szívesen fogják tenni, mert bizalommal tekintenek rá és hálásan elismerik, hogy az alkotmány felfüggesztése után legalább ismét keresztülvitte az összképviseletet a Lajtán inneni tartományok számára.[1] De a német pártvezérek konferencziái világos és félre nem érthető választ adtak a népképviseletnek Beust által dicsőített «vívmány»-ára. A német képviselők, kik a «rendkívüli»-ről egyáltalán nem akartak mit sem tudni, a szükebb Reichsrat egybehívását követelték. Minthogy a miniszter — a mint már említettük — mindenhez inkább ragaszkodott, mint szilárd elvekhez, éppenséggel nem esett nehezére lemondania arról az eszméről, melyet nem

[1] Werther Bismarckhoz 1867 jan. 22-én. Beustnak Wertherrel közölt tudósításain alapszik.

régiben még a legnagyobb melegséggel támogatott. Természetéhez híven azonnal késznek mutatkozott a rendkívüli Reichsratot elejteni, mihelyt az osztrák-németek ellenállásával találta magát szemben. Túlbecsülik a külügyminiszter következetességét, ha föltételezik, hogy már régebben is az lett volna a szándéka, hogy 1867 január hó 2-án a «rendkívüli» egybehívásához csak azért járult, hogy Belcredit annál könnyebben «ugrathatta ki állásából.»[1] Ez már csak azért sem helyes, mert Beust maga az utolsó pillanatig a «rendkívüli»-vel akart kormányozni és azon törte a fejét, minő eszközökkel lehetne az osztrák-németeket ennek megalakítására birni.[2] Csak akkor fordult vissza, midőn már semmi kilátása sem volt a rendkívüli Reichsrat megalakítására. Ezzel tüstént ki is tört a már régóta lappangó konfliktus közte és Belcredi között, ki most kötötte magát a «rendkívüli» egybehívásához, mely elé, mint egyenrangú tényező elé kell a magyar kiegyezést terjeszteni. Beust állítása szerint az államminiszter épp úgy, mint ő maga, biztosította a magyarokat a januáriusi konferencziákon, hogy a Reichsrat előzetes közreműködése nélkül is fait accompli-t fog teremteni.[3] Tévednek tehát, ha gróf Belcredit, mint azt a hajlíthatatlan férfiút állítják oda, ki véleményéhez makacsul ragaszkodik, s attól, a mit egyszer helyesnek talált és a mit szavával támogatott, semmi áron el nem tér. A szeptemberi manifesztumban tett kijelentése ellenére, mely szerint a kiegyezést még életbe lépése előtt az osztrák képviselők elé fogja terjeszteni, ő is hajlandó lett volna szaváról megfeledkezni, hacsak a magyarok czirkulusait nem zavarták és a föderalisztikus alakulást Ausztriában megengedték volna. De emezek követelése az

[1] Eisenmann, «Le compromis austro-hongrois de 1867.» 454. o.
[2] Werther Bismarckhoz. 1867 jan. 29.
[3] Ugyanott, 1867 febr. 5-én.

alkotmány irányában sehogy sem volt inyére a cseh—klerikális—feudális érzelmű grand-seigneurnek. Ezért gondolkozott még és nem akart utóbb lemondani sem a rendkívüli Reichsratról, sem arról, hogy ennek szavazata a Magyarországgal kötendő kiegyezés tekintetében meghallgattassék. Belcredi ugyan arra hivatkozik, hogy előtte Andrássy is beleegyezett abba, hogy a kiegyezést előzetesen az osztrák Reichsrat is elbírálja.[1] Ámde ilyen igéret a gróf részéről teljesen kizártnak látszik. Ez ugyanis ellenkezik a magyar állásponttal, mely ismételten hangoztatta, hogy a magyar nemzetnek közvetlenül a koronával és nem Ausztriával kell békét kötnie. Az államminiszter, ki egy pillanatig hűtlenné vált önmagához, most miután a magyarokat nem tudta megnyerni magának, annál szivósabban ragaszkodott a szeptemberi manifesztumban tett nyilatkozatához. A mint Beust törekedett az uralkodót felfogása számára megnyerni, épp úgy igyekezett Belcredi is nézetét a császár előtt érvényre juttatni. Januárius 27-dikén fejtette ki az államminiszter a császár előtt több óráig tartó audienczián azokat az érveket, melyeket ő mértékadóknak talált. Szerinte az eddigi tárgyalások ki nem elégítő eredménye nem szüntette meg a monarchiát még mindig fenyegető veszedelmet. Ezt csak úgy lehet eltüntetni, ha Ausztriában a megelégedettségnek olyan állapota következik be, mely a birodalom fennállása ellen irányuló alakulásokkal szemben az ellenállást növeli és biztosítja. Azon az úton azonban, melyre Beust lépett, ez sohasem lesz elérhető. Szem előtt tartva a nem magyar tartományok túlnyomóan szláv lakosságát, az ajánlott megoldási mód éppen az ellenkezőjét fogja előidézni annak, a mire törekednek. Végül becsületére hivatkozott Belcredi, a mely nem engedheti,

[1] Belcredi, Fragmente, id. h. 283.

hogy a szeptemberi manifesztumban tett igéretét be ne váltsa. Ferencz József, követve szokását, indokoltnak látta, hogy ne azonnal döntsön. Az egész ügyet a saját elnöklete alatt tartandó minisztertanács elé akarta vinni. Addig még tegye Belcredi a dolgot érett megfontolás tárgyává. De ő, saját állítása szerint, már most kijelentette, hogy teljesen tisztában van magával és kénytelen volna visszavonhatatlanul kérni elbocsáttatását, ha jóváhagyást nyerne Beust indítványa.[1] Ezóta a január 27-dikén, vasárnap, lefolyt kihallgatás óta Belcredi többé nem érintkezett személyesen az uralkodóval. Ez annál feltünőbb, mert eddig szokása volt a császárnak csaknem naponta magához hivatni a Hofburgba az államminisztert, még ha erre nem is volt sürgős oka. A személyes érintkezésnek ez a hirtelen megszakítása intő jel volt az államminiszterre nézve, hogy a koronára többé nem számíthat. Csendes megadással várta az elkövetkezendőket. Végre pénteken, február 1-jén, írat érkezett számára a császártól, azzal a felhívással, hogy még ugyanarra a napra a belpolitikai kérdések megbeszélése czéljából tanácskozásra hívja össze a minísztereket. De előzetesen még jelentkeznie kell Belcredinek a császár dolgozó szobájában. Kezében a lemondási okirattal jelent meg az uralkodó előtt. Az uralkodó szótlanúl és gondolataiba mélyedve vette át a lemondási kérvényt minisztere kezéből. Néhány percz múlva azonban azt kérdezte Belcreditől, vajon teljesen ki van-e zárva a megegyezés. «Lehetetlen — felelé ez, — ha Beust legújabb politikai tervei és az utóbbi napok óta főleg ellenem irányuló fondorkodásai mellett ezután is kitart.»[2] Belcredinek e határozott nyilatkozata után és miután a császár is érthetően kimutatta vele

[1] Belcredi, Fragmente, i. h. 286. o.
[2] U. o.

szemben, hogy Beust felé hajlik, a formailag ezután megtartott konferencziának mélyebb jelentőséget nem tulajdoníthatunk. Mégis volt fontossága. Nem Belcredi fejtegetései miatt, melyekben csak azt ismételte, a mit a császárnak már megmondott, hanem ama beszéd folytán, melyet Beust a minisztertanácsban az uralkodó előtt tartott. Itt, a febr. 1-én végbement tanácskozáson vágta a szemébe Beust az államminiszternek, hogy a januáriusi tárgyalások alkalmával az ő tudtával és beleegyezésével ígérték meg biztosra a magyaroknak a felelős minisztérium azonnal való kineveztetését, mihelyt a 67-es bizottság a 15-ös albizottságnak elaborátumát a megbeszélt módosítások szellemében elintézi. Ezt az igéretet, mondá Beust, meg kell tartani, hacsak nem akarunk ismét mindent a feje tetejére állítani. Az osztrák képviselettel könnyebben lehet megegyezésre jutni, ha a magyarokkal kötött «paktum»-ot fait accompli-ként terjesztik eléje. A németeknek a rendkívüli Reichsrat ellen tanúsított elutasító viselkedése mellett semmi kilátás sincs, hogy ezzel czélhoz lehessen jutni; míg viszont az alkotmányszerű rendes Reichsrat kezességet nyújt a megegyezésre nézve, a mit a németek, talán a czentralisztikus csoporttól eltekintve, bizonyára szivesen és készségesen fogadnak el. A szláv vidékek tartománygyűléseinek ellenállását Beust közvetlen a választások kiírása útján vélte leverhetni. Belcredi kivételével az összes jelenlévő miniszterek a külügyminiszter nézete mellett nyilatkoztak. Midőn pedig a császár is hozzá csatlakozott, Belcredi ismételten kérte elbocsáttatását, a mi most elfogadásra is talált.[1] E saját magától származó tudósítás alapján alig érthető, hogyan mondhatja Beust emlékirataiban, hogy a császár határo-

[1] Werther Bismarckhoz, Beust közvetlen közlései alapján. 1867 febr. 5.

zott állásfoglalás nélkül zárta be a tanácskozást. Épp oly megfoghatatlan, ha azt akarja elhitetni, hogy ama tárgyalások befejeztével, melyek reá nézve teljes győzelmet jelentettek, úgy ment dolgozószobájába, mint a kit agyonvertek és minden pillanatban várta elbocsáttatását az osztrák államszolgálatból.[1] Beust egész leírása azt a benyomást kelti, mintha szándékosan keresné a színpadias díszt, hogy súlyos küzdelmeit és érdemét annál szebb fénybe helyezhesse. Abból, a mit elmond, csak annyi az igaz, hogy a konferenczia után császári iratot kapott ezzel a felhívással: «A tartománygyűléseknek szóló rendeletet írja meg javaslatainak megfelelőleg.»[2] Tombolt örömében a siker miatt, mely a miniszterelnökséget szerezte meg számára. A válság ilyen kimenetele fölött való teljes megelégedéssel mondá báró Werthernek: Csak most lehet teljes joggal Beust-kormányról beszélni. Már a jövőre nézve is döntő befolyást jósolt magának a belpolitika kialakulására.[3]

Ha azt állították, hogy a Beust és Belcredi közötti vitát Andrássy döntötte el, ez, legalább ebben a határozott formában, nem áll. Csak annyi az igaz, hogy a császár két legelőkelőbb tanácsosának eltérő álláspontjára nézve a gróf véleményét is hallani kívánta. Andrássy csak 1867 február 2-dikán, tehát már miután a koczka el volt vetve, kapott meghívót Bécsbe. Akkor érkezett meg tehát, mikor már egyáltalán nem volt szüksége a császárnak arra, hogy megkérdezze nézetét, melyet különben amúgy is jól ismert.[4] Hisz Andrássy sohasem csinált titkot ab-

[1] Beust, «Aus Drei Viertel-Jahrhunderten», II. 91.

[2] Ugyanott, II. 91.

[3] Werther Bismarckhoz. 1867 febr. 5.

[4] Belcredi, Fragmente l. h. 301. o. azt mondja, hogy Andrássy febr. 3-dikán érkezett meg Bécsbe, hol Mailáth tudatta vele a beállott fordulatot, «über welche (Wandlung) er sich sehr betroffen zeigte.»

ból, hogy a fait accompli mellett van, a mint azt Beust indítványozta. Meghivatása most már egyáltalán nem két vetélytárs küzdelmét volt hivatva eldönteni, hanem magyar miniszterelnökké való saját kineveztetését, mely állásra már régebb idő óta volt jelöltként kiszemelve. Belcredi bukásával el volt hárítva Bécsben a legnagyobb akadály, mely a magyar kiegyezés gyors elintézésének még útjában állott. Belcredi a magyar kérdésen bukott el, a szó legszorosabb értelmében. Távozása a korona tanácsosai köréből, nem csak Beust diadalát jelenti az államminiszter fölött, hanem Magyarország és a dualizmus elvének győzelmét is, minek Belcredi határozott ellensége volt. A belső politikai élet új korszaka kezdődik most a monarchiára nézve.

TIZEDIK FEJEZET.

KORONÁZÁS.

Belcredi bukását nemcsak az a tárgyi ellentét okozta, mely őt Beusttól elválasztotta, hanem nagyjelentőségű lélektani momentumok is közrehatottak abban. A meddig Belcredi a helyén állott és a rendkívüli Reichsrathoz, valamint az azzal összefüggő fœderálista tervekhez ragaszkodott, a magyarországi koronázásra nem lehetett gondolni. De a császár óhajtotta ezt, mint az egész kiegyezési mű zárókövét.[1] Óhajtásában osztozott a császárné, a kinek a mellett, hogy kifejezett hajlandósággal viseltetett a magyarok iránt, nem volt forróbb vágya, mint hogy a dinasztia viszonyát e királysághoz végre-valahára törvényes módon szabályozva láthassa.[2] Midőn I. Ferencz József Königgrätz után a bécsi Hofburg tágas termeiben elhagyatottnak érezte magát és életének egyik legválságosabb pillanatában a monarchia jövő alakulásának nagy kérdése szorongatta, Erzsébet ekkor Magyarország érdekében emelt szót. Ez természetesen Belcredi ellenére történt, a ki szemrehányást is tesz a császárnénak, hogy felhasználta az uralkodó e lelki állapotát, «hogy a különleges és egoisztikus magyar törekvéseket, a melyeket már régóta, de mindeddig eredménytelenül pártfogolt, most még több nyomatékkal elősegítse».[3] Erzsébet csá-

[1] Belcredi «Fragmente», id. h. 287.
[2] Egy alaposan tájékozott személyiség szóbeli közlése.
[3] Belcredi «Fragmente» i. h. 413.

szárné, a mint ezt maga többször kijelentette, elfogulatlanul járt el a magyar nemzet és a korona közötti béke érdekében ; újból meg akarta szerezni ezáltal felséges férjének és a monarchiának a fölemelkedés és az erősbödés lehetőségét. Erzsébet, e fennen kimagasló személyiség, szinte hivatva volt ilyen küldetésre. Mindazok, a kiknek szerencséjük volt közelébe jutni, nem csupán külső, elbűvölő megjelenését csodálták — Európa egyik legszebb asszonya volt, — hanem szellemi fensőbbségét is. Testi szépség és lelki erények ritka gazdagságban és összhangban egyesültek e kiváló fejedelmi nő alakjában. Nem fondorkodó természet, ellensége az álutaknak, melyekre az udvari élet oly könnyen csábít és a legtöbb esetben hű a bécsi Hofburg hagyományaihoz, melyek az asszonyokat a politikai tevékenységtől távol tartották, nem is avatkozott politikába. Egész lényével ellenke zett az állami dolgokkal való izgalmas foglalkozás és egyszer meg is jegyezte: «Nagyon kevés respektust érzek a politika iránt és nem is tartom érdemesnek az érdeklődésre.» És ha már nem izgatta a sivár és gyakran a lélek legfinomabb érzületeit sértő politika, annál nagyobb odaadással szentelte figyelmét az emberi szellem legmagasabb megnyilatkozásai nemesítő kultuszának. Kivált az irodalmi művek vonzották. A világirodalom gondolkodóinak és költőinek alkotásaiban keresett és talált erősítést az élet kedvetlenségei ellen. Csak nagyon kivételes esetekben, csak az olyanokban, a mikor azt hitte, hogy állása követeli tőle ezt az áldozatot, mondott le Erzsébet az önkéntes tartózkodásról és érdeklődött a politika iránt, melyet oly kevésre becsült. Magyarország kedvéért hűtelen lett elvéhez és itt eszménye volt az, hogy átvegye a politikai békeszerző szerepét. Felfogását jellemzi néhány szava, melyet — az 1849-iki gyászos eseményeket érintve — egyszer Horváth Mihály püspök tör-

ténetíróhoz intézett: «Higyje el, hogyha hatalmunkban állana, férjem és én volnánk az elsők, a kik Batthyány Lajost és az aradi vértanúkat ismét életre keltenők.»

De mikép történhetett, hogy ez a Magyarországtól távol született fejedelmi asszony — Miksa bajor herczeg leánya volt — a kinek füléhez gyermekkorában a magyar nyelvnek egyetlen hangja soha el nem jutott, ily gyorsan és ily nagy mértékben tudott lelkesedésre gyúlni ez ország iránt? Csak lélektani úton lehet ezt a rejtélyt megfejteni. Midőn Erzsébet, császári férje oldalán, megjelent a bécsi udvarban, ott Magyarországgal szemben nagyon barátságtalan hangulatra talált. Még frissek voltak azok a benyomások, melyeket a magyar népnek a zsarnoki uralom ellen vívott szabadságharcza keltett. A fiatal császárné folyton-folyvást a legrosszabb véleményeket hallotta a magyar alattvalókról. Mint önálló fő, a ki mindenben közvetlen vizsgálódás alapján ítél, elhatározta, hogy végére jár a dolognak és meg fog győződni, hogy ezek az annyira szidalmazott magyarok csakugyan olyan gonoszok-e, a hogy őket előtte lefestették. És elfogultság nélküli, a dolgok mélyére ható tekintete előtt csakhamar egészen más kép tárult föl, mint a minőt neki ecseteltek. Meleg rokonszenvet ébresztett lelkében a magyarok lovagias, őszinte, nyiltszívű jelleme, mind olyan tulajdonságok, a melyek összhangban voltak a saját egyéni jellemével. És teljesen megnyerte vonzalmát az a szivélyes fogadtatás, a melyben a császári pár 1857-iki magyarországi körútja alkalmával részesült. Lehetetlenségnek kellett tartania azt, hogy az a nép, a mely még meg nem koronázott uralkodóját, ha nem is kitörő lelkesedéssel, de ily lovagias módon üdvözli, merő lázadókból állhasson és hogy ne a viszonyok kényszerűsége szorította volna fölkelésre. Erzsébet fölismerte, hogy Szent-István koronája birodalmának lakosaiban hatalmasan lüktető dinasztikus érzés él

és csak elhibázott állami politika foszthatta meg az uralkodót népe szivének e nemes kincsétől. Ennek a felismerésétől már rövid volt az út addig az elhatározásig, hogy a legelső alkalommal minden erejével igyekezni fog elősegíteni a kibékülést király és nemzet között. Igy magyarázható meg az is, hogy semmi akadálytól vissza nem riadó buzgalommal adta rá magát a nehéz magyar nyelv megtanulására. A nyelv által, mely az emberekre varázserőként hat, föl akarta tárni maga előtt a nemzet legbensőbb lényét és bepillantást nyerni a magyar szív legrejtettebb zugába. Mindazoknak egyhangú bizonysága szerint, a kik abban a helyzetben voltak, hogy vele érintkezhettek, nemcsak tökéletesen jártas volt a magyar nyelvben, hanem úgy beszélt, mintha született magyar lett volna. Jókait valósággal meglepte Erzsébet kifogástalan nyelvtudása és azt mondja, hogy úgy beszélt magyarul, mint egy előkelő gentry-asszony.

Ily érzelmektől áthatva Magyarország iránt, hivatást érzett magában, hogy a szabadságharcz óta a trón és nemzet között szétszakadt köteléket ismét a legszorosabbra fűzze.[1] Emberismerete azt tanácsolta, hogy a már akkor az események homlokterében álló gróf Andrássyban keresse az alkalmas egyéniséget az általa tervezett béketözvetítés végrehajtására. Hogy ezt sohasem bánta meg, tanúsítja az a körülmény, hogy a későbbi években Andrássyhoz irott leveleiben a grófot «kedves barátom»-nak szólította és az aláírásnál az «őszinte barátnéja» kifejezést használta.[2] Magához hivatta Andrássyt, hogy a helyzetre és a kibontakozás módjaira vonatkozó nézeteit meghallgassa. Akkora bizalma volt személye iránt,

[1] Lásd Bettelheim Antal «Biographisches Jahrbuch und deutscher Nekrolog» III. kötetében Erzsébetről irott czikkemet.

[2] Erzsébetnek Andrássyhoz intézett levelei nyomán. Gróf Andrássy-levéltár.

hogy egész őszintén közölte vele, hogy aláváló névtelen levelet kapott, mely óvja őt Andrássytól, mint mértéktelenül hiú egyéntől és azt ajánlja, hogy inkább Mailáth és Sennyey tanácsait vegye igénybe. Mikor Andrássy erre azt kérdezte a felséges asszonytól, hogy ad-e bármi kevés hitelt e rágalmaknak, a császárné úgy felelt, hogy ebben az esetben egyáltalán említést se tett volna az egész dologról, hanem megfigyelte volna őt, hogy a vádak mibenlétéről meggyőződjék. Fölbátorítva e nyilatkozat által, Andrássy szóba hozta Beustot, a kit mint idegent képtelennek tartott arra a feladatra, hogy új életet öntsön a monarchiába. Már akkor önmagában sejtette a monarchia jövendőbeli megmentőjét. Olyan férfiuként, a ki tisztában van egyéni értékével, azt mondotta a császárnénak, hogy ne vegye szerénytelenségnek, ha azt a meggyőződését nyilvánítja, hogy a *jelen* perczben egyedül ő tud a helyzeten segíteni.

Erzsébet alig engedte, hogy bevégezze szavait. Milyen elégtételt érezhetett, a mikor most a császárné ajkáról hallhatta: «Hányszor mondottam én ezt már a császárnak!» A jobb jövő reményét fakasztotta a gróf lelkében a Felségnek az a közlése is, hogy nemrég császári férjével ebédnél koczintottak az «öreg úr» egészségére — így szokta az uralkodópár is nevezni Deákot. Daczára az örömteli hangulatnak, melybe őt a császárnéval való beszélgetés ragadta, Andrássy mégsem mulasztotta el, hogy tiszta bort ne töltsön a pohárba és fel ne világosítsa a felséges asszonyt, hogy a felelős magyar kormány lehető leggyorsabb kinevezése nélkül nincs kilátás a trón és a nemzet közötti jó viszony helyreállítására.[1] Már ekkor — 1866 október havában, — a mikor Erzsébet saját megjegyzése szerint ily terv sikerének eshetőségei nagyon

[1] Az egész közlés Andrássy följegyzései nyomán. Gróf Andrássy-levéltár.

parányiak voltak, megigérte Andrássynak, hogy még egyszer mindent meg fog kísérleni az útban levő akadályok elhárítására.[1] Sajnos, nincsenek adatok a császárné további tevékenységéről, melyet a béke érdekében kifejtett. De az itt elmondottak alapján bizonyára föltehető, hogy fáradhatatlanul igyekezett követ kő után lefejteni a romhalmazból, a mely a trónhoz vezető utat még mindig eltorlaszolta. Czélja mellett szilárdan kitartott és ez a czél a koronázás volt. Támogatásra lelt ama férfiak törekvéseiben, a kik megerősítették a császárt abban a hitében, hogy magyar királylyá történő fölkenetése és hatalmának ilykép elérendő gyarapodása által legbiztosabban veheti elejét minden komoly veszedelemnek, a mely jövőre a trónt és a birodalmat fenyegethetné.[2] De ehhez csak úgy lehetett eljutni, ha véget érnek az alkotmányzavarok, a melyeknek gyors befejezését Beust kilátásba helyezte.[3] Annyi meddő kisérlet után, a miket 1848 óta tettek, végre siker is látszott mutatkozni. Még mélyen leverve a königgrätzi csapástól és teljesen elkedvetlenítve az előzetesen annyira magasztalt «Sistirungspolitik» letörése miatt, csak természetes következménye volt a dolgoknak, hogy a császár most elfordult Belcreditől. Nem kevésbbé érthető, hogy Beustot ajándékozta meg bizalmával, a ki a belső béke helyreállításának munkájában a legjobb uton haladt. I. Ferencz József fel is ruházta olyan hatalmi körrel, a milyent Metternich és Schwarzenberg óta kiterjedtebb mértékben egyetlen osztrák miniszter sem élvezett.[4] Hozzájárult ehhez Beust különös ügyessége, hogy az állami teendők terhét az uralkodóra nézve könnyebbé tudta tenni és az ügyeket tetszetősebb, kevésbbé fárasztó

[1] Andrássy följegyzései nyomán. Gróf Andrássy-levéltár.
[2] Belcredi i. h. 287.
[3] U. o.
[4] Werther, Bécs, 1867 febr. 25.

formában előadni s elintéztetni, mint a «doktrinär-theoretikus» Belcredi.[1] Megszabadulva a bukott államminiszter gátló versengésétől és élve a császártól nyert hatalmával, Beust sietett a kiegyezést megkötni. Alapul szolgált a 15-ös albizottságnak a 67-es bizottság által módosított munkálata. Nehézségeket okozott még az 1848-iki törvények reviziója, a melynek most már nem — a mint eredetileg Bécsben kivánták — a miniszterium kinevezése *előtt*, hanem a kinevezés *után* kellett megtörténnie. A császár személyesen adta át Andrássynak a «pontokat», a melyek megváltoztatását szükségesnek tartotta.[2] Ezek közé tartozott az 1848. III. t.-cz. 12. §-a, a mely akkép rendelkezik, hogy az uralkodótól kinevezett miniszterelnök *csak megerősítés* végett hozza javaslatba minisztertársait. A korona ellenben azt óhajtotta, hogy ezeknek bejelentése ne csupán megerősítés, hanem *kinevezés* czéljából is történjék, a mi önként érthetőleg a királyi tekintély erősbítésére szolgált. Az uralkodó továbbá az egész hadsereg fölötti abszolut rendelkezést a saját kezében akarta összpontosítani. E tekintetben útban állott a magyar honvédelmi minisztérium, a mely — mint 1848-iki alkotás — könnyen felfogható okokból, a trón előtt nem valami nagy kedveltségnek örvendett. Az uralkodó e különleges magyar katonai hatóság eltörlését kivánta. Andrássy kész volt annyi engedményre, hogy ez a minisztérium — legalább egyelőre — ideiglenesen hatályon kívül helyeztessék. Deák az engedmény ellen nyilatkozott és a mikor Bécsben kihallgatáson volt, arra kérte a császárt, hogy a honvédelmi miniszterium ügyvitelét bízza a miniszterelnökre. «Megfontolom a dolgot», így hangzott az uralkodó válasza.[3] Deákot ez nagyon elked-

[1] Kónyi, IV. 310. o.
[2] Közölve Kónyinál IV. 310.
[3] Kónyi IV. 310.

vetlenítette; úgy látszott, hogy abban az esetben, ha a császár megmarad álláspontján, az ügyet az országgyűlés elé szándékozik vinni.[1] A nélkül, hogy sejtette volna, hogy az «öreg úr» a honvédelmi minisztérium ügyeinek a kormányelnökre való átruházását javasolta, Tisza Kálmán is hasonló értelemben nyilatkozott. Mikor Andrássy közölte vele a pillanatnyi tényállást, kérve-kérte a grófot, hogy minden körülmények között és ha nem is lenne egyetlenegy honvéd sem, mentse meg a nemzet jogát e minisztériumra nézve. Andrássy megigérte, hogy újabb próbát tesz. Visszatérve Bécsből, ezt mondotta Tiszának: «Óhajtásod teljesült, de én vagyok annak az áldozata, mert Ő Felsége csak olyan feltétel alatt fogadta el a javaslatot, hogyha ezt a tárczát is átveszem.»[2] Deák tekintélye a korona előtt és a bizalom, melylyel az uralkodó Andrássy iránt viseltetett, legyőzték a forradalmi színűnek látott intézmény ellen táplált aggodalmakat. Így végre a katonai dolgoknak a honvédelemre vonatkozó része el volt intézve. Azonban a hadügynek általánosságban való rendezése még mindig súlyos kérdés volt, a melyen a kiegyezés hajótörést szenvedhetett. Egy minisztertanácsban, melyben a császár elnökölt, heves vita támadt. Éles, forró lehetett ott a levegő, ha Andrássy az uralkodó jelenlétében így szólhatott a hadügyminiszterhez, John altábornagyhoz: «Úgy látszik uram, hogy Ön nem érti, nem tudja ezt.»[3] A vita a Felség hadúri jogai fölött törhetett ki. Minden valószínűség szerint John a bizottsági munkálat 11. §-ának módosítását követelte, a mely szakasz az egész hadsereg mellett «magyar hadsereg»-ről is szól, mint az egész hadsereg kiegészítő részéről. Már előbb hangoztatták, hogy a «magyar had-

[1] Kónyi, IV. 310.
[2] Kónyi IV. 315. Jegyzet.
[3] Kónyi IV. 319.

sereg» elnevezés könnyen alkalmat adhat félreértésekre és éppen ezért más, a hadsereg egységének megfelelőbb szót kellene találni.[1] Viszont Andrássy úgy vélekedett, hogy egyik részről sem kell egyes kifejezéseknek, a milyen például a «magyar hadsereg», túlságos jelentőséget tulajdonítani. «Tehát — úgymond egy sajátkezű följegyzésében — szerfölött háládatlan dolog elvi diskussziót támasztani akarni egy kifejezés okán, mely csakis mint régebbi törvényekből vett idézet a latin «exercitus» szót van hivatva helyettesíteni.» Nézete szerint a fősúlyt inkább a 11. §-nak *arra* a pontjára kell fektetni, mely a hadsereg egységére vonatkozó elvi határozatot tartalmazza, «mivelhogy — mondja a gróf — abban nem csupán az egységes vezénylet, vezérlet, hanem az egész hadsereg belső szervezete is, mint közös intézkedés tárgya a legfélreérthetetlenebb módon Ő Felsége jogaihoz tartozónak ismertetik el».[2] Élénk megbeszélés tárgya lehetett Andrássy és John között az ujonczok megajánlásának kérdése is. Beust már 1866 deczember havában kijelentette, hogy különleges magyar ujoncz-megajánlási jog nem igen egyeztethető össze az egységes hadsereg jellegével.[3] És még előbb egynehány hónappal a császár a leghatározottabb formában mondta Andrássynak: «Ebben a kérdésben kérlelhetetlennek fog találni.»[4] De a gróf igen jól tudta, hogy lehetetlenség e pontban engedékenynek mutatkoznia. Az elégedetlenség vihara zúdult volna föl ellene az országgyűlésen; és annál jogosultabban, mert e tekintetben a nemzet intézményes jogairól mondott volna le. Ugyanis az ujonczok megajánlása nem az 1848. év vívmánya volt; ez a jog mindig

[1] Kónyi 29.
[2] Andrássy sajátkezű német fogalmazványa. Gróf Andrássy-lvtár.
[3] Kónyi IV. 147.
[4] U. o. 151.

fennállott és 1848 előtt az 1840:2. t.-cz.-ben újból elismertetett és megerősíttetett. E szerint Andrássy méltán mondhatta: «Az ujonczok megajánlásának joga az eddigi magyar törvények értelmében olyan jog, a melyről semmiféle magyar országgyűlés le nem mondana. Mint gyakorlatias fő, a ki az ideális és a reális szükségleteket mindig összhangba igyekszik hozni, Andrássy azonnal meg is jelölte az utat, a melyen a hadvezetőségnek a hadsereg erősítését illető kivánságai kielégíthetők voltak. Azt javasolta, hogy a szükséges esztendei ujonczlétszámot kérjék még a fennálló védrendszer alapján. Nem kételkedett, hogy az országgyűlés ezt haladéktalanul megadja. Együttal azonban — véleménye szerint az uralkodónak, mint legfelsőbb hadúrnak kezdeményezésére — mielőbb hozzá kellene látni a véderő szervezéséről szóló új törvény megalkotásához. Ennek a tárgyalásánál aztán, úgy véli, hogy — egyetértve az országgyűléssel — keresztülvihető volna valami módosítás az ujoncz-megajánlási jog mikénti *gyakorlása* tekintetében.[1]

E minisztertanácsban, a melyen — mint Lónyay megjegyzi — a császár gyönyörűen elnökölt,[2] Ausztria és Magyarország kölcsönös kereskedelmi viszonyai is szóba kerültek. Báró Wüllerstorf-Urbain, akkori osztrák kereskedelmi miniszter, hátrahagyott följegyzéseiben úgy nyilatkozik, hogy abbeli törekvésében, hogy közgazdasági vonatkozásban mentől többet mentsen meg a közös ügyek körébe tartozónak, Andrássy részéről semmi egyébbel nem találkozott, mint hangzatos, minden szakértelmet nélkülöző frázisokkal. De egyidejűleg bevallja, hogy végül kénytelen volt bevonni vitorláit a hatalom előtt, melyet a gróf és a nemzeti magyarság a

[1] Andrássy sajátk. németül irott följegyzése. Gróf Andrássy-lvtár.
[2] Kónyi IV. 321.

maga részére kivívott.[1] Fölötte sajnálatos, hogy báró Wüllerstorf, a kit Lónyay kellemes külsejű gentlemannek jellemez,[2] Andrássy ellen szórt vádjait nem formulázta kimerítőbben és saját terveinek czélját sem határozta meg, a mely tervek, a mint föltehető, bizonyára arra irányultak, hogy az egész kereskedelem közös vezetés alá jusson. Sajátságos, hogy ugyanaz a férfiú, a ki Andrássyt tudatlansággal vádolja, magát mutatja méltónak ilyen vádra. Ha Lónyaynak a tárgyalások benyomásai alatt írt naplószerű följegyzései hitelesek — és nincs okunk ezt kétségbe vonni — úgy Wüllerstorfnak az egész kiegyezési munkálatról csak nagyon felületes tájékozottsága lehetett, a mely legkevésbbé sem jogosította őt arra, hogy mások tudása fölött itélkezzék. Eltekintve attól, hogy a kereskedelmi miniszter a saját tárczája körébe tartozó ügyek megbeszélésénél semmi pozitivummal nem tudott előhozakodni,[3] a tanácskozás folyamán a legegyszerűbb dolgokat is összezavarta. Komikusan hat, hogy az annyira követelős Wüllerstorfnak, a ki miniszteri mivoltában hivatva volt dönteni a 67-es bizottság munkálata fölött, nem volt tiszta fogalma még annak alapeszméiről sem. Hogyan beszélhetett volna különben — még a császárnak is őszinte meglepetésére, a ki a minisztert mindegyre helyreigazította[4] — folyton-folyást delegáczióról, holott deputáczióról volt szó, és hogyan vonatkoztatta volna ugyanazzal a lélekzetvétellel a deputaczió kifejezést a két kormány: az osztrák s a jövendő magyar kormány közötti érintkezésre.[5] Más alkalommal is — leg-

[1] «Vermischte Schriften des Bernhard Freiherr von Wüllerstorf-Urbain, herausgegeben von seiner Witwe» 1889. 630. l.

[2] Kónyi IV. 320.

[3] U. o.

[4] U. o.

[5] U. o.

alább Lónyaynak bizonyára nem egészen illetéktelen véleménye szerint — tájékozatlannak mutatkozott, így például a mikor a vasúti, postai és távirdai ügyeknek paritásos alapon történő szétválasztását tárgyalták. Az osztrák kereskedelmi miniszter oly nehezen vált meg eddigi hatáskörének nagy kereteitől, mintha — úgymond Lónyay — «a fogát húznák».[1] Hiszen saját álláspontjából érthető, hogy harczra kelt a kiegyezés ellen, a mely káros volt a nagyosztrák érdekekre nézve. De az itt elmondottakból önként következik, hogy legkevésbbé Wüllerstorfot lehet tekintélyként idézni, annak az igazolására, hogy 1867-ben Bécsben elsiették a kiegyezés dolgát. Az osztrák kereskedelmi miniszternek nagy fájdalmat látszott okozni az a tény, hogy a császár elnöklete alatt tartott minisztertanácsban — a közös ügyekről szóló munkálat végleges elfogadásával — befejezetté vált a kiegyezés. Körülbelül biztosra lehet venni, hogy a dologgal ezen a napon végeztek. Mert a következő napon, ugyancsak az uralkodó elnöklete alatt, már megtartatott az *első* magyar minisztertanács és tárgyalás alá került az 1848-iki törvények reviziója, az uralkodó által megjelölt formában.[2] Most már gyors egymásutánban haladt befejezéséhez a mű, a melyen esztendők óta munkáltak, olykor elvesztve a reményt annak sikerében. Ugyanazon a napon — február 16-án — a melyen a «Wiener Zeitung» közölte Mailáth fölmentését a magyar udvari kanczellári állástól, megérkeztek Pestre a magyar miniszterjelöltek, azzal az örömhírrel, hogy Ő Felsége az ország alkotmányát ismét helyreállította.[3] Végre a «nagy szikla» — így nevezi Deák az abszolutizmust, — a mely eddig az alkotmány helyén hevert, félre volt tolva az útból. Semmisem

[1] Kónyi IV. 378.
[2] U. o. 320.
[3] U. o. 323.

gátolta többé a felelős minisztérium életbeléptetését. Miután az «öreg úr» a kormányalakítás vállalását újból elutasította és erre a feladatra, mint «providencziális» férfiút, Andrássyt ajánlotta, tényleg a grófot nevezték ki a második felelős magyar minisztérium elnökévé. Február 18-án, a mely napnak, mint naplójában Lónyay megjegyzi, korszakalkotó jelentősége lesz Magyarország történetében,[1] az országgyűlésen felolvasták a királyi leiratot, a melyben a még koronázatlan király tudatta az alkotmány visszaállítását és a felelős kormány kinevezését. A leirat bemutatása viharos lelkesedést keltett a Deák-pártiak körében, a kik a nagy vívmány fölötti örömüknek felállással adtak kifejezést.[2] Azonban a baloldal, alig egynehány képviselő kivételével, ülve maradt. Ez a viselkedés szakadást idézett elő a párt soraiban és a szélsők s mérsékeltek különválására vezetett.[3] Mikor lecsillapodott az örömzaj, a melylyel Andrássynak miniszterelnökké való dezignálását is fogadták, elsőnek maga Andrássy szólalt föl: «Óhajtottam volna tehát és e nézetemben bizonyosan az egész nemzet osztozni fog, a terhes és erőmet meghaladó megbízást az által elfogadva látni, kit arra a nemzet bizalma kizálólag kijelölt és a fejedelem bölcsesége legméltóbbnak ismert. Minthogy azonban Ő Felsége is méltányolta azon érveket, melyekre hivatkozva, t. barátom, Pest belvárosának nagyérdemű képviselője (hosszantartó lelkes éljenzés) fölmentését kérte, én Ő Felsége parancsa iránt hódolatteljes engedelmességgel és a nemzet iránt föltétlen áldozatkészséggel tartozván, átlátom, hogy midőn a király parancsol és a nemzet vár, az egyéni elégtelenség érzete nem ok az el nem fogadásra» (Élénk éljenzés).[4]

[1] Kónyi IV. 335.
[2] U. o. 336.
[3] U. o. 337.
[4] Lederer I. 194.

Majdnem közvetlenül ezután a gróf Bécsbe utazott, hogy mint magyar miniszterelnök letegye az esküt a Felség kezébe és magával hozza Pestre minisztertársainak kinevezési okmányait.[1] Az udvarnál az uralkodóház tagjai Andrássyt a legszívélyesebb fogadtatásban részesítették. Zsófia főherczegnő, az uralkodó édesanyja, a ki eddig vajmi kevéssé kedvelte Magyarországot, meghívta őt ebédre. Albrecht főherczeg, a kit megnyugtatott a katonai ügyek tekintetében, így szólt hozzá, mialatt megszorította a kezét: «Ich bin überzeugt, Sie sind ein *becsületes ember.*»[2] Mi sem jellemzi jobban az idők változását, mint ez a nyilatkozata a főherczegnek, a ki egykor (1856-ban) téves értesítések következtében, kitörülte Andrássyt a megkegyelmezendők névsorából[3] és csak pár nappal ezelőtt is a császár előszobájában nagyon hidegen üdvözölte őt.[4] Andrássy nagy előhaladást tett a bizalom megnyerésében, a mit mindenesetre elősegített lényének egyenessége és nyiltsága. A császár megigérte neki, hogy megkérdezése nélkül semmiféle, bármilyen természetű ügyben sem fog intézkedni.[5] De meg is érdemelte Andrássy teljes mértékben, hogy szava feltétlen meghallgatásra találjon. Mert habár el volt szánva, hogy az alkotmányosság zászlóját rendíthetetlenül fogja fentartani és

[1] Andrássyn kívül, a kire ideiglenesen rábízták a Magyarországra vonatkozó katonai ügyek intézését is, az első miniszterek a következők voltak: vallás- és közoktatásügyi miniszter báró Eötvös József; pénzügyminiszter Lónyay Menyhért; igazságügyminiszter Horvát Boldizsár; belügyminiszter báró Wenckheim Béla; kereskedelmi miniszter Gorove István; közlekedési miniszter gróf Mikó Imre; Ő Felsége személye körüli miniszter gróf Festetics György.

[2] Kónyi IV. 345. Albrecht főherczeg azért mondotta magyarul ezt a két szót: «becsületes ember», hogy üdvözletét annál nyomatékosabbá tegye.

[3] Lásd a «Számüzetés» fejezetet.

[4] Kónyi IV. 315.

[5] U. o. 345.

minden támadás ellen a legerélyesebben megvédelmezi, nem habozott soha egy pillanatig még népszerűtlen intézkedésekért is helytállani, hogyha ezeket a monarchia érdekében szükségeseknek látta. Népszerűnek bizonyára nem volt mondható sem az adók kirovása, sem az 1867-ik évre szóló ujonczozás elrendelése. Deák eredeti szándéka ellenében Andrássy keresztülvitte a maga akaratát, mely szerint ezt a két követelést a vármegyék újjászervezésére és a sajtóeljárás ideiglenes szabályozására vonatkozó törvényjavaslatokkal egyidejűleg szavaztassák meg.[1] Bécsben oly nagy súlyt fektettek az ujonczozás és az adószedés ügyének gyors elintézésére, hogy az uralkodó elhalasztotta pesti útját akkorra, mikor az országgyűlés e két javaslatot elfogadta.[2] Beust és az Ő Felsége személye körüli miniszter, gróf Festetics György, éppen ebéden voltak herczeg Gramont franczia követnél, midőn megérkezett Andrássynak az adók megszavazását jelentő távirata. Beust örömében azonnal a Burgba sietett, hogy a császárnak személyesen tegyen jelentést. Azonban a Felség — esti 8 óra volt — már visszavonult, úgy hogy Beust csak Andrássy táviratát küldhette be a hálószobába. Másnap gróf Festeticset az uralkodóhoz hívták, a ki személyesen fejezte ki örömét az oly kényes ügy szerencsés keresztülvitele fölött.[3] A császár reménye, hogy

[1] Lederer, I. 201.

[2] Gróf Festetics Andrássyhoz, Bécs 1867 márcz. 1. gr. Andrássy-lvtár. Lásd. Mailáth levelét is Andrássyhoz 1867 febr. 28. Kónyi IV. 351.

[3] Gróf Festetics Andrássyhoz, Bécs 1867 márcz. 3. Gr. Andrássy-lvtár. Ebből a levélből kitünik, hogy I. Ferencz József felhasználta az alkalmat egy olyan kivánságának a nyilvánítására, a mely — a nélkül, hogy valaha törvénybe iktattatott volna — Magyarország politikai életében idővel, sok esztendei hagyomány alapján, szinte törvényerőt nyert. Tekintettel a négy törvényjavaslatra, a melyeket Andrássy éppen benyujtott és a melyek szövegébe a korona bepillantást nem nyerhetett, azt kivánta a Felség, hogy jövőre a kormány minden javaslata,

az ujonczozás kérdése is a legrövidebb idő alatt kedvező megoldásra jut,[1] csakhamar teljesedett és Andrássy erélyes fellépése következtében az 1867-ik évre még a fennálló védrendszer alapján 48,000 ujoncz ajánltatott meg.[2] Most már nem akadályozta semmi a császár pesti útját és márcz. 12-én megérkezett a magyar fővárosba, a hol a lakosság a legzajosabb lelkesedéssel üdvözölte.[3]

Érthető, hogy a lelkes fogadtatás és általában az egész fordulat, mely a magyar ügyekben beállott, a császárt a legjobb hangulatba hozta.[4] Azonban ezzel szemben megmozdult Ausztriában az új állapotokkal való elégületlenség. Ez első sorban Beust személye ellen irányult, a kit ellenfelei hevesen megtámadtak. Mindenekelőtt megtagadták tőle az alkotmánykérdés megoldásának dicsőségét. Bécsben a Magyarországgal történt megegyezésre nézve általában így vélekedtek: «Ehhez nem volt szükség külföldi emberre; *ilyen* föltételek mellett az előbbi Reichsrat és Beust elődjei is nyélbe üthették volna a kiegyezést.»[5] De ennél sokkal élesebben támadta Beustot az iránta merőben ellenséges hangulatu arisztokráczia, melynek legelőkelőbb és legbefolyásosabb tagjai a csehek mellé állottak és ezekkel szövetkezve ostromolták a szűkebb Reichsratot és a februáriusi alkotmányt.[6] Minden oldalról Beust mielőbbi csúfos bukását jósolgatták. Egy személyiség, a ki azt állította, hogy alaposan ismeri az

mielőtt az országgyűlés forumához kerül, előzetes megtekintés végett elébe terjesztessék. Ez intézkedésből fejlődött ki a jelenleg szokásos előzetes jóváhagyás gyakorlata, a melyre nézve hangsúlyozni kell, hogy csak szokáson, de nem törvényen alapul.

[1] Gróf Festetics Andrássyhoz, 1867 márcz. 3. Gr. Andrássy-lvtár.

[2] Lederer, i. h. 1. köt. 207 stb.

[3] Kónyi IV. 376.

[4] U. o.

[5] Werther Bismarckhoz, 1867 febr. 5.

[6] U. o.

osztrák viszonyokat, tudni vélte, hogy Beustra még nagyon kellemetlen tapasztalatok várnak a magyar ügyben.[1] Gróf Mensdorff, a régebbi külügyminiszter, szintén fölötte aggodalmaskodónak mutatkozott a magyarországi dolgok fejlődése miatt. Beusthoz intézett levelében igen nyomatékosan figyelmeztette a minisztert, hogy ne bízzék valami túlságosan a magyarok igéreteiben; minden velük folytatott tárgyalásnál a legnagyobb óvatosságot tartsa szem előtt. Midőn Beust erre nem is válaszolt, Mensdorff úgy nyilatkozott, hogy nem veszi rossz néven az idegentől, hogy a magyarok fogadkozásai által becsapatja magát; végre nem ismeri őket, de még sok keserű csalódást fognak neki szerezni. De annál érthetetlenebb előtte — és nem nyomhatja el e miatt érzett mély szomorúságát, — hogy a császár rávétette magát egyoldalú és aggodalmas engedményekre a magyarokkal szemben, a kik már annyiszor megtévesztették.[2] Mensdorff ezekkel a nézeteivel nem állott egymagában. Csupán annak adott kifejezést, a mit a bécsi főúri, különösen pedig a magasabb katonai körökben éreztek és mondottak.[3]

Ez különösen akkor nyert éles megvilágítást, a mikor indiskréczió következtében a prágai «Politik»-ban megjelent a budai cs. kir. főhadparancsnokság két rendelete, melyek a honvédelmi minisztériumról meglehetős kicsinylő hangon nyilatkoztak.[4] Világosan tanúsították e rendeletek, hogy a katonai hatóságok még nem tudták megérteni, hogy az új viszonyokkal meg kell barátkozniok. Liechtenstein Frigyes herczeg főhadparancsnok eljárása, melyről

[1] Werther, 1867 febr. 5.
[2] Werther, 1867 márcz. 25.
[3] U. o.
[4] Közölve a «Neue Freie Presse» 1867 márczius 5-iki számában (esti lap.)

a kormány semmit sem tudott,[1] mély kedvetlenséget támasztott Magyarországon. Rögtön híre ment, hogy Andrássy lemondani készül arra az esetre, ha herczeg Liechtensteint nem dezavouálják.[2] Beust is a legélénkebben sajnálta a közbejött eseményt. Rámutatva Albrecht főherczegre, mint e rendeletek tulajdonképpeni szerzőjére, azt véli, hogy ilyenekre nem is volt szükség. Hiszen a fődolog az, hogy továbbra is a hadsereg urai maradjanak és ezt bizonyára elérhetik fölösleges feltűnést keltő rezerváták nélkül is. Az egyre növekvő izgalommal és a fenyegető országgyűlési interpellághczióval szemben, tenni kellett valamit a kedélyek megnyugtatására. Minden valószínűség szerint Andrássy közbelépésének tulajdonítható, hogy a «Wiener Abendpost»-ban magyarázat jelent meg,[3] a melyet Beust elegendőnek remélt, a magasra csapkodó hullámok elsímítására.[4] Andrássy országgyűlési nyilatkozata, mely szerint a főhadparancsnokság rendeleteinek nincs semmi jelentőségük és hogy egyebekben a kormány ismeri hatáskörét és kötelességeit,[5] valamint a «Wiener Abendpost»-ban közzétett czikk tényleg az izgalom lecsillapodására vezettek.

Beust nem kicsinylette az efféle apró támadások jelentőségét, a melyek annál veszélyesebbeknek látszottak előtte,

[1] A «Neue Freise Presse» márcz. 7-iki száma szerint Albrecht főherczeg a második rendelet szerzője.

[2] Werther, 1867 márcz. 12.

[3] «Neue Freie Presse» 1867 márcz. 9. Itt olvasható: «Es wird genügen, hier auszudrücken, dass jede Deutung, die geeignet wäre, den durch Allerh. Reskript vom 18. und durch Handschreiben vom 19. März bezeichneten Wirkungskreis des königl. ungarischen Verteidigungs-Ministeriums in Frage zu stellen oder Mistrauen zwischen dem von Sr. Majestät ernannten königlich ungarischen Ministerium und den obersten Militärbehörden zu erwecken, weder den Intentionen der letzteren noch der Sachlage entspricht.»

[4] Werther, 1867 márcz. 12.

[5] Lederer, I. 214.

mentől inkább tisztába jött azzal, hogy a nemzetiségek, szövetkezve előkelő főurakkal, hihetetlen erőfeszítést tesznek, hogy őt és az új rendszert, mely szerintük a monarchia fennállását fenyegeti, a császárnál diskreditálják.[1] A külügyminiszter nem volt az az ember, a ki ilyen aknamunkára tétlenül összedugta volna a kezét. Lovag Braun állam tanácsosnak, a császári kabinetiroda igazgatójának személyében egy, az uralkodó közvetlen környezetében levő igen hatalmas szövetségest szerzett magának. Braun útján, a ki I. Ferencz József teljes bizalmát birta, figyelmeztette a Felséget a fondorlatokra, melyek minisztere ellen megindúltak. A kabinetirodai igazgatónak az volt feladata, hogy meggyőzze a koronát a határozott fellépés szükséges voltáról ez üzelmekkel szemben.[2] Minél engesztelhetetlenebbek voltak Beust osztrák ellenfelei, annál inkább szükségét érezte, hogy az iránta barátságosan hangolt magyarokra támaszkodjék. Nagy megelégedéssel beszélt közelebbi pesti tartózkodásáról, a hol sikeres tevékenységeért minden oldalról az elismerés jeleivel halmozták el. Meg vagyok győződve — mondotta a porosz követnek — hogy a mint a magyarok most bennem bíznak, éppen úgy számíthatok én is reájuk a még fennálló nehézségek leküzdésénél.[3] A külügyminiszternek, a ki most egyszersmind osztrák miniszterelnök volt, tényleg súlyos gondot okozott a Magyarországgal kötött kiegyezésnek Ausztria által való elfogadtatása. Megegyezett ugyan Andrássyval, hogy a dolgot, mint fait accompli-t, a melyen nem lehet többé változtatni, fogja az osztrák szűkebb Reichsrath elé terjeszteni, nem jóváhagyás, hanem egyszerű tudomásul vétel czéljából. Nagy kérdés volt azonban, hogy vajon az

[1] Werther, 1867 márcz. 13.
[2] Ugyanaz, 1867 márcz. 20.
[3] Ugyanaz, 1867 márcz. 25.

osztrák-németek ebbe belemennek-e. Rossz előjelnek látszott az, hogy a megegyezés sikerének első benyomásai alatt a czentrálista rendszer híveinek befolyása és állása erősbödött.[1] Kétségtelen volt, hogy ezek, a kik a Magyarországnak szánt kedvezmények mértékében nem akartak túlmenni az 1866 márcz. 3-iki leirat határain, a tágabb Reichsrathoz fognak ragaszkodni és az egybehívott szűkebbnek az illetékességét kifogásolják. Viszont az autonomisták a szűkebb Reichsrat mellett nyilatkoztak és a közös ügyek számára közös parlamenti tárgyalást kívántak, a mi eredetileg a kormánynak is álláspontja volt.

Ellenére e nézetkülönbségeknek, az osztrák-németek minden árnyalata szükségét érezte, hogy egységes, erős párttá tömörüljön. De eredendő hibájuk: az egyenetlenség, azonnal felütötte a fejét. Az alkotmányhű képviselők értekezletének, a melytől sokat vártak, nem volt más eredménye, mint az, hogy vigasztalanul nyilvánvalóvá tette a czentralisták és autonomisták közötti kirívó ellentétet. Beust nem ámította magát a nehézségek tekintetében, a melyek a korona és a magyarok közt létrejött művet fenyegették. Mert a cseh-feudális párt részéről is a kiegyezés elleni heves harczra kellett elkészülve lenni, mely megfosztotta őket a politikai önállóság minden reményétől. Beust elsőbben is azon fáradozott, hogy a németek közül a mérsékeltebb elemeket magához hódítsa. Továbbá gróf Gołuchowski segítségével igyekezett a lengyeleket, a kiknek fényes igéreteket tettek, elválasztani a csehektől és rábirni őket, hogy képviselőket küldjenek a szűkebb Reichsratba, a melybe az előbbiek nem akartak belépni. A miként sikerült az osztrák miniszterelnöknek a lengyeleket a maga részére megnyerni, épp úgy nem maradt egészen eredménytelenül toborzása az alkot-

[1] Werther, 1867 febr. 14.

mánypárt körében. Az a lélektanilag csodálatos hangulat, a melyben az osztrák-németek e napok alatt voltak, nem csekély mértékben mozdította elő a fordulatot. Werther, mint az események figyelmes szemlélője szerint, minden eddigi kisérlet meghiusulása, abban az irányban, hogy az osztrák alkotmánykérdést, különösen Magyarországhoz való vonatkozásaiban, legalább közelebb vigyék valamely megoldáshoz, oly pesszimisztikus hangulatot teremtett Ausztriában, hogy mind inkább és inkább kiveszett az emberek bizalma saját alkotó és javító erejük iránt. Minden párt többé-kevésbbé elégedetlen volt a dolgok állásával; az ellenzékiségben és a negáczióban egyek voltak mindannyian, de arra nézve, hogy minek kell hát történni és miként kell ahhoz hozzálátni, messzire szerteágaztak a nézetek és kívánságok.[1] Bármekkora bizalmatlansággal állottak szemben Beusttal, mégis be kellett ismerniök, hogy értett hozzá, «a bikát a szarvánál megragadni» és létrehozott valamit, a mi — úgymond jelentése további folyamán a porosz követ — egyetlen elődjének sem sikerült: a legalább formális kiegyezést Magyarországgal és a magyarok momentán politikai kielégítését.[2] Ha rosszalták is az alkotmánypártiak a kiegyezés anyagi tartalmát, nem zárkózhattak el az imponáló benyomás elől, hogy nevezetes lépés történt előre. Szintúgy közérzés volt, hogy megadással alkalmazkodni kell ahhoz, a mi megtörtént és minden erővel csak odahatni, hogy a kiegyezésnek Ausztriára nézve esetleg káros következményei enyhíttessenek.[3]

De nem sokáig tartott ez a hangulat a kiegyezés dolgában. Az osztrák-németeket csakhamar irigység fogta el. A míg ők parlamenti működésükben meddőségre vol-

[1] Werther, 1867 febr. 25.
[2] U. o.
[3] U. o.

tak kárhoztatva, Magyarországon élénken lüktető politikai életet láttak, a melynek központja a magyar országgyűlés volt. Minden tekintetben háttérbe szorítottnak érezték magukat, az «igen» és «nem-mondás» szerepére kárhoztatva. Féltek továbbá, hogy a kormány a kiegyezésnek a Reichsratban való keresztülvitele érdekében összeköttetést keres a feudálisokkal, hogy aztán ezeknek kiméletlenül feláldozza őket.[1] Azonban, ha elő is fordult, hogy pillanatnyilag Ausztria németjeire nézve kedvezőtlen politikát követtek, mégis, a mint maga Plener is megengedi, 1867 februárius hava óta Beust legfőbb törekvése az volt, hogy az osztrák-német párt támogatását megnyerje.[2] Előbb mindenesetre — saját kifejezése szerint — a magyar kiegyezés keserű piluláját akarta vele lenyeletni.[3] De az osztrák-németek vezető embereinek egy része — így Hasner, Plener, Pratobevera, Giskra, Skéne, Tschabuschnigg — minden eshetőségre fönn akarták tartani a magyar javaslatok és az ezekből folyó alkotmánymódosítások elfogadásának, megváltoztatásának vagy visszautasításának jogát. Olyan férfiak ismét, mint Brestel, Berger, Kuranda, Mende, a magyar követelések egyszerű elfogadása mellett voltak. Hogyha Plener közlése helyes — és miért kételkednénk ebben? — akkor Herbst e kérdésben nem tanúsított egészen korrekt magatartást. A nyilvánosság előtt a kiegyezés barátjának mutatkozott, hogy ne jusson ellentétbe a kormánynyal és a valószínű többséggel; ellenben a magánérintkezésben nyiltan kifejezte aggodalmait a paktum fölött.[4] Bármennyire törekedett Beust, hogy Herbstet vagy híveinek valamelyikét rábírja mi-

[1] Werther, Bécs, 1867 márcz. 19.

[2] «Aus den Briefen Ignaz von Pleners an seinen Sohn.» Közli dr. báró Plener Ernő a «Neue Freie Presse»-ben, 1908 máj. 3.

[3] Werther, 1867 ápr. 15.

[4] «Aus den Briefen Ignaz von Pleners» a. a. O.

niszteri tárcza vállalására, mindenütt kosarat kapott. Hiányzott az embereknél a bátorság, hogy a kormányzásban nyiltan résztvegyenek. A titkos gondolat, mely az osztrák-német pártot vezérelte, nagyon ügyesen volt kieszelve. Hajlandók voltak ugyan végül rávétetni magukat a dualizmus elismerésére. De az életbeléptetés felelősségének terhét vállalja egyedül Beust. E taktikájuk okán húzódoztak, hogy a Reichsratban tekintélyükkel fedjék a kiegyezést, mielőtt ennek véghezvitele bekövetkezett volna.[1]

Az osztrák részről tapasztalt nehézségekért Beust kárpótlást nyert abban a gyorsaságban, a melylyel a magyar országgyűlés márczius 20-án a 67-es bizottság munkálatát tárgyalás alá vette. Márczius 28-án tartott beszédében Deák ragyogó szónoki képességének egész erejével védte meg az Ausztriával való közösség szükséges voltát, azt mondva, hogy e birodalom szétesése bizonyára nem jelentene nyereséget Magyarországra nézve.[2] Márczius 30-án a képviselőház többsége — 257 szavazattal 117 ellen — a bizottsági munkálat mellett nyilatkozott, a mely a magyar törvénytárban mint 1867 : XII. törvényczikk szerepel. Ezzel megkapta jogi alapját a monarchia új államformája, mely a történelemben a *dualizmus* nevét viseli.[3] Nincs minden pikantéria nélkül, hogy Falk Miksát, midőn Schmerling czentrálista irányzatával szemben a bécsi «Wanderer»-ben először használta — politikai fogalom értelmében — a «dualizmus» szót, ezért

[1] Werther, 1867 ápr. 15.

[2] Kónyi IV. 460.

[3] U. o. 465. Az 1867. XII. t. cz. német nyelven közli Dr. Steinbach Gusztáv. «Die ungarischen Verfassungsgesetze» cz. művében, hasonlóan Radó-Rothfeld, «Die ungarische Verfassung». Lásd továbbá Bernatzik, «Die Österreichischen Verfassungsgesetze», 289. és 379. l., a hol ki vannak tüntetve a különbségek a magyarországi 1867 : XII. t. cz. és az osztrák 1867 decz. 21-iki törvény szövege között.

három hónapi fogházra itélték. Akkor még sem bécsi, sem magyarországi hirlap, ha csak kemény üldözésnek nem akarta kitenni magát, nem emlegethetett «dualizmus»-t, tehát oly meghatározást, a mely most — 1867-ben — hivatalosan elismert közjogi érvényesülést nyert.[1] De a márcz. 30-iki szavazás által állami aktus jelentőségére emelkedett munkálatnak, a melylyel a dualizmus elismerése proklamáltatott, szintén megvannak a maga, nem kevésbbé sajátszerű előzményei. Ugyanis első tekintetre feltűnik, hogy a két szomszédos állam közös ügyeit szabályozó 1867:XII. t. cz. egyes paragrafusai voltaképp sehogyse illenek egy törvény keretébe; nem tartalmaznak törvényes rendelkezést, hanem csupán indokolást. Ez a szembeötlő jelenség a következőkben leli magyarázatát. Midőn a császár 1866 után elvileg késznek nyilatkozott a kiegyezésre, felhívta Andrássyt, hogy konkrét képet adjon arról, hogy Magyarországon miképpen vélik rendezhetőknek a közös ügyeket. E megbizatás folytán Andrássy emlékiratot fogalmazott, a melyet Bécsbe vitt. Miután az uralkodó ezt két napig magánál tartotta, visszaadta — névaláírásával ellátva — Andrássynak. Örömtől eltelve sietett a gróf Pestre. Itt aztán Deák, Csengery és más magyar politikusok a korona által szentesített memorandum alapján ki akarták dolgozni a tulajdonképpeni kiegyezési törvényt. Ezt azonban Andrássy ellenezte. Így szólt barátaihoz: «Abból, a mit a lovagias uralkodó már egyszer aláírt, egyetlen i-pontocskát sem fog többé eltagadni. De ha most egy, lényegében ugyan egyező, de formában eltérő iratot fognánk elébe terjeszteni, joggal mondhatná, hogy ez már egyéb, mint a mit aláírásával jóváhagyott.» Andrássy e szavakkal, a nélkül, hogy nyiltan kifejezné, a kiegyezés ellenfeleire czélzott,

[1] Falk Miksa «Kor és jellemrajzok», 69. l.

a kik ezt a körülményt könnyen kizsákmányolhatnák Magyarország hátrányára. Meggyőzve a gróf érveitől, Deák és a többi jelenvoltak megelégedtek annyival, hogy a memorandum egyes bekezdéseit — törvényparagrafusok alakjában — ellátták folyószámokkal és ez a munkálat került aztán a tizenötös albizottság elé.[1] Ezt a törvényszakaszokba osztott emlékiratot fogadta el márcz. 30-án — a maga részéről szükségesnek talált módosításokkal — a magyar parlament. Nagyjelentőségű fordulatot jelentett ez nemcsak Magyarország, de az egész monarchia történetében. A kiegyezés olyan békére vezetett a király és nemzet között, a milyenre hasonló arányokban csak 1608-ban volt példa. Szemben az 1722/23-iki pragmatika szankczióval, mely a közös védelem alapelvét csak *általánosságban* mondotta ki[2] — és szemben az 1848-iki törvényekkel, a melyek csak *egyetlenegy* paragrafusban szólnak a közös ügyekről,[3] az 1867-iki kiegyezési törvény hatalmas előhaladást mutat. Ez a törvény a külügyek[4] és és a hadügy[5] intézését már világosan a közös ügyek körébe utalja. Az 1848-iki törvényhozás hézaga, a mely

[1] Így beszélte el nekem az 1867 : XII. t. cz. keletkezésének történetét Falk Miksa, a ki ezekben a dolgokban jól volt tájékozva. Ettől eltérően adja elő a dolgot Schwicker «Der österreichisch-ungarische Ausgleich» cz. alatt az «Oesterr.-ung. Revue» 20. kötetének 340. lapján. Andrássy memoranduma bizonyára a königgrätzi ütközet (1866 julius 3.) előtti időből való, mert a 67-es bizottság 15-ös albizottságának 1866 junius 24-én közzétett munkálata teljesen az eddig még nem publikált emlékiraton alapul, a mely a kiegyezési törvény vezérfonala lett. Ez kitűnik a kérdéses munkálat (Kónyi, II. kiadás, III. k., 738. l.) összehasonlításából az 1867 : XII. végleges törvényczikkel. Különben erre az emlékiratra, mint a 15-ös albizottság munkálatának alapjára, rámutatott Ugron Gábor képviselő is, a képviselőház 1903 decz. 10-iki ülésében tartott beszédében.

[2] 1722/23 : I. t. cz.

[3] 1847/48 : III. t. cz. 13. §.

[4] 1867 : XII. t. cz. 8. §.

[5] U. o. 9. §.

elkeseredett harczra adott okot, ezzel alaposan ki volt küszöbölve.

Deákot, midőn márcz. 28-án ebben a tágabb értelemben szállott síkra a közös ügyek érdekében, minden valószinűség szerint erősen befolyásolták a keleten s a luxemburgi kérdés következtében nyugaton is fenyegetővé alakuló viszonyok. Ő és Andrássy egyformán szükségét érezték, hogy az esetleg már legközelebbről kitörő vihar előtt a kiegyezést tető alá vigyék. A magyar nemzetnek államférfiúi szinvonalon álló vezérei nagyon jól tudták, hogy nekik csak az osztrák koronával való barátságos szövetségben sikerülhet megőrizni a túlsúlyt és az uralmat a Magyarországon élő szlávok fölött.[1] Egyetértve az uralkodóval, arra törekedett tehát, hogy a nemzeti aspirácziói miatt leginkább veszedelmes Horvátországot rábirják a közjogi csatlakozásra Magyarországhoz, valamint arra, hogy képviselőket küldjön a magyar országgyűlésbe, mint Szent István koronája *összes* tartományainak egyedül törvényes képviseletébe. A magyar-horvát viszonyok jóindulatú rendezése már arra való tekintettel is kívánatos volt, hogy küszöbön állott I. Ferencz Józsefnek magyar királylyá leendő megkoronáztatása, melynek — Andrássy nyilatkozata szerint — mindenesetre még junius közepe előtt kellett megtörténnie.[2] A koronázásnál pedig, a törvény értelmében, képviselve kell lennie a szent korona országai összességének. Mind Beust, mind Andrássy számoltak a horvát kérdés megnyugtató elintézésével, a mely lehetővé tegye, hogy Horvátország képviselői a koronázási ünnepélyen megjelenjenek. Ebben az esetben nem volt egyéb hátra, mint a hitlevél kiállításáról gondoskodni, hogy aztán végbemehessen maga a koronázás és

[1] Werther, 1867 ápr. 2.
[2] Ugyanaz, 1867 márcz. 25.

a király letegye a koronázási esküt, látható és hallható bizonyságául a fejedelem s a nemzet kibékülésének. Hogyha Horvátország vonakodnék képviselőket küldeni, a kormány el volt határozva, hogy a horvátok távollétében is — remélve későbbi csatlakozásukat — ki fogja állíttatni egész Magyarországra nézve a hitlevelet. Már előzetesen megnyerték a korona hozzájárulását, hogy szentesíteni fogja ezt az okmányt abban az esetben is, ha egyelőre a horvát tartománygyűlés közreműködése nélkül jönne létre,[1] a mi aztán így is történt.[2] Tehát Magyarországon nyitva állott az út a koronázáshoz. Véghez akarták ezt vinni, még mielőtt a Lajthán túl a magyar kiegyezést megkötötték volna. Nem volt arra semmi kilátás, hogy az osztrák Reichsrat végezhetne ezzel a feladattal május végeig vagy junius elejéig, a mikorra a koronázást kitűzték. A cseh föderalista párt ellentállását biztosra vehették; és számolni kellett az osztrák-németek idegenkedésével is, hogy a Magyarországgal kötött egyezmény en bloc fogadtassék el. Beust a kivezető utat annak a megállapításában találta meg, hogy a koronázás ténye teljesen független a Reichsrat politikai tanácskozásaitól. A mint a birodalmi kanczellár a porosz követnek mondotta, a német alkotmánypárt élénken helyeselte ezt a felfogást, melynek értelmében a Reichsrat május első napjaira összehívandó, hogy megválaszsza a Pestre menő koronázási küldöttséget. Erre a parlament mindjárt elnapoltatnék és csak a magyar fővárosban lezajló ünnepélyességek után ülne megint össze, hogy letárgyalja a kiegyezést.[3]

Az utolsó órában, mikor már azt hitték, hogy megszünt a végső akadály is, a mely a koronázás útjában

[1] Werther, 1867 ápr. 16. Kónyi V. 78.
[2] Kónyi V. 82.
[3] Werther, 1867 ápr. 9. Kónyi V. 78.

volt, újabb és nem kicsinylendő nehézség támadt. A 24 választott tagból álló regnikoláris küldöttségben, melyet a hitlevél szövegezése czéljából alakítottak, Tisza és Ghyczy kifogásokat tettek az okmány kiállítása ellen. Azt mondták, hogy erről nem lehet szó mindaddig, a míg nem közlik az országgyűléssel V. Ferdinándnak a trónról és testvérének: Ferencz Károly főherczegnek az öröklésről való lemondását.[1] Követelésük annál jogosultabb volt, mert ez a bejelentés eddigelé csodálatosképpen nem történt meg. Ezenkívül a lemondási okiratnak megvolt az a hibája, hogy meg se emlékezett Magyarországról. Az 1861-iki országgyűlés elismerte ugyan a lemondást, de egyszersmind elhatározta a formahiba kiigazítását, a mit most a baloldal követelt. Andrássy azonnal észrevette a szándékot, hogy ez «üres alaki proczesszus»-sal — mint maga nevezi — bizonytalan időre késleltetni akarják a koronázást. Noha elitélte az egész eljárást, mégis föl kellett ismernie, hogy csak úgy keresztezheti az ellenfelek sakkhúzását, ha segít a dolgon. Táviratozott gróf Festeticsnek, az Ő Felsége személye körüli miniszternek, hogy legfelsőbb helyen eszközöljön ki (Andrássy) részére felhatalmazást oly nyilatkozat tételére, mely alkalmas az aggodalmak eloszlatására. Bécsbe megsürgönyzött javaslata értelmében, mivel a formahiba e pillanatban már nem hozható helyre, az országgyűlésen indítvány teendő, hogy hasonló esetek elkerüléséről külön törvényczikk útján gondoskodjanak. E törvényben az foglaltassék, hogy Magyarország — eltekintvén a megtörtént mulasztástól — a lemondást elismeri ugyan, de ebből a jövőre nem szabad következtetéseket levonni; benfoglaltassék továbbá, hogy a magyar országgyűlés minden hasonló esetben külön értesítendő és netaláni lemondási okiratokban Magyarország

[1] Kónyi V. 99.

külön említendő. Ehhez még hozzátenni kívánta a miniszterelnök, hogy az uralkodó a koronázás után ily értelmű törvényczikket szentesíteni hajlandó.[1] Andrássy, megnyervén a koronától a felhatalmazást, mindezekről írásbeli nyilatkozatot[2] terjesztett elő, melynek alapján aztán Pulszky Ferencz indítványozta egy ilyen — a képviselők lelkiismeretét megnyugtató — törvény megalkotását.[3] Igy tüntetett el Andrássy ötletes elméje — ámbár a koronázást minden áron feltartóztatni akaró[4] baloldal tiltakozása[5] mellett — olyan kényes kérdést, mely könynyen vezethetett volna kellemetlen zavarokra és a koronázás elhalasztására. Pedig e rendkívül fontos cselekvényt, a kiegyezés zárókövét, óhajtva várta nemcsak a császári pár, hanem a baloldal kivételével Magyarország népének túlnyomó többsége is.

Szögyénÿnek 1861 ben báró Vayhoz intézett leveléből kiviláglik, hogy a császár már akkor komolyan foglalkozott a koronázás gondolatával. Nehéz megpróbáltatások sora lassanként még inkább meggyőzte őt arról a rendkívül nagy jelentőségről, mely Magyarország koronájához fűződik. Ennek fölismerése tartotta őt vissza, hogy elődje, II. József császár, a «kalapos király» hibájába essék, a ki a magyar koronát leltári tárgynak nézte, melylyel tetszés szerint bánhatik el — és a ki kinevette mindazokat, a kik a szent jelvénynek Magyarországból Bécsbe — a családi kincstárba — vitelében, az ország szabadságainak megsemmisítését gyászolták. Mily keser-

[1] Andrássy gróf távirata Festetics grófhoz Bécsbe. Fogalmazvány, dátum nélkül, de május hó utolsó napjaiból való. Gróf Andrássy-lvtár.

[2] Kónyi V. 100. Andrássynak erre vonatkozó beszéde Lederernél I. 233. stb.

[3] Kónyi V. 105.

[4] U. o.

[5] Madarász József emlékiratai 361.

vesen kellett II. Józsefnek e tévedésért vezekelnie és végül is belátnia, hogy a magyar korona több, mint kincstári látványosság és nem csupán arra való, hogy külső díszül szolgáljon!

Az általánosan elismert uralkodó felfogás szerint,[1] Szent István koronája csakugyan forrása Magyarországon minden jognak és az egész állami életnek. Benne gyökeredzik az állami hatalom. A koronázás által a korona felségjogai (jus sacræ regni coronæ) átmennek az uralkodóra, de mindenkor oly föltétel alatt, hogy a király a maga részéről a nemzet alkotmányos jogait eskü és hitlevél (diploma inaugurale) által elismeri. Szem előtt tartva a koronának tulajdonított hatalmat, a mely mély gyökeret vert a magyar nemzet öntudatában és erre mindíg *élő* erőként hat, kiemelkedik a koronázás jelentősége is. Ez Magyarországon nem csupán fényes szertartás — mint más országokban — hanem az alkotmány értelmében elengedhetetlen előfeltétele a királyi hatalom alkotmányos gyakorlásának. Maga a koronázás pedig nem történhetik bármilyen tetszés szerinti koronával, hanem kizárólag István király «szent»-nek nevezett ezer esztendős koronájával.

Ezért tartották minden körülmények között a legsürgősebb feladatnak, hogy e nemzeti tisztelet tárgyául szolgáló szimbolum birtokába jussanak, a mely 1849 óta elveszettnek látszott.[2] Midőn Magyarország akkoriban leveretett és a szabadságharcz legelőkelőbb vezérei külföldre menekültek, ezeknek egyike — Szemere Bertalan miniszterelnök — magához vette a koronát, hogy átvigye a török határon. Minthogy ez nem volt lehetséges, elhatá-

[1] A magyar közjogászok előadása nyomán.

[2] Az itt következőknek forrása kiadatlan okmányok alapján kidolgozott és a «Neue Freie Presse» 1907 június 7-iki számában megjelent «Das ungarische Krönungsjubiläum» czímű czikkem.

rozta elásását, hogy a törvényes hatalom jelvénye ne kerülhessen a Habsburg-ház kezébe és esetleg későbbi jobb időkben alapul szolgálhasson a király és nemzet közötti egyezkedésre. Többeknek segédkezése mellett, 1849 augusztus végén Szemere a vasládába helyezett koronát Orsova közelében, az Allion-hegy lábánál földbe sülyesztette, a jelzett szándékkal, hogy emberi szem meg ne pillanthassa.

Azonban a bécsi kormány nagyon hamar tudomást szerzett az orsovai rejtekhelyről. Nemsokára Kossuth menekülése után — tévesen neki tulajdonították a korona elásását, pedig azt sem tudta, hogy mi lett vele, — megbízták Karger Titus temesvári cs. kir. százados-hadbirót, hogy lásson az annyira nagyértékű kincs felkutatásához. Fáradozásai sokáig eredménytelenek maradtak. Csak 1853 szeptember 8-án vezettek a kivánt sikerre. Az Orsovától a Wodica-malomhoz vivő úton, három lábnyira a föld alatt rátalált a koronát tartalmazó vasládára.[1] Akkor mindjárt emlegették, hogy csak árulás vezethetett a helyes nyomra. Szemere «Napló»-jában a legerélyesebben tiltakozott a gyalázatos vád ellen, a melylyel az ő személyét akarták terhelni. Több joggal irányult a gyanú különösen Vargha Istvánra, a ki az osztrák kormánynak kémszolgálatot tett és egyidejüleg Kossuthnak is ügynöke volt és a nép ajkán «koronás Vargha» néven emlegették.[2]

De jutott légyen Karger akár személyes ügyessége,

[1] Az időközben őrnagy-hadbiróvá előléptetett Karger a korona feltalálása körül szerzett érdemei jutalmául 1853 szept. 21-én a Szent István-rend lovagkeresztjét kapta és ezen az alapon a rend szabályai értelmében 1854 febr. 7-én bárói méltóságra emeltetett.

[2] Dr. Karácsonyi János nagyváradi kanonoknak előttem tett szóbeli nyilatkozata szerint, az 1867-ben vagy 1868-ban meghalt Varghát Nagyváradon mindíg így hivták.

akár Vargha árulása útján az elrejtett klénodiumhoz, annyi bizonyos, hogy a bécsi udvarban ez az esemény nagy örömet keltett. Mikor a koronát 1853-ban Orsováról, a hol feltalálásának emlékére kápolnát állítottak, Budára szállították, onnan Bécsbe és megint vissza Magyarországra, minden alkalommal királyi tisztelgésekkel hódoltak a szent jelvénynek. És nagy nyereség volt az, hogy most, 1867-ben, rendelkezésre állott a korona, mely a magyar nép szemében az egész állami hatalom forrása. Így közeledett 1867 június 8-ika, a mely napra a koronázás ki volt tűzve. Deák kitért a ritka megtiszteltetés elől, hogy a koronázás alatt mint nádor-helyettes szerepeljen, ő maga erre a funkczióra Andrássyt ajánlotta. Midőn az országgyűlés küldöttsége ezt a császár tudomására hozta, a felség így felelt: «Örömest beleegyezem; jobbat, érdemesebbet, mint a milyen Andrássy, e méltóság betöltésére nem is választhattak volna».[1] A magyar miniszterelnök is a jogos büszkeség érzetével várhatta a közeledő nagy napot, mely hivatva volt, hogy Magyarország legforróbb kivánságait végre kielégítse. Teljes lelki nyugalommal vette semmibe mindazokat a riasztó híreket, melyekkel a fővárost akkor félelemkeltés czéljából elárasztották. Tudta, hogy Deák az utóbbi időben gyalázkodó leveleket kapott, a melyekben árulónak szidalmazták és halállal fenyegették.[2] Azt is tudta, hogy a városban el volt terjedve a hír, hogy a nézők számára felállított tribünöket levegőbe röpítik s általában az egész koronázási ünnepet meg fogják zavarni. Andrássy Katinka grófné, a miniszterelnök nemes felesége, mind e hiresztelések következtében jún. 8-át a legnagyobb aggodalomban töltötte, a monarchia történetében korszakot alkotó napnak sorsa

[1] Lederer a. a. O. I. 239.
[2] Kónyi, IV. 322—323.

miatt. Midőn az ünnepélyességek befejezése után báró Wenckheim Béla belügyminiszter felrohant hozzá a lépcsőkön és — maga is még teljes izgalomban — e szavakkal toppant be a grófnéhoz: «Minden szerencsésen lefolyt, semmi sem történt!» — ekkor Andrássy neje könyekbe tört ki és örömében megölelte s megcsókolta a bárót. Pár perczczel később Andrássy is megjött ugyanezzel a hirrel. Most bevallotta férjének eddig eltitkolt rettegését, hozzátéve, hogy azt is be kell ismernie, hogy az imént egy férfit, báró Wenckheimot, a koronázás jó kimenetele fölötti örömében megcsókolt.[1]

Valóban mindenki meg lehetett elégedve június 8-dikának zavartalan és békés lefolyásával. Magyarország fővárosa még sohasem volt színhelye fényesebb és nevezetesebb ünnepélynek, mint ez a koronázás, mely az alkotmány helyreállitásának és a nemzeti önállóságnak meggyőző manifesztácziója volt. Az ország összes világi és egyházi nagyjainak részvételével, a kik legragyogóbb díszruháikban jelentek meg, mentek végbe — híven a régi hagyományokhoz — a koronázási szertartások. Megragadó, drámai hatású jelenet volt az, a mikor gróf Andrássy, miután — a nádort helyettesítve — Simor János herczegprimás közreműködésével a fölkent uralkodó fejére tette a koronát, a Mátyás-templom presbyteriumának közepére lépett és ősi szokás szerint harsányan kiáltotta: «Éljen a megkoronázott király!» Az örömkiáltást az ünnepi közönség háromszoros lelkes «éljen»-nel viszonozta. Ezután megtörtént Erzsébet fölkenetése és koronázása. A királyné, akkor ifjúsága virágjában, mindenkit elbűvölt szépsége varázsával. Ünnepélyesen folyt le az immár megkoronázott királynak eskütétele az alkotmányra, sza-

[1] Kónyi Manó szóbeli közlése, a ki ezt a kedves epizódot magától a grófnétól hallotta.

bad ég alatt, a pesti belvárosi plébánia-téren, mely utóbb eskü-tér nevet nyert. Épp olyan mély benyomást tett, midőn I. Ferencz József felvágtatott a mai Ferencz József-téren állított koronázási dombra, hogy megtegye a négy szokásos kardvágást, melyekkel a koronázott uralkodó fogadja, hogy az országot a világ bármely tájékáról jövő ellenség ellen meg fogja védelmezni.[1] A záró aktus a budai várpalotában rendezett királyi díszebéd volt, a melyen a királyi páron kívül csak a herczegprimás, a kalocsai érsek, a pápai nunczius és — mint nádorhelyettes — gróf Andrássy vett részt. A koronázási ebéd kivételével, minden ünnepélyességen jelen volt Beust is. Látszott rajta, hogy mennyire boldognak érzi magát, hogy a Deákkal és Andrássyval közösen létrehozott békeművet sikerült most befejezésre juttatni. Kevéssel azelőtt a következőket írta egy drezdai barátjának: Ugy érzi magát, mintha Blondinként[2] egy kötélen a Niagara fölött tánczolna, abban a tudatban, hogy ha szerencsésen czélhoz ér, zúgó tapsokat arat; ha ellenben lebukik, legalább a feje fölött összecsapó hullámok moraja meg fogja gátolni, hogy meghallja a közönség pisszegését.[3] A magyar fővárosban már most a rettegett pisszegés helyett a tetszés zúgását hallhatta. Bárhol mutatkozott az ünnepi menetben, viharos éljenzéssel üdvözölték. Emlékirataiban elbeszéli, hogy a királyi palotába való visszaérkezés után

[1] A király nagyon fáradtan érkezett vissza a budai királyi palotába. Alig tette le a nehéz koronát, meghagyta régi, kipróbált komornyikjának, Hannakampfnak, hogy hozzon egy üveg pezsgőt, «de — így szólt és — ez emberileg szép vonás, «két pohárral, hogy koczinthasson velem az újonnan megkoronázott magyar király egészségére». Szóbeli közlése a Győrben élő Popper Vilma írónőnek, a kinek nagybátyja volt Hannakampf komornyik, a ki a pezsgős poharak történetét maga beszélte el családja körében.

[2] Az ismert kötéltánczos.

[3] Rosenberg, Stuttgart, 1867 máj. 31. Közli Beustnak ezt a levelét.

az uralkodó ezt mondta neki: «Így még sohasem fogadtak osztrák minisztert Magyarországon.»[1]

1867 június 8-ika, a mely nap ismét koronázott királyt adott nekünk, elévülhetetlen fénypont nemcsak hazánk és I. Ferencz József történetében, hanem gróf Andrássy Gyula életében is. Élete fogytáig büszke öntudattal gondolhatott erre a napra, a melyet Magyarország multjában a legemlékezetesebbek egyikévé tett. Jellemző módon illusztrálja ezt a nagy eseményt egy akkoriban Pesten megjelent röpiratocska, mely «A magyarok új politikai imádságai» czímet visel. A «Magyar hiszekegy» czímű harmadik imádság így hangzik: «Hiszek Ferencz Józsefben, a magyarok jóságos királyában és Ausztria császárjában, Deák Ferenczben, a kiegyezés művének megteremtőjében, gróf Andrássy Gyulában, ki Deákkal Bécsbe utazott, ott a lovagias király és jóakaratú honatya jobbján ült, onnan Budapestre jött tudatni az örömhirt a felelős kormány valósággá vált kineveztetéséről.»[2]

[1] Beust, II. 142.
[2] Gedruckt und zu haben bei Emerich Bartalits. Pest, 1867.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A KIEGYEZÉS BEFEJEZÉSE.

A magyar országgyűlés a 67-es bizottság munkálatát az 1867 : XII. törvényczikk alakjában elfogadván, még az volt hátra, hogy ahhoz az osztrák Reichsrat is hozzájáruljon. Mindaz, a mi a Lajthán túlról hallatszott, azt sejttette, hogy ott a kiegyezés érdekében nem lehet valami különösen kedvező hangulatra számítani. Az osztrák és magyar viszonyok gyors és barátságos kialakulásának nemcsak a még mindig hatalmas czentrálista irányzat állotta útját, hanem az alkotmánypártiaknak az az aggodalma is, hogy a magyarok részéről esetleg túlkapások történnek. Azonban maga Kossuth Lajos látszott egyengetni a megértés útját. A kormányzó 1867 május 26-án Deákhoz «nyílt levelet» intézett, a melyben a nemzet színe előtt azzal vádolta az eddigi vezért, hogy kiszolgáltatta Magyarországot Ausztriának.[1] Mindjárt akkor úgy vélekedtek, hogy Kossuthnak ez a lépése — a mire maga bizonyosan nem számított — az osztrák közvéleményben fordulatot fog előidézni a kiegyezés javára.[2] Így fogta föl a helyzetet Andrássy is, midőn kissé drasztikus módon ekként nyilatkozott: «Kivánatos, hogy Kossuth Lajos abszurd, ostoba levelei minél jobban terjedjenek»![3]

[1] Kónyi, V. 1—8.
[2] Werther, 1867 máj. 29.
[3] Kecskeméthy Aurél naplója, 239.

Hasonlóan itélte meg a dolgot I. Ferencz József is, a ki, tekintettel az osztrák ellentállásra, azt tartotta, hogy Kossuth Lajos levele éppen a legalkalmasabb pillanatban jelent meg. «Ők (az osztrákok) — mondotta Lónyay pénzügyminiszternek — láthatják ebből, hogy a kiegyezés még sem ment olyan könnyen és sok mindent kellett leküzdeni».[1] Andrássy pillanatra sem adta föl a reményt, hogy végre mégis sikerülni fog létrehoznia Ausztria és Magyarország közt minden vitás kérdésben a megegyezést és megteremteni a monarchia mindkét államára nézve oly szükséges nyugalmat.[2] A gróf személyes megbeszélések útján is igyekezett mértékadó osztrák képviselők körében hangulatot csinálni. Ahhoz a személyiséghez fordult, a ki ilyen törekvések számára a leghozzáférhetőbb volt. Még az osztrák Reichsrat megnyitása előtt érintkezésbe lépett Kaiserfelddel, a kit nyomban meghódított a maga részére. «Láttam gróf Andrássyt — írta találkozásuk után Kaiserfeld a feleségének — a ki rendkívül kellemes benyomást tett reám. Csupa melegség és nemes érzés ez a férfiú. Ha ilyen embereink volnának, — de mi e tekintetben rosszul állunk. Ingerlékenység, értelmetlenség és mértéktelen hiúság: ez a mi jellemeink esszencziája. Nagyon nyugtalanít a kiegyezés kérdése, mely döntő jelentőségű Ausztria sorsára nézve; annál inkább nyugtalanít, mert Beust tökéletesen tájékozatlan a mi viszonyainkban és így többet fog rontani, mint a mennyit használhat».[3] De valóban nem is volt könnyű feladat, leszerelni az ellenszenvet, mely a kiegyezés dolgában itthon is, odaát is mutatkozott. Kossuth

[1] Kónyi, V. 98.

[2] Werther jelentése, 1867 jún. 18. Megjelent a «N. Fr. Presse»-ben 1867 júl. 11-én. Először a párizsi «Gazette de France»-ban volt közzétéve; a párizsi lap eddig nem tisztázott módon jutott a távirathoz.

[3] Krones, Kaiserfeld. 271.

befolyása alatt az 1848/9-iki honvédek az Ausztriával való megegyezés ellen folytatott agitácziót bevitték még a köznép kunyhóiba is. Andrássy azzal az ügyes sakkhuzással, hogy a 100,000 arany koronázási ajándékot a honvédeknek juttatta és általános amnesztiát eszközölt ki, — legalább egyelőre, gátat állított a szélsőbal izgatásainak. Most ennek magának be kellett látnia, hogy az ő ideje még nem érkezett el.[1] De mindaddig, a míg Ausztriában is tető alá nem került a kiegyezés, a szélsőbal soraiban bármely pillanatban újból kitörhetett ellene a vihar. Tehát kivánatos volt, hogy az mennél előbb az osztrák Reichsratban is törvényerőre emelkedjék.

Ennek első föltétele oly parlamentáris minisztérium megalakítása volt, a mely erős pártra támaszkodhatott és Beusttal egyetértve vállalhatta a felelősséget a Magyarországgal történt megállapodásokért. Éppen ez a kompakt kormány-többség hiányzott a Reichsratban. Beust szerfölött le volt verve a miatt, hogy ellenére fáradozásainak, nem tudott emberekre akadni, a kik támogassák és vele politikai szolidaritásba lépjenek. Valamint őt tájékozatlansággal és tudatlansággal vádolták osztrák ügyekben, épp, úgy panaszkodott ő is, hogy új honfitársaiban nincs meg a valódi és tetterős hazafiság, egyik sem mer semmit és mindenik vonakodik attól, hogy saját személyét koczkáztassa.[2] «Nem tudunk minisztériumot összehozni — írja Kaiserfeld — mert Herbst nem vállal tárczát».[3] Herbsttel, a talán legélesebb elméjű osztrák képviselővel, Beust már 1867 április havában tárgyalt, hogy lépjen be a kormányba. Már akkor úgy nyilatkozott Herbst, hogy parlamentáris kabinet alakítása jelenleg se nem szük-

[1] Werther jelentése, 1867 jún. 18.
[2] Ugyanaz, 1867, jún. 19.
[3] Krones, Moritz von Kaiserfeld, 271.

séges, se nem lehetséges.[1] Elutasító magatartásának valódi oka különben az volt, hogy nem akarta nevét odaadni a hihetőleg nagy áldozatokat igénylő pénzügyi kiegyezés művéhez. A míg ez be nincs fejezve, nem volt arra remény, hogy Herbst helyet foglaljon a korona tanácsában. Más motivumok vezették Giskrát, a kit Beust az egyetlen államférfiui kapaczitásnak tartott. Ez a képviselő azért nem fogadott el miniszteri tárczát, mert — a mint erősen állítják — nem tudtak neki elegendő kárpótlást ajánlani jelentékeny jövedelmei fejében, melyekre mint keresett ügyvéd szert tett.[2] És az alkotmánypártiak legtöbbjénél nem volt meg a bátorság, hogy szembe kerüljenek Herbsttel, a reichsrati ellenzéknek szarkazmusa és élessége miatt rettegett vezérével.[3] A «Neue Freie Presse» egy czikkben, melyet maga Beust sugalmazott, hibáztatta azoknak a képviselőknek eljárását, a kik Herbst példáját követve, nem reagáltak a miniszterelnök hívására.[4] Az alkotmánypártiak vonakodása arra kényszerítette Beustot, hogy a császárnál belügyminiszternek Taaffe addigi linzi helytartót, pénzügyminiszternek Becke-t, «az állítólagos szükségesség emberét» és igazságügyminiszternek Hye-t hozza javaslatba. Ha — úgymond Beust — senkisem akar jönni, akkor ott kell keresnem munkatársaimat, a hol éppen találom.[5] Úgy látszott, hogy e férfiak kinevezése hosszabb időre megmentette őt parlamentáris kormány alakításának gondjától.[6] Hogy azonban a császár Beustot a kiegyezés keresztülviteléné1 erős támasztékhoz juttassa az ellenzékeskedő Reichsrattal szemben, a «birodalmi kanczellár» czí-

[1] Werther, 1867 júl. 2.

[2] Így nyilatkozott Beust Werther előtt, a ki erről júl. 2-án jelentést tett.

[3] A «Neue Freie Presse» czikke, 1867 júl. 2.

[4] Werther 1867 júl. 2. és a «Neue Freie Presse» 1867 júl. 2.

[5] Werther, 1867 júl. 2.

[6] U. o.

met adományozta neki. Beust nézete szerint, ez a kitüntetés még a dualizmus ellenfeleinek táborában is örömet kelthet, mert abban megint a birodalmi egység eszméje jut kifejezésre.[1] Nem tudjuk, hogy ez az okoskodás helyes volt-e. Tény csupán annyi, hogy Magyarországon akkor tartózkodtak minden kritikától e czentrálista allüröket mutató czímadományozással szemben. De a bírálat kétségkívül nem maradt volna el, ha a birodalmi kanczellári méltóságot kevésbbé népszerű miniszter kapja, mint a milyen Beust ez időtájt még Magyarországon volt. De bármilyen fénye volt az állásnak, a melyet új hivatalával különösen kifelé nyert, mégsem tudta elenyésztetni azt a benyomást, hogy a parlamentáris kormány alakitásának balsikere meghozta Beustnak az első politikai vereséget Ausztriában.[2] Mivel Beust egyetlen hátvéde maga az uralkodó volt, a kanczellárnak a kiegyezésért a Reichsratban indítandó nagy harczot alkotmányos miniszterek és politikai párthívek nélkül kellett egyedül önmagára vállalnia.

De mielőtt a monarchia existencziája szempontjából oly rendkívül fontos ügy a Reichsrat foruma elé került volna, összeültek a regnikoláris küldöttségek, a melyeket a magyarok és az osztrákok külön törvény rendelkezése értelmében választottak meg. Ezeknek a közös költségek hozzájárulási aránya (kvóta) fölött kellett tanácskozniok. Meg kellett továbbá állápitani az államadósságoknak Magyarország által elvállalandó részét. Annyival sürgősebb volt e dolgokra nézve tisztába jönni, mert előzetes szabályozásuk nélkül az 1868-ik évre költségvetés nem volt összeállítható. Hosszadalmas fejtegetések helyett a nagy nézőpontokból kiinduló Lónyay

[1] Werther, 1867 júl. 2.

[2] U. o. Lásd Beust II., 243. és 244. a «birodalmi kanczellári» czím adományozásáról.

Menyhért pénzügyminiszter mindenekelőtt mind az osztrák, mind a magyar államháztartás egyensúlyának helyreállításáról akart gondoskodni. Ezt a czélt az államadósságnak — melynek névértéke ekkor 3046, árfolyam-értéke pedig csak 1641 millió forintot tett ki — merészen kigondolt konverziója által kivánta elérni; és az volt szándéka, hogy e konverzióval egybekapcsolja a valuta rendezését, a bécsi nemzeti bank likvidáczióját és megteremtse az átmenetet a bankszabadság rendszeréhez.[1] De az a terve, hogy az államadóssági terhek a deficzit nagyságának megfelelően leszállíttassanak, nem talált kedvező fogadtatásra. Lónyay nagyon jól tudta, hogy ily messze kiható és a mindennapi életbe mélyen belevágó újítások a két miniszterium hozzájárulása nélkül nem vihetők keresztül. Ennélfogva először is az akkor Ischlben időző gróf Andrássyhoz kimerítő levelet intézett, a melyben felhatalmazást kért, hogy a konverzió, illetőleg az államadósság leszállítása ügyében a szükséges lépéseket megtehesse. Ischlből, júl. 24-ikéről kelt válaszában a magyar miniszterelnök a terv ellen nyilatkozott. «Gondold meg jól — így ír — és vigyázz, nehogy az iniczativát egyenesen a magyar kormánynak tulajdonítsák».[2] Ugyanis Andrássy és más magyar politikusok nagyon helyesen arra gondoltak, hogy semmiesetre sem szabad az új magyar államiságot oly szemrehányásnak kitenni, hogy erőszakosan belenyúl az állam hitelezőinek zsebébe. Andrássy előre látta, hogy mekkora lármát csapnának Magyarország ellenségei, ha az ország kormánya efféle tervekkel lépne a nyilvánosság elé. Ebből az okból inkább lemondott az előnyökről, melyek a Lónyay-féle tervezetből a magyar államra is okvetetlenül háramlottak volna.

[1] Lónyay, A bankügy, 177 stb.
[2] U. o. 196.

Lónyay javaslatai elesvén, megegyezést kerestek a kvóta[1] kérdésében, t. i. arra az arányra nézve, a mely szerint Magyarországnak a közös kiadásokhoz hozzá kell járulnia; egyszersmind megállapítani kivánták, hogy az osztrák államadósságból mekkora rész terhelje a magyar korona országait. A két küldöttség, mely e kérdésekről tárgyalt, nem tudott megegyezni. Az osztrákok azt állították, hogy a kvótát és az államadósság ügyét nem lehet egymástól elválasztani; mindakettőnél egyforma részesedési kulcs alkalmazandó.[2] Az egyenes adók momentán kirovása alapján tett számításaiban[3] az osztrák küldöttség arra az eredményre jutott, hogy Ausztria kvótája 69%, Magyarországé pedig 31% legyen Viszont a magyar küldöttség a kvóta kiszámításának alapjául azt az arányt vette, a melyben a magyar korona országai — az 1860—65 évek zárszámadási eredményének átlaga szerint — a központi pénztárból fedezett állami kiadásokhoz tényleg hozzájárultak. Ezen az alapon tett számításokból kitűnt, hogy Magyarországot nem 31%, hanem csak 25.052% terheli a közös kiadásokból. A kvóta és az államadósság ügyének egybekapcsolásáról a magyarok egyátalán tudni sem akartak. Kijelentették a leghatározottabban, hogy az államadósságok czímén szolgáltatandó évenkénti járulék tekintetében semmiféle *kötelező* megállapodásokba bele nem mennek, mert az 1867:XII. törvényczikk a két fél küldöttségeinek tárgyalásait kizárólag a közös ügyekből eredő kiadások rendezésére korlátozza. Csupán arra voltak hajlandók, hogy az államadósságra nézve a Reichsrat küldöttségével *előzetes megbeszélésbe* bocsátkoznak, mely-

[1] Lásd: Dr. Alexander Spitzmüller: «Die Quote», 1907 cz. iratát.

[2] «Die neue Gesetzgebung Österreichs», 720: Bericht der österr. Deputation.

[3] U. o.

nek eredményét aztán a kormány a saját javaslatával együtt, a magyar országgyűlés elé fogná terjeszteni.[1]

Az államadóssági teher egy részének Magyarországra való áthárítása, a pénzügyi kiegyezés egyik legfontosabb pontja volt. Az 1867 : XII. t.-cz. 53-ik §-a kimondotta ugyan, hogy Magyarország alkotmányos állásánál fogva, szigoruan véve nem köteles elismerni olyan adósságokat, a melyek törvényes beleegyezése nélkül jöttek létre. Azonban ennek az elutasító álláspontnak korlátot állít mindjárt a nevezett t.-cz. 54. §-a. Ugyanis az (54. §.), megállapítja hogy Magyarország azon esetre, ha Ausztriában is tettleg életbe lép az alkotmányosság, méltányosság alapján és politikai tekintetekből kész az államadósság egy részét magára vállalni, hogy — a mint az említett §. mondja — «azon súlyos terhek alatt, miket az abszolut-rendszer eljárása összehalmozott, Ő Felsége többi országainak jólléte, s azzal együtt Magyarországé is össze ne roskadjon, s a lefolyt nehéz időknek káros következései elháríttassanak».

De Lónyay nézete szerint Magyarország részesedése, mely nem meghatározott kvótából, hanem csak évenkénti járulékból állana, nem haladhatja meg az ország teherviselési képességét. Andrássy is a mellett volt, hogy az államadósságok kérdését most kell előnyösen megoldani. Ez azért is fontosnak látszott előtte, mivel már nem a régi czentrálista, hanem az új, átalakulóban levő «dualiztikus Ausztriával» volt dolguk, a melynek fennállása biztosítandó. Vagy redukálni kell az államadósságot — úgymond — vagy pedig a kamatteherhez való rendes évi hozzájárulást megállapitani. Mivel az előbbi lehetetlen, tehát nem marad egyéb hátra, mint czélszerű megegye-

[1] Lásd Ghyczy beszédét, közölve Kónyinál V. 190. A magyar regnikoláris bizottság határozottan kijelentette, hogy nem feladata javaslatot tenni az államadósság kérdésében.

zést találni oly alapon, a mely a netalán később bekövetkező redukczió esetében Magyarország számára is hasznot biztosíthat. Andrássy javaslata szerint küldöttség választandó és ez a magyar kormánytól nyert adatok alapján külön választaná mindazokat az adósságokat, a melyek nem egyenesen Magyarország érdekében vállaltattak. Egy garast sem akar nyerni a dualizmusból — szólt Andrássy, — sőt kész arra még rá is fizetni; de Magyarország hitelét érintetlenül fenn kell tartani, annyival inkább, mert az országnak igen jelentékeny beruházásokat kell tennie, a mi a hitel nagy megfeszítését fogja követelni. Ebben az értelemben nyilatkozván, gróf Andrássy a mellett foglalt állást, hogy mindenekelőtt a közös kiadások kvótájával végezzenek és csak ennek elintézése után döntsenek a fölött, hogy Magyarország mekkora részt vállaljon az államadósságokból. Beszéde végén még egyszer hangsúlyozta, hogy semmiesetre sem tartja megengedhetőnek az államadósságok kérdésének elhalasztását.[1]

A két küldöttség nem tudott mindenik felett kielégítő megállapodásra jutni. Beust magán kívül volt e miatt. Bosszuságát és haragját fokozta az a körülmény, hogy még mindig hiába keresett minisztereket az alkotmányhű németek között. Teljes elkedvetlenedéssel mondotta akkor a porosz ügyvivőnek: Ócsárolni és kritizálni, azt tudnak Ausztriában; de alkotni és komolyan dolgozni, ehhez hiányzik az erő és az ösztön.[2] Midőn a magyar küldöttség vonakodott elfogadni az osztrák javaslatokat és a Reichsrat közeli összeülésére való tekintettel a szakítást elkerülni akarták, beállott annak a szüksége, hogy maguk a kormányok lássanak hozzá a vitás kérdések meg-

[1] Andrássy beszéde, Kónyi, V. 217. o.
[2] Ladenberg jelentése, Bécs 1867 szept. 8.

oldásához. Elsőbben miniszteri értekezletek voltak Beust elnöklésével és azután minisztertanács a császár jelenlétében. Akkor úgy beszélték, hogy maga az uralkodó kategorikusan követelte a két pénzügyminisztertől, hogy végre állapodjanak meg valami rendezési tervben, mely a két küldöttségnek elfogadás végett előterjeszthető. E legfelső nyomás alatt 1867 szept. 12-én Vöslauban (Baden mellett) Lónyay és Becke között megegyezés jött létre. Ez a közös költségek kérdésében Ausztria kvótáját 70%-ban, Magyarországét 30%-ban határozta meg. Lónyay ehhez csak oly feltétel mellett járult hozzá, hogy az államadósság bizonyos része mint «præcipuum» (előzetes megterheltetés) kiszakíttassék és ez Magyarországot többé ne terhelje. A præcipuum levonása után fennmaradó összeg pedig 70 : 30-as arányban osztassék meg Ausztria és Magyarország között. Magának a præcipuumnak eszméje Andrássytól származott.[1] Ennek alapján most Lónyay és Beck e javaslata a 3 milliárdra menő államadósságból kiszakított egy hatod részt, tehát 500 milliónyi tőkét, a melynek évi kamata 25 millió forintot tett ki. Minthogy ehhez az 500 millióhoz Magyarországnak nem volt semmi köze, a kamatok fizetésében sem kellett részesednie. Pontosan számítva, tulajdonképpen nem is 25 millió, hanem csak $7^1/_2$ millió kiszakításáról volt szó. Mert ha mind a két félnek vállalnia kellett volna ezt az összeget is, akkor az Ausztriára eső rész $17^1/_2$ millió. Hanem az bizonyos volt minden esetre, hogy Magyarországnak, eltekintve a præcipuumtól, az új miniszteri javaslat szerint még mindig többet kellett fizetnie, mint eddig. Az egyesztendei közös kiadásokat 77 millióra, az államadósság kamatait 111 millióra téve, Magyarország hozzájárulási kötelezettsége most az előbbinél 23.1 milliót, az utóbbinál 33.3 milliót

[1] Lónyay i. h. 197.

tett volna ki. Ez a magyar korona országaira nézve egészben 56.4 millió terhet jelentett, tehát 2—3 millióval többet, mint a mennyit eddigi évi költségvetése felmutatott.

A vöslaui megállapodások a különféle czímek alatt szereplő államadósság *egységesítését* az egész pénzügyi kiegyezésnek oly kiegészítő részéül jelentették ki, a melylyel a kiegyezésnek megállania vagy buknia kellett. Lónyay arra törekedvén, hogy az államadósságok ügye mindkét törvényhozás közös egyetértésével rendeztessék, igyekezett az előnyöket, a melyek a konvenczió keresztülvitelénél közös számlára elérhetők voltak, Magyarország részére is biztosítani. Mindjárt azután, hogy a javaslat a két bizottság elé került, az a nagyon komolynak mondott hír terjedt el, hogy mind Beust, mind Andrássy el vannak határozva fölvetni a kabinetkérdést és a miniszteri tervezet visszautasítása esetében beadják lemondásukat.[1] E fenyegetés, bár tudomására jutott a két küldöttségnek is, nem tartotta vissza ezeket módosítások követelésétől. Nem tekintve arra, hogy a Reichsrat küldöttsegének tagjai 10 esztendei definitivumot kivántak, az államadósság egyesítésébe csak oly feltétel alatt akartak belemenni, hogy a konverziónál az állami hitelezők jogai nem csorbíttatnak. A magyar regnikoláris küldöttség viszont ragaszkodott ahhoz az állásponthoz, hogy sem a magyar kormánynak, sem a magyar törvényhozásnak nem kell az államadósságok kérdésével foglalkoznia. És követelték, hogy a Magyarország által az államadósságok czímén *változhatatlanul* fizetendő kvóta már most számszerűen állapítassék meg. Ennek az elvnek a kedveért a magyar küldöttség kész volt lemondani minden előnyről, mely a kormányjavaslat szerint a konverzióból származhatott. E nézetkülönbsé-

[1] «Neue Freie Presse» 1867 szept. 17.

gek következtében Becke szept. 23-án elhatározta az 1867 szept. 12-iki vöslaui megegyezés nehány, mindenesetre igen fontos pontjának módosítását. A közös számlára történő egységesítés tervét elejtették és az egyetemes államadósságot a Reichsratban képviselt királyságok és országok *kizárólagos* adósságának nyilvánították. Ezzel szemben Magyarország lemond a netaláni előnyökről, melyek az államadósságok konvertálása és a szelvényadó megállapítása körül fölmerülhetnek. Annak a kiszámításánál, hogy mekkora legyen Magyarország évenkénti állandó kamatjáruléka az Ausztriától mindenestűl átvett államadósságokhoz, ezeknek 1867 végén mutatkozott állása szolgált alapul. A magyar államnak e szerint évenkénti 29.1 millió volt a fizetnivalója, még pedig 12 millió forint ezüstben. Minthogy az utóbbi összegnél az árfolyam-különbözetet 3 millióban lehetett előirányozni, a magyar korona országaira tulajdonképpen 32.1 millió esett. E meg nem változtatható kvótán kívül Magyarország még kötelezte magát, hogy 1.150 millióval járul azoknak az államadóssági tételeknek az amortizálásához, melyek természetüknél fogva — mint például a 80 milliós bankkölcsön — nem voltak alkalmasak arra, hogy egységes járadékadóssággá alakíttassanak át. Magyarország tehát az államadósságok czímén a végeredményben évenkénti 33.250 millió forint terhet vállalt.

Az így megállapított pénzügyi kiegyezést most hozzájárulás czéljából az újból ülésező Reichsrat elé kellett terjeszteni. Ezzel kapcsolatban előterjesztendő volt a közjogi kiegyezés, valamint Ausztria és Magyarország vámkereskedelmi viszonyainak 10 évi időtartamra megállapított szabályozása, a melyet a két kormány még az utolsó órában beszélt meg. Az alkotmánypárt hangulatát fejezte ki Kuranda, a pártnak ez az előkelő tagja, midőn azt mondotta a porosz követnek, hogy a pénzügyi kiegyezés

nagyon káros ugyan Ausztriára nézve, de a Reichsrat politikai tekintetből végül mégis el fogja fogadni.[1] Már ez a nyilatkozat is mutatta, hogy az Ausztria és Magyarország közötti viszonyok újjáalakításában még sok nehézséget kellett legyőzni. Beust türelmetlenkedett, biztosítva akarta látni a végleges rendet, olyan gyorsan, a mint ez csak lehetséges. Erre főképpen külpolitikája ösztönözte, melynek érdekében szükségesnek látszott, hogy a császár, a ki október hóban III. Napoleon látogatására[2] Párizsba készült, a franczia udvarnál hatalmas és kivánatos szövetségesnek tünjék föl.[3] Ausztria parlamenti körei azonban nem mutattak hajlandóságot, hogy a kanczellár óhajtásának készségesen megfeleljenek. Sőt inkább el voltak határozva, hogyha — ámbár nehéz szivvel — el is fogadják a kiegyezést, ezt csak egy föltétel alatt teszik. Határozottan követelték az 1855-ben megkötött és Ausztria szellemi életére súlyosan nehezedő konkordátum eltörlését vagy biztosítékokat arra nézve, hogy azt mielőbb eltörlik. Annál inkább számított az alkotmánypárt e kivánságának teljesítésére, mert a konkordátum ellen mélyen gyökerező, nagy ellenszenv nyilvánult. Hiszen még az ultramontánnak tartott Pratobevera is ezt az egyezményt a felekezeti viszály mérges kelevényének nevezte.[4] Beust remélte, hogy eleget tehet a folyton erősebben felhangzó követelésnek, mely már a képviselőház feliratában is kifejezést nyert.[5] Október 11-én ebben az ügyben két órás kihallgatáson volt a Felségnél, mely után bizalmasai

[1] Werther. Bécs 1867 okt. 15.

[2] A franczia császári pár 1867 aug. 18-án találkozott Salzburgban I. Ferencz Józseffel és nejével.

[3] Werther, 1867 okt. 9.

[4] Pratobevera beszéde jul. 20-án. Beust II. 145 helytelenül idéz, a mikor «az osztrák nép testén levő pestises kelevényről» beszéltet vele.

[5] Werther, Bécs 1867 okt. 9.

körében azt mondotta, hogy ellenfelein teljes diadalt aratott.[1] De olyan nagyon tökéletes ez a diadal mégsem lehetett, mert különben Beust nem bocsátkozott volna tárgyalásokba a liberális párttal, hogy a konkordátum reviziója előtt járuljanak hozzá a kiegyezés elfogadásához.[2] És a mikor a párt ebbe nem akart belemenni, nagyon el volt kedvetlenedve a miatt, hogy már most a kiegyezés elintézése halasztást szenved addig, míg a császár Párizsból visszatér.[3] Mégis történt azonban a korona részéről még a párizsi út előtt egy fontos kijelentés, a liberálisok felfogása értelmében. Erre az indító okot a 25 püspök szeptember 28-diki felirata adta meg, a mely egyenesen kihívó hangon foglalt állást a konkordátumnak a törvényhozás által tervezett reviziója ellen. Ha emlékirataiban Beust egyedül magának tulajdonítja az érdemet, hogy a császárt rábirta az október 16-iki kézirat kibocsátására, mely a püspököket a meghasonlás előmozdításával vádolja, akkor, és a mint látszik, szándékosan igen fontos körülményt hallgat el.[4] Mert gróf Andrássy tényleges közreműködése nélkül Beustnak minden valószínűség szerint sohasem sikerült volna rávennie a császárt az általa fogalmazott kézirat aláírására. Gróf Andrássy a trón előtt tolmácsolta azt a nagy izgalmat, melyet a püspökök aggressziv eljárása Magyarországon is felidézett. A porosz követ, báró Werther, azt állítja, hogy az ő értesülése szerint éppen a magyar miniszterelnök föllépése nem csekély mértékben befolyásolta az uralkodó elhatározását a konkordátum kérdésében.[5] Ez volt

[1] Werther, 1867 okt. 14.

[2] U. o.

[3] Ugyanaz, 1867 okt. 16.

[4] Lásd Beust «Aus Drei Viertel-Jahrhunderten» cz. m. II. 145—154. Ugyanott közölve van az okt. 16-diki kézirat is.

[5] Werther, Bécs 1867 okt. 21. Dieser entschiedene Ausdruck der Stimmung in Ungarn, den Graf Andrássy hier im entscheidenden

Andrássynak legelső beavatkozása olyan tisztán osztrák ügybe, a melynek egyéni súlya által kedvező fordulatot tudott adni. Azonban a czentrálistákra nézve, ha egyáltalán tudtak a dologról, egészen közömbös volt, hogy Andrássy támogatta-e a liberalizmust vagy sem. Hiszen ők ő benne minden körülmények között csak bálványuknak, az egységes államnak szétrombolóját látták, azét az egységét, melynek lehető fenntartása kizárólagos törekvésük volt. Ezért mennydörögtek a képviselőházban a dualizmus ellen, első sorban Skéne, a ki a kiegyezési bizottságot «az osztrák parlamentárizmus Königgrätzének» nevezte.[1] E rohammal szemben Kaiserfeld figyelemreméltó beszédben szállott síkra. Azt mondotta, hogy az állami egység abban a pillanatban elvesztette életképességét, a melyben az abszolutizmus megszünt a monarchia hajtó, mozgató és fenntartó ereje lenni. Kaiserfeld hivatkozott a népre, a mely — helyes ösztöntől vezérelve — az Ausztria és Magyarország közti harczban látja minden bajnak forrását és ennek folytán képviselőitől ezt követeli: «Adjátok meg nekünk a békét és szerezzétek meg ilyképpen részünkre a talajt, a melyen jogaink megint oltalomra találnak és a melyen tovább dolgozhatunk, hogy kiszabadítsuk magunkat a nyomorból, a miben élünk.» Kaiserfeld mellett az újjáalakulás lelkesült apologiáját nyújtotta Berger J. N. képviselő, a ki — a czentrálizmust a szabadság legnagyobb ellenségének mondván — így nyilatkozott: «A dualizmus be fogja bizonyítani, hogy lehetetlen lesz két dualisztikus alkotmányos szervezetet megsemmisíteni, két alkotmányt abszolutizmussá átalakítani és alkotmányos hatáskörüket, alkotmányos funkcziójukat megszüntetni. Nem fognak többé

Augenblick geltend gemacht, soll nicht wenig zur der Entschliessung des Kaisers in der Konkordatsfrage beigetragen haben.

[1] «Die neue Gesetzgebung Österreichs», 1868., 767. oldal.

visszatérni a régi idők, a mikor a Lajthán túl annyira, a mennyire alkotmányos világ volt, a Lajthán innen pedig abszolut módon akadálytalanul kormányozhattak, mert a sötét hatalmak az abszolutizmus érdekében megtették a magukét.» Mindazonáltal hiba volna, ezekben a nyilatkozatokban csak a dualizmus szabad, fesztelen elismerésének hangját hallani meg. Tisztában kell lenni azzal, hogy a liberális párt voltaképpen ama tudat nyomása alatt cselekedett, hogy a kormány kényszerhelyzetbe sodorta.[1]

Az 1867: XII. törvényczikknek Magyarország részére már megtörtént szentesítésével olyan helyzet állott elő, a melynek mindeneket lenyügöző befolyása alatt a monarchia új szervezetét el kellett fogadni. Ha a liberális párt a kiegyezés mellett nyilatkozott is, azért nem kevésbbé volt eltelve — épp úgy, mint a Reichsrat többi pártjai — antipáthiával a delegáczióról szóló törvény ellen. E tekintetben ugyanazon a nézeten voltak a magyar szélső baloldallal, melynek a delegáczió — mint közös intézmény — szintén szálka volt a szemében. Itt emlékeztetünk arra, hogy ez az intézmény Andrássy legsajátabb műve. A delegáczió eszméjére egyik heves lovaglása közben jutott, a milyenre olyankor szokta rászánni magát,

[1] Az osztrák kiegyezési bizottság jelentésében ez áll: «So sehr man es auch tief beklagen muss, dass es der Vertretung der diesseitigen Reichshälfte nicht gestattet war, ihre Anschauung in der fraglichen Angelegenheit zu einer Zeit geltend zu machen, wo dies mit Aussicht auf Erfolg hätte geséhchen und wo so manches im beiderseitigen Interesse beider Reichschälften auf eine entsprechende Weise hätte geordnet werden können, so erübrigt doch angesichts der gewordenen Verhältnisse (ezzel az 1867 : XII. t.-cz. szentesítésére czéloznak) dem Reichsrate nichts, als sich den Tatsachen fügen, *die Zwangslage*, in der er sich befindet, zu konstatieren und die Verantwortlichkeit in betreff der fraglichen Bestimmungen jenen zu überlassen, welche sie entworfen und vereinbart haben». Közölve «Die neue Gesetzgebung Österreichs», 1868., 520. oldalán. Lásd u. o. 766. o. Brestel nyilatkozatát.

ha valamely, elméjét élénken foglalkoztató dolog megoldását kereste. Terebesi birtokán, egyik sétalovaglása után hirtelen ezzel a felkiáltással állította meg izzadtságtól tajtékzó lovát: «Megvan!»[1] Az erőltetett galopp alatt eszelte ki a delegáczió intézményét, a két parlamentnek a közös ügyek tárgyalására hivatott szerve gyanánt. Annyira meg volt győződve az intézmény szükségességéről, hogy minden magyart, a ki ellene szólt, azzal vádolt, hogy Magyarország alkotmányát legerősebb védbástyájától akarja megfosztani. Az ő szemében a delegáczió nemzetközi bizottság volt, a melynek a paritás alapján a közös ügyek fölött és csakis ezek fölött kellett tanácskoznia. Azt tartotta, hogy ez a nemzetnek sokkal erősebb biztosítékot nyújt, mint a mennyit a közös ügyeknek diplomácziai úton vagy a miniszteriumok útján történő elintézése adhat. Nem tudta eléggé magasztalni annak az előnyeit, ha a delegácziók, mint a két parlament egyenlő jogú bizottságai, végzik a közös dolgok lebonyolítását. «Mi jelenleg» — így nyilatkozott — «30 perczentet fizetünk a közös költségekhez és annyi jogunk van, mint azoknak, kik 70 perczentet fizetnek».[2]

A legerélyesebben szembeszállt azoknak a nézetével, a kik aztállították, hogy Magyarország mitsem nyert a delegáczióval, sőt ellenkezőleg elvesztette ezáltal rendelkezési jogát. Ez a szemrehányás annyival alaptalanabbnak látszott előtte, mert hiszen Magyarország eddigele nem is rendelkezett saját ügyeiben, míg most birtokába jutott ennek a jognak. «Ezen közös intézkedés — úgymond — veszteséget senkinek sem okozott, ellenkezőleg elérték azt, hogy most a paritás alapján hivatva vagyunk a területileg legnagyobb birodalmak egyikének külviszo-

[1] Okolicsányi A., «Beiträge zur Charakteristik des Grafen Andrássy», «Deutsche Revue» 1890, II. köt. 168. o.

[2] Lederer II. 9.

nyaira és Európa közös érdekeire elhatározó befolyást gyakorolni és így tekintettel Európa, Ausztria és saját honunkra, oly állást foglalunk el, a milyent az Árpádok ideje óta el nem foglaltunk».[1] Tudjuk, hogy Andrássy ennek a — miként ő nevezi — nemzetközi intézménynek eredeti tervezetét nem ültethette át a maga egészében a gyakorlati életbe. Deák kifogásai következtében már 1865-ben[2] le kellett mondania arról az eszméjéről, hogy az osztrák és a magyar delegáczió még nézetkülönbségek esetében se tarthasson együttes ülést.[3]

Ha a magyar szélsőbaloldal már csak azért is ellenezte a delegácziót, mert félt mindentől, a mi az Ausztriával való közösségre emlékeztetett, az osztrák pártokat egészen más természetű motivumok bírták állásfoglalásra ezzel az intézménynyel szemben. Kuranda képviselő egész őszintén közölte a porosz követtel az okot, mely miatt a liberális párt nem akar a delegácziónak polgárjogot adni az állami életben. Tartott a hatalmi viszonyok tökéletes eltolódásától, Ausztria kárára. Véleménye szerint az osztrák delegáczió, mint a pártok és nemzetiségek által önmagában meggyöngített Reichsrat kicsinyített kiadása, folytonosan hátrányban lesz a magyarral szemben, mely önmagában erős és egységes országgyűlési többséget képvisel. Ennek természetszerű következménye — a mint Kuranda mondja — az lenne. hogy Ausztria súlypontja áthelyeződnék Pestre.[4] Más oldalról is

[1] Andrássy sajátkezű följegyzése. Gr. Andrássy-lvtár.

[2] L. erről a VI. fejezetet: «Andrássy és a februáriusi nyilt parancs».

[3] Az 1867: XII. t.-cz. 35. §-a így rendelkezik: «Ha ezen írásbeli üzenetek által nem sikerülne a két bizottságnak véleményét egyesíteni: akkor a két bizottság együttes ülést tartand, de egyedül csak egyszerű szavazás végett».

[4] Werther, Bécs, 1867 okt. 15. Ez egyik változata volt Bismarck azon mondásának, mely a monarchia álláspontjának Budára való áthelyezéséről szól.

hallatszott, hogy ez a «kizárólag írásban tárgyaló és szóbelileg szavazó központi szerv» nem pótolhatja eléggé a czentrális parlamentet. «Nehézkesnek, gyakorlatiatlannak» találták ezt a «központi szervet» és ennélfogva úgy vélték, hogy nem életképes.[1] Pillanatra úgy is tetszett, hogy a kormány által benyújtott delegáczionális javaslatot[2] nem lehet keresztülvinni. Csak Beustnak a pártokkal folytatott hosszas és élénk alkudozásai után — a melyek folyamán Giskra, a képviselőház elnöke, a megegyezés létrehozatala körül állítólag nagy érdemeket szerzett[3] — jutottak végre kompromisszumra. Az elnapolási indítványt, melyet a javaslat megakadályozására terveztek, elejtették. Ennek a fejében azonban az alkotmánypárt keresztülvitte, hogy a delegáczió-törvénynek a már elintézett állami alaptörvényekkel egyidejűleg kell életbelépnie, kezességül arra, hogy ezeknek szentesítése nem fog a végtelenségig elhúzódni. Érdekes, hogy most már mind a «német dualisták», a hogy az alkotmánypártiakat nevezték,[4] mind a Reichsrat czentralistái azzal vigasztalódtak, hogy a delegáczió bizonyos mértékben mégis csak kifejezésre juttatja az osztrák állameszmét.[5] Például Schmerling, a maga teljes élességében formálva ki ezt a gondolatot, így szólt az osztrák urakházában: «Abban a reményben szavazzuk meg a delegáczionális javaslatot, hogy ebből idővel olyan birodalmi képviselet fog kifejlődni, a mely a császári állam összes részeit magába foglalja, és hogy e birodalmi gyűlésben minden törzs egyértelmű munkára nyújt kezet egymásnak, e végből együttesen ülésezvén».[6] Mily kevéssé

[1] Werther, Bécs, 1867 nov. 18.
[2] «Die neue Gesetzgebung Österreichs», 508. o.
[3] Werther, Bécs, 1867 nov. 24.
[4] Werther, Bécs, 1867 nov. 18.
[5] U. o.
[6] «Die neue Gesetzgebung Österreichs», 687. o.

tudott az egykori államminiszter behatolni Andrássy gondolatvilágába, ha a delegácziók intézményéből a «birodalmi gyűlés» jövendőjét tudta megjósolni! A legjobb akarattal sem lehetett a delegáczió szervezetében ily alakulás csiráját fölfedezni.

Ennek a közös ügyek intézése szempontjából nélkülözhetetlen törvénynek a Reichsrat részéről való elfogadása azt jelentette, hogy a kiegyezés közjogi részével végeztek. De hátra volt még a két kormány között szeptember 23-án megállapitott pénzügyi kiegyezés kényes oldalának tárgyalása. Skéne azt a kemény szót vágta oda Beustnak, hogy azok az államférfiak, a kik a magyar királynak oly tanácsot adhattak, hogy ne ismerje el az adósságot, melyet az osztrák császár csinált, megérdemlik, hogy a vádlottak padjára kerüljenek.[1] Joggal mutatott rá a kanczellár annak szükséges voltára, hogy az államadósságok kérdésében ne a kötelezettség, hanem a tárgyalás álláspontjára helyezkedjenek. Szerencsés gondolat volt tőle hozzátenni, hogy a tárgyalásnak aránylag még elég kedvező eredménye főleg annak a körülménynek köszönhető, hogy többé nem az elidegenedett, ellenséges, hanem az ismét megnyert, baráti hajlandóságú Magyarországgal volt dolguk.[2] A mint most Beustnak a Reichsratban, úgy kellett Andrássynak deczember 5-én a magyar országgyűlésen a kvóta-törvényt és 13-ikán az államadóssági részesedésről szóló törvényt megvédelmeznie. Skénehez hasonlóan, a ki a közös költségekhez való 70%-os hozzájárulásból Ausztria pusztulását jövendölte, a magyar ellenzék a 30%-os kvóta-kulcsból Magyarország pénzügyi összeomlását jósolta meg. Andrássy beszéde után, melyben a miniszterelnök a maga és pártja

[1] «Die neue Gesetzgebung Österreichs», 770. o.

[2] Beust beszéde 1867 decz. 12. Közölve saját művében: «Aus Drei Viertel-Jahrhunderten» II. 158. o.

terhére minden következményért a teljes felelősséget elvállalta,[1] a kvótára vonatkozó törvényt 214 szavazattal 80 ellenében elfogadták. Épp úgy keresztülment deczember 15-én 119 szótöbbséggel — 229 szavazat 110 ellen — az államadóssági kormányjavaslat, a melyről Andrássy azt mondotta, hogy lehetetlenség volt a megállapított összegnél kevesebbet kieszközölni. Pár nappal később — deczember 18-án — Beust szentesítés végett a császár elé terjesztette a közös ügyekről szóló törvényeket, valamint a négy állami alaptörvényt. «Mindezeknek — úgymond aznapi fölterjesztésében — az a czéljuk, hogy betetőzzék a birodalom alkotmányos állapotait és megalapozzák a talajt, a melyen jövőre az egész birodalom és minden egyes részének javáért biztos kézzel lehessen munkálni.»[2] Beust maga jelzi,[3] hogy előre látta, hogy a császárnak nem lesz könnyű ellátni aláírásával az állami alaptörvényeket. Semmi kétség, hogy a birodalmi kanczellár befolyása hathatósan működött közre abban, hogy a szentesítés deczember hó 21-én mégis bekövetkezett.[4] Deczember 24-én megküldötte Andrássynak a császár által aláírt törvényeket, a melyekkel — mint a magyar miniszterelnöknek írja — «életbe lépett a nem a magyar koronához tartozó királyságokban és országokban is a teljes alkotmányosság, a mi által az 1867: XII-ik magyar törvényczikkben foglalt alapföltételnek tökéletesen elég van téve».[5] Nálunk kezdettől fogva sürgették — a magyar

[1] Lederer, I. 276. o.

[2] Beust fölterjesztése 1867 decz. 18. A cs. kir. miniszterelnökség iratt. Bécsben.

[3] Beust: «Aus Drei Viertel-Jahrhunderten» II. 161.

[4] U. o.

[5] Beust Andrássyhoz, 1867 decz. 24. A cs. kir. miniszterelnökség iratt. Bécsben. Az 1867: X. t.-cz. paragrfausa, a melyre itt Beust hivatkozik, a 25. §. és így hangzik: «A másik alapföltétel az, hogy a teljes alkotmányosság Ő Felsége többi országaiban és tartományaiban

alkotmány követelésével párhuzamosan — az alkotmányos állapotok létesítését Ausztriában is. Erről sohasem kellene Ausztriában megfeledkezni és mindig szem előtt kellene tartani, hogy az osztrák alkotmányos élet legbiztosabb kezessége az 1867: XII. magyar törvényczikk. Mindaddig, a míg ez a törvény fennáll, az osztrák alkotmányosság is érvényben marad.[1] Hogy mennyire szükséges volt az 1867: XII. t.-cz. által nyújtott garanczia, bizonyítja Beustnak az a nyilatkozata, melyet 1868-ban a Bécsben időző Ignatiev orosz tábornok előtt tett. Hogyha az orosz tábornok — a kinek megbizhatósága egyébiránt nem mindig áll minden kétségen fölül — az igazsághoz híven ad számot a birodalmi kanczellárral folytatott beszélge-

életbe lépjen: mert Magyarország azon országoknak csak alkotmányos képviseletével léphet bármi közös viszonyokra nézve érintkezésbe».

[1] Az 1867. évi osztrák és magyar kiegyezési törvények több eltérést mutatnak. Jellemző az osztrák «Reichsgesetzblatt» 1867. 146. számában megjelent osztrák törvény czime: «Gesetz vom 21. Deczember 1867 betreffend die allen Ländern der *österreichischen* Monarchie gemeinsamen Angelegenheiten und die Art ihrer Behandlung». Itt tehát Magyarországot még az osztrák monarchia egyik részének tüntetik föl, holott a magyar 1867: XII. t.-cz., a mely kimondja Magyarország önállóságát, már 1867 jún. 12-dike óta szentesítve volt. Gróf Zichy Tivadar helyesen jegyzi meg «Österreich und Ungarn» czimű czikkében («Deutsche Rundschau» 1908), hogy csodálkozni kell a fölött, hogy az akkori magyar államférfiak nem tettek rögtön kifogást az «osztrák monarchia» elnevezése ellen. Vajon ebben, a mint Zichy gyanítja, szándékosan közrehatottak-e czentralisztikus tendencziák? Vagy pedig az efféle közjogi botlásokat csak annak a túlsietségnek kell felróni, a melylyel a kiegyezést tető alá juttatni igyekeztek? Bernatzik a maga kiadványában «Die österreichischen Verfassungsgesetze» pontonként feltünteti az osztrák törvény (138. sz.) és a magyar 1867: XII. t.-cz. (119. sz.) eltéréseit. Ld. a kiegyezést illetőleg Eisenmann, «Le compromis» cz. művén kívül még Friedjung, «Geschichte des ungarischen Ausgleichs im Jahre 1867» a «Deutsche Worte» cz. folyóiratban 1899; u. o. XXIII. évf. Springer Rezső: «Der Dualismus, eine politische Skizze. Beksics Gusztáv: «A dualizmus története» 1892; Kalmár József: «A dualizmus és Beksics Gusztáv». Réz Mihály: «Magyarország és Ausztria közjogi viszonya», 1910.

téséről, akkor Beust csak kedvetlenül alkalmazkodott a dualizmushoz, a melynek kiépítésében pedig főmunkatársként vett részt. Ignatiev szerint a kanczellár úgy nyilatkozott, hogy neki a dualizmus egyáltalán nem tetszik, nem is tartja tökéletes munkának, de az adott viszonyok között nem volt más kivezető út; különben reméli, hogy az idő és a gyakorlati tapasztalatok a mostani berendezést módosítani és javítani fogják.[1] Most persze Beust a dualizmus hű szolgájának mutatkozott a nyilvánosság előtt és tetszelgett magának a közös miniszterium első miniszterének szerepében. A közös kormányt — külügyminiszter Beust, pénzügyminiszter Becke, hadügyminiszter John altábornagy — deczember 24-én nevezték ki. Az utóbbiakat az akkor szokásban volt czímzés szerint «Reichsfinanz»- és «Reichskriegsminister»-nek mondották.

Az új rend teljes kialakulásához az is hozzátartozott, hogy valamint Magyarországon, úgy Ausztriában is *parlamentáris* kormány álljon az ügyek élén. Felelős, de nem a Reichsrat tagjaiból alakult kabinet volt már azóta, hogy Beustra bízták az osztrák miniszterelnökséget. Most, az osztrák-magyar kiegyezés művének befejezése után, a sikernek több reményével lehetett hozzálátni a parlamentáris kormány alakításához, mint eddig. Lónyay már szeptember hóban sürgette volt Andrássyt, hogy igyekezzék ebben az irányban befolyást gyakorolni. A pénzügyi kiegyezés biztosítása czéljából, leginkább éppen a pénzügyminiszternek állott érdekében, hogy Magyarország iránt ellenséges hajlamú elemek az osztrák miniszteriumba ne kerüljenek.[2] A magyar miniszterelnök megtagadta a közbelépést. Ellenezte a parlamentáris kabinet kineve-

[1] Werther, Bécs, 1868 jan. 8. Ignatiev közölte báró Wertherrel Beustnak ezt a nyilatkozatát.

[2] Kónyi. V. 221. o.

zését, azt mondván, — és e tekintetben, úgy látszik, egy nézeten volt a liberális párttal — hogy előbb keresztül kell vinni a kiegyezést és csak azután megalakítani az új kormányt, azoknak a sorából, a kik ebben segédkeztek.[1] Tényleg mindekkorig el is halasztották a kérdés elintézését. Sőt még most is, a mikor megérlelődött a kivitelre, — a mint Beust megjegyzi — rendkívül sok türelemre és kitartásra volt szükség, hogy tárczavállalásra bírják azokat a férfiakat, a kiket erre a legalkalmasabbnak itéltek.[2] A miniszterelnökségre a magas arisztokraczia egy tagját: herczeg Auersperg Carlost szemelték ki. Az osztrák grandseigneur a kabinet megalakítására csak úgy akart vállalkozni, ha a belügyminiszter Giskra lesz, a ki viszont a maga elhatározását Herbstétől tette függővé.[3] Beustot szerfölött bosszantotta a tárgyalások lassú menete.[4] Megfeszített fáradozás után végre mégis sikerült herczeg Auersperg Carlos elnöklete alatt az úgynevezett «polgárminiszteriumot» létrehozni,[5] a mely oly férfiakból állott, a kiknek egy része, mint Giskra és Herbst, teljességgel nem voltak rokonszenvesek a császár előtt.[6] A néphumor tulajdonképpen egész önkényesen nevezte az új kabinetet «polgárminiszterium»-nak. A miniszterek egyike jogosan mondhatta, hogy a kormány érdemetlen volt erre a czím-

[1] Kónyi, V. 222.

[2] Beust i. h. II. 162.

[3] Werther, Bécs, 1867 decz. 23.

[4] U. o.

[5] A kormány tagjai voltak: gróf Taaffe Eduard, a miniszterelnök helyettese és honvédelmi, valamint közbiztonságügyi miniszter; dr. Plener Ignácz kereskedelmi miniszter; lovag Hasner Lipót, vallás- és közoktatásügyi miniszter; gróf Potocki Adám földmívelési miniszter; dr. Giskra Károly belügyminiszter; dr. Herbst Eduard igazságügyminiszter; dr. Brestel Rezső pénzügyminiszter; dr. Berger J. N. tárczanélküli miniszter.

[6] Beust i. h. 162.

zésre.[1] Hiszen a miniszterium élén herczeg állott és kívüle két gróf — Taaffe és Potocki — volt a tagjai sorában. A legfurcsábban Giskra érezhette magát, midőn miniszteri tárcza birtokába jutott. Főleg az ő kinevezése jellemzi azt a nagy változást, a mely 1848 óta Ausztriában végbement. Az 1848-iki forradalmi esztendő egykori barrikádhőse még 8 évvel azelőtt — 1859 július havában — brünni ügyvédjelölt korában hiába fáradozott, hogy engedélyt kapjon önálló ügyvédi iroda nyitására. Ugyan biztosította volt a legfelsőbb rendőri hatóság akkori mindenható főnökét, báró Kempen altábornagyot, hogy az 1848. év «eltévelyedései» «a rég letűnt korszak» emlékeihez tartoznak. Daczára ennek, legalább egyelőre, nem tudott többet elérni, mint azt, hogy folyamodványát nem utasították egyenesen vissza, hanem elintézését későbbi, kedvezőbb napokra halasztották.[2] És íme — túlélte mindama miniszterek dicsőségét, a kik őt egykor rendőri felügyelet alá helyezték, sőt ő maga is miniszter lett.

Az osztrák közvéleménynek meglett volna minden oka a tökéletes megelégedésre, hogy most «polgárminiszterium» vezeti az állami ügyeket. Mindazonáltal itt semmi sem volt észlelhető a kitörő örömből, a melylyel az alkotmányosság visszatértét Magyarországon üdvözölték. Bizonyos apáthia a Lajthán inneni lakosság legtöbb rétegében — mondja báró Werther — ez adja a leglényegesebb ellentétet a lajthántúli mozgalmas hangulathoz.[3] Még nem volt meg a bizalom az új férfiak iránt, a kik között egyébként csak Giskrát tartották valódi

[1] Hasner, Denkwürdigkeiten, 89.

[2] Dr. Giskra ügyvédjelölt Kempen altábornagyhoz. Dátum nélkül. A folyamodvány hátlapján levő végzésből kitünik, hogy 1859 júliusában kelt. A cs. kir. belügyminiszterium iratt.

[3] Werther Bécs, 1867 decz. 31.

államférfiúnak.[1] A többiekben csak ügyvédeket és tanárokat láttak, a kik ugyan jó parlamenti szónokok voltak, de államférfiúi tulajdonságokkal nem dicsekedhettek. Ez a vélemény a kormánypolczra jutott személyiségekről megnövelte a közönség szemében Beust értékét és tekintélyét. Daczára a gáncsnak, mely ellene a kiegyezés miatt koronként fölhangzott, mégis — mint a vele szemben semmiesetre sem jóindulatú porosz követ megjegyzi — az egyetlen embernek tekintették, a ki Ausztriát a jelenben legalább még nagyobb bajoktól meg tudja oltalmazni.[2]

Sok fáradságos, nem egyszer reménytelennek látszó alkudozás után végre keresztülvergődött minden süppedéken és tartós megalapozást nyert a kiegyezés ügye, — ama kiegyezésé, mely szilárd részre (az államadósságokra vonatkozó megállapodás és a közös ügyekről szóló törvény) és ingó részre (a kvótát és a vám- és kereskedelmi szövetséget illető, időről-időre megváltoztatható megegyezés) oszlik.[3] Hosszú, tövises pályaútat kellett bejárni, a míg a czélponthoz érkezhettek. Előbb az októberi diploma, a februáriusi pátens, a provizórium, a fölfüggesztési manifesztum fázisait kellett leküzdeni és végül az 1866-iki vereséget kellett elszenvedni, mielőtt a dualizmus lobogóját kitűzhették. Elég sokáig húzódoztak tőle. «A míg — mondotta Andrássy — minden kisérletezés, a melyet Magyarországgal szemben — akár a zcentralizmus, akár az abszolutizmus czégére alatt — az egységes monarchia erőszakolásával elkövettek, csak katasztrófára vezetett, addig a dualizmus eszméjét, úgy látszik,

[1] Werther, 1867 decz. 31. Nagyon kedvezően nyilatkozott róla Kaiserfeld is, Kronesnél 283. o.

[2] Werther, Bécs, 1867 decz. 31.

[3] Bernatzik: «Über die verfassungsrechtliche Seite des Ausgleiches», «Neue Freie Presse», 1907 okt. 20.

veszedelmes vállalatnak itélték, valami olyan új dolognak, a melynek következményei kiszámíthatatlanok. De ha a két módozat valamelyike experimentumnak volt nevezhető, úgy ez bizonyára csak az egységes Ausztria tervére illett, a melynek balsikerét könnyű volt előrelátni.»[1]

Hogy megérthessük az ellentállást a monarchia új közjogi formájával szemben és az elvitázhatatlanul csekély népszerűséget, a melynek az 1867-iki kiegyezés Ausztriában örvendhetett,[2] kissé bele kell magunkat képzelnünk Ausztria akkori nemzedékének lelki hangulatába. Ausztriában csak nehezen tudtak beletörődni abba a gondolatba, hogy Magyarország, a mely eddigelé ha de jure nem is, de facto azonban mégsem volt egyéb tartománynál, most egyszerre egyenlő jogú tényezővé emelkedjék. Az osztrák államférfiaknak nagy önmegtagadásába került, hogy lemondjanak a befolyásról és a hatalomról, melyet Ausztria Magyarországban évszázadokon át tényleg gyakorolt. A mint Bécs 1806-ban a régi német-római birodalom feloszlása következtében bizonyos tekintetben fejvesztést szenvedett, úgy most is megint a császárvárosnak kellett az 1867-iki kiegyezés folyományaképpen fényben és tekintélyben veszítenie. Az osztrák miniszterek mélyen fájlalhatták, hogy saját közreműködésükkel segédkeztek abban, hogy az ősi császárváros egyszersmindenkorra megszűnjék a monarchia *egyetlen* központja lenni és hogy jövőre ezt a szerepet megossza a magyar fővárossal. Egy államférfiú, a kinek akkor befolyása volt mindezekre a kérdésekre és a bekövetkezett változásba belenyugodott, ezt a kijelentést tette: A kiegyezési törvény szentesítése után szakítani kell azzal az

[1] Gróf Andrássy sajátkezű följegyzése. Gróf Andrássy-lvtár.

[2] Így nyilatkozik erről Proskowetz Emánuel lovag, a ki az 1867-iki Reichsrathnak tagja volt. Lásd «Erinnerungen an die Dezemberverfassung» cz. czikkét, «Neue Freie Presse» 1908 jan. 12.

eszmével, hogy az államok égboltozatán a monarchia oly körben forog, a melynek csak egy központja van, t. i. Bécs; mert mostantól kezdve szabályszerű mozgása az elipszis alakját veszi föl és két központja lesz. Kijelentését az illető államférfiú még azzal a megjegyzéssel támogatta, hogy Isten, mikor a világegyetemet berendezte, az égi testek keringésének örök időkre az ellipszis formáját adta és méltán föl lehet vetni a kérdést, hogy ez miért ne lehetne épp oly erős, sőt még erősebb, mint a régebbi forgási rend?[1]

1867 óta sohasem szűkölködött ellenfelek nélkül a kiegyezés, mely — mint Lónyay mondja[2] — «a transactio talaján» jött létre. Jövőre sem lesz ezekben hiány, sem itthon, sem odaát. A ki azonban, hogy az ifjabb Andrássy kifejezésével éljünk,[3] a kiegyezés eredményeit a monarchia hatalmi érdekeinek szempontjából vizsgálja, be kell hogy ismerje, hogy Deák és Andrássy műve a legkedvezőbb eredményekkel járt. Az 1866-iki vereség után, mely a régi Ausztriát a hanyatlás legalsó fokára sülyesztette és majdnem kiszorította a nagyhatalmak sorából, a dualisztikus államtestté átalakult monarchia, segítve az 1867-iki kiegyezés áldásai által, egyszerre a virágzásnak és a hatalmi erőkifejtésnek alig sejtett magas fokára emelkedett. Az európai államok sorában ismét visszanyerte illő helyét, a melyen Andrássy mindig látni akarta. A megerősödött Magyarország, olyan államférfiú vezetésével, mint gróf Andrássy, nem lehetett többé ellenfele annak a monarchiának, melynek kereteiben tért kapott saját fejlődésére. Ausztria-Magyarország ellenségei már ezután nem remélhették többé, hogy — mint az 1850—66-iki

[1] Lónyay, i. h. 236.
[2] U. o.
[3] Ifj. gróf Andrássy Gyula: «Az 1867-iki kiegyezésről». IV. fejezet: «A kiegyezés eredményeiről a hatalmi érdekek szempontjából» 119—146. l.

években — a magyarokban esetleg kész szövetségesekre akadnak a monarchia megsemmisítésére. Elmúlt az az idő, a mikor Kossuth még erős visszhang reményével fölkelést hirdethetett az országban a Habsburg-ház ellen. Ha forradalmi rezgelődések még imitt-amott elő is fordultak, erélyes nemzeti kormány ezeket minden számbavehető ellentállás nélkül, sőt magának az országnak helyeslése mellett, nyomban elfojthatta. A forradalmi eszme annyira elvesztette minden toborzó erejét, hogy most még egy régi előkelő honvédtábornok is, a ki véres csatákban koczkáztatta életét a hazáért, hátat fordított neki és a Deák és Andrássy által visszaállított alkotmányosság magasztalója lett. Ez a honvédtábornok Klapka volt, a ki 1867 junius 20-án, még száműzetésében, így írt gróf Andrássyhoz: «Én a Gondviselés által ekkép akart fordulatában a dolgoknak nemzetünk javára egy szerencsés æra kezdetét és az első lépést látom azon föladat teljesítéséhez, a mely reá Európa keletén vár.»[1]

E tekintetben Klapka kitalálta a magyar miniszterelnök legrejtettebb gondolatait, a ki a monarchia politikai jövendőjének fejlődését már nem — mint az előbbi osztrák miniszterek — a Nyugateurópa sorsába való beavatkozásben látta. Andrássy a monarchiának a magyarokkal történt kibékülés folytán új erőre kapott hatalmát oly politika szolgálatába akarta terelni, a mely biztosítsa Ausztria-Magyarország befolyását a kelet összes eseményeire és alakulataira. Ily államférfiúi felfogás a monarchia hivatásáról, új pályát jelölt Ausztria-Magyarország erőinek kifejtésére és lassanként megszőtte a bizalom fonalát, a mely később Andrássyt és Bismarckot egymáshoz fűzte; és ez a bizalom utóbb tetőpontját a német-osztrák-magyar szövetség megkötésében érte el. Működésében

[1] Klapka Andrássyhoz, Brüsszel, 1867 jun. 20. Gr. Andrássy-lvtár.

pedig a leghatalmasb támogatóra Andrássy I. Ferencz József császárban és királyban talált. Szem elől nem tévesztve világtörténelmi hivatását, mely a monarchia egységének és nagyhatalmi állásának a külfölddel szemközt való megőrzésében áll, fölismerte az uralkodó — habár csak nehéz megpróbáltatások után — hogy ez a czél jobban és sikeresebben érhető el a monarchia éppen megállapított dualisztikus alakulásának, mint a czentralisztikus Ausztriának segélyével, a hogyan azt Bach és Schmerling tervezték volt.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

ANDRÁSSY MAGYAR MINISZTERELNÖK.

I.

Az 1868-iki véderő-törvény.

Oly férfiúnak fölajzott friss hangulatával, a ki nagy tettekre érez erőt és képességet magában, látott hozzá Andrássy Magyarország ujjáalakításához, melynek sorsát most már mint miniszterelnök intézte. Súlyos nehézségek álltak alkotó kedvének útjában. Le kellett azokat győznie, ha sikerre akarta juttatni a reá váró kiválóan fontos feladatokat: így a véderő rendezését, a horvát kiegyezést, Fiume birtokbavételét, a határőrvidék feloszlatását és a monarchia czímének megállapítását. Minde problémák legkényesebbjének: az 1865 óta bomlott állapotú véderő szervezésének megoldására mindaddig nem lehetett gondolni, a míg az országban a nagyszabású akcziók érdekében oly kivánatos nyugalom be nem áll. Andrássynak rögtön minden figyelmét a vármegyékre, az általuk űzött Kossuth-kultuszra és az új életre kelt honvédegyletekre kellett fordítania. Legfőbb ideje volt, elvonni a gyújtóanyagot a kedélyek izgatásának e veszedelmes fészkeitől.

Az esküdtszékeknek sajtóügyekben való helyreállításával Andrássy megszabadította a sajtót a kiméletlen czenzura bilincseitől, a melyeket majdnem 18 esztendeig kellett hordoznia. Egyidejűleg, 1867 április 10-én, vissza-

helyeztettek alkotmányos jogukba a vármegyék és elrendeltetett a választás útján megejtendő tisztújítás.

Erről az oldalról az új rendet nagy mértékben fenyegette a minden kormánynyal szemben úgyszólván hagyományossá vált ellenzékiség. 1848 előtt a törvényhatóságok az alkotmány őreinek tartották magukat, a felelőtlen miniszterek minden túlkapása ellen. Az 1848/9-diki szabadságharcz leverése után, a szuronyok és a mértéktelenül szigorú rendőrség nyomása alatt, szunnyadott ugyan ez az ellentét, de a legelső kedvező alkalommal annál erőteljesebben támadt fel. Az 1860-ik esztendő végén restituált törvényhatóságok élére állottak az abszolutizmus ellen irányult mozgalomnak, mely az 1861-iki országgyűlés összehívására vezetett. Most is a helyzet urainak érezték magukat és kevés hajlandóságot mutattak arra, hogy a képviselőházi többség kebeléből alakult kormánynak engedelmeskedjenek. Andrássy sokkal okosabb volt, hogysem eltűrje a kényuras viselkedést, mely minden hasznos kormánytevékenységet már csirájában megronthatott. Tehát arra törekedett, hogy a kormány felelősségének elvét összhangba hozza a vármegyék önkormányzatának elvével. Helyes volt az a föltevése, hogy Magyarország jövendő szellemi és anyagi felvirágzása kizárólag attól függ, hogy sikerül-e e két egyformán fontos intézmény életműködését harmonikusan szabályozni. Nézete szerint a *helyi érdekű* ügyek vitelére és felügyeletére egyedül a vármegyék, az *országos érdekek* gondozására pedig egyedül a felelős kormány volt hivatva. A két hatóságnak nem szabad egymás hatáskörébe beleavatkoznia. Ennélfogva a miniszterelnök kész volt a törvényhatóságok önkormányzatát tiszteletben tartani, de egyszersmind el volt határozva feltétlenül megkövetelni tőlük, hogy az országban a kormány tekintélyét egész befolyásukkal támogassák. E nagy czél elérése végett elengedhetet-

lennek látta, hogy a vármegyei közigazgatás vezető állásaiba csak olyanok kerüljenek, a kiknek «erkölcsi feddhetetlensége, erős jelleme és rátermettsége» minden kétségen felül áll. Ez annyival szükségesebb — úgymond — mert mostantól kezdve minden ballépés nem az eddigi «gyámkodó hatalom»-nak, hanem kizárólag az ország saját erkölcsi hitelének a rovására esnék. A legnyomatékosabban figyelmezteti tehát körrendeletében a vármegyéket, hogy a nemzet közreműködésüktől várja annak a nehéz kérdésnek a megoldását, hogy a felelős kormányrendszer a törvényhatósági önkormányzattal összeegyeztessék. Magyarország — mondja Andrássy — annál nagyobb bizalommal számít erre, mert a kedvező eredménytől függ az alkotmány és a szabadság tartós és csonkítatlan megőrzése. «A siker biztosítása — így végződik a felhívás — a törvényhatóságok és tisztviselőik kezébe van letéve.»[1]

Ámbár a megyei bizottsági választások túlnyomóan a Deák-párt javára ütöttek ki, Andrássynak csakhamar tapasztalnia kellett, hogy az ország egyes pontjain mozgalom van terjedőben, mely, ha erélyesen el nem fojtják, könnyen veszedelmessé fajulhat. Igy, a szatmármegyei törvényhatósági bizottság példájára, a hevesmegyei is szembeszállt az április 10-iki miniszteri körrendelettel és — mint Andrássy mondja[2] — valósággal «lázadó» jellegű határozatot hozott a vármegyei önkormányzat érdekében. «A kormányok változnak — így nyilatkozott 1867 junius

[1] Andrássy fölterjesztése 1867 ápr. 20. A m. kir. miniszterelnökség iratt. A fölterjesztéshez nyomtatásban mellékelve van a vármegyékhez április 10-én intézett körrendelet. Fölterjesztésében megjegyzi Andrássy, hogy a körirat nem tartalmaz ugyan organikus rendelkezéseket, de nem is volt egyéb czélja, mint megjelölni az irányt, melyet, a kormány nézete szerint, a küszöbön levő törvényhatósági választásoknál betartani kellene.

[2] Andrássy fölterjesztése 1867 jul. 9. A m. kir. miniszterelnökség iratt.

26-iki közgyűlésén Heves vármegye bizottsága — azoknak tagjai halandók, míg a vármegye örökéletű test, tehát halhatatlan. A felelős kormány tagjainak az ország törvényei szellemében kell eljárniok, de a vármegye az, a mely ezt a szellemet megteremti és kifejleszti.» Felelősségének érzetében Andrássy nyomban elhatározta, hogy «gátat vet ennek a jogbitorlásnak és felbujtásnak a fennálló törvények ellen.» Elrendelte a junius 26-iki határozat megsemmisítését és megtiltotta közlését a többi törvényhatóságokkal. Arra a lehetséges, bár nem valószínű eshetőségre, hogy a vármegye nem engedelmeskedik, a végrehajtó hatalom tekintélyének megóvása érdekében mindjárt most felhatalmazást kért a koronától, hogy királyi biztost küldhessen ki, azzal a rendeltetéssel, hogy a törvényhatósági bizottság működését függeszsze föl, az engedetlen tisztviselőket bocsássa el és — mint Andrássy a királyhoz írja — «szükség esetében a katonai erőt is igénybe vehesse.»[1] Ez az erély annál inkább helyénvaló volt, mert Nyáry Pál Pestmegyében is kiadta a jelszót: A vármegye teljesen egyenjogú a kormánynyal és nincs neki alárendelve. A szélsőbal vezérei, szóban és írásban a legnagyobb buzgalommal törekedtek a megyei önkormányzat teljes visszaállítására, úgy, a hogy ez 1848 előtt fennállott, a mikor egységes Magyarország helyett, több mint 52 önálló államocska volt az államban. Ez az irányzat, mely az újból fölébredt, fiatal Magyarországot nem hagyta nyugalomhoz jutni, hatalmas támogatásra lelt idegenből az országba hozott agitáczióban. Andrássy előtt nem volt ismeretlen dolog, hogy Oroszország[2] és Kossuth egymás kezére dolgoznak, hogy a

[1] Andrássy fölterjesztése 1867 jul. 7. A magy. kir. miniszterelnökség iratt.

[2] Beust Andrássyhoz, Bécs 1867 szept. 11. és 14. A m. kir. miniszterelnökség iratt. L. «Neue Freie Presse« 1867 nov. 20. «Russische Umtriebe in Ungarn.»

fennálló viszonyokkal való elégedetlenséget növeljék. Tudni vélték, hogy az egykori «kormányzó» 50,000 franknyi segélyt kapott Oroszországtól és hogy Dieppe-ben találkozott a bécsi orosz követtel, gróf Stackelberggel.[1] Ez a gyanúsítás éppen akkor merült föl, a mikor báró Kemény a «Napló»-ban azzal vádolta Kossuthot, hogy 1849 augusztus havában Paskjević herczegnek nem kevesebbszer, mint négyszer ajánlotta fel a magyar koronát orosz szekundagenitura alapítására.[2] A magyar igazságügyminiszter azt állította, hogy a kezében van annak a levélnek a másolata (az eredetijét — szerinte — biztos helyen őrzik), a melyben Kossuth értesítette Szemere és gróf Batthyány Kázmér minisztereket, hogy a czárral Szent István koronájának kiszolgáltatása ügyében tárgyalásokba fog bocsátkozni.[3] Maga Horvát volt az, a ki ezt a levelet a Kossuth által — az ellene irott czikkek miatt — csak nemrég súlyosan megtámadott báró Keménynek közlés végett átadta.[4] Ehhez hozzájárult még, hogy Kossuth ismert ügynöke, Szilágyi Virgil ügyvéd, Berlinben abban fáradozott, hogy ismét fölkeltse az ottani körök érdeklődését a magyar «felforgató párt» iránt.[5]

Mindezek az értesülések azt a benyomást keltették, hogy az egykori kormányzó becsvágya sehogysem bírja elviselni, hogy Magyarországon az ő feje fölött és ő nél-

[1] Schäfer (Beust helyett) Andrássyhoz. Bécs 1867 szept. 14 A magyar miniszterelnökség iratt.

[2] «Pesti Napló» 1867 szept. 27.

[3] Horvát Boldizsár Andrássyhoz, Pest 1867 szept. 23. Gr. Anddrássy-lvtár. «— — melyet (levelet) ez (Kossuth) az orosz czárral szándékolt alku tárgyában 1849 augusztus 2-án Szemere és Batthyány Kázmér miniszterekhez intézett. E levél másolatát ide csatolom (nem volt mellékelve). Az eredeti nem nálam van, de biztos kezekben.»

[4] U. o. «Ha m. r. (báró Kemény irói jegye a «Pesti Napló»-ban) nem akarná e levélnek hasznát venni, akkor felhasználom én azt.»

[5] Beust Andrássyhoz, Bécs, 1857 szept. 14. és okt. 4. A magyar miniszterelnökség iratt.

küle rendezett viszonyok teremtessenek. Teljességgel nem akarta alávetni magát az ország többsége votumának, mely a koronával való béke mellett döntött. Miután Deákot megvádolta Magyarország kiszolgáltatásával, ennél is élesebben támadta a kiegyezést a váczi kerület választóihoz intézett levelében, a kikhez abból az alkalomból írt, hogy őt — és ez volt első gyümölcse az agitácziónak — augusztus 1-én képviselővé választották.[1] Annak a felfogásának adván kifejezést, hogy a választást elvi okokból nem fogadhatja el, indíttatva érezte magát, nyiltan hirdetni az egész világ előtt, hogy a Habsburgdinasztia fennállása összeférhetetlen Magyarország függetlenségével.[2] Igy tehát immár másodízben foglalt állást a Habsburgok letétele mellett. Ilyen dolgokat, melyek nyilvánvalóan beleütköztek a koronázás által szentesített törvényekbe, a kormány nem mellőzhetett hallgatással, annyival kevésbbé, mert néhány vármegye még mindig küldött Kossuthhoz üdvözlő iratokat, biztosítván őt bizalmáról. A kormány intelmei hiábavalóknak bizonyultak; hatástalanul hangzott el az a fenyegetés is, hogy jövőre mindenkit, a ki Kossuthhoz bizalmi nyilatkozatot indítványoz vagy ilyent támogat, az 1723:IX. t. cz. értelmében biróság elé állítják.[3] E rendelet alapján intézkedett a kormány, hogy Eger városának szeptember 8-iki határozattal Kossuthhoz intézett bizalmi irata, mint törvénytelen, megsemmisíttessék. Az intézkedés végrehajtásával a minisztérium Heves vármegyét bízta meg, mint a melynek hatósága alá Eger tartozik. A megye azonban nemcsak megtagadta a magyar királyi kormány megbízásá-

[1] A váczi választókerület lakosságának alig öt százaléka vett részt a választásban.

[2] Nyilt levél a vácziakhoz, 1867 aug. 5-éről keltezve. Közreadva a «Magyar Ujság» aug. 17-iki számában és Kónyinál, V. 241.

[3] Közölve Kónyinál, V. 250.

nak teljesítését, hanem még pártját is fogta Egernek. Ekkor elszakadt Andrássy türelmének fonala. Megint kikérte a korona felhatalmazását királyi biztos kiküldésére, a kinek feladata — mint fölterjesztésében mondja — az lesz, hogy «a kormány rendelkezéseinek érvényt szerezzen.»[1]

Rajner Pál barsmegyei főispán, a királyi biztos, fölfüggesztette Heves vármegye működését.[2] A kormány egy lépéssel még tovább is ment, a mennyiben a királyi közügy-igazgató (Causarum Regalium Director) által engedélyt kéretett a képviselőháztól, hogy sajtópert indíthasson Böszörményi László képviselő ellen, a kinek lapjában, a «Magyar Ujság»-ban, Kossuth feltűnést keltő váczi levele megjelent. Ezzel a két intézkedéssel Andrássy minden kétséget kizáró módon kifejezte, hogy erőpróbára vállalkozik a túlzókkal, a kik a hevesi esetet a képviselőházban interpelláczió tárgyává tették. A megyei önkormányzat kényes kérdését nagyon ügyesen tudták a Kossuth-nimbuszsal összegabalyítani. A végrehajtó hatalom további tekintélye a képviselőház szavazatától függött. A magyar parlament túlnyomó többséggel (195 szavazat 79 ellen) helyeselte a kormány eljárását[3] és ezzel elég világosan kimondotta, hogy a törvényhatósági bizottságoknak jövőre többé meg nem engedhető olyan jogok gyakorlása, a melyek egyedül az egész nemzet törvényes képviseletét: az országgyűlést illetik. Ez a határozat rendkívül nagyjelentőségű volt. A porosz követ teljes joggal jelenthette november 11-én Bismarcknak, hogy az Andrássy-minisz-

[1] Andrássy fölterjesztése, 1867 okt. 6-án. Rezoluczió okt. 9-iki kelettel. A magyar miniszterelnökség iratt.

[2] Kónyi V. 254. — «Magyarország vármegyéi és városai: Heves vármegye. Szerkeszti Borovszky, 623.

[3] L. Kónyi V. «A hevesi ügy» 241—280. A szavazáskor 110 képviselő volt távol. L. erről: Várady Gábor «Országgyülési levelei» I. 329.

terium helyzete e parlamenti győzelem által kétségtelenül megerősödött és megszilárdult.[1]

* * *

A kormánynak szüksége volt ilyen sikerre, hogy a baloldal folytonos agitáczióival szemben az 1867-iki vívmányokat megoltalmazza. Mert azok, a kiknek az új állapotok nem tetszettek, nem elégedtek meg csupán annyival, hogy a vármegyéket felizgassák. A honvédegyleteket is hálójukba igyekeztek keríteni. Ezeknek az 1861 óta fennálló egyesületeknek — melyeket az 1848/9-iki hadjárat harczosai alakítottak — juttatta a királyi pár a 100,000 arany koronázási tiszteletdíjat. Az adomány a szabadságharczban elnyomorodottak s a hátramaradt özvegyek és árvák segélyezésére volt szánva. A baloldalt a királyi nagylelkűségnek ez az aktusa nem fegyverezte le. A honvédegyletek továbbra is alkalmas terrénumnak látszottak a kiegyezés-ellenes törekvések terjesztésére. Ily szempontból kellett akkor megitélni Tisza Kálmán indítványát, a ki azt kívánta, hogy a honvédek állami költségen segélyeztessenek. Hogyha a képviselőház többsége Tisza mellett nyilatkozik, ennek bizonyos éle lett volna az éppen megkoronázott király ellen. És nem csupán a király, de a magyarországi nemzetiségek ellen is, a kik harczban álltak a honvédekkel. Joggal mutattak rá arra, hogy a kiegyezés nemcsak fölfelé jelent kiengesztelődést, hanem lefelé is. Ebből az okból az állami támogatás terve elutasíttatott és a baloldalt felhívták, hogy kövesse a királyi pár példáját. Szaporítsa önkéntes adakozás útján a 100,000 arany adományozásával megteremtett alapot. Nyáry helytelenítette a képviselőház maga-

[1] Werther. Bécs, 1867 nov. 11.

tartását. Felhasználta az alkalmat heves támadásra a kormány ellen, melynek politikáját ingadozónak mondta. Andrássy nem maradt adós a válaszszal. A helyett, hogy vádakat vagdosnak a kormány fejéhez — mondotta — inkább elnézését kellene hálásan elismerniök. Ezzel a miniszterelnök arra a türelemre czélzott, melyet a Kossuth-levelek terjesztése és a honvédegyletek agitatórius viselkedése iránt tanúsított. Olyan állapot volt ez, hogy Deák e szavakkal jellemezte: «Fegyvertelen forradalom közepett élünk.»[1] A honvédek tökéletesen kialakult szervezet fölött rendelkeztek, a mely mindenestül a forradalmias hangulatú 48-asok kezében volt. Nyilvános egyleteik állítólag csak emberbaráti czélokkal foglalkoztak, így szükölködők segélyezésével is. De e mellett voltak titkos, egymás között összefüggő szövetkezéseik, a melyeknek feladata kormányellenes nézetek terjesztése volt. Ezek a kifejezetten forradalmi színezetű úgynevezett «Demokrata körök» voltak, melyek központja a fővárosban székelt.[2] Szorongó érzésekkel figyelték a dolgok menetét Bécsben. Andrássy mitsem akart tudni erőszakos beavatkozásról, mivel ez nem volna egyéb, mint olajat önteni a tűzre. «Kérlek — írja gróf Festeticsnek, a király személye körüli minisz-

[1] Egy pesti tudósító jelentése, bemutatva 1867 nov. 29-én. Ez a névtelen tudósító a legelőkelőbb körökhöz tartozott és — a mint jelentéseiből kitűnik — mindig igen jól volt informálva. Benne volt a bizottságokban, bizalmasan érintkezett a miniszterekkel és más befolyásos férfiakkal. Egyik pesti jelentésében — bemutatva 1868 máj. 17-én — azt mondja a honvédségi szabályzatról: «ez egynehány pótlás és lényegtelen változtatás kivételével, az ő munkája.» Már pedig ismeretes, hogy Klapka szövegezett egy honvédségi szabályzatot, a mi — az ország első embereivel folytatott bizalmas érintkezésen kívül — arra a föltevésre késztet, hogy ő lehetett a tudósító. E mellett szól Bismarck-kal való összeköttetése is, a ki nagy sulyt fektetett arra, hogy a magyar főváros minden eseményéről jól és gyorsan legyen tájékoztatva.

[2] Pesti tudósítás, bemutatva 1867 nov. 29.

ternek — nyugtasd meg Ő Felségét minden irányban.»[1] Komoly gondokat okozott az uralkodónak a honvédegyletek hivatalos közlönyének, a «Honvéd»-nek szünetlen izgatása, a mely akkor így írt: «kötelességének ismeri, hogy szigorú bírálat alá fogja az osztrák katonai rendszert.» «Hogyan vihető keresztül az országgyűlésen — izente a király Andrássynak — valamely lehetséges és általam elfogadható védrendszer, ha a közvélemény folytonosan a «Honvéd» hecczelődéseit hallja és maguk a honvédek szorosabb szervezetbe lépnek? Ily módon, hogyha szakadatlanul ellenszenvesen beszélnek az osztrák hadseregről, a magyar csapatokban a jó szellem csak nehezen lesz fentartható. A «Honvéd» mindenik száma — így végzi I. Ferencz József — megerősít abban a felfogásban, hogy a katonai kérdésekben minden aggodalmas kívánságot feltétlenül és szilárdan ellenezzek.»[2] Pár nappal később a király valamivel nyugodtabban fogta föl a dolgot. De még most is azt tartotta, hogy Andrássy, a ki tulajdonképpen sohasem mozgott a hadsereg köreiben, alig képes megitélni, hogy ott bizonyos dolgok milyen rossz benyomást tesznek és hogy ennélfogva a minden irányban megnyugtató kimenetel érdekében mennyire kívánatos, hogy semmiféle izgatást ne tűrjenek. Gróf Festetics erre azt felelte, hogy a miniszterelnök teljesen osztozik az uralkodó nézetében és hogy egyedül a viszonyok helyzetének tulajdonítandó, ha előfordulnak olyan kihágások, a milyenekre Ő Felsége dorgáló szavai vonatkoznak.[3] Az Andrássy iránt táplált nagy bizalom következtében a király megnyugodni látszott abban, hogy rövid időn rendet csinálnak. Annál több oka volt erre a föltevésre, mert Andrássy a belügy-

[1] Andrássy Festeticshez, 1867 jul. 5. Gróf Andrássy-lvtár.

[2] Gróf Festetics Andrássyhoz, Bécs, 1867 dec. 25. Gróf Andrássy-levéltár.

[3] Festetics Andrássyhoz, 1867 decz. 27. Gróf Andrássy-lvtár.

miniszter által már betiltotta az összes honvédegyleteknek október 6-ára — a 13 tábornok aradi kivégzésének évfordulójára — tervezett országos gyűlését. Klapka segítségével, a ki állítólag késznek nyilatkozott az egész honvédmozgalom «agyonütésére», Andrássy hozzálátott, hogy a honvédegyletek működésének veszedelmes élét letörje. Klapka, a ki mint egykori honvédtábornok nagy népszerűségnek örvendett, a pesti egylet elnökévé választatta magát. Ez megtörténvén, keresztülvitte, hogy a választmányba mind kormánybarát férfiak kerüljenek. Igy aztán a tanácskozásokban mindig az ő akarata győzött, a mi által sikerült a forradalmi elemektől ellepett központi egylet tevékenységét megbénítania. Az volt a tervük, hogy a honvédek kettős szervezetét lassanként egészen megszüntessék. Arra való tekintettel, hogy ekkor az Ausztriával kötött pénzügyi kiegyezés még nem volt biztosítva, Andrássy óvakodott attól, hogy teljes szigorral lépjen föl; kénytelen volt, a mint mondották, egyelőre «jó arczot vágni a gonosz játékhoz.»[1] De mihelyt a pénzügyi kiegyezés tető alá jutott, a minisztertanács haladéktalanul elrendelte — 1868 márczius hóban — a titokban működő «demokrata körök» feloszlatását.[2] Ez az intézkedés, a mely miatt Deák kezdetben aggodalmaskodott,[3] annál szükségesebb volt, mert ezek a demokratikus egyesületek, teljesen Kossuth szolgálatában állván, egyre inkább elhatalmasodtak és az ország hangulatát jelentékeny mértékben elmérgesítették.[4] Az volt feladatuk, hogy a népben előkészítsék annak az útját, hogy az egykori kormányzó újból és pedig sikeresen akczióba léphessen Magyarországon. Kossuth környezetében voltak néhányan, a kik sür-

[1] Pesti tudósítás, bemutatva 1867 decz. 20.
[2] Kónyi V. 347.
[3] U. o.
[4] Pesti tudósitás, bemutatva 1867 decz. 20.

gették, hogy minél előbb térjen vissza hazájába, ha azt nem akarja, hogy itt elveszítse minden befolyását. Ugy vélték, hogy a képviselőház által nemrég igazolt pécsi megválasztatása a legkedvezőbb alkalom a hazatérésre.[1] Már híre is járt — 1868 februárius havában — hogy jön Kossuth és valami politikai csínyt fog véghezvinni.[2] Ő maga hallgatott szándékairól és fölötte elzárkózottnak mutatkozott. Terveit csak berlini ügynöke, Szilágyi Virgil látszott ismerni. Ennek állítása szerint, a kormányzó nem is gondolt arra, hogy Magyarországra visszatérjen; választásának ügyét csak hagyta az igazolásig jutni, hogy kipróbálja, milyen hatása volt a kormány eljárásának, a melyet az ő személye iránt tanúsított.[3]

De habár a képviselőház igazolta is Kossuth mandátumát, azért Türr és Perczel tábornokok föllépése, a kik Kossuth ellen nyilatkoztak, mégsem volt valami különös bíztatás a visszatérésre. Kivált Perczel támadása döbbentette meg a turini magyar emigrácziót.[4] A kormány mégis minden eshetőségre megtette intézkedéseit. Eltekintve a határ legszigorúbb őrizetétől, Beust elküldötte egy bizalmas emberét Turinba, Kossuth tartózkodási helyére. A küldöttnek az volt kötelessége, hogy Kossuthnak mindenütt «feltünés nélkül» nyomában legyen és fenyegető veszedelem esetén a határ-hivatalokat a «kormányzó» elutazásáról a leggyorsabban értesítse.[5] A kormánynak nem volt mitől tartania. Kossuthnak valóban nem állhatott szándékában, hogy ismét a haza földjére

[1] Hofmann (Beust helyett) Andrássyhoz, ügynöki jelentéssel 1868 ápr. 13-dikáról. A magyar miniszterelnökség iratt.

[2] Ugyanaz, 1868 ápr. 6. U. o.

[3] Hofmann (Beust helyett) Andrássyhoz, jelentéssel 1868 ápr. 13-dikáról. A magyar miniszterelnökség iratt.

[4] U. o.

[5] Hofmann Andrássyhoz, Bécs, 1868 ápr. 6. A magyar miniszterelnökség iratt.

lépjen, legalább addig nem, a míg kedvezőbb kilátások nem nyilnak hatalmának fölélesztésére.

Elsőbben is a honvédek és a véderőtörvény nagyfontosságú kérdései nem maradhattak továbbra is rendezetlenül. Elhibázott dolog lett volna arra gondolni, hogy a honvédek ügyét palliativ eszközök igénybevételével rendezzék. Senkisem zárkózhatott el annak felismerése elől, hogy az elégedetlenség széles körökben egyre terjed,[1] a minek főoka éppen a honvédek helyzete volt, a kiknek fokozódó izgalma az Andrássy-kormányra nézve könnyen ölthetett fenyegető jelleget.[2] Legalább valami létminimumot kellett biztosítani az 1848/9-iki még életben levő harczosok részére, a kikkel Andrássy már mint volt honvéd-ezredes is rokonszenvezett és a kik joggal hivatkoztak arra, hogy a haza szent ügyeért vérüket ontották. Már abból az egyszerű okból meg kellett ezt tenni, hogy ne szolgáltassák ki őket lelkiismeretlen agitátorok bujtogatásainak. Az ókonzervativ Somssich Pál Andrássynak két eljárási módot ajánlott, hogy a honvédeket a kormány számára megnyerje. Mindenekelőtt meg kell győzni a magyarországi közvéleményt arról, hogy komoly akarata a királynak a honvédelmi rendszer életbeléptetése. Három magyar származású cs. kir. tábornokból és három volt honvédtábornokból (Perczel, Klapka, Vetter) bizottság alakítandó, melynek az lenne feladata, hogy e kérdéssel behatóan foglalkozzék. De mivel Somssich nézete szerint ennek az ügynek végleges rendezése esztendőkbe kerülne, azt aján-

[1] Somssich Pál «promemoriája» gróf Andrássy számára, Bécs, 1868 febr. 9. Gróf Andrássy-lvtár. «A ki egy kis figyelemmel kiséri Magyarország közéletét és nincs egyoldalú nézetektől elfogulva, lehetetlen, hogy ne lássa, miként hazánkban az izgatottság napról-napra növekedik, az indulatok fellobognak és ezeket mindenekelőtt minden áron le kell csillapítani, hogy időt nyerhessünk a bajnak gyökeres orvoslására.»

[2] U. o. «Veszélyes kitörésekkel csak a honvédek helyzete fenyeget.»

lotta — és ez volt a második mód — hogy azonnal létesítsenek 10 ezredet, a melyekbe honvédeket sorozzanak. Ezek az ezredek a közbiztonság szolgálatában az eddigi csendőröket és megyei pandurokat pótolnák. Minthogy az egykori nemesi fölkelés folytatásának volnának tekintendők, az ennek helyébe állítandó néphadsereg törzsét alkothatnák.[1] Andrássy egyáltalán nem volt elragadtatva ettől a tervtől, a melynek megvalósításához, mint Somssich mondja, csak erős és elszánt akarat kell.[2] «Ez a pro memoria — úgymond Andrássy egy széljegyzetben — bizonyság arra, hogy milyen nehéz volt az oly kérdés rendezése, melyet konzervativ politikusok ilyen módon akartak megoldani. Csupa félelemből a forradalomtól, megcsinálták volna a forradalmat».[3]

* * *

Ily értelemben nyilatkozott Andrássy, mert nagyon jól tudta, hogy szemben az önálló hadsereg követelésével, a melyet 1867 decz. 3-án Perczel hangoztatott, az ókonzervativ programmal nem lehet boldogulni. Semmi kétség, hogy ezzel a kivánsággal Perczel nem állott egymagában. Noha az 1867 : XII. t.-cz. 11. §-a a hadsereg egységét mondotta ki, nemcsak a baloldali képviselők soraiban, hanem állítólag a Deák-párt tagjai között is erős mozgalom volt észlelhető a hadsereg kettéválasztása érdekében. Az osztrák hadseregtől teljesen független magyar hadseregnek saját nemzeti lobogói volnának, a tisztek veres-fehér-zöld jelvényt viselnének és a szolgálati nyelv a magyar lenne.[4] E követelés hirdetői az 1867 :

[1] Somssich emlékirata, Bécs, 1868 febr. 9. Gróf Andrássy-lvtár.

[2] U. o.

[3] Andrássy sajátkezű megjegyzése Somssich «promemoriá»-ján. Gróf Andrássy-lvtár.

[4] Gróf Beck táborszernagy közlése, a ki akkor — mint ezredes — I. Ferencz József császár és király katonai kabinetirodájának főnöke volt.

XII. t.-cz. 11. §-ának illető passzusát, mely szerint a magyar hadsereg az összes hadsereg kiegészítő része, úgy magyarázták, hogy Magyarországnak az önálló hadsereghez joga van.[1] Andrássy ily körülmények között nagyon nehéz helyzetben volt. Érezte, hogy daczára a 11. §. rendelkezésének «az egész hadseregnek és így a magyar hadseregnek is egységes vezérletéről, vezényletéről és belszervezetéről,» Perczel interpelláczióját mereven nem utasíthatja vissza. Ezzel azt, a mi mellett állást akart foglalni, csak elrontotta volna. Tehát csupán annak a kijelentésére szorítkozott, hogy az osztrák kormánynyal egyetértve és a katonai szakismereteik révén véleményadásra hivatott képviselők meghallgatása után, a véderő újjáalakításáról mielőbb törvényjavaslatot fog a képviselőház elé terjeszteni.[2] Ez a válasz, melylyel mindenesetre csak időt igyekezett nyerni, nem mentette meg a gyanúsítástól, hogy azért beszélt így, hogy az udvarnak kedvét keresse. Mások megint azt állították, hogy ámítja és rászedi az uralkodót. Sőt olyan messzire mentek, hogy megvádolták, hogy az egész Perczel-féle interpelláczió kicsinált dolog volt kettőjük között, a király megfélemlítése czéljából.[3] Andrássy sokkal nyiltabb, öntudatosabb ellem volt, hogysem ilyen csekély eszközök segítségével törekedett volna a koronát befolyásolni. A Felség iránti hűségben nem volt párja a monarchiában[4] és mindig szerette, a mennyire tehette, a nemzet kivánságait a király szándékaival összeegyeztetni. Ha pedig ezeket nem tudta volna összhangba hozni Magyarország nemzeti lét-

[1] Perczel interpellácziója Lederernél I. 263. — Jelentés Pestről, bemutatva 1867 nov. 29.

[2] Lederer, I. 263—264.

[3] Pesti jelentés, bem. 1867 decz. 20.

[4] Pesti jelentés, bem. 1868 jan. 30. Andrássy olyan híve a császárnak, mint talán senki más az egész birodalomban.

érdekeivel, bizonyára semmiféle földi hatalom rá nem bírhatta volna, hogy nézeteit a korona előtt elhallgassa. Az uralkodót eddigelé mindig olyan miniszterek környezték, a kik a trón előtt sohasem mertek kellemetlen igazságokat tartózkodás nélkül elmondani, most egészen új dolog volt reá nézve az olyan tanácsadó, a ki, mitsem törődve állásával, a fejedelmi kegynél többre becsülte az állam jóllétét. A királyra, ki maga is a nyiltság és lovagiasság mintaképe volt, nagy vonzóerőt gyakorolt ez szokatlan jelenség. Andrássynak államférfiúi itélőképességgel párosult egyenes lénye hamar megnyerte az uralkodó bizalmát. Az sem kerülhette el a Felség figyelmét, hogy a gróf személyében milyen áldozatkész hűségű, loyális miniszterrel rendelkezik. Tudta jól, hogy ennek az okos férfiúnak a tanácsához sohasem appellálhat hiába. El se képzelhető ideálisabb viszony, mint a milyen idővel I. Ferencz József és gróf Andrássy között kialakult. És ennek alapja nem volt egyéb, mint a legteljesebb kölcsönös őszinteség az érintkezésben, a melynek folyamán az uralkodó a minisztert, ez pedig a fejedelmet becsülni és tisztelni tanulta. Semmisem jellemzőbb e tekintetben, mint hogy egyszer a király, a túláradó bizalom valamely órájában, azt mondá Andrássynak, hogy neki olyan miniszterre van szüksége, a ki önálló eszmékkel és önbizalommal rendelkezik, a mit Andrássy egyéniségében különösen becsül, a minek keresésében azonban eddig nem mindig volt szerencséje.[1] Tényleg nem volt arra eset, hogy Ferencz Józsefnek valaha meg kellett volna bánnia, hogy megfogadta Andrássy tanácsait, a kiről tudta, hogy legfőbb czélja az, hogy összeegyeztesse a dinasztia s a nagyhatalmi állás érdekeit Ausztria és Magyarország érdekeivel.

[1] Gróf Stollberg Bismarckhoz, 1878 márcz. 1.

Most is, mikor a legfontosabb kérdések egyikének, a véderő kérdésének rendezéséről volt szó. tapasztalhatta a korona, hogy a magyar miniszterelnök eljárását nem jelszavak, hanem kizárólag a monarchia valódi életérdekei irányítják. Andrássy eléggé ismerte a király nézeteit. Az 1867 : XII. t.-cz. 11. §-ára támaszkodva, az uralkodó el volt határozva, hogy katonai felségjogait csorbítatlanul fenn fogja tartani. Hiszen éppen abban az időben mondotta Grivičić táborkari ezredesnek, hogy, Magyarországgal szemben oly messzire ment az engedményekben, a mennyire csak elmehetett; de a hadsereg egységét nem engedi megbolygattatni.[1] Ezzel a felfogással Andrássynak, a ki közreműködött az 1867 : XII. t.-cz. megalkotásában, feltétlenül számolnia kellett a véderő-törvény előterjesztésénél.

A hadsereg állandó és évenkénti egyforma kiegészítésének szempontjából — hogy az sem véletlentől, sem önkénytől ne függjön — halaszthatatlan szükség követelte a monarchia két államának törvényhozásaitól az új véderő-törvény megalkotását. Minthogy az 1868 decz. 28-án kibocsátott véderő-rendelet a Magyarországgal 1867 nov. 10-én létrejött megegyezés következtében visszavonatott és az 1858 szept. 29-iki régi törvény megint életbelépett, e sok tekintetben tarthatatlan helyzet rendezésének végre is meg kellett történnie. Erre vonatkozólag a mértékadó személyiségek között nem volt nézetkülönbség. Az új törvény érdekében első sorban báró John[2] hadügyminiszter szállott síkra, valamint Albrecht főherczeg «Wie soll Österreichs Heer organisiert sein?» czímű névtelen röpiratában.[3] Nem kevésbbé érdeklődött az ügy iránt maga az uralkodó, a ki így szólt Gelich-hez, a magyar

[1] Pesti jelentés, bem. 1867 decz. 20.

[2] John fölterjesztése, 1866 decz. 26. Közreadva a «Wiener Zeitung» decz. 31. számában.

[3] Bécs, 1868.

honvédelmi minisztérium osztálytanácsosához: «Készen van az Ön munkálata? Legfőbb ideje, hogy a véderő kérdése napirendre kerüljön».[1] Klapka tábornok is ezt írta akkor Andrássynak: «A véderő kérdésének megoldása Magyarországon elutasíthatatlan sürgős szükségletté vált. Helyes eldöntésétől függ a tartós, bizalomteljes egyetértés a korona és a nép között».[2] Nem volt többé türhető, hogy a szükséges ujonczjutalék megállapítása a hadügyminiszter és a honvédelmi minisztérium mindenkori vezetője közt végbemenő tárgyalásoknak többé vagy kevésbbé kedvező eredményétől legyen függővé téve. Ez csak kellemetlen túlságokra vezetett. Igy például John hadügyminiszter, a ki Andrássyhoz már 1867 jún. 30-án elküldötte alkotmányos elintézés végett a véderő-javaslatot,[3] az 1868. évre Magyarországtól 46,000 ujonczot kért. Andrássy az országgyűlésen csak 38,000-nek a megszavazását akarta javaslatba hozni. John majd elkoptatta a lábait a futkározásban, hogy magyar kollégáját rábirja a jutalék fölemelésére. Felolvasta Andrássynak a fölterjesztést, melyet az uralkodóhoz készült intézni. Ebben arra az esetre, ha a bécsi Reichsrat is követné Magyarország példáját, Andrássyt teszi felelőssé a hadsereg gyöngítéseért. A magyar miniszterelnök, a kinek — bár alaptalanul — nem volt valami különösen kitünő véleménye Johnról és őt majd strázsamesternek, majd káplárnak nevezte, azt felelte a hadügyminiszternek, hogy csak tessék vádiratával az uralkodóhoz menni és ha kedve telik benne, ám ingerelje ellene a mennyire csak tudja Albrecht főherczeget. Ő neki, Andrássynak, nincs kedve ahhoz, hogy néhány ezer ujonczért rendkívüli fontos politikai

1 Pesti jelentés, bem. 1867 decz. 20.

2 Klapka Andrássyhoz, Pest, 1867 nov. 28. Gróf Andrássy-lvtár.

3 John Andrássyhoz, Bécs, 1867 júl. 17. A magyar kir. miniszterelnökség iratt.

szempontokat feláldozzon. A király, a ki előtt Andrássy kifejtette a maga indítékait, John ellenére a 38,000 ujoncz követelése mellett döntött.[1] Hogy mennyire igaza volt a miniszterelnöknek, a mikor ellenezte John kivánságát, azt bebizonyította a vármegyék magatartása. Ezek az új véderő-törvény szentesítése előtt egyátalán tudni sem akartak ujonczozásról. Még Gömör vármegye is, a melynek főispánja a miniszterelnök testvére, gróf Andrássy Manó volt, tiltakozott az ujonczozás ellen.[2]

Időközben a katonai kabinetiroda főnöke, Beck ezredes, átadta a császárnak azt az általa fogalmazott emlékiratot, a melyben állást foglalt a hadsereg kettéosztásának akkor még mindig napirenden levő sürgetése ellen. Abból a szempontból indult ki, hogy «minden államférfiúnak és helyes ítéletű jó hazafinak», a kit nem tesz elfogulttá a partikularizmus és a nemzetiségi vágy kicsinyes szelleme, be kell látnia, hogy egyenesen a monarchiának belülről és kívülről fenyegetett exisztencziája követeli az iskolázott, nagyszámú, *egységes* hadsereg fenntartását. A kettéosztás követelésének kielégítésével — úgymond Beck — nemzeti hadsereget hoznak létre, a milyent a legrövidebb idő alatt Csehország, Galiczia, Horvátország is követelni fog és a melyet, ha következetesek akarnak maradni, ezeknek az országoknak is meg kell adni. A hadsereg egységes fölfegyverzése és fölszerelése nem volna többé fenntartható. A két hadügyminiszternek még legbarátságosabb előzékenysége sem tudná kiegyenlíteni az ellentéteket, a melyek nemsokára felszínre kerülnének. A hadsereg, belevonva a magánéletbe, nem tarthatná többé vissza magát a politikai nézetnyilvánításoktól és ennek folytán megszűnnék a trón és a monarchia támasztéka lenni, sőt ellen-

[1] Pesti jelentés, bem. 1867 nov. 29.
[2] Pesti jelentés, bem. 1867 decz. 20.

kezőleg a szenvedélyek játszólabdájává válnék. Melyik miniszterium tudna kezeskedni arról — kérdi a katonai kabinetiroda főnöke — hogy a magyar országgyűlésen a mai mérsékelt többség megtartja uralmát és már a legközelebbi választáson nem a szélső baloldal jut hatalomra, mely aztán a legszélsőbb követelésekkel állana elő? Beck az általános politikai helyzetet is felhozta annak bizonyítására, hogy mennyire szükséges az egységes hadsereg fenntartása. «Abban a pillanatban — úgymond — a mikor horvátok, románok, szerbek kényszeríttetnének, hogy Magyarországtól katonai törvényeket és nyelvet fogadjanak el, mindnyájan inkább felújítanák a régi faji harczot, mintsem hogy alávessék magukat. Nincsenek többé egymagukra, mint 1848-ban, hanem a jól fölfegyverzett Szerbiára — Oroszország arzenáljára — és a harczias hajlamú román fejedelemségre támaszkodnak; maga Oroszország pedig csak az Alsó-Dunánál elhangzó első lövésre vár, hogy az összes szláv nemzetekkel szövetkezve megrohanja Ausztriát és megkezdje a keleti kérdés megoldása érdekében vivandó nagy háborút.» Beck ezredes azt hiszi, hogy mindezzel szemben föl kell emelnie intő szavát. «Minden rázkódtatás, — mondja az emlékirat — a mely Ausztriát éri, visszahull Magyarországra és ez azon a napon összeomlana, a melyen fölhangzanék a monarchia temetési éneke». Nézete szerint a magyaroknak, a helyett, hogy teljesíthetetlen kivánságokkal mindegyre új zavarokat támasztanak, inkább segédkezniök kellene ama neheztelés eloszlatásában, a melyet különválásuk a monarchia többi nemzetiségeinél keltett. «Kivált a honvédek — így végzi Beck — a kik csak nemrég, ünnepélyes alkalomból, az egész világ szeme előtt a császári kegy kétségtelen jeleiben részesültek, tegyék le bizalommal sorsukat uralkodójuk kezébe és újolag fogadott hűségüket bizonyítsák be azáltal, hogy egyesülnek a kormánynyal

abban a törekvésben, hogy Ausztria nagygyá és erőssé tétessék és olyan helyzetbe jusson, hogy fölvehesse a harczot, a melyet a gyönyörű országaira vágyakozó ellenfelei előkészítenek.»[1]

A katonai kabinetiroda főnökének emlékiratát a király átadta Andrássy grófnak. Beck erősen hitte, hogy irata közrehatott abban, hogy «ezt az — a mint a miniszterelnökről nyilatkozik — eszes és az összmonarchia nagyhatalmi állása iránt fogékony államférfiút» legalább részben megnyerje a maga nézeteinek. A mi mindjárt mutatkozott is ama megbeszélés alkalmával, a melyet Beck Andrássyval Budán folytatott és a melynél — nem tudjuk, hogy milyen okból — a miniszterelnök tanújaként báró Majthényi, a katonai kabinetirodai főnök tanújaként pedig gróf Bellegarde főhadsegéd szerepelt. E találkozásnál Andrássy, kárpótlásul a magyar hadseregért, egész kategorikusan honvédsereg fölállítását követelte. Tehát választani kellett a hadsereg kettéosztása és olyan egysége között, hogy honvédcsapatokból egy második vonal képeztessék. Beck ezredes a nézete szerinti kisebbik rosszat választotta, hogy az egységet megmentse. De mivel Magyarország számára nem akarta meghagyni a külön nemzeti hadsereg privilegiumát, a mellett érvelt, hogy «k. k. Landwehr» néven Ausztriában is léptessenek életbe a honvédekéhez hasonló sereget.[2]

Csakhogy nagy kérdés volt, hogy a fennforgó fontos ügyben milyen álláspontot fog elfoglalni az a bizottság, melyet a császár a legelőkelőbb tábornokok sorából a végből hivott össze, hogy véleményt mondjon báró John altábornagy, hadügyminiszter véderőtörvényjavaslatáról. A nélkül, hogy ismerték volna az Andrássy és Beck között

[1] Beck emlékirata, Buda, 1867 nov. 27. Kiadatlan.
[2] Gróf Beck táborszernagy közlései nyomán.

történt megegyezést,[1] kellett volna nyilatkozniok a hadsereg vezéreinek az újjászervezés alapelveiről. Az úgynevezett «tábornoki bizottság» (Generalskommission) eszméje Grivičić György ezredestől eredt. John őt Pestre küldötte, hogy Andrássyval és Gelich osztálytanácsossal tárgyaljon a véderőtörvényről. A magyar javaslat egyes pontjait teljesen elfogadhatatlanoknak mondotta, de a visszautasítás felelősségét egymagában nem akarta vállalni. Ezért inditványozta a «tábornoki bizottság» összehívását. John lemondása miatt (1868 jan. 18.) a vezérek tanácskozása halasztást szenvedett. A hadügyminisztert többféle körülmény késztette arra, hogy elbocsáttatását kérje. Mindenekelőtt annak a felismerése, hogy a magyar ellentállás lehetetlenné teszi terveinek keresztülvitelét. Épp úgy bántotta az aggodalom, hogy nem eléggé gyakorlott parlamenti szónok ahhoz, hogy a nemsokára összeülő delegácziókban a hadi költségvetést fenyegető törléseket megakadályozni képes legyen. Nem kevésbbé hatottak John elhatározására azok a differencziák, melyek közte és Albrecht főherczeg, valamint Andrássy között támadtak.[2]

A fontolgató természetű báró Johnt, a ki azt mondotta volt, hogy: «a hadsereg leghathatósabb fegyvere a szellem», — a hadügyminiszteri állásban báró Kuhn követte, a kinek neve az 1868-iki véderőtörvénynyel a legszorosabban összefügg. Első babérait 1848/9-ben az olaszországi harczmezőkön aratván, 1866-ban Dél-Tirol védelmével az «alpesi hadviselés» mesterének hírnevét szerezte meg. Igazi «hadfi» (Soldatenkind) volt, a Radetzki isko-

[1] Lásd Horst megjegyzését Friedjungnál: «Julius Freiherr von Horst», 46.

[2] Pesti jelentések, bem. 1868 jan. 30. és febr. 10-én. John lemondásának okáról lásd a «Presse» 1868 jan. 21-iki számának, a mint látszik, sugalmazott czikkét.

lájából. A csapatszolgálatban elhanyagolt nevelését utólagos önképzés útján igyekezett kiegészíteni, a miért őt gróf Schweinitz bécsi porosz követ szellemes autodidaktá-nak nevezte.[1] A porosz követ veszedelmes dolognak mondotta, hogy a hadsereget olyan emberre bízták, a ki a kellő iskolázottság hiányában mindenféle elméleteknek hódol, nézeteit a fizikára és lélektanra alapítja és mintaképeit az északamerikai háborúból veszi.[2] De a kemény szellemi fegyelemben felnőtt porosz tábornok tartotta légyen bár Kuhn minisztert akármilyen veszedelmes műkedvelőnek a hadi dolgokban, annyi bizonyos, hogy a reábízott hivatalba olyan egyéni tulajdonságot vitt, a mely abban az időben nagyon sokat jelentett. Le tudta győzni a modern eszmék iránt táplált ellenszenvét,[3] a haladás barátja lett[4] és képes volt fogékonynyá válni nevezetes újítások iránt, a melyekre akkor, az osztrák hadsereg elavult hagyományaival szemben, feltétlenül szükség volt. A ki tudott bánni vele, még olyan reformokra is rávehette, a melyek keresztezték az ő szándékait. Kezdetben tökéletesen közömbös volt reá nézve, hogy miképpen hozzák össze a haderőt, vajon az általános védkötelezettség segélyével-e, vagy az eddig szokásos ujonczozási mód szerint?[5] Ő csak azt kivánta, hogy derék, ügyes, harczképes hadsereg álljon a rendelkezésére. Lassanként azonban magáévá tette az általános védkötelezettség elvét, a pénzen való megváltás kizárásával, a mit eleinte fenntartandónak vélt. Persze, nem volt könnyű dolog ezt a tábornokot a helyi iránynyal megbarátkoztatni. Kuhn táborszernagynál házsártosabb mi-

[1] Schweinitz Bismarckhoz, Bécs, 1870 május 2.
[2] U. o.
[3] «Erinnerungen des Ludwig Ritter von Przibram», 1909. 222. o.
[4] Auspitz, «Aus bewegter Zeit», 130.
[5] Przibram, a. a. O. 222.

niszter még talán sohasem volt. Szerette adni az összeférhetetlen embert, nehogy valamiképpen érzelmek rabjának tartsák. Kevésszavú, darabos beszédmodorhoz szoktatta magát,[1] a mely idegenekre, a kiknek nem volt módjukban bepillantani lelki életébe, azt a hatást tette, hogy mértéktelenül brutális, valósággal harapós emberrel van dolguk. A kik azonban közelebbről ismerték, nagyon jól tudták, hogy e nyers külső alatt jóindulatú, nemes szív dobog és hogy még akkor sem érzett gyűlöletet vagy bosszúvágyat, a mikor ránczokba szedte homlokát és dühösen forgatta nagy fekete szemeit.[2] Nem nyers, nem durva volt, hanem temperamentumos ember, a ki semmiféle melléktekintetet nem ismert s a ki leginkább azt szerette volna, ha minden dolognak, sok teketória nélkül, rövid úton elvethetné a gondját. Kuhn saját egyéni mivoltának értékes kiegészítőjét találta meg legelőkelőbb munkatársában, Horst Gyula alezredesben, a hadügyminiszterium II. ügyosztályának (hadseregszervezet) vezetőjében. Hogyha a hadügyminiszter szenvedélyes féktelensége megriasztotta az embereket, Horst meghódította őket egyenes nyiltságával, a mely sohasem sértett és bizonyos jovialitással, mely a vele való érintkezést kellemessé tette. Mindazt, a mit kitünő megfigyelő képessége és egészséges ítélete által támogatva, nehéz, komoly munka közben helyesnek ismert föl, tartózkodás nélkül, friss, férfias bátorsággal vallotta meggyőződésének.[3] A véderőtörvényre vonatkozó nézeteiert nem egyszer kemény harczot kellett megvívnia Deákkal és Andrássyval. Jellemző Horst egyéniségére nézve, hogy egy heves vita után, a melyben ugyancsak megostromolták

[1] Przibram, a. a. O. 222.

[2] Auspitz, a. a. O. 130.

[3] Przibram, Erinnerungen, 1909. és Friedjung: Julius Freiherr von Horst, Bécs, 1906.

egymást, Deák az alezredest állítólag szivélyesen megölelte és homlokon csókolta.[1] Kuhn és Horst a «tábornoki bizottság»-ban az egységes hadsereg korlátlan fenntartása mellett foglaltak állást. Az itt lefolyt viták épp olyan jellemző, mint világos képet adnak a hangulatokról és nézetekről, a melyek akkor a legégetőbb és legfontosabb napikérdésről a legelőkelőbb katonai körökben uralkodtak. A bizottságnak az volt hivatása, hogy alapot teremtsen a legfelsőbb hadúr elhatározásainak. Feladata volt előkészíteni a döntést a hadsereg egysége vagy kettéosztása fölött. Szavának továbbá mértékadónak kellett lennie arra nézve, hogy Ausztriában és Magyarországon — Andrássy és Beck ezredes megegyezése értelmében — felállíttassanak-e a honvédségek, vagy pedig a tartalékosoknak a Horst-féle javaslatban ajánlott rendszerét fogadják el. «Emlékirat a véderő-törvényjavaslatról» czímű munkálatában Horst így nyilatkozik: A Landwehr (honvédség), nemzeti csapatokból állván, kiegészítő része a hadseregnek; stratégiai tartaléka a rendes hadseregnek az összmonarchia védelmében; ennélfogva benső kapcsolatban van a rendes hadsereggel és felállítása által az adózók béke idején mentől kisebb mértékben volnának megterhelendők, magukat a honvédeket (Landwehrmänner) pedig polgári foglalkozásukban mentől ritkábban kellene megzavarni.» Véleménye szerint a honvédségnek a rendes hadseregből kellene kialakulnia. «Meg kell tartania — mondja Horst — közeli rokonságát a rendes hadsereghez, valamint hogy az utóbbinak a honvédekben régi fegyvertársait — mintegy elődjeit — kell tisztelnie, a kik már igényt szereztek bizonyos kíméletre, de a kiknek hathatós támogatására veszély esetében a hadsereg teljes biztos-

[1] Báró Horst Julia levélbeli közlése, a kinek ezt a jelenetet maga édes atyja beszélte el.

sággal számíthat. Tehát a rendes hadsereggel való szoros kapcsolat — így folytatja Horst — lélektani szükségesség, hogyha a haderő e két részének eredményes együttműködését biztosítani akarják; és hogy háborúban az ilyen együttműködés feltétlenül szükséges tényező, az bizonyára minden kétségen felül áll.» Horst minden erejével síkra szállott a hadsereg közösségének feltétlen megőrzése érdekében és ellenezte az oly intézmények — nemzeti honvédségek — létesítését, a melyek alkalmasak «megzavarni a nép öntudatát, a melyre pedig elsősorban kell alapítani az eredményes *közös* védelem lehetőségét.» «Hiszen a két államfél alkotmánya — hangsúlyozza Horst a legnyomatékosabban — és az összmonarchiáé (a kiegyezési törvények), a melyek mindenikében meg vannak adva a pénz- és ujonczmegszavazás jogai, valamint a szigorú miniszteri felelősség, elegendő biztosítékot nyújthatnak, hogy az egységes hadsereget egyedül és kizárólag közös érdekben és a közös biztonság megoltalmazására lehet felhasználni.» [1] Az itt érintett kérdések fölött heves harcz tört ki a «tábornoki bizottság»-ban. Számos tagja teljességgel semmit sem akart tudni a magyarok iránt való engedékenységről. De mindnyájan megegyeztek abban, hogy határozottan állást foglalnak a hadsereg egységének érinthetetlen fenntartása mellett.

A «tábornoki bizottság» 1868 jan. 29-én kezdette meg tanácskozásait, Kuhn hadügyminiszter elnöklete alatt.[2]

[1] A «Denkschrift» megjelent a «Der Kamerad» czímű katonai folyóiratban, 1868 jún. 9-én, de nem Horst neve alatt, hanem mint Kuhn hadügyminiszter irata.

[2] Kuhn hadügyminiszteren kívül a bizottság tagjai voltak a következő altábornagyok: lovag Schmerling József, báró Ramming Vilmos, gróf Bigot de St. Quentin Károly, báró Maroičić József, báró Gablenz Lajos, Hartung Ernő, gróf Festetics Tasziló, báró Rossbacher Rudolf, báró Philippovich József, gróf Edelsheim-Gyula Lipót, Mörnig Károly; vezérőrnagyok: Gallina József és Grivičić György; Früh Ágoston tábornok-

Öt kérdést terjesztettek elébe, melyek közül az első arra vonatkozott, hogy a monarchia nagyhatalmi állásának védelmére milyen létszámú hadseregre van szükség. Ezzel a kérdéssel hamar végeztek. Rövid tanácskozás után a jelenvolt tábornokok megegyeztek főnökükkel abban, hogy 800,000 főnyi hadsereg kell, oly szám, a mely más nagy államok véderőreformjain alapult. Ezenkívül még taktikailag tagozott és iskolázott csapatokból 200,000-nyi tartalékot követeltek. A legfontosabb a második kérdés volt, a melynek elintézése a legszorosabb kapcsolatban állott a magyar kivánságokkal. A hadsereg belső tagozásáról (sorhad, tartalék és honvédség, illetve tengeri haderő) volt itt szó. Ennél a kérdésnél azonnal megbeszélés tárgyává tették a Magyarországon napirenden levő és kivált a «Honvéd» czímű lap által folytatott agitácziót, mely a hadsereg egysége ellen irányult és új táplálékot nyert az 1867 : XII. t.-cz.-nek a katonai ügyekre vonatkozó nem egészen világos fogalmazásában.[1] A katonai köröknek nem szolgált valami nagy épülésére, hogy Andrássy, mint a honvédelmi miniszterium vezetője, a létesítendő honvédségre is irányadó befolyást akar gyakorolni. A magyar miniszterelnöknek erre vonatkozó érvei vajmi kevés rokonszenvnek örvendhettek a legfőbb katonai méltóságoknál. Nem akarták elismerni, hogy Andrássy, a mint állította, magyarországi esetleges nyugtalanságokat csak hazai honvédcsapatokkal tudna eloszlatni és erre a czélra lajthántúli katonákat sohasem használhatna föl, mert különben azonnal megbuknék. Aggasztónak tartották, hogy a honvédelmi miniszteriumot vezető magyar miniszterelnöknek éppen, *az ő* parancsainak engedelmeskedő sere-

hadbiztos (General-Kriegskommissär) ; ezredesek : gróf Bylandt-Rheidt Arthur és Reitz Lajos ; mint jegyzőkönyvvezető Horst Gyula őrnagy szerepelt.

[1] Magának Andrássynak is ez volt a nézete.

get adjanak a keze alá. Ezért a külön magyar honvédség felállítása heves ellenzésre talált. Akadtak ugyan, a kik mondották, hogy a népek megelégedettsége alkotja a harczi lelkesedés és áldozatkészség alapját és így bizonyos józan határok között és a hadsereg egységének megóvásával, Magyarország követeléseinek is eleget kell tenni. Azt is felhozták, hogy Andrássy terveinek veszélytelen voltáról kezeskedik az ő loyális, becsületes egyéni jelleme is. De mindez nem némította el azokat a tábornokokat, a kik a honvédelmi minisztertől függő magyar honvédségben egyenesen a legveszedelmesebb fegyvert látták a monarchia fennállása ellen. Úgy vélekedtek, hogy a honvédségnek magyar felfogás szerinti létesítése kifejezetten *nemzeti* csapattestek alakítását vonná maga után. És ha csak azért kívánják az osztrák féltől a magyar baloldal kielégítését, hogy az Andrássy-kormány bukása megakadályoztassék, az ilyesmi végeredményében «Ausztria pannonizálására» vezetne és «fájdalomkiáltást» váltana ki a monarchia nyugati feléből. Talán mégsem az ő feladatuk — hangoztatták ezek a tábornokok — meggátolni, hogy Tisza és Ghyczy, a magyar baloldal vezérei, miniszterek legyenek. Olyan jobboldali kabinet — mondották — a mely a baloldal kielégítésének veszedelmes kisérletéhez kénytelen folyamodni, hogy fenntarthassa magát, egyátalán nem érdemli meg a támogatást. Egészen jó volna, ha az ellenzék kénytelen volna föllebbenteni álarczát, hadd mutassa meg, hogy voltaképpen mi a czélja törekvéseinek. Nemsokára meggyőződnének, hogy bizonyos dolgokat mégis csak lehetetlen elérni. «Legparányibb kétségem sincs — mondotta a bizottság egyik tagja — gróf Andrássy becsületességében, igéreteinek őszinteségében; mindazonáltal bátorkodom arra emlékeztetni, hogy a porosz király is Gasteinban a legbékésebb biztosítékokat adta és végül mégis háborút viselt

Ausztriával.» Semmi kautéla, klauzula és más óvintézkedés, a melylyel a kivánt engedményeket körül akarták venni, nem birhatták rá ezt a tábornokot és a nézetében osztozkodó társait, hogy ehhez a «tövises sündisznó»-hoz («stacheliger Igel»), a mint magát kifejezte, hozzányúljanak. A mig e fejtegetésekkel szemben az egyik tábornok arra utalt, hogy az engedmények megtagadása esetében Magyarország nemzeti őrsereg felállítására gondolhat, a mit sokkal veszedelmesebbnek tart, mint a honvédség megadását, — addig egy másik katonai méltóság ellenkező véleményen volt. A bizottság néhány tagja hajlandónak mutatkozott Magyarországnak a tiroli fölkelő sereg mintájára szabott organizácziót engedélyezni, a milyent Ausztria is kivánt a maga részére. Viszont több tábornok arra figyelmeztetett, hogy óvakodni kell a túlerős ellenkezéstől a magyar igényekkel szemben és nyiltan megmondották, hogy ezeket a dolgokat nem csupán a «szürke kabát» (a tábornoki kabát színe) álláspontjából kell mérlegelni, hanem államférfiúi szemmel is. «Szerencsétlenség, és az is marad — így nyilatkozott a mérsékelt párthoz tartozó egyik altábornagy — de a honvédség kérdését nem lehet többé megkerülni; azonban kétségkívül helyesebb az, hogy a hadsereg ragadja magához a honvédeket, vonja őket a zászlóeskü, a katonai fegyelem és szigorú rendelkezései alá, ekként ártalmatlanná téve az intézményt, mintsem a honvédek, elkeserítve a visszautasítás által, nemcsak parallel-hadsereget, hanem egyenesen *ellenséges* honvédhadsereget hozzanak létre.» «Ő Felsége — ezzel végezte az altábornagy — már kinevezett a korona tanácsosainak olyan férfiakat, a kik honvédek voltak és mint ilyenek elitéltettek. Csak nem akarhat az ember császárabb lenni magánál a császárnál.» Hosszú vitatkozások után a «tábornoki bizottság» többsége azt a véleményt nyilvánította, hogy mereven katonás szer-

vezetű honvédség állíttassék, mely a közös hadseregnek ama katonáiból alakul, a kik tartalékos kötelmüknek eleget tettek. Ez a többség a mellett foglalt állást, hogy a magyar és az osztrák honvédelmi miniszteriumoknak csak korlátolt befolyás adassék. Csupán az élelmezés, elszállásolás és adjusztálás tenné feladatukat. Még béke idején sem akarták megengedni részükre a honvédség felhasználását. Belső nyugtalanságok esetében a honvédelmi miniszternek a hadügyminiszterhez kellett volna fordulnia, kikérnie hozzájárulását a behíváshoz, melyet ez a császártól nyerendő parancs alapján adna meg. A nemzeti jellegű adjusztálás ellen nem tettek kifogást. De a vezényletnek és a zászlóknak nem szabad különbözniök a közös hadsereg vezényletétől és zászlaitól. A lehető leghatározottabban kimondották, hogy a honvédségnek mindig a közös hadügyminiszter parancsa alatt kell állania. Mert — így érveltek — hogyha a hadseregnek kiegészítő része, bárminek hívják is, a magyar honvédelmi miniszter parancsnoksága alá kerül, ezzel el van vetve a magyar nemzeti hadsereg csírája. Ezt pedig mindenáron meg kell akadályozni, mert a hadsereg egysége az összmonarchia utolsó oszlopa.[1]

Előrelátható volt, hogy Andrássy nem lesz megelégedve a tábornokok tanácskozásainak eredményével és ez ellen a legerélyesebben állást fog foglalni. A megegyezés érdekében, a mint kitünt, nem fujdogáltak kedvező szelek. A szélsőbal intenziv tevékenységet fejtett ki a hadsereg egysége ellen. Még Deákpártiak is azt hangoztatták, hogy a véderő kérdésében a követeléseket meglehetősen magasra kell fokozni.[2] A másik oldalon pedig

[1] A «tábornoki bizottság»-ban kifejezésre jutott hangulat fennebbi ismertetése tökéletesen megbizható, eddig még nyomtatásban meg nem jelent közléseken alapszik.

[2] Pesti jelentés, bem. 1868 márcz. 11.

oly dolgok fordultak elő, a melyek szintén nem voltak alkalmasak a békés szellemnek elősegítésére. Gróf Neipperg, a pozsonyi parancsnok, az ottani honvédegylet báljára szóló meghivást a maga és a tisztikar nevében azzal az indokolással utasította vissza, hogy a honvédegyletek ellenséges érzülettel viseltetnek a hadsereg iránt.[1] A honvédek iránt akkora volt az ellenszenv, hogy híre kelt, hogy Albrecht főherczeg az éppen Pesten időző uralkodóhoz akar utazni és őt erélyes kijelentésre rábírni a hadsereg egysége mellett.[2] A mely kijelentés aztán nem a legfelsőbb hadúrtól jött, hanem azokból a körökből, a hol az új viszonyokkal még mindig nem tudtak megbarátkozni. Ez a támadás, a mely az egység érdekében történt, könnyen válhatott volna nagyon veszélyessé éppen annak fentartására és általában az egész véderő-törvényre nézve. A mértékadó katonai körök el voltak keseredve a miatt, hogy Ivánka Imre képviselő, a ki régebben császári tiszt volt és most honvédezredesi rangot viselt, az akkor Bécsben ülésező első magyar delegáczió egyik ülésében éles támadásokat intézett a hadsereg ellen, azt mondván, hogy egysége csak a papiroson van meg. Nem akarták, hogy ez rajtuk száradjon. Midőn márczius 11-én, Andrássynak és Liliensteini Falke udvari tanácsosnak, a minisztérium előadójának a külügyi politikáról tartott beszédei után az ülést éppen be akarták zárni, az utolsó perczben még szólásra jelentkezett Grivičić György tábornok.[3] Járatos lévén a magyar nyelvben, őt rendelte ki Kuhn táborszernagy tolmácsnak a magyar delegáczióba. A tehetségesebb tábornokok közé tartozó Grivičić felfogásában nemrég nevezetes változás ment végbe. John

[1] Werther, 1868 febr. 19.

[2] Pesti jelentés, bem. 1868 márcz. 16.

[3] Grivičićről, a ki életének pisztolylövéssel vetett véget, lásd a «Neue Militär-Zeitung» 1870 szept 7. és 1871 nov. 1. és 11. számait.

képviselőjeként az Andrássyval folytatott tárgyalásokban, nagy mérsékletet tanúsított. Még a «tábornoki bizottság»-ban is kezdetben békülékeny szellemben működött és messziremenő engedmények megadását ajánlotta. De néhány intranzigens tábornok nyilatkozata olyan mély hatást tett reá, hogy abbahagyta addigi álláspontját és kijelentette, hogy most már — legyen, a mi lesz — az egység elvéhez való legszigorúbb ragaszkodás mellett fog szavazni.[1] Őt, minthogy erre éppen hangolva volt, szemelték ki most arra, hogy minden elfogadható indíték nélkül az új rendszer ellen megereszszen egy filippikát. A következőket mondotta: Igaz, hogy a hadsereg két izben szerencsétlenül járt, de a főhibás ebben a belső politika. A reformok sürgetése jogosult, de ennek határának is kell lennie. Ezen határ pedig a maga hadsereg és egysége. «A hadügyminiszter úr — így szólott — nyiltan és komolyan kinyilatkoztatja, hogy a hadsereg ezen egységét sohasem áldozhatja föl, hogy a hadsereg kettészakításához segédkezet sohasem nyujthat, hogy abba soha bele nem egyezhetik» (folytonos élénk nyugtalanság). «A közös fejedelem és közös hazánk boldogságát kívánván — így folytatta nyomatékos hangsúlyozással — minden cs. kir. katona életre, halálra szereti az *osztrák császárt* és *osztrák birodalmat*, mert meg van győződve, hogy ez által az egész monarchia mindkét felének, minden országának és minden tartományának boldogságát a legjobban mozdítja elő.» «A hadsereg — így folytatta — tisztel minden jogot, de a cs. kir. hadsereg is azt kívánja, hogy ne sértessenek az ő katonai érzelmei se (nyugtalanság); a hadsereg sajnálja a honvédtiszteket, a kik az 1848-iki mozgalomnak áldozatul estek; az egység az egyetlen védbástya hasonló események ismétlődése ellen. Ausztria

[1] Eddig nem közölt följegyzés alapján.

nélkül — mondá tovább — nem lenne védve egyik ország sem. Magyarországban is különféle nemzetek vannak, melyek csak erőteljes és életképes Ausztria alapján egyeznek be az őszinte és állandó kiengesztelésbe (élénk mozgás). A hadsereg egysége tehát közös boldog együttélésünk megszentelése» (általános elégületlenség).[1]

Ez a teljesen váratlan és a legzavarosabb közjogi fogalmaktól hemzsegő beszéd egyenesen megdöbbentő szenzácziót keltett. A tábornok kirohanása, a ki most nyiltan hirdette, hogy csak császárt ismer és magyar királyról nem tud, annál csodálatosabb volt, mert eddigi korrekt magyarságú fölszólalásaival még a szélsőbaloldali képviselők között is rokonszenvet tudott ébreszteni.[2] Az összes delegátusok, még a legkonzervativabb irányhoz tartozók is, egyhangúlag elhatározták, hogy rögtön elutaznak Bécsből, ha a hadügyminiszter vissza nem von mindent, a mit képviselője mondott.[3] Grivičić beszéde után Rajner jegyző odaszólt a hadügyminiszterhez: «Unser Patriotismus hat Sie und Ihre Leute einen Dr . . . zu kümmern.»[4] Az eset előre kicsinált tüntetésnek látszott, a mely föltevést az a körülmény is megerősítette, hogy Beust éppen a tábornok felszólalása előtt, elhagyta az üléstermet.[5] Kuhn, a kinek tudomása volt a dologról, azzal igyekezett a történteket mentegetni, hogy Grivičić ilyen beszédre egyáltalában nem volt felhatalmazva. De maga a tábornok később állítólag azt mondotta, hogy csak felsőbb megbízásnak engedelmeskedett és hogy különben is csupán arról volt szó, hogy a kérdéses nyilatkozatot mindjárt akkor, vagy később tegyék-e meg. Immár

[1] A magyar delegáczió «Naplója» 1868 márczius 11-iki ülés.
[2] Várady Gábor országgyűlési levelei II. 77.
[3] Pesti jelentés, bem. 1868 márcz. 16. Lásd Váradynál is, i. h. II. 174.
[4] Kónyi szóbeli közlése, a ki e szavaknak fültanúja volt.
[5] Ugyanaz.

teljes határozottsággal tudni vélték azt is, hogy beszédét Grivičić még 24 órával azelőtt, hogy a delegáczióban elmondotta, bemutatta Albrecht főherczegnek, a ki azt jóvá is hagyta.[1] Andrássy rögtön fölismerte a veszélyt, melyet ez az eset a kiegyezés fennállása tekintetében jelentett. Az efféle felelőtlen módon előránczigált inczidens szétrobbanthatta volna a delegácziót, mely az 1867-iki kiegyezés után most először tanácskozott a közös ügyekről. Andrássy azonnal a királyhoz sietett, hogy jóvátételt eszközöljön ki. Az uralkodó és Andrássy abban állapodtak meg, hogy Grivičić beszédének sérelmes pontjait egyszerűen törülni kell.[2] De mivel ez nem igen volt elérhető, elhatározták, hogy a tábornok ne jelenjék meg többé a delegáczióban, hanem helyette a tőzsgyökeres magyar Ghyczy alezredes képviselje továbbra a hadügyminisztert.[3] Az Andrássy és Kuhn megállapította szöveg értelmében[4] kellett Ghyczynek Grivičić beszédét dezavuálni. Az alezredes közvetítésével a magyar delegáczió márcz. 13-iki ülésében kijelentette a hadügyminiszter, hogy sajnálja a Grivičić által használt, Magyarország közjogi helyzetét sértő kifejezéseket és hogy a törvényt mindig szigorúan tisztelni fogja; ehhez képest a véderő kérdése, a mennyiben Magyarországot érinti, csakis a pesti országgyűlésen fog eldöntetni. Ghyczy még biztosította a delegácziót, hogy Kuhn — az 1867 : XII. t. cz. rendelkezésének megfelelően — a hadsereg egységét úgy fogja föl, hogy vezérletének, vezényletének és belszervezetének kell egységesnek lennie.[5]

[1] Pesti jelentés, bem. 1868 márcz. 16.

[2] Kónyi szóbeli közlése.

[3] Ghyczy rokonszenves, okos föllépéséről lásd Várady i. h. II. 186.

[4] Andrássy feleségéhez. Dátum nélkül. Gróf Batthyány Lajosné tulajdona. Werther is — 1868 márcz. 14. — azt mondja: hogy ez Andrássyval nyilván már előre megállapított nyilatkozat volt.

[5] A magyar delegáczió «naplója» 1868. 18-ik ülés.

E nyilatkozat következtében a magyar delegátusok letettek arról a szándékukról, hogy elhagyják Bécset, a mi által meggátolták volna a tárgyalások folytatását. Mindazonáltal mind Tisza, mind Perczel fentartották azt az álláspontjukat, hogy ők nem törekesznek semmi olyan kettéosztásra, a mely a törvényekbe ütköznék, hanem a magyar hadseregnek éppen törvényben biztosított felállítását kivánják. A vihar, a mely mindent felforgatással fenyegetett, le volt csendesítve. Az új rendszer ellenfeleinek ez eklatáns veresége után, hosszabb időre nem volt a katonai párt részéről további támadás várható Magyarországnak az 1867-iki kiegyezésben biztosított közjogi állása ellen. Diadalának érzetében Andrássy akkor ezt írta a feleségének: «Maga bizonyára aggódott a Grivičić-féle intermezzo miatt. Grivičić Jellačić szerepét akarta játszani. Holnap majd olvashatja beszédét a lapokban. Nékem iszonyú kellemetlen 24 órát okozott. De a győzelem komplet és a Jellačić fausse couche-t csinált. Képzelheti, hogy örültek mindazok, kik a kiegyenlítés ellen vannak és hogy megijedtek a nagy hősök. A mi saját pártunkból csak négy ember helyeselte, a mit én válaszoltattam és most mind hason fekszenek, még az oppoziczió is. Reménylem, a dolognak igen jó hatása lesz. Egészségem, daczára a sok bajnak, valamivel jobb.»[1]

A Grivičić tábornokkal szerzett kellemetlen tapasztalat után Andrássy, a mi könnyen meg is érthető, különös szükségét érezte annak, hogy közelebbi bepillantást nyerjen a «tábornoki bizottság» munkálatába. Tehát Kuhn hadügyminiszterhez fordult, hogy közölje azt vele.[2] Annál sürgősebb volt reá nézve a tájékozódás a tábornokok tanácskozásának végeredménye felől, mert az

[1] Andrássy a feleségéhez. Ezt a levelet mindenesetre csak márcz. 13-án irhatta. Gróf Batthyány Lajosné tulajdona.

[2] Andrássy Kuhnhoz, Buda, 1868 ápr. 9. Kiadatlan.

1868-iki évre szóló ujonczozási törvényjavaslatnak küszöbön levő benyujtásakor a magyar országgyűlésen nyilatkozni akart a megalkotandó véderőtörvény alapelveiről. Ezt pedig nem tehette, a míg tájékozatlan volt abban az irányban, hogy eszméi megegyeznek-e a hadügyminiszter és a «tábornoki bizottság» eszméivel.[1] Úgy látszik, hogy a király ugyanebből az okból rendelte el április 9-ikén Beustnak, hogy sürgesse meg és juttassa befejezéshez a közös minisztereknek Andrássyval folytatott tárgyalásait.[2] Tehát Beust és Kuhn április 14-én Budára utaztak,[3] a hol a miniszteri tanácskozásokat az uralkodó elnöklete alatt tartották meg. Törvény értelmében a véderőre vonatkozó törvényjavaslat csak a két állam kormányainak előzetes megegyezésével volt benyujtható. De ettől még nagyon távol állottak. A közös hadügyminiszter sajátos természetének minden erélyével és eredetiségével lépett föl a hadsereg egysége érdekében. Andrássy viszont ragaszkodott a nemzeti honvédség létesítéséhez, a melyet az osztrák kormány sem talált valami nagyon rokonszenvesnek. De a magyar miniszterelnök, a ki, a mint mondják, tekintet nélküli szókimondással nyilvánította nézeteit, Beust és Becke közös pénzügyminiszter támogatásával végre is győzött.[4] A további viták rendjén a kormányok küzdelme főként három pont körül forgott. Ujonczok közvetlen sorozása útján alkossák-e meg a honvédséget, a hogy ezt Andrássy kívánta? A «tábornoki bizottság», a Horst-féle emlékirat alapján, a hadügyminiszterrel egyetértve oda nyilatkozott, hogy a honvédség csak olyan katonákból álljon, a kik a közös hadseregben tartalékos kötelmeiknek már eleget tettek. Ezáltal a honvédséget meg akar-

[1] Andrássy Kuhnhoz, Buda, 1868 ápr. 9. Kiadatlan.
[2] Beust Kuhnhoz, 1868 ápr. 10. Kiadatlan.
[3] Kuhn a bécsi főhadparancsnoksághoz, 1868 ápr. 13. Kiadatlan.
[4] Pesti jelentés, 1868 máj. 17.

ták fosztani minden önálló nemzeti jellegétől és a közös hadseregnek — úgy mondották — «kontinuitásává» tenni. De Andrássynak nem ez volt a szándéka. Teljes három napig vitatkoztak, a míg meg tudtak egyezni. Végre abban történt megállapodás, hogy a sorhadnak járó évenkénti 100,000 főnyi jutalék sorozása után, az ujonczok fennmaradó fölöslegének fele a póttartaléknak, másik fele pedig 12 évi szolgálati kötelezettséggel egyenesen a honvédségnek jusson. Ellentét merült föl az általános védkötelezettség kérdésében is, a mely mellett John is állást foglalt, annak idején tett javaslatában.[1] Kuhn ennek kezdetben nem volt barátja. Még 1868 február 3-án azt mondotta, hogy neki jobban tetszik állandóan megszavazott évenkénti 100.000 ujoncz, mint az általános védkötelezettség; nyiltan kijelenti — úgymond — hogyha a népképviselőknek ez az újítás nem volna kedvükre, ő nem fog érte valami különös melegséggel harczra kelni. Nem tiltakozott a pénzváltság ellen sem. Hozzájárult ahhoz, hogy a földmíves nép részére 400 forintnyi, a vagyonosabb osztály részére pedig 3—4000 forintnyi megváltási illeték állapíttassék meg.[2] Csak később — 1868 májusában — vallotta magát az általános védkötelezettség határozott hivének, valamint épp oly határozott ellenfélnek a megváltás és a helyettesítés kérdésében «hitvány pénzért», a mi — Horst emlékiratának megjegyzése szerint — megbecsteleníti a védkötelezettséget, demoralizálja a népet és megszentségteleníti a katonának annyira komoly hivatását.[3] Nem tudjuk, hogy Andrássynak volt-e része a hadügyminiszter véleményének megváltozásában.

[1] Fölterjesztés 1866 dec. 26-ikáról, a «Wiener Zeitung» decz. 31. számában.

[2] Nyomtatásban nem közölt adat.

[3] Kuhn az osztrák miniszterelnökhöz, Auersperg Carlos herczeghez, Bécs, 1868 máj. 10. Kiadatlan.

Az mindenesetre tény, hogy a magyar miniszterelnök, a ki kezdettől fogva harczolt az általános védkötelezettségért, túltette volt magát Kuhn valamennyi korábbi kifogásán és a magyar országgyűlés elé szánt javaslatát — a helyettesítés kizárásával — az általános védkötelezettség elvére alapította. Ezzel az osztrák kormányt, mely szintén hajlott a helyettesítés rendszeréhez, abba a kényszerhelyzetbe hozta, hogy az ő álláspontját fogadja el. E kérdésben az osztrák közvélemény Andrássy mellett volt. A helyettesítés *nélküli* általános védkötelezettség Ausztriában tulajdonképpen csak az arisztokrata körökben volt ellenszenves. A többi lakosság helyeselte a feltétlen védkötelezettséget, tekintet nélkül állásra, rangra és vagyonra, A haza védelmére, a mint ezt Magyarországon is hangoztatták, kivétel nélkül mindenki viseljen fegyvert. Ha mutatkoztak is még az osztrák kormány részéről az ellentállásnak jelei, ezeket a magyar miniszterelnök tekintélye, melynek az uralkodónál örvendett, rögtön elnyomta. A mint Werther Bismarcknak jelenti, hozzájárul ehhez gróf Andrássynak nem kicsiny lendő befolyása a császár Ő Felségére, a mely befolyás lajtháninneni kollégáinak erős oppoziczióját hatástalanná teszi.[1] De már abban a kérdésben, hogy a honvédség magyar nyelvű legyen, semmiféle megegyezésre sem tudtak jutni. E tekintetben egyik oldalon se akarták mérsékelni az ellentállást. Maga az uralkodó is a legmakacsabb módon ellenezte ezt a kivánságot. Andrássy állítólag kijelentette, hogy teljesen méltányolja az ellenpártnak a német nyelv használata érdekében felhozott fontos érveit, de attól kell tartania, hogy az országgyűlés nem fog ebbe belemenni és ezen a szirten az egész véderőtörvény hajótörést szenved.[2] Werther nagyon helyesen

[1] Werther, Bécs. 1868 jul. 22.

[2] Pesti jelentés, bem. 1868 máj. 17.

itélte meg a dolgot, midőn Bismarckkal szemben, a ki a véderőtárgyalások egyes fázisait a legfeszültebb figyelemmel kisérte, ezeket jegyzé meg: már ma nem szenved semmi kétséget, hogy a honvédség nemzeti szervezete lesz az az ár, melyet a császári kormány Magyarországnak a sorhad egységes szervezetéért meg fog adni.[1]

Andrássy most arra törekedett, hogy azt, a mit állítólag «jól kieszelt húzás-halasztási politikájával» elért és a mivel a Deák-pártot kielégíteni remélte, lehető leggyorsabban megoldáshoz segítse és az országgyűlés elé vigye. Ily módon az osztrák Reichsratot, a mely — épp úgy, mint az osztrák kabinet — barátságtalanul volt hangolva a honvédségi rendszer iránt, meg akarta előzni és többé meg nem változtatható fait accompli-t teremteni. Azzal, hogy aztán az osztrákok mit csinálnak — így szólt volna Andrássy — édes-keveset törődöm. Ha elfogadják a honvédségi rendszert, ha nem, az nekem mindegy, csak nálunk legyen rend.[2] Mindjárt meg is tette a szükséges intézkedéseket. Miután Klapkával a javaslatot átvette és az ő hozzájárulását is megnyerte, május havában értekezletet tartott, melyre többek közt meghívta Vetter, Perczel, Hollán, Tóth és Ivánka egykori honvédtiszteket. Öt óra hosszat folyt a megbeszélés, mely alatt valamennyi jelen volt — még Perczel és Ivánka is — helyesléssel üdvözölte az Andrássy által elért eredményeket. Ivánka kijelentette ugyan, hogy híven a saját álláspontjához, a képviselőházban a véderőjavaslatot meg fogja támadni, de szavainak jelentőségét mérsékelte azzal a megjegyzéssel, hogy az éppen most hallottak őt a jövendő tekintetében tökéletesen megnyugtatják. Élénk vita támadt a német nyelv kérdésében, melynek a honvédségnél való atkalma-

[1] Werther, Bécs, 1868 máj. 19.
[2] Pesti jelentés, bem. 1868 máj. 17.

zása — a mint valamennyien állították — a legnagyobb nehézségeket fogja előidézni. Andrássy megígérte, hogy a koronánál még egyszer latba veti minden befolyását a magyar nyelv érdekében. Hogy előzetesen, még mielőtt a javaslat a képviselőház asztalára kerülne, egyengethessék az útat, határozatba ment, hogy május 16-ikán — ez alkalommal Deáknál — újabb értekezletet tartanak, a melyen a baloldal is résztvesz. Fősegítségnek Andrássy Klapka tábornokot használta föl, a kinek e kérdésben a képviselők között nagy pártja volt. Klapka annál szívesebben állott a miniszterelnök rendelkezésére, mert arra számított, hogy vagy honvédelmi miniszter vagy honvédségi főparancsnok lesz.[1] Erre azonban alig lehetett kilátás, mivel Klapka multja — tudvalevőleg az 1866-iki hadjárat magyar-porosz légiójának szervezője volt — minden ilyen tervezgetést már előre hiábavalónak tüntetett föl. Emlegették magasabb rangú katonák nyilatkozatait, hogy Klapka honvédelmi minisztersége vagy honvédfőparancsnoksága a hadseregben forrongást keltene. Hiszen már annak a puszta hírére, hogy az uralkodónál kérdést tettek Klapka kinevezése érdekében, Liechtenstein Frigyes herczeg magyarországi hadparancsnok állítólag Bécsbe sietett, hogy erre az esetre lemondását fölajánlja. A herczeget csak Kuhn hadügyminiszter kijelentése tudta megnyugtatni, mely szerint Klapka honvédhadügyminiszterré való kinevezésének még a lehetősége is ki van zárva. Hasonló kombinácziók ellen a legerősebb védbástyának Albrecht főherczeget tartották, a kiről azt beszélték, hogy egyik legutóbbi vizsgálati körútjában Zágrábban térdre borulva imádkozott Jellačić sírjánál.[2] Ezek az állítólagos magyarellenes áramlatok, épp úgy, mint másrészt a magyar exaltádók

[1] Pesti jelenés, 1868 máj. 17.
[2] Werther Thile államtitkárhoz, Bécs 1868 jun. 17.

mértéktelen üzelmei, a véderő kérdésében. hasznára voltak az Andrássy-kormánynak. Módot nyújtottak a túlzott követelések koczkázatos voltának megvilágítására. Klapka, valamint Türr befolyása alatt most már a baloldal is rájött, hogy Andrássy vívmányaival be kell érnie. Azzal a reménységgel vigasztalták magukat, hogy a véderő kérdésének végleges megoldása úgyis a jövendőre tartozik. Csak szerencsés kimenetelű háború hozhatja meg e tekintetben a végső döntést. Hogyha — mondották — a honvédek ebben a háborúban kitűntetik magukat, akkor a bizalmatlanság el fog enyészni és az uralkodó meggyőződik, hogy alaptalan minden aggodalom, melyet a magyar nemzeti hadsereg iránt táplálnak.[1] Valamint a miniszterelnök, úgy a király is a véderőtörvény leggyorsabb elintézését kívánta. Az uralkodó tudakozódott báró Orczy osztályfőnöknél, Andrássy külügyminiszteriumi bizalmi emberénél, hogy a miniszterelnök a védrendszer dolgában hozzálátott-e a szükséges lépések megtételéhez? Kivánatos, jegyezte meg a Felség, hogy a Deák-párt összetartson, mert éppen ebben a kérdésben nagyon sok zavaros nézet uralkodik.[2] Andrássy csakhamar bizonyítékot szolgáltatott a koronának, hogy nem dugta össze tétlenül a kezeit és a védrendszer eredményes elintézése czéljából megtett minden előkészületet. Junius 17-én «Promemoria hinsichtlich der Wehrfrage» czímen német nyelven irott emlékiratot terjesztett elő, mely még ma is kiváló érdekességű és megérdemli a bővebb méltatást. Emlékiratában Andrássy kifejti azokat az előnyöket, melyek a közreműködése mellett létrejött véderő-javaslat elfogadásával járnak. «El lesz érve — úgymond — a védrendszer végleges megállapítása és ilyképpen hosszú időre megszün-

[1] Pesti jelentés, 1868 jun. 11.
[2] Báró Orczy Béla naplója, 1868 máj. 7.

tetése az abban rejlő veszedelemnek, hogy új védrendszer megállapításának joga a törvényhozást illeti és ez a jog mindaddig, a míg a megállapítás meg nem történt, Damokles kardjaként függ a hadseregre vonatkozó összes kérdések fölött.» Ezzel kapcsolatban, nézete szerint, a javaslat elfogadásával «*szabatos magyarázatot nyer a hadseregről intézkedő, sajnos, nem mindenben egész pontosan szerkesztett 1867. évi törvényczikk*». Nagy fontosságot tulajdonít Andrássy annak, hogy érvényesül az általános védkötelezettség elve, melylyel szemben az osztrák kormány egyideig kifogásokat támasztott.[1] A miniszterelnök az általános védkötelezettség keresztülvitelében a monarchia konszolidácziójának legcsattanósabb bizonyítékát látja. «Ennek az elvnek — mondja az emlékirat — a lehető legmagasabb erkölcsi értéke van és röviden összefoglalva, ennyit jelent: minthogy az állandó hadsereg valamely kombinált támadás visszaverésére nem bizonyult elégségesnek, tehát most a monarchia egész harczképes lakossága besorozza magát a hadseregbe, hogy azt támogassa.» Az általános védkötelezettséggel elenyészik minden oka a kedvetlenségnek, mely eddig az embereket visszatartotta a hadseregbe való belépéstől és — legalább részben — ellensúlyozva lesz a vele szemben fennálló animozitás is. «Az előreláthatólag esemény- és jelentőségteljes közelebbi 10 évre» 800,000 főnyi hadsereg biztosítva lévén, a delegácziókra nézve mintegy erkölcsi lehetetlenséggé válik, hogy az ilyen haderő fenntartására szükséges eszközöket megtagadják. A mi «a dualisztikus kormányrendszer leglényegesebb nehézségét», t. i. a kétoldalú ujonczmegszavazási jogot illeti, ez épp úgy át fog alakulni egyszerű alkotmányos formasággá, mint Angliában a «mutiny bill». De más szempontból is paran-

[1] Werther, Bécs 1868 máj. 19.

csoló szükségnek tartotta Andrássy a véderő-törvény megvalósítását. «Ez által — így ír — lehetetlenné lesz téve, hogy az országban olyan párt alakuljon, mely a háborús veszedelmet esetleg alkalmul használhatná föl arra, hogy az országnak az ellenséges támadások visszaverésében való részvételét feltételekhez kösse és a részvétel módja fölötti vitákkal azt egészben vagy részben paralizálja, a mely esetben el volna mondható: «Roma deliberante, Saguntum perit».

Rámutatván az említett előnyökre, tárgyalta «Promemoriá»-jában Andrássy a katonai erőnek azt a gyarapodását is, melyhez — a monarchia és a dinasztia érdekében — a honvédség létesítése által jut. Nem hallgatta el azt sem, hogy Magyarország bizonyára sohasem lett volna rábirható, hogy azokat az áldozatokat, a melyeket emberben és pénzben a magyar honvédségért kész meghozni, az eddigi védkötelezettség mértékén túl az állandó hadseregért is meghozza. A paritás Ausztriával[1] — teszi hozzá — a másik legfontosabb indító ok, a mely Magyarországot a kérdéses nagy áldozatok elvállalására készti. «Ezek azok az előnyök — magyarázza a királynak — a melyek szerintem az új védrendszerből folynak és ezek oly jelentékenyek, oly imminens fontosságúak, hogy én e védrendszer keresztülvitelét nemcsak áldásosnak tartom a monarchiára nézve, hanem valóságos életkérdésnek is.» Nem titkolja, hogy ennek elérése czéljából az országgyűlés többségének engedmények teendők, a melyek mértékéről most, a parlamenti tárgyalások megkezdése előtt, még egyáltalán nem tud számot adni. De meg van győződve, hogy — tekintettel a véderőtörvény biztosítására — alárendelt jelentőségű minden konczesszió

[1] Az iratban ez áll: «a paritás Magyarországgal», de azt hisszük, hogy így kell lennie: «Ausztriával».

mely a kizárólag szem előtt tartandó, fontos főczélt előmozdítja. Teljesen elhibázott politikának tartaná, hogy akkor, a mikor nagy előnyöket akarnak elérni, «merev és hajthatatlan állásponthoz» ragaszkodjanak a czélhoz vezető eszközök, a törvény más, kevésbbé fontos rendelkezései tekintetében. «Oly törvény — ezzel végződik az emlékirat — mely a monarchiának egy esztendővel a königgrätzi csata után 800,000 főnyi haderőt juttat; oly törvény, melynek az a rendeltetése, hogy a monarchiának 18 éven keresztül egymással ellenségesen, majdnem szakításra készen szembenálló két felét most a trón és valamennyi ország közös védelmében egyesítse; oly törvény végül, a mely hivatva van a monarchiának új erőt adni, kifelé való állását szilárdítani, a bekövetkezhető európai válságok intézésénél egykori súlyát visszaszerezni — az ilyen törvény sokkal fontosabb, mintsem tanácsosnak látszanék, hogy megvalósítását jelentéktelen differencziák miatt kérdésessé tegyék».[1]

A feltétlenül megadandó engedmények közé sorozta Andrássy azt, hogy a honvédséget tüzérséggel lássák el. A király elnöklete alatt lefolyt egyik minisztertanácsban, melyet közvetlenül a «Promemoria» előterjesztése után tartottak meg Bécsben, igen élénk vita támadt ebben a kérdésben. Az osztrák miniszterek semmit sem akartak tudni a dologról. A tanácskozás folyamán egyikük azt mondta: ha a honvédek még tüzérséget is kapnának, rögtön megszakadna az utolsó kötelék is, mely a monarchiát még összefűzi. Andrássy joggal vette tréfára ezt a megjegyzést. Nagyon gyenge volna — nyilatkozik — a monarchiát egybekötő ragaszték, ha már egynehány ágyúüteg szétrobbanthatná. Andrássy a tüzérség megadását

[1] Andrássy német nyelven irott «Promemoriája, Buda, 1868 jun. 17. Gróf Andrássy-lvtár.

vagy megtagadását szintén életkérdésnek tartotta.[1] Annál inkább bosszantotta az, hogy a közös minisztertanácsban kisebbségben maradt. «Nekem bizonyára nem szokásom feketén látni, így nyilatkozott, de most nem tehetek róla, ha így érzek.» A királynak egész nyiltan megmondotta, hogy ha a véderő kérdésének nem lesz olyan a megoldása, hogy abban a nemzet megnyugodhassék, akkor az ő miniszterelnöki állása tarthatatlanná válik.[2] Beusttól rossz néven vette, hogy a minisztertanácsban nem támogatta őt eléggé.[3] Báró Orczy, a ki a honvéd-tüzérség megadását szintén «életkérdésnek» tartotta Magyarországra nézve, az osztrák miniszterek visszautasító magatartását annak a napról-napra növekvő ellenszenvnek tulajdonította, a melyet ezek a magyar dolgok iránt tanúsítanak. Úgy látta, hogy Brestel kivételével az osztrák miniszteriumban senki sincsen, a ki őszinte híve volna a dualizmusnak. Szerinte Auersperg, Taaffe és különösen Potocki a feudális törekvések erős hátvédét alkották, a többi miniszterek pedig, a mint jellemzően mondja, «pur sang czentralisták» voltak.[4]

Helyes volt Andrássy föltevése, hogy a honvéd-tüzérség és műszaki csapatok megtagadása rossz vért fog szülni Magyarországon. Ebben nem csalódott. A véderőről szóló törvényjavaslat benyujtása (jun. 27.) után, az ennek előzetes tárgyalására kiküldött 15-ös bizottság uyomban követelte a honvédségnek tüzérséggel és műszaki csapatokkal való ellátását. Kuhn hadügyminiszter, a ki akkor Pesten időzött, ebbe nem akart belemenni. Mivel Andrássy attól tartott, hogy a képviselőházi tárgyaláson súlyos konfliktusok fognak fölmerülni, julius 14-én Bécsbe utazott, hogy a fenforgó vitás pontra nézve meg-

[1] Báró Orczy naplója, 1868 jnn. 18.
[2] Ugyanaz, jun. 19.
[3] Ugyanaz, jun. 19.
[4] Ugyanaz, jun. 18.

egyezést eszközöljön ki. A király parancsára, a ki egyedül ezért tért vissza Ischlből császári székhelyére, Bécsben kellett maradnia az éppen Gasteinba készülő Beustnak is.[1] Andrássy azt ajánlotta, hogy a javaslatba vegyék föl e szavakat, hogy a magyar honvédség «egyelőre» vagy «béke idején» fog lovasságból és gyalogságból állani. Kifejtette, hogy az uralkodónak, mint legfelsőbb hadúrnak, amúgy is jogában áll később olyan intézkedéseket tenni, a melyeket legczélszerűbbnek lát és ez a kilátás lényegesen közrehathat a kedélyek megnyugtatására. Ha ellenben a Kuhn által javasolt szöveg kerülne az országgyűlés elé, mely szerint a honvédség csak 82 zászlóalj gyalogságból és 32 század lovasságból állíttatnék össze, ez egyenesen harczra hívná ki az ellenzéket.[2] Andrássynak sikerült megnyernie a legfelsőbb hadúr hozzájárulását az «egyelőre» szócskához. Midőn Tisza aug. 6-án a részletes bizottsági vitában tüzérséget és műszaki csapatokat követelt a honvédségnek, Andrássy már hivatkozhatott a saját szövegezésére, a mely a kívánt fegyvernemekkel való későbbi kiegészítést nem zárja ki.[3]

Fölemelt fővel léphetett Andrássy a véderőről szóló törvényjavaslatával az országgyűlés elé. Még az ellenzéknek is, noha küzdött ellene, el kellett ismernie, hogy erélylyel, kitartással, okosan és körültekintően lehetővé tette azt, a mi még az 1868. év elején merő lehetetlenségnek, vagy jámbor óhajtásnak látszott.[4] Ha nem is hozta az önálló magyar hadsereget, a melyért a képviselők legtöbbje lelkesedett, mégis ki tudta küzdeni a magyar honvédséget, azt a katonai intézményt, a mely Bécsben a

[1] Werther, 1868 jul. 15.
[2] Werther, 1868 jul. 22.
[3] Lederer, I. 367.
[4] Várady, Országgyűlési levelek, II. 290.

legnagyobb aggodalmakat keltette és a melyben a forradalom veszedelmes fegyverét gyanították. Éppen ily hangulatokra való tekintettel, nem volt szabad kicsinyleni a vívmányt. Andrássy számot vetett a régi szabású katonák érzelmeivel is, a kik oly nehezen tudtak az új irányba beleszokni. Ezeket meg akarta győzni, hogy — daczára a honvédség felállításának — teljességgel nem kell aggódni a hadseregnek az 1867 : XII. t.-cz.-ben biztosított egységeért. Áthatva attól a meggyőződéstől, hogy a monarchiát legczélszerűbben külön nemzeti honvédsereg és közös hadsereg védheti meg, most — az egyik czél elérése után — hozzálátott a másiknak a kiküzdéséhez. Temperamentumának teljes hatalmával és jellemének egész határozottságával szállott küzdelemre a hadsereg egysége mellett. Abból az alaptételből indulva ki, hogy a monarchia védelme magyar érdek, hangsúlyozta, hogy a hadsereg kettéosztására vonatkozó kivánság teljesítése nem csupán a monarchiára, de különösen Magyarországra nézve a legnagyobb szerencsétlenség volna. Csak akkor lehetne ilyesmire gondolni, ha a szomszédos nagy államok rávehetők volnának, hogy ők se tartsanak egységesen szervezett hadsereget, hanem két, három, sőt négy külön sereget állítsanak. Utalt a történelemre, a legutóbbi háború tapasztalataira, a melyben a kicsiny, de egységes hadseregnek csupán azért sikerült egymástól külön tagolt hadseregeket megvernie, mert ezeknek már szervezete magában hordozta a győzelem lehetetlenségét. «A mint tehát — mondotta 1868 jul. 31-iki beszédében — melegen karolta föl a magyar miniszterium a nemzetnek igazságos és ismétlem, a közös monarchiára nézve mindenesetre csak hasznos követelményeit, azonkép nem akart annak oly magyarázatot adni, melynek eredménye nem az lett volna, hogy a sereg különböző csapatai közt hasznos rivalitást ébreszszen, hanem az, hogy mesterségesen elválasztotta

volna egymástól azokat, kik arra vannak hivatva, hogy egyértelműleg megvédjék a közös magyar-osztrák monarchiát minden külellenség ellen».[1] A felelősség érzete, mely reá, mint a kormány fejére nehezedett, késztette őt, hogy a véderőről szóló törvényjavaslatot a legmelegebben kösse szívére a képviselőháznak. Ebben az a meggyőződés vezette, hogy a kérdés szerencsés megoldása, nemkülönben a kölcsönös megnyugvás, czélirányos védelem és a nemzet jogainak fenntartása csak azokon az alapokon lehetséges, a melyeken a véderőtörvény fölépült. «Ha szükséges volna valami — így szólt rögtönzött beszédének végén — a mi e törvényjavaslatot még inkább ajánlaná, mint én azt tehettem, meg vagyok győződve, hogy az azon körülményben van, melyet a Háznak talán minden tagja érezni fog: hogy az egész monarchiának és különösen Magyarországnak minden külső és belső ellensége csak abba helyezi minden reményét, hogy ezen messzevágó kérdésre nézve az egyesség nem fog létrejönni. Meg vagyok győződve, hogy a t. képviselőház előtt döntő lesz ez az egyetlen körülmény».[2]

Fáradozásainak sikerét Andrássy nem bízta csupán a parlamenti felszólalások hatására. Mint ügyes taktikus, a képviselőházi tárgyalások színhelyén kívül is elhelyezte a maga aknáit. Alapelvnek vallván, hogy «megelőzni, annyi mint kormányozni», kereste az alkalmat, hogy a baloldali képviselőkkel, az úgynevezett «tigris»-ekkel érintkezésbe lépjen, hogy jóelőre mérsékelhesse, esetleg egészen leszerelhesse ellenállásukat. A véderő-törvény minden fontosabb fejezetének tárgyalása előtt meg szokta hívni magához a két idősebb honvédet, Váradyt és Ivánkát, a kik mind a ketten tagjai voltak a 15-ös albizottságnak.

[1] Lederer, I. 341.
[2] U. o. I. 352.

Barátságos társalgás közben, a fehérasztalnál vagy egy csésze feketekávé mellett, tisztába hozta velük a legfontosabb pontokat, még mielőtt a képviselőházban napirendre kerültek volna. Midőn ennek a dolognak híre ment, Várady és Ivánka azonnal hazaárulók hírébe estek,[1] valamint hogy Andrássyt és Deákot sem kimélték hasonló vádaskodásoktól, a melyek Magyarországon gyorsabban hitelre találnak, mint bárhol és egész politikai életünket oly könnyen képesek mérges, halálos miazmákkal eltölteni. A ki azonban figyelemmel kiséri mind Andrássynak, mind Deáknak a véderő-vitában elhangzott felszólalásait, bizonyára nem talál ezekben a haza kiszolgáltatásának még a nyomára sem. Sőt inkább a legvalódibb, legmélyebb, legízzóbb hazafiság árad belőlük. Andrássy után Deák is nagyszabású beszéddel folyt be a tárgyalás menetére. A nemzet nagy vezére fejtegette, hogy a Habsburgok uralkodása alatt, az 1848. év kivételével, Magyarországon önálló magyar hadsereg sohasem volt, hanem mindig csak cs. kir. hadsereg, a mely a magyar ezredeket is magába foglalta.[2] Két különvált, egymástól független, önálló hadsereggel — tekintve a sok veszélyt, a mely Magyarországot és Ausztriát fenyegeti — egyátalán nem lett volna lehetséges a trónt és a nemzetet sikeresen megvédelmezni. «De ha most — így aposztrofálta Deák a képviselőket — elmulasztjuk hazánk s a birodalom védelmére megtenni azt, a mi szükséges és czélszerű, e mulasztásnak keserűen adhatnók meg árát végromlásunkkal: mert éppen a honvédelmi intézkedések azok, melyeket a határozatlanság habozása között

[1] Kónyi, V. 42.

[2] Kónyi, V. 453. «A törvényczikk (az 1795-dik 2-dik t.-cz.) tehát nem «hadseregről» szól, hanem «császári királyi hadseregről» s ebben benne foglaltattak a magyar ezredek is».

halasztgatni vagy félig megtenni veszélyes, s könnyen megeshetik, hogy az események nem várnak».[1]

Deák és Andrássy beszédeinek hatása oly nagy volt, hogy a képviselőház aug. 4-én a javaslatot 235 szavazattal 43 ellenében a részletes tárgyalás alapjául elfogadta.[2] Azonban éppen ez elé a részletes vita elé nem minden aggodalom nélkül tekintett a miniszterelnök. Tudomása volt arról, hogy nemcsak a baloldal, de saját pártjának több tagja is néhány lényeges módosítást tervez. De épp annyira ismeretes volt előtte az uralkodó elhatározása is, hogy: «eddig és ne tovább». Andrássy tehát egyik bizalmas értekezleten kijelentette, hogy a mennyiben oly kimondhatatlan fáradsággal elért vívmányait eszélytelen ellenkezés megrendítené, kénytelen lenne fölvetni a kabinetkérdést. Mivel tulajdonképpen mind a baloldal, mind a jobboldal általánosságban magukévá tették azt a javaslatot, mely számukra a honvédséget biztosította, a Deák-párt, Andrássy kategorikus nyilatkozata következtében is, elhatározta, hogy a véderő-törvény eredeti szövege mellett foglal állást.[3] A tárgyalás csak pár napig tartott. Azzal

[1] Kónyi, V. 454.

[2] Itt csak azt akarom megjegyezni, hogy a véderőtörvény körül a röpiratok egész áradata keletkezett. Ezek közül a következőket említem föl: «Neun Briefe an einen ungarischen Patrioten», Bécs és Pest 1868. Névtelen szerzője gróf Schweinitz cs. kir. kapitány volt. Az ő tollából, szintén névtelenül, még megjelent: «Gedanken über die Reform der k. k. Armee», Bécs és Pest 1868. — Aszódi Kövess Arnold: «Studien über die zweckmässigste und einfachste Organisation der k. k. Armee», Bécs 1868. — «Militärisch-politische Aufsätze in Bezug auf einige Tagesfragen», Bécs, Pest 1868. — «Gedanken über den Dualismus in der kais. österr. Armee», Bécs. 1868. Ennek névtelen szerzője Grivičić György vezérőrnagy volt. — Baksics Gusztáv: «A dualizmus története» 9. fejezet. Lásd még gróf Andrássy Gyulának 1888-ban tartott beszédét. — Tezner, Die Wandlungen der österreichisch-ungarischen Reichsidee, 1905. S. 23—34.

[3] Pesti jelentés, bem. 1868 aug. 19.

végződött, hogy a képviselőház a közös hadseregre vonatkozó véderő-törvényt, valamint a honvédségről és a népfölkelésről szóló javaslatokat túlnyomó többséggel elfogadta. Minthogy az új véderőtörvény még nem léphetett életbe, a 38,000 ujoncznak rendkívüli sorozására vonatkozó törvényjavaslatot még a régi, a helyettesítést is megengedő rendszer alapján szavazták meg.[1]

Bécsben nagy örömet keltett a véderő ügyének szerencsés elintézése és a rendkívüli ujonczozás megszavazása. Élénk tetszésben részesültek különösen Andrássy beszédei, melyekkel az ellenzék támadásait visszautasította.[2]

Az a körülmény, hogy a sorozás dolgában kénytelen volt még a régi szabályzathoz folyamodni, annál élénkebbé tette Andrássy kivánságát, hogy a magyar országgyűlés által elfogadott véderőtörvényt végrehajtva lássa. Az is szándékában volt, hogy az osztrák kabinetre és a Reichsratra, a melyek nem valami nagyon lelkesedtek az általános védkötelezettségért, ennek érdekében bizonyos nyomást gyakoroljon. Azonkívül óhajtandónak vélte, hogy a nemsokára bekövetkező képviselő-választási harczba a már szervezés alá jutott honvédség jelszavával induljon. Fölfegyverkezve ily hangzatos jelszavakkal, arra számított, hogy a közvéleményben kedvező hangulatot teremt az 1867-iki kiegyezés iránt, a mely ellen utóbbi időben a túlzó elemek valóban hallatlan izgatást folytattak. Andrássy kívánsága találkozván az udvar vágyával, a részletekre vonatkozó tanácskozások Pesten már október végén megkezdődhettek. Andrássy azt ajánlotta a királynak, hogy a tárgyalásoknál a katonai képviseletet bízza Beck ezredesre. Ő maga egykori honvédekből álló bi-

[1] Lederer, I. 377.

[2] Pesti jelentés, 1868 aug. 19.

zottságot szándékozott összehívni. Hogyha — így szólt az uralkodóhoz — Becknek sikerül megnyerni indítványai számára ezeket a férfiakat, akkor kész mindent aláírni, a mi a bizottságban határozatba megy. November 5-én kezdődött a tanácskozás. A magyar bizottsági tagok, köztük Gelich és Vetter, az egykori honvéd-hadügyminiszter, a magyar honvédség részére veres-fehér-zöld lobogót követeltek és az 1848-ban viselt nemzeti egyenruhát.[1] Beck ezredes ellenezte az ilyen engedményeket. Midőn az uralkodónak jelentést tett a fölmerült nehézségekről, a Felség megjegyezte: «Hiszen Vettert nagyon jól ismerem. Gránátos-parancsnok volt, a mikor századában gyakorlatoztam». Beck mindjárt arra gondolt, hogy ezt a körülményt értékesíteni fogja. A bizottság következő ülésének megnyitása előtt félrehívta Vettert és elbeszélte neki, hogy miként nyilatkozott felőle az uralkodó és hogy korrekt tisztnek jellemezte. Az egykori hadügyminisztert mélyen meghatotta az, hogy a Felség még most is emlékezik reá. Teljes elragadtatással ezt mondotta Becknek: «Már most abbahagyok minden ellenállást és mindenhez hozzájárulok, a mit Ön kíván».[2] Beck valóban sikerrel dicsekedhetett. A veres-fehér-zöld zászlóról csakhamar nem volt többé szó; ennek helyébe fehér lobogót választottak, a Boldogasszonynak, Magyarország védasszonyának képével, valamint I. Ferencz József király nevének kezdőbetűivel. A megegyezés utolsó akadályát a sapka kérdése alkotta, melyet a magyar bizottsági tagok kívánsága szerint a nemzeti czímerrel és nemzeti szinekkel kellett volna ellátni. Ezt az akadályt is elhárította Beck, felhozván a régi közmondást: «Gleiche Brüder, gleiche Kappen»

[1] Barna attila, vörös nadrág veres-fehér-zöld zsinórzattal; úgy tervezték, hogy a tisztek nemzeti színű szolgálati övet és ugyanilyen kardbojtot hordjanak.

[2] Gróf Beck táborszernagy szóbeli közlése.

(egyforma testvérek, egyforma sapkák). Egyhangúlag elfogadták azután a közös hadseregben használatos sapkát.[1] A tárgyalások síma lefolyása senkinek sem szerzett akkora örömet, mint a katonai kabinetiroda főnökének, a ki azokat igazi diplomácziai ügyességgel vezette. November 9-én ezt írta feleségének: «Egészen boldog vagyok, parlamenti csatámat jól végeztem és keresztülvittem, a mi csak keresztülvihető volt, minden eszközzel és mellékútakon. Ez hozzá tartozik a dologhoz, az embernek egyengetnie kell a maga harczterét, segítsen, a mi segíthet. Még most is nevetnem kell, ha arra gondolok, hogy az utóbbi napokban, a nélkül, hogy belesültem volna, félórás beszédeket rögtönöztem; ezt sohasem hittem volna; de hát az ügy érdeke megnyitja az ember száját és konczentrálja a gondolatokat.[2]

Azonban a győzelem még mindig nem volt teljes. A véderőtörvény addig nem nyerhette meg a korona szentesítését, a míg el nem fogadja azt az osztrák Reichsrat is. Itthon is, odaát is e törvénynek azonos alapon kellett nyugodnia. És éppen a Reichsratban nem volt meg az új javaslat iránt a kellő hangulat. Még a többség is lanyhán vette a véderőtörvény dolgát. Egyik tagja, Sturm képviselő, ezt mondotta: «Nem népsereget, hanem katonasereget alkotnak, a véderőtörvény katonai konkordátum». Az osztrák képviselők megpuhítása kemény munkát igényelt, a melyet a kulisszák mögött Beck ezredes és Horst alezredes végeztek.[3] Magának az uralkodónak is közbe kellett lépnie.[4] Mindezeknek nyomása alatt dr. Berger miniszter 1868 nov. 4-én kijelentette a parlamentben, hogy a véderőjavaslat további halogatása esetén, a

[1] Gróf Beck táborszernagy szóbeli közlése.
[2] Gróf Beck táborszernagy közlése.
[3] Gróf Beck táborszernagy szóbeli közlése. — Friedjung, Horst 8. o
[4] Pesti jelentés, 1868 okt. 31.

kabinet kénytelen volna beadni lemondását. Képviselői értekezletet is hívtak össze, a melyen a kormány személyes befolyásolással igyekezett az ellentállást megtörni. A dolgot az döntötte el, hogy végül maga a kisebbség riadt meg győzelmének eshetőségétől. Diadala megbuktatta volna a liberális kormányt, a nélkül, hogy kilátás lett volna arra, hogy ezután maga jutna hatalomra. A kisebbség pillanatig sem lehetett kétségben a felől, hogy további ellenkezése olyan — az udvar által támogatott — koaliczió útját egyengeti, mely szabadságellenes elemekből áll, a kik lesik, hogy az elvesztett uralmat ismét kezükbe kerítsék. Nem kellett ahhoz valami éles tekintet, előrelátni, hogy ezek az új viszonyokat halálosan gyűlölő emberek a véderőtörvény megadását egyátalán nem tartották volna nagy árnak, ha ennek fejében a haladás és a kultura zsenge vetését megsemmisíthették volna. Ezek a nagyon komoly természetű mérlegelések fordulatot látszottak előidézni a kisebbség soraiban és rábírták ezt, hogy legalább tartózkodó álláspontot foglaljon el.[1]

1868 deczember 5-én végre megtörténhetett a véderőtörvény szentesítése. A hadsereg-parancs, a mely ezt a hadsereg és a népesség tudomására hozta, Beck ezredes tollából ered. Szövegét már régebben megfogalmazta. Decz. 3-án aztán az uralkodó elnöklete alatt értekezlet volt, a melyben Beust, Andrássy és Beck vettek részt. Három óra hosszat tartó tanácskozásban vitatták meg a Beck által előterjesztett hadsereg-parancs szövegének minden egyes szavát és mondatát. Az értekezlet után Andrássy és Beust még Beck szobájába vonultak, a hol az ezredes a két miniszter jelenlétében készítette el a

[1] Lásd a «Neue Freie Presse» 1868 nov. 15-diki czikkét és az «Allg. Zeitung» 1868 nov. 18-diki mellekletét: «Das österreichische Wehrgesetz.»

parancs végleges szövegét. Ennek az volt rendeltetése, hogy legyőzze a hadsereg ellenszenvét az ujonnan fölállítandó honvédség iránt és megteremtse a bajtársi szellemet a közös hadsereg és a honvédség között. «Azt akarom — így hangzanak a legfelsőbb hadúr szavai — hogy az új pályaútra örömmel és erőteljesen lépjenek mindazok, a kik a hazának már fegyverben szolgálnak. Azt akarom, hogy a hadsereg drága öröksége: hűsége és benső bajtársi szelleme, annak minden rétegében elevenen fenntartassék, hogy a hadsereg, a hadi tengerészet és a honvédség hű fegyvertársakként összetartsanak, egyenlő kötelességektől, egyenlő megbecsültetés által vezéreltetve. Elvárom tehát a hadsereg és a honvédség mindenik tisztjétől, hogy az új intézményeket ebben a szellemben fogja föl, de elvárom különösen a tábornokoktól, a vezérektől, hogy a két rész kötelékét szorosra fűzni, a rend és a fegyelem szellemét megeleveníteni, minden netalán kicsirázó téves irányzatnak mindjárt kezdetben útját állani törekesznek.»[1]

A legfelsőbb hadúrnak erre a felhívására annál nagyobb szükség volt, mert sokan akadtak, a kik nem akartak tudni a honvédség és a közös hadsereg tábornokainak, tisztjeinek egyenlőségéről. Herczeg Thurn-Taxis még a hadsereg-parancs közzététele előtt kijelentette, hogy ő, mihelyt az új véderő-törvény életbelép, tovább nem szolgálhat, mert különben — a vele azonos nézeten levőkkel együtt — olyan szellemben kellene működniök, a mely nem az ő szellemük. Csupán Albrecht főherczeg rábeszélése, hogy éppen most kell kitartani és hogy Ausztria, mint a phönix, nemsokára kikél hamvaiból, bírhatta rá herczeg Thurn-Taxist, hogy lemondjon elhatáro-

[1] Hadsereg-parancs 1868 decz. 5-éről. Közzétéve a «Wiener Zeitung» 1868 decz. 8-iki számában.

zásáról.[1] Hozzá hasonlóan gondolkozott herczeg Liechtenstein, Magyarország hadparancsnoka is. «Már ezután — mondotta Beck ezredesnek — nem jelenhetek meg magyar tábornoki egyenruhában, a melyet most a honvédtábornokok is viselhetnek.» «És Önnek mégis — felelt az ezredes — bajtársaknak kell őket tekintenie, a mint ezt Ő Felsége, császárunk érdekében nekünk is meg kell tennünk.»[2] Herczeg Liechtenstein nem folytatta az ellenkezést, megmarat még egy iddeig állásában, de most már a legszenvedélyesebb pesszimisták közé tartozott. Nem lehetett eltériteni attól a felfogástól, hogy a magyar honvédség szervezésével külön nemzeti hadsereg magvát vetették el. A tábornok a hadsereg veszedelmének itélte az 1868 aug. 6-iki kézjegyet is, mely szerint «a magyar korona országaiból magukat kiegészítő ezredekbe és csapattestekbe, a mennyire lehetséges, ezekben az országokban született tisztek osztandók be.»[3] Mindenütt csak a «nemzeti hiúság» kielégítésére szolgáló igényeket látott és azt a törekvést, hogy a hadsereg segítségével «magát az országot magyarosítják». «Mielőtt — így végzi fejtegetéseit herczeg Liechtenstein — megválnám a hadseregtől, legszentebb kötelességemnek tartottam, hogy császáromnak, valamint a hadseregnek nyiltan, tartózkodás és tekintet nélkül elmondjam nézeteimet, aggodalmaimat. Végül csak azt a kivánságomat fejezem ki, vajha tévedésben volnék, de sötétnek látom a jövőt és nyomást érez öreg katonaszivem.»[4] Liechtenstein

[1] Schweinitz tábornok jelentése, herczeg Thurn-Taxissal folytatott beszélgetéséről, Szentpétervár 1869 okt. 7.

[2] Gróf Beck táborszernagy közlése.

[3] Legfelsőbb kézirat 1868 aug. 6-áról. Közzétéve a «Wiener Zeitung» 1868 aug. 9-iki számában.

[4] Herczeg Liechtenstein emlékirata, Buda, 1969 máj. 20. Gróf Andrássy-lvtár.

szavait, hogy sötétnek látja a jövőt, Andrássy ezzel a megjegyzéssel kisérte: «nem tesz semmit».[1] A magyar miniszterelnök, a kiről Liechtenstein sem tagadhatta, hogy nem lett hűtlen a hadsereg egységének programmjához, joggal kelhetett ki a tábornok nézetei ellen. Andrássy meggyződése szerint a honvédség nem ellenséges, hanem «kiegészítő» része az összes hadseregnek. A miniszterelnök, a ki közreműködött abban, hogy az 1866 óta alapjában megrendített véderő a fejlettség imponáló fokára emeltessék, ő, a ki arra törekedett, hogy a hadsereg Magyarország és Ausztria védelmének erőteljes eszközévé váljék, azt akarta, hogy őt ne rombolónak, hanem alapvető alkotónak nézzék. Minden alkalommal úgy tüntette föl a hadsereg helyzetét és hivatását, hogy az képviselője a monarchia együttes érdekeinek és mint ilyen egyformán szolgálatában áll úgy Ausztriának, mint Magyarországnak. «Abból — úgymond a sátoraljaújhelyi választók előtt 1869-ben tartott híres beszédében — hogy egy nép egy másikkal közösen szervezi véderejét, nem következik, hogy állami létét feladná; de abból, hogy ámbár aránylag gyöngébb más hatalmas szomszéd államoknál, ezt féltékenységből tenni nem akarja, könnyen következhetik, hogy nemcsak államiságát, de magát az államot is elveszti.»[2]

II.

Horvátország. Fiume.

«Én — mondotta volt Andrássy — éppen úgy horvát vagyok, mint magyar, mert nem ismerek magyar érdeket, mely Horvátországéval ellentétben volna.»[3] Mikor így

[1] Gróf Andrássy széljegyzete, u. o.
[2] Lederer, II. 14.
[3] U. o., II. 301.

beszélt, kétségkívül olyan Horvátországra gondolt, a mely kiegészítő része Szent István koronájának és nem képzeli magát külön, attól független államtestnek. Ámbár más alkalommal úgy is nyilatkozott, hogy: a horvátokkal úgy kellene elbánni, hogy zabot és korbácsot nekik, ezt a megjegyzést is csupán azért tette, hogy ilyen módon kényszerítse őket a Magyarországgal való békére. A miniszterelnök annál inkább óhajtotta a magyar-horvát viszonyok megnyugtató rendezését, mert tapasztalatból tudta, hogy a horvát kérdés régóta nyílt sebe Magyarországnak, a melyet ellenségeink nem engednek meggyógyulni. Horvátországban a nemzeti párt kitűzte a közjogi önállóság lobogóját, a mivel a magyar államtól való elszakadást proklamálta.[1] Ezzel kapcsolatban azt a titkos reménységet táplálták, hogy adott pillanatban, Oroszországtól támogatva, Horvátország, Szlavónia, Dalmáczia és a határőrvidék egyesítésével s a lassanként szétmálló Törökország hozzáfűzésével hatalmas délszláv birodalmat teremtenek, a melynek létrejövetele úgy Magyarországra, mint Ausztriára nézve a legnagyobb veszedelmet jelentené.[2] Ily aggressziv törekvések alól minden áron ki kellett húzni a gyékényt és Horvátországban hatalomhoz segíteni olyan elemeket, a melyek Magyarországgal, mint közös

[1] A röpiratok közül, a melyek akkor ebben a kérdésben megjelentek, fölemlítem a következőket: «Die kroatische Frage», Zágráb, 1867. — «Der alte Verband und der neue Ausgleich», 1868. — Még előbb megjelentek Kvaternik Jenő tollából: «Historisch-diplom. Verhältniss Kroatiens zu Ungarn», 1860. — Ugyanattól, válaszul Szalaynak «A horvát kérdéshez» czimű iratára: «Was ist die Wahrheit?» 1861. Zigrović: «Über das Selbstbestimmungsrecht Kroatiens», 1864. — «Was wir wollen u. sollen», 1864. — (Hellenbach): «Opposition und Regierung des dreieinigen Königreiches», 1864. — «Die Fusion. Eine Skizze aus dem kroatischen Parteileben, von L. B. H.», 1866. — Báró Jeszenszky Béla: «A Társországok közjogi viszonya a magyar államhoz», Budapest, 1889. Jeszenszky tájékoztatót ad a kérdés irodalmáról.

[2] Werther, Bécs, 1867 ápr. 16.

hazával, békében és barátságban akartak élni. Tekintettel arra a szerepre, a melyet Horvátország 1848 óta játszott, nem volt könnyű Andrássynak és kormányának visszavinni a tartományt a Magyarországgal fennállott régi kötelékbe. Gróf Jellačić bán vezetése alatt a horvátok hadat viseltek Magyarország ellen, a mi egyébiránt báró Bachot nem gátolta meg abban, hogy velük ugyanazon reczept szerint bánjék el, mint a legyőzöttekkel tette. Midőn aztán az 1861 febr. 26-án kelt februáriusi pátens alapján a horvát tartománygyűlést is egybehívták, ez megalkotta a császár által nov. 8-án szentesített 1861 : XLII. törvényczikket, egyszerűen ketté tépvén ebben minden kapcsot, a mely a horvátokat törvényhozási, közigazgatási és igazságszolgáltatási tekintetben Magyarországhoz fűzte.[1] Ugyan megkisérlettek volna bizonyos megegyezést Szent István koronájával, de csak mint egyenjogú fél akartak tárgyalásokba bocsátkozni. Képzeletben már úgy látták I. Ferencz Józsefet, mint Horvátország megkoronázott királyát. Bécsből egyre szitották az ilyen illuziókat, hogy a zágrábi tartománygyűlésben engedelmes eszközt találjanak Magyarország megfenyegetésére és a horvátokat rábírják, hogy az osztrák Reichsratba, mint központi parlamentbe, képviselőket küldjenek. De Bécsben nem tudták elég ügyesen kihasználni a helyzetet. Azzal, hogy

[1] 1861 : XLII. t.-cz. 1. §. : «A dalmát-horvát-szlavon hármas királyság, Zágráb fővárosban ülésező tartománygyűlése útján kimondja, hogy az 1848. eseményei következtében, a dalmát-horvát-szlavon hármas királyság és a magyar királyság között jogilag megszűnt minden más, bármilyen természetű, akár törvényhozási vagy közigazgatási, akár igazságszolgáltatási kötelék, kivéve azt, hogy Ő Felsége, közös királyuk, az 1848. esztendeig közösöknek vallott törvényeik értelmében Dalmát-Horvát- és Szlavonországok királyává is megkoronáztassék és pedig a hármas királyság népének szabad akaratából egyugyanazon koronával és koronázási szertartással, a hogy Magyarország királyává koronázandó».

tagadó választ adtak arra a horvát kivánságra, hogy tartománygyűlésükön a határőrvidék is képviselve legyen, megnövesztették a magyar befolyást, mely a Reichsratban való részvételtől a horvátokat visszatartani törekedett.[1] Zágrábban a mértékadó irányzat mitsem akart tudni szorosabb közjogi kapcsolatról sem Ausztriával, sem Magyarországgal, hanem mind a kettővel csak a tiszta perszonális unió viszonyát kivánta fenntartani. A horvátok nem kivántak állást foglalni sem a központi parlament érdekében Magyarország ellen, sem pedig az utóbbihoz való kapcsolat mellett és ezzel magukra vonták mind a két félnek teljesen jogosult haragját. Ezen a ferde úton járt Horvátország 1865/66-ban is. Az 1865 decz. 12-diki felirat szavai szerint a zágrábi tartománygyűlés elhatározta, hogy «... e királyságnak az összbirodalomhoz való viszonya tekintetében önállóan fog Ő Felségével tárgyalni». Még mindig az 1861 : XLII. t.-cz. alapján állva és az 1848-iki törvényeket teljesen ignorálva, a horvát politikusok egyre jobban beleringatták magukat abba a képzelődésbe, hogy semmiféleképpen nem kötelességük Magyarországgal «törvényhozási közösséget» elismerni.[2] Könnyen megérthető, hogy a horvát tartománygyűlésnek ez a tüntetése a «hármas királyság» teljes önállósága mellett, Magyarországon a legrosszabb benyomást tette és nagy kedvetlenséget idézett elő.[3] Időközben azonban bevégezte szerepét Belcredi, a kinek,

[1] Lásd Deáknak akkor közzétett körlevelét; továbbá Ferenczi «Deák élete» III. 351., a hol ki van mutatva, hogy Deák sohasem használta a híressé vált jelzőt a «fehér lap»-ról, a melyre Horvátországnak rá kellett volna írnia, hogy miket kiván Magyarországtól. Ezzel a kifejezéssel először állítólag Somssich Pál élt, a múlt század ötvenes éveiben.

[2] A horvát tartománygyűlés felirata, 1865 decz. 12.

[3] Werther, Bécs, 1866 jan. 24.

úgy látszik, volt némi része a horvát önérzet felfokozásában. A Magyarországgal kötendő kiegyezés szükségérzete napról-napra élénkebbé vált és Horvátország nemsokára rá jöhetett, hogy sorsa azoktól a tárgyalásoktól függ, a melyek a magyar országgyűlés és a bécsi kormány közt folynak. Elmúlt Schmerling és Belcredi ideje, a kiknek védelme alatt a horvát képviselők a legkihívóbb kirohanásokat tehették a magyar országgyűlés ellen. Közvetlenül küszöbön állott a felelős magyar miniszterium kinevezése. Ámbár Magyarország most fölfelé haladt a hatalom lépcsőin, Deák, a ki a békét óhajtotta, mégis kezet nyújtott a horvátoknak a kiengesztelődésre. Noha nem örömest tette, széleskörű önkormányzatot ajánlott föl nekik és minden biztosítékot, a mely őket — jog és méltányosság alapján — történelmi és nemzeti igényeik kielégítése körül megillette. Ennek ellenében Deák azt követelte, hogy Horvátország tényleg is bizonyítsa be szent István koronájához való tartozandóságát. A mi olyképpen történhetik meg, hogy Magyarországra és Horvát-Szlavonországokra nézve a koronázás s a királyi hitlevél kiállítása egyazon közös tény legyen ; és hogy mindazokban az esetekben, midőn a magyar korona országai Ausztriával szemben egyetemesen képviselendők, Horvátország és Szlavónia is ehhez az egységhez tartozzanak. Ennélfogva a horvát országgyűlés küldjön bizonyos számú képviselőt az úgynevezett magyar koronázó országgyűlésre.[1] A magyar-horvát megegyezéstől várható volt az is, hogy biztosítékot és tartósságot nyer általa a koronával kötendő kiegyezés. Ez okból Deák mérsékelte korábbi merev jogi álláspontját, a mely Horvátország részére csak nagyon korlátolt önkormányzatot helyezett kilátásba. Fel is használta most pártjára gyakorolt egész befolyását, hogy el-

[1] Közölve Kónyinál, IV. 483.

fogadtassa javaslatát,[1] mely április 9-én, voltaképpen vita nélkül, nagy többséggel határozattá emeltetett. De szükség volt, a mint látszik, arra is, hogy Andrássy gyakoroljon erős nyomást magára Deákra, hogy őt a horvátok iránt engedékenyebbé tegye. Úgy kell lennie, hogy erre vonatkozólag egyfelől a korona és Andrássy s másfelől Andrássy és Deák között előzetes tárgyalások voltak. Csakis így magyarázható, hogy az uralkodó gróf Festetics útján emlékeztette Andrássyt, hogy a megbeszélt «pontozatokat» ne hagyja figyelmen kívül. Ezek értelmében a horvátok szabad tetszésére bizatnék, hogy a közös ügyek tárgyalására hivatott delegáczióba közvetlenül és önállóan a horvát országgyűlésből vagy a magyar országgyűlésre küldendő képviselőik közül választanak-e tagokat.[2] Andrássy válasza így hangzott: «A pontozatok fenntartása kemény harczba került; de ragaszkodunk hozzájok».[3] Bár Ghyczy akkor mindjárt kifogásokat tett Deák határozati javaslatának ily értelmű szövegezése ellen,[4] mégis változatlanul elfogadták azt. Tudni vélték, hogy itt Beust keze is benne volt a játékban, a ki — tekintettel a külpolitikára — sürgette Andrássynál a magyar-horvát viszály gyors kiegyenlítését. A külső helyzet fenyegető alakulását, a mely ebben az időben nagyon válságos jelleget öltött, csakugyan számba kellett venni. Báró Werther jelenti, hogy bécsi és magyarországi kormánykörökben komolyan tartanak attól, hogy porosz-franczia háború esetében Oroszország a maga érdekében kizsákmányolná

1 Werther, 1867 ápr. 16.

2 Gróf Festetics jegyirásos távirata Andrássyhoz, Bécs, 1867 ápr. Valószínűleg ápr. 7-én kelt. A magyar kir. miniszterelnökség iratt.

3 Andrássy Festeticshez, Pest, 1867 ápr. 7. A magyar kir. miniszterelnökség iratt.

4 Kónyi, IV. 488.

az ausztriai délszláv lakosság forrongását és elégedetlenségét. Tehát mind Bécsben, mind Budapesten első sorban a horvát viszálykodás mielőbbi és békés elintézését kívánják és a horvát kérdésben oly sietősen végbement határozathozatal, valamint a magyar országgyűlésen tett engedmények okai egyedül ebben keresendők.[1] Semmi sem alaptalanabb, mint a bécsi «Zukunft»[2] czímű szláv érzelmű folyóiratnak — a «Pesti Napló» által különben nyomban megczáfolt — az az állítása, hogy Horvátország ügyében Beust és Andrássy között nézeteltérések merültek föl. A külügyminiszter mindenben tökéletesen egyetértett Andrássyval. A magyar miniszterelnök hozzájárulásával Beust már 1867 febr. 22-dikén figyelmeztette a horvát bánt, báró Sokčivić altábornagyot, hogy a «császári kormány»-nak Horvátországgal szemben való magatartására nézve nem szabad kétségnek fennforognia. Utasítása szerint a bánnak oda kellett hatnia, hogy a hivatalos lapok oszlassák el mindazoknak az illuzióit, «a kik — úgymond a külügyminiszter — abban fáradoznak, hogy a királyságnak eddigi közjogi köteléke, mely a magyar koronához fűzi, felbontassék — és a kik hármas, az összes monarchiával csak laza kötelékben álló királyság alapításáról álmodoznak».[3] Hogy mennyire egybehangzók voltak a nézetek a Horvátország iránt követendő eljárás tekintetében, bizonyította ama királyi leirat hangja is, a melylyel a horvát tartománygyűlés Zágrábba összehivatott.[4] A leirat nyomatékosan utalt a magyar országgyűlésnek kiegyezésre hajlandó hangulatára és valósággal elrendelte, hogy Pestre a koronázásra képviselőket küld-

[1] Werther, 1867 ápr. 16.

[2] A «Zukunft» 1867 ápr. 6-diki száma.

[3] Beust a bánhoz, 1867 febr. 22. Beust által közölve Andrássyval. A magyar miniszterelnökség iratt.

[4] 1867 ápr. 23-dikán kelt királyi leirat.

jenek.[1] A kitűzött czél elérése érdekében Andrássy mindenekelőtt azt kivánta, hogy a tartománygyűlésen képviselői minőségben résztvevő hivatalnokok — akár szolgálatban levők, akár nyugdijasok — hagyjanak föl a kormányjavaslat ellenzésével. Szavazzanak a koronázó országgyűlésen való képviseltetés és a közös ügyekre vonatkozó magyar javaslat elfogadása mellett.[2] E követelés teljesítése után aztán maradjon meg mindenkinek a véleményszabadsága Horvátországnak Magyarországhoz való jövendő közjogi helyzete és a területi kérdés — Fiume hovatartozandósága — ügyében.[3] Andrássy vasakarattal ragaszkodott ahhoz, hogy a kormányjavaslatnak általa megjelölt két pontját győzelemre segítsék. Eltökélt szándéka volt, hogy «határtalan hűség biztosításával» nem fogja kitörültetni a szemét. «A két kikötés el nem fogadása — ezt sürgönyözte a bánnak — mint direkt ellenszegülés Ő Felsége intenczióival szemben, nyugdíjnélküli elbocsátást von maga után.»[4] Azt se tanácsolta a miniszterelnök, hogy a mandátumról való lemondással igyekezzék valaki megszabadulni a szavazástól.[5] Feltétlen, tényleges közreműködést kivánt. Tehát merőben téves állítás, hogy Andrássy abban fáradozott, hogy az egykori horvát udvari kanczellárt, Mažuranićot, az önálló nemzeti párt vezérét, távol tartsa a tartománygyűléstől. Ez önként maradt el, hogy ne legyen kénytelen a kormány javaslatát támogatni.

Ellenben igaz az, hogy minden magyar-horvát kiegyezés legtekintélyesebb és legveszedelmesebb ellenségére,

[1] 1867 ápr. 23-dikán kelt királyi leirat.

[2] Andrássy távirata Sokčivić bánhoz, Buda, 1867 május 10. Gróf Andrássy-lvtár.

[3] U. o.

[4] U. o.

[5] U. o.

Strossmayer djakovári püspökre, hathatós nyomást gyakoroltak, hogy ellentállását megtörjék. Ezt a férfiút, a ki sohasem titkolta magyar gyűlöletét és 1866 decz. 17-dikén a feliratí vitában így szólt: «a kormány embereinek nincsen sem politikai jellemük, sem politikai jelentőségük», rá kellett bírni, hogy képviselőtársainál ne érvényesítse áldatlan befolyását. Engesztelhetetlen, az egyházi főpásztor hivatásával kevéssé összeférő magatartása miatt Bécsbe hívták, a hol Beust az elé a választás elé állította, hogy vagy csillapító irányban fog közrehatni a zágrábi gyűlésen, vagy pedig lemond püspöki javadalmáról.[1] Sőt voltak, a kik egész határozottsággal tudni akarták, hogy a «horvát ellenzéknek e legbefolyásosabb és legveszedelmesebb vezérét» «nagyon csengő érvekkel» győzték meg arról, hogy a zágrábi tartomány gyűlésről el kell maradnia és jobb lesz Párizsba utaznia.[2] Strossmayer szerette magát önzetlen délszláv hazafinak kiadni, a ki kész eltűrni hazájáért minden szenvedést. De valójában azok közé tartozott, a kikben politikai fanatizmus mellett egyéni becsvágy és az a hiúság egyesül, hogy mindenütt első helyen álljanak. A horvát közjognál

[1] Werther, 1867 máj. 7. Werther ezt a hírt rendszerint jól informált helyről kapta.

[2] Hogy Strossmayernek mennyire kedvtelése volt kenetteljes szavakkal a horvát nemzet szenvedéseiről beszélni, a melyeket úgy érez, mintha a saját szenvedései volnának erre nézve szolgáljon bizonyítékul néhány sor egy 1871 jan. 3-dikán írott leveléből: «Nemzetem, — mondja — a melyé Isten után a szívem és az életem, évszázadok óta szenved és igazán mártír. És szenvedései történetének még nincs vége. A szenvedések poharát fenékig kell kiürítenie. Azzal vígasztalom magamat, hogy a nemzet, a mely szenvedni tud, nincs elveszve. A szenvedés, ha kellőképen tudják megérteni és gyakorolni, mindig biztos záloga a közeledő feltámadásnak. Én persze nem érem meg a feltámadást, de tehetségem szerint igyekszem, hogy az ehhez vezető elemeket a nemzet szenvedő testében elhelyezni segítsem.» Gróf Andrássy-levéltár. Nem tudható, hogy Strossmayer kihez írta ezt a levelet.

többre becsülte egyházi javadalmát. 1867 július havában kijelentette ellenfelének, Rauch bárónak, hogy — ha szükséges — alkalmazkodni fog a kormány szándékaihoz, de azért sohasem adja föl meggyőződését, a mi a bárót erre a nyilatkozatra késztette: «Ingatag lelkiismeretével képesnek tartom őt még arra is, hogy vallását megtagadja, hogyha hiúságának vagy ideáinak kielégítéséről van szó.»[1] Ilyen volt Djakovár püspöke, a ki egyideig kezében tartotta Horvátország sorsát és a ki — miután a pápai csalhatatlanság elleni erélyes tiltakozásával előbb európai hírre tett szert, — utóbb éppen úgy, mint a többi egyházfők, a megtámadott dogmának alávetette magát.[2]

Strossmayer és Mažuranić távolléte által persze nem sokat értek el. A tartománygyűlés többsége nem akart lemondani az 1861:42. törvényczikkben biztosított önállóságról. A kisebbség pedig csak az önkormányzatnak és Horvátország területi integritásának bizonyos garancziái fejében volt hajlandó a koronázó országgyűlésen való képviseltetés mellett állást foglalni. Andrássy, a ki a zágrábi tartománygyűléssel szemben nagyon erélyesen viselkedett és eljárásához az uralkodó teljes hozzájárulását is megnyerte,[3] a kisebbségi felirattal sem volt megelégedve. Nézete szerint a horvátoknak ki kell nyilatkoztatniok, hogy készek megjelenni az országgyűlésen, mivel ezt megelőzőleg — tekintettel az idő rövidségére — a Deák-féle javaslat érdemleges tárgyalása már nem lehetséges. Nemkülönben részt kell venniök a koronázáson, ha úgy akarják, óvást téve minden ebből folyó következ-

[1] Rauch levele valószínűleg gróf Andrássyhoz. Zágráb, 1867 júl. 9. Gróf Andrássy-lvtár.

[2] Loyson Hyacinthe: «Meine persönlichen Erinnerungen an Bischof Strossmayer», a «Neue Freie Presse» tárczája 1905 máj. 23.

[3] Gróf Festetics Andrássyhoz. Bécs, 1867 ápr. 10. Gróf Andrássy-levéltár.

tetés ellen. A közjogi viszonyok rendezése czéljából a koronázás előtt vagy után horvát tartománygyűlési bizottság menjen Pestre, mely a magyar országgyűlés részéről választandó bizottsággal tárgyalásokba bocsátkozzék. A közjogi helyzet tisztázásáig maradjon függőben a területi kérdés, t. i. az, hogy Magyarországhoz vagy Horvátországhoz tartozik-e Fiume.[1] A magyar miniszterelnök az utolsó perczig bizonyítékait adta békés hajlandóságának. Midőn a horvát tartománygyűlés máj. 11-én egyhangúlag elhatározta, hogy további tárgyalásait mindaddig felfüggeszti, a míg a képviselők sérthetetlenségéről szóló, még 1861-ben — tehát Schmerling idejében — fölterjesztett törvényczikkük szentesítve nincsen, Andrássy pillanatig sem habozott, hogy e kívánságnak eleget tegyen. Ő, a ki nagyon jól tudta, hogy a horvát ellenzéket Belgrádból ösztökélik halogatási politikára[2] és a minden módon való ellentállásra;[3] a kinek továbbá arról is volt tudomása, hogy orosz ügynökök járják be az országot, oly megbizatással, hogy Magyarország ellen konfliktusra izgassanak,[4] szakadatlanul abban fáradozott, hogy, a mennyire csak lehetséges, elhárítson mindent, a mi ezeket az üzelmeket elősegíthetné. Főként arra törekedett, hogy a zágrábi tartománygyűlésen érvényesüljön az unionisták szava, tehát azoké, a kik a Magyarországgal való szorosabb kapcsolatot óhajtották. Andrássy nem azt akarta, hogy a többséggel a győzelemért szálljanak síkra. Mert a Magyarország iránt barátságosan hangolt kisebbség felirata is

[1] Andrássy gróf Erdődyhez Zágrábban (1867) máj. 10. Gróf Andrássy-levéltár.

[2] Zágrábi tudósítás, 1867 máj. 11-dikéről, közölve a «Neue Freie Presse»-ben.

[3] Lauberan Bismarckhoz. Belgrád, 1867 máj. 19.

[4] Ezt maga Beust mondotta el Werther báró porosz követnek. Lásd utóbbinak jegyzékét 1867 július 10-dikéről.

tartalmazott követelést, — Fiume bekebelezését Horvátországba — a mely ezt a magyar kormányra nézve elfogadhatatlanná tette. Ennek következtében a miniszterelnök szándéka odairányult, hogy a többségnek az 1861:42. törvényczikken alapuló felirata keresztülmenjen és így egyedül azt illesse a felelősség minden további következményért. Ellenben, nézete szerint, az unionisták felirati javaslata legfeljebb 2—3 szavazattal maradjon kisebbségben[1] «A fődolog az, — írja Bedekovich Kálmánnak, az unionista párt tagjának — hogy a szavazásból kitűnjék, hogy két, majdnem egyenlő erejű párt van, a melyek egyike a kiegyezést őszintén kívánja. Ha azonban a tanácskozás folyamán nem nyilvánul nagyobb eltérés a pártok között, mint a feliratokban, akkor sem Magyarországon, sem máshol senkisem hiszi, hogy unió-párt is létezik. És ha egyik horvát pártnak sincsen bátorsága ahhoz, hogy a kormányt támogassa, úgy nem lehet eredményre számítani.»[2] Andrássy szerette volna ezt a tervet megvalósítva látni, még mielőtt a tartománygyűlés feloszlatása bekövetkeznék. A többségi felirat elfogadásának esetére a feloszlatás — egyetértve a koronával és Beusttal — már el volt határozva.[3] a mint ez a felirat megszavazása után be is következett. A horvát tartománygyűlésről, mindjárt megnyitásakor, megjósolta volt az osztrák-német alkotmánypárt közlönye, hogy nem lesz egyéb feladata, mint «beburkolózni halotti leplébe».[4] Valósággal beleélte magát a nagyzás hóbortjának egyik nemébe, a mikor azt képzelte, hogy Magyarországnak —

[1] Andrássy gróf Erdődyhez, 1867 máj. 13. Gróf Andrássy-levéltár. Lederer II. 25. jegyzet.

[2] Andrássy Bedekovich Kálmánhoz 1867 máj 14. Gróf Andrássy-levéltár.

[3] Werther, 1867 máj. 28.

[4] «Neue Freie Presse», 1867 máj 3. «Der kroatische Landtag.»

mint vele egyenjogú tényező — egyszerűen törvényt diktálhat. A horvátok hypnotizáltaknak látszottak attól az az ábrándtól, hogy Bécsben még elég hatalmas barátjaik vannak, a kik nem fogják megengedni, hogy a koronázás részvételük nélkül megtörténhessék. Meg voltak győződve, hogy a magyar országyűlést sikerülni fog követeléseik érdekében megpuhítani. De alaposan tévedtek. Az irányadó bécsi parlamenti köröktől nem kaptak támogatást. Onnan még most is hangzott Zágráb felé a keserű szemrehányás, hogy 1861-ben, nagyzástól elkapatva, Bécscsel szemben épp úgy, mint Pesttel szemben, a legtisztább personal-unio álláspontjára helyezkedtek és Zvonimir koronája számára Dalmáczián kívül még Karinthiát, Krajnát és déli Stájerországot is követelték.[1] Az udvar részéről se remélhettek semmit. A korona nem mutatkozott hajlandónak, hogy követelődzéseik miatt a koronázást elhalasztassa. Gróf Andrássy befolyása mégis erősebbnek bizonyult, mint a horvátoké. Átléptek rajtuk, a koronázást nélkülök is megtartották és Horvátország számára egyszerűen nyitva hagyták a lehetőséget, hogy — mint szent István koronájának kiegészítő része — hozzájárulását utólagosan kimondhassa.[2] Habár Andrássy túl is tette magát a magyarellenes horvát oppoziczió ellentállásán, azért a magyar-horvát kibékülés ügye mégis folyton mint igen óhajtandó czél lebegett szemei előtt. Át volt hatva attól, hogy — a gondjaira bízott államiság erősbítése érdekében — semmitsem szabad elmulasztania ama kötelék visszaállítása érdekében, a mely Horvátországot 800 esztendőn keresztül Magyarországhoz fűzte és a melyet a kamarillától félrevezetett horvátok 1848-ban széttépték. Uj választási rendszert hoztak be, a melynek segít-

1 «Neue Freie Presse, 1867 máj. 3. «Der kroatische Landtag.»
2 Lásd a «Koronázás» fejezetet.

ségétől az ellenzék megsemmisítését remélték. A választások vezetését az erélyességéről ismeretes unionista, báró Rauch Levin vette a kezébe, a ki — miután báró Sokčević táborszernagy eddigi bánt fölmentették állásától, Haulik bibornok-érsek helyébe bánhelyettesnek neveztetett ki.[1] A horvátok csakhamar megérezhették a bánhelyettes erős öklét. Hivatalba lépésének mindjárt első napján olyan intézkedéseket foganatosított, hogy Zágráb — saját jelentése szerint — már évek óta nem töltött oly nyugodt éjtszakát, mint ezt, noha ellenfelei mindent megpróbáltak, hogy vele daczoljanak.[2] Strossmayer püspök az elsők egyike volt, a kik őt fölkeresték, annak kijelentésével, hogy kész alkalmazkodni a kormány szándékaihoz, «mert — úgymond Rauch — jól tudta, hogy ezt in ultima analysi úgyis meg kell tennie. Hanem azért sohasem bíznék megtérésének őszinteségében».[3] E mindenesetre csak látszólagos siker után báró Rauch fölkereste elődjét, Haulik bibornok-érseket. Ez, megnyerve egy ügyesen alkalmazott bók által, a mely hizelgett hiúságának, megigérte a bánhelyettesnek, hogy tőle telhetőleg mindent meg fog tenni az engedetlen nemzeti érzelmű papság ellentállásának megtörésére. A bibornokérsek, a ki eddig a makranczos papság pártján volt, most nyiltan kimondotta, hogy Rauchchal egyesülve oda kíván hatni, hogy a czéltalan állapotoknak, a melyeket ő maga sem helyesel, vége vettessék.[4]

1868 január 9-dikén ült össze az újon választott horvát tartománygyűlés, a melyen az unionista párt volt

[1] Kussević, a horvát udvari kanczellária vezetője, gróf Andrássyhoz. Gróf Andrássy-lvtár. Még más nyugdíjazások is történtek.

[2] Rauch Levin ?-hez (valószínűleg Andrássyhoz intézett levél). Zágráb, 1867 július 9. Gróf Andrássy-lvtár.

[3] U. o.

[4] Rauch ?-hoz, 1867 jul. 9. Gr. Andrássy-lvtár.

többségben. Mražović és Starčević, mindaketten vezérei a magyarellenes pártnak, nem tudtak mandátumhoz jutni. Polit Mihály csak nagynehezen győzhetett szerémségi régi kerületében, Iregen.[1] Báró Rauch fáradozásainak volt köszönhető, hogy egyedül a Szerémségből három unionista képviselőt küldöttek a tartománygyűlésbe.[2] Az egész horvát-szerb ellenzék 14 képviselőre olvadt le. A királyi leirat felhívta a tartománygyűlést, hogy a magyar országgyűléssel folytatott és 1866-ban abba maradt tárgyalásokat új regnikoláris bizottságnak haladéktalan kiküldése útján ismét kezdje meg.[3] Az ellenzék ezzel szemben indítványt tett, hogy a koronához feliratilag azzal a kéréssel forduljanak, hogy az oktroyált választási rendszer alapján és így törvénytelen alapon létrejött jelenlegi tartománygyűlést oszlassa fel és új képviseletet hívjon össze. Midőn a gyűlés e fölött napirendre tért, az ellenzéket alkotó nemzeti-liberális párt, két képviselő — Vucotinović és Filipovich — kivételével, elhagyta az üléstermet. Josipovich a távozóknak gúnyos hangon szerencsés útat kívánt és tiszteltette általuk herczeg Gorčakovot. A kormánybarát többség az 1861 : XLII. törvényczikket vette zsinórmértékül, kérte Dalmáczia és a határőrvidék bekebelezését, állást foglalt minden oktroyálás ellen és helyeselte, hogy a Pestre küldendő regnikoláris bizottság 12 tagja megválasztassék. Mivel a legtekintélyesebb ellenfelek mandátumot sem kaptak és a tartománygyűlésbe került ellenzék távol tartotta magát, a siker biztos tudatában láthattak a kiengesztelődés békeművéhez. Ez betetőzést nyert az 1868 : XXX. magyar törvény-

[1] Dr. Michael Polit: «Zur kroatischen Frage», a «Neue Freie Presse» 1907 máj. 25-diki számában.

[2] Báró Rauch, valószínüleg Andrássyhoz, 1867 decz. 16. Gr. Andrássy-lvtár.

[3] Az 1867 okt. 20-án kelt királyi leirat.

czikkben. A magyar regnikoláris bizottsággal megállapított kiegyezési munkálatot a tartománygyűlés, a részletes tárgyalás mellőzésével, 1868 szeptember 24-dikén zajos tetszés mellett en bloc elfogadta. Másnap Zágráb vármegye törvényhatósági bizottsága köszönetet mondott a tartománygyűlésnek azért, hogy Magyarországgal a kiegyezést megkötötte. Volt is bőven ok a köszönetre, mert, a mint Car képviselő kijelentette, e kiegyezéssel megtörték a reakcziót és az ország általa még sohasem birt önállósághoz jutott,[1] továbbá külön miniszterhez,[2] a törvényhozás mellett a közigazgatásban és törvénykezésben a horvát nyelv használatához[3] és saját delegáczióhoz.[4] Ezenfölül az érczpénzeken is a hármas királyság neve minden időkre megörökíttetett.[5] 1868 nov. 7-dikéről kelt leiratában a korona is «őszinte örömét» fejezte ki a kiegyezés fölött, «a melylyel — így hangzik a királyi szó — a magyar korona két országa között századok óta fennálló és a pragmatika szankczióban is megerősített kapcsolat, mindakét félnek megnyugvására és megelégedésére, újólag biztosítva és megszilárdítva van.» A magyar-horvát kiegyezési törvény most mindkét szerződő fél által elismert tényképpen állapította meg, hogy Horvátország és Szlavónia évszázadok óta Szent István koronájához tartoztak, hogy e magyar korona országai elválaszthatatlanok egymástól és hogy, Dalmácziát is odaértve, «egy és ugyanazon állami közösséget alkotnak, mind az Ő Felsége uralkodása alatt álló többi országok,

[1] Lásd az 1868: XXX. t. cz. 48. §-át.
[2] U. o. 44. §.
[3] U. o. 56. §.
[4] U. o. 59. §.
[5] Az 1868: XXX. t. c. 64. §-a igy szól: «A magyar korona országai által vezetendő pénzeken a királyi czimbe a «Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok királya» czím is felvétetik.

mind más országok irányában».[1] Ebből az állami közösségből és összetartozásból önként folyt, hogy Magyarország s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok királya egy és ugyanazon koronával s egy és ugyanazon koronázási cselekvénynyel koronáztassék meg s hogy a Szent István koronája alatt álló összes országok részére, ez országok közös országgyűlésén, közös koronázási oklevél állapíttassék meg és állíttassék ki.[2] Ez a törvény azonban nemcsak Horvátországról és Szlavóniáról beszél, mint a magyar koronának már tényleg integráló országairól, hanem Dalmácziáról is, melyre vonatkozólag Magyarország kötelezte magát, hogy visszacsatolását elő fogja mozdítani.[3] Ez a három tartomány alkotta a «hármas királyság»-ot. Akkor nagyon hitelesnek jelzett hír szerint Andrássy és Beust hatalmas védői voltak Dalmáczia visszacsatolása ügyének.[4] Ama javaslatok sorozatában, melyeket báró Rauch a horvát regnikoláris bizottság elé készült terjeszteni, egyetlen szóval sem emlékezett meg Dalmácziáról.[5] De mértékadó magyar oldalról rögtön a leghatározottabban ki is keltek minden hasonló szándék ellen. Dalmáczia birtokba vételét politikai és pénzügyi szempontból elfogadhatatlan tehernek nyilvánították. Daczára ez aggodalmaknak, mégis kimondatott reinkorporácziója ennek a területnek, mely Ausztria egyik tényleges alkotó részét teszi — és ezzel a horvát nép régóta táplált, forró óhajtásának tettek eleget.[6]

[1] 1868 : XXX. t. cz. 1. §-a.
[2] U. o. 2. §.
[3] 1868 : XXX. t. cz. 65. §.
[4] Báró Werther, Bécs 1868 jul. 22.
[5] U. o.
[6] Mind Magyarország, mind Ausztria mellőzték Dalmáczia közjogi helyzetének rendezését. Magyarország ugyan nem mond le igényéről, de nincs kifogása az ellen, hogy Dalmáczia kormányzása továbbra is az osztrák kormány gondját képezze.

Andrássy, Deákkal együtt, nagy érdemeket szerzett hazájának nyugalma, békéje, virágzó fejlődése érdekében, midőn elősegítette, hogy a Magyarország és Horvátország közötti viszony rendeztessék. Semmi sem bizonyítja ezt meggyőzőbben, mint az a körülmény, hogy 1873-ban (34. t. cz.) maga az ellenzék — a horvát nemzeti párt — az 1868-iki kiegyezést teljtartalmúlag elismerte.[1] Mint hűséges munkatárs a béke művében — első sorban báró Rauch Levin állott Andrássy oldalán — a kit nehéz viszonyok közt tanúsított fáradhatatlan buzgalmáért és kiváló tapintatáért a miniszterelnök 1868 decz. 8-án a báni állásra hozott javaslatba.[2] Nem hivatalos minőségben, hanem mint Andrássy bizalmi embere, gróf Erdődy Sándor vállalta volt azt a feladatot, hogy a horvát tartománygyűlésnek egymással szemben álló pártjainál a közjogi kiegyezés érdekében a megértés útját egyengesse. Az elért eredményben, — mint ezt Andrássy is mondja — megvolt a maga része.[3] Jelentékeny szerepet vitt továbbá a kiegyezési tárgyalásokban Türr István is. Minthogy az emigráczió idején sokszorosan jutott összeköttetésbe délszláv politikusokkal, Andrássy őt 1867 őszén Zágrábba küldötte, hogy őket valamely megegyezés számára megnyerje.[4] Türr nem kapott Andrássytól írásbeli, hanem csak szóbeli megbizatást.[5] Gróf Jankovich Gyula, a ki a magyar és a horvát regnikoláris bizottságok tanácskozá-

[1] A Starčević-pártiak nem ismerik el az 1868-ik évi kiegyezést; abból indulnak ki, hogy ezt csupán az oktroyált választási rend segitségével tudták keresztülvinni.

[2] Andrássy fölterjesztése, Buda 1868 decz. 8-dikán. Rezoluczió ugyanazon napról keltezve. A magyar miniszterelnökség iratt.

[3] Andrássy fölterjesztése 1868 aug. 8-dikáról. A magyar miniszterelnökség iratt.

[4] Türr tábornok írásbeli közlése.

[5] Türr irásbeli közlése. Erről az ügyről a «Magyar Hirlap» 1903-i évfolyamában czikket írt.

saiban — mint a nem-magyarellenes ellenzék vezére — előtérben szerepelt, a kiegyezés megkötése után Türrhöz intézett levelében elismerte a tábornok érdemeit, melyeket a magyar-horvát kibékülés létrejötte körül szerzett.[1]

* * *

A legfontosabb ügyet, a melyen a kiegyezés majdnem meghiusult: azt a kérdést, hogy Fiume területe Magyarországhoz vagy Horvátországhoz tartozzék-e, az 1868 : XXX. t. cz. függőben hagyta. Nehogy e vitás dolog miatt megint hajótörést szenvedjen minden, abban állapodtak meg, hogy a megoldás későbbi egyezkedések tárgya legyen. Mélyen érintette mindakét félnek az érdekeit, hogy ezt a kikötővárost, mely megnyitja az útat az Ádriai-tengerhez, sajátjuknak mondhassák. Magyar és horvát részről egyaránt igényt támasztottak Fiume birtokára. Magyarország el volt határozva, hogy a maga igényét minden erejének latbavetésével érvényesíti. Legkiválóbb történetíróink egyike, Szalay László, ezeket mondotta: «Magyarországnak kötelessége kívánni, követelni, hogy Fiume velünk és alattunk maradjon, ez drága tulajdonunk és sohasem volt kiegészítő része a Zágrábban ülésező horvát tartománygyűlésnek. Fiume mindig dicsőségének vallotta, hogy Magyarországhoz tartozik, valamint hazánk büszkeséggel tekintett «koronájának e ragyogó drágakövére».[2] Messze vezetne, ha itt mélyebben belebocsátkoznánk a múlt lomtárából előszedegetett történelmi adatok fejtegetésébe, hogy Fiume birtoka Magyarországot illeti-e vagy a «hármas» királyságot. Azonban

[1] Jankovich levelét közöltem a «Neue Freie Presse» 1908 máj. 18-ki számában: «Aus dem Leben General Türr's».

[2] Szalay 1861-ben erről a tárgyról czikket tett közzé a «Pesti Napló»-ban.

nem szenved kétséget, hogy ez a város már 3 évszázadon keresztül Magyarországhoz volt csatolva, a mikor a XV. század végén tőle elszakították. Épp olyan bizonyos, hogy Mária Terézia 1779 április 23-dikán Fiumét ismét Magyarországba kebelezte és hogy ezt az állami aktust az 1807 : IV. t. cz. újolag megerősítette. Az 1848-iki események következtében az abszolutisztikus osztrák kormány Fiumét 1849-ben a «magyar koronatartomány»-hoz, Horvátországhoz csatolta, mintegy jutalmul a «rebellis» Magyarország ellen folytatott harczban teljesített szolgálatokért. Maga a kikötőváros ezzel a sorsával teljességgel nem volt megelégedve. Szíve Magyarországhoz vonzotta, a melylyel egyesülni akart. Midőn 1861-ben az új kormányzat magyar országgyűlést hívott össze, a fiumei községtanács feliratot intézett a császárhoz, kérve, hogy Magyarország rendei között képviselve lehessen. A zajos tüntetéseknek, a melyekkel ezt a folyamodványt támogatták, az volt a következménye, hogy Fiumét ostromállapot alá helyezték. Erre Pest főváros képviselete elhatározta, hogy feliratban kéri az uralkodótól az ostromállapot megszüntetését, valamint a bán helyébe Fiume kormányzójává magyar ember kinevezését. Horvátország nagyon kedvetlen szemlélője volt a fiumeiek magyarbarát viselkedésének. Hatalmas bécsi és zágrábi befolyások támogatták a Horvátországgal rokonszenvező fiumei helyi hatóságokat, a melyek kemény iga alá fogták a város polgárait és a Magyarország iránt hangosan nyilvánuló rokonszenvet nem tűrték. Fiume bizalommal várta jobb idők bekövetkezését, a melyek majd megszabadítják horvát urainak zsarnokságától.[1]

Midőn bizonyosnak látszott, hogy végre elérkezik a

[1] Cseh Ede királyi biztos Andrássyhoz, Fiume 1867 ápr. 24. Gróf Andrássy-lvtár.

korona és a magyar nemzet rég óhajtott kiengesztelődésének pillanata, Fiuméban intézkedéseket tettek, hogy a felelős magyar kormány kinevezését illő módon megünnepeljék. Az ünnepélyességek rendezői elküldték Thierry lovag ügyvédet Smaich Bertalan lovag főispán és polgári kapitányhoz, hogy őt ne csak értesítsék a polgárság tervéről, hanem ehhez hozzájárulását is kikérjék. Smaich örömmel adta meg az engedélyt, csupán arra figyelmeztette Thierryt, hogy a nép között ne osztasson ki bort, mert — feltüzelve az italok élvezetétől — könnyen túlléphetné a kellő határokat.[1] Közben azonban a magyarellenes elemek befolyásolni kezdették a gyönge, különben is hozzájuk szító polgári kapitányt, hogy az ünnepély betiltására késztessék. Smaich minden várakozás ellenére február 15-én magához hivatta Thierryt és közölte vele, hogy a tervezett ünnepélyességeket nem tűrheti és ezt már első találkozásukkor megmondotta volna, ha félre nem érti a bejelentést. A polgárok küldöttsége is hiába járt ebben az ügyben Smaichnál, a ki egészen csodálatos indokolással értesítette a fiumeieket elhatározásáról. Ugyanis február 16-án hirdetményt tett közzé, a melyben tudatja, hogy voltaképpen nincs semmi kifogása az olyan ünnepély ellen, melyet a kinevezendő magyar kormány dicsőítésére rendeznek. Azonban tekintettel arra, hogy efféle tüntetés (exultanza) könnyen vezethetne zavarokra és téves magyarázatokra, minden nyilvános örömünneplést be kell tiltania. Ha pedig, mondja végezetül, mégis akadna valaki, a kinek ez az «intelem» nem elég, «akkor tekintse ezt határozott parancsnak».[2]

[1] Cseh Ede királyi biztos Andrássyhoz, Fiume 1867 május 5. Gróf Andrássy lvtár.

[2] Közölve a «Neue Freie Presse» 1967 febr. 21-diki számában. Smaich hirdetményének magyar fordítását lásd. Radich Ákos, «Fiume közjogi helyzete», 201. o.

Ha Smaich ezt a felhivást csakugyan komolyan vette, hamarjában csalódnia kellett hatásában. Február 18-án az unió-barát Matcovich Gáspár fiumei polgár táviratot kapott Pestről, mely a magyar miniszterium kinevezéséről értesítette és ezekkel a szavakkal végződött: «Restitutio in integrum».[1] Matcovich a fiumeiek rendes összejöveteli helye, a «Casino patriottico» elé sietett és az ott összegyűlt embereknek felolvasta a táviratot. A kinevezés hire, a mint előrelátható volt, óriási lelkesedést keltett. Pár perczczel később a házak, mintegy varázsütésre, lobogódíszben állottak. Élén a városi zenekarral, örömtől mámoros, ujjongó tömeg járta be a várost, a mely este fénytengerben úszott.[2] De ezt már mégis igen soknak vélte Smaich polgári kapitány, a kinek két fanatikus horvát: Černadak állomásparancsnok és Čepulić biró volt a rossz tanácsadója.[3] Matcovich Gáspárt, Sgardelli Józsefet, Walluschnig Antalt és dr. Giacich Antal orvost önkényes módon elfogatta és a legközönségesebb gonosztevőkhöz hasonlóan a legnyomoruságosabb börtönbe vettette.[4] Akkor azt állították, hogy az elfogottakat gróf Andrássy közbelépésére helyezték ismét szabadlábra.[5] De ez tévedés. Az akták megtekintése után, maga a zágrábi megyei törvényszék döntött úgy, hogy Matcovich, az állítólagos felbujtó kivételével, a többi terheltek szabadon bocsátandók. Hogyha azonban a magyar miniszterelnök nem is interveniált a horvát udvari kanczelláriánál az elfogottak érdekében, azért Smaich főispán eljárása mégsem maradt közömbös előtte. Lehetetlenség volt meg-

[1] Cseh Andrássyhoz, 1867 máj. 5. Gróf Andrássy-lvtár.

[2] Cseh Andrássyhoz, Fiume 1867 máj. 5. Gróf Andrássy-lvtár. Ezzel egyezik a «Neue Freie Presse» febr. 22-diki fiumei tudósítása.

[3] Cseh Andrássyhoz, Fiume 1867 ápr. 24. Gróf Andrássy-lvtár.

[4] Ugyanaz, ugyanahhoz, 1867 máj. 5. U. o.

[5] «Neue Freie Presse», budapesti tudósítás, 1867 febr. 23-dikáról.

engedni, hogy hazafias érzelmű polgárokkal, Magyarország iránt nyilvánított rokonszenvük miatt, unió-ellenes hivatalnokok úgy bánhassanak el, mint tolvajokkal és gyilkosokkal szokás. Az eset megvizsgálása czéljából a kormány kieszközölte a koronánál királyi biztos kiküldetését, a mely tisztre Cseh Ede udvari tanácsost szemelte ki. Ha a magyar kormány hosszabb ideig tűri az ilyen állapotokat, annak a veszélynek lett volna kitéve, hogy elidegeníti magától Fiumét, a hol Cseh számítása szerint nemcsak a többség, de — körülbelül 50 egyén kivételével — a 15,000 lakosból álló egész város a Magyarországhoz való csatoltatást kívánta.[1] A horvátországi nemzeti pártnak a királyi biztos szálka volt a szemében. Attól tartott, hogy kiküldése a párt érdekei szempontjából hátrányos befolyást gyakorolhat a nemsokára összeülő horvát tartománygyűlésre. Abban az esetben még belenyugodtak volna az elháríthatatlanba, ha Cseh kizárólag a legutóbbi események megvizsgálására küldetett volna ki. De hatalmasan megdagadt az elégületlenség, a mikor megtudták, hogy a királyi biztosi megbizatás Fiume vármegye, város és kerület egész területére szól és ezenkívül a királyi biztost felruházták azzal a joggal, hogy a hivatalnokok fölött belátása szerint rendelkezzék.[2] Cseh személyében azt a férfiut gyanították, a ki hivatva van Fiumének Magyarországba bekebelezését haladéktalanul végrehajtani. Annál ellenségesebb indulatot kellett keltenie Cseh jövetelének, mert február 16-dikán Zágráb vármegye törvényhatósági bizottsága határozatot hozott, mely szerint mindenki hazaárulónak tekintendő, a ki czélul tűzi ki, hogy a hármas királyság valamely része — a jelen esetben Fiume —

[1] Cseh Andrássyhoz, 1867 ápr. 24. Gróf Andrássy-lvtár.

[2] Báró Sokčivić táborszernagy bán gróf Andrássyhoz, Zágráb 1867 ápr. 14. Gróf Andrássy-lvtár.

elszakíttassék.[1] A horvát fővárosban uralkodó izgatottság tolmácsolására báró Sokčivić bán vállalkozott, a ki a horvát udvari kanczelláriánál már előbb kifogásokat tett a királyi biztos kiküldése ellen és kérte, hogy Fiumét hagyják érintetlenül.[2] A bán a királyi biztos ellen emelt tiltakozásával most közvetlenül a magyar miniszterelnökhöz fordult, a kinek nagyon a lelkére kötötte, hogy a kormány kiküldöttjét, a kiben a Magyarország és Horvátország közti béke legnagyobb akadályát látta,[3] még a horvát tartománygyűlés összeülése *előtt* hívja vissza. «Az talán megnyugtatná a kedélyeket — írja gróf Andrássynak a bán — és kedvezőbbé tenné a hangulatot, ámbár másrészt nem lehet figyelmen kívül hagyni és kicsinyleni, hogy a kiegyezés ellenzői már a királyi biztos kinevezésének puszta tényét is a Magyarország részéről várható erőszakos rendszabályok előjátékaként fogják feltüntetni. A siker tehát — így folytatja — mindenesetre kétséges. De hogyha fennebbi javaslatom nem talál visszhangra, mindjárt most a leghatározottabban biztosíthatom Exczellencziádat, hogy ebben az esetben — talán legfeljebb 6—8 szavazat kivételével — az egész tartománygyűlés a kiegyezés ellen nyilatkozik».[4] Sokčivić táborszernagy nem elégedett meg azzal, hogy hasonló panaszokat gróf Andrássy tudomására juttasson. Közvetlenül Bécsbe a trónhoz is fordult, a minek eredményeképpen a horvát udvari kanczellár sürgősen fölhívta a királyi biztost, hogy a reá-

[1] Zágrábi tudósítás 1867 febr. 26-dikáról, a «Neue Freie Presse»-ben.

[2] Sokčivić bán Andrássyhoz, Zágráb 1867 ápr. 14. Lásd a bánról Radich «Fiume közjogi helyzete» 205. o.

[3] Sokčivić bán Andrássyhoz, Zágráb 1867 ápr. 14. Gróf Andrássy-lvtár. «Überhaupt lässt sich nicht bergen, dass der ärgste Feind des Ausgleiches zur Förderung seiner Zwecke nichst Besseres hätte thun können als die Entsendung des k. Kommissärs in der Art und Weise, wie es geschehen.»

[4] Sokčivić gróf Andrássyhoz, 1867 ápr. 14. Gróf Andrássy-lvtár.

ruházott küldetést a lehető leggyorsabban végezze be és mentől előbb hagyja el az országot.[1] De a magyar miniszterelnököt föltett szándékaiban nem lehetett megzavarni. Áthatva annak a tudatától, hogy Fiume régtől fogva Magyarország kiegészítő részét alkotta, szilárdan el is volt határozva arra, hogy a magyar koronának ezt a drágakövét nem engedi elvétetni. «Fiume reinkorporácziója — ezt írta Csehnek — oly tény, melyet magamnak feladatul tűztem s a mely okvetlen be fog következni. De hogy mikor, azt Fiuménak a kormányra kell bíznia. A helyzet tehát nem határozatlan, hanem egészen határozottnak kérem azt tekinteni, t. i. abban az értelemben, hogy csak akkor fog eldöntetni ezen kérdés, midőn e czélból a horvát országgyűlés küldöttsége ide (Pestre) jön. De ekkor bizonyára Fiume javára döntetik el, akár ily, akár más értelemben dőljön el a horvát kérdés. Míg a kormány érzi a felelősséget, ő és egyedül csak ő fog kormányozni.»[2] Szükséges volt a fiumeieket türelemre inteni,[3] a mint ezt jelentésében a királyi biztos is igazolja, ezeket írván: «a mi Fiumét illeti, a lakosság nagyon feszült hangulatban van, a mely nem egyszer viharos kongregáczionális gyülésekben és emelkedett hangú hirlapi czikkekben keres megnyilatkozást; de a köznyugalom egészen példás; Magyarország legengesztelhetetlenebb ellenségei, mint Derenčin, Vončina stb. háborítatlanul járnak-kelnek és a fennálló polgári bizottság mindent megtesz, a mi emberileg lehetséges, hogy az utczai tüntetéseket megakadályozza».[3]

Andrássy a korona, a magyar országgyűlés és a kor-

[1] Cseh Andrássyhoz, 1867 ápr. 24-dikén és 27-dikén. Gróf Andrássy-lvtár.

[2] Andrássy Cseh kir. biztoshoz, 1867 jul. 12. Gróf Andrássy-lvtár. Lederer II. 229.

[3] Cseh Andrássyhoz 1867 ápr. Gróf Andrássy-lvtár.

mány elhatározásaira támaszkodva, azt remélte, hogy Fiume visszakebelezését a horvát ellentétek megoldásával egyidejűleg viheti keresztül. Ez azonban nem sikerült. A horvát kiegyezés a nélkül jött létre, hogy a fiumei kérdést is rendezték volna. Sőt az 1868 : XXX. t.-cz. 66. §-a így rendelkezett: «Fiume város, kikötő és kerület a magyar koronához csatolt külön testet (separatum sacræ regni coronae adnexum corpus) alkot, melynek, mint ilyennek, külön autonomiájára s erre vonatkozó törvényhozási és kormányzati viszonyaira nézve, Magyarország országgyűlése s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok országgyűlése és Fiume városa közt, küldöttségi tárgyalások útján, közös egyetértéssel lesz megállapodás eszközlendő». A király a horvát tartománygyűlés küldöttségének élőszóval is kifejezte azt a kívánságát, hogy a fiumei kérdést az abban érdekelt felek barátságos úton intézzék el.[1] Ennek előkészítésére Andrássy a legrövidebb idő alatt értekezletet szándékozott összehívni, a mely Horvátország és Fiume bizalmi férfiaiból álljon. Különös súlyt fektetett a miniszterelnök arra, hogy a fiumei bizalmi férfiakat a városi képviselet válaszsza, de a nélkül, hogy utasításokkal látná el őket. A királyi biztostól elvárta, hogy befolyását ily értelemben érvényesítse. Egyúttal felhívta Cseh figyelmét Randich, Scarpa és Ciotta fiumei polgárokra, mint a város részéről alkalmas bizalmi férfiakra. Ezzel kapcsolatban a miniszterelnök még másik eszmét is meg pendített, a mely élénken tanúskodik Andrássy alkotó képességéről és bizonyítja, hogy mennyire törekedett minden erejét hazája felvirágoztatásának szolgálatába állítani. Éles elméje rávezette annak felismerésére, hogy a fiumei tengerpart sokkal kisebb kiterjedésű, hogysem

[1] Andrássy Cseh kir. biztoshoz, Buda 1868 okt. 12. A magyar kir. miniszterelnöksrg iratt.

a jelentékenyebb kereskedelmi fejlődés föltételeinek megfelelhetne. Ezért úgy vélekedett, hogy az egész horvát tengerpartot egyesíteni kell a fiumeivel, a magyar kormánytól függő kormányzó vezetése alatt, a ki — tekintettel a magyar és horvát tengerpart viszonyaira — egyúttal a horvát tartománygyűlésnek is tagja tartozott lenni.

Az előnyöket, melyeket Fiume ebből az egyesülésből virágzása és jólléte érdekében meríthetne, Andrássy oly szembetűnőknek látta, hogy pillanatig sem kételkedett, hogy a kikötőváros ezért a kedvezésért némi áldozatra is hajlandó lesz. A mi alatt azt értette, hogy Fiume igazságszolgáltatási tekintetben soroltassék a horvát felebbviteli forumok körébe, továbbá pedig küldjön egy-egy képviselőt mind a magyar országgyűlésbe, mind a horvát tartománygyűlésbe. Csehtől közelebbi tájékoztatást kért, vajon a fiumeiek ily terv számára megnyerhetők volnának-e.[1] «Két napi nagyon mozgalmas választási előkészületek után» — a mint Cseh nyilatkozik — sikerült keresztülvinni, hogy Randich Antal, Verneda Ernő, Scarpa Pál és dr. Giacich Félix bizalmi férfiakká megválasztassanak.[2] De azt már alig lehetett remélni, hogy Fiume elfogadja a horvát felebbviteli hatóságokra vonatkozó tervet. Legfeljebb abba voltak hajlandók belemenni, hogy Zágráb elsőfolyamodású hatósági székhely legyen, de csakis oly feltétel mellett, hogy onnan a pesti legfelsőbb birósághoz, mint magasabb forumhoz történhessék felebbezés. Épp oly kevéssé akartak tudni a horvát tartománygyűlésen leendő képviseltetésről.[3] Az 1868 október

[1] Andrássy Cseh kir. biztoshoz, 1868 okt. 12. A magyar kir. miniszterelnökség iratt.

[2] Cseh távirata, valószínűleg 1868 okt. 20-dikáról. A magyar kir. miniszterelnökség iratt.

[3] Cseh Andrássyhoz, 1868 okt. 12. U. o.

29-én Pesten megnyilt tanácskozások eredménytelenül végződtek. Időközben megjelent az 1868 nov. 9-én kelt királyi leirat. Ez felhivta a magyar országgyűlést és a horvát tartománygyűlést regnikoláris bizottságok választására, a melyekhez csatlakozzék Fiume küldöttsége, hogy együtt barátságos megegyezésre jussanak, melynek alapján — mint a leirat mondja — módozat találtassék a fenforgó összes nehézségek megszüntetésére.[1] 1869 máj. 15-én kezdődtek meg a tanácskozások.[2] Rögtön kiviláglott, hogy a horvát és a fiumei álláspontok olyan messzire vannak egymástól, mint az ég a földtől. Habár elismert dolog volt, hogy Fiume «a magyar szent koronához csatolt külön testet» (separatum sacrae regni coronae adnexum corpus) alkot, így tehát közjogi állása nem kérdéses,[3] a horvátok sehogy sem akartak ehhez a felfogáshoz hozzátörődni. A horvát regnikoláris bizottság óvást emelt az ellen, hogy Fiume önálló, Horvátországtól teljesen független test és ennélfogva sorsa fölött szabadon határozhat. Különféle törvényczikkekre hivatkozva, azt állították a horvátok, hogy tartománygyűlésük akarata ellenére a fiumei kérdés jogszerint el nem intézhető. Hogy azonban az érdekelt országok közjogi viszonyainak minden oldalról hőn óhajtott rendezését fel ne tartóztassák, készek minden akadályt elhárítani, a mely a magyar-horvát kiegyezési műnek még mindig útjában áll. A horvát regnikoláris bizottság, szilárdan ragaszkodva ahhoz, hogy Fiuméra vonatkozó igényüket valamely módon dokumentálni kell, azt az indítványt tette, hogy az egész tengerpart, Fiuméval együtt, a «*magyar-horvát partvidék*» nevet kapja. Álljon gubernium alatt, melynek hatásköre kizárólag Fiume

[1] Lederer, II. 27.
[2] A bizottságok tagjainak névsorát lásd Radichnál 237. o.
[3] Lederer, II. 239.

és a horvát tengermellék közös ügyeire terjed ki. Fiume város jogot nyerjen, hogy összes önkormányzati dolgaiban az igazgatást és végrehajtást elsőfolyamodásban gyakorolhassa és a hivatalos nyelv megválasztása szabad tetszésére bizassék. De mindezekben az ügyekben a második és a harmadik felebbviteli forum a zágrábi országos kormány legyen. Az igazságszolgáltatás második folyamodásban a zágrábi báni táblát, a harmadikban pedig az ottani hétszemélyes táblát illesse. Továbbá Fiume város önkormányzati érdekei tekintetében a horvát tartománygyűlésen két mandátummal, a közös ügyeket illetőleg pedig a magyar országgyűlésen egy közvetlen mandátummal képviseltessék. Végül még azt kívánták, hogy a kormányzót, a ki egyszersmind Fiume vármegye főispánja lenne, a király a horvát bán javaslatára, a magyar miniszterelnök ellenjegyzésével nevezze ki.[1] Mindezeknek az indítványoknak természetesen az volt a céljuk, hogy Fiuménak Horvátországhoz való hozzátartozását minél határozottabban kifejezésre juttassák. A kérdés ilyetén megoldását nem fogadhatta el sem Magyarország, sem Fiume. A fenforgó körülmények között az ellentétek kiegyenlítésére nem volt semmi kilátás. E válságos stádiumban azzal állott elő a horvát regnikoláris bizottság, hogy a vitás kérdés szerencsésebb elintézéseig, legjobb volna provizóriumot létesíteni. Ennek értelmében Fiume várost átvenné a magyar kormány, Fiume vármegye pedig — a horvátok régi vágyának megfelelően — visszaadatnék Horvátországnak. Egyidejűleg megszünnék a királyi biztos működése. A három bizottság utolsó közös tanácskozásán a jelen volt magyarok és fiumeiek elhatározták a provizórium tervének el-

[1] A horvát regnikoláris bizottság javaslata, Pest 1869 máj. 28. Magyar nyelven közzétéve Radichnál 239—240. o.

fogadását, oly feltétel alatt, hogy a magyar kormány utasíttassék a kereskedelmi és tengerészeti viszonyok rendezésére, mivel azok nem tűrnek több halogatást. Ez a javaslat a magyar országgyűlésen 1870 márcz. 15-dikén határozattá emelkedett. De gróf Andrássy kívánságára, a további intézkedések megtétele előtt, bevárandó volt a horvát tartománygyűlés hozzájárulása.[1] Ez a hozzájárulás — a Fiuméra vonatkozó horvát jogok és igények hangsúlyozása mellett — 55 szavazattal 10 ellenében, jul. 20-án történt meg. A tartománygyűlés még kimondotta, hogy Fiume hovatartozásának eldöntése végett annak idején új regnikoláris bizottság választandó.[2] Rauch bán táviratát, melyben a provizórium elfogadását jelenti, 1870 jul. 21-én vette tudomásul a magyar kormány. A minisztertanács beható megbeszélés után elhatározta, hogy az egész magyar-horvát tengermellékre nézve, oda foglalva Fiumét is, a tengerészeti ügyek vezetése czéljából kormányzó neveztessék ki, a ki utasításait a közlekedés- és kereskedelemügyi miniszteriumtól kapja. Hatáskörének megállapításánál a trieszti tengerészeti hatóságot vették mintául. A partvidék kormányzója, Fiume székhelylyel, gróf Zichy József lett. A provizórium csak átmenetnek tekintetvén a végleges rendezés bekövetkeztéig, gondoskodtak a törvénykezés menetének ideiglenes gyors szabályozásáról. E szerint Fiume volt az elsőfolyamodású hatóság. Bizonyos igazságszolgáltatási vitás kérdésekben a pesti kuriához, más — közelebbről megjelölt — esetekben pedig a zágrábi hétszemélyes táblához lehetett felebbezni. A gimnázium kivételével, a mely közös horvát-fiumei alapból tartatott fenn, Fiume minden közoktatási

[1] Lederer II., 236. — Kónyi VI., 262—266.

[2] Rauch bán távirata, Zágráb 1870 jul. 20. A magyar kir. miniszterelnökség iratt.

ügye a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszterium hatáskörébe utaltatott. Fiume vármegyét átadták a horvát országos kormánynak.[1] Ily módon rendezték ideiglenesen, a míg a kedélyek a végleges megoldás érdekében hozzáférhetőbbekké válnak, az épp olyan kényes, mint nehéz fiumei kérdést. Miután gróf Zichy János 1870 aug. 4-dikén, Fiume és a magyar-horvát partvidék kormányzójaként letette az esküt, nov. 1-én átvette hivatalának vezetését.[2] Az «Elisabeth» hadihajón meglátogatta az alája rendelt tengerparti városokat. Nem kerülte el figyelmét, hogy különösen a déli vidékeken milyen veszedelmes kultuszt űznek a czárral. Azt is észre kellett vennie, hogy a horvát-nemzeti párt, a mely nem állott távol az orosz rokonszenv-nyilvánításoktól, abban buzgólkodott, hogy horvát területen ne vegyék számba a kormányzó rendelkezéseit. De gróf Zichy mindezek által nem zavartatta magát fontos küldetésének — Andrássy felfogásával teljesen egybehangzó [3] — helyes értelmezésében, mely szerint legkiválóbb feladatát az teszi, hogy a magyar kormány segítségével az eddigelé sokszorosan hátramaradt Fiumét más virágzó tengerparti városok magas színvonalára emelje.[4]

III.

A határőrvidék megszűntetése.

A magyar-horvát kiegyezés megkötése után fennmaradt még a vele szorosan összefüggő, épp olyan fontos, mint kényes kérdés, a mely rendezésre várt. Hor-

[1] Az 1870 jul. 21-diki minisztertanács jegyzőkönyve és Andrássynak ennek alapján készült fölterjesztése. A magyar kir. miniszterelnökség iratt. Andrássy fölterjesztése Ledderernél. II. 238—247.

[2] Gróf Zichy Andrássyhoz, Fiume 1870 nov. 18. Gr. Andrássy-lvtár.

[3] Andrássy fölterjesztése, Lederernél, II. 239.

[4] Zichy Andrássyhoz, Fiume 1870 nov. 18. Gr. Andrássy-lvtár.

vátországnak régi benső vágyát,[1] a katonai határőrvidék megszüntetését vagyis — hivatalos elnevezéssel élve — «polgárosítását» értjük. Szigorúan katonai szervezetének átalakítása polgári kormányzattá és ennek a Magyarországgal most már kibékült horvátokra bízása, végre a megvalósításhoz jutott. A dolog politikai szempontból nagyjelentőségű volt. Ugyanis a határőrvidék mindaddig, a míg eddigi szervezetében fennállott, állandó fenyegetés volt Magyarországra nézve, mely benne az ellenséges indulatú bécsi reakczionárius körök soha nem ingadozó oszlopát láthatta.[2] Ezek a határőrvidéket törekvéseik sarkpontjának tekintették, a honnan a magyarországi új helyzetet alkalmas pillanatban aláaknázhatják és az éppen létrejött dualizmust a levegőbe röpíthetik. Hiszen a határőrvidéki ezredek 1848/49-ben is közreműködtek a magyar szabadságharcz leverésében. Előre látható volt, hogy Magyarország ellenségei mindent el fognak követni, hogy ily engedelmes fegyvertől meg ne foszszák őket. Erős, ügyes kéz kellett tehát a várható nehézségek leküzdésére és a töméntelen szirt szerencsés megkerülésére. Andrássy államférfiúi rátermettsége nehéz próbának volt kitéve. Nem kevés dicsőségére szolgál, hogy ezt is kiállotta.

A régi katonai határőrvidék az a keskeny földszalag, mely az Adriai tengertől Erdélyig nyúlik és Dalmáczia, Bosznia és Románia felé a határt jelzi. De sem Magyarországnak, sem Horvátországnak nem volt többé szüksége arra, hogy az ozmánok rabló-támadásai ellen védjék magukat. A mint immár kétségtelenül be van bizonyítva, a katonai határőrvidék megalapítását nem — a hogy eddig állították — az 1538-dik évre, hanem 1527-re kell vissza-

[1] A horvát tartománygyűlés 1866 febr. 10-diki felirata.

[2] Ezt Mollinary is megengedi «Sechsundvierzig Jahre im österreichisch-ungarischen Heere» czímű művében, II. 208.

vinni.[1] A félhold hatalmának megrendülésével a határőrök elvesztették katonai jelentőségüket. Már csupán a miliczia egyik nemét alkotván, nem részesültek többé abban a megbecsültetésben, a melynek egykor örvendhettek. Szervezetük már nem felelt meg a hadtechnikai fokozott követelményeknek. Kiképeztetésük sem tartott lépést a sorhadi csapatokéval, Ezért aztán katonai részről nem is tettek volt kifogást, a mikor az 1763 óta Erdélyben fennálló határőr-csapatokat 1851-ben feloszlatták.[2] Viszont érintetlenül maradt a bánsági és a horvátországi katonai rendszer. Az akkori abszolutisztikus kormányzat szükségesnek látta, hogy a régi «katonai tartományt», mely az 1848/49-diki hadjáratban tett szolgálatai jutalmául, 1849-ben külön korona-tartománynyá emeltetett, mint Magyarországgal szemben alkalmas operaczionális területet, továbbra is közvetlen függésben tartsa Bécstől.[3] Alig vált azonban bevégzett ténynyé a dualizmus, már sürgetni kezdték az addigi állapot megszüntetését. A horvát kiegyezésről szóló 1868-iki törvény 65. §-ában Magyarország kötelezettséget vállalt, hogy «sürgetni fogja ezentúl is, hogy a határőrvidék azon része, mely Horvát-Szlavonországhoz tartozik — — ez országokkal, valamint törvényhozási, úgy közigazgatási és törvénykezési tekintetben is egyesíttessék.» Ez az áramlat erős támogatásra lelt maguknál a határőröknél, a kik eddigi helyzetük megváltoztatását kivánták. Az egykor folytonos harczban élt határőrségi vitézek utódai terhesnek találták az örökös katonáskodást.[4] Mollinary tábor-

[1] Monumenta Hungariæ Historica XXXI. kötet: Thallóczy és Hodinka: «A horvát véghelyek oklevéltára» I. köt. 1490—1527. LX. l.

[2] Mollinary, II. 206.

[3] Mollinary, II. 206.

[4] Križ vezérőrnagy jelentése, Bécs 1870 márcz. 6. Gróf Andrássy-lvtár. «Dem Grenzer ist gegenwärtig faktisch das Dienen unter den

szernagy szerint, már nem volt meg bennük «az állandó hadi készültség szükségérzete,»[1] a mely egyedül alkalmas a kedvet folytonosan felajzott állapotban tartani. De nemcsak a fegyveres szolgálathoz való kedv hiányzott. Egész katonai szervezetük elavult és túlélte magát; az intézmény már csak akadálya volt a határőrségi népben fölébredt vágynak, hogy jobb gazdasági viszonyok közé és magasabb kulturához jusson. Ugyan már Mária Terézia idejében tettek a véghelyeken kisérleteket a földmívelés és állattenyésztés, valamint a kereskedelem, a közlekedési eszközök és az ipar fejlesztésére; azonban a domináló főczél, a szünetlen hadi készültség, eddig gátlólag állott bármiféle kulturális törekvés útjába.[2]

A katonai határőrvidék feloszlatására vonatkozó első tárgyalások abba az időbe nyúlnak vissza, midőn a királyi pár a magyar-horvát kiegyezés létrejöttével Beust és Andrássy kiséretében meglátogatta Zágrábot. A magyar miniszterelnök terepszemlét tartott, értekezett is a birodalmi kanczellárral, de a határőrvidék megszüntetése tárgyában megállapodásra nem került a sor.[3] Nagyobb lökést a dolognak az 1869 nyarán Bécsben ülésező magyar delegáczió adott. Alkalmul kinálkozott erre Kuhn hadügyminiszternek az akkori felfogáshoz képest roppant nagy követelése, a ki 17 millió forintot kért, közel 7 millióval többet, mint a megelőző esztendőben. Ezen kívül, póthitelképpen az 1868 és 1869-iki túlkiadásokért, még 6½ millió forintot igényelt. E túlkövetelések alkalmából a magyar delegáczió energikus föllépésre készült. A hadügyi

Waffen das Lästigste und wollte man ihm seine dermalige fast ununterbrochene Beurlaubung beschränken, so wäre das *für das eigentliche Volk* ein wahrer Grund zur Unzufriedenheit.«

[1] Mollinary, II. 206.

[2] Mollinary, II. 206.

[3] Beust, «Aus Drei Viertel-Jahrhunderten», II. 257.

költségvetés tárgyalásába nem akart addig belemenni, a míg Magyarországnak a katonai határőrvidék visszaadását illető kívánságai nem teljesíttetnek. A magyar delegáczió hadügyi albizottsága abban a nézetben volt, hogy a határőrvidéki bevételek, a melyek mostanig a hadügyminiszterium pénztárába folytak, mint a magyar koronához tartozó terület jövedelmei, átutalandók a magyar kincstárba. Viszont osztrák részről azt állították, hogy a kérdéses bevételek közös természetűek. A két követelés között nevezetes eltérés mutatkozott. A magyar álláspont győzelme esetében az állami jövedelmek $4\frac{1}{2}$ millióval szaporodnak; ha pedig az osztrák felfogás érvényesül, Magyarország a $4\frac{1}{2}$ millióból csak 30%-ot kap. Hozzá még kilátás nyilt arra, hogy a polgári kormányzat behozatalával a határőrvidéki állami bevételek nehány év alatt kétszeresükre fognak emelkedni. Ezenfelül a határnak jobb és gondosabb őrizete, mint a milyent a katonai hatóságok szolgáltattak, gátat vethetett a nagyban űzött csempészetnek is, mely miatt a kincstár sok kárt szenvedett. Az osztrák delegácziónak nem volt joga igényt támasztani a katonai határőrvidék bevételeire. Nem fért ahhoz kétség, hogy ez a terület kiegészítő része a magyar koronának. Az országgyűlési sérelmek között nem utolsó helyen állott az a — bár mindig figyelmen kívül hagyott — panasz, hogy a határőrvidéket nem a magyar törvények, hanem, épp ellentétben ezekkel, osztrák törvények rendelkezései szerint kormányozzák. Csak az azelőtti régi rendszer bukása után mondhatta ki teljes határozottsággal az 1848: V. t. cz., hogy a katonai határőrvidék Magyarországhoz tartozik.[1] Ausztria ezt 1867-ben hallgatagon elismerte. Midőn 1867 augusztus 14-dikén,

[1] Lásd az 1848: V. t. cz.-et, mely az országgyűlési követek választásáról rendelkezik és az egész katonai határőrvidék részére 15 követet állapít meg.

a kvóta megállapítása alkalmával, a magyar regnikoláris bizottság a magyar korona szuverénitásának sérthetetlenségét a határőrvidékre vonatkozólag is jegyzőkönyvbe foglalta, a reichsrati bizottság ezt a kijelentést minden ellenmondás nélkül vette tudomásul. A bizottság egyes tagjai javasolták ugyan, hogy osztrák részről is jusson kifejezésre valamely fenntartás a katonai határőrvidék közjogi állása tekintetében. De a túlnyomó többség elhatározta, hogy eltekint ettől és csupán azt mondja ki, hogy a határőrvidéki bevételek a kvótaarány megállapításánál nem vétettek számításba.[1] A magyar delegáczió 1869 julius 24-dikén tartott űlésében teljes joggal kérdezhette Kuhn hadügyminisztertől, hogy minő intézkedéseket tett arra nézve, hogy a határőrvidéki bevételek költségvetéséből kikapcsoltassanak és a magyar törvényhozás rendelkezése alá bocsáttassanak. Kuhn, a kinek a határőrvidék ügyei még ressortjába tartoztak, elutasító álláspontot foglalt el. Azt felelte, hogy az érvényben levő törvények szerint a katonai határőrvidék, mint «a birodalmi hadsereg» kiegészítő alkatrésze, a «birodalmi hadügyminiszter« fenhatósága alá tartozik. «Ezt az álláspontot képviseltem — úgymond — Ő Felsége a császár és király legmagasabb elnöklete alatt megtartott több miniszteri értekezleten, a melyeken magyar királyi miniszterek is résztvettek; és ehhez ragaszkodnom kell mindaddig, *a míg a határőrvidékre vonatkozólag úgy törvényhozási, mint közigazgatási és igazságszolgáltatási tekintetben törvényes úton más intézkedések nem történnek.*»[2]

[1] Becke közös pénzügyminiszter nyilatkozata az osztrák Reichsrat delegácziójának 1869 aug. 19-iki űlésében. Stenographische Sitzungsprotokolle der Delegation des Reichsrates II. Session, 1869.

[2] Kuhn válasza a magyar delegáczió albizottságában. G. Andrássy-levéltár.

Azt állították, hogy Andrássyt meglepte a magyar delegáczió föllépése.[1] Ez nem látszik valószínűnek. Hiszen éppen ő volt az, a ki kezdettől fogva czéltudatosan törekedett a katonai határőrvidék polgárosítására. A mi kitűnt akkor, a mikor Kuhn hadügyminiszter, a magyar-horvát kiegyezés 8. §-ának ellenére,[2] az arra jogosult törvényhozások megkérdezése nélkül akarta eladni a határőrvidéki gazdag erdőségek egy részét.[3] Ekkor — 1869 május 26-án — Andrássy az uralkodó elnöklete alatt tartott minisztertanácsban megjegyezte, hogy ideje volna a határőrvidéket nem tekinteni többé noli me tangere-nek és lassanként hozzáfogni polgárosításához.[4] Minden erejével állást foglalt e mellett. Ezekre a fáradozásaira vonatkozik a következő levél, a melyet 1869 jún. 30-án Bécsből a feleségéhez intézett: «A legkeményebb küzdelmek és harczok után, melyek a legjobb idegeket tönkre tehették volna és melyek következtében igen keveset aludtam, mióta itt vagyok, végre ma reggel óta szabadon kezdek

[1] Lederer, Andrássy beszédei, II. 113.

[2] Az 1868 : XXX. t.-cz. (magyar-horvát kiegyezés) 8. §-a azt mondja, hogy: — — «az ingatlan államvagyon (a melyhez az erdők is tartoznak) kezelése, átalakítása, megterhelése és eladása — — általában minden oly intézkedés, mely a Szent István koronája alatt álló országokkal közös pénzügyi tárgyra vonatkozik, a magyar szent korona összes országainak közös országgyűlését illeti; a horvát-szlavon államföldbirtok (az állami erdők is ide értetnek) eladására nézve mindazonáltal azzal a megszorítással, hogy e részben meghallgatandó a horvát-szlavon-dalmát tartománygyűlés is, melynek beleegyezése nélkül eladás nem történhetik.»

[3] Az angol-osztrák bank, társulva a bécsi agrár bankkal, vasút építését vette tervbe Zimonytól Sziszekig, bród-eszéki szárnyvonallal. Állami szubvenczió helyett ezek a bankok a bródi és péterváradi kincstári erdők kihasználási és értékesítési jogát kérték, a mely erdők még a hadügyminisztérium kezelése alatt voltak. Lásd Lederernél II. stb. o., hogy milyen haszonleső és magyarellenes szándékok hatottak közre ezeknél az erdőeladásoknál és vállalkozásoknál.

[4] Egy kortárs kiadatlan följegyzései alapján.

lélekzeni — úgy hiszem, több eredménynyel fogok haza jönni mint bárki hinni merte volna. De a napot még csak nyugta után kell dicsérni.»[1]

Mindezek következtében alig föltehető, hogy Andrássyt a magyar delegáczió eljárása meglepte volna. De akárhogy lett légyen, mindenesetre bizonyos, hogy nyomban ez előcsatározások után erélyesen munkába vette a nagyfontosságú kérdés megoldását. Augusztus hónap folyamán Bécsben e tárgyban tanácskozások folytak, a melyek koronként igen válságos és viharos jelleget öltöttek. 1869 augusztus 12-én Andrássy harmadfél órás kihallgatáson fejtette ki nézeteit a király előtt.[2] Sajnos, nem készített följegyzést arról, a mit az uralkodónak mondott. Anynyit azonban tudunk, hogy a Felség nem lelte valami nagy örömét Andrássy előterjesztéseiben.[3] A mi annál érthetőbb, mert a véleményadásra kiszemelt hatóságok már az 1868. év elején a határőrvidék feloszlatása ellen nyilatkoztak. A horvátországi parancsnokló tábornokká kinevezett báró Gablenz táborszernagy azt a megbizatást kapta volt, hogy a katonai határőrvidék helyzetét tegye alapos tanulmány tárgyává. Azonkívül Gablenz jelentéseinek felülbirálására még bizottságot is alakitottak. Mind a táborszernagy, mind a bizottság tagjai kijelentették, hogy katonai, valamint politikai szempontok a mostani viszonyok fenntartását teszik szükségessé. Lehetetlenség lemondani arról a 70,000 főnyi iskolázott katonaságról, melyet a hadseregnek a katonai határőrvidék szolgáltat. Épp oly kevéssé volna tűrhető, hogy polgári hatóságok ott majd olyan politikai törekvéseket mozdítsanak elé, a

[1] Andrássy a feleségéhez, (1869) jún. 30. Gróf Batthyány Lajosné tulajdona.

[2] Andrássy a feleségéhez, Bécs, 1869 aug. 16. Gróf Batthyány Lajosné tulajdona.

[3] Báró Orczy naplója, 1869 aug. 12.

melyek nem egyeznek meg a korona felfogásával. Ily okokból Gablenz és a bizottság javasolják ugyan reformok behozatalát, de ellenzik a határőrvidéknek Horvátországba leendő bekebelezését.[1] Az uralkodó ezekre az előterjesztésekre gondolhatott, a mikor most Andrássy állott előtte. «Soha — írja feleségének a kihallgatás után — oly rosszkedvűnek és difficzilisnek nem láttam (a királyt).»[2] Így volt ez ugyanaz nap este is, a delegaczionális udvari ebéden. Mindenkinek feltűnt, hogy a király a legrosszabb hangulatban van és hogy hosszas beszélgetésbe merül Albrecht főherczeggel,[3] a kit a polgárosítás határozott ellenfelének ismertek és a ki egész befolyását érvényesítette, hogy a feloszlatást megakadályozza.[4] A főherczeg nem titkolta, hogy a katonai határőrvidék mellett, Horvátországból és Dalmácziából, Boszniának és a Hercegovinának hozzácsatolásával, legszivesebben egy délszláv Vendée-t alkotna, a dinasztia erős védbástyájául a magyarok ellen, hogy ezeket folytonosan sakkban lehessen tartani. Katonás nyiltságával még Andrássynak is emlegette ezeket az eszméit, mire ez hasonló őszinteséggel következőleg felelt: csak bízza Ő Fensége a dinasztia védelmét nyugodtan a magyarokra, a kik e feladatot jobban fogják teljesíteni, mint a délszláv konföderáczió. «A Jellačićiádok — tette hozzá a legnyomatékosabban — már idejüket multák.»[5] Ismerve a főherczeg nézeteit, Andrássy nem várhatott semmi jót a király és Albrecht között lefolyt hosszú beszélgetéstől. Nemsokára híre kelt, hogy

[1] Werther Bismarckhoz, 1868 febr. 24.

[2] Andrássy a feleségéhez. (1869) aug. 16. Gróf Batthyány Lajosné tulajdona.

[3] Báró Orczy naplója, 1869 aug. 12.

[4] Andrássy a feleségéhez, (1869) aug. 16. Gróf Batthyány Lajosné tulajdona.

[5] Báró Orczy naplója, 1869 január hó.

I. Ferencz József ez alkalommal a magyar delegáczió egyes tagjaival szemben törekvéseik felől igen rosszalólag nyilatkozott. Igy gróf Zichy Ferencznek ezt mondotta: «A dolog nagyon rosszul megy, nagyon elégedetlen vagyok,» — egy másik képviselőnek pedig: «A magyar delegátusok mindig akarnak hazavinni valamit, csak erre gondolnak, de megfeledkeznek a tekintetekről, melyekkel a monarchia összetartozandósága iránt kellene lenniök.»[1] A király kedvetlenségét az is bizonyította, hogy a megszólításoknál az osztrák delegátusokat nyilvánvaló szándékossággal jobban igyekezett kitüntetni, mint a magyarokat.[2]

Andrássyt egyátalán szóra sem méltatta. Az udvari emberek, a kiknek az efféle finom árnyalatok észrevételében gyakorlott érzéke már kegyvesztettséget szimatolt, nem tudták — a mint Andrássy kedélyesen megjegyzi — hogy mondjanak-e neki még jó napot, vagy ne mondjanak.[3] Az udvaronczok tévedtek. Még nem ütött Andrássy órája. Sőt ebből a veszedelmes helyzetből győztesként kellett kikerülnie. Augusztus 13-án a király már reggel 9 órakor hivatta. Noha Andrássyt az előző napon nem a legkegyesebben bocsátotta el, az általa felhozott indítékok mégis mély benyomást tettek az uralkodóra. Most megint a szokott szivélyes, bizalmas modorban fogadta a miniszterelnököt[4] és felszólította őt, hogy nézeteit még egyszer okolja meg. Megfelelvén ennek a kivánságnak, Andrássy állhatatosan megmaradt előbbi véleményénél. De most már a királyt könnyebben lehetett meggyőzni. Egészen Andrássy

[1] Báró Orczy naplója, 1869 aug. 12.

[2] U. o.

[3] Andrássy a feleségéhez, Bécs, 1869 aug. 16. Gróf Batthyány Lajosné tulajdona.

[4] Báró Orczy naplója, 1869 aug. 13.

álláspontjára helyezkedett és megbeszélte vele a fennforgó ügyben követendő modus procedendi-t.[1]

Miután az uralkodó Andrássyval tisztába jött, délután 3 órára[2] minisztertanácsot hívtak össze, a melyről a miniszterelnök bizalmasan úgy nyilatkozott, hogy a legnagyobb mértékben próbára tette türelmét; ő azonban daczára ennek, megőrizte nyugalmát és jó kedélyhangulatát s végre is diadalmaskodott az egész vonalon.[3] Ezen az értekezleten a király nem tett többé kifogást. De a legfeszültebb figyelemmel kisérte Giskra és Andrássy szóharczát, a melyben az utóbbi erősebbnek bizonyult, mint osztrák ellenfele. Ugy látszik, hogy az osztrák belügyminiszter ezen a napon nem éppen a legelőnyösebb oldaláról mutatta be magát. Mert az értekezlet után az uralkodó ezt mondotta róla: «Aber hat der Giskra einen Stiefel zusammen gesprochen!»[4] Ez a minisztertanács döntő jelentőségű volt. Határozatba ment a katonai határőrvidék feloszlatása.[5] Előbb csak a két varasdi határőrezred és a szluini határőrezred 11. és 12-ik százada volt feloszlatandó és kerületeik — úgyszintén Zengg és Sziszek községek — a polgári kormányzatnak átadandók.[6] Andrássy akkor ezeket írta a feleségének: «Több reánk nézve egyszerre nem lett volna jó. Az ország, mely

[1] Andrássy a feleségéhez, (1869) aug. 16. Gróf Batthyány Lajosné tulajdona.

[2] Báró Orczy naplója, 1860 aug. 13.

[3] Andrássy a feleségéhez, Bécs, 1869 aug. 16. Gróf Batthyány Lajosné tulajdona.

[4] Báró Orczy naplója, 1869 aug. 14.

[5] Andrássy a feleségéhez. Kelet nélkül; de a «péntek» jelzésből itélve, a levél csak 1869 aug. 13-án kelhetett. Gróf Batthyány Lajosné tulajdona. «A határőrvidéki dolgokat szerencsésen elvégeztük a papiroson, reménylem a valóságban is el fogjuk végezni.»

[6] Királyi kézirat. 1869 aug. 19. Közölve a «Wiener Zeitung» aug. 22-iki számában.

ez által egy pár év alatt Magyarországhoz fog csatoltatni, két és félszer oly nagy mint a szász királyság. A reakcziónak pedig főtámasza elesik. Ezt már századok óta óhajtotta Magyarország és nem tudta keresztülvinni. Már most elvben megvan, de formulázni kell még és ez is sok bajjal fog járni, miután most a horvát tábornokok mind összvegyűltek és mindent meg fognak kisérteni, a mit csak lehet, hogy még meghiúsítsák, de reménylem, ha ennyit keresztülvittem, már egészen be fogom végezni a dolgot. A delegáczió roppant örömben van. De ha barátokat nyertem, mindenesetre nyertem még sokkal több ellenséget. Ez azonban mindegy. Én azon elvből indultam ki:

»Greife nicht ins Wespennest,
Tust du's dennoch, so tue es fest.«[1]

Híresztelések útján a minisztertanácsból egy és más eljutott az osztrák delegátusok körébe is, a kik úgy vélekedtek, hogy a katonai határőrvidék rendezéséhez talán nekik is volna valami szavuk. Augusztus 19-dikén fel is szólaltak ebben a tárgyban. Minthogy kétségtelen volt, hogy a határőrvidék Magyarországhoz tartozik, hibának kell minősíteni az osztrák delegátusok részéről, hogy a magyar koronának ezt a jogát elvitatni akarták és a közös kormányt figyelmeztették, meg ne engedje, hogy a dolog a Reichsrat beleegyezése nélkül fait accompli-vá váljék, mert ezt különben törvénytelennek kellene bélyegezniök.[2] Az osztrák delegácziónak nem volt joga ahhoz, hogy elvi kifogásokat tegyen a határőrvidéknek Magyarország által leendő bekebelezése ellen. Mél-

[1] Andrássy a feleségéhez, Bécs, 1869 aug. 16. Gróf Batthyány Lajosné tulajdona.

[2] Rechbauer beszéde az osztrák delegáczió 1869 aug. 19-diki ülésén. Stenographische Sitzungsprotokolle der Delegation der Reichsrates II. Section 1869.

tatlanság volt, hogy Ausztria legnagyobb hirlapja akkor «politikai botrány»-ról és «az articsóka elfogyasztásáról» beszélt, a melyet olaszból magyar-horvátra kell átültetni.[1] Az egyetlen helyes eljárás az lett volna, hogy az egész kérdést az anyagi érdekek terére játszák át. Az osztrák delegátusoknak főként azzal kellett volna törődniök, hogy a határőrvidéki bevételeknek a közös költségvetésből való kikapcsolása által Ausztria kárt ne szenvedjen. Ez — Magyarország jövedelem-szaporodásának arányában — megtörténhetett volna, vagy a kvóta fölemelése vagy pedig évenkénti másnemű pénzkárpótlás fizetése útján. De tisztán gazdasági ügyet sohasem lett volna szabad politikai kérdéssé felfújni. Az egész dolgot a megfelelő kerékvágásba juttatták azután az augusztus 19-dikén kelt és Kuhn hadügyminiszterhez, nemkülönben a két miniszterelnökhöz intézett legfelsőbb kéziratok. Ezek kimondották a katonai határőrvidék részleges feloszlatását és lassanként való bekebelezését a magyar korona területébe. Egyúttal azonban intézkedtek, hogy a kérdés anyagi része — Ausztria kárpótoltatása az eddig, a közös költségvetésbe fölvett bevételekért — a két törvényhozás által alkotmányszabta úton rendezendő.[2] A korona ez elhatározásai merőben váratlanul, meglepetésszerűen jöttek és úgy látszik, hogy kieszközlésük még az utolsó pillanatban is kemény harczba került. Legalább erre vall Andrássynak augusztus 20-dikán kelt levele, a melyben ezt mondja: «Azóta ismét sok bajom volt az itteni miniszterek haszontalanságai miatt. Kevésbe mult, hogy megint minden megakadt. Tegnap estve tudtam bevégezni.»[3]

[1] A «Neue Freie Presse» 1869 aug. 20-iki reggeli lapja.

[2] Lásd a kir. kéziratokat a «Wiener Zeitung» 1869 aug. 22-diki számában.

[3] Andrássy a feleségéhez, Bécs, 1869 aug. 20. Gróf Batthyány Lajosné tulajdona.

Egy pillanatig Andrássy Beustra is haragudott, a ki az osztrák delegáczió augusztus 19-diki ülésében Magyarország ellen intézett támadásokra kitérően válaszolt és a kérdés közjogi részét nem elég szigorúan választotta el annak pénzügyi részétől.[1] Nem kevésbbé neheztelt a magyar miniszterelnök az osztrák delegáczióra, ama kirohanások miatt, a melyeket Magyarországnak a katonai határőrvidék fölött való kizárólagos szuverénitása ellen tett.[2] De mint gyakorlatias fő azonnal rájött, hogy mekkora hibát követett el az osztrák delegáczió, a mikor augusztus 19-iki ülésében — hogy Kuhnnal szemben kifejezze helytelenítését — a hadügyi költségvetésből törülte Ausztria járulékát a határőrvidék kiadásaihoz. «Ha az osztrák delegátusok — mondotta Andrássy — megtagadják a határőrség, mint közös katonai intézmény költségének megadását és így azokat Magyarországnak egyedül kell fedeznie, akkor természetszerűen megszűnik az intézmény eddigi jellege és magyar hadsereg lesz belőle.»[3] Tényleg maguk az osztrákok is felismerték «ab irato» hozott határozatuk súlyát és utólagosan megbánták azt. A Lajthán-túli hirlapok egyre inkább mérsékelték a határőrvidék ügyében eddig követett modorukat. Észre kellett venniök, hogyha továbbra is folyton csak a dolog közjogi oldalát feszegetik, végre is olyan kényszerhelyzetet teremtenek, a mely annál gyorsabban fogja előidézni a katonai határőrvidék feloszlatását.[4]

Minthogy a polgárosítás már el volt határozva és az augusztus 19-diki királyi kéziratok útján köztudomásra is jutott, mielőbb hozzá kellett látni a szükséges elő-

[1] Báró Orczy naplója, 1869 aug. 20. Lásd Beustnak az osztrák delegáczióban aug. 19-dikén mondott beszédét.

[2] U. o.

[3] U. o.

[4] U. o.

készületekhez. E tekintetben a legalkalmasabb intézkedésnek a bródi és a péterváradi határőrezredek területén levő 30,000 holdnyi erdőség faállományának értékesítése mutatkozott. Az eladási ár teljes összegét arra szánták, hogy a kulturális irányban szerfölött elhanyagolt határőrvidéken közlekedési vonalakat létesítsenek és kiszárítási, valamint öntözési munkálatokat hajtsanak végre.[1] Továbbá megállapodtak abban, hogy a császár és király egyedül általa aláirott proklamácziót intézzen a határőrökhöz, kinyilatkoztatván, hogy elvárja, hogy az új kormányzat alatt is mindig egyformán hű és loyalis állampolgároknak fognak bizonyúlni. A második, Andrássy és Kuhn aláírásával ellátott hirdetmény tájékoztassa a határőröket a kulturális munkálatokról, a melyek az átmeneti provizórium idejére megállapíttattak. A harmadik Andrássy, továbbá a horvát miniszter és a horvát bán nevében kibocsátandó iratban értesíteni kell a határnépet mindazoknak a jogoknak és kedvezményeknek a megadásáról, a melyek őt a határőrségi kötelékből való kiválás után megilletik.[2] Minden mértékadó tényező megegyezett abban, hogy a terve-

[1] «Punktationen, welche in Folge der Beschlüsse des Ministerrats de dato Wien am 14. Okt. 1869 zwischen dem ung. Ministerium und dem Kriegsministerium vereinbart wurden. Ofen 28. Dezember 1869.» Gróf Andrássy-lvtár. Első sorban hajózható csatorna kiépitését tervezték a Duna és Száva között, a vukovár—samáczi vonalon; a Száva és Bossut-árterület kiszárítását; vasút létesítését Sziszektől Gradiskán és Bródon keresztül Mitroviczáig; másik vasútat Sziszektől Károlyvárosig vagy a károlyváros—fiumei vasútvonal valamely alkalmas pontjáig, a határőrvidéki területen keresztül; összeköttetést Barcstól az Ittava-völgyön át a sziszek—mitroviczai vasúttal. Későbbi időre még tervbe vették a következőket: a károlyváros—fiumei vonal alkalmas pontjáról, a katonai határőrvidéken keresztül összeköttetést Dalmácziával, azaz Spalatóval, szárnyvonallal Zenggig; a pancsova-becskerek—kikindai vonalat és ennek elkészültével, a sziszek—mitroviczai vonal folytatását Zimonyig és a karánsebes—orsovai vonalat.

[2] «Punktationen» stb. Gróf Andrássy-lvtár.

zett reformok tökéletesen alkalmasak «a határnép szellemi és anyagi javának emelésére, valamint arra, hogy egyengessék, megkönnyítsék az átmenetet a határőrvidék jelenlegi katonai kormányzatából az alkotmányos állapotokba.»[1]

1870 január elején Bécsbe hívták Tirol és Vorarlberg eddigi katonai és honvédségi parancsnokát, Mollinary altábornagyot, a ki épp olyan nagymíveltségű, mint vitéz tábornok hírében állt.[2] Őt szemelték ki arra a feladatra, hogy a monarchia országainak déli végein a határőri rendszer megszüntetését keresztülvigye. A király így szólt hozzá: «Ez a rendszer túlélte magát és nincs többé czélja; maga a határnép is kívánja megszüntetését. A különböző kerületek hovatartozandósága iránt nem forog fenn kétség. A birodalom dualisztikus szervezetét és a Horvátország és Magyarország között az 1868-diki kiegyezés által rendezett közjogi viszonyokat nem szabad érinteni; tehát mellőzendők mindazok az egyének, a kik a katonai rendszer megszüntetése és a tartományuk jövendő közjogi helyzetének megbeszélése és eldöntése végett határvidéki tartománygyűlés egybehívását kívánták».[3] Ilyesmit egyátalán nem lehet megadni.[4] Mollinary január 21-dikén kineveztetett zágrábi vezénylő tábornokká. Az uralkodó szerencsekivánataival utazott el új állomására.[5]

Ezzel, a mint látszott, nevezetes lépés történt abban az irányban, hogy végét vessék az anomáliának, mely szerint a katonai határőrvidék eddig kivételes helyzetben

[1] «Punktationen». Gróf Andrássy-lvtár.

[2] Schweinitz tábornok bécsi német követ véleménye, 1870. jan. 26-dikán Bismarckhoz intézett jelentésében.

[3] A horvát-szlavon határőrvidék 1848-ban, 1861-ben és 1866-ban képviselőket küldött a zágrábi tartománygyűlésre. De külön határvidéki tartománygyűlés akkor nem volt.

[4] Mollinary, «Sechsundvierzig Jahre», II. k., 205. o.

[5] Mollinary, II. 211.

maradt és ki volt zárva mindazokból az alkotmányos jogokból, melyeket a monarchia többi népessége az 1867-diki kiegyezés óta élvezett. Midőn azonban hozzáfogtak a határőrvidék részenkénti feloszlatásához és a horvát polgári kormányzatba leendő átvételéhez, ez ellen a határőrök soraiban valósággal forradalmi szinezetű mozgalom támadt. Már a feloszlatásra vonatkozó előzetes tárgyalások idején igyekeztek fölizgatni a lakosságot e rendszabály ellen. Agitátorok azzal ámították a műveletlen határőröket, hogy a Magyarországba való bekebelezéskor elveszik földjeiket, megszüntetik a katonai hivatalnokok nyugdíjait és elcsapják tanítóikat.[1] Utiaženović udvari tanácsos röpiratot írt, a melyben következőleg nyilatkozik: A magyar politikusok azt hiszik, hogy a határőrvidéki erdőségekben Nibelungen-kincsre találtak, a melyet a befejezett feloszlatás után res nulliusként lefoglalhatnak a magyar kincstár számára. Azzal is vádolta a magyarokat, hogy a határőrökkel jogtalan csordaként készülnek elbánni, a melyet tetszés szerint beterelhetnek ebbe vagy abba az istállóba.[2] Erre a több kiadásban megjelent és Magyarország elleni gyűlölettől duzzadó röpiratra kivált a félműveltek úgy esküdöztek, mint valami evangéliumra.[3] A röpirat megjelenése után a határőrök elsőbben is makacsul ragaszkodtak ahhoz, hogy a határőrvidék jövendő helyzetének egyedüli és megingathatatlan jogalapja az 1860-diki októberi diplomaés a horvát tartománygyűlés által meghozott 1861 : 42.t. cz. legyen.[4]

[1] A «Pester Lloyd» 1869 aug. 22-diki reggeli lapja.

[2] «Die Militärgrenz-Frage und der österreichisch-ungarische Konstitutionalismus», Bécs, 1869. A röpirat névtelenül jelent meg. Szerzője Utiaženović udvari tanácsos volt, a mit Križ vezérőrnagy is megerősít, Kuhn hadügyminiszterhez intézett, keletnélküli, de 1870 márczius havában írott beadványában. Gróf Andrássy-lvtár.

[3] Križ vezérőrnagy Kuhnhoz. Kelet nélkül. Gróf Andrássy-lvtár

[4] U. o. Utiaženović röpiratában az 1860-iki októberi diplomára és az 1861 : 42. t. cz.-re hivatkozik. Az 51. oldalon közli az 1861 : 42. t. cz.-et.

Tekintélyes határőrök nem emlegették a feloszlatást máskép, mint Magyarország által való «lemészárolást». Mások megint úgy gondolkoztak, hogy ha már az elé az alternativa elé állítják az embert, hogy az uralkodó parancsának vagy engedelmeskedjék, vagy megkerülje azt, akkor a becsületes osztráknak az a kötelessége, hogy a határőrség megszüntetését mindenáron megakadályozza. A nemzeti párt egyik vezére egész fesztelenül kijelentette Bécsben, hogy nem szabad visszariadni az alsóbb néprétegek szenvedélyeinek fölingerlésétől, a mi tényleg meg is történt.[1] Sikerült aggodalmakat támasztani a «magyar uralom» ellen[2] és ennek az volt a közvetlen következése, hogy a hadügyminiszteriumhoz a katonai határőrvidék minden részéből tiltakozások érkeztek be, a melyek a feloszlatás terve ellen szóltak.[3] Azok a tanítók, szatócsok, vendéglősök, a kik dicsekedtek, hogy — mint a határnép előkelőbbjei — a kérvényeket aláírták,[4] csak az előretolt örs szerepét vitték. Irányadó embereik, a kik a mozgalmat titokban szervezték, óvakodtak attól, hogy előtérbe lépjenek. Valódi czéljukat is elővigyázatosan rejtegették. A mozgalom intézői a legszorosabb összeköttetésben voltak a horvát nemzeti párt vezéreivel, a kik a határőrségi kérdést arra akarták felhasználni és kizsákmányolni, hogy kierőszakolják a horvát-magyar kiegyezés revizióját.[5] Egy kézre dolgoztak velük a dr. Miletics Szvetozár vezetése alatt álló szerb-nemzetiek, a kiknek ábrándképe a nagy-

[1] Križ vezérőrnagy Kuhnhoz. Kelet nélkül. Gróf Andrássy-levéltár.

[2] Rosen belgrádi német főkonzul jelentése, 1870 jan. 3.

[3] Križ vezérőrnagy Kuhnhoz. Kelet nélkül. Gróf Andrássy-levéltár.

[4] U. o.

[5] U. o.

szerb királyság volt, a melynek alkatrészeit a tulajdonképpeni Szerbián kívül Montenegró, Bosznia, Herczegovina, Albánia, Bulgária, Horvátország, Szlavónia, Dalmáczia és a katonai határőrvidék tennék. Miletics Újvidékről, a szerb nemzeti propaganda fészkéből, a legnagyobb figyelemmel kisérte a határőrvidéki eseményeket.[1] A szerbek között akkortájt rézpénz volt forgalomban, melynek egyik oldala Miletics arczképét mutatta, míg a másik oldalon kétfejű sas volt, mindazoknak az országoknak a neveivel, a melyekből majd a nagyszerb királyság fog megalakulni.[2] A határőrvidéken szított forrongással egyidejűleg a keleti kérdés révén kitörendő világháborúra is számítottak, hogy aztán sikerrel láthassanak terveik kiviteléhez. Politikai kalkulusaik körébe fölvették Oroszország és a szerb kormány közreműködését, a mely utóbbiról egész biztosan állították, hogy csak a határőrvidéki lázadás kitörésére vár és nyomban tényleges akczióba lép.[3] Még azt is tudni akarták, hogy a ravasz szerb államférfiak mindent elkövetnek, hogy üzelmeik tekintetében Kállayt, a belgrádi osztrák-magyar főkonzult — Ausztria-Magyarország iránt érzett barátságuk ismételt biztosításával —. tévedésbe ejtsék.[4] A jövőbeli álmaikért lelkesedő délszlávokkal élénk érintkezést tartottak fenn a Prágában élő Skrejsovsky és Gregr cseh lapszerkesztők, a kik készséggel tért nyitottak lapjaikban Miletics, továbbá Stratimirović tábornok és bizonyos Jankovics ide-

[1] «Die südslavischen Bewegungen», Újvidék, 1870 jun. 10. Kiadatlan emlékirat. Lásd még: Bernhardi «Zwischen zwei Kriegen» 364 und 365.

[2] Báró Rauch Andrássyhoz, Zágráb, 1870 ápr. 13. A magy. kir. miniszterelnökség iratt.

[3] Križ vezérőrnagy Andrássyhoz, kelet nélkül; és a kiadatlan irat: «Die südslavischen Bewegungen».

[4] A kiadatlan emlékirat: «Die südslavischen Bewegungen.»

vágó tudósításainak.[1] Mindnyájukat a közös czél egyesítette: mindenáron forrongást kelteni és a katonai határőrvidéknek Magyarországba való bekebelezését meghiúsítani. Ebből az okból figyelmeztette valaki akkor gróf Andrássyt, hogy siessen a birtokbavétel végrehajtásával, még mielőtt Szerbia, Bosznia, Hercegovina, Montenegró, Bulgária és Albánia fegyverben állana, a mely esetben határőrvidéki fölkelés komolyabb jelentőségűvé növekedhetnék.[2] Andrássy kétségkívül jól tudta, hogy nagy nehézségekkel áll szemben, a melyeket még az a körülmény is súlyosbított, hogy Albrecht főherczeg állítólag a határőrvidék katonai hivatalnokait ellentállásra bátorította volna.[3] Azt is beszélték, hogy König ezredes, a határügyek előadója a hadügyminiszteriumban, azt a hitet terjesztette a határőrvidék lakosságában, hogy ellenkezését a császári család tagjai nem nézik rossz szemmel.[4] Habár ezek a gyanusítások ráfogásokon alapultak, annyi mégis bizonyos, hogy König ezredes most kifogást tett a részleges polgárosítás ellen, a mint az az augusztus 19-ikén kelt kéziratokban elrendeltetett. König, 1868 óta a hadügyminiszterium 10-ik osztályának főnöke, bückeburgi volt és 1843-ban lépett a hadseregbe, a melyben 15 esztendei határőrvidéki szolgálat után az ezredességig vitte. Éppen tekintettel birodalmi-német származására és mivel — nem úgy, mint a született határőrvidékiek — elfogulatlanul és különben is értelmes, világos fővel tudja megitélni az ottani viszonyokat, bízta őt meg

[1] Hofmann osztályfőnök Andrássyhoz, Bécs, 1869 febr. 15. A magyar kir. miniszterelnökség iratt.

[2] «Die südslavischen Bewegungen.»

[3] Rosen belgrádi német főkonzul jelentése, 1870 jan. 3. és Bismarck a bécsi német követhez, Schweinitz tábornokhoz, Berlin, 1870 jan. 21.

[4] Bismarck Schweinitz grófhoz, 1870 jan. 21. Por. kir. áll. lvtár.

a király, a mint Lónyaynak maga mondotta, a határügyek előadói tisztével.[1] A katonai határőrvidék kérdésében a föltétlen feloszlatás hívének mutatkozván, König még 1868-ben ez intézkedés részleges keresztülvitelének szószólója volt.[2] Miután az ezredes, a mint maga beismeri, a «feloszlatás módszeré»-hez hozzájárult,[3] egyszerre csak megmozdult a lelkiismerete, mely őt most még arra is rábirta, hogy az általa előbb helyeselt részleges bekebelezést is rosszalja. E helyett reformokat javasolt a közigazgatás és az igazságszolgáltatás minden ágában. Mielőtt — úgymond — a katonai kormányzatból a polgáriba való átmenetelre még csak gondolni is lehetne, előbb a népnevelést és a mezőgazdaságot kell emelni és az eddigi katonai kordon-rendszer helyett állandó határőrséget szervezni.[4] Ez más szavakkal annyit jelentett, hogy a fáradságosan és nehéz harczokkal kiküzdött vívmány bizonytalan időre elodázódjék. De König ezredes ezzel se elégedett meg. A legnyomatékosabban támogatta továbbá a hadügyminiszteriumhoz intézett kérvényekben kifejezett kivánságot, hogy a feloszlatás kérdése fölött csak a határnép közreműködésével lehet dönteni.[5] Hangsulyozta, hogy mint katona és mint előadó kötelességének tartja fölemelni intő szavát e kivánság érdekében, mert ennek figyelmen kívül hagyása — tekintve a tényleg meglevő forrongást — a legveszedelmesebb következ-

[1] Lónyay pénzügyminiszter följegyzései, Buda, 1868 nov. 5. Gróf Andrássy-lvtár.

[2] U. o.

[3] König ezredes Andrássyhoz, Bécs, 1870 jan. 18. Gróf Andrássy-levéltár.

[4] König ezredes Andrássyhoz, Bécs, 1870 jan. 18. Gróf Andrássy-lvtár; és König emlékirata Kuhnhoz, Bécs, 1870 jan. hó. Gr. Andrássy-lvtár. Lederer II. 124.

[5] König ezredes Kuhnhoz, 1870 jan. hó. Gr. Andrássy-lvtár.

ményeket vonhatná maga után.[1] De mi értelme lett volna valamiféle határtartománygyűlés egybehívásának? Ha már a határőrök törvény szerint Horvátországhoz tartoztak, nem volt szükség további hozzájárulásra. A bekebelezés után részeseivé lettek a magyar korona valamennyi polgárát megillető egyenlő alkotmányos jogoknak. Nyilvánvaló, hogy az előzetes megkérdezés kieszközlésének az lett volna a czélja, hogy az egész bekebelezést a Magyarország iránt ellenséges érzelmekre fölizgatott határőröktől tegyék függővé. Nem kellett ahhoz valami nagyon éles elme, hogy előrelássa, hogy a Miletics és Strossmayer püspök, a pánszláv eszme apostola,[2] által befolyásolt határőrök akaratnyilvánítása miként ütött volna ki. Andrássy nem is mulasztotta el, hogy a trón előtt kemény birálat alá ne vegye König ezredes fejtegetéseit. Joggal mutatott rá annak a csodálatos voltára, hogy az olyan meggyőződésektől áthatott férfiú, a milyeneket emlékiratában az ezredes hirdet, miképpen vehette magára, hogy heteken és hónapokon át munkáljon a reá bízott feladat megvalósításán, a helyett, hogy rögtön lemondott volna állásáról. A magyar miniszterelnök megemlíti az abban rejlő ellentmondást is, hogy König ezredes a határőröket olyan népnek mondja, a melynek előbb reformok útján nevelést kell adni és daczára ennek mégis követeli, hogy éppen ezekre a nevelésben annyira hátramaradt emberekre kell átruházni a fontos feladatot, hogy jövőjük felett döntsenek. Andrássy világosan jellemezte a König ezredestől képviselt mozgalom egész tendencziáját és a

[1] König ezredes Kuhnhoz, 1870 jan. hó. Gr. Andrássy-lvtár.

[2] Križ vezérőrnagy Kuhnhoz, Bécs, 1870 márcz. 6. «— — weil über allem der schwindelhafte, von einem hohen Kirchenfürsten (Strossmayer) enthusiastisch vorangestellte Nimbus der Nationalität schwebt.« «Die südslavischen Bewegungen», a hol Strossmayer a pánszláv eszmék «apostolának» neveztetik.

mögötte meghúzódó tulajdonképpeni czélt. Tartózkodás nélkül kimondotta, hogy itt az a törekvés keres érvényesülést, hogy Magyarországgal és Horvátországgal szemben a határőrvidéket mint egységes testet, mint egyenjogú tényezőt tartsák fenn, a melynek azt a hivatást vindikálják, hogy Horvátországot és Szlavóniát felszívja. «Felforgatása lenne az — úgymond Andrássy — a jelenleg fennálló dualisztikus rendszernek, melynek alapgondolata a magyar korona egysége, mely külön gyöngyéül ismeri a kibékült Horvátországot, a mely fennállása rövid s kezdő éveiben oly nagybecsű eredményekre vezetett; inaugurálása más rendszernek, mely, az egyes tartományokat külön konstituálván, mindegyiket külön annyira erősbítené s oly erőre emelné a czentrifugális elemeket, hogy azoknak együtt tartását csak az abszolutizmus birná eszközölni s az is csak addig, míg a rendelkezésére álló erőket kifelé nem lenne kénytelen fordítani.»[1]

Mialatt Andrássy ilyképp vitázott König ezredessel, azalatt Kuhn hadügyminiszter is állást foglalt a koronához intézett fölterjesztésében a katonai határőrvidék feloszlatása ellen.[2] Semmi kétség, hogy egészen referensének, König ezredesnek és azoknak a jelentéseknek befolyása alatt cselekedett, a melyeket a határőrvidék két tartományi főnökétől kapott, a feloszlatás esetében várható nyugtalanságokról.[3] Kuhn aggodalmai ellenében Andrássy emlékeztette a Felséget a királyi szó szentségére, a melyet feltétlenül be kell váltani.[4] Sikerült is a

[1] Andrássy németül irott emlékirata a császár és király számára. Kelet nélkül. Minthogy válasz volt König ezredes emlékiratára, mindenesetre 1870 januárius havában kelt. Gróf Andrássy-lvtár. Lásd Lederer, II. 132 stb.

[2] Kuhn fölterjesztése, 1870 jan. 25-ikén. Gr. Andrássy-lvtár.

[3] U. o.

[4] Andrássy emlékirata. Gr. Andrássy-lvtár.

korona viselőjét meggyőznie, hogy az általa javasolt út az egyedül helyes. A király Kuhnnal szemben a magyar miniszterelnök álláspontja mellett döntött.[1] 1870 február 15-én Andrássy személyesen megjelent Bécsben, hogy elhárítsa a feloszlatás megkezdésének utolsó akadályait.[2] A határőrvidék részére átvételi biztossá — mivel Križ tábornok nem találta magát alkalmasnak erre a feladatra,[3] Rosenzweig báró altábornagy[4] neveztetett ki. Időközben, 1871 junius 8-án megszavazott törvénynyel,[5] az osztrák Reichsrat is hozzájárult a határőrvidéknek Horvátországba való bekebelezéséhez. Azonban kikötötte, «hogy ebből a sichelburgi kerület és Marienthal község egyelőre kivétessék, az egyidejüleg keresztülviendő határszabályozásnál Krajna herczegségnek e területrészekre vonatkozó igénye illő méltánylásban részesüljön és a határszabályozás a birodalmi képviselet jóváhagyása alá bocsáttassék.»[6] Az

[1] 1870 jan. 31-én kelt legf. határozat, Kuhn 1870 jan. 25-iki fölterjesztésére. Gr. Andrássy-lvtár.

[2] Wäcker-Gotter pesti német főkonzul jelentése, 1870 febr. 16.

[3] Križ vezérőrnagy Kuhnhoz, Bécs, 1870 márcz. 5. Gr. Andrássy-levéltár.

[4] Rosenzweig altábornagy egy határőrezredben, továbbá 15 éven át Magyarországon és Horvátországban a csendőrségnél szolgált. Biztosi állásáról való visszahivása felől Mollinary II. 231.

[5] 1871. junius 8-iki törvény, kiadva Bernatzik művében, 470. o.

[6] U. o. A sichelburgi kérdés minde mai napig nincs rendezve. Lásd erről Fournier Ágost czikkét: «Der Sichelburger District» a «Neue Freie Presse» 1897 decz. 27-iki számában. Krajnának Sichelburgot illető igényei ki vannak fejtve a következő hivatalos kiadványokban: «Memoriale über die Zugehörigkeit des ehemaligen Sichelburger Militärgrenzdistriktes und der Gemeinde Marienthal zu Krain vom 26. April 1881.» és «Berichte über die Verhandlungen des Krainischen Landtages 1881», 21-ik kötet, 27-ik melléklet. Ennek az aláírás nélküli memorandumnak a szerzője szintén Fournier. — A sichelburgi kérdés konfliktust is idézett elő Andrássy és Arneth között, a ki 1871-ben mint az osztrák urakházának előadója inditványt tett, mely szerint a Magyarországgal való megegyezés befejezéséhez kért felhatalmazás a kormány részére csak

új átvételi biztos 1871 augusztus havában végre hozzáláthatott a két varasdi ezred polgárosításához. «Rosenzweig altábornagy úr — jelenti erről Mollinary — a polgárosítást ügyesen és nagy buzgalommal végzi. A két ezredből érkező összes jelentések arról adnak hírt, hogy a lakosság, sőt még a papság is mind magával a polgárosítással, mind a végrehajtás módjával tökéletesen meg van elégedve és azt reméli, hogy ennek nyomán normális jó állapotba jut.»[1] A bekebelezést 1881 augusztus 1-én végezték be. A König ezredes és a mögötte állók által falrafestett kisértet nem jelent meg. Csak Rakovicában támadt zendülés, melyet a nemzeti párt rendezett, de a melyet gyorsan elfojtottak. Mollinary, a ki előbb némileg sötéten színezett jelentéseket küldött Kuhn hadügyminiszterhez,[1] újabban megváltoztatta véleményét. Várni lehet — írta most — hogy «az egész polgárosítási proczesszus nyugodtan és rendben fog lefolyni.»[2] Később még azt is beismerte, hogy egyátalán túlzott volt a félelem a határőrök kedvetlenségétől.[3] Helyesebben itélte volt meg a helyzetet a belgrádi német főkonzul, a ki azt mondotta,[4] hogy a határőrök, daczára minden izgatásnak, végre is fölkelés nélkül fognak belenyugodni a dolgokba.[5]

Valóban csodálni kell Andrássy bátorságát, hogy daczára a polgárosítással szemben ellenségesen hangolt katonai körök fenyegető jóslatainak, rendületlenül kitartott föltett szándéka mellett és nem szünt meg rábeszélni a királyt, hogy ne térjen le az egyszer megválasztott útról, mert ez

oly határozott feltétel alatt adassék meg, hogy Krajna igénye kielégítést nyerjen. Lásd erről: Arneth: «Aus meinem Leben», II. 457 stb.

[1] Mollinary Andrássyhoz, Zágráb, 1871 aug. 16. Gróf Andrássy-levéltár.

[2] Kuhn fölterjesztése, 1870 jan. 25. Gr. Andrássy-lvtár.

[3] Mollinary Andrássyhoz, Zágráb, 1871 aug. 16. U. o.

[4] Mollinary, II. 233.

[5] Bismarck Schweinitz tábornokhoz, Berlin, 1870 jan. 21.

a legjobb és a leghelyesebb.[1] Kivívta oly intézmény eltörlését, a melyre vonatkozólag a magyar miniszterium meg volt győződve, hogy Ausztriának nemcsak katonai, de polgári kormányköreiben is szivesen fentartották volna, hogy — éppen úgy mint 1848-ban — Magyarországgal szemben alkalomadtán ellensúlyozó rúdnak használhassák.[2]

IV.

A monarchia czímzése.

A dualízmusnak az 1867 : XII. t. cz. által történt megalapítása után függőben maradt a monarchia hivatalos elnevezésének kérdése. A törvényczikk alapját a paritás elve képezvén, a monarchia most két egyforma, egymással teljesen egyenjogú részre oszlott: Ausztriára és Magyarországra. Akadtak ugyan fölös számmal olyanok, a kiknek örömére szolgált volna, ha a kétfejű sas ezután is kiterjeszthetné szárnyait Ausztria és Magyarország fölött. De az «osztrák császárság», röviden «Ausztria», a hogy a kettős monarchiát eddig nevezték, nem volt többé fenntartható.[3] Mostani új helyzetében

[1] Andrássy emlékirata, 1870 jan. hó. Gr. Andrássy-lvtár.

[2] Wäcker-Gotter német főkonzul jelentése, Pest, 1869 nov. 22.

[3] Tezner legújabb: «Der Kaiser» czímű művében — 1909., 833. o. — azt igyekszik kimutatni, «dass Ungarn diesen den *einen* Staat der *österreichischen Monarchie* bildenden Ländern als der *zweite* Staat *der österreichischen Monarchie* gegenüberstehe»; a 84. oldalon pedig azt fejtegeti, hogy az osztrák monarchia 1867 után is ilyennek maradt fenn, benne foglaltatván Magyarország is, vagy a mint ő mondja: «Österreich *mit* Ungarn». Tehát nem: Österreich *und* Ungarn. Ennek a nézetnek megfelel Tezner felfogása az osztrák császári czímnek 1804-ben történt alapitásáról (Tezner «Der Kaisertitel»), mely szerint az osztrák császárság magában foglalja Magyarországot is. Magyarországon e tekintetben más nézeten vagyunk. Nem mulaszthatom el itt megjegyezni, mennyire téves az az állítás, hogy a magyarok sohasem tiltakoztak ama felfogás ellen, hogy az osztrák császár-

a magyar nemzetnek megvolt az az önként érthető becsvágya, hogy — mind Ausztria, mind a külföld irányában — hivatalos elnevezés tekintetében is teljes közjogi érvényesüléshez jusson. De nem csupán a becsvágy sarkalta e kérdés rendezésére. Főleg az állami öntudat sürgette megoldását. A monarchia helyes elnevezésének nagy jelentősége volt, mivel ebben nyert kifejezést Ausztria és Magyarország közjogi állása. Tehát nem közjogosdi játékkedvből fakadt Magyarországon az az óhajtás, hogy a monarchia czíme az új állami alakulással összhangba hozassék.[1] Különböző alkalmaknál és többféle formában igyekezett útat törni magának a végleges elintézés kívánsága, a mely nagy mértékben foglalkoztatta a kedélyeket.[2] Mindazonáltal nem lehet feltünőnek tartani, hogy a kiegyezési tárgyalások folyamán senkinek sem jutott eszébe, hogy a monarchia czímének pontos körülírását kellene követelni vagy megadni. A mint

ságba Magyarország is beleértendő. Erre vonatkozólag utalok az 1807-diki országgyűlésre és a rendeknek 1835-diki kívánságára, hogy Ferdinánd, mint ausztriai császár I-nek, mint Magyarország királya V-diknek neveztessék, a mely kívánságnak, ha nem is szivesen, végre mégis eleget tettek. I. Ferenczczel szemben ilyen igényre nem volt szükség, mivel úgy osztrák császári, mint magyar királyi minőségében e néven az I. volt. A mi a császári czím 1804-ben történt fölvételére vonatkozó magyar felfogást illeti, utalok Nagy Ernő tanulmányára: «Az ausztriai császári czím fölvételéről», a Magy. Tud. Akad. Ért. 1897. Továbbá utalok még «Ausztria és Magyarország a tizenkilenczedik század első tizedében» czímű művemre. I. k. 198—199. Különösen fontos az is, a mire dr. Turba G. osztrák tanár «Die Zeit» bécsi hirlap 1904 augusztus 11-iki számában megjelent «Hundert Jahre» cz. czikkében utal, hogy az 1867-iki magyar koronázási okmányban ez áll: I. Ferencz József kormányra lépett, mivel Ferdinand «az *ausztriai* császári koronáról» és «az uralkodása alatt állott *többi* országai koronairól» lemondott. Itt tehát világosan ki van mondva, hogy a dolog nem lehet úgy: «Österreich *mit* Ungarn».

[1] Lásd erről Deák nyilatkozatát Kónyinál, VI. 74.

[2] Gattajai Gorove István emlékezete, 301.

vannak hézagok a pragmatika szankczióban és az 1848-i törvényekben, a melyeknek kitöltése későbbi idők feladatául jutott, úgy az 1867-diki kiegyezés is helyet hagyott további építésnek, így a monarchia elnevezése számára is, a mely az egész műnek mintegy zárókövét kellett hogy képezze.

Az 1867 : XII. törvényczikk «a magyar korona országairól és az Ő Felsége uralkodása alatt álló többi országokról» beszél, a mi nyelvi szempontból egészen különös megjelölés és keletkezését az olyan czímek iránti ellenszenvnek köszönheti, a melyek túlságosan emlékeztettek a czentralisztikus monarchiára.[1] Ennek az ellenszenvnek az okán tiltakozott Ghyczy a 67-es bizottság 1867 jan. 30-dikán tartott ülésén a «birodalom» szó használata ellen, mivel ez egyjelentésű a «Reich»-hal, vagy «Österreichischer Kaiserstaat»-tal.[2] Csakis Deák felszólalására, a ki e kifejezésben nem látta semmi elhomályosítását Magyarország függetlenségének,[3] tartották meg a «birodalom» szót, mint gyűjtőnevét az Ő Felsége jogara alatt levő összes királyságoknak és országoknak. A minisztereket, a kik az 1867 : XII. t. cz.-ben megjelölt és Ausztriát s Magyarországot közösen érdeklő ügyek intézésére voltak hivatva, a kiegyezési törvény szövege szerint «közös miniszterek»-nek, összeségükben «közös miniszterium»-nak nevezték.[4] Ausztriában, a hol szívesen ápolták az elmúlt idők emlékét, nagy szeretettel használták a «birodalmi miniszter» («Reichsminister») czímet. Azt, hogy akkor még mily kevéssé voltak tisztázva a fogalmak, legjobban bizo-

[1] Gattajai Gorove István emlékezete, 305. o.

[2] Kónyi, IV. 243.

[3] U. o. A 245. oldalon Tisza nyilatkozata.

[4] 1867 : XII. t. cz. 27. §-a: «Egy közös miniszteriumot kell felállitani azon tárgyakra nézve, melyek mint valósággal közösek, se a magyar korona országainak, se Ő Felsége többi országainak külön kormányzata alá nem tartoznak».

nyitja a «birodalmi kanczellári» czímnek Beust részére történt adományozása, habár az ilyféle méltóság teljestökéletesen ellenkezett a magyar közjogi felfogással. Beust voltaképpen azért kapta e kitüntetést, hogy általa a kiegyezés keresztülvitelénél erősbödjék pozicziója az ellenszegülő Reichsrattal szemben.[1] Persze ösztökélte őt egyéni hiúsága is, hogy ne maradjon el Gorčakov és Bismarck mögött, a kikkel együtt Európa harmadik kanczellérjaként akart szerepelni.[2] Egyúttal azonban — legalább úgy látszik — e czímadományozásnak meguyugtatásul kellett szolgálnia az osztrák-németek számára. Értésükre akarták adni ezzel, hogy Magyarország állítólagos supremácziája itt határt ér és hogy a birodalmi kanczellári állás, a monarchia legelőkelőbb adományozható méltósága, mindig az ausztriai németeknek lesz fenntartva.[3] A mint Beust maga véli: «a birodalmi kanczellárnak a két államfél között mintegy a vizek fölött kell lebegnie.»[4] A porosz követnek azt mondotta, hogy a «birodalmi kanczellári» czím még a dualizmus ellenségeinek tetszését is meg kell hogy nyerje, mert ebben bizonyos mértékben a birodalmi egység jut ismét kifejezésre.[5] Semmi kétség, hogy Beustot titokban az a vágy hevítette, hogy olyan teljes hatalomra tegyen szert, mely őt a választott biró ítélőszékébe emeli az Ausztria és Magyarország közt felmerülő vitás kérdésekben. Noha Magyarországon nem volt jó hangzása ennek a szónak: «birodalmi kanczellár»,[6] minthogy nagyon is eszébe juttatta az embernek az éppen megbuktatott czentrálizmust, minden

[1] Werther, 1867 jul. 2.
[2] Báró Orczy naplója, 1869 febr. hó.
[3] U. o.
[4] Beust, II. 143.
[5] Werther, 1867 jul. 2.
[6] Beust, II. 143.

különösebb emóczió nélkül beletörődtek a dologba. Még maga Andrássy is gratulált a külügyminiszternek a részeül jutott császári kegyhez.[1] Ennek ellenére kétségtelen, hogy az erősen czentralista hajlamokra valló czím nem kerülte volna el Magyarországon a bírálatot, ha kevésbbé kedvelt miniszter kapja, mint a milyen még ebben az időben Beust nálunk volt. Azonban kissé mégis aggódtak Bécsben, hogy a magyar hírlapok lármát csaphatnának és megkérdezhetnék, hogy tulajdonképp mire való a birodalmi kanczellárság? Beust bizalmasa, Hofmann Lipót osztályfőnök meg is kérte báró Orczyt, írjon Andrássynak és kérje annak a kieszközlésére, hogy a magyar lapok erre vonatkozólag nyugodtan viselkedjenek. Orczy így válaszolt: Nem kell az ördögöt a falra festeni és akkor nem is fog megjelenni.[2] Beust okosan cselekedett volna, ha óvakodik további czentrálista jellegű elnevezések forgalomba hozatalától. És a mikor ezt mégis megtette, kitört ellene a vihar az 1868-ban Bécsben ülésező első magyar delegáczióban. Beustnak törvény szerint teljesen igazolhatatlan eljárása adott erre okot. A magyar delegácziónak szánt előterjesztésekben — az 1867 : XII. t. cz.-nek megfelelően — a közös ügyek intézésére rendelt kormányt «közös miniszterium»-nak és tagjait «közös miniszterek»-nek nevezte. De az osztrák delegáczió előtt már más köpönyegben vonultatta föl ezeket az urakat. Itt összeségükben «birodalmi miniszterium»-nak és egyenként «birodalmi miniszter»-nek mondották őket.[3] Az ellenzékhez tartozó magyar delegátusok, a kik már előbb kifogásolták volt a «birodalom» (Reich) kifejezést, nem akartak addig bele-

[1] Beust, II. 143.

[2] Báró Orczy naplója, 1869 febr. hó.

[3] «Vorlage des Reichsministeriums an die löbl. Delegation des h. Reichsrates.»

menni a közös költségvetés tárgyalásába, a míg nem kapnak kielégítő felvilágosítást a miniszterium kettős czímzése tárgyában. A Deák-párt hiába iparkodott az e miatt támadt baloldali forrongást lecsillapitani. Közvetlenül a delegáczionális űlés megnyitása előtt tartott értekezleten utolsó kisérletet tettek még, rábirni az ellenzéket, hogy álljon el az erre vonatkozólag tervezett interpellácziótól. Hasztalan fáradság! Ghyczy azt január 28-dikán a baloldal nevében előterjesztette. Most már a Deák-pártnak, melyet a czentrálista elnevezés szintén bosszantott, követnie kellett a balpárt példáját. Ez is kérdést tétetett Kerkápoly által. De interpellácziójában nem csatlakozott, és ez volt az irányadó momentum, ahhoz a baloldali fenyegetéshez, hogy a költségvetés tárgyalásába nem bocsátkozik.[1] Andrássyt aggodalommal töltötte el az ellenzéki képviselők harczias támadása, mely a delegácziót mindjárt az első alkalommal, mikor alighogy életjelt adott magáról, megsemmisítéssel fenyegette. Ehhez a diadalhoz semmi áron nem volt szabad hozzájuttatni a kiegyezés ellenségeit, a kik a delegácziót különben is «testnélküli agyrém»-nek és «politikai siketnémák intézeté»-nek gúnyolták. Azonkívül bekövetkezhetett volna az a veszedelem is, hogy a delegáczió és a közös miniszter közt keletkező konfliktus esetében alkotmány-válság vagy legalább is miniszter-válság tör ki, mely az utóbbi idők vívmányait újból kérdésessé tehetné. A magyar miniszterelnök tehát kötelességének tartotta felfogni a vágást, a mely minden irányban pusztítólag hathatott volna. Ő, a ki hasonló kényes helyzetekben még mindenkor kitünő taktikusnak bizonyult, most első sorban arra törekedett, hogy bevégzett tények ne kelet-

[1] Az 1868-diki delegáczió naplója. I. 296. Továbbá Várady Gábor Országgyűlési levelei, II. 43. stb.

kezzenek. Ellenkezik minden parlamentáris szokással — mondotta — hogy a munkamegszüntetés fenyegetésével követeljenek fölvetett kérdésekre azonnal való választ. Erre a miniszteriumnak időt kell engedni. És a míg a minisztérium a felvilágosításokat meg nem adta, a tanácskozások felfüggesztéséről sem lehet szó.[1] A következő ülésig rendelkezésre álló órákat Andrássy arra használta fel, hogy mind a koronánál, mind Beustnál megtegye a magáét az összekúszált helyzet kielégítő megoldása érdekében.[2] Fáradozásai sikerre vezettek. Beust január 31-dikén adta meg a magyar delegáczióban a kívánt felvilágosítást.

Két kínos nap telt el odáig, míg a közös miniszterek a magyar delegátusok előtt ünnepélyesen kijelentették, hogy távol áll tőlük a közjogi helyzet veszélyeztetésének szándéka vagy pedig az a törekvés, hogy a közös ügyek területét a törvényszabta korlátokon túl kibővítsék. Azzal a kormány-nyilatkozattal, hogy a «birodalmi miniszterium», «birodalmi miniszter» kifejezéseket csupán azért választották, mert a német nyelv szellemének inkább megfelelnek, mint a «közös miniszterium», «közös miniszter» nevek, élét vették az egész kontroverziának. Ez most már, a mint Kerkápoly találóan megjegyezte, tisztán *grammatikai* jelentőségre szállott alá.[3] De

[1] Léderer, I. 297.

[2] Beust, II. 171. A mit Beust itt elbeszél, arra enged következtetni, hogy Andrássy a kulisszák mögött a szerencsés megoldás érdekében nagy tevékenységet fejtett ki. Beust megemlíti továbbá, hogy ebben az ügyben fölterjesztést tett, a melyet azonban minden utánjárásom mellett sem tudtam kikutatni. A cs. és kir. külügyminiszteriumhoz intézett kérdésemre azt a választ kaptam, hogy ott Beustnak ilyen fölterjesztése nem található.

[3] Ghyczy interpellácziójában a «közös hadügyminiszter» emlegetését is kifogásolta, mivel ilyenről az 1867 : XII. t.-cz. nem tesz említést. A miniszteri válasz kimutatta, hogy a kiegyezési törvényből logikusan következik a hadügyminiszter alkalmazása, mert hiszen az alkotmá-

a bécsi közvéleményre nagyon kellemetlen hatással volt a magyar interpellláczióra adott válasz. Arra utaltak, hogy magában a gróf Andrássyhoz 1867 deczember 24-én intézett legfelsőbb kéziratban is benne van a «birodalmi miniszteriumok» kifejezés. Általában Beust nyilatkozatát a menthetetlen gyöngeség és engedékenység elitélendő jeleként fogták föl.[1] A német alkotmánypárt legtekintélyesebb lapja, a mely a magyarok föllépésében újabb heves kirohanást látott a birodalmi egység elve ellen,[2] meglehetős éles hangon tolmácsolta az általános elégedetlenséget. Ki vitathatja el azt tőlünk — kérdi az osztrák liberálisok lapja — hogyha úgy fogalom, mint nyelv szempontjából a «birodalmi miniszterium»-ot találóbbnak valljuk, mint a «közös minisztérium»-ot?»[3]

Súlyos tévedés lett volna azt hinni, hogy ez epizód szerencsés leküzdésével maga az ügy egyszer s mindenkorra lekerült a napirendről. Mert az mindenestől, a mi rajta és körülötte volt, sokkal szorosabb kapcsolatban állott a magyar államiság teljes érvényesítését czélzó törekvéssel, hogysem újból és újból föl ne merüljön. Előrelátható volt, hogyha már egyszer ez a kő gördülni kezdett, semmi emberi hatalom föl nem tartóztatja

nyos követelményeknek felel meg az, hogy a legfőbb hadúr az 1867: XII. t.-cz. 11. §-ában reá ruházott katonai felségjogokat felelős miniszter által gyakoroltassa. A magyar delegáczió többsége helyeselte is ezt a nézetet. Tekintettel arra, hogy a legfelsőbb irányadó körök még csak nemrég is ellenezték a miniszteri felelősség kiterjesztését a hadügyi dolgokra, a felelős hadügyminiszter létezését haladásnak kellett minősíteni az alkotmányos élet terén. A közös hadügyminiszternek persze nem volt szabad arra igényt támasztania, hogy a honvédség is az ő hatáskörébe kerüljön. Lásd még: dr. Tezner Frigyes: «Der Titel des Kriegsministers», a «Neue Freie Presse» 1908 aug. 30-diki számában.

[1] Werther, Bécs 1868 febr. 3.

[2] U. o.

[3] A «Neue Freie Presse» 1868 jan. 31-diki reggeli lapja.

többé az útjában. Igy tehát nem lephetett meg senkit, hogy a delegáczió 1868 márcz. 6-diki ülésén, megint interpelláczió alakjában, Tisza felújította a czímkérdést. A maga és elvtársai nevében annak a várakozásának adott kifejezést, hogy: a közös külügyminiszter minden nemzetközi eljárásban csak oly czímzéssel és elnevezésekkel fog élni, a melyek Magyarország közjogi állásának és alkotmányos törvényeinek megfelelnek.[1] Helyesen cselekedett-e Tisza, a mikor interpellácziója színhelyéül éppen a delegácziót választotta? Hiszen ez a közös intézmény nem volt *tényezője* a kiegyezési műnek, hanem csak *folyománya*. Ily kényes dolgok tárgyalására az egyedül illetékes forum az országgyűlés volt. Csupán ez lehetett hivatva a kezdeményezésre és a döntésre. Tisza azonban, úgy látszik, abból a nézetből indult ki, hogy nemzetközi természetű kérdések kizárólag a delegáczió itélőszéke elé tartoznak.[2] Csakhogy ebből olyan veszedelem kerekedhetett volna, a melyben bizonyára legkevésbbé ő lelte volna örömét. Hogyha, a mint a baloldal erőltette, kívánságuk határozottá emelkedik, ezt közölni kellett volna az osztrák delegáczióval is. És ebben az esetben senki sem vitathatta volna el az osztrákoktól azt a jogot, hogy a tisztán magyar közjogi kérdés fölött itélkezzenek. Csengery rögtön figyelmeztette a delegácziót erre az abnormitásra; azt javasolta, hogy a Tisza-féle interpelláczió tartalma, a melyet az egész magyar delegáczió magáévá tesz, csakis jegyzőkönyvre vétessék.[3] Andrássy sem akart határozathozatalról tudni, legfeljebb a delegáczió kifejezett kívánságának jegyzőkönyvi megállapításáról. De még egy lépéssel tovább

[1] Lederer, I. 298.

[2] A képviselőház 1868 nov. 6-diki ülésén Tisza szorosabb párthiveivel együtt elismerte, hogy a delegácziónak ily kérdések fölvetése tekintetében korlátolt hatásköre van.

[3] Lederer, I. 299.

is ment. A márczius 6 iki delegáczionális ülésen határozottan kijelentette, hogy a magyar kormány, a nélkül, hogy ez irányban utasításra várt volna, önként érthető kötelességének tartotta oda hatni, hogy nemzetközi szerződéseknél és diplomácziai akczióknál Magyarországra vonatkozólag mindig olyan czím használtassék, a mely az állam közjogi helyzetével megegyezik. «Azt gondolom — tette hozzá — hogy a tisztelt külügyi miniszterium részéről is ugyanez fog, mint a jövőre nézve szabályul szolgálandó, nyilváníttatni».[1] Tényleg Falke udvari tanácsos Beust nevében biztosította is a delegácziót, hogy a miniszter az alkotmány által előírt szabályokat szorosan meg fogja tartani.[2] De hogy a Magyarország közjogi állása szerinti elnevezés miképpen szóljon, erre nézve végérvényesen most sem határoztak. Ismét mindent homályban hagytak, minthogy pozitiv indítványt Tisza sem tett. Ugyanaz a bizonytalanság, mely a czím tekintetében 1848 előtt uralkodott, továbbra is fenmaradt. Föltehető azonban, hogy Andrássy szándékosan hagyta ezt nyilt kérdésnek. Mivel már ez időtájt a czímek ügyében Beusttal tárgyalásokat folytatott, nem akarta, hogy a delegáczió valamely határozata a későbbi megállapodásoknak elébe vágjon. Ily okon vélte egyelőre elegendőnek a jegyzőkönyvileg kifejezett óhajtást.

A külügyminiszterium megmagyarázhatatlan gondatlansága nélkül egész nyugodtan le is bonyolíthatták volna a fenforgó kérdést. A delegáczióban történtek és Tisza indítványa elég nyomatékos intelmül szolgálhattak Beustnak, hogy kerülje az efféle közjogi botlásokat. Alig fogható fel, hogy ellenére ennek, elkövettek még egyet és pedig olyan alakban, hogy az mélyen sérthette a magyar

[1] Lederer. I. 299.
[2] U. o. 300.

országgyűlést. Azt az örömöt, mely a parlamentet az 1867 óta létesült első nemzetközi szerződésnek törvényes elintézés czéljából való beterjesztésével érte, rögtön megrontotta annak a felismerése, hogy ennél az ügynél nem tanúsították Magyarország iránt azt a tekintetbe vételt, melyhez a dolgok új rendje értelmében teljes igénye volt. Az északnémet szövetséggel kötött és a képviselőház 1868 máj. 8-diki ülésén előterjesztett kereskedelmi szerződés, alaki részében csak Ausztriát említette és Magyarországról egyetlen szóval sem emlékezett meg. Gorove kereskedelmi miniszter mindjárt akkor, mikor a szerződést a képviselőház asztalára letette, sajnálatát fejezte ki e közjogi hiány fölött és megjegyezte, hogy a magyar kormány erre nézve felvilágosításokat kért a külügyminiszteriumtól. Bár maga a szerződés elég jelentékeny előnyöket biztosított, nem akartak tudni róla a miatt, hogy Magyarország közjogi állását figyelmen kívül hagyja. Az ellenzéki lapok éles, izgatott hangon tárgyalták a sérelmet. A balpárti képviselők annak a gyanújoknak adtak kifejezést, hogy itt szándékos mulasztás bűnéről van szó. A bécsiek egyszerűen nem akarják észrevétetni a külfölddel, hogy Magyarország ismét létezik és hogy lassanként újra a maga lábára akar állani.[1] Az ellenzék különböző árnyalatai megegyeztek, hogy a szerződést mindaddig nem fogadják el, a míg a hibát jóvá nem tették. Nagyon jól tudták a baloldalon, hogy határozatuk visszhangra talál Deákpárti körökben is, a hol tehát annak keresztülvitelénél támogatókra számíthattak. Deák csakhamar tisztába jött azzal, hogy a jogos sérelem dolgában ő sem hallgathat és a balpártnak nem engedheti meg, hogy féltett kiegyezési művére súlyos csapást mérjen. A május 13-dikán tartott bizalmas párt-

[1] Várady, II. 256.

értekezleten azt az álláspontot foglalta el, hogy a közjogi tekintetek figyelmen kívül hagyása okán a szerződést jelenlegi alakjában nem lehet elfogadni. Indítványozta, hogy a kormány a törvénynek megfelelő módosítást eszközöljön ki.

Andrássy és Gorove, a kik ismerték az ily utólagos szövegváltoztatás nehézségeit és a kikre nézve ennélfogva ez a kivánság nagyon kényelmetlen volt, igyekeztek Deákot eltéríteni nézetétől. Arra hivatkoztak, hogy az Angliával kötendő szerződésben már a helyes elnevezések fognak használtatni. A jelen esetben ez már nem történhetett meg, mindazonáltal nem mulasztották el, hogy a hibás szövegezés ellen kifogásokat ne tegyenek. Hasonló közjogi balfogások — mondották a miniszterek — el nem kerülhetők, a míg nincs törvényes intézkedés a diplomácziai érintkezésben használandó elnevezésekről. De minden rábeszéles hiábavaló volt Deák szilárd elhatározásával szemben, a melyet magáévá tett az egész Deák-párt. Andrássy, a ki most már nem tehet egyebet, mint hogy a koronánál és Beustnál a szerződés bevezető formulájának megváltoztatását sürgesse, fölötte bosszús hangulatban hagyta el a Deák-párt klubját.[1] Oka erre bőven volt, mert tudhatta, hogy a legjobb esetben is csak nagy erőfeszítések árán juthat czélhoz. Először is az északnémet szövetség által már elfogadott szerződés ratifikaczionális okiratainak kicserélésére megszabott idő már nagyon rövid volt. Sőt kérdésesnek látszott, hogy e határidőn belől egyáltalán lehetséges-e még változtatásokat tenni, a melyekre vonatkozólag még a szövetség kanczellárjának hozzájárulását is ki kellett kérni. Az az eshetőség, hogy a szerződés visszavonásának kényszere állhat be, a legkinosabb helyzetbe sodorta Beustot. Le-

[1] Báró Orczy naplója, 1868 máj. 13.

irhatatlan izgatottság fogta el, a mikor Orczy még május 13-dikán, nyomban a Deák-párt értekezlete után, távirati úton közölte vele az eredményt. Daczára Andrássy és Gorove mindjárt kezdetben megtett kifogásainak, Beust — éppen arra való utalással, hogy más megoldás most már lehetetlen — rábírta volt őket a kereskedelmi szerződés benyujtására és képviselésére. A helyett, hogy a hibát saját magában keresné, most a magyar minisztereket tette felelőssé a balsikerért. Május 14-dikén ezt sürgönyözte a Pesten tartózkodó báró Orczy osztályfőnöknek: «A legkellemetlenebbül érint egyrészt az, hogy gróf Andrássyval és Gorovéval létrejött megegyezésünk eredménytelennek látszik, másrészt pedig az, hogy mindazok után, a mik a közelmultban történtek, a magyar többség kevés tekintettel van személyem iránt, hogy olyan dolgokat tesz föl rólam, a melyek a külföldön nevetségessé tennének.»[1] A mint Andrássy előre látta, a szerződés ratifikálásának elhalasztása majdnem leküzdhetetlen akadályokba ütközött. Ily értelemben válaszolt a miniszterelnöknek Beust, a mikor neki a Deák-párt kivánságát tolmácsolta. Csupán arról lehet szó — vélte a birodalmi kanczellár — hogy azoknak az okmányoknak a kicserélésével késlekedjenek, a melyekbe a Magyarország által megállapítandó elnevezéseket fölvenni kellene. Ugy látszott, hogy végtelen zűrzavarok hosszú sorozata kezdődik meg. A magyar országgyűlés a közjogi módosításokat a szerződéshez kapcsolt pótczikkelyben akarta megtenni. Ezt Bécs ellenezte. Viszont a magyar parlamenti körökben talált határozott ellentállásra az, a mit a király megadni hajlandó volt. Nem elégedtek meg azzal, hogy a magyar részről javaslatba hozandó helyes czímzés utólag czikkelyeztessék be, hanem ragaszkodtak ahhoz a követeléshez,

[1] Közölve báró Orczy naplójában, 1868 máj. 14.

hogy a szőnyegen levő kereskedelmi szerződés szövegébe vétessék be most rögtön. Mindezek a körülmények arra mutattak, hogy el vannak tökélve az egész dolognak a napirendről való levételére, a mi mértéktelenül elkeserítette Beustot, a ki csak egyéni kompromittáltatása miatt aggódott. A birodalmi kanczellárnak még arra sem volt kilátása, hogy az osztrák Reichsrat segítségéhez fordulhat, mert ez sem lelkesedett valami nagyon a kereskedelmi szerződés iránt. Az alatt az ürügy alatt, hogy a Magyarország által követelt változtatásokhoz nem járulnak hozzá, készek lettek volna az egészet elejteni.[1] Az utolsó pillanatban Beust mégis megegyezésre jutott a magyar országgyűléssel. Abban állapodtak meg, hogy a szerződésben e helyett: «Ő cs. k. apostoli Felsége», ez álljon: «Ő Felsége, Ausztria császárja *és* Magyarország királya.» A szerződésben előforduló és kifogásolt földrajzi meghatározás: «Ausztria» helyébe ezt tették: «Ő Felsége mindkét állama».[2] Andrássynak sikerült keresztülvinnie e czímzések elfogadását, a melyek köztudomásra hozatalát legfelsőbb kézirat útján tervezték.[3] Most még egy nehézséget kellett elhárítani. Ugyanis biztosítandó volt még Berlin hozzájárulása a szerződés alaki részének a magyar felfogás szerinti módosításához. Beust sürgönyzött gróf Wimpffennek, hogy nyerje meg a berlini kabinetet a szerződésnek csakis magyar szövegében eszközlendő változtatás számára. A kanczellár ezt az utasítást megadván, egyidejüleg fölterjesztést tett az uralkodónak

[1] Báró Orczy naplója, 1868 máj. 19.

[2] Ugyanaz, 1868 máj. 28. De Pont és Biegeleben, mindaketten előadók a külügyminisztériumban, nagy zavarban voltak, hogy mit tegyenek az «Österreich» szó helyébe. Biegeleben ezt javasolta: «Die Reichsgebiete», a mely elnevezés azonban nem felelt meg a duálizmus elvének.

[3] Báró Orczy naplója, 1868 máj. 26.

és ebben «legmélyebb sajnálatát» fejezte ki a magyar képviselőház magatartása fölött.[1]

Bismarck, a ki már jól látta feltünedezni a minden valószínűség szerint nemsokára bekövetkező német-franczia összeütközés árnyékát, egyetlen perczig sem habozott készségét nyilvánitani Beust óhajtásával szemben.[2] Hiszen legsajátabb érdeke volt, hogy jó barátjai legyenek a magyarok, a kikről tudta, hogy ellenzik a Napoleonnal való szövetséget. Az északnémet kanczellár részére olcsóbb alkalom ily czél elérésére, mint a mostani, sohasem kinálkozhatott. A kivánt módositásokba az uralkodó és az északnémet szövetség beleegyezvén, a magyar képviselőháztól a kereskedelmi szerződés tárgyalása czéljából kiküldött «központi bizottság» 1868 máj. 27-én végre benyújthatta jelentését. Május 28-dikán Andrássy a szerződés változatlan elfogadását indítványozta. De a helyesebb czímzés tekintetében ilyképp mutatkozó sikert csakis erre az egészen különleges esetre és csakis Magyarországra vonatkozóan vagyis a törvényes magyar szövegre szorítkozva érték el. Ausztriában a kereskedelmi szerződés még a régi czímzéssel: «Mi, I. Ferencz József, Isten kegyelméből Ausztria császárja, Magyarország és Csehország királya» került kihirdetésre.[3] Tehát minden pillanatban új harcz törhetett ki; és ennek lehetőségét mindenesetre meg kellett előzni. Ezért mondotta Andrássy még ugyanabban az ülésben: «A mi a központi bizottság azon kivánságát illeti, hogy a czím kérdése végképpen állapíttassék meg: e tekintetben a kormány nagy súlyt helyez arra, hogy ezen kérdés minden irányban,

[1] Báró Orczy naplója, 1868 máj. 27.

[2] Bismarck Wimpffenhez, 1868 máj. 24. Közölve a «Neue Freie Presse» 1868 máj. 31-iki számában.

[3] »Reichsgesetzblatt für das Kaisertum Österreich», 1868. évfolyam. XXI. darab, jun. 5.

különösen Magyarország közjogi állásának irányában is kielégítőleg oldassék meg. E tekintetben tehát a kormány — így végezte Andrássy — arra fogja irányozni törekvését, hogy ez a megoldás mentől előbb és a lehető legczélszerűbb módon eszközöltessék».[1] E nagy tetszéssel fogadott szavak még Tiszát is kielégítették. «Habár nincs is okom — mondotta — hogy az 1867-iki vivmányok fölött különösebben örvendezzek, mégis csupán törvényes, alkotmányos úton törekszem az ezen évben (1867) megalkotott viszonyok fejlesztésére.» Kifejezte reményét, hogy a kormány a czímkérdést olyképp fogja megoldani, «hogy Ausztria és Magyarország névleg is mint két *önálló, egymástól független állam* ismertessenek el.»

* * *

Andrássy, a ki a választandó czímnek, mint a dualizmus Európa szemei előtt végbemenő «új keresztelőjé»-nek — saját nyilatkozata szerint — a legnagyobb fontosságot tulajdonította,[2] nem késett szorgalmazni Beustnál a monarchia végleges nevének megállapítását. E föllépésével közóhajtásnak felelt meg. Kollégája, Gattajai Gorove István, közmunka- és kereskedelemügyi miniszter, már 1867 vége táján felhívta emlékiratban a miniszterelnök figyelmét a czímkérdés rendezésének szükséges voltára, azt mondván, hogy annak kielégítő megoldása nélkül felelős kormány a magyar országgyűlés részéről tartós életre nem számíthat.[3] Andrássy 1868 január 23-dikán — tehát még azelőtt, hogy Ghyczy az első delegáczióban megtámadta a «birodalmi miniszter» elnevezést — tette meg az első érdemleges lépést ebben az ügyben. Ekkor kérte föl a

[1] Lederer, I. 320.
[2] Werther, Bécs, 1868 jul. 22.
[3] Gorove István emlékezete, 304.

birodalmi kanczellárt, hogy a monarchia számára olyan czímet válaszszon, a mely Ausztriát és Magyarországot a külföld előtt teljesen önálló államnak tünteti fel.[1] A miniszterelnök kezdeményezésének, előttünk ismeretlen okból, nem volt eredménye. Csak a német kereskedelmi szerződéssel kapcsolatos események következtében bízta meg Beust — 1868 június 3-dikán — Arneth Alfrédot, a külügyminiszter fenhatósága alatt levő állami levéltár igazgatóját, hogy a monarchia összességének alkalmas elnevezése tárgyában javaslatot tegyen.[2] Nagyon furcsán hat, hogy éppen az olyan megcsontosodott czentrálistának, a milyen Arneth, a kitűnő történettudós és levéltári igazgató volt, jutott feladatul, hogy tudásával és ismereteivel közreműködjék olyan czímnek nyélbeütésében, a melylyel egész gondolkozásmódja ellentétben állott. Már három napon belül — június 5-dikén — Beust elé terjesztett emlékirata át is van hatva az állami

[1] Andrássynak ezt az iratát nem ismerjük. Arneth tesz róla említést a czimkérdésre vonatkozó szakvéleményében, a melyre alább visszatérünk.

[2] Beust Arneth igazgatóhoz, Bécs, 1868 június 3. Cs. és királyi külügyminiszterium. «Nachdem in neuerer Zeit mehrfache Schwierigkeiten darüber entstanden sind, dass nach der Behauptung des königl. ungarischen Ministeriums die bei internationalen Verträgen seit dem Anfang dieses Jahrhunderts üblichen Titel, besonders in abgekürzter Form, z. B. Kaiser von Österreich, König von Ungarn und Böhmen usw., sowie die Bezeichnung des Gesamtstaatsgebietes, insbesondere der Name «Österreich» für das gesamte Reich, infolge des Ausgleiches mit Ungarn nicht mehr der staatsrechtlichen Selbstständigkeit der Länder der Stephanskrone entsprechen sollen, so erhält die k. k. Archivs-Direktion andurch den Auftrag, aus den archivalischen Quellen und massgebenden Dokumenten seit der Pragmatischen Sanktion und dem a. h. Patente vom Jahre 1804, die den allseitigen staatsrechtlichen Ansprüchen am richtigsten entsprechenden a. h. Titel und Gebiets-Bezeichnungen zu begutachten und womöglich einen von Sr. k. k. apost. Majestät zu genehmigenden Vorschlag zu entwerfen.»

egység szellemétől, a melyhez lényének minden idegszálával ragaszkodott. Abból indulva ki, hogy I. Ferdinándtól, de különösen Mária Teréziától kezdve minden Habsburg határozottan elutasította magától az Ausztria és Magyarország közötti perszonális unió gondolatát, sőt ellenkezőleg, külügyek és katonai dolgok intézésére rendelt közös minisztériumok szervezése által a monarchiát egységes egészként akarták feltüntetni. Arneth olyan gyűjtőnév választását javasolja, «mely alatt — a mint mondja — az Ő Felsége jogara alá tartozó országok szubszummálhatók legyenek.» «Több mint egy évszázad óta — folytatja Arneth — használták ily gyűjtőnévnek az *Ausztria* szót és több mint 60 esztendő óta az *osztrák császárság* czímet. Az alólirott levéltári igazgatóság erős meggyőződése szerint most sem, a megváltozott közjogi helyzet ellenére sem foroghat fenn jogosult igény arra nézve, hogy ebben változtatás történjék. Mert Magyarország *közjogi* önállósága — és ezt oly gyakran és oly szivesen tévesztik el szem elől — csakis a belső ügyekre és Magyarországnak az uralkodóhoz s az össz-monarchia többi részeihez való viszonyára vonatkozik.» Arneth ezt az álláspontot foglalván el, nem helyeselte Andrássy javaslatát, mely szerint az uralkodó kis czíme[1] így hangzanék: «I. Ferencz József ausztriai császár *és* Magyarország apostoli királya.» Az osztrák történetiró azt tartja, hogy ily mélyreható változtatást közjogi aktusnak kell megelőznie. Elsőbben is annak rendje és módja szerint ki kellene nyilatkoztatni, hogy jövőre csupán a Lajthán inneni országok alkotják

[1] A kisebbik czím 1836-ban így állapittatott meg: «Wir Ferdinand I. von Gottes Gnaden Kaiser von Österreich, König von Hungarn und Böhmen, dieses Namens der V., König der Lombardei und Venedigs, von Galizien, Lodomerien und Illyrien, Erzherzog von Österreich, usw.» Az 1866 okt. 3-án kelt legfelsőbb kézirat kihagyandónak rendelte a kisebbik czímből e szavakat: «König der Lombardei und Venedigs.»

az osztrák császárságot, mely mellé a másik egyenjogú állam, a magyar királyság van állítva. «De mostanig legalább — így vélekedik Arneth — senkinek sem jutott eszébe, hogy a nyugateurópai (Lajthán-inneni) országokat egymagukra császársággá kellene konstituálni; ilyesmi meg sem történhetnék a birodalmi képviselet előzetes hozzájárulása nélkül. Tehát az alólirott levéltári igazgatóság már csak ebből az okból is, de azért is, mert ténybeli tévedést tartalmaz, a gróf Andrássy javaslatát teljesen elfogadhatatlannak látja.» Mindezek nyomán az állami levéltár igazgatója arra az eredményre jutott, hogy több mint három évszázad óta egészen a legújabb időkig, úgy Magyarország legteljesebb közjogi önállóságának periodusaiban, mint a legmesszibbre menő központosítás idején, az uralkodó czíme mindenkor egyformán — és a nélkül, hogy ez ellen valamely oldalról kifogást tettek volna — csakis az egyes királyi és fejedelmi méltóságok felsorolásából állott. Magyarország ebben — mint Arneth megjegyzi — csupán az első helyen való fölemlítés jogát élvezte, a nélkül azonban, hogy igényt támaszthatott volna, hogy az «apostoli király» szavak a nemzetközi jelentőséggel biró kisebbik czímbe is felvétessenek. Ez annál jogosulatlanabb kivánság, mert az 1758. évi pápai breve által adományozott «Rex Apostolicus» csak olyan intézkedéseknél használtatott, a melyek kizárólag tisztán magyar ügyekre vonatkoztak, de sohasem külhatalmakkal kötött szerződések kiállításánál. Minthogy a levéltári igazgató az 1867-iki kiegyezésnek csak *belső* közjogi, de semmiesetre sem *nemzetközi jogi* természetű jelentőséget tulajdonított, megtagadta minden olyan czím-változtatás jogosultságát, mely a bekövetkezett közjogi elválást mint nemzetközi joggal birót juttatná kifejezésre. «Ausztria» jövőre is mind jogilag, mind tényleg, «egész»-nek tekintendő. «Hogy azonban — ekképp enyhíti fejtegetéseit

Arneth — Magyarország iránt e tekintetben is annyi engedékenység tanúsíttassék, a mennyi éppen lehetségesnek mutatkozik, és hogy ne foglaltassék el mindjárt eleinte visszautasító álláspont bármiféle, még jelentéktelen változtatás ellen sem, talán — daczára a dolog aggodalmas voltának — ez a szó: «apostoli» fölvehető volna a czímbe, a mely aztán következőleg fogalmaztatnék: «*Mi I. Ferencz József, Ausztria császárja, Magyarország apostoli királya, Csehország és Galiczia királya, Ausztria főherczege stb.*» «Az «apostoli» szó elfogadását — magyarázza Arneth — Magyarországon mindenesetre engedménynek értékelnék, a «király» szó ismétlése Csehországnál és Galicziánál észrevehetőleg jelezné a különbséget ez országok és Magyarország között, egyszersmind pedig elkerültetnék ez országok nevének mellőzése, a mi mindkettőre és különösen Csehországra nézve bizonyára sértő volna.» Eugen herczeg és Mária Terézia életirójának, a ki lelkének minden szeretetével mélyedt el a régi Ausztria történetébe és az akkori idők emlékeinek élt, nagyon nehezére esett, hogy azonnal alkalmazkodjék mindazokhoz az átalakulásokhoz, a melyeket az 1867-iki kiegyezés a monarchia strukturájában előidézett. A mint nem volt képes Arneth szakítani az addigi gyakorlattal, akként nem tudott lemondani az «osztrák» szóról sem, mint mindeneken felülemelkedő, kizárólagos megjelöléséről az I. Ferencz József uralkodása alatt levő összes országoknak. Ha már — úgy vélekedett — feláldoztatnának az «Ausztria» és «osztrák császárság» czímek, legalább meg kellene menteni «az osztrák monarchia» elnevezést. «Más gyüjtőnevet — mondja emlékiratában — sohasem fognak találni; de hogy ilyen tényleg legyen, az elkerülhetetlen és mivel Magyarország nem szegül ellene annak, hogy az osztrák uralkodó jogara alatt álljon, az ellen sem tehet jogos kifogást, hogy az osztrák monarchia gyüjtő-

neve alá ő is odaértessék.» Ha vonakodott is Arneth attól, hogy a külföld irányában való reprezentáczióban a monarchia kettéosztását megengedje, másrészt őmaga is szükségét érezte, hogy az Ausztria és Magyarország közti elválást messzire látszó alakban tüntesse föl. Tehát a Lajthán-inneni részek megjelölésére a «Nyugatausztriai országok» (Westösterreichische Länder) nevet indítványozta, noha jól tudta, hogy ez, tekintettel a belefoglalt Galicziára és Bukovinára, földrajzilag nem éppen találó. «Tökéletesen helyes *földrajzi* elnevezést — így hangzanak saját szavai, a melyekkel indítványát megokolni próbálja — ez ország-komplexum sajátságos alakulata miatt hiába fognak keresni és közjoginak a választását, mint a milyen a régebben szokásos «örökös tartományok«, a Magyarországgal fennforgó ellentét következtében és azért, mert lehetőséget nyújt arra, hogy a magyar részek ne tekintessenek szintén *örökös tartományoknak*, túlságosan veszedelmesnek látom. De éppen a «nyugatausztriai» kifejezés azt mutatja, hogy «keletausztriai» országok is vannak, a melyek természetesen nem mások, és nem is lehetnek mások, mint a magyar korona országai.»[1]

Az állami levéltár igazgatójának ezt a szakvéleményét közölték Andrássyval, hogy megtehesse rá megjegyzéseit. A miniszterelnök indíttatva érezte magát, hogy a czímkérdésre vonatkozó felfogását igen részletes és kimerítő «Promemoriá»-ban hozza a korona tudomására. Először is Arnethnek az «apostoli király» szavak használatára vonatkozó fejtegetései ellen fordult; tagadta, hogy az uralkodónak ne volna joga ahhoz, hogy ez epithetont czímeibe fölvegye.[2]

[1] Arneth Alfréd Beusthoz, Bécs 1868 jún. 5. Cs. és kir. közös külügyminiszterium. Arneth sajátkezű irása.

[2] Andrássynak «Promemoria über die Titelfrage» czímű német nyelven irott munkálata. Fogalmazvány, kelet nélkül. Gróf Andrássy-lvtár.

Épp olyan tarthatatlannak minősítette Andrássy azt az állítást, hogy az «és» szócska beékelése az osztrák császári és a magyar királyi czímek közé, előzetes közjogi aktust tenne szükségessé. Teljesen elhibázott és helytelen felfogáson alapul Arneth fejtegetése az «és» szó jelentőségéről, a mely már eddig is benne volt az uralkodói czímben, ily alakban: «Ausztriai császár, Magyarország *és* Csehország királya». «Hogyha már most — így folytatja a «Promemoria» — a levéltári igazgatóság véleménye szerint ez a szó egyenjogú helyzetet fejez ki, akkor itt Csehország egyfelől a magyar királysággal, másfelől az osztrák császársággal egyenjogunak mondatnék, — oly föltevés, a melyhez talán maga a levéltári igazgatóság sem járulna hozzá». Arneth tényleg következetlenségbe esett, a mikor daczára az «és» kifogásolásának, ezt a formulát ajánlotta: «Ausztria császárja, Magyarország apostoli királya, Csehország *és* Galiczia királya». Ebben a fogalmazásban az oly keményen megtámadott «és», Csehország *és* Galiczia között jelent meg, a mi által az utóbbi tartomány Ausztriával, Magyarországgal és Csehországgal egy sorba került. Andrássy tehát joggal mondhatta, hogyha ez így állapíttatnék meg, akkor következésképpen mindenik királyság nevét föl kellene venni a kis czímbe, a mely aztán megszünnék az lenni, a mi jelenleg. Ennél fogva a czentrálista Arneth, a nélkül, hogy ez szándékában lett volna, pusztán azért, hogy meggátolja a dualizmusnak kifelé való érvényesülését, a kis czímnek valósággal föderálisztikus átalakítását ajánlotta! De Andrássy nemcsak Galiczia, hanem Csehország említése ellen is nyilatkozott. Nem látott semmi okot arra, hogy ez a királyság sértve érezhesse magát, ha a kis czímben nem lesz benne. «Mivel — úgymond — közjogi kérdésben csak jól megokolt jogok sérelméről lehet szó, Csehországnak pedig nincs a Lajthán-túli államféltől el-

különített joga a szerződéskötéseknél való közreműködésre és azok befolyásolására, tehát jogilag nem indokolható Csehország fölvétele a kis czímbe és ki lehet ebből hagyni a nélkül, hogy ezáltal a nevezett ország valamely joga megsértetnék. Sőt a fölvétel veszedelmes preczedenst alkotna, a mennyiben Csehország a czímben nyert állásával formális joghoz jutna, a nélkül, hogy a megfelelő anyagi politikai jogokat is megkaphatná.» A miniszterelnöknek az a nézete, hogy Csehországot ugyanaz a hely illeti, a melyet Magyarországgal szemben Horvátország foglal el; ennek folytán csak az összes királyságokat felsoroló középső czímben említhető, a melyet rendszerint a szerződések ratifikáczionális záradékában alkalmaznak. «Azt hiszem — így végzi Andrássy fejtegetéseinek ezt a részét — sikerült kimutatnom, hogy *kis czímnek* ez az elnevezés: «*Ausztriai császár és Magyarország apostoli királya*» az egyedüli, a mely a két államfél jelenlegi közjogi állásának megfelel».[1] A mint Andrássy az uralkodó személyét illető czímek tekintetében nem osztozott Arneth felfogásában, épp úgy síkra szállt a levéltári igazgató véleményének ama fejezete ellen, mely a monarchia gyűjtőnevére vonatkozott. Minthogy az «Ausztria» és «Osztrák császárság» elnevezéseknek nem volt közjogi alapjuk,[2] a magyar miniszterelnök valami efféle

[1] Andrássy «Promemoriá»-ja.

[2] Gróf Andrássy így nyilatkozik «Promemoriá»-jában: «Die Archivdirektion vermag für die Worte: «Österreich» und «Kaisertum Österreich» eine *staatsrechtliche* Basis nicht anzugeben. In der Tat ist die Bedeutung des Wortes «Kaiser von Österreich» in dem allerh. Patente vom 11. August 1804 klar umschrieben, in welchem Patente aber ausdrücklich erklärt wird, dass jener Titel nur als eine Bezeichnung des allerh. Hauses gewählt wurde, dass hiedurch die Titel, Verfassungen, Prärogative und Beziehungen aller einzelnen Länder völlig unberührt bleiben und dass insbesondere der vertragsmässig selbstständigen, staatsrechtlichen Stellung Ungarns und seiner Nebenländer

kollektiv czímet keresett, a mely egyrészt alkalmas arra, hogy a monarchiát kifelé reprezentálja, másrészt pedig a két állam minden tagozata által elismerhető, olyan gyanánt, mely az alaptörvényeknek és a közjogi helyzetnek megfelel. Ily névre vélt Andrássy találhatni az «osztrák-magyar monarchia» és «osztrák-magyar birodalom» czímekben, a miket fölváltva kellene használni. A miniszterelnök itt megjegyzi, hogy magában Magyarországban közjogi szempontból helyesebbnek tartják az «Ausztria *és* Magyarország» elnevezést,[1] még pedig abból az okból, mert régtől fogva «nyelvszokássá» vált. «Mindazonáltal — mondja — az «Ausztria és Magyarország» czím veszélyesnek látszik, mert végső analizisben ahhoz a viszonyhoz vezetne, a melyben Svédország és Norvégia vannak egymással. Ha ezt el akarják kerülni, ha olyan nevet akarnak választani, mely a monarchia össz-fogalmának a nemzetközi érintkezés tekintetében annyira kívánatos, sőt szükséges megjelölését tartalmazza, ezt csak aképpen lehet elérni és keresztülvinni, hogyha az össz-birodalom eszméjét kifejező elnevezésbe fölveszik azt a szót, a mely a magyar korona abszorpczióját kizárja. Ugy gondolom, hogy az általam javasolt czímzésben ez a kettős czél el van érve, mert az kifelé az összbirodalom egységét fejezi ki, míg a belső viszonyokat illetőleg a két állam önállóságával kellő módon számol». A mennyire helytelenítette Andrássy az Arnethtől formulázott gyűjtőnevet, épp oly határozottan utasította vissza azokat az elnevezéseket, melyeket a levéltár igazgatója a monarchia két

hiedurch nicht im mindesten präjudiziert werden soll». Az 1804-ben fölvett császári czímnek Magyarországhoz való vonatkozása tekintetében az irodalomban nézeteltérések állanak fenn. Lásd Tezner már idézett vitairatát: «Der Kaisertitel».

[1] Gorove emlékiratában («Gorove István emlékezete», 301.) «Ausztria *és* Magyarország»-ot javasol.

államterületére nézve hozott javaslatba. Azt a nézetét nyilvánította, hogy «német-szláv országok», «a birodalmi tanácsban képviselt országok», «a magyar korona országai» mind a fogalom követelményeinek, mind a monarchia ethnográfiai viszonyainak és az eddigi nyelvszokásnak a legjobban megfelelnek. De olyan esetekben, a mikor a két államról azok speczialis megnevezése nélkül van szó, Andrássy véleménye szerint ez használtassék: «Az osztrák-magyar monarchia mindkét államterülete» («Beide Staatsgebiete der österreichisch-ungarischen Monarchie») és «Ő császári és apostoli királyi Felsége mindkét államterülete» («Beide Staatsgebiete Sr. kaiserlich und königlichen apostolischen Majestät»).

Minekutánna Andrássy kifejtette nézeteit az uralkodó, a monarchia és a két államterület jövendő elnevezéseiről, a «Promemoriá»-ban még azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy az új czímeket szükséges-e a külföldnek hivatalosan, diplomácziai úton tudomására juttatni. A miniszterelnök a notifikáczió mellett nyilatkozott, annyival inkább, mert nem osztozott azoknak a véleményében, a kik úgy vélekedtek, hogy ez a külföldön azt a hitet kelthetné, hogy az új czímzéssel változás állott be a monarchia államjogi jellegében és részeinek alkotmányos helyzetében is. E felfogásnak, hangsúlyozta, csak akkor volna értelme, hogyha az ajánlott czímekben az összmonarchia fogalma és az államterületeknek kifelé való közössége nem tartatnék fenn, a minek azonban épp az ellenkezője történik. Mert az általa választott elnevezések teljesen kimerítő jelzői a létező és a régóta létezett állapotoknak. Meg van győződve, hogy elfogadásuk nyereséget jelent nemcsak a két államterületre, hanem a trónra nézve is, mivel elfogadásuk esetén a közösségnek oly fontos eszméje kifelé nem képviseltetnék többé olyan névvel, mely csupán a folyton váltakozó nyelvszokásból ered és a ma-

gyar közjog szempontjából szünetlen támadásoknak van kitéve. A monarchia jövőre az állami alaptörvényekben gyökerező czímet viselne, melyben a közösség eszméje nem mindegyre kifogásolható alakban, hanem alkotmányosan elismert, minden időkre érvényes módon nyilváníttatnék és tartatnék fenn. Erős hite volt a miniszterelnöknek, hogy az új czím notifikácziója a külföldön csak a legkedvezőbb benyomást keltheti, mert ebben nem «a monarchia újabb bomladozását fogják látni, hanem ellenkezőleg, éppen a két államfél bensőbb közeledését és szorosabb kapcsolatba lépését.»

Eltelve a monarchia nagyhatalmi állásának gondolatával, a melyet már más alkalommal is oly meggyőzően juttatott kifejezésre, több súlyt fektetett Andrássy akármelyik magyar kortársánál arra, hogy Ausztria és Magyarország kifelé egésznek mutatkozzék. Nem valószínűtlen, hogy lelki szemeivel talán már ekkor a monarchia külügyei jövendő intézőjének látta magát, a ki — azonban mindig csak Magyarország jogainak elismertetése mellett — kivánatosnak tartja, hogy «a két államfél bensőbb közeledését és kapcsolatát» előmozdítsa. Csakis ebből a nézőpontból mérlegelendő, hogy egyszer már elfoglalt álláspontjához oly állhatatosan ragaszkodott. Csakis gondolkozásmódjának ez az iránya magyarázza meg, hogy emlékiratában miért ajánlja akkora melegséggel a tőle javasolt czímek elfogadását. Ezeknek, mint maga mondja, meg kell győzniök a külföldet, «hogy a két állam között sok esztendőn keresztül fennállott differencziák ki vannak egyenlítve, kölcsönös viszonyaik végre tartós, alkotmányos módon szabályoztattak és ez által a monarchia erőben csak nyert.» Éppen ezért tulajdonított nagy jelentőséget a notifikácziónak, mert ez — Andrássy szavai szerint — «a külföldnek csak *azt* proklamálná hivatalosan, a mi idebenn már végbement: a ki-

egyezés megkötését és a monarchia közjogi újjáalakulását.[1]

* * *

A legnagyobb csendben, a legszigorúbb titoktartás pecsétje alatt folytak ezek a tárgyalások Andrássy és Beust között. Senkinek még csak sejtelme sem volt róluk. Az ellenzék azt hitte, hogy a czímkérdésnek Andrássy részéről május hóban kilátásba helyezett rendezése megint halasztást szenvedett, sőt talán nem is fog bekövetkezni. Midőn tehát a képviselőház elnöke november 5-dikén bejelentette, hogy a delegácziók a nyáron félbeszakított tárgyalásaik folytatására november 12-dikére Pestre összehivattak, a balpárt döntő lépésre határozta el magát. Ha már január hóban nem akart résztvenni a delegácziონális tárgyalásokban a törvényellenesnek mondott «birodalmi minisztérium» és «birodalmi miniszter» szavak használata miatt, most az egész czímkérdés végleges rendezéseig, egyátalán lehetetlenné akarta tenni a delegáczió működését. November 6-dikán Ghyczy elvtársai nevében ezt az indítványt tette: «mondja ki határozatilag a képviselőház, hogy az általa választott bizottsági tagoknak azt, hogy munkálataikat folytassák, mindaddig meg nem engedi, míg az 1867: XII. t. cz. rendelkezései teljesítve nincsenek.»[2] Mikor Beust erről tudomást szerzett, táviratilag azzal a kéréssel fordult a királyhoz, hogy utasítsa Andrássyt, kövessen el mindent, hogy a Ghyczy-féle indítvány meg ne szavaztassék. A birodalmi kanczellár azzal okolta meg kívánságát, hogy e pillanatban közte és a miniszterium (melyik miniszterium?) között tanácskozások folynak a czímkérdés tárgyában és reméli, hogy ebben az ügyben már nov. 9-dikén kielégítő fölterjesztést tehet.

[1] Andrássy «Promemoriá»-ja.
[2] Kónyi, VI. 62.

«De hogyha közbejön — mond a távirat — valamely tárgyalás vagy határozat a magyar képviselőházban, ez nekem a legnagyobb nehézségeket okozná.»[1] A király, a ki akkor Gödöllőn időzött, még aznap ezt sürgönyözte Beustnak: «Ma beszéltem Budán gróf Andrássyval és eltökéltnek láttam, hogy a Ghyczy-féle indítványnyal a leghatározottabban szembe fog szállani. Ez csak sakkhúzás a baloldal részéről, idővesztegetés czéljából és azért, hogy a költségvetés megszavazását gátolják.»[2] Akkor csakugyan föltételezték, hogy az ellenzéknek nem is annyira a czímkérdés megoldása fekszik a szívén; hanem, hogy ezt a kényes kérdést, mint csalhatatlan eszközt, fel akarja használni az összes alkotmányos erők megbénítására. Ha azalatt az egynéhány hét alatt, a mely az 1868. év végéig még hátra van, nem sikerül az 1869-diki költségvetést az 1867: XII. t. cz. értelmében megszavaztatni, akkor az egész alkotmányos gépezet fennakad. És az államháztartás dolgát a közös költségvetés tárgyalása előtt nem intézhetnék el. Mind Andrássy, mind Deák, a kit a miniszterelnök kétségkívül beavatott a czímkérdés küszöbön levő szabályozásának tervébe, el voltak határozva, hogy a balpárt efféle törekvésének útjába fognak állani. November 9-dikén a képviselőházban élénk vita indult meg, a melynek folyamán Deák és Andrássy fontos kijelentéseket tettek. Minthogy Ghyczy megint visszatért a «birodalmi miniszterium» és «birodalmi miniszter» elnevezésekre, mint a magyar nemzet méltósága és tekintélye ellen intézett merényletekre, Deák így válaszolt: Erről csak abban az esetben lehetne szó, ha a közös miniszterek «osztrák birodalmi miniszterek»-nek neveznék magukat;[3] azt is tagadta, hogy

[1] Beust távirata a királyhoz, Bécs, 1868 nov. 7. Gróf Andrássy-lvtár.

[2] A király nov. 7-iken kelt sajátkezű iratban közölte Andrássyval a Beusthoz intézett távirati válasz szövegét. Gróf Andrássy-lvtár.

[3] Kónyi, VI. 64.

a «birodalom», «monarchia» kifejezés egyértelmű volna az «osztrák birodalom»-mal vagy «osztrák monarchiá»-val.[1] Andrássy viszont megjegyezte, hogyha már a «birodalmi miniszter» létezésében is veszélyt látnak Magyarországra nézve, következésképpen veszedelemnek kell tartani azt is, hogy Ausztria törvényhozó testületét «birodalmi tanácsnak»-nak (Reichsrat) hívják. Pedig ezen senkisem ütközik meg.[2] A miniszterelnök és a többség vezére egész határozottan följéptek a «törik-szakad politika» ellen.[3] Nem ingathatták meg őket olyan nyilatkozatok sem, mint például az Ivánkáé, hogy itt nem pártküzdelemről van szó, hanem egész Magyarország harczáról Ausztria ellen, a mely kibontott vitorlákkal törekszik a birodalmi egység felé. Hogy messze távolra elkerüljék a katasztrófális politika útját, melyre a baloldal magatartása vezethetett, Deák Ghyczyvel szemben azt az ellenindítványt tette, hogy a Ház térjen napirendre és munkálatait a delegáczió ne szakítsa meg[4] A képviselőház Deák inditványát elfogadván, az ellenzék november 10-dikén kijelentette, hogy tagjai, a törvény megsértése miatt, delegáczionális mandátumaikról lemondanak. A balpártiak visszalépése következtében a képviselőház, Deák javaslatára, új választások útján egészítette ki a delegácziót, melyet időközben november 12-dike helyett ugyanennek a hónapnak 16-dikára hívtak össze.[5]

Alig hogy végrehajtotta határozatát a baloldal, megjelent az 1868 november 14-dikéről keltezett legfelsőbb kézirat, melylyel a hosszú időn keresztül annyi port fölvert czímkérdés véglegesen megoldatott. Az uralkodó ebben a Beusthoz intézett kéziratban teljesen arra az álláspontra helyezkedett, a melyet «Promemoriá»-jában Arneth-

[1] Kónyi, VI. 74.
[2] Lederer, I. 390.
[3] Kónyi, VI. 64.
[4] U. o 68.
[5] U. o. 79.

tel szemben Andrássy foglalt el. Egyetlenegy dolog kivételével a magyar miniszterelnök az egész vonalon győzött. Ez a kivétel Csehországra vonatkozik, a melynek neve — Andrássy javaslata ellenére — a kis czímbe mégis fölvétetett. Ettől eltekintve valamennyi javaslatát elfogadta a király, Ezeknek értelmében most elrendelte a kézirat, hogy az állami szerződések bevezetésében, «ott, hol személyemre, mint szerződö félre és meghatalmazóra történik hivatkozás, czímem jövőre a következő szerkezetben használtassék: «Ausztriai császár, Csehország királya stb. és Magyarország apostoli királya»; a szerződések szövegében pedig a diplomácziai gyakorlathoz idomítandó rövidebb szerkezet alkalmaztassék, névszerint e czím: «Ausztriai császár és Magyarország apostoli királya»; rövid megnevezésül pedig: «Ő Felsége a császár és király», vagy «Ő császári és apostoli királyi Felsége.» Az egész monarchia megjelölésére ezek az elnevezések használtassanak: «Osztrák-magyar monarchia» és «Osztrák-magyar birodalom.»[1] «Ezen elhatározásomról — így végződött a Beusthoz intézett kézirat — Ön mind a birodalmi tanácsban képviselt királyságok s országok minisztertanácsát, mind a magyar miniszteriumot értesítendi s intézkedni fog az iránt, hogy a megváltoztatott czímnek megfelelő kifejezések és elnevezések követségeim által a külföldön notifikáltassanak s hogy azok az államjogi s diplomácziai okmányokban is egyaránt használatba vétessenek.»[2] Csupán a monarchiát együttesen alkotó egyes államterületek elnevezéséről nem intézkedik a kézirat. De

[1] Gróf Apponyi Albertnek a «Jogállamban» (1909) megjelent «Ausztria és Magyarország» cz. értekezése az «Osztrák-magyar monarchia» elnevezést nem épen szerencsésen választott kifejezésnek mondja.

[2] Magyar nyelven közölve Kónyinál, VI. 82. — német nyelven Bernatziknál: «Die österreichischen Verfassungsgesetze,» 33. o.

a közzétételre vonatkozó megbízásnál így jelöli meg az egykori örökös tartományokat: «a birodalmi tanácsban képviselt királyságok s országok», a mi azonos Andrássynak a «Promemoriá»-ban előadott javaslatával.

Az a körülmény, hogy az uralkodó rendelkezése pár nappal azután került nyilvánosságra, hogy az ellenzéki képviselők kiléptek a delegáczióból, ezekre azt a benyomást tette, hogy tudva felültették őket. Meg voltak győződve, hogy Andrássy szándékosan késleltette a kézirat megjelenését, hogy ne akadályozza lemondásukat a bizottsági tagságról és ekképp aztán a Deák-párti delegátusok támogatásával, ellenzésük nélkül, könnyen hozzájuthasson a közös költségvetés megadásához.[1] Hiszen nincs kizárva, majdnem hinnünk is lehet, hogy a miniszterelnök titokban örült a baloldaliak elsietett határozatának, a mely megszabadította őt oppozicziójuktól és így bizonyára szívesen nem tett semmit arra nézve, hogy őket szándékukban megingassa. De, a mint Beustnak november 7-dikén a királyhoz intézett táviratából kivilágl ik, a birodalmi kanczellár fölterjesztése ezen a napon még csak az előkészítés stádiumában volt. Andrássy tehát akkortájt még egyáltalán nem tudhatta határozottan, hogy a legfelsőbb döntés már a legközelebbi időben bekövetkezhetik. Kérdéses továbbá, vajon ennek jelzésével rábírhatta volna-e a visszavonulásra Ghyczyt és Tiszát, a kiknek — tekintettel a nemsokára eljövendő választásokra — népszerűségük növelése érdekében valami nagy, egész Magyarországot felkavaró szenzáczióra volt szükségük. Bizonyos azonban, hogy az ellenzék a nagy sietséget — a mint Orczy megjegyzi — «in camera caritatis» nagyon hamar megbánta.[2] Jelentősnek vélt sikerüket,

[1] Kónyi, VI. 83. jegyzet.

[2] Báró Orczy naplója, 1868 november hó.

melyet a delegáczió elhagyásával országszerte elérni reméltek, az 1868 november 14-diki kézirat közzététele meghiúsította. Andrássy ügyes sakkhúzása megfosztotta az ellenzéki képviselőket attól a triumfustól, hogy egymagukra jelenhessenek meg a haza jogai igaz védelmezőinek dicsfényében. A képviselőház többsége és a belőle alakult Andrássy-kormány többet tudott elérni, mint a mennyit ezen a téren a leghevesebb ellenzékeskedés valaha várhatott. A magyar nemzet meg lehetett elégedve ezzel a ténynyel, a mely messzire látszó, eltagadhatatlan formában demonstrálta az egész külföld előtt Magyarország közjogi önállóságát és az «osztrák császárság» helyébe az «osztrák-magyar monarchiá»-t állította. Mostantól kezdve a magyar király nem volt pusztán járuléka az osztrák császárnak, hanem egyenjogulag állott *mellette.* 1868 november 14-ike óta az osztrák császári korona nem homályosította el többé Szt. István koronáját. Berzenczey képviselőnek többé nem volt joga azt mondani, hogy: «Magyarország már a kétfejű sas gyomrában van». Immár nem forgott fenn semmi kétség abban a tekintetben, hogy a habsburgi monarchia kettéosztása megkapta illő helyét Európa közjogának területén. Ha Magyarország szava *tényleg* eddig is súlylyal bírt a monarchia sorsa fölötti elhatározásokban, erre való igénye most már *jogilag* is elismertetett. Mostantól fogva Európa abban a főherczegben, a ki a Habsburgok trónjára lép, csak a monarchia *egyik* felének teljes hatalmú uralkodóját láthatta, mindaddig, a míg Szt. István koronájával történt megkoronáztatása őt a magyar király jogainak teljességébe nem juttatta. A legnagyobb fontosságúnak kellett, hogy lássék ama föltétel, miszerint a magyar koronához való jog az alkotmányra teendő u. n. koronázási eskühöz van kötve. E föltétel teljesítése elengedhetetlen szükségességnek mutatkozott arra nézve, a ki Európa fóruma előtt

Ausztria-Magyarország alkotmányos uralkodójaként akart megjelenni. A miből az következik, hogy a magyar alkotmány formálisan európai ellenőrzés alá helyeztetett.

Feltünhetnék, hogy a monarchia két államának alkotmányos életére nézve oly fontos és az összes viszonyokba oly mélyen belenyuló czímkérdést, miért nem oldották meg szigorúan alkotmányos úton, a két törvényhozás közreműködésével. Már akkor, a mikor 1868 május havában keresésére indultak az alkalmas elnevezésnek a monarchia számára és a kettős birodalom még névtelenül siklott tova «az események hullámain», az osztráknémetek legtekintélyesebb hirlapja a czímkérdés *alkotmányos* megoldását követelte.[1] A míg azonban a magyar országgyűlés élénken érdeklődött a dolog iránt és Andrássy a monarchia elnevezéséről törvényjavaslatot is helyezett kilátásba, addig a bécsi Reichsrat — megint az osztrák liberálisok lapjának megjegyzése szerint — e kérdés tekintetében a «legboldogabb tudatlanságban» élt.[2] Nem ismerjük semmiféle nyilatkozatát az osztrák képviselőháznak, a melyben ez — a magyar képviselőházban hasonlóan — igénybe vette volna közreműködési jogát a czímek szabályozása ügyében. Csak 1869 augusztus 9-én tartott ülésén — tehát majdnem egy esztendővel az 1868 november 14-iki kézirat közzététele után — szólalt föl az osztrák delegáczióban az ellenzékhez tartozó Sturm képviselő a miatt, hogy Ausztria lakosai név nélkül maradtak és hogy megtagadták tőlük azt a nevet, melyet voltaképpen viselniök kellene, az Ausztria nevet. «Hogyha — mondotta — külpolitikával akarunk foglalkozni, nem tehetjük ezt mint osztrákok, még kevésbbé mint németek,

[1] «Neue Freie Presse» 1868. máj. 24.
[2] «Neue Freie Presse» 1868 nov. 12.

hanem csak mint osztrák-magyarok».[1] Az erre következő augusztus 19-diki ülésben Sturm felpanaszolta, hogy a czímkérdés csak egyoldaluan — a közös miniszterium intézkedésével — oldatott meg, holott a kiegyezési törvények határozottan eltiltják ezt a miniszteriumot attól, hogy «a két birodalmi fél» ügykezelésébe bármi módon beleavatkozzék.[2] Beust erre a vádra még ugyanabban az ülésben felelt. Tiltakozott az ellen, mintha a közös kormány túllépte volna a részére törvényben biztosított hatáskört. Sőt éppen az volt kötelessége és feladata, hogy az «összmonarchia» számára találjon helyes elnevezést, nem pedig az egyik vagy a másik félnek. «De meg akarom jegyezni — tette hozzá — hogy ebben a kérdésben a közös minisztérium teljes és folytonos összhangban járt el a két birodalmi fél kormányaival».[3] Beustnak ez a nyilatkozata kétségtelen bizonyíték arra nézve, hogy az osztrák kormány is közreműködött a monarchia új nevének megállapításában. A birodalmi kanczellárnak ez a kijelentése világosan mutatja, hogy mind a magyar, mind az osztrák kormánynak része volt az 1868 november 14-iki kézirat szövegezésében. Ez a fontos tény Beust nyilatkozatán kívül további igazolást nyer a következő körülményben. Az osztrák miniszterium határozottan kivánta, hogy a legfelsőbb kézirat által megállapítandó kis czímbe Csehország mellé Galiczia is fölvétessék.[4] De lehetetlenség lett volna, hogy a bécsi kabinet ilyen kivánságot hangoztasson, ha nincs tökéletesen tájékozva azok-

[1] Stenographische Sitzungsprotokolle der Delegation des Reichsrates, II. Session 1869 Sitzung vom 9 August.

[2] Az osztrák delegáczió 1869 aug. 19-diki ülése.

[3] 1868 nov. 16-dikán a hivatalos «Wiener Abendpost» azt a kijelentést közölte, hogy a czímkérdés szabályozása souverain aktusa az uralkodónak és hogy az «osztrák-magyar monarchia pozitiv közjoga» nem nyújt semmiféle alapot e kérdés elintézésére.

[4] Báró Orczy Béla naplója, 1868 nov. 12.

ról a tárgyalásokról, melyek az új czímzés ügyében akkor folytak. Andrássy azonnal ellentmondott ez óhajtásnak,[1] a mi annál érthetőbb, mert előbb még az ellen is óvást tett, hogy Csehország ugyanabban a sorban említtessék az ausztriai császárral és Magyarország királyával. A magyar miniszterelnök elutasító magatartása következtében a november 14-diki kézirat az előttünk fekvő formában jelent meg, a nélkül, hogy a kis czímben Galicziát említené. Azonban földerítetlenül marad, hogy a monarchia új czímeit megállapító parancsot miért nem tették közzé a birodalmi törvénytárban,[2] a minek mégis csak meg kellett volna történnie. Vajon szándékos volt-e ez a mulasztás? Ezt nem tudjuk eldönteni.[3]

Mindezek azt a látszatot keltik, hogy a dologban részes tényezők szándékosan mellőzték a kényes kérdésnek a két parlament elé vitelét.[4] Hogyha a czímkérdést vita tárgyává teszik az osztrák és magyar törvényhozó testületekben, méltán lehetett túlzott követelésektől és előreláthatatlan inczidensektől tartani, a melyek az egész ügynek helyrehozhatatlan elmérgesítésére vezethettek volna. Ha mindazonáltal meg volt a parlamenti elintéztetés szándéka, erről hihetőleg a magyar ellenzék magatartása miatt mondottak le. A baloldal hangzatos szavaival szemben, a mely a fenyegetett alkotmány egyedüli

[1] U. o. 1868 nov. 13.

[2] A parancsot «a Reichsgesetzblatt»-ban nem publikálták.

[3] Hogy mekkora szükség volt a czímkérdés általánosan érvényes szabályozására, eléggé kitűnik abból is, hogy maga Beust híressé vált lövészünnepi szónoklatában «osztrák össz-monarchiá»-ról beszélt, a mely kifejezés az 1867-diki kiegyezés után közjogi szempontból bizonyára helytelen volt.

[4] Bernatzik «Die österr. Verfassungsgesetze» 30. o. jegyzet, azt mondja, hogy nincsen alkotmányos szabály arra vonatkozólag, hogy a czímek megállapítására vagy megváltoztatására *mi* illetékes, a törvény-e vagy a rendelet.

oltalmazójául gerálta magát, szükség volt gyors cselekvésre, a melylyel a többség teljes joggal saját diadalaként dicsekedhessék. És ezt a cselekedetet nem volt szabad bizonytalan ideig késleltetni azzal, hogy a kedélyeket izgalomban tartó kérdést Ausztria és Magyarország parlamentjei elé utalják. Ezeknek a körülményeknek a megfontolása bírhatta rá Andrássyt, hogy megkérje az uralkodót, hogy az 1868 november 14-dikén kelt kézirat közvetlenül a balpártiak november 10-diki tüntető lemondása után és közvetlenül a delegácziók november 16-iki megnyitása előtt tétessék közzé. Andrássy nem számított rosszul. A császárnak és királynak ez az enuncziácziója mindenütt a legmélyebb hatással volt és a Deák-pártot az alkotmány védbástyájaként tüntette föl, olyan pártként, a melyre Magyarország bizalommal tekinthet és a melyre nyugodtan bízhatja sorsát. Az 1868 november 14-iki legfelsőbb kézirat, a mint Andrássy nagyon helyesen mondotta, az egész világ előtt proklamálta a kiegyezési mű befejezését és a monarchia közjogi újjáalakulását. Valaminthogy meg lehettek elégedve «a czentralisztikus nyomok legmérgesebb Nimródjai», épp úgy hallgatásra voltak ítélve a kételkedők, a kik még mindig nem akartak hinni az új rendszer komolyságában. A november 14-diki uralkodói parancs láttára maga az ellenzék is tisztába jött azzal, hogy a régi Ausztria, «az osztrák császárság» el van temetve és helyére új építmény, az «osztrák-magyar monarchia» került.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

ANDRÁSSY ÉS AZ 1870-DIKI HÁBORÚ FENYEGETŐ VESZEDELME.

Beust az 1867-iki kiegyezéssel, melyet a régi Ausztria miniszterei sohasem hoztak volna létre, biztosítani látszott a monarchia belső békéjét. De meglehetős határozottsággal lehet állítani, hogy a birodalmi kanczellár mégsem ebben látta államférfiúi becsvágyának végczélját. Előtte Magyarországnak a koronával való kibékülése csak átmeneti alkalmul szolgált egészen más fajtájú törekvések kielégítésére. Nemsokára a koronázás után állítólag úgy nyilatkozott, hogy a dualizmus teljességgel nincs kedvére, de mint szükséges kisegítő eszköz elkerülhetetlen volt.[1] Ebből a szempontból itélte meg később Bismarck is az egykori szász államférfiú politikáját. Beust az alkotmányos élet következtében újból föllendült monarchia minden erejét Poroszország hatalmának megalázására, vagy legalább megfékezésére akarta fordítani. Az északnémet szövetség ellensúlyozása czéljából, délnémet szövetség alapítását tervezte, a melynek élén Ausztria állott volna. A mint Bismarck északnémet szövetségi kanczellár volt, neki a délnémet szövetség kanczellári állása jusson.

Beust sokkal óvatosabb volt, hogysem merész nyiltsággal lásson tervei kiviteléhez. Vigyázattal tapogatózva, mindenfelé szorgosan kémlelődve, igyekezett egyengetni

[1] Lásd a XI. fejezetet.

az utat, a melyen aztán az utolsó, döntő lépést készült megtenni. Ismerve a kormányzata alatt álló birodalom gyöngeségét, bátrabb hangot nem koczkáztathatott. Ezért csak mértékletes tiltakozással, de titokban fogait csikorgatva,[1] vette tudomásul a Poroszország és a délnémet államok közt 1866-ban kötött titkos szerződések közzétételét. Habár lelke mélyéig fölháborította «az illoyális eljárás e mesterműve»,[2] a mely Dél-Németország katonai erőit a porosz király rendelkezésére bocsátotta, mégis óvakodott attól, hogy nyiltan lépjen föl Poroszországgal szemben. Sőt a midőn III. Napoleonnak Luxemburgra vonatkozó igénye miatt Francziaország majdnem összetűzött Poroszországgal, Beust felajánlotta közbenjárását a fenforgó ellentétek kiegyenlítése érdekében. Ez az előzékenysége megnyerte az irányában különben állandóan bizalmatlan Bismarck elismerését.[3] Beustnak mindamellett gondja volt arra, nehogy szorosabb viszonyba jussanak az északnémet kanczellárral, a ki már a königgrätzi ütközet óta kereste a közeledést Ausztriához[4] és tekintettel a Francziaország felől fenyegető háborús veszedelemre, az osztrák-magyar monarchiával való kapcsolatra törekedett. Ennek előkészítése végett 1867 április havában — egyetértve a szövetségbe bevonandó Bajorországgal — Bécsbe küldték gróf Tauffkirchen bajor miniszteri tanácsost.[5] A bizalmi férfiú Berlinből, a hol részletes információkat

[1] Beust: «Aus Drei Viertel-Jahrhunderten», II. 117.

[2] U. o.

[3] Thile Wertherhez Bécsbe, 1867 máj. 11. Bismarck nevében Thile államtitkár azt sürgönyözte Werthernek, hogy a miniszterelnök (Bismarck) báró Beustnak a béke közvetítése körül kifejtett tevékenységeért a legnagyobb elismeréssel adózik.

[4] Bismarck még a königgrätzi harczmezőn állítólag így nyilatkozott: «A vitás kérdés most el van döntve és már csak arról van szó, hogy Ausztriával a régi barátságot ismét helyreállítsuk».

[5] «Denkwürdigkeiten des Fürsten Chlodwig Hohenlohe, I. 228.

kapott, azzal a föltevéssel érkezett a császárvárosba, hogy miután Bismarcknak okvetetlenül szüksége van Ausztria-Magyarországra,[1] a végleges egyességet könnyű lesz létrehozni. Gróf Tauffkirchen annyira meg volt győződve küldetésének sikeréről, hogy Münchenből már el is küldette magának Bécsbe a szükséges meghatalmazásokat és a bajor királynak erre vonatkozólag I. Ferencz Józsefhez írott levelét.[2] Annál nagyobb volt csalódása, a mikor azt tapasztalta, hogy Beust egyáltalán nem hajlandó a szövetség haladéktalan megkötésére. A birodalmi kanczellár gondosan kerülte az «elutasítás» szót, sőt meg is jegyezte, hogy magatartásának ily értelmű magyarázatot ne adjanak.[3] Óvatosan igyekezett beszélni és utalt Ausztriának arra a kivánságára, hogy talán később egyszer ismét bensőbb kötelékbe léphet Poroszországgal és Németországgal.[4] De mindabból, a mit mondott, kiérzett az idegenkedés, hogy bármilyen formában Poroszországhoz kösse magát. Erre vallott az a rövid kihallgatás is, a melyben gróf Tauffkirchent — Bécsből történt elutazása előtt — I. Ferencz József császár és király részeltette. Ausztria, a melyet a német kormányok cserben hagytak — mondotta az uralkodó — e pillanatban csak érdekpolitikát folytathat. Sőt jövőre is a Németországhoz való közeledés csak úgy lehetséges, ha ez késznek nyilatkozik jelentékenyebb ellenszolgáltatásokra.[5] Azzal, hogy a porosz kezdeményezést udvariasan, de hűvösen elutasította, Beust ugyanazon az úton

[1] «Denkwürdigkeiten des Fürsten Chlodwig Hohenlohe, I. 230.

[2] Werther, Bécs, 1867 ápr. 23.

[3] Beust, II. 119. távirata gróf Wimpffen berlini osztrák-magyar követhez, 1867 ápr. 19.

[4] U. o. 123.

[5] Werther, Bécs, 1867 ápr. 23. Midőn később a «Pesti Napló» azt állította, hogy a porosz kormány sohasem gondolt az Ausztria-Magyarországhoz való közeledés megkisértésére, Bismarck ellentmondott e felfogásnak szerinte éppen a közeledés megkisértése volt egyik feladata gróf Tauff-

járt a bécsi legfelsőbb körökig elható irányzattal, a mely porosz barátkozásról mitsem akart tudni. Ez áramlat élén Albrecht főherczeg állott, a ki, Beusthoz hasonlóan, elégtételre vágyott Sadováért. Mind a két férfiú állandóan Francziaországra függesztette a tekintetét, abban a reményben, hogy vele szövetkezve állhatnak bosszút Poroszországon. Ily hangulat mellett érthető volt, hogy Bismarck ajánlatát nem fogadták el. A Beust által felsorolt indítékok, a melyek őt a Tauffkirchen-féle küldetés meghiúsítására birták, nem állják ki a próbát.[1] Mert hogyan is tehette volna magáévá a bajor gróf propoziczióit, a mikor titokban a III. Napoleonnal való szövetkezést kereste! Hiszen Beust most sem ismert sietősebb feladatot, mint értesíteni a franczia udvart a válaszról, melyet a porosz ajánlatra adott. A porosz barátkozásnál fontosabbnak tartotta a franczia császári pár találkozását I. Ferencz Józseffel és nejével. Az alatt a kinálkozó ürügy alatt, hogy III. Napoleon az osztrák-magyar uralkodónál, mint a Mexikóban nemrég kivégzett Miksa császár testvérénél, résztvevő látogatást tegyen, megtörtént 1867 augusztus havában a salzburgi híres császártalálkozás. Tekintettel a következményekre, melyeket a közvélemény a két uralkodó összejövetelének tulajdoníthatna, Beust illőnek vélte, hogy Berlinbe megnyugtató közléseket juttasson, a mikre Bismarck a bécsi porosz ügyvivőhöz intézett szavakban felelt: juttassa tudomására a birodalmi kanczellárnak, hogy pozitiv kijelentései kielégítik Poroszországot és hogy Poroszország e biztosításokat tényleg őszintéknek tartja, meg lévén győződve arról, hogy

kirchennak, a ki azonban Bécsben elutasító magatartásra talált. Bismarck hivatkozott herczeg Hohenlohera, mint fontos tanúra, a kinek belátására bízta, hogy az idevágó aktaszerű bizonyitékokat esetleg felmutassa. Bismarck Werthern müncheni porosz követhez, 1868 jan. 20.

[1] Beust gróf Wimpffenhez. Beust, II. 119.

az osztrák kormány vezetője nem hajlandó Ausztriának Poroszország és Németországgal lehetséges viszonyát feláldozni olyan előnyökért, a melyet németellenes irányú franczia szövetség nyújthatna.[1] Salzburgban csakugyan nem is történtek megállapodások. Sem Napoleon nem érte el czélját, hogy Ausztria-Magyarországot lekösse a német kérdésben, sem Beustnak nem sikerült kötelező kijelentéseket nyernie a franczia császártól, arra az esetre, ha keleten zavarok támadnának. Mind a két uralkodó szabad kezet tartott fenn magának, ama sokféleképp magyarázható feltétel alatt, hogy a fennálló szerződések értelmében közre akarnak működni a béke megőrzése érdekében.[2] A salzburgi összejövetel legfontosabb eredményének talán az tekinthető, hogy elűzte az elhidegülés árnyékát, a mely a bécsi és a párizsi udvarok között Miksa császár halála óta támadt, a kinek elpusztulásában III. Napoleonnak oly nagy része volt. Későbbi bensőbb összeköttetésre nyitva állott az út. Most, miután Napoleon Salzburgban személyesen fejezte ki részvétét, Ferencz Józsefnek többé nem volt oka kerülni az akkori párizsi kiállítást, a melynek meglátogatása 1867 október végére volt kitűzve. Biztosra vehették, hogy az osztrák-magyar és a franczia uralkodóknak e gyorsan egymásra következő találkozásai Berlinben legalább is kedvetlenséget fognak kelteni. Beust mindazonáltal nem gondolt ennek enyhítésére, a midőn pedig erre, egész váratlanul, kedvező alkalom nyilt. Ugyanis alighogy megtudta a Baden-Badenben tartózkodó Vilmos porosz király, hogy Ferencz József párizsi útja közben október 21-dikén érinteni fogja Oos-t, azonnal kérdést tett Bismarcknál, nem volna-e helyes az átutazás alkalmából találkoznia a császárral.[3] Bismarck

[1] Bismarck Ladenberghez Bécsbe, 1867 szept. 15.
[2] Ladenberg, Bécs, 1867 szept. 5.
[3] Abeken (a király megbizásából) Bismarckhoz, Baden-Baden 1867 okt. 17.

haladéktalanul azt sürgönyözte vissza: véleménye szerint minden osztrák kezdeményezés készséggel és szívélyes modorban elfogadandó, de a Poroszország részéről való iniciziativa, melynek sikere bizonytalan, kerülendő.[1] A fennforgó körülmények között Bismarck azt tartotta a leghelyesebb eljárásnak, hogy a közte és a király közt váltott táviratokat megküldi Werthernek, hogy azokat Beusttal bizalmasan közölje.[2] Abban, hogy Beust miképp bánt el ezzel az előzékenységgel, mely ez annyira nagyjelentőségű ügy eldöntését kezébe tette le, megnyilatkozott Poroszország iránt táplált teljes rosszindulata. A helyett, hogy habozás nélkül hozzájárult volna a tervhez, kitérő választ adott.[3] Tanácsára az uralkodó úgy nyilatkozott, hogy milyen illetlenség volna tőle, hogyha hajnali 4 órára, a mikor Oos-on keresztül utazik, találkozást hozna javaslatba; de nagyon barátságos figyelemnek tekintené, ha a király ennek daczára arra határozná el magát, hogy őt ebben az időben üdvözölje.[4] Bismarck azt tanácsolta királyi urának, hogy ily szokatlan órában ne jelenjék meg Oos-ban.[5]

Csak a mikor Ferencz József király már elhagyta Bécset, útközben változtattak az úti programmon. Beust Linzből sürgönyzött Werthernek, hogy az uralkodó vonata

[1] Bismarck 1867 okt. 17.

[2] Bismarck a királyhoz, Berlin 1867 okt. 19. Bismarck a király táviratát október 17-dikén a birodalmi gyűlésen báró Friesen szász miniszter jelenlétében kapta meg. Bismarck megjegyzésére, hogy Poroszországra nézve lehetetlenség az oos-i találkozás kezdeményezése, Friesen nagy melegséggel azt válaszolta, hogy még kevésbbé lehetséges az Ferencz Józsefnek, mint legyőzöttnek a részéről, de meg van győződve, hogy a király kezdeményezését Bécsben örömmel fogadnák. Ez az ellenvélemény birta rá Bismarckot, hogy a maga és a király sürgönyét Beusttal bizalmasan közöltesse.

[3] Werther Bismarckhoz, Bécs 1867 okt. 18.

[4] Ugyanaz ugyanahhoz, 1867 okt. 19.

[5] Bismarck Vilmos királyhoz, Berlin 1867 október 20.

nem négy órakor, hanem reggel hét órakor fog Oos-ba érkezni.[1] Minthogy e «váratlan fordulat» kérdésében már nem lehetett volna Bismarck tanácsát bevárni, Vilmos király saját elhatározásából úgy intézkedett, hogy hét órakor ott lesz az oos-i pályaudvaron.[2] Bizonyára erős hatású jelenet lehetett, a mikor itt — Königgrätz óta első izben — viszontlátták egymást az egykori ellenfelek. Beust állítását, a ki az egész, mindössze tíz perczig tartó összejövetelt «futólagos és merev lefolyású»-nak mondja,[3] megczáfolja Abekennek Bismarckhoz küldött távirata, a mely szerint: a találkozás mindkét részről a legbarátságosabb és legszívélyesebb volt.[4] Beustnak, a ki azzal az eltökélt szándékkal kísérte el uralkodóját Párizsba, hogy itt Napoleon császárral minden jövendő eshetőség tekintetében erős kapcsokat teremt, nem szolgált örömére az oos-i találkozás.[5] Föltehető, hogy ehhez nagyon kedvetlenül járult hozzá. Mindjárt a két uralkodó összejövetele után igyekezett is ennek a «Mémorial Diplomatique»-ben oly színt adni, a mely a párizsi kedvezőtlen magyarázatoknak élét vegye.[6] Híven politikájához, hogy a majdani

[1] Werther Bismarckhoz, Bécs, 1867 okt. 21.

[2] Vilmos király Abekenhez, 1867 okt. 21.

[3] Beust, II. 135.

[4] Abeken Bismarckhoz, 1867 okt. 22.

[5] Beust, II. 135. úgy vélekedik, hogy az 1866-diki seb még nem hegedt be, tehát még nem jött meg az ily találkozás ideje. De ez csak szabadkozás.

[6] Gróf Goltz párizsi porosz követnek 1867 okt. 31-dikén kelt jelentése szerint a «Mémorial Diplomatique»-nek az oos-i találkozásról szóló október 31-diki czikkét maga Beust sugalmazta vagy írta. A czikk tele van valótlanságokkal; mindenekelőtt nem áll, hogy a bécsi udvarnak sem közvetlenül, sem közvetve nem volt előzetes tudomása a király szándékáról, hogy Ferencz Józseffel Oos-ban találkozzék. Aus «Drei Virtel-Jahrhunderten» művében, II. k. 135. o., Beust csupán annyit mond, hogy Vilmos jelezte, hogy Oos-ban üdvözölni kívánja az osztrák-magyar uralkodót. Lásd az erről helyesen informált «Süddeutsche Reichskorres-

fegyveres föllépés előkészítésére mindenekelőtt időt nyerjen, nem ellenezte az oos-i találkozást, nehogy Poroszországot a kelleténél hamarább provokálja. De a «Mémorial Diplomatique» közleményének az volt a rendeltetése, meggyőzni Napoleont, hogy a berlini ellenféllel nem akarnak semmi közösséget. Viszont azonban el kellett oszlatni a franczia császárnak is azt a tévhitét, mintha az osztrák-magyar monarchiát tetszése szerint időnap előtt revanche-háborúba belevihetné. Ennek czéljából Beust a különböző kormányoknál teendő közlésekre szánt «czirkuláré»-ban hangsúlyozta Ferencz József császár és király párizsi látogatásának tökéletesen békés jellegét. Megelégedéssel konstatálta diplomácziai iratában, hogy a két uralkodó és minisztereik politikai eszmecseréi, a fontosabb európai kérdésekre vonatkozólag *békés értelemben* Francziaország és Ausztria-Magyarország teljes *megegyezésére* vezettek.[1] Habár Bismarck az osztrák-magyar követnek e közléséről így nyilatkozott: hogy sietett e fölötti való örömének gróf Wimpfen (a követ) előtt félreérthetetlen módon kifejezést adni,[2] ez mégsem jelentette azt, hogy bécsi kollégájának ekként mutogatott békés érzelmei őt megtévesztették.[3] Az északnémet kanczellárt nem ámította el az a tény, hogy a 14 napi párizsi tartózkodás alatt Ausztria-Magyarország és Francziaország között nem jött létre a szövetség. Épp oly kevéssé nyugtatta meg az a körülmény, hogy az utazás politikai eredménytelenségének Beust által történt nyilt proklamálása a franczia államférfiaknál kedvetlenséget támasztott,[4] Bismarck éles

pondenz» közleményét. «Neue Freie Presse», 1906 aug. 29. «Die Monarchenbegegnung in Oos im Jahre 1867.»

[1] Bismarck Wertherhez, 1867 nov. 5.

[2] U. o.

[3] Lásd Bismarck nyilatkozatát Beustnál, II. 137.

[4] Goltz Bismarckhoz, Páris, 1867 nov. 11.

tekintete keresztülhatolt a politikai kombinácziók e sűrűjén. Tisztában volt azzal, hogy Párizsban a bécsi és a franczia kabinetek valamely jövendő együttműködésének szálait már megfonták annyira, hogy az adott pillanatban a szorosabb összekapcsolás könnyen végbemehessen. Ezt a föltevését megerősítette herczeg Gramont akkori bécsi franczia követ szava, a ki bécsi orosz kollegájának, gró Stackelbergnek ezt mondotta: Ausztria rezignácziója ne keltsen senkinél illuziókat, mert át meg át van hatva a «revanche» gondolatától.[1] Bismarck kételkedett Beust őszinteségében és békeszeretetében, a mi elegendő ok volt arra, hogy a birodalmi kanczellár minden lépését kettőzött figyelemmel kísérje.

Beust politikájának kétértelműségei és útvesztői nemcsak az északnémet szövetség kanczellárjánál keltettek bizalmatlanságot; hanem aggodalmakat ébresztettek gróf Andrássyban is, a ki — természetesen, egészen Beust akarata ellenére — értett ahhoz, hogy már kormányvállalásának kezdetétől fogva jelentékeny befolyást biztosítson magának a monarchia külpolitikájára. Andrássy, a ki kezdettől fogva nem hevült a német kérdésért, nem itélte, mint Beust, Ausztria-Magyarország létérdekének azt, hogy Poroszországtól a németországi vezérszerepet elvitassa. Még abban az időben, a mikor emigráns volt, ezeket írta Párizsból barátjának, gróf Seherr Thosznak: «A józan ész azt parancsolja, hogy ha Poroszország meg akarja őrizni Németország függetlenségét, először is azon kell kezdenie, hogy biztosítsa szupremácziáját a német földön, a mi azonban osztrák segítséggel bajosan történhetik meg. De hát ez nem az én dolgom.»[2] Az 1866-diki háború után, a mikor Ausztriát

[1] Werther levele Thile államtitkárhoz, 1867 decz. 4.

[2] Andrássy gróf Seherr Thoszhoz, Párizs, 1855 márcz. 13. Közölve a «Pester Lloyd» 1897 máj. 30-diki számában.

tényleg kizárták Németországból, Andrássy teljességgel nem érezte annak a szükségét, hogy a monarchia, akár fegyveres kézzel is, visszahódítsa a német birodalomban előbb elfoglalt állását. Ellenkezőleg, abban a nézetben volt, hogyha Poroszországnak sikerül Németországot abszorbeálni, ezt gátolni nem szabad. Csakhogy nem igen bízott Bismarck művének tartósságában és nem tartotta kizártnak, hogy Ausztria nemsokára sokkal fontosabb szerepet fog játszani Németországban, mint a milyen az eddigi volt.[1] Mihelyt azonban magyar miniszterelnök lett és alkalma nyílt mélyebb bepillantást nyerni a dolgokba s látta, hogy Bismarck miképpen építi ki az északnémet szövetséget, nem gondolt többé — és ezt minden cselekedete bizonyítja — a monarchia németországi szerepével. Nem tudjuk, mi igaz van abban, a mit akkor beszéltek, hogy a salzburgi összejövetel alkalmával Andrássy valósággal «fogta volna a Beust köpenyegét, nehogy ez mind a két lábával beleugorjék a franczia szövetségbe.»[2] De kétségtelen, hogy a két császárnak ez a találkozása nem tetszett neki. «Mint ma az ujságból olvastam — írja feleségének — Napoleon Salzburgba jön — valamivel jobb, mint Bécsbe, de csekély a különbség. Igen sajnálom, hogy ez történik, pedig úgy hiszem, igaz.»[3] Ez a megjegyzés, valamint a luxemburgi ügyben tanúsított magatartása, a mikor is a monarchia teljes semlegessége mellett foglalt állást,[4] valószínűnek tünteti föl, hogy Andrássy Párizsban se lehetett előmozdítója a franczia szövetkezésnek. Ott különben remélni látszottak,

[1] Sajátkezű fogalmazványa Andrássy fölterjesztésének a monarchia újjáalakításáról (német nyelven). Az fölterjesztést közvetlenül Königgrätz után írhatta.

[2] Beust, II. 133.

[3] Andrássy levele a feleségéhez. Kelet nélkül. Gróf Batthyány Lajosné tulajdona.

[4] Gróf Festetics György Andrássyhoz, Bécs, 1867 ápr. 10. Gróf Andrássy-lvtár.

hogy őt a franczia érdeknek megnyerik. Még mielőtt Andrássy a kiállítás megtekintése czéljából Párizsba érkezett volna, Mathild herczegnő, III. Napoleon szellemes unokahuga, igen melegen kérdezősködött, éppen a luxemburgi affér idején, gróf Zichy Edmundnál a magyar miniszterelnök egyéniségéről.[1] Szintúgy tájékozódni kívánt a magyaroknak a poroszok iránt táplált érzelmei felől. Azt gondolván, hogy a magyarok nem kevésbbé gyűlölik Poroszországot, mint a francziák, így szólt: «Hiszen akkor szövetségesek vagyunk.»[2] Ily nézetekkel Mathild herczegnő nem állhatott egymagában ; föltehető, hogy szavai a mértékadó franczia körök érzelmeit is tolmácsolták. Erről tanúskodik a rendkívül kitüntető figyelem is, a melyben Andrássyt mind Napoleon, mind Eugenia császárné minden kínálkozó alkalommal részesítették.[3] Párizsi tartózkodása idejéből fennmaradt levelei nem mutatják, mintha valami lelkes tisztelője lett volna Napoleon politikájának,[4] vagy a személye iránt nyilvánított kedveskedések fejében valamiképp megkötni engedte volna a kezeit a franczia császár által. Örült, hogy a pápa világi hatalmának akkor napirenden levő kérdése tekintetében a monarchia semmiféle alakban nem volt kénytelen a pápa érdekében a Francziaországgal való együttes közbelépésre. Andrássy a párizsi út alatt is ezt a nézetet vallotta Beusttal szemben. A birodalmi kanczellárnak az volt a terve, hogy más hatalmakkal együtt — a melyek közé Angliát és Poroszországot is oda számította — a katholikus világ egyházi feje

[1] Gróf Zichy Edmund Andrássyhoz, Páris (1867) ápr. 5. Gróf Andrássy-lvtár.

[1] U. o.

[3] Andrássy levelei a feleségéhez, Páris, 1867 okt. 27. és nov. 2. Gróf Batthyány Lajosné tulajdona.

[4] Ladenberg Bismarckhoz, Bécs, 1867 okt. 10, úgy vélekedik, hogy gróf Andrássy nagyon rokonszenvez a franczia érdekekkel és lelkes tisztelője Napoleon császarnak és politikájának.

részére biztosítsa Róma birtokát, hogy azután e szívesség árán a szentszéket engedékenységre bírja a konkordátum rendezésében. A magyar miniszterelnök a leghatározottabban ellenezte az efféle tervezgetéseket, a melyek Ausztria-Magyarországot konfliktusba sodorták volna Olaszországgal. Megmondotta Beustnak, hogy a monarchia érdeke a legteljesebb semlegességet követeli. Nincs egyéb tennivalónk — így vélekedett — mint a vitázó feleknek, Olaszországnak és a pápának, felajánlani jó szolgálatainkat és azután komolyan föllépni Rómában, a hol a konkordátum dolgában majd csak engedni fognak. Midőn Beust, a ki nem helyeselte Andrássy véleményét, még a vasúti kupéban nagy ijedelmére hírét vette, hogy az olasz hadsereg parancsot kapott a Róma ellen való vonulásra, a magyar miniszterelnök felkiáltott: «Oh, ezt igazán örömmel hallom! Hogyha erősen fúj a szél, gyorsan előre jut a hajó!»[1] Andrássy, úgy látszik, örvendett volna, hogyha az olaszok a saját erejükkel kerítik hatalmukba Rómát. De csak Garibaldi szabad csapatai intéztek támadást a pápai birtok ellen. Napoleon ezt az 1864 szeptember 15-diki szerződés[2] megszegésének tekintette és ennélfogva a szentatya védelmére sereget küldött az örök városba. «Egyébiránt» — ezeket írta Andrássy feleségének Párizsból — «a fődolog az, hogy daczára az igen bajos helyzetnek, melyben vagyunk a római expediczió miatt, reménylem, hogy mi jó állást fogunk elfoglalni és hogy mi a nehéz situácziónak jó oldalát fogjuk fel-

[1] Andrássy sajátkezű úti jegyzetei, (1867) okt. 21. Gróf Andrássy-lvtár.

[2] 1864 szept. 15-dikén Francziaország és Olaszország között szerződés jött létre, a melynek értelmében Róma franczia megszállásának időtartama — hol 1849 óta franczia katonaság volt állomáson — további 2 évre meghosszabbíttatott és az olasz kormány kötelezettséget vállalt, hogy a Patrimonium Petri-t minden idegen betörés ellen megvédelmezi.

használni.»[1] A monarchia, a helyett, hogy részese lett volna a hadműveletnek, melyet a Mentanánál vereséget szenvedett Garibaldi ellen intéztek, csak abba ment bele, hogy támogatja a franczia javaslatot, mely szerint a pápa világi uralmának rendezése ügyében európai kongresszus hivandó össze. Erre czélozhat Andrássy, midőn feleségéhez irott egyik levelében azt a reményét fejezi ki, hogy a látogatás eredménye az adott viszonyok között a lehető legjobb lesz.[2] A magyar miniszterelnök, a ki eddig sem volt ellensége Poroszország erősbödésének és politikai okokból semmiért sem lelkesedett kevésbbé, mint hogy Ausztria visszakapja Németországban régi helyzetét, bizonyára nem nyilatkozik ily értelemben, hogyha barátja lett volna Napoleon és Beust revanche-vágyainak. De Andrássy a franczia császár ellenségének sem akart látszani. Följegyzései egyikében a miniszterelnök ezeket írja: «Nagy jelentősége van a két császár (Ferencz József és Napoleon) már bekövetkezett közeledésének. A Napoleoni dinasztia ellen Ausztria nélkül lehetetlen valamely szövetkezés és Ausztria-Magyarország sohasem fog ilyenbe belemenni. Hasznos volna, ha a két hatalom közeledése látható kifejezésre is jutna, de a nélkül, hogy háborút provokáljon.»[3] Szem előtt tartván az európai egyensúly megőrzését, a mely által a monarchia csak nyerhetett, Andrássy távol volt attól, hogy határozott alakban nyilatkozzék akár Francziaország, akár az északnémet szövetség mellett. Mindakét hatalmassággal jó lábon kívánt maradni.

[1] Andrássy a feleségéhez, Párizs 1867 okt. 27. Gróf Batthyány Lajosné tulajdona.

[2] Ugyanaz ugyanahhoz, Párizs, 1867 nov. 2. Gr. Batthyány Lajosné tulajdona.

[3] Andrássy sajátkezű franczia feljegyzései. Kelet nélkül. Gróf Andrássy-lvtár. Andrássy megjegyzi még, hogy Ferencz József nemcsak Napoleon személyéhez, de dinasztiájához is ragaszkodást érez.

Ezzel a Deák-párt, nemkülönben a magyar kormány gondolatát tolmácsolta. Kitünik ez abból a levélből is, a melyet Lónyay pénzügyminiszter még a salzburgi találkozás idején írt hozzá, ezeket mondván: «Reméllem, hogy jó dolgok végzésében vettél részt Salzburgban s nem kötöttétek le a birodalom jövőjét egyoldalú kombináczióknak. A porosz lapok legalább a porosz-orosz szövetséget desavouálják, ezt jó jelnek tekintem. A fődolog úgy intézkedni, hogy ezen szövetség ne sikerülhessen.»[1] Andrássyra nézve valóban csak az szolgált volna okul Poroszország ellen való háborúra, hogyha Bismarck kedvet mutat arra, hogy a keleten Oroszországot, vagy akármelyik államot támogassa. Csak ilyen esetben lett volna kész Francziaország karjaiba dobni magát és — Napoleonnal egyesülve — segédkezni Poroszország gyengítésében.[2] Szünetlenül figyelte Oroszországot, a melyet hazája halálos ellenségének tekintett. Ismerte a titkos útakat, a melyeken az orosz rubel Magyarországba vándorolt, hogy itt a szláv mozgalmat szítsa és ébren tartsa.[3]

[1] Lónyay gróf Andrássyhoz, Bécs 1867 aug. 21. Gróf Andrássy-lvtár.

[2] A miniszterelnök, Párizsból visszatérve, rövid ideig Strassburgban tartózkodott. Azokat a szavakat, melyeket itt időzése alkalmából Ducrot tábornok ad Andrássy ajkára, csak abban az értelemben lehet magyarázni, hogy Ausztria-Magyarország és Francziaország között nincsen érdekellentét. Ha Andrássy igy szólt Ducrot-hoz: «Je n'entrevois pas une question qui puisse amener la moindre divergence dans nos vues, dans notre action commune» («La vie militaire du général Ducrot», II. 195.), akkor az «action commune» csak békés czélokra, nem pedig Poroszország elleni hadi szövetségre vonatkozhatik. Máskülönben ezek a szavak határozottan ellenkeznének minden más nyilatkozatával Andrássynak, a ki a háborút nem akarta és a kiről tudvalevő, hogy nem volt intrikáló, hanem őszinte, nyilt jellem és a beszédben a kétértelműségeket gyűlölte.

[3] Beust. 1867 szept. 6. — Hofmann Andrássyhoz, 1868 márcz 24. A magyar kir. miniszterelnökség iratt. — Ladenberg, Bécs 1867 szept. 16-dikán: Die Besorgnis vor den panslavistischen Übergrif-

Épp úgy tudta, hogy Pétervárott erős eszközökkel dolgoznak, hogy Romániát is belevonják az orosz agitácziók sodrába és esetleg felhasználják Magyarország ellen. Andrássy sejtette, hogy Bismarcknak van valamelyes része ezekben a bujtogatásokban, a melyek Magyarország létérdekeit károsíthatták.[1] Tehát semmitől sem tartott inkább, mint a két északi hatalomnak ellenünk intézett és a monarchia legfontosabb érdekeit fenyegető együttműködésétől. A bécsi olasz követnek Andrássy ezt mondotta: Előtte teljes mértékben rokonszenves Poroszország nemzeti politikája és annak, hogy Németországban czélt érhessen, sohasem lépne gátlólag az útjába. De hogyha Bismarck a dunai fejedelemségekben olyan törekvéseket támogatna, a melyek Magyarország érdekei szempontjából ellenségesek, akkor a magyar kormány számára nem maradna fenn egyéb, mint hogy Párizsban keressen támaszt.[2] Bismarck nagyon jól megértette ezt az intést. Azonnal utasította a bukaresti főkonzult, gróf Keyserlinget, hogy bírja rá a román fejedelmet a magyarországi románság közt folytatott üzelmek megszüntetésére. Gróf Keyserling rendeletet kapott, ne titkolja Károly fejedelem előtt, hogy Poroszországnak Romániához való eddigi viszonya csak úgy tartható fenn, ha a fejedelemnek sikerül megszüntetni miniszterei min-

en in Ungarn haben die Magyaren zu den entschiedensten Gegnern Russlands gemacht; sie fürchten, das Russland im Falle eines Krieges Preussens mit Frankreich die Gährung und Unzufriedenheit der österreichisch-südslavischen Bevölkerung für seine Interessen ausbeuten werde und die letzteren nur auf einen Konflikt Russlands mit Österreich warten, um sich von der österreichischen und ungarischen Oberherrschaft zu befreien.

[1] Gróf Wesdehlen firenzei porosz követ Bismarckhoz, 1868 nov. 18. Lásd továbbá Meysenbug, Beust helyett Andrássyhoz, 1867 jul. 5. 10 és aug. 22. A magyar kir. min. elnökség iratt.

[2] Wesdehlen Bismarckhoz, Firenze 1868 nov. 18.

den olyan tevékenységét, a mely az európai békét, különösen pedig a Magyarországhoz való viszonyokat veszélyezteti.» arra az esetre, ha kívánságai nem teljesíttetnének, a szövetségi kanczellár a román heczczelődések nyilvános rosszalásával fenyegetőzött e czélból esetleg kénytelen volna a követ Bukarestből való visszahívását javasolni.[1] Bukarestben e föllépés közvetlen következménye az addigi Golesku-Bratiano-kormány elbocsátása volt, a melynek megbuktatásában jelentékeny szerepet vitt Pepoli marchese bécsi olasz követ.[2] Csupán azért, hogy Andrássyt elkülönítse Beust poroszellenes politikájától, sürgette Bismarck Bratiano elbocsátását, a ki a Magyarország ellen irányuló ellenségeskedéseknek lelke volt. Az északnémet kanczellár úgy, mint 1866-ban, most is számottevő befolyáshoz juttatta Magyarországot a saját politikai kombináczióiban. Midőn Beust 1867 október havában panaszt tett, hogy Poroszország a magyar radikálisokat állítólag gazdagon ellátja pénzzel, Bismarck e gyanúsításokat alaptalanoknak nyilvánította. Báró Werther megbízatást kapott, hogy a leghatározottabban ismételje Beust előtt, hogy Bismarcknak ilyen gyanusításokkal szemben nagyon jó lelkiismerete van; ne tegye meg Beust ellenségeinek azt a szívességet, hogy efféle koholmányoknak hitelt adjon. A mi a magyarországi hangulatot illeti, Bismarck azt óhajtja, hogy az mentől kedvezőbb legyen a birodalmi kanczellárra és szándékainak sikerére nézve. Annak szükségessége, hogy Magyarországot más szemmel nézze, csak akkor állana be, hogyha

[1] Bismarck távirata gróf Keyserlinghez, Varzin 1868 nov. 22.

[2] Pepoli marchese Andrássyval folytatott beszélgetéséről azonnal tudósítást küldött Firenzébe, a honnan az gróf Wesdehlen ottani porosz követ útján Berlinbe jutott. Pepoli marchese, Károly fejedelem bizalmasa, magát a fejedelmet is figyelmeztette levélben a veszélyekre, a melyeknek ki van téve, hogyha Bratianonak továbbra is szabad kezet enged. «Aus dem Leben König Karls von Romänien», I. k. 307. stb.

Ausztria aggresszív politikára vállalkoznék Poroszországgal szemben.»[1] Ennek következtében, a mint romániai eljárása is bizonyította, fölötte nagy súlyt helyezett arra, hogy Magyarországon ne támadhasson aggodalom a porosz politika őszintesége iránt. Még a látszatát is kerülni akarta, mintha Poroszországnak szándéka volna előmozdítani az orosz kormánynak a monarchia ellen irányuló panszlavisztikus törekvéseit. Mivel a szövetségi kanczellár a bekövetkezhető porosz-franczia összeütközés esetére Magyarországnak kiváló fontosságot tulajdonított, érdekében állt, hogy a Poroszországra vonatkozólag itt uralkodó hangulatot tüzetesen ismerje. Felhívta tehát magyarországi bizalmas emberét, hogy pontos, részletes informácziókat küldjön.[2] Ladenberg porosz követségi tanácsos már 1867 szeptember havában értesítette, hogy a béke fenntartása — a kiegyezés által kivívott új helyzet biztosítása czéljából — határozott és forró vágya a magyar lakosságnak és hogy ezt mély aggodalom tölti el a porosz-franczia háború lehetősége miatt, a melybe esetleg a monarchia is belesodortatnék. Ladenberg szerint a magyarok semmitől sem félnek inkább, mint oly hadi eredménytől, a mely Ausztriának visszaadná régi hatalmi állását; tehát bizonyára nem volna kedvük segédkezni abban, hogy Ausztriában a németeknek éppen megtört túlsúlya ismét helyreállíttassék. Ladenberg már akkor felismerte, hogy Magyarország csak az esetben foglalna állást a semlegesség mellett, a míg Oroszország nem venne részt a német és franczia versenytársak párbajában. Ez irányzatnak — így biztosította a követségi tanácsos Bismarckot — legelőkelőbb képviselője gróf Andrássy.[3] Bismarck magyar tudósítójá-

[1] Bismarck Wertherhez, Berlin 1867 okt. 15.

[2] 1868 végén.

[3] Ladenberg, Bécs 1867 szept. 16.

nak jelentései lényegükben megegyeztek Ladenberg adataival.[1] Nem szabad föltételezni, hogy Andrássy azok közé az államférfiak közé tartozott, a kik harmadik személylyel diktáltatják politikai szerepüket. Sokkal önállóbb egyéniség volt, hogysem ne saját belátása és legjobb tudása szerint cselekedjék. Eltökélve arra, hogy ha Oroszország és Poroszország szövetkeznének, akkor Francziaország mellé fog állani, mégis másfelől igyekezett elhárítani az útból mindent, a mi erre az eshetőségre vezethetett. Arra törekedett, hogy keresztezze Beust politikáját, a ki — úgy látta — a legjobb úton van, hogy a revanche kielégítésére háborús bonyodalmakat idézzen föl. A monarchia hivatása tekintetében Andrássy és Beust homlokegyenest ellenkező nézeteket vallottak.

Ez legvilágosabban a keleti kérdésre vonatkozó felogásukban nyilatkozott meg. A birodalmi kanczellár, a kinek szeme a német dolgok által mintegy megigézettnek látszott, nem mutatott valami különösebb érdeklődést a kelet iránt,[2] a melyet csak másodsorban vett számba, mint czélhoz vezető eszközt, hogy poroszellenes tervei akadálytalan keresztülvitelére szabad kezet kapjanak. Andrássy ellenben magát a keletet ismerte föl érdemes czélnak a monarchia részére ; nem csupán eszköz az, Poroszország megalázására. Szükségesnek látta, hogy a Balkán-tartományokban kizárólagos autoritásra törekvő Oroszországgal szemben, Ausztria és Magyarország befolyása mindenáron erősbíttessék és megnöveltessék. Felháborította már a puszta gondolat is, hogy

[1] Válasz a Bismarck által föltett kérdésekre. Bemutatva 1868 decz. 6-dikán.

[2] Báró Orczy naplója, 1868 ápr. 12. Kállay Béni (a ki 1868-ban belgrádi főkonzullá neveztetett ki) panaszkodik, hogy Beust tulajdonképpen csak a német dolgok iránt viseltetik érdekkel, a többivel nem sokat törődik.

Törökország netaláni szétdarabolásának bekövetkeztekor a czár — tekintet nélkül a monarchiára — magának igényelhetné a jogot, hogy az ozmán birodalom alattvalóinak sorsa fölött önhatalmúlag rendelkezzék. Mindíg haragra gyúlt, ha a minden oroszok uralkodóját úgy emlegették, mint a törökországi keresztény lakosság egyedüli védurát. «A legfurcsább az» — nyilatkozik Andrássy — «hogy midőn a kelet jövendőjéről van szó, senkinek sem jut eszébe azon monarchiáról beszélni, mely hajdanában legtöbb vért öntött a keleten és mely leginkább van hivatva érdekei által a hozzászólásra. Magyarország magyar királyok alatt az a hatalom volt, melyet a keleten leginkább ismertek és melytől leginkább tartottak, mióta Európa egyik legnagyobb államává egyesült. A keleten senkinek sincs kevesebb hatalma, mint az osztrák-magyar birodalomnak.»[1] Andrássynak ambicziója volt, hogy végét vesse e végzetes állapotnak, a mely — a monarchia jövője szempontjából — fenyegető veszedelmek forrása volt. Ennélfogva ellenezte Beust politikáját, a kinek a keletre vonatkozólag minden törekvése abból állott, hogy ott a statusquo érintetlenül fennmaradjon.[2] Nézeteinek megfelelően, a magyar miniszterelnök szükségesnek vallotta, hogy Szerbia kiragadtassék az orosz befolyás alól. Midőn ez időtájt, 1868 június havában, Obrenović III. Mihály szerb fejedelmet meggyilkolták, Andrássy rögtön abban az irányban lépett akczióba, hogy a fejedelem kiskorú unokaöcscsét, Obrenović Jefrem Milánt kiáltsák ki fejedelemnek,

[1] Töredék az 1869 okt. 25-dikétől nov. 29-dikéig tartó suezi utazása naplójából. Gróf Batthyány Lajosné tulajdona.

[2] Andrássy Kállayhoz, fogalmazvány. Kelet nélkül. Gróf Andrássy-lvtár. «Most Bécsben létem alatt sikerült valahára a passziv ellentállást megtörni és Beustot meggyőzni arról, hogy a statusquo fentartása oly politika, melyet, ha minden állam zászlójára tűzne is, nekünk ott (keleten) tovább megtartanunk nem szabad.»

már csak abból az egyszerű okból is, mert — véleménye szerint — «valamint gyámok sohasem szereznek új vagyont, akképp régensségek sem szoktak soha hódításokat csinálni.»[1] Nem osztván Beust nézetét, hallani sem akart arról, hogy csupán várakozó, semleges álláspontra kell helyezkedni a fejedelemválasztással szemben. Azt tartotta. hogy legfontosabb érdekeinek egyikét sérti meg a monarchia, ha elmulasztja, hogy e választásnál mint aktiv tényező lépjen föl. «Nemcsak egyedül a nyelvrokonság és a vallásközösség — írja Beustnak — vetették meg Oroszország szerbiai befolyásának alapját, hanem az a politika is, hogy kellőképp érvényesítette befolyását a fejedelemválasztásoknál, különösen az öreg Obrenović és Karagjorgjević eseteiben.» Külső és belső momentumok egyaránt ösztönözték a magyar miniszterelnököt, hogy Beust passziv magatartásával szembeszálljon. Főleg a magyarországi nemzetiségekre való tekintet indította erre, «mivel — úgymond — a Dunán inneni és túli szerb elemek kölcsönösen folyvást hatnak egymásra és az egyetlen mód, hogy Szerbiának a hazai szerbekre való befolyását ellensúlyozzuk, az, hogy mi viszont a saját befolyásunkat igyekezzünk Szerbiában érvényesíteni.»[2] Annyira át volt hatva annak szükségérzetétől, hogy Szerbiát a monarchiához kell bilincselni, hogy a fejedelemség iránt a képzelhető legbarátságosabb előzékenységet ajánlotta. A közös hadügyminisztériummal és az osztrák kormánnyal szemben, a melyek ezért kárpótlást kívántak, Andrássy azt javasolta, hogy a monarchia — saját jószántából — szerződésileg mondjon le a szerbiai osztrák-magyar konzuli biráskodásról. A mi annál könnyebben megtehető, mert

[1] Andrássy távirata Beusthoz, Buda, 1868 jún. 13. A magyar kir. miniszterelnökség iratt.

[2] Andrássy Beusthoz. Buda, 1868 jún. 15. A magyar kir. miniszterelnökség iratt.

ezt a biráskodást sokáig már úgy sem lehet fenntartani, de későbbi megszüntetése nem látszanék többé a Szerbia iránti barátság és bizalom jelének.[1] Andrássy továbbá úgy vélekedett, hogy a konzuli biráskodás abbahagyásával, nem szabad egyidejüleg a török birodalombeli kapitulczáiókat (szerződéseket) is megszüntetni. Mert csakis így várható, hogy a törökországi keresztény államok többi kormányai előtt is kivánatosnak fog feltünni, hogy Ausztria-Magyarországhoz közeledjenek és a barátságos viszonyokat erősbítsék, hogy ily módon hasonló kedvezményekhez jussanak.[2] Azonban a miniszterelnök, a kinek folytonosan a monarchia keleti hatalmi pozicziójának megszilárdítása lebegett a szeme előtt, még másik, sokkal hathatósabb eszközt is tartott készletben, hogy Szerbiát — a melylyel már 1868. év első hónapjaitól kezdve bensőbb érintkezést tartott fenn,[3] — teljes-tökéletesen Ausztria-Magyarország szövetségesévé tegye. Ez az eszköz: Bosznia és Hercegovina volt.

A boszniai kérdés jelentékeny szerepet játszott az akkori politikai kombinácziókban. A délszlávok, kivált a szerbiai vezető emberek, a Bosznia sorsa fölötti döntést a saját sorsuk eldöntése gyanánt értékelték. Másrészt diplomácziai körökben az volt a nézet, hogy Boszniát Bécsben is életkérdésnek tekintik a monarchiára nézve. Meglehetősen biztosra vették — habár tévesen — hogy Beust a törökországi statusquo változása esetére a nevezett török tartományok elfoglalását tervezi. Werther jelenti Bismarcknak, miképp tudni véli, hogy már a salzburgi összejövetel (1867 augusztus) előtt ez ügyben bizal-

[1] Beust Andrássyhoz, Bécs, 1869 aug. 31. Másolat. A magyar kir. miniszterelnökség iratt. Beust idézi itt Andrássynak hozzá intézett levelét.

[2] Andrássy Beusthoz. Terebes, 1869 aug. 31. Fogalmazvány. U. o.

[3] Pesti jelentés, körülbelül 1868 jún. 30.

mas eszmecsere folyt a bécsi és a párizsi kabinetek között. A salzburgi és párizsi találkozások jelentékenyen előmozdíthatták a megegyezést és úgy látszik, hogy a birodalmi kanczellár a legmegnyugtatóbb biztosításokat hozta magával, a melyek azt a hitet kelthetik benne, hogy a délszláv viszonyokra, nevezetesen Bosznia esetleges jövőjére vonatkozó nézeteit Párizsban mindenestől elfogadták és így a franczia kormány e kérdés további fejleményeiben az osztrákkal mindenkor azonos álláspionton lesz.[1] Bismarck egyik magyar bizalmasa állítólag határozott értesülést kapott, hogy még Bécs és Konstantinápoly között is megállapodás történt, mely szerint — ha a keleten zavarok következnének be — monarchiánk Bosznia és Hercegovina északi részét azonnal megszállaná,[2] oly terv, a melylyel, persze egészen más indítékokból, Albrecht főherczeg is foglalkozott.[3] Ellentétben az uralkodóval, a ki már ekkor érdeklődött a két török tartomány megszerzésének kérdése iránt,[4] Andrássy nem helyeselte Bosznia és Herczegovina annexióját. Midőn Garašanin szerb miniszter 1867 szeptemberében a magyar miniszterelnök előtt érintette ily birtokbavétel eshetőségét, Andrássy azt felelte, hogy Szerbiának nem kell ettől tartania; efféle tervek Magyarországra nézve csak károsak lehetnének, mivel a szláv elemek erősbödését eredményeznék.[5] Andrássy más rendeltetést szánt Boszniának és Hercegovinának, nem az Ausztria és Magyarország által való elfoglalást. Ezeket a török tartományokat robbantó szernek akarta felhasználni Orosz-

[1] Werther Bismarckhoz, 1867 decz. 11.

[2] Pesti jelentés, bem. 1868 márcz. 11.

[3] Lásd: XII. fejezet. A katonai határőrvidék felhagyása.

[4] Báró Orczy naplója, 1869 január. «Ő (a fejedelem) egész Boszniának és Hercegovinának megszerzésétől át van hatva.»

[5] Laubran jelentése Belgrádból, 1867 szept. 18.

ország és Szerbia kapcsolatának megbontására. A miniszterelnök felfogásában osztozott Kállay Béni, a ki 1868 óta osztrák-magyar főkonzulként funkczionált Belgrádban. Tévedésbe ejtve szerb környezete által, a mely csak úgy áradozott a monarchia iránt való legmelegebb érzelmei nyilvánításától, valószínüleg Kállay is — ugyanazon okok alapján, mint Andrássy — Szerbiával benső baráti politika ápolását ajánlotta;[1] e hiú ábrándból később természetesen kigyógyult. A belgrádi főkonzullal egyetértve azt tervezte Andrássy, hogy Bosznia és Herczegovina egy része a szerb fejedelemségbe kebeleztessék, az a terület azonban, mely a Vrbas és Narenta folyóktól nyugatra fekszik, Ausztria-Magyarországnak jusson.[2] Andrássy nemcsak azt remélte, hogy a szerbeket e legforróbb nemzeti vágyuknak teljesítése elkülöníti az oroszoktól, hanem azt is, hogy ilymódon lényegesen kevesbedik a monarchia érdekei szempontjából az egész keleti kérdés veszélyessége, a mely mindaddig teljes mértékben fennáll, a míg Szerbiában a pétervári befolyás el nem tűnik.[3] A miniszterelnök ezzel a tervével még más, nem kevésbbé fontos czélt akart elérni. Ha Bosznia és Hercegovina egy részét csakugyan a szerbek kapják, akkor ezek ellenséges viszonyba kerülnek Horvátországgal, a mely a két török tartományra szintén igényt tart. Így meg lehet szabadulni a szerbek és horvátok szorosabb egyesülésének kisértetétől is, a mely Magyarországot folyton fenyegeti. Bizonyos volt, hogy a horvátok sohasem bocsátanák meg Szerbiának e török terület birtoklását.[4] Andrássy Kállay segítségével, a ki csupa tűzzel-hévvel lelkesedett ez eszméért,[5] terep-

[1] «A délszláv mozgalmakról szóló emlékirat.» Kiadatlan.
[2] Báró Orczy naplója, 1869 január hó.
[3] U. o.
[4] U. o.
[5] U. o.

szemlét tartatott Szerbiában.[1] Nem volt könnyű dolog Beustot ennek a gondolatnak megnyernie.[2] A nélkül, hogy határozott volna, csak annyit mondott: «Az eszme tetszik nekem».[3] A mód, a hogyan Andrássy föltett szándékát megvalósítani igyekezett, jellemzi egész politikai irányzatát és élesen megvilágítja azt az ellentétet is, a melylyel a birodalmi kanczellár törekvéseit már ezidőtájt szemlélte. A miniszterelnöknek leginkább az tetszett volna, ha Francziaország és Anglia közreműködésével titokban rábírják Törökországot, hogy Boszniát és a Hercegovinát engedje át Szerbiának, a minek fejében a fényes portát biztosították volna Ausztria-Magyarország védelméről minden kivülről jöhető támadás ellen.[4] Andrássy azonban mégis lemondott arról, hogy a hatalmaknál ilyen irányban kezdő lépés történjék; még pedig nem csupán azért, mert hasonló feladatok végbeviteléhez több meggyőződés és akaraterő kell, mint a mennyivel Beust rendelkezik.[5] Ennél sokkal fontosabb ok tartotta őt vissza attól, hogy gondolatait szabad szárnyalásra bocsássa. Tekintettel Beustnak Francziaország iránt táplált érzelmeire, méltán aggódhatott Andrássy, hogy III. Napoleon a boszniai kérdésben tanúsítandó szívességét azzal fizettetheti meg, hogy Ausztria-Magyarország támogassa őt Poroszországgal szemben. És Andrássy semmitől sem félt jobban, mint attól, hogy porosz-franczia háború esetében a monarchia feladja semlegességét és esetleg valamelyes kombinált porosz-orosz támadásnak teszi ki

[1] Kállay Andrássyhoz. Belgrád, 1869 október 10. Gróf Andrássy-levéltár.

[2] Andrássy Kállayhoz irott levelének sajátkezű fogalmazványa. Kelet nélkül. 1869 őszén kelhetett. Gróf Andrássy-lvtár.

[3] Báró Orczy naplója, 1869 januárius.

[4] Andrássy sajátkezű fogalmazványa Kállayhoz. Minden valószínűség szerint 1869 őszén kelt. Gróf Andrássy-lvtár.

[5] U. o.

magát. Ezért tanácsosnak vélte, hogy az egész dolgot akkorra halaszsza, a mikor majd kedvezőbb viszonyok állanak be.[1] Mindezeknél fogva tehát valótlan az az állítás, hogy Kállay közvetítésével Andrássy a szerb fejedelmi kormánynak Bosznia és Hercegovina megszerzésére vonatkozó szerződést ajánlott föl,[2] a melyhez az uralkodó és Beust is hozzájárultak.[3] Épp oly kevéssé felel meg az igazságnak, hogy a szerb kormány az eléje terjesztett szerződést visszautasította. Állítólag azért nem ment volna bele az egyességbe, mert Ausztria-Magyarország és Oroszország közti háború esetében nem őrizhetné meg semlegességét és hogyha monarchiánk oldalán hadat viselne Oroszország ellen, ez homlokegyenest ellenkeznék az összes szlávok érzelmeivel és így a szerbekével is.[4] De hát a szerb kormány egyszerűen nem lehetett abban a helyzetben, hogy az állítólagos szerződést visszautasíthassa, mert az nem is jutott elébe. És legkevésbbé

[1] Andrássy Kállayhoz irott levelének sajátkezű fogalmazványa. Kelet nélkül. Valószinűleg 1869 őszén kelt. Gróf Andrássy-levéltár.

[2] Dr. Georgewitsch Vladan «Die serbische Frage», 1909 45. o. Georgewitsch szerint a szerződés a következő pontozatokat tartalmazta: 1. Ha Szerbia és Törökország egymás között háborút folytatnak, Ausztria-Magyarország semleges marad. 2. Abban az esetben pedig, hogyha Ausztria-Magyarország kerül háborúba valamely hatalommal, viszont Szerbiának kell semlegesnek maradnia. Ennek ellenében monarchiánk kötelezi magát, hogy a háború befejezése után Boszniát és Hercegovinát Szerbiával egy állammá egyesíti, a mely ugyanazon feltételek mellett álljon a porta fenhatósága alatt, mint az eddigi fejedelemség. Mihelyt Szerbia a nevezett török tartományokat annektálta, Ausztria-Magyarország megszállja Bosznia egy részét, a Vrbasig és Narentáig. Hogyha Törökország az annexio miatt Szerbiát megtámadná, a fejedelemség Ausztria-Magyarország segítségével önálló állammá proklamáltatnék. Georgewitsch azt mondja, hogy ez a javaslat 1870 őszén tétetett. De Andrássy az esetleges bekebelezés kérdésével 1869 őszén foglalkozott. 1870-ben erről már nem volt többé szó.

[3] Georgewitsch: «Die serbische Frage», 46.

[4] U. o. 47.

történhetett ez, a hogy Ristić említi, Andrássy nevében.[1]

A magyar miniszterelnök foglalkozott ugyan, a mint láttuk, hasonló tervezgetésekkel. De örvendenie kellett hogy megvalósításukra nem került a sor. Igy megmenekült — később ezt maga is belátta[2] — olyan politikai hiba elkövetésétől, a mely kizárólag abbeli törekvéséből eredt volna, hogy az ellenséges érzületű szerbeket a monarchia barátjaivá tegye. De hát egyáltalában lehetett volna-e hitelt adni a szerbek biztosításainak, hogy — ha Boszniát és Hercegovinát megkapják — lemondanak a Száván túl terjedő összes aspiráczióikról és nem fognak tudni többé magyarországi fajrokonaikról, a kiktől különben is természetes határok választják el őket?[3] Még akkor is, hogyha az ilyesféle biztosítások, a miben nem kételkedünk, abban a pillanatban teljesen jóhiszemüek lettek volna, a megnagyobbított Szerbiának bizonyára nem állott volna hatalmában, hogy a magyarországi szerbekre gyakorolt vonzóerejét megszüntesse. Határunkon idővel oly nagyszerb birodalom — minden délszlávok álma — keletkezett volna, mely állandó veszedelme lett volna állami existencziánknak. Az a körülmény, hogy Andrássy inkább lemondott ez előtte fontosnak tetsző tervről, hogysem annak biztosítása érdekében megköttesse kezeit Francziaország által, a legvilágosabban bizonyítja, hogy mily kevéssé értett egyet Beust politikai gondolkozásmódjával. Mindaz, a mit Beust titkos intenczióiról és előzetes megbeszéléseiről megtudott, fokozott óvatosságra intette őt és napról-napra tágította az űrt a monarchia két legkiválóbb államférfia között. Hogyha hálát érzett is

[1] Georgewitsch, 46.
[2] Utólagos beirás báró Orczy naplójába, az 1869 esztendőhöz.
[3] Kállay Andrássyhoz, Belgrád 1869 okt. 10. Gróf Andrássy-lvtár.

Andrássy az ország iránt, a hol száműzetésének esztendeit töltötte, a nyújtott menedékért való elismerést elnyomta nála a veszedelem érzete, a mely felé Beust politikája hajtotta a monarchiát. Andrássy első sorban kifejezetten reális politikus volt, a ki mindennél nagyobbra becsülte a monarchia érintetlen integritását, melyet a kanczellár intrikáló természete által fenyegetettnek látott. Nem lehetett megengedni, hogy a Habsburgok országai, mint 1866-ban, ismét az örvény szélére ragadtassanak. Magyarország felelős minisztereként részt követelt magának a monarchia sorsának intézésében. Beustnak ne legyen szabad, Magyarország idejekorán kikért beleszólása nélkül, koczkázatos politikát folytatni. Ez okból Andrássy már 1868 elején kívánta, hogy báró Orczy Béla képviselő — az ő bizalmi embereként — előkelő állást nyerjen a külügyminiszteriumban. Orczy megbizatása, a mely nem szolgált valami nagy örömére Beustnak,[1] a király hozzájárulásával oly feltétel mellett történt, hogy Andrássyt állandóan tájékoztatnia kell mindarról, a mi külpolitikai tekintetben előfordul.[2] Erre a kényes küldetésre alkalmasabb egyéniséget nem találhattak a külügyminiszteriumi osztályfőnökké kinevezett báró Orczynál. Nagyműveltségű,[3] teljesen független mágnás létére, jóindulatú és előzékeny modorral, okosság és nyugodt megfontolás egyesült jellemében. Sohasem élt vissza állásával abban az irányban, hogy a két miniszter közötti surlódások előidézésével, a mi neki oly könnyű lett volna, a saját befolyását növelje. Sőt ellenkezőleg, rendkívül súlyos helyzetekben is értett ahhoz, hogy fennálló ellen-

[1] Báró Orczy naplója, 1868 márcz. 17.

[2] Beust, II., a ki pedig nagyon jól volt értesülve Orczy küldetéséről, kineveztetését csupán azzal okolja meg, hogy szükség volt «tolmácsra» a magyar delegáczióban.

[3] Beust, II., 175.

téteket enyhítsen és kiegyenlítsen.[1] Semmi sem szól nyomatékosabban Orczy mellett, mint hogy felelősségteljes állásában, a hol kezdetben csak sanda pillantásokkal találkozott,[2] valóban rokonszenves lényével meg tudta nyerni mind Beust, mind Andrássy bizalmát.[3] A magyar miniszterelnökre nézve, a ki távol volt Bécstől, nagyon sokat jelentett az, hogy a külügyminiszteriumban oly megbecsülhetetlen tulajdonságokkal bíró informátora legyen, mint Orczy.[4] Ez annál fontosabb előny volt, mert Beust 1868 nyara táján már valamivel merészebben nyomult előre azon a terrénumon, a melyet tevékenysége súlypontjáúl kiszemelt. Igazi aggodalommal vette észre Andrássy, hogy miképp mutatkoznak mind világosabban a küszöbön levő konfliktus körvonalai. Fölötte kellemetlenül érintette őt, hogy Beust a Poroszország által újonszerzett területeken titokban szítja a szenvedélyeket, a mire viszont Bismarck azzal felelt, hogy Magyarországra küldött pénzösszegekkel táplálni igyekezett az 1867-diki kiegyezés elleni forrongást és ellenszenvet.[5] Andrássy nyugtalankodását a béke miatt, a melynek fenntartására a monarchia jólléte érdekében a legnagyobb súlyt helyezte, nem kevésbbé növelte az, hogy Beust éppen ebben az időben fölötte késznek mutatkozott, hogy a Poroszországgal folytatandó hadjáratban Napoleon mellé álljon. «Nem nekünk — mondá akkoriban Andrássy Orczynak — kell

[1] Beust, II., 175. Daczára ennek, Beust csak úgy emlegeti Orczyt, mint «hivatalnokot», a ki «érdemessé tette magát dicséretére».

[2] Báró Orczy naplója, 1868 máj. 4.

[3] Przibram, «Erinnerungen», 256.

[4] A nagyszámu levél közül, a melyekben Orczy a nálánál sokkal fiatalabb és általa nagyrabecsült Andrássynak a külpolitikáról jelentéseket tett, fájdalom, csak egyes darabok maradtak meg. A többit akkor, a mikor Andrássy kilépett a külügyminiszteriumból, elégették. Ez pótolhatatlan veszteség!

[5] Báró Orczy naplója, 1868 máj. 4.

az ürügyet előteremteni arra, hogy Franczia- és Poroszország összeveszszenek. A prágai béke szerint mi nekünk semmi közünk ahhoz, hogy Poroszország az egyesülési műtétet miként folytatja, ebbe nekünk beavatkozni nem szabad. Ha Poroszország a délnémet országokat bántja, ez az ő dolguk s nekünk mindenesetre kedvezőbb állásunk lenne, ha minket hívnak vagy tőlünk kérnek támogatást, mintha mi adunk folytonos s igazolatlan piszkálás által ürügyet arra, hogy Poroszország minket túlzóink támogatása s izgatása által nyugtalanítson. Sőt jobb állásunk lenne — így folytatja — ha Bismarck-kal határozottan szólhatnánk, mondván: mi nem bíbelődünk a német egységi proczesszussal, de kikérjük azt, hogy ő a mi ügyeinkbe avatkozzon.[1]

A helyzet ily felfogása mellett nagy kedvetlenséggel szemlélhette Andrássy, hogy Beust nem mulaszt el egyetlenegy alkalmat sem, hogy Bismarckot izgassa és ingerelje. A Bécsben 1868 augusztus havában megtartott harmadik német lövész-ünnepély bankettjén Beust élénk tetszéssel fogadott hosszabb beszédet mondott, a melyben «Ausztriának Németországgal való együttérzéséről» beszélt.[2] Már magában az, hogy Bécs városát választották *német* lövész-ünnepély színhelyének, rossz vért szült Poroszországban. A hivatalos «Weser-Zeitung» az ünnepélyt, a melyen többnyire délnémetek és szászok vettek részt, «az 1866-diki legyőzöttek rendezvous-jának» nevezte. De a magyarországi többségi párt is fennakadt a lövészek összejövetelén. A «Pesti Napló» — bizonyára Andrássy tudtával — éles czikkben támadta a bécsi ünnepélyt és Beust beszédét. A Deák-párt közlönye el-

[1] Báró Orczy naplója, 1868 máj. 4.

[2] Beust beszéde «Aus Drei Viertel-Jahrhunderten» c. művében, II. 208—211.

itélte a Németországhoz való gravitácziót, a mely ott megnyilatkozott és a mely által Magyarország «sértve és figyelmeztetve» érzi magát. A magyar országgyűlés és a magyar kormány feladata — úgymond a nevezett lap — érvényt szerezni a való igazságnak, hogy az osztrák-magyar állami élet külső és belső politikájában Magyarország mértékadó tényező, súly- és középpont, tehát minden törekvés, a mely más irányban halad, határozottan és erélyesen meg fog hiusíttatni. Beust csakugyan helyesebben tette volna, ha — első impulzusát követve[1] — nem jelenik meg az ünnepélyen. De az a vágy, hogy a Bécsben összegyűlt németek színe előtt nagynémet politikát űzzön, rábírta, hogy gasteini kuráját félbeszakítva, Bécsbe visszatérjen.[2] Nem egy kellemetlen órától szabadult volna meg, ha máskép tesz. A «Pesti Napló» czikke, a melynek a «Pester Lloyd» szekundált, még sokáig visszhangzott a kanczellár fülében. Huzamosabb idő óta alig hatott rá valami olyan kínosan,[3] mint ezek a támadások, a miknek olvasásánál Beust, saját megjegyzése szerint, mintha a felhőkből bukott alá.[4] Alig érkezett ismét Gasteinba vissza, szükségét érezte, hogy Andrássynak magyarázatokat adjon. «Arra el voltam készülve — írja a magyar miniszterelnöknek — hogy beszédem a délnémet demokrata-pártra hideg zuhanyként hat és hogy az ultracsehizmus föllázad ellene.» Még arra is gondolni látszott, hogy szavai, rossz fordításban visszaadva, Párizsban sem keltenek kedvező hatást. «De hogy Magyarországon — folytatja — annak (a beszédnek) értelmét olyannyira félremagyarázhatták, hogy az fénysugárként világít bele a chaotikus zürzavarba, a me-

[1] Beust, II., 207.
[2] U. o.
[3] Beust Andrássyhoz, Gastein, 1868 aug. 13. Gróf Andrássy-lvtár.
[4] U. o.

lyet az ultragermán szédelgési szellem igyekezett fölidézni, ennek megértéséhez, őszintén megvallva, hiányzik minden, de minden érzékem.» Mintha éppen semmi olyast nem mondott volna, a mi a német ügyekbe való beavatkozásra vonatkozó és csak nemrég leintett politikájára emlékeztethet, Beust nagy meglepetést színlelt, hogy Magyarországon rossz néven veszik az általa hangsúlyozott «együttérzést Németországgal». «Hogyha — mondja levelében — német fajrokonainkkal nem érezhetünk együtt, hát akkor kivel? talán Oroszországgal? és mivelhogy bizonyára nem ezt akarják a magyar lapok, talán franczia szövetséget óhajtanak és ilyenre akarnak minket szorítani?»[1] Milyen kétszínű és álszenteskedő beszéd ez a kanczellár részéről, a ki teszi magát, mintha hajlama ellenére franczia szövetségre akarnák kényszeríteni, holott maga már a legjobb úton volt, hogy ezt tényleg nyélbe üsse! Nem minden komikum nélkül való az a megjegyzése, hogy biztos a felől, hogy Andrássy határozottan nem-mel fog felelni arra a kérdésére, vajon Francziaországgal kötendő szövetséget kívánnak-e tőle?[2] A magyar miniszterelnökhöz írott levelével Beust azt akarta elérni, hogy Andrássy dezavuálja a magyar lapok támadásait és így elmosódjék az a benyomás, mintha azok a magyar kormány utasítására jelentek volna meg. A külvilág csak a legszebb harmóniában lássa őt Andrássyval. «Ne hagyjuk — úgymond — a konkolyt elterjedni a buzában és irtsuk ki idejekorán, nehogy pusztító hatása legyen.»[3] De bármennyire fogadkozott, hogy még 100 olyan czikk is, a milyen a «Pesti Napló»-é és a «Pester Lloyd»-é volt, nem volna képes megrontani

[1] Beust Andrássyhoz, Gastein, 1868 aug. 13. Gróf Andrássy-lvtár.
[2] U. o.
[3] U. o.

gróf Andrássy iránt táplált barátságos érzelmeit,[1] a két államférfiú nézetei közti eltérés már sokkal nagyobb volt, mintsem rejtegetni lehetett volna. A miniszterelnök nem alkalmazkodhatott ellentmondás nélkül Beust politikájához, ha csak nem akarta veszedelmes zavaroknak kitenni a monarchiát. A birodalmi kanczellár külpolitikája olyan irányt vett, hogy minden egyébre vezethetett, csak Ausztria-Magyarország hasznára nem. Szólott bár Beust a delegáczióban «a franczia kormányhoz való nagyon jó, barátságos viszonyról»,[2] mégis kétségtelen volt, hogy efféle nyilatkozataiban több az, a mit elhallgat, mint a mit elmond. Már az 1868-diki delegácziók idején Bécs és Párizs között tárgyalások folytak olyan hármas szövetség érdekében, a mely Francziaország, Ausztria-Magyarország és Olaszország közt jött volna létre. 1868 szeptember havában Andrássy biztos forrásból értesült, hogy az egykori szász diplomata. Gróf Vitzthum, a kit Beust Párizsban és Londonban titkos megbizatásokra használt föl,[3] «sajátságos tervekkel» érkezett Bécsbe. Báró Orczy e terveket, a melyeket a miniszterelnök közölt vele, oly kényes természetüeknek találta, hogy még naplójára se merte őket rábízni.[4] Gróf Vitzthum, ki a politikai intrika mesterségében épp oly járatos volt, mint maga a birodalmi kanczellár, az osztrák diplomaták bosszúságára brüsszeli követté neveztetett ki, hogy Párizshoz közelebb legyen. Teljesen be volt avatva Beust minden szándékába. A gróf, a kinek segítségével a kanczellár angol szövetség létrejövetelén is fáradozott, Napoleonnak Poroszország ellen irányuló javaslatait hozta Bécsbe, a melyek a tervezett hármas szövetség által voltak megvalósítandók. Ausztria-Magyar-

[1] Beust Andrássyhoz, Gastein, 1868 aug. 13. Gróf Andrássy-lvtár.
[2] Beust, II., 251.
[3] Báró Orczy naplója, 1868 szept. 19.
[4] U. o.

országnak az esetleges franczia-porosz háborúban való aktiv részvételeért kárpótlásul Napoleon a németországi régebbi hatalmi állás visszaszerzését ajánlotta föl. [1]

Ez ellen föllázadt Andrássy egészséges politikai érzéke. «Ha — így nyilatkozott báró Orczy előtt — megint a német fenhatóság visszanyerése után szaladunk, akkor hiába fáradoztunk, minden eredményünk czéltalan volt. Ezelőtt is már, midőn hátunk fedve volt, megvédenünk keserves volt, most, a mikor a kelet felől fenyegetve vagyunk, a német fenhatóság megtartása a lehetetlenségek közé tartozik.» Nézete szerint a «német velleitásokkal» egyszersmindenkorra szakítani kell. A Poroszország és Francziaország közt bekövetkezhető háborúban a monarchia csupán a párbajsegéd szerepét vállalhatja és semmiesetre sem tehet olyasmit, a mi fegyveres semlegességre mutatna. «Ez — folytatta Andrássy beszédét — a legostobább poziczió, mert csak elégedetlenséget s semmi hasznost nem szűlhet. Napoleonnak is fegyveres neutrálitása 1866-ban rosszul sikerült.» A miniszterelnök megakadályozni szeretné, hogy Napoleon szerencsétlen példáját Ausztria-Magyarország is kövesse. Jelleme, a mely erősen elütött Beustnak fondorlatokat és rejtekútakat kedvelő természetétől, ellentállásra késztette minden kétszínű magatartással szemben. «Őszintén — ilyképen szólott — ki kell nyilatkoztatnunk, hogy mi teljes neutrálitást akarunk követni. Ha ez által a békét fenntartjuk, annál jobb; nekünk nyugalom kell, hogy rendbe szedhessük magunkat és legalább senkit sem fenyegetünk. Ha a háború mégis kitör, akkor legalább egész erőnket oda konczentráljuk, hogy harmadik hadakozó, legyen az Oroszország vagy a keresztény nemzetek Törökországban, ne elegyedjék be. Ez által Francziaország irányában is eleget tettünk jóakaratunk bebizonyitására.»

[1] Báró Orczy naplója, 1868 okt. 31.

Andrássy tehát legfőképpen, sőt kizárólag arra fektetett súlyt, hogy Poroszországnak bármi parányi oka se lehessen kételkedni Ausztria-Magyarország szándékainak őszinteségében. Sohasem szabad ott olyan gyanúnak támadnia, hogy Ausztria-Magyarország alkalomadtán kész lehetne hatalmi erejét az esetleg legyőzött Poroszország ellen fordítani. Ettől a becsületes viselkedéstől a miniszterelnök fölötte hasznos eredményt várt. Meg volt győződve, hogy Bismarcknak akkor nem lesz többé semmi oka, hogy Romániában, Csehországban és a magyar földön ellenünk izgasson; kivált pedig megszűnik odahatni, hogy a közelebbi magyar képviselőválasztásoknál a baloldal jusson többségre. Az északnémet birodalmi kanczellár máskülönben annál inkább törekednék e czél elérésére, mert nagyon jól tudja, hogy a jelenlegi magyar kormányzat bukásával Ausztria is tehetetlenségre volna kárhoztatva. De bármennyire megnyugtatottnak akarta látni Andrássy Poroszországot a monarchia álláspontjának őszintesége tekintetében, félreérthetetlen módon kifejezendőnek tartotta azt is, hogy azonnal teljes erőnkkel készek volnánk érdekeink megvédelmezésére, mihelyt valamely harmadik tényező szándékot mutatna arra, hogy megtámadjon minket.[1]

A magyar miniszterelnök e nézeteivel teljességgel nem volt összhangban a «Pesti Napló» két czikke, mely 1868 deczemberében jelent meg és azt fejtegette, hogy a Majna-vonalnak porosz részről történő átlépése nemcsak Ausztriára nézve, de Magyarországra nézve is casus belli-t jelentene. A Deák-párt közlönyének ez a nyilatkozata annál nagyobb feltünést keltett, mert megegyezett a revanche-párt oly titkos kívánságaival, a melyeknek ez mindeddig

[1] Az egész közlés báró Orczy naplója alapján, 1868 okt. 31.

nyiltan hangot adni nem mert.[1] Nagy volt most az öröm ebben a táborban. Azt mondották, ha már a magyarok is így gondolkoznak, akkor csakugyan nincs semmi okunk továbbra is véka alá rejteni a gyertyánkat és ezután is a némát játszani.[2] E konczertbe rögtön belevegyült a poroszellenes lapok hangja is, ugyanezt a thémát variálva. De nagyon csalódott, a ki azt hitte, hogy a «Pesti Napló» fejtegetései az egész Deák-párt véleményét tolmácsolják. Azok csupán Danielik püspök felfogását fejezték ki, a ki ugyan a többségi párthoz tartozott, de ott, mint képviselőnek tekintélye egyáltalán nem volt. Ugyanaz a Danielik volt ez, a ki a 60-as évek elején Mecséry akkori rendőrminiszternek illő javadalmazás fejében fölajánlotta szolgálatait kormánypárt alakítására, a mi azonbannem sikerült.[3] Még nincs kiderítve, hogy vajon Danielik a saját ötletéből vagy harmadik személy befolyása alatt írta-e czikkeit. A «Pesti Napló»-ba annál könnyebben belejuthattak, mert a lap szerkesztője, báró Kemény Zsigmond — korának egyik legkiválóbb magyar publiczistája és regényírója, de épp oly sajátszerű, mint eredeti alakja a magyar közéletnek — a maga kényelmességében nem egyszer közölt lapjában olyan czikkeket, a melyeket előzetesen nem olvasott el.[4] A külügyminiszteriumban, úgy látszik, nem tudtak Keménynek e különködéséről, mert akkor valamivel óvatosabbak lettek volna és Danielik czikkeit nem értékelik mindjárt egész Magyarország hangulataként. Egyszerűen felültek. Hofmann, báró Biegeleben és a kanczelláriabeli többi urak gratuláltak báró Orczynak

[1] Báró Orczy naplója, 1868 deczember hó.

[2] U. o.

[3] Lásd a VI. fejezetet.

[4] Falk Miksa «Kor- és jellemrajzok» 61—62. l. Báró Orczy határozottan állítja naplójában (1868 decz. hó), hogy Kemény a Danielik-féle czikket nem olvasta.

ez «epochális»-nak mondott czikkekhez.[1] A külföldi sajtó utasítást kapott a külügyminiszteriumtól, hogy a Majna-vonal kérdését a Danielik-féle értelemben tárgyalja. Herczeg Gramont bécsi franczia nagykövetnek, a ki nem ismert fensőbb czélt a franczia-osztrák-magyar szövetség megkötésénél és ennek munkálásába minden erejével belevetette magát, élénk örömöt szerzett ez a közbejött esemény. Egészen helyesen kalkulált, hogy: ha már mi fenyegetőzünk, akkor kifelé a szövetséget immár fait accomplinak fogják tekinteni. Gramont azonnal jelentést tett kormányának, hogy milyen jó következményekkel járna az, ha mi a háborút jóformán előkészitenők, arra ürügyet szolgáltatnánk és Francziaország számára mintegy kikaparnók a gesztenyét a parázsból.[2] Az igazságnak megfelelőbb módon ítélte meg a helyzetet gróf Castellane pesti franczia főkonzul, a ki szintén küldött jelentést Párizsba. Helyesebben tájékozva, mint Gramont, figyelmeztette a franczia miniszteriumot, hogy tévedés azt hinni, hogy a «Pesti Napló» czikkei a Deák-pártban uralkodó nézeteknek adnak kifejezést. Egyidejűleg herczeg Gramont-t is óvatosságra intette.[3] De ezzel már elkésett. Andrássy nyomban észrevette, hogy Danielik czikkeinek közzétételével báró Kemény csúnya botlást követett el. Kezdeményezésére a Deák-párt elhatározta a dezavuálást. Ennek folytán a «Pesti Napló»-ban rövid entrefilet jelent meg, a mely azt a kijelentést tartalmazta, hogy a kérdéses czikkek csak egyes ember magánvéleményének tekintendők és ehhez a Deákpártnak nincs semmi köze. De már erre hosszúra nyúltak a külügyminiszteriumban az ábrázatok. Hofmann osztályfőnök kétségbeesetten panaszkodott báró Orczynak, hogy a «Pesti Napló» helyreigazí-

[1] Báró Orczy naplója, 1868 decz. 13.
[2] U. o. 1868 deczember hó.
[3] U. o. 1868 deczember A3.

tása kompromittálja a birodalmi kanczellárt és oly súlyosan sérti, hogy «képes volna távozni». Hofmann még azt sem átallotta megjegyezni, hogy a «Pesti Napló» entrefiletje valósággal provokálja Poroszországot a Majna-vonal átlépésére és ha a monarchia ezt eltűri, akkor az osztrák-német örökös tartományoknak már ezután csak a Németországgal való egyesülésen fog járni az eszük.[1] Magát Beustot is, a ki eddig abban az illuzióban ringatta magát, hogy Magyarország semmiesetre sem fogja elnézni a Majna-vonal átlépését és ez okon még háborúra is készen állana, egészen megrendítette a kellemetlen csalódás. Izgatottan panaszolta Orczynak, hogy csúffá teszik és meghazudtolják őt; mert a «Pesti Napló» czáfolata mi egyebet jelentene, mint azt, hogy a Danielik czikkeit ő sugalmazta. Azt kívánta tehát Orczytól, hívja föl Andrássyt, hogy a «Pesti Napló» utóbbi nyilatkozatának rossz hatását valamiképp enyhítse.[2] A miniszterelnök azonnal válaszolt. Megmagyarázta, hogy a czáfolat már csak a magyar ellenzékre való tekintettel is szükséges volt, mivel ez különben joggal híresztelhette volna az országban, hogy a Deák-párt a Majna-vonal átlépését casus bellinek akarja venni. A közeledő választások alkalmából pedig ily hatalmas agitáczionális fegyvert nem volt szabad a baloldal kezébe adni; és pedig annál kevésbbé, mert Beustnak a delegácziókban tett kijelentései homlokegyenest ellenkeztek a szóban forgó felfogással. Hogyha — úgymond Andrássy — egy millió választóval kell számolni és a monarchia jó vagy rossz sorsa az új választásokból kialakuló többségtől függ, akkor óvatosan kerülni kell mindent, a mi a választás befolyásolására szolgáló porosz tallérok beözönlését előmozdíthatná. Egyebekben a miniszterelnök Orczy útján biztosította Beustot, hogy a

[1] Báró Orczy naplója, 1868 deczember hó.
[2] U. o.

magyar kormány támogatni fogja külpolitikáját és hogy abszolute semmi oka nincsen arra, hogy a Deák-párt loyalitásában kételkedjék.[1] A birodalmi kanczellárt mindez nem elégítette ki. Újból felhívta Orczyt, hogy birja rá Andrássyt valamiféle lépésre az ő (a kanczellár) érdekében.[2] Időközben a bécsi hírlapok, a melyek csakhamar észrevették, hogy Beust és a külügyminiszteriumi sajtóiroda felültek a Danielik-féle czikkeknek, hatalmukba kerítették a vitás kérdést. Állást foglalván Andrássy ellen, gúnyolódtak vele, hogy a birodalmi kanczellárságra törekszik és azt mondották, hogy tényleg már ő a külügyminiszter, nem pedig Beust. Most már elhatározta Andrássy, hogy mégis csak tenni fog valamit, a mi a világ előtt a közte és Beust között a külpolitika kezelésére vonatkozólag fennálló nézetkülönbségeket enyhébb világításban tűntesse föl. Felkérte Falk Miksát, a «Pester Lloyd» híres és nagytehetségű szerkesztőjét, hogy írjon czikket, a mely csupán arról szóljon, hogy Magyarországnak a Majna-vonal fenntartása miatt lehetetlenség hadat viselnie. De bármilyen kiváló író volt Falk, ez alkalommal mégis túllőtt a czélon. Szenzácziós karácsonyi czikke, melynek alakjára Andrássy semmiféle befolyást nem gyakorolt, nemhogy áthidalta volna a meglevő szakadékot, de még tágította azt.[3] A helyett, hogy egyszerűen az Andrássy által felállított tétel mellett maradt volna, mely szerint Magyarország a Majna-vonal kérdését casus bellivé nem teheti, Falk tovább ment egy lépéssel és belebocsátkozott annak fejtegetésébe, hogy milyen a

[1] Báró Orczy naplója, 1868 deczember hó.

[2] U. o.

[3] Így nyilatkozott maga Andrássy báró Werther előtt (ennek 1869 jan. 5-diki távirata, a mit naplójában (1868 decz. hó), Orczy is megerősít· Kónyi czikke: «Beust és Andrássy» a «Budapesti Szemlé»-ben 1890 egy kissé másképpen adja elő a tényállást.

magyar miniszterelnök állása Beust politikájával szemben. Gróf Andrássynak — írta Falk — nem szenvedélye a Majna-vonal és különben sincs eltelve harczi vágytól. De ha el is volna telve, akkor sem találhatna egyetlenegy delegátust sem, a ki valamely miniszternek, akárhogyan hívják is, egyetlen fillért vagy egyetlen katonát megszavazna a végből, hogy a Majna-vonal porosz betörés ellen megvédessék vagy Délnémetország belépése az északnémet szövetségbe megakadályoztassék. «És a mi áll gróf Andrássyra nézve — folytatja Falk — ugyanaz áll és *kell* hogy álljon gróf Beustra nézve is. Ausztria *nem tud* háborút viselni, ha Magyarország gazdag eszközei nem állanak a rendelkezésére és gróf Andrássy *nem tudja* ezeket az eszközöket rendelkezésre bocsátani, hogyha a Majna-vonalról, a délnémet szövetségről vagy egyáltalában valamely más érdekről van szó, mint az osztrák-magyar monarchia fennállásáról és integritásáról, Gróf Beust okos államférfiú; bizonyára csak azt *akarja*, a mire *képes*; és csak arra *képes*, a mit Magyarország *akar*. Tehát általában nem áll fenn olyan ellentét, a mely arra ösztönözne minket, hogy elszakadjunk Beust politikájától.»[1] Noha nyomatékosan hangsúlyozva volt, hogy ellentét nincsen, Falk czikkének éppen utolsó passzusa Beustot végképp kihozta a sodrából.

Hofmann, a ki az esetet — úgy látszik — arra használta fel, hogy főnökét még jobban felpuskaporozza Andrássy ellen, most megismételte, a mit már korábban emlegetett, hogy Beust «ezt nem birja kiállani és képes volna távozni». Orczy elérkezettnek látta legfőbb idejét annak, hogy a birodalmi kanczellárra megnyugtatólag hasson. Mikor belépett dolgozó szobájába, rendkívül levertnek találta. Megnyugtatási kisérleteire Beust azzal felelt,

[1] «Pester Lloyd», 1868 decz. 24.

hogy panaszokban tört ki a magyarok ellen, a kik — ha politikájának támogatására vonatkozólag megfelelő nyilatkozatot nem kap tőlük — állását tarthatatlanná teszik. Erre Orczy írt Andrássynak, hogy mentől előbb jőjjön Bécsbe, mert a kanczellár komolyan sértve érzi magát. A helyzet annál aggasztóbb, mert Beust ellenségei titkon munkába léptek, abban a reményben, hogy ha már Andrássy és Beust egymással harczba keveredtek, akkor bizonyára eljött az ő idejük.[1] Még inkább élesítette a helyzetet az egész vonalon kigyúlt hirlapi harcz. A porosz lapok felelőssé tették monarchiánkat az akkor (1868-ban) kitört török-görög viszályért és egyenesen úgy tüntettek föl minket, mint a béke megzavaróit. Természetesen a bécsi lapok sem maradtak adósok a válaszszal. A kölcsönös vádaskodásoknak nem volt vége-hossza. Ekkor Andrássy, Orczy kérésére, elhatározta a Bécsbe menetelt, a hova szerfölött izgatott hangulatban 1868 deczember 30-ikán érkezett meg. A fogadására jött Orczynak élénk szemrehányásokat tett már a puszta föltevésért is, hogy Beustnak elégtételt adjon, holott ez a maga áldatlan német politikájával az összes hatalmakat ellenünk zúdítja és ingatag elveivel egy szép napon nevetségessé tesz minket. Poroszországnak — mondotta — csak egyszerűen rossz néven kell vennie Beust heczczelődéseit, a melyeket a délnémet államokban folytat és mi — minthogy nem vagyunk abban a helyzetben, hogy kellőképp megvédjük magunkat — kénytelenek volnánk gyalázatosan meghátrálni. «Ilyen politikára — hangsulyozta Andrássy — nem adom oda nevemet, mert a kezdett művet koczkára tenni nem fogom, inkább visszalépek, semhogy belesodortassam magamat ily szégyenletes vereségbe, ennek felelősségét elviselni nem akarom, nehogy úgy

[1] Báró Orczy naplója, 1868 deczember hó.

járjak mint 1866-ban Mensdorff, Belcredi és Esterházy, kik közül mindegyik elutasította magától a háború keletkezésének okát és utoljára Biegelebenre[1] tolták az okot». [2] Az Orczyval való értekezés után vonakodott Andrássy Beustot azonnal fölkeresni, «különben a szemébe kellene mondanom — így jegyzi meg — minden gorombaságot».[3]

E helyett a királyhoz ment, a ki még mindig a nagynémet politika eszmekörében élt. Nem volt könnyű dolog az uralkodót a Beust útjáról letéríteni. Mindazonáltal megkoczkáztatta a küzdelmet, jól tudva, hogy először is a királyt kell megnyernie a maga részére, hogy az ösvényt a kanczellár további akcziói elől elárkolja. Előterjesztései meghallgatásra találtak. Mély hatást tehetett a királyra, midőn Andrássy figyelmeztette őt a birodalmi kanczellár törekvéseinek veszedelmes voltára, a melyek romlással fenyegetik az eddigi sikereket és a monarchiát háborúba bonyolíthatnák, még mielőtt a véderőnek éppen akkor munkában volt újjászervezése annak rendje és módja szerint megtörtént volna. A király nem zárkózott el e nyomatékos érvek elől. Bármilyen nehezére eshetett a lemondás kedvelt eszméjéről: a németországi hatalom visszahódításáról, mégis elismerte — Andrássy fejtegetései alapján — feltétlen szükségességét a semlegesség megőrzésének, arra az esetre, ha Poroszország és Francziaország között háborúra kerülne a sor. Épp úgy belátta, hogy mindenekelőtt gondoskodnunk kell hátfedezetről keleti irányban.[4] A Felség dolgozószobájában elért határozott siker után, könnyű volt Andrássynak Beusttal végeznie. A kanczellár, a ki nagyon érzé-

[1] A német ügyek referense a külügyminiszteriumban.
[2] Báró Orczy naplója, 1869 január hó.
[3] U. o.
[4] U. o.

kenynek mutatkozott, megpróbálta német álláspontjának megvédelmezését. A magyar miniszterelnök azonban kérlelhetetlen maradt. Beust minden bizonykodásával szemben, hogy elvei milyen helyesek, Andrássynak csak az a válasza volt: hogy kész azonnal lemondani, ha Beust abba nem hagyja az ujjhuzást Poroszországgal; mert képtelenség megengednie, hogy nevét a történelem szégyenletes meghátrálás emlékével bélyegezze meg. A birodalmi kanczellár csakhamar észrevette, hogy Andrássy nem birható engedékenységre. Ámbár, a mint a király is megjegyezte róla, még «duzzogó»-nak látszott, sokkal okosabb volt, hogysem törésre juttassa a dolgot. Hiszen tisztában lehetett azzal, hogy a nyilt szakítás Andrássyval kétségtelenül a saját bukását vonná maga után.[1] Beust nem volt az az ember, a ki elveiért föláldozza állását, a melyhez görcsösen ragaszkodott. Szerette a hatalmat, a nyilvánosság előtt való pompázást és ilyen jellemeknek nem esik nehezükre a gyors átnyergelés, legalább annyi időre, a míg terveiknek a körülmények nem kedveznek. A kanczellár tehát egész működési vonalán takarodót fúvatott. Andrássy megmentette a békét. Mert ebben a pillanatban Bécs és Berlin között az ellenséges hangulat odáig fokozódott volt, hogy diplomácziai körökben már Ausztria-Magyarország és Poroszország diplomácziai viszonyának megszakításáról beszéltek.[2] A dolgok ilyetén állása mellett egyenesen nevetséges, hogy a birodalmi kanczellária sajtóorgánumai szertekürtölték a világba, hogy Andrássy háborús politikát folytatott, a melynek csak Beust államférfiúi bölcsesége volt képes élét venni. De hát herczeg Gramont tudhatta a legjobban, hogy nincs ebben az

[1] Báró Orczy naplója. 1869 január hó.
[2] U. o.

állításban szikrányi igazság sem. Éppen neki mondotta Andrássy szószerint a következőket: Ne higyjen a fél-szavaknak és a fél-igéreteknek; mert bárki legyen az, a ki Ön előtt ezeket kiejti, hazudik.[1] A miniszterelnök nem titkolta a franczia nagykövet előtt, hogy Napoleon teljességgel nem számíthat a fölszereletlen Ausztria-Magyarországra, oly figyelmeztetés, a melyet Gramont köszönetének kifejezésével fogadott az iránta tanúsított őszinteségért. Most legalább tudja — tette még hozzá — hogy mihez kell magát tartania.[2] Ez időtől fogva a franczia nagykövet soha többé nem beszélt politikáról Andrássyval.[3]

De a magyar miniszterelnök is tudta, hogy nem habozhatik tovább és erős kézzel bele kell nyulnia a különféle czélokra törekvő fondorlatok és kalandos tervek e darázsfészkébe. Az ó-franczia nemességi párt Párizsból kiindulólag összeköttetésben állott a bécsi arisztokráczia reakczionárius köreivel, hogy közös aknamunkával mozdítsák elő a porosz-franczia háború kitörését.[4] E hadjárattól az ó-franczia nemesség a Napoleoni császárság bukását várta, viszont a bécsi arisztokraták abban reménykedtek, hogy ezen az úton elérhető Poroszország megalázása és utolsó sorban uralmuknak helyreállítása Ausztriában. Hozzájuk csatlakozott Albrecht főherczeg, mint a ki elismert feje volt a katonai pártnak, mely még

[1] Waecker-Gotter jelentése, Pest 1870 nov. 10. Andrássy maga mondotta el szavait Waecker-Gotternek.

[2] Báró Orczy naplója, 1869 január hó.

[3] Waecker-Gotter, Pest 1870 nov. 10. Még akkor is, a mikor Gramont — 1870 máj. havában külügyminiszterré kineveztetvén — elbúcsuzott Andrássytól és egy óra hosszat időzött nála, gondosan elkerülte, hogy csak egyetlen szóval is érintse a politikát. Ezt maga Andrássy beszélte el a pesti franczia főkonzulnak.

[4] Pesti jelentés, bem. 1869 febr. 29.

mindig nem heverte ki az 1866-iki vereséget és semmire sem vágyott sóvárgóbban, mint hogy újabb harczra kelve Poroszországgal, kiköszörülje a csorbát, melyet az osztrák hadsereg szenvedett. Szövetségestársnak ajánlkozott a trónfosztott hannoveri királyi ház, a melyben vezérüket látták azok, a kik a Poroszország által újonszerzett tartományokban a régi állapotok hivei voltak. Mindezek bizalommal tekintettek Beustra, a ki fáradhatatlanul buzgólkodott abban, hogy a revanche-háborút — életének főczélját — előkészítse. Mialatt, a mit abszolute nem lehet kétségbevonni, Francziaországgal és Olaszországgal a Poroszország ellen irányuló hármas szövetség létrehozataláról tárgyalt,[1] addig igyekezett megnyerni Lengyelországot is, erős bástyaképpen az orosz birodalom ellen, hogy ezt — mint a poroszok esetleges szövetségesét — Poroszországtól elvágja. Bismarck, a kinek éppen az orosz barátságra volt szüksége, hogy ezzel a bécsi udvart sakkban tartsa, a legfeszültebb figyelemmel kisérte Beust lengyel terveit. Werther azt jelentette Bécsből,[2] hogy a birodalmi kanczellár végső eshetőségül még arra is gondol, hogy Galiczia önálló királysággá tétessék és Ausztria e tartomány elvesztéseért «bizonyos» dunai tartományok birtokbavételével nyerjen kárpótlást. Maga az egész dolog Bismarck előtt egyátalán nem látszott alaptalannak és ha nincsenek is erre vonatkozólag bizonyító írások s a birodalmi kanczellár beszédéből sem vehető ki világos czélzás, mégis kétségtelennek tartotta az északnémet szövetségi kanczellár, hogy tényleg foglalkoztatja Beustot a lengyel nemzetiség politikai föleleveniítésének, valamint a dunavidéki birtokszerzésnek eszméje, még

[1] Busch Vilmos «Die Beziehungen Frankreichs zu Österreich und Italien».

[2] Werther, Bécs 1869 máj. 4.

pedig *nem csupán végső* eshetőségképpen.[1] Annál valószínűbbnek hitte Bismarck ily szándék fenforgását, mert ezeket a bécsi kabinet már a krimi hadjárat idején szóba hozta az elhunyt IV. Vilmos porosz király előtt, a mint ezt Bismarck magától a királytól hallotta. Az északnémet kanczellár meg volt győződve, hogy erről a törekvésről Bécs sohasem fog lemondani, sőt hogy ez most a Beust-féle politika egyik leglényegesebb pontját teszi, a melyet a körülmények szerint fognak értékesíteni. A számítás téves — vélekedik Bismarck — hogy az ilyen királyság nem volna életképes: más dolog azonban az, hogy a kisérlet, hogy ily királyság Galicziában az osztrák határ fedezete alatt létrejöjjön, az Oroszországtól támogatott ellenmozgalom miatt nem hiúsulna-e meg. Még akkor is téves volna a számítás, ha a lengyel birodalmat, élén valamely főherczeggel, mint királylyal, csupán Oroszország megrémitésére és megbénítására akarnák felhasználni; mert ez olyan viszonyokat föltételez, a minők csak az 1830-iki lengyel fölkelés idejében állottak fenn. Oroszország jelenleg a maga lengyel tartományaiban abban a helyzetben van, hogy minden lázadást elfojthat, mielőtt még kifejlődhetnék. Oroszországnak tehát — így összegez a szövetségi kanczellár — nem okoznak éppen semmi gondot gróf Beust ily irányú tervei; de az, hogy efféléket tervezget és hogy ezt franczia szövetségi politikája nevezetes részének tekinti, bizonyára *több mint valószinű.*[2] Ha báró Werther azon a nézeten volt, hogy a magyarok sohasem járulnának hozzá ahhoz, hogy a Galicziáért való kárpótlás czímén a nem-magyar területek szaporíttassanak, mert ez saját befolyásuk gyengítését jelentené, Bismarck egészen más véleményen volt. Felfogása arra vallott, hogy Beustot képesnek tartja a

[1] Bismarck Wertherhez, Berlin 1869 máj. 11.
[2] U. o.

legvégsőre, még a nemrég saját közreműködésével létrejött 1867-iki kiegyezés szétrombolására is, csakhogy revanche-politikájának érvényt szerezhessen. Ausztria kárpótlását, Galicziát — mondja az északnémet kanczellár — szerencsés háború után gróf Beust talán még szivesebben keresné Németországban, mint az Alsó-Dunánál. De utóvégre szerencsés háború után a magyarok kívánságai sem esnének többé olyannyira a mérlegbe és a végső gondolat mégis csak az lehet, hogy minden, most Magyarországnak megadott privilégium csupán átmeneti kivételes állapotot jelent, a melynek Ausztria új föllendülése kell hogy végét vesse.[1] A porosz államférfiaknak tökéletesen igazuk volt, midőn Beust háborús politikáját úgy itélték meg, hogy a jelenlegi hatalmi megoszlást csak provizoriumnak tekinti, a mely addig tart, a míg Ausztria a kardját ismét serpenyőbe dobhatja.[2] Tévedtek azok, a kik azt hitték, hogy a kanczellár a síkra szállás időpontját már megállapította. Egyelőre csak abban fáradozott, hogy ébren tartsa mindazok reménységét, a kik 1866 által megkárosítva érezték magukat;[3] továbbá, hogy Oroszországot elválaszsza Poroszországtól és hogy Francziaországot, valamint Olaszországot Ausztriához lánczolja.[4] A nélkül, hogy a háborút tulajdonképpen már most akarta volna, Beust a maga nyugtalan, mindenfelé kapkodó politikájával mégis szinte hajszolta a kitörését. Hogyha Andrássy e végzetes pillanatban erélyesen közbe nem lép, akkor a világ már 1869-ben megérte volna az általános európai felfordulás borzalmas színjátékát, a melybe e világrész minden állama bele lett volna bonyolítva. A berliniek hangja

[1] Bismarck Wertherhez, Berlin 1869 május 11.

[2] Gróf Arnim Bismarckhoz, Róma 1868 decz. 10.

[3] U. o.

[4] Werther, Bécs 1869 máj. 18.

máris mindinkább fenyegető lett. A «Norddeutsche Allgemeine Zeitung» kijelentette, hogy mindaddig, a míg Beust áll az ügyek élén, nincs biztosítva a béke fenntartása.[1] Bismarck lapjának ez a heves támadása egyszerre észrevétette Beusttal az örvényt, a melynek szélén járt és a mely felé akkora, majdnem hihetetlen gondatlansággal sietett. Most már bekövetkezett az, a mit Andrássy előre látott, a midőn Orczynak erről az eshetőségről beszélt, tudniillik: hogy mit kellessen akkor tenni, ha Bismarcknak eszébe jutna a békés egyetértés zálogául Beust visszalépését követelni. «És én — mondotta Andrássy — mily szerepet játszottam volna? Nem esett-e volna-e az én felelősségem[2] rovására, hogy ezt megtörténni engedtem?» Most Beust is azt vallotta, hogy Andrássy nagyon helyesen cselekedett, a mikor a Danielik-féle czikkeket dezavuáltatta. De hiúsága azt mondatta vele, hogy a miniszterelnöknek neki kellett volna átengednie a czáfolatot, a mire Orczy megjegyzi: «Igen, gondoltam magamban, csakhogy míg ő rá adta volna a fejét, már késő lett volna».[3]

De habár Beustnak meg kellett hajolnia a viszonyok kényszere előtt, mégsem mondott le poroszellenes terveinek tovább-szövögetéséről. Ennélfogva örvendett, hogy a Deák-párt az 1869-iki választásokból az addiginál kisebb többséggel, tehát némileg megfogyatkozott erővel került ki. Beust elég rövidlátó volt annak föltevésére, hogy Andrássyt ez a körülmény arra kényszeríti, hogy figyelmét már ezután inkább a belső dolgokra fordítsa és így neki (Beustnak) a külpolitika terén szabadabb játszótere

[1] Wimpffen azonnal megsürgönyözte e czikk tartalmát Beustnak. Báró Orczy naplója, 1869 január közepén.

[2] Báró Orczy naplója, 1869 január hó.

[3] U. o.

lesz.[1] Ebben azonban a birodalmi kanczellár, mint vele együtt annyian, csalódott. Semmi kétség, hogy a választások kimenetele a szélsőbalnak számbeli erősödést juttatván, az első pillanatban elhomályosította Bécsben a Deák-párt nimbuszát.[2] Az sem tagadható, hogy Andrássyt nagyon bosszantotta[3] ez az eredmény, a mely gyöngíthette tekintélyét az uralkodó és a külföld előtt. Minthogy azonban a rendelkezésére álló többség — 80 képviselő, a kormánypárttal szavazó 29 horvát[4] nélkül — még elég nagy volt, hamar vigasztalódott a veszteség fölött. Sajátszerű drasztikus szólásmódján így nyilatkozott a dologról Waecker-Gotter pesti északnémet főkonzul előtt: A Deák-pártnak már különben is igen megnőtt a hasa; most kissé leizzasztották, de ez nem baj; annál jobban tud mozogni.[5] Egész valóját eltöltő önérzetének hű kifejezője az a nagy feltünést keltett beszéd, melyet választói előtt mondott és melyet méltán neveztek «epochális»-nak.[6] Szemben azzal a harczczal, a melyet a szélsőbal — kommunisztikus és Magyarország önállóságára vonatkozó más népszerű jelszavak segítségével — a maga közjogi felfogása mellett folytatott, Andrássy beszéde államférfiúi szellemtől áthatott dicsőítése volt az 1867-diki kiegyezés áldásainak. «A kormány — mondotta a szélsőbali vádakról szólva — Magyar-

[1] Werther, 1869 ápr. 3.

[2] Báró Orczy naplója, 1869 márcz. 21.

[3] Ugyanaz, 1869 ápr. 22. és 23.

[4] Köztudomású, hogy az 1868-diki magyar-horvát kiegyezés 32. §-a értelmében a horvát tartománygyűlés — Fiume várost és a partvidéki kerületet oda nem értve — a közös érdekű ügyek tárgyalása céljából 29 képviselőt küldött a magyar képviselőházba.

[5] Waecker-Gotter jelentése, Pest 1869 márcz. 30.

[6] Báró Orczy naplója, 1869 január hó. — Werther, 1869 jan. 19., ezt a beszédet ama napok legjelentősebb politikai nyilatkozatának mondja.

ország függetlenségét semmiben sem áldozta föl és erre soha föl sem is hivatott, de egy dolgot mindig szem előtt tartott és ez az, hogy Ő Felsége a magyar korona országai mellett bírhassa többi országait és tartományait is.»[1] De ha gyarapodott is a képviselőházban a perszonál-unió híveinek száma, Andrássy távol állott attól, hogy gyengének vagy kishitűnek mutatkozzék. Tovább haladt az eddig követett úton és semmi sem vallott arra, hogy törvényesen biztosított befolyását a külügyekre feladni akarná. 1869 április közepe táján Orczyhoz írott levele ékesszóló bizonyíték, hogy el volt szánva a külpolitikát abban a kerékvágásban megtartani, a mit a leghelyesebbnek ismert. Báró Orczynak a fölött kellett őrködnie, hogy a Beust és Andrássy által kölcsönös egyetértéssel megjelölt határmesgyéket a birodalmi kanczellár semmi esetre át ne lépje. A két államférfiú között a követendő külpolitika tekintetében ismét meglehetősen éles ellentét támadván, Beust végre mégis beletörődött Andrássy álláspontjába. Abban mind a ketten előzetesen megegyeztek volt, hogy ha Poroszország Francziaországgal háborúba keveredik, az utóbbi hatalmasságnak — a legbarátságosabb érzelmek kifejezése mellett — még az a biztosítás is nyújtandó lesz, hogy mi Poroszországgal, bármiképp üssön ki a hadjárat, sohasem szövetkezünk. Arra nézve sem volt közöttük véleménykülönbség, hogy orosz-porosz szövetség létrejövetele esetében egész hadi erőnkkel — tekintet nélkül arra, hogy fel vagyunk-e teljesen készülve vagy nem — Francziaországhoz fognánk csatlakozni. Ellenben nagyon eltértek Andrássy és Beust nézetei abban a kérdésben, hogy milyen politikát kell követnünk Poroszországgal szemben, ha tényleg kiüt a porosz-franczia háború. A birodalmi kanczellár tökéletesen

[1] Lederer, II. 12.

szabad kezet kivánt minden, Poroszországra vonatkozó elhatározásai tekintetében, a mibe a magyar miniszterelnök nem akart beleegyezni. Andrássy azt kivánta, hogy Berlinben kötelező kijelentés tétessék, hogy a míg a háború a két hadakozó félre szorítkozik, mi teljes semlegességben fogunk maradni. A tétlen nézőnek ez a szerepe természetesen nem zárná ki azt, hogy Ausztria-Magyarország majd a békekötés alkalmával fenntartsa és érvényesítse a maga jogait. 6—800,000 főnyi hatalmas hadsereggel rendelkezve, a mely a szászországi hegyszorosokat minden pillanatban megszállhatná és innen — mialatt Poroszország a Rajnánál volna elfoglalva — egyenesen Berlinnek vonulhatna, Andrássy minden áron el akarta kerülni a második Villafrancát. Beust nem helyeselte ezt a felfogást, a mely ellen, ha Andrássy ragaszkodnék hozzá, kénytelen volna külön emlékiratban tiltakozni a trón előtt. Andrássy válasza úgy szólt, hogy akkor neki hasonló eljárást kell követnie és szintén óvást tennie az uralkodónál Beust nézetével szemben. Ilyen, áthidalhatatlannak látszó ellentét megállapításával vált el a két államférfiú egymástól. De hirtelenében, a mikor ezt Andrássy a legkevésbbé sem várta, Beust azzal a nyilatkozattal lepte meg, hogy mindenestül elfogadja magyar kollégájának álláspontját és jövőre szorosan ehhez fogja magát tartani Ezt a kijelentést megtette a király előtt is, a ki sietett erről Andrássyt értesíteni. A miniszterelnök nem tudta magyarázatát adni ez új fordulatnak, a melynek indítéka mai napig homályban maradt. De reá nézve, a mint Orczynak megjegyezte, az volt a fődolog, hogy a most már elfogadott irányzat becsületesen és nyiltan megtartassék.[1] Erre azonban Beust, daczára minden bizony-

* Báró Orczy naplója, 1869 ápr. 11. Orczy itt közli Andrássynak hozzá intézett levelét.

kodásnak, nem látszott gondolni. Mert alighogy megnyugtatta Andrássyt, már báró Hofmann osztályfőnök, a kit Beust tapogatódzásra használt föl, ezt mondotta Orczynak: hiszen arra voltaképp nincs is semmi szükség, hogy Poroszországot követendő magatartásunkról tájékoztassuk. «Sőt éppen azt tartjuk elengedhetetlennek — felelte Orczy — hogy Poroszországnak ne lehessen semmi oka minket gyanúba venni.»[1] De nem csupán ez az eset, a mely Andrássynak rögtön tudomására jutott, keltette fel újra bizalmatlanságát Beust ellen. Éppen ezidőtájt jelent meg az osztrák vezérkartól kiadott és az 1866-diki háborúról szóló munka 4-ik kötetében az a dechifrirozott porosz sürgöny, a mely Vilmos királyt olyannak tüntette föl, mint a kinek szenvedélye az annektálás.[2] Beust azt állítja emlékirataiban, hogy ennek — a porosz uralkodót kompromittáló — diplomacziai okmánynak közzétételéről előzetesen semmit sem tudott.[3] Andrássy más nézeten volt. A jegyzék közreadásában Poroszország szándékos ingerlését látta. Attól tartott, hogy Francziaország mindjárt kéznél lesz, hogy az eset kizsákmányolásával semlegességünk megőrzését mindenképp megnehezítse.[4] Hiszen tudta, hogy a franczia kormány csak úgy lesi az alkalmat, hogy a monarchiánk és Berlin közti viszonyot megzavarja. Midőn 1869 január elején az osztrák és a porosz hirlapok harcz-

[1] Báró Orczy naplója, 1869 ápr. 14.

[2] «Österreichs Kämpfe im Jahre 1866.» Nach Feldakten bearbeitet durch das k. k. Generalstabs-Bureau für Kriegsgeschichte.» 4. kötet. Bismarck gróf Goltz, párizsi követhez, Nikolsburg 1866 jul. 20. «Der König schlägt die Bedeutung eines Norddeutschen Bundesstaates geringer an als ich und legt demgemäss vor allem Wert auf Annexion. Er hat, wie ich zu Ihrer ganz intimen persönlichen Direktion mitteile, geäussert: «Er werde lieber abdanken, als ohne bedeutenden Ländererwerb für Preussen zurückkehren.»

[3] Beust, «Aus Drei Viertel-Jahrhunderten» II. 243.

[4] Báró Orczy naplója, 1869 ápr. 22 és 23.

ban állottak egymással, Metternich január 14-dikén ezt sürgönyözte Bécsbe: «Tekintettel a berlini hivatalos sajtó heves támadásaira, Napoleon császár fölkért, hogy nevében hivatalosan, de bizalmasan jelentsem ki legfelsőbb urunk előtt, hogy Francziaország, akár a mai napon készen állva, nem fogja megengedni, hogy Poroszország Ausztriával szemben egészen a tettekig ragadtassa magát.»[1] Egy hónappal később Napoleon herczeg Vassart franczia katonai attaché útján megint izente a királynak, hogy ha háborút akar kezdeni, az esetben erről legalább három hónappal előbb értesítse őt.[2] Jogosult volt tehát Andrássy aggodalma, hogy Beust — habár titokban — továbbra is háborús politikát űz. A legközelebbi jövő nem is hazudtolta meg ezt a gyanúját.

[1] Orczy közli naplójában, 1869 februárius hó, a távirat franczia szövegét. Közli a Metternichhez intézett választ is: «L'Empereur et Roi Vous prie à dire à l'empereur Napoléon combien il est sensible à ce généreux mouvement et combien il en apprecie toute la valeur». A mint Orczy említi, még Beust is lealázónak tartotta a táviratot Ausztriára nézve, mivel ilyen hangot csak kis államokkal szemben szokás használni, a kik a protekczióra rá vannak szorulva.

[2] Báró Orczy naplója, 1869 márczius 23.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

AZ 1870 JÚLIUS 18-IKI KORONATANÁCS.[1]

Beust nem kötötte magát a való igazsághoz, a mikor a harmadik delegáczióban (1869) ezt mondotta: «Igen, uraim, — minek is tagadnám? — nagyon jó, barátságos viszonyban vagyunk a franczia kormánynyal; és miért ne lehetne ez így?»[2] Tudatosan elhallgatta a birodalmi kanczellár azt a fontos tényt, hogy Napoleon császárral folytatott szövetségi tárgyalásaival már túlment a «nagyon jó, barátságos viszony» határán.[3] Rejtegette a delegáczió előtt legtitkosabb gondolatait, hogy feltünés nélkül megtehessen a háborúra minden előkészületet; de a helyzetnek harczias fordulatot csak akkor akart adni, ha erre a kellő időpontot elérkezettnek látja. Beustnak sejtelme sem volt arról, hogy ugyane terv érdekében fáradozik Párizsban és Firenzében teljes csöndben Türr István, az olasz hadsereg akkori hadosztály-tábornoka. Türr, a ki összeköttetésben volt Napoleonnal, Viktor Emánuel királylyal és gróf Andrássyval, nagy buzgalmat fejtett ki. Ugy látszik, mintha Párizsban és Firenzében

[1] Nagyon jól tudom, hogy közjogilag «koronatanács» nem létezik, hanem csak: «közös minisztertanács Ő Felsége elnöklete alatt.» De a rövfdség kedvéért mégis használom az Ausztriában különben helytelenül szokásos «koronatanács» kifejezést.

[2] Beust, II. 250.

[3] Ugyanaz, 341.

magyar megbizottként, Magyarországon pedig Napoleon és az olasz király meghatalmazott közbenjárójaként viselte volna magát. Midőn 1869 január 1-én a franczia fővárosba érkezett, Napoleon rögtön fogadta és így szólt hozzá: «Ez idő szerint ugyan nincs ok a háborúra, de hogy minden bekövetkezhető eshetőség ellen biztosítva legyünk, kivánatos volna, hogy Ausztria, Olaszország és Francziaország között a hármas szövetség megköttessék.»[1] Napoleon, a ki nagy érdeklődéssel kérdezősködött Magyarország belső fejlődéséről, azt is kérdezte a tábornoktól, hogy vajon Andrássy milyen magatartást tanúsítana a franczia szövetség ügyében. Türr válasza, a melyre — mindabból következtetve, a mit a magyar miniszterelnök nézeteiről tudunk — aligha volt felhatalmazva, ekképp hangzott: Andrássynak nincs eszében, hogy a háborúba «mir nichts dir nichts»[2] beleugrassa magát; előbb részletes terv volna megállapitandó, mert mindenekelőtt tisztán akar látni. Erre a franczia császár megjegyezte: «Lám, lám, ez nagyon helyes, nem szabad vaktában cselekedni.»[3] Türr, a kinek ambicziója volt, hogy a hármas szövetség dolgát minden áron előmozditsa és érdekében a saját módja szerint, mint közbenjáró, ügyesen alkalmazott besúgásokkal hangulatot igyekezett teremteni, ebben az ügyben Nigrához is fordult, Olaszország befolyásos követéhez a franczia udvarnál. Nigra megjegyzésére, hogy Magyarországnak nincs érdeke közreműködni abban, hogy Ausztria Németországban több hatalomra tegyen szert, Türr ezt felelte: de még kevésbbé áll érdekében, hogy Poroszország és Oroszország egészen az Adriai-tengerig terjeszkedjék; ez Magyarország halála lenne és Olaszországnak sem válnék előnyére. A tábornok

[1] Türr Andrássyhoz, Páris, 1869 jan. 2. Gróf Andrássy-lvtár.
[2] Türr maga idézi e szavakat Andrássyhoz intézett levelében.
[3] Türr Andrássyhoz, Páris, 1869 jan. 14. Gróf Andrássy-lvtár.

nézete szerint Olaszország nem követhetne el nagyobb hibát, mintha a hármas szövetségbe való belépésért Róma birtokbavételével akarná megfizettetni magát, a mihez Napoleonnak lehetetlen hozzájárulnia. «A háborúhoz — mondotta Nigrának — szükségünk van Francziaország minden erejére és Ön, a ki a franczia államot 1859 óta ismeri, tudhatja, hogy a császár sokkal ravaszabb, mintsem bármely számottevő franczia pártot elidegenítene magától, az által, hogy Rómát átengedi Olaszországnak. Harcz idején — végezte a tábornok — nem tanácsos gyengíteni sem a saját erőnket, sem a szövetségesünkét.»[1] Egyelőre sem Türr, sem Beust nem értek el eredményt. A szövetkezési politika meghiúsult egyrészt Olaszországnak a porosz és orosz kormányok által támogatott[2] ahhoz való ragaszkodásán, hogy az új olasz királyság lobogóját Rómában is kitűzze, másrészt pedig Napoleon e kivánság teljesítésétől való vonakodásán. A Bécs, Párizs és Firenze között folyt tárgyalások csupán arra vezettek, hogy 1869 szeptember havában a három uralkodó sajátkezű kéziratokat váltott, a melyekben kölcsönösen biztosították egymást, hogy más hatalmakkal csak együttesen fognak megállapodásokat kötni. Napoleon ezenkívül az osztrák-magyar uralkodónak még igéretet tett, hogy abban az esetben, ha Poroszország megtámadná, segítségére megy.[3] Nem Beust érdeme volt az, hogy a Poroszország ellen tervezett hármas szövetség az olasz követelésen hajó-

[1] Türr Viktor Emánuelhez, 1869 jan. 11. Másolat, Türrnek Andrássyhoz intézett jan. 14-iki párizsi leveléhez csatolva. Gróf Andrássy-lvtár.

[2] Türr Andrássyhoz, Párizs, 1869 jan. 14. U. o. «Nem képzelheti Kegyed, hogy mennyire működik a porosz és az orosz azon, hogy Olaszországot magukkal ragadhassák.»

[3] Wilhelm Busch, «Die Beziehungen Frankreichs zu Österreich und Italien», 32. és 76. — Bourgeois et E. Clérmont «Rome et Napoléon III» 1907, 221. és 318. o. Itt közölve van Viktor Emánuelnek III. Napoleonhoz intézett levele.

törést szenvedett. Beust szívesen létrehozta volna azt. De most úgy látszott, mintha — a franczia és olasz szövetség helyett — inkább Ausztria-Magyarországnak a Beust által olyannyira gyűlölt Poroszországhoz való közeledéséről volna szó. E közeledés jeléül volt tekinthető Frigyes Vilmos porosz trónörökös bécsi fogadtatása, 1869 október havában. Bismarck, a kinek Königgrätz óta tudvalevőleg politikai czéljai közé tartozott Poroszország és monarchiánk kibékítése, felhasználta a suezi csatorna küszöbön levő megnyitásának alkalmát, hogy ő királyi fensége bécsi látogatását lehetővé tegye.[1] Csak nagy fáradsággal és a nélkül, hogy a bécsi udvar hangulatáról előzetes biztosítékai lettek volna, sikerült a trónörökös bécsi útjához Vilmos király beleegyezését megnyernie.[2] Ennek a lépésnek az eredménye kielégítőnek látszott. Ferencz József báró Werthernek nagy megelégedését nyilvánította a királyi herczeg látogatása fölött,[3] a melyet úgy viszonoztak, hogy az osztrák-magyar uralkodó testvére, Károly Lajos főherczeg látogatott el Berlinbe. Habár a bécs-berlini viszonyok nem is haladták meg az általános európai udvariasság jellegét,[4] mégis bátran lehetett a helyzet némi javulásáról beszélni. További békejelnek mutatkozott a király 1869 nyarán végbement keleti utazása, a melyben Beust és Andrássy is résztvettek.[5] Míg a a birodalmi kanczellár a keleti útat saját politikájának diadalaként ünnepelte, Andrássy a német trónörökös előtt a monarchia békevágyának tolmácsaként lépett föl. Frigyes

[1] Bismarck Schweinitzhez, Berlin, 1870 febr. 20.

[2] U. o.

[3] Werther Vilmos királyhoz, Bécs, 1869 okt. 21.

[4] Bucher Wæcker-Gotter pesti éjszaknémet főkonzulhoz, Varzin, 1869 okt. 16.

[5] A keleti utazást illetőleg lásd: Gróf Beck Frigyes: «Erinnerungen an die Orientreise Sr. Majestät des Kaisers im Jahre 1869» az «Österreichische Rundschau»-ban XVII. köt. 334. stb.

oly gyorsan Bécsben termett, hogy Andrássynak már nem volt módjában, hogy idejekorán üdvözlésére siessen. Csak a keleti utazás alatt, a melyet a trónörökös is megtett, találkozott vele Konstantinápolyban. Mihelyt Frigyes porosz trónörökös megtudta, hogy Andrássy a török városban van, azonnal kifejezte óhajtását, hogy szeretne a magyar miniszterelnökkel megismerkedni. E találkozásnál elmondotta Andrássynak, mennyire örvend, hogy éppen őt szemelték ki a bécsi küldetésre és hogy az uralkodót épp olyan barátságosnak találta, mint a korábbi esztendőkben.

Ez annál örvendetesebb — tette hozzá — mert végre is mind a két monarchiának, melyeknek égetően szükségük van a békére, jó lábon kell egymással élniök. Andrássy azt válaszolta, hogy saját felfogásának is tökéletesen megfelel Poroszország és Ausztria-Magyarország közeledése, mert a két birodalomnak sok dologban vannak közös érdekei. A viszálykodások és az újjhúzás — hangsúlyozta — csak német köztársaságnak válnának hasznára, de sohasem Ausztria-Magyarországnak; másfelől azonban Poroszország nem kivánhatja, hogy akár a Duna, akár az egész kelet orosz kézre jusson. A porosz trónörökös osztozott Andrássy véleményében, hogy Németországban elegendő számban akadnak, a kik a köztársaságot óhajtják. Ellenben a miniszterelnöknek Oroszország szándékaira vonatkozó megjegyzését figyelmen kívül hagyta, noha úgy látszott, mintha helyeselné. Csak azután, hogy Frigyes már hosszabb ideig beszélgetett Andrássyval, kivált a keletről, fordult a miniszterelnök mellett álló Beusthoz, a kivel csupán néhány szót váltott.[1] Poroszország jövendő uralkodója

[1] Andrássy naplószerű följegyzései a suézi utazásról. Gróf Andrássy-levéltár.

ezzel ország-világ előtt dokumentálni akarta a nagyon csekély bizalmat, melylyel a birodalmi kanczellár iránt viseltetik, a kiben Németország egységi proczesszusának nyilvánvaló ellenségét látta. E tekintetben ugyanazon a nézeten volt Bismarckkal, a kinek Beust iránti bizalmatlansága új táplálékot nyert az által, hogy a lengyel Klaczko Julián kineveztetett udvari tanácsossá a külügyminiszteriumba.[1] Az éjszaknémet kanczellár Klaczkónak, herczeg Czartoryski lengyel vezér jobbkezének ez alkalmaztatását rögtön gyanúokként fogta föl, hogy — a mint Reuss herczeggel szemben megjegyzi — Beust kanczellár nagyon aggodalmas úton készül megindulni.[2]

Klaczko meghivatását, a kiben Beust aggresszív politikájának «csatár»-ját látták,[3] határozottan helytelenítette mind II. Sándor,[4] mind Gorčakov herczeg,[5] mert oroszellenes lengyelnek tartották őt. Noha Beust mosolyogva erősítette, hogy Klaczko csak írói tehetsége okán kapott alkalmazást a bécsi Ballhausplatz palotájában,[6] szavainak senki sem adott hitelt. Épp oly kevéssé, mint az e szavakkal a legkirívóbb ellentétben álló bizonykodásnak, hogy a párizsi író feladata nem az lesz, hogy sürgönyöket fogalmazzon, hanem hogy a levéltárat rendezze.[7] Mindezek a magyarázgatások csak növelték a bizalmatlanságot. Alapos volt a gyanú, hogy Klaczkó alkalmaztatása könnyen izgalomba eső földijei számára újabb üzelmek jeléül szolgál[8] s hogy ő a tulajdonképi értelmi mozgatója

[1] Klaczko sok éven keresztül ismert munkatársa volt a «Revue Des Deux Mondes»-nak.

[2] Bismarck, herczeg Reussnak Pétervárra, 1870 febr. 11. és 20.

[3] Thile államtitkár megjegyzése Schweinitz tábornok bécsi követ táviratához, 1870 szept. 7.

[4] Schweinitz jelentése, 1870 márczius.

[5] Reuss Bismarckhoz, Pétervár, 1870 márcz. 7.

[6] Schweinitz, Bécs, 1870 ápr. 5.

[7] Ugyanaz 1870 febr. 7.

[8] Reuss, Pétervár. 1870 ápr. 8.

a Lengyelország jövőjére számító vállalatoknak.[1] Ha már Klaczko alkalmazása is a külügyminiszteriumban, kellemetlen föltűnést keltett, növelte azt, mikor tudva lőn, hogy Albrecht főherczeg «bizonyos körök engesztelhetetlenségének a feje»[2] 1870 márczius havában Párizsba utazott. Senkisem tudott kellő felvilágosítást adni a felől, vajon az uralkodóháznak e legtekintélyesebb és legbefolyásosabb tagja csupán szórakozás kedvéért vagy pedig politikai küldetésben keresi-e fel most Francziaországot. Ha a Sadowáért való elégtétel után sovárgó katonai párt vezére,[3] olyan időben, a mikor mindenki Francziaország és Poroszország összeütközésének elkerülhetetlen voltáról beszél, III. Napoleon székhelyére megy, ez a lépés Berlinben önkéntelenül is nyugtalanságot kelthetett. Nem sokat használt Clarendon biztosítása, hogy Albrecht főherczeg — saját kijelentése szerint — Párizsban nem foglalkozik politikával, hanem főként ismeretterjesztő és tudományos intézetek megtekintésével.[4] Ma már kétségtelen, hogy az 1866-ban győztes főherczeg a három hatalmasság — Ausztria-Magyarország, Francziaország és Olaszország — a Poroszország ellen intézendő tavaszi hadjáratának[5] tervét terjesztette Napoleon császár elé. Minthogy Ausztria-Magyarország hat hétnél hamarább nem lehet hadi készenlétben, először Franczia-

[1] Berlini Utasítás 1870 márcz. 28. Lásd Klaczko: «Deux Chanceliers» cz. művét; továbbá «Klaczko Julián «Neue Freie Presse» 1870 szept. 3-án és Prizbram, «Erinnerungen» 206.

[2] Schweinitz, Bécs, 1870 ápr. 3.

[3] Napoleon herczeg, «Les alliances. de l'empire en 1869 et 1870» Revue Des Deux Mondes 1878. 26. köt. 492. Rothan «L'Allemagne et l'Italie 1870—71», II. k. 48. «Il (Albert) était en Autriche le chef du parti de la revanche.»

[4] Bernstorff londoni porosz nagykövet távirata, 1870 márcz. 9.

[5] Nagyon találó Busch V. megjegyzése idézett művében, 79. l., hogy általánosságban csak tavaszi hadjáratról volt szó, nem pedig éppen 1871 tavaszán inditandó háborúról.

országnak kellett volna az offenezivát megragadnia. A főherczeg tervei szerint a francziáknak kisebb erővel le kellett volna kötniök a poroszokat a Saarnál, főseregükkel pedig átkelni a Felső-Rajnán, hogy ilyképp Délnémetországot elvágják az éjszaki részektől. Albrecht főherczeg, a ki — és ez elég különös — egyátalán nem látszott számításba venni e fölvonulás megzavarásának eshetőségét, ennek végrehajtása után a franczia seregek egyesülését tervezte Ausztria-Magyaroszág és Olaszország felvonuló csapataival. A döntő ütközet szinhelyéűl a lipcsei síkságot jelölte meg.[1] A Napoleon részéről tanácsadásra felhívott franczia tábornokok a főherczeg javaslatát csak arra az esetre tartották elfogadhatónak, ha mind a három szövetséges egyidejűleg izenné meg a háborút és ugyancsak egyidejűleg kezdenék meg a hadműveleteket is. De a leghatározottabban elvetették Albrecht főherczegnek azt a föltevését, hogy Francziaország kezdetben hadilag izolálva legyen.[2] Lebrun tábornoknak, a kit Bécsbe küldtek, a hova 1870 junius 6-án érkezett meg, az volt megbizatása, hogy az ellenségeskedések kitörése esetére keresztülvigye monarchiánk haladéktalan közreműködését.[3]

Albrecht főherczeg eljárása ellenséges lépés volt Poroszországgal szemben; ilyennek itélte azt a bécsi katonai körök egy része is.[4] Kisérlet volt ez abban az

[1] Général Lebrun, «Souvenirs militaires», 73. és 161. Lásd még: Général Jarras. «Souvenirs», 2. fejezet; továbbá Jules Tessier kis munkáját: «Le plan de l'archiduc Albert», Caen 1903, mely utóbbi azonban történelmi szempontból semmi újat nem szolgáltat.

[2] Lebrun. «Souvenirs militaires», 74; Jarras, «Souvenirs», 45.

[3] U. o., 74 és 83.

[4] «Zur Rückkehr Sr. kais. Hoheit des Armeeinspektors Erzherzog Albrecht», a «Neue Militärische Zeitung» 25. sz. Bécs, 1870 márczius 26. A czikk csakúgy hemzseg poroszellenes kirohanásoktól, a melyek Berlinben oly kellemetlen hatást tettek, hogy még pört is

irányban, hogy Napoleont megerősítsék Poroszország elleni háborús szándékában. És a főherczeg oly időben tette meg kisérletét, a mikor Badennek az éjszaknémet szövetségbe történt belépése folytán megint megnövekedett a félelem Németország nemzeti egyesülésétől. Vajon Albrecht főherczeg, a kinek régtől fogva kedvelt eszméje volt, hogy monarchiánk — Délnémetország közreműködésével — szövetségre lépjen Francziaországgal,[1] Párizsban csakugyan igen messzire ment-e és többet mondott-e mint a mihez joga volt? Egy rendszerint jól értesült személyiség azt állitja, hogy ez legalább a misszió kezdetére vonatkozólag így van. Csak a tárgyalások későbbi folyamán válván óvatosabbá, kerülte el a főherczeg, hogy kötelező katonai megállapodásokba bocsátkozzék.[2] Majdnem hihetetlen, hogy olyan különben igen lelkiismeretes és felelősségének mindig teljes tudatában levő férfiú, mint Albrecht főherczeg, merészelt volna III. Napoleon császárral, a saját kezére, önkényesen tárgyalni oly roppant nagyjelentőségű tervek fölött![3] Az ugyan lehetséges, hogy a főherczeget elragadta vágya, hogy a franczia szövetséget megvalósítva lássa és lelkes buzgalmában talán nem tudott magán eléggé uralkodni.[4] De

akartak inditani a lap ellen a bécsi biróság előtt. E birósági tárgyalás nyilvánvaló czélja az lett volna, hogy a közvélemény figyelme fölhívassék bizonyos katonai körök viselkedésére. Bismarck Schweinitzhez, Berlin, 1870 márcz. 30. Schweinitz tábornok tanácsára elmaradt ez a lépés, a mely a követnek a katonai körökhöz való és éppen javulóban levő viszonyát ismét csak rosszabbá tette volna. Schweinitz, Bécs, 1870 ápr. 3.

[1] Egy magasállású személyiség közlése.

[2] Ugyanaz.

[3] Ezt a nézetet vallja Lorenz, «Kaiser Wilhelm», 312., de megokolatlanul. Bármilyen kiváltságos volt Albrecht főherczeg állása, ilyen önkényes eljárást még sem mert volna megkoczkáztatni.

[4] Jarras, «Souvenirs», 41., ilyesmit sejtet, a mikor ezt mondja: «Soit qu'il (a főherczeg) eût été surexcité par cet acceuil» (t. i. a

bizonyára voltak utasításai, a melyek felhatalmazták őt, hogy Napoleonnal a jövendő porosz háború eshetőségeit megbeszélje. Mindenesetre feltünő, hogy Beust, a ki emlékirataiban sokkal jelentéktelenebb dolgokkal is igen részletesen foglalkozik, éppen a főherczeg párizsi útjáról, a melyről pedig tájékozva kellett lennie, egyetlenegy szóval sem emlékezik meg. Neki, a ki nem győz abban fáradozni, hogy a legbékeszeretőbb embernek tüntesse föl magát, a kitől távol állott a megtorlás minden gondolata, — fontos okai lehettek, hogy ilyen mély hallgatásba burkolózik a főherczeg párizsi missziója ügyében. Majdnem biztosra vehető, hogy Beust és Albrecht, a kiknek közös főtörekvése a Poroszországgal való leszámolásban egyesült, teljes egyetértésben voltak a párizsi tárgyalások anyagára és végső következéseire nézve. De vajon egyetértett-e a király is a főherczeg és a birodalmi kanczellár terveivel? Kétségtelen, hogy a király szívét még mindig égette az 1866-iki seb. Azon a bántó érzésen kívül, hogy akkor vereséget szenvedett, eltöltötte lelkét a meggyőződés, hogy elrabolták tőle a pozicziót, a melyhez — nézete szerint — elvitathatatlan joga volt. Ily érzelmektől áthatva, az uralkodó, a ki éppen a legerőteljesebb és merész vállalkozásokra szinte ösztökélő férfikorban állott, bizonyosan kész lett volna arra, hogy Németországban korábbi befolyását visszahódítsa. Tehát nem zárkózhatott el hatalmas udvari körök sugdosó biztatásai elől, hogy Francziaország és Olaszország közreműködésével Poroszországra csapást kellene mérni. Hanem azért Ferencz József nem tartozott azok közé az engesztelhetetlenek közé, a kik semmi egyébre, csak megtorlásra vágytak. Schweinitz tábornok, az új porosz követ,

franczia tábornokok részéről, kik őt a leghízelgőbb módon vették körül) stb.).

a ki Werther báró utódjaként ment Bécsbe, arról biztosít, hogy a császár mentesnek látszik a gyűlölet vagy a bosszú érzéseitől; elasztikus természetű egyéniség.[1] Az uralkodónak ez az alkalmazkodási képessége, a melyet életének oly különböző helyzeteiben megfigyelhettünk, megkönnyítette reá nézve az új viszonyokba való beletörődést és a lemondást olyan kívánságokról, a melyekhez mások makacsul ragaszkodtak. Láttuk, hogy a király miképp alkalmazkodott Andrássy javaslataihoz, a midőn Beust 1868-ban mint valami őrült rohant neki a háborús veszedelemnek. I. Ferencz József nem indult kizárólag egyéni érzelmei után, hanem első sorban a felelősségre gondolt, a melyre népeivel szemben kötelezve érezte magát. Számba véve az 1859-iki és 1866-iki súlyos vereségeket, vissza kellett riadnia új hadjárat fölidézésétől, a melynek következményei beláthatatlanok voltak. Ennélfogva a király nem akart belemenni olyan háborúba, a melyre nincs komolyan rákényszerítve. Megengedte, hogy tárgyalásokat folytassanak, sőt még azt is, hogy a jövendő számára vagy bekövetkezhető szükség esetére szövetségeket készítsenek elő; tehát tudomása lehetett Albrecht főherczeg terveiről is, a melyeknek érdekében Párizsban járt. De az egykor szerencsésebb ellenfelen veendő megtorlás vágya fölött a döntő pillanatban győzött az uralkodóban a tudat, hogy a monarchiának szüksége van a békére; és különben is — a mint ez a Felség előtt eléggé ismeretes volt — Andrássy ily háborúhoz sohasem nyujtott volna segédkezet. Mindezekről Lebrun tábornok, Napoleon követe, a laxenburgi kastélyban 1870 junius 14-én végbement kihallgatáson megkapta a kellő felvilágosításokat. «A békét akarom — mondotta

[1] Schweinitz Vilmos királyhoz, Bécs, 1870 jan. 18. Schweinitz tábornok régebben porosz katonai attaché volt Bécsben.

Ferencz József Lebrunnek; — arra, hogy háborúba menjek, kényszerítve kell lennem.»[1] Az uralkodó akarata ezzel a leghatározottabb formában ki volt mondva; csakis akkor fog fegyverhez nyúlni, ha népei előtt úgy jelenhetik meg, mint a ki igazságos ügyért harczol[2] — és ebben különbözött Beusttól, a ki könnyelműen keresgélte az okokat, hogy a mérkőzést kierőszakolhassa. Hogyha tetszetős indító oka akad a Francziaországhoz való csatlakozásnak, akkor Ferencz József, abban a reményben, hogy Andrássynak és a magyaroknak a Poroszország elleni háborúval szemben mutatott ellenállását leküzdheti, talán nem habozott volna. Természetes, hogy számolni kellett Ausztria németjeinek érzelmeivel is, kik nem egykönnyen lettek volna megnyerhetők Poroszországgal való újabb testvérharczra. Hiszen — a mennyire egyik, mindenesetre nem egészen megbízható forrásnak hitelt adhatunk — Dr. Giskra belügyminiszter így nyilatkozott volna: Ha a Poroszország elleni izgatások, melyek veszedelmes bonyodalmakra vezethetnek, meg nem szünnek, a kormány egy része kénytelen volna lemondani.[3] De mindaddig, a míg Napoleon, Délnémetország beleegyezésével, nem léphetett föl, ennek meghatalmazott védőjeként, Ferencz József sem akart tudni a franczia seregekkel eszközlendő közös hadműveletekről.[4] Ezért meg is ismételte Lebrun előtt kijelentését: «Mindenek fölött a békét akarom; hogy háborút kezdjek, arra kényszerítve kell lennem.»[5] Ausztria-Magyarország uralkodójának ajkáról e szavak annál jogosultabbak voltak,

[1] Lebrun, «Souvenirs militaires 1866—1870», 146.

[2] U. o.

[3] (Pollak Henrik) «Dreissig Jahre aus dem Leben eines Journalisten» II. köt. 73.

[4] Lebrun, 147.

[5] U. o. 148.

mert hiszen Poroszország sem mulasztott el semmit annak elkerülésére, hogy Bécsben iránta kedvetlenség támadhasson. Schweinitz tábornok megbízást kapott, hogy a bécsi kabinetet a porosz kormány legjobb érzelmeiről biztosítsa és csupán azt kötötték ki, hogy velünk Oroszország ellen szövetségre nem lépnek. Azonban Bismarck már ekkor kilátásba helyezte Poroszország teljes semlegességét, olyan esetre, ha Ausztria-Magyarország és Oroszország között háború keletkeznék.[1]

Igy állottak a dolgok, a mikor a helyzet hirtelen megváltozott és Európa a franczia-porosz háború fenyegető veszedelme elé került, mely mint a szélvihar tört elő, mindeneket összekavarva. Hogy valóban Bismarck adott-e, még pedig szándékosan okot a háborúra az által, hogy Hohenzollernt jelöltetett az elűzött Izabella királyné utódjául a spanyol trónra, a hogy ezt a francziák állítják[2] és a mit Károly román király közreadott közlései megerősíteni látszanak?[3] Avagy pedig a francziák csak óhajtott ürügyül használták fel ezt a jelölést, hogy rátámadjanak Poroszországra?, a mint ezt «Gedanken und Erinnerungen» czímű művében Bismarck állítja.[4] Ma már nem kétséges többé, hogy Bismarck a jelölés megtételekor számított ugyan franczia részről bizonyos izgalomra, de a dolog által felidézett viharra egyátalán nem volt elkészülve. Arra pedig a legtávolabbról sem gondolt, hogy a Hohenzollern személyét gyújtó hadi fáklyának használja fel.[5] Inkább azt lehetett volna föltételezni,

[1] Orczy báró Andrássyhoz, Buda, 1870 jun. 14. Gr. Andrássy-lvtár.

[2] Így a legújabb időben Ollivier «L'empire libéral« cz. munkájának XIII. kötetében, II. fejezet: «Le guet-apens Hohenzollern».

[3] «Aus dem Leben König Karls von Rumänien», I. k.

[4] II. k. 81.

[5] Ez most Feister: «Bismarck und die hohenzollernsche Thronkandidatur» cz. értekezése által meggyőzően be van bizonyítva. Delbrück addig azon nézeten volt, hogy Bismarck a Hohenzollern kandi-

hogy egy Hohenzollern a spanyol trónon, Francziaország hátában, a háború kitörését megnehezíti. A «spanyol légy Napoleon nyakán» meggátolta volna a franczia császárt abban, hogy Poroszország iránt ellenséges gondolatokat tápláljon.[1]

Hohenzollern Lipót örökös herczeg, a kit Spanyolország uralkodójának szántak, vérségi kötelékben állt III. Napoleonhoz. Nagyanyja Murat-leány volt, anyja pedig unokahuga és fogadott testvére Hortense királynénak, III. Napoleon anyjának. A Hohenzollern tehát kedvesebb kellett volna hogy legyen a franczia császárnak, mint Montpensier herczeg, Lajos Fülöp fia, a kit a spanyol korona várományosaként második sorban emlegettek. Mindazonáltal azt mondották, hogy egy Hohenzollern a spanyol trónon fenyegetés Francziaországra nézve, vagy legalább tették magukat, hogy fenyegetést látnak benne. A franczia kabinet hevesen követelte Lipót örökös herczeg jelölésének visszavonását. De hajlandó-e Poroszország erre a lépésre? «Nehéz dolog volna — írja báró Orczy Béla külügyminiszteriumi osztályfőnök — most apodiktikus biztossággal állítani akarni, hogy Napoleon császárt vissza lehet-e tartani a háborútól, vagy nem lehet. Mi egyre reméljük, hogy Anglia és Ausztria-Magyarország fáradozásának sikerülni fog a porosz királyt arra birni, hogy lebeszélje unokatestvérét a trón elfogadásáról, sőt hogy ezt talán egyenesen meg is tiltsa neki. De — folytatja Orczy — kérdés, hogy csupán ezzel vége volna-e minden veszedelemnek, mert hiszen könnyen megtörténhetik, hogy a Francziaországban Poroszország ellen Sa-

dácziójával a háborút tervbe vette. A Feister-féle publikáczió óta Delbrück abbahagyta a dologról való felfogását, teljesen elfogadván a Feisterét.

[1] Georg Rathlef, «Zur Frage nach Bismarcks Verhalten in der Vorgeschichte des deutsch-französischen Krieges», 108.

dowa óta felgyűlemlett harag, továbbá a franczia hadseregben fölébresztett fiévre de gloire et des dotations a tábornokok részére, ellensúlyozza a józan megitélést és túlharsogja a mérséklet hangját. Eugenia császárné hatalmasan izgat háborúra.»[1] Francziaország és Poroszország összeütközésének lehetősége nagy nyugtalanságot keltett a bécsi külügyminiszteriumban. Beust, a ki eddigelé a kanóczot folyton a gyújtózsinornál tartotta, hogy az általa meghatározandó perczben az aknát fölrobbantsa, most megijedt, a mikor észrevette, hogy a tűzvész — kezdeményezése nélkül ugyan és sokkal hamarább, mint szerette volna — kitöréssel fenyeget. Felhasználta tehát minden ékesszólását, hogy Párizsban elégedjenek meg Hohenzollern herczeg visszalépési nyilatkozatával a spanyol jelöltségtől. Azonban Párizsban, a hol a háborús láz szörnyen elharapózott, már sokkal többet követeltek. A közvélemény nyomása alatt Gramont külügyminiszter azt kívánta, hogy Vilmos király írjon Napoleon császárhoz mentegetőző levelet és ezenfölül kötelezze magát, hogy soha többé nem fogja beleegyezését adni a Hohenzollern jelöléséhez. Hogy Francziaország szeme láttára Bismarck fölött fényes diplomácziai sikert arathassanak, még II. Sándor császár közbenjárását is igénybe vették. Napoleon megbízásából Fleury pétervári franczia nagykövet felkérte a czárt, hogy befolyásával vegye rá Vilmos királyt Francziaország kívánságának teljesítésére. Sándor megtagadott minden beavatkozást. Így szólt Fleuryhez: A király (Vilmos) megtett mindent, a mit tőle kívánhattak. Ezzel a háború oka el van hárítva. Sohasem tanácsolná a királynak, hogy megalázza magát.[2] De

[1] Báró Orczy édes anyjához, Bécs 1870 jul. 11. Báró Orczynak előttem fekvő, még kiadatlan levelei, mindannyija német nyelven, vannak irva

[2] Pfuel ügyvivő távirata, Pétervár jul. 16; közli Werder ezredes

Párizsban katonailag elég erősnek tartották magukat, hogy a királyt ily megalázkodásra kényszeríthessék. Félrevezetve Beust magatartása által, Francziaországban bizton számítottak Ausztria-Magyarország segítségére.[1] Napoleon, úgy látszik, szilárdan meg volt győződve, hogy nálunk a revanche-sóvárgás elnyom minden egyéb tekintetet és mihelyt ő az alkalmat megadja, kapni fogunk azon, hogy vele egyesülve Poroszország ellen vonuljunk.[2] Sőt az egyik minisztertanácsban Gramont herczeg kijelentette, hogy monarchiánk a háború megkezdésekor egy hadtestet késedelem nélkül mozgósítani fog.[3] Most tünt ki aztán, hogy Beust a szükség esetén nyújtandó segítségre vonatkozó czélzásaival, félig megtett és félig visszavont igéreteivel többet helyezett kilátásba, mint a mennyire felelős miniszteri minőségében illetékes volt.[4] Beust nagyon messzire mehetett igéreteiben, ha kénytelen volt báró Bourgoing bécsi franczia nagykövetségi titkárt felkérni, hogy utazzék Párizsba és figyelmeztesse Gramont herczeget, nehogy indiskrecziókkal veszedelembe sodorja Ausztria-Magyarországot.[5] Noha Orczy a franczia külügyminisztert «nagy blagueur»-nek tartotta, mégis meg volt győződve, «qu'il n'y a pas de fumée sans feu.»[6] Ennél-jogva kötelességének ismerte Andrássyt értesíteni, hogy

krasnoje-sszélói jelentését, a kinek Sándor czár — Vilmos királynak teendő jelentés czéljából — Fleury kihallgatásának lefolyását elbeszélte.

[1] Báró Orczy Béla anyjához, Bécs 1870 jul. 17.

[2] U. o.

[3] Báró Orczy naplója, 1870 jul. 9.

[4] Báró Orczy anyjához, 1870 jul. 17. «Ich habe es immer für einen Fehler gehalten, dass man in dieser Richtung nie klar und ohne Umschweife gesprochen hat; natürlich enttäuscht man jetzt den Kaiser Napoleon, der auf uns jetzt, wie es immer mehr hervorkommt, gerechnet hat.»

[5] Báró Orczy naplója, 1870 jul. 10. Przibram «Erinnerungen», 265.

[6] Báró Orczy naplója 1870 jul. 10.

Beust igéreteket tett Napoleon császárnak, a melyeket most nem lesz képes beváltani.[1] Ily körülmények közt elveszti értékét a birodalmi kanczellár bizonykodása, hogy a hadüzenet *előtt* egyetlen szó sem mondatott vagy iratott, a mely Francziaországot feljogosíthatta vagy csak ráterelhette is volna arra a hitre, hogy Ausztria fegyveres segítségére számíthat.[2] A kanczellár benső gondolatainak legintimusabb, legbizalmasabb őrzője, Metternich Richárd herczeg, a ki akkor párizsi osztrák-magyar nagykövet volt, maga ezt mondja: «Az igazság az, hogy teljes szívemből helyeseltem Francziaországgal a közös defenziv, sőt szívesen bevallom, a körülményekhez képest az *offenziv* eljárást is,»[3] a mivel természetesen nincs összhangban az, a mit alább ír, hogy Francziaország «Ausztria fegyveres támogatására való minden jogos kilátás nélkül izente meg Poroszországnak a háborút.»[4] Gróf Andrássy, a kinek mint későbbi külügyminiszternek mégis csak módjában volt Metternich szavait ellenőrizni, kérdőjelet tesz a herczeg azon állításához, hogy Francziaországnak a Hohenzollern-kérdésben tanúsított magatartása nem egyezik ama megbeszélések tartalmával, «a melyeknek eddig kizárólag defenziv jellegük volt.»[5] Mindezek következtében nem szenved kétséget, hogy Beust játszott a tűzzel és úgy Napoleonban, mint államférfiaiban ébren tartotta az osztrák-magyar segítség reményét. Persze most, a mikor a kard előbb repült ki hüvelyéből, mint a hogy Beust várta, sietett utasítani Metternichet, hogy teljes határozottsággal «szálljon szembe a régóta visszatartott

[1] Báró Orczy naplója, jul. 14.

[2] Beust i. h. II. 342 l.

[3] Metternich Richárd herczeg Andrássyhoz, 1873 jan. 19. Gróf Andrássy-lvtár.

[4] U. o.

[5] U. o.

harczias vágyak ez időszerűtlen kitörésével.»[1] Most, mint maga mondja, «gonosz idő» következett a nagykövetre nézve, a ki szintén nem volt ártatlan a dolgok ily állapotának előidézésében. «Feladatom az volt — írja — hogy egyrészt számot vessek belső helyzetünkkel, készületlenségünkkel és így elkerüljem franczia oldalról való erőszakoltatásunkat, másrészt pedig jól számoljak a kitörendő háború akkor még beláthatatlan következményeivel és az esetleges jövendő győztessel szakadatlanul czélszerű barátságos viszonyokat tartsak fenn.»[2] Beust julius 11-ikén utasította a nagykövetet, hogy Párizsban miképpen beszéljen. Az ottani hatalmi tényezőket meg kellett győznie, hogy elsiették a dolgot és hogy Ausztria-Magyarországra nézve nem áll fenn annak szüksége, hogy a Poroszország elleni hadjáratban résztvegyen.[3] Gramont herczeg igazat mondott, midőn 1873 január 8-ikán kelt iratában azt állította, hogy Beust e julius 11-iki sürgönyét vele nem közölték.[4] Maga Metternich megerősíti ezt.[5] De fenntartja, hogy pontosan megfelelt a julius 11-iki utasításnak, a minek bizonyítékául felhozza az elhidegülést, a mely erre Bécs és Párizs közt bekövetkezett.[6]

[1] Metternich Andrássyhoz, 1873 jan. 19. Gróf Andrássy-lvtár.

[2] U. o.

[3] «Aus Drei Viertel-Jahrhunderten», II. 346. Beust 1870 jul. 11-iki sürgönye. U. o. 352.

[4] U. o. 373.

[5] Metternich Andrássyhoz, 1873 jan. 19. Gróf Andrássy-lvtár. «Herzog von Gramont sagt, ich hätte ihm die Depesche vom 11. Juli nicht mitgeteilt. Das ist allerdings richtig. Es war der vertrauliche Brief vom 11. Juli keine diplomatische Weisung und dessen Inhalt war, jeder mit diplomatischen Dingen Vertraute muss es bezeugen, nicht der Art, dass eine Abschrift hätte mitgeteilt werden können.»

[6] Metternich Andrássyhoz. Bécs, 1873 január 19. Gróf Andrássy-levéltár.

Az osztrák-magyar nagykövetnek későn jött az intelme, hogy a franczia kormányférfiak óvatosak legyenek. Valamennyi miniszter, élükön Gramont-nal és Ollivier-vel, oly izgatott hangulatban volt, hogy a józan érvelésnek nem lehetett reájuk abszolute semmi hatása.[1] «Csak egyetlenegy volt közöttük — írta Metternich — a ki, meggyőződésem szerint, teljes tudatában volt a veszélynek és a higgadt mérlegelés számára hozzáférhető és ez az egy maga a császár volt.»[2] És tényleg Napoleon, daczára annak, hogy Eugénia császárné, a miniszterek és a tábornagyok háborúra szorították, még július 14-dikén, Gramont herczeg képviselőházi provokáló nyilatkozatának előestéjén, is kész volt a békére. Ezen a napon Metternich távirati utasítást kapott, hogy még egyszer kisértse meg rávenni a császárt, hogy elégedjék meg Hohenzollern herczegnek a trónigényről való lemondásával. «Délután mentem a Tuilleriákba,[3] — így beszéli el a dolgot Metternich. Minisztertanács volt és kevés ideig várnom kellett. A császár elhagyta az üléstermet, hogy valami fontos okmányt hozzon el íróasztaláról. Engem dolgozószobájában talált és alig engedett szóhoz jutnom. Miután kimentette magát azért, hogy megvárakoztatott, kivett a zsebéből egy összehajtott papirost és átadta nekem, ezzel a megjegyzéssel: tudja, hogy miért jöttem, olvassam el ez írást.»[4] Napoleontól fogalmazott és sajátkezűleg írott minisztertanácsi határozat volt az,[5] a melyet másnap reggel a kamara

[1] [2] Metternich Andrássyhoz. 1873 jan. 19.

[3] Ezen a napon a kormány többször tanácskozott. Az első tanácskozás reggel 9 órakor, a második déltájban volt és az utóbbi délután 6 óráig tartott; a harmadik értekezlet esti 10 órakor ment végbe. Ollivier, XIV. k., 363., a délutáni és az esti értekezleteket egynek veszi.

[4] Metternich Andrássyhoz, 1873 jan. 19.

[5] Ollivier, XIV. k. 366., első jegyzet, tagadja, hogy a kamarában való felolvasásra szánt iratot a császár fogalmazta.

elé kellett voln a terjeszteni és mely szerint a császári kormány megelégszik Hohenzollern herczeg lemondásának tényével. Az összehivandó kongresszusnak kellett volna biztosítékokról gondoskodnia, hogy a spanyol trón nem fog Francziaország iránt ellenséges módon betöltetni.[1] Metternichet rendkívül megörvendeztette ez a kedvező fordulat és engedélyt kért Napoleontól, hogy a jó hírt Bécsbe azonnal megsürgönyözhesse.[2] Habár a franczia császár, környezetének erős befolyása alatt, még közvetlenül azelőtt kijelentette volt, hogy: kész harczba menni, mivel nem egyhamar találhat ismét olyan kitűnő alkalmat, a melynél a német kérdés teljesen kívül maradjon a játékon és mivel különben is 10 napi előnye van Poroszország fölött,[3] most mégis engedett Ausztria-Magyarország rábeszélésének.[4] «Napoleon császár — írja anyjának báró Orczy Béla — az utolsó órában békésebb hangulatra hajlott. Tegnap este 9 órakor még Beustnál voltam, a mikor ezt a kellemes hírt közölte velem. Nem tagadható, hogy e sikert túlnyomó részben a mi befolyásunknak kell tulajdonítani, a melyet Napoleonra gyakoroltunk. Minthogy Olaszország elhatározta — így folytatja — hogy ebben az ügyben a mi magatartásunkhoz alkalmazkodik és azt teszi, a mit mi jónak találunk, be kellett látnia Napoleon császárnak, hogy vállalkozása számára nehezen nyerheti meg az európai közvéleményt és *egyelőre* meg fog elégedni a porosz herczeg spanyol jelöltségének visszavonásával. Olaszország most szép példáját adta irántunk való barátságának és Viktor Emánuel megtartotta a szavát, úgy, a hogy a mult évben Möring

[1] Ezt a délutáni minisztertanácsban határozták el.
[2] Metternich Andrássyhoz, 1873 jan. 19.
[3] Báró Orczy anyjához. Bécs, 1870 júl. 13.
[4] Metternich előadása eltér Ollivierétől (XIV. k.).

tábornoknak kijelentette: «Dites à l'empereur François Joseph que s'il veut disposer de mon sang et de mon armée, il l'aura toujours à sa disposition.»[1] A békés áramlat, melyet Bécsben Metternich július 14-diki sürgönye után nagy örömmel fogadtak, nem sokáig tartott. Metternich haragra lobbant, midőn másnap (július 15-dikén) megtudta, hogy a törvényhozó testületben Gramont herczeg a császár tegnapi kijelentésével ellenkező, háborús nyilatkozatot tett. «Mikor — úgymond az egykori párizsi nagykövet — a külügyminisztertől erre vonatkozólag felvilágosítást kértem, Gramont herczeg így felelt: «Való tény, a császár engedni akart, de Ollivier és én ezt megakadályoztuk[2] és a minisztertanácsban kijelentettük, hogy ha kongresszusról lenne szó, mi kénytelenek volnánk beadni lemondásunkat».[3] «Már most — teszi hozzá Metternich herczeg — akár úgy történt, hogy a császár később a saját jószántából magáévá tette minisztereinek harczias kedvét, akár pedig úgy, hogy a betegség csírája, a mely később megölte, már akkor annyira lehangolta, hogy békés érzelmeinek erélyesebb képviselésétől visszariadt, — annyi áll, hogy a bomba felrobbant».[4] Robbanását a Bismarck fogalmazásában híressé vált emsi távirat idézte elő. Az északnémet kanczellár a meghátrálást Francziaország sértő fenyegetései elől még

[1] Báró Orczy anyjához. Bécs, 1870 júl. 14.

[2] Báró Orczy anyjához, Bécs, 1870. jul. 18.: «Vitzthum ist jetzt hier und erzählte mir, dass eigentlich Ollivier es war, der den Krieg prezipitierte, ohne sich viel zu kümmern, ob der Kaiser es will oder nicht. Man war bis 3. Juli in voller Ruhe und spielte die Rolle vortrefflich. Als aber die Nachricht der hohenzollnerschen Kandidatur bekannt wurde, warf man die Maske plötzlich ab.»

[3] Metternich Andrássyhoz, 1873 jan. 19. Gróf Andrássy lvtár. — Ollivier, XIV. k. 365. l. viszont azt mondja, hogy ő tette a kongresszusra vonatkozó inditványt, a mi fölött, mint megjegyzi, ma is pirul.

[4] Metternich Andrássyhoz, 1873 jan. 19.

rosszabbnak tartotta volna, mint az Ausztria részéről 1850-ben történt olmützi megalázást.[1] Annak az alapjában egészen nyugodt hangon tartott jelentésnek, melyet Abeken titkos tanácsos a Benedetti által közölt franczia biztosíték-követelés[2] elutasítása ügyében terjesztett elé, Bismarck, az indokolás elhagyásával, de a nélkül, hogy valami újat is hozzátett volna, tömörebb formát, de így valósággal harczias hangot adott, a mely Párizsban a legnagyobb izgalmat keltette és tényleg eldöntötte a háború kérdését.[3] Ez volt az az emsi sürgöny, a melyről

[1] Bismarck: «Gedanken und Erinnerungen», II. 85.

[2] A biztosíték-követelés, mint a szövegben már említettük, abból állott, hogy a porosz király kötelezze magát, hogy soha többé nem fogja megengedni egy Hohenzollern jelölését a spanyol trónra.

[3] Bismarck: «Gedanken und Erinnerungen», II. 22. fejezet: «Az emsi sürgöny». Abeken a porosz király meghatalmazásából Bismarcknak azt sürgönyözte, hogy gróf Benedetti az akkor Emsben időző Vilmos királyt mintegy lefogta s nagyon tolakodó módon intézte hozzá azt a kivánalmat, hogy soha többé újra nem fogja beleegyezését adni egy Hohenzollern jelöltségének fölállításába, a mely kivánságot a porosz uralkodó «kissé nagyon komolyan» utasította vissza. Abeken hozzá teszi még, hogy Vilmos király Benedettinek említette, hogy ő a Hohenzollern herczegnek lemondásáról értesítést még nem vette, Abeken sürgönye e szavakkal végződik: Se. Majestät hat seitdem ein Schreiben des Fürsten (Antal Károly) bekommen. Da Se Majestät dem Grafen Benedetti gesagt, dass er Nachricht vom Fürsten erwarte, hat Allerhöchstderselbe, mit Rücksicht auf die obige Zumutung, auf des Grafen Eulenburg und meinen Vortrag beschlossen, den Grafen Benedetti nicht mehr zu empfangen, sondern ihm nur durch einen Adjutanten sagen zu lassen: dass Seine Majestät jetzt vom Fürsten die Bestätigung der Nachricht erhalten, die Benedetti schon aus Paris gehabt und dem Botschafter nichts weiter zu sagen habe». Bismarck következőképen idomította át Abeken táviratát: «Nachdem die Nachrichten von der Entsagung des Erbprinzen von Hohenzollern der Kaiserlich französischen Regierung von der Königlich spanischen amtlich mitgeteilt worden sind, hat der französische Betschafter in Ems an Se. Majestät noch die Forderung gestellt, ihn zu autorisieren, dass er nach Paris telegraphiere, dass Se. Majestät der König sich für alle Zukunft verpflichte, niemals wieder seine Zustimmung zu geben, wenn die Hohenzollern auf ihre Kandidatur wieder zurückkommen soll-

Moltke megjegyezte: «Vorhin klang es wie Chamade, jetzt wie eine Fanfare»[1] és a mely Gramont herczegre oly lesújtó hatást tett, hogy e szavakkal rontott be Ollivier szobájába: «Olyan embert lát maga előtt, a ki arczulütést kapott».[2] Bismarck igazi psychologusként cselekedett, a ki pompásan tudja megválasztani az eszközöket, hogy az ember ereiben felforralja a vért. Nem volt hajlandó zsebrevágni a «franczia pofont»,[3] melyet az ő — Bismarck — nézete szerint Gramont herczegnek a királyhoz intézett kivánalma rejtett magában. Durva hiba volt Gramonttól meg nem elégedni Vilmos király beleegyezésével Hohenzollern herczeg lemondásába, hanem még azt is követelni, hogy Poroszország királya megalázkodjék.[4] Ezzel a túlhajtással megmentette Bismarckot a diplomacziai vereségtől és fényes diadalra segítette. Az északnémet kanczellár semmi esetre sem akarta elszalasztani a kedvező alkalmat, a mikor azt remélhette, hogy a franczia miniszter dölyfös fellépése háborgásba hozza az egész német nemzetet. Most már provokálva volt Francziaországgal szemben a nemzeti becsület. A siker annál nagyobbnak mutatkozott, mert Bajorország és Württemberg csak nemrég azt a nyilatkozatot tették Bécsben, hogy a Poroszország és Francziaország között netalán bekövet-

ten. Seine Majestät hat es darauf abgelehnt, den französischen Botschafter nochmals zu empfangen und demselben durch den Adjutanten vom Dienst sagen lassen, *dass Se Majestät dem Botschafter nichts weiter mitzuteilen habe.*» Ez gróf Benedetti sima elutasítása volt, a mi eredetileg nem volt meg az Abeken-féle sürgönyben.

[1] Bismarck, i. h. II. 91.

[2] Ollivier, XIV. k. 355.

[3] Bismarck, i. h. II. 85.

[4] Welschinger «La France, L'Autriche et l'Italie en 1870» (Le correspondant, 1907 júl. 25.) cz. értekezésében a legkiméletlenebbül elitéli Gramont politikáját. Welschinger, 223. l., nézete szerint Rómának az olaszok birtokába történendő átadása sem mentette volna meg Francziaországot, az akkori időben sem Ausztria-Magyarország, sem Olaszország nem lévén kész hadjárat viselésére.

kező háborúban nincs érdekükben résztvenni.[1] Az emsi sürgöny közzététele fordulatot teremtett. A mit Napoleon elkerülni igyekezett, hogy t. i. a német kérdés ne vonassék bele a viszályba, most mégis bekövetkezett. Immár talpra állott, mint egy ember, egész Németország, hogy harczba induljon Francziaország ellen. «A háborús helyzet — írja Orczy — hirtelenében nagyon komoly stádiumba jutott. Csakis valami csoda tudná elhárítani a franczia-porosz konfliktus kitörését, de a XIX-dik században, sajnos, ritkán történnek csodák.»[2]

* * *

A magyar miniszterelnök — aggódó gonddal a béke fentartásáért — kezdettől fogva élénk figyelemmel kisérte Francziaország és Poroszország viszályának fejleményeit. Híven már 1868-ban elfoglalt álláspontjához, hogy tartózkodnunk kell minden beavatkozástól a német dolgokba, most is azt írta Orczynak, hogy érdekeinknek egyedül a semlegesség felel meg.[3] Beust hozzájárulásával julius 14-ikén kijelentette a magyar képviselőházban, hogy a külügyi kormány a béke érdekében fáradozik és hogy a külügyminiszter, egyetértve az osztrák és a magyar kormányokkal, mást, mint békés politikát nem is folytathat.[4] Midőn Andrássy ily értelemben nyilatkozott, szilárdan el is volt határozva, hogy a külügyek intézésében ennek az irányzatnak érvényt szerez. Annyival inkább kötelezve érezte magát erre, mert ez időtájt, Orczy jelentése alapján már tudta, hogy Beust — és pedig nem is egyedül ő — kész volna Napoleonnak kezet nyujtani. Bécsben a franczia diplomáczia tele szájjal munkált Ausztria-Magyarország és Francziaország együttes

[1] Báró Orczy anyjához, 1870 júl. 13.
[2] Báró Orczy anyjához, 1870 júl. 16.
[3] Báró Orczy naplója, 1870 júl. 11.
[4] Lederer, II., 310. és 311.

akcziójának létrehozatalán. Caseaux, a franczia chargé d'affaires, a ki szerfölött ideges természetű volt és szivesen összeveszítette az embereket, így szólt Orczyhoz: «Meggondolták-e jól, hogy Poroszország győzelme milyen veszedelmes következményekkel járna Önökre nézve?» Orczy válaszára, hogy ez éppen egy fontos okkal több a kalandos politika kerülésére, ezt mondotta Caseaux: «Francziaország az osztrák-magyar monarchia rovására köthetné meg a békét. De az Önök szövetsége nélkül is bizunk győzelmünkben. Akár egy egész esztendeig hadakozhatunk, a nélkül, hogy pénzben és emberben hiányt szenvednénk; ellenben Poroszországnak, a maga fölcsigázott védrendszerével, rövid idő alatt csődöt kellene mondania».[1] Bécsben mélységes hatást tett az ilyen beszéd, a milyennel Caseaux nem szűnt meg mások előtt is dicsekedni. És annál szivesebben adtak az efféléknek hitelt, mert megegyezett némely bécsi körök nézetével, melyek már Poroszország megalázásáról, Szilézia visszaszerzéséről és a Habsburg-ház német császári czímének fölujításáról álmodoztak.[2] A háborút sürgető osztrák párt támogatóra talált báró Kuhn táborszernagy hadügyminiszterben, a ki meg volt győződve, hogy Poroszország nem számíthat Délnémetországra, — Horst előbb az ellenkezőt állította.[3] Épp úgy hitte Kuhn, hogy Francziaországnak megvan Északnémetország fölött az iniczíativa, valamint a gyors és impozáns felvonulás nagy előnye; és mindezt figyelmen kívül hagyja Bismarck, pedig már régóta foglalkozhatik a franczia nemzet provokálásának gondolatával. Ily helyzet láttára — kérdi Kuhn — részt-

[1] Báró Orczy naplója, 1870 jul. 14.

[2] Báró Orczy naplója, 1870 jul. 11. Orczy megjegyzi, hogy ilyen illuziókban ringatóznak kivált Pretis és Klaczko, az utóbbi Lengyelország helyreállítása érdekében.

[3] Friedjung, «Freiherr von Horst». 12. l.

vegyen-e az osztrák-magyar monarchia a háborúban, még annak a koczkázatnak az árán is, hogy közbelépése folytán a különben izoláltnak maradó hadjárat kétségtelenül világháborúvá fajulna? Olyan férfiúként, a kit állása valamely elhatározás előnyeinek és hátrányainak lelkiismeretes mérlegelésére kötelez, Kuhn először is azt az esetet vette számításba, hogy a monarchia a semlegesség megőrzése mellett nyilatkozik. De megmaradhat-e közönyös szemlélőnek, hogyha Francziaország győz, Poroszországot leveri és a Rajna-határt hatalmába keríti? Ezt a momentumot tartja a hadügyminiszter alkalmasnak Ausztria-Magyarország közbelépésére Németország érdekében, hogy ott aztán a Sadowa óta elvesztett tért ismét visszanyerje. A táborszernagy nézete szerint a győzelmes Francziaország mitsem tehetne a monarchia ellen, mert északi Olaszország — az egyetlen objektum, a mely e birodalom irígységét még fölkelthetné — Ausztria-Magyarország számára úgyis el van veszve. Lényegesen másképp és sokkal rosszabbul állana a dolgunk — így vélekedik Kuhn — ha Poroszország győzne és mi semlegesek maradtunk volna. Kétségtelen, hogy akkor Vilmos király az összes német fejedelmeket trónvesztettnek nyilvánítaná. További következményül azt jelezte Kuhn, hogy Poroszország királyát német császárrá fogják kikiáltani és Németország, a Hohenzollernek uralma alatt, egységes állammá alakul. A porosz sisak az Inn folyónál — úgymond — azt jelenti, hogy «finis Austriæ»; mert ottani uralma csakhamar maga után kell hogy vonja az osztráknémet tartományok bekebelezését. Durva önámítás volna szerinte, azzal akarni vigasztalódni, hogy ez esetben még mindig ott van menedékhelyül Magyarország. A hatalmas Németország — folytatja a hadügyminiszter — nem tűrné, hogy a német folyó, a Duna, továbbra is idegen kéz birtokában maradjon. Bizonyára hatalmába

kerítené az egész folyót, Románia határáig és a magyarok birodalmát megsemmisítené. Mindezek alapján Kuhn meg volt győződve annak feltétlen szükségességéről, hogy a monarchia a háborúban részt vegyen, még akkor is, ha e miatt egész Európa tűzbe-lángba borul. Nem kételkedett, hogy Ausztria-Magyarország, szövetkezve Francziaországgal, győztesként kerülne ki az izolált Poroszország elleni harczból, mert ebben az esetben 1.700.000 főnyi hadsereg állana szemben az északnémet szövetség milliónyi katonájával.[1] Kuhn megjegyzi, hogy ez emlékirat megírásánál teljes tudatában van a nagy felelősségnek, a melyet az államférfiú a háború mellett vagy ellen való állásfoglalással magára vállal. Daczára ennek, pillanatig sem habozott, hogy súlylyal biró szavát a semlegesség ellen mérlegbe dobja. Minden államférfi — mondotta — a ki nagyméretű politikát folytat és nem akar puszta kontár lenni, csakis azt teheti, hogy ez óriásharczban leendő részvétel mellett nyilatkozzék. Minthogy föltételezte, hogy Oroszország is ott lesz a háborúban, még pedig a poroszok szövetségeseként, Lengyelország föllázítását is bevonta számításai körébe. Még Galiczia feláldozásával is keresztül kell vinni Lengyelország elszakítását Oroszországtól, hogy ezt az óriást gyengítsék és Ázsiába szorítsák, — ha azt nem akarják, hogy rövidebb-hosszabb idő alatt Észak-Amerika és az oroszok egymás között osztozkodjanak a földgömbön. Kész volt lemondani nemcsak Galicziáról, hanem Dél-Tirolról is, mely utóbbit Olaszországnak kellene átengedni. Mind e veszteségek fejében a monarchia a dunai fejedelemségek, továbbá Bosznia, Bajorország, Württemberg és Baden birtokával kárpótoltatnék. A hadügyminiszter mindenbe bele akart markolni, mivel úgy

[1] Kuhn 1870-iki emlékirata. Kiadatlan.

vélte, hogy a monarchiának soha nem nyílnék többé ily kedvező alkalma az újjászületésre. Czentrálista létére, a ki csupán a szükségtől kényszerítve törődött bele az új viszonyokba, a melyeknek nyomását fájdalmasan érezte: emlékiratában még más perspektivát is nyújtott, olyat, mely a neki kényelmetlen dualizmus megsemmisítésével járt. Már látta, hogy a fényes diadalok által megerősített Ausztria miként fog hozzá erős kézzel a belső viszonyok rendbehozatalához, a mi nem jelenthetett egyebet, mint a monarchia kettéosztásának megszüntetését. Mind e korlátlan fantáziáról tanúskodó fejtegetések közben, Kuhn végül mégsem feledkezett meg arról sem, hogy hátha másképp üt ki a dolog és Poroszország netalán győzelmet arat valamennyi ellensége fölött! Ily eshetőséggel szemben mint igazi fatalista abban lelt vigasztalást, hogy ezzel csak a monarchia elkerülhetetlen végzete menne teljesedésbe, mert porosz győzelem esetén mindenképpen el kell pusztulnia, még akkor is, ha semlegességben marad.[1] De ez a pesszimizmus nem sokat gyötörte a vitéz katonát, a ki mindig bátran nézett szembe a halállal. Elintézett dolognak tartotta, hogy Ausztria-Magyarország — szövetségben a francziákkal és az olaszokkal — egyszerűen eltiporja Poroszországot és visszanyeri németországi hatalmát. Lehet-e csodálkozni, hogy egyfelől a jövendő nagyság bűvös varázsképei, másfelől a porosz győzelem eshetőségének rémképei, a melyeket a hadügyek vezetője mutat be, nagy hatást gyakoroltak Ferencz József kedélyére, a kinek szívében még mindig sajgott az 1866-iki tövis? Emberileg nem érthető-e, hogy — daczára a népeivel szemben érzett nagy felelősségnek — mégis hajlani látszott a kisértés felé, hogy Francziaországgal szövetkezve harczba menjen? Azonban

[1] Kuhn 1870-iki kiadatlan emlékirata nyomán.

e terv végrehajtásánál a király nem számíthatott volna Andrássy közreműködésére, a ki — valameddig Oroszország felől nem fenyeget veszedelem — következetesen ellenezte a háborús szándékot. Midőn a helyzet komolyabbá vált és Gramont julius 15-ikén a franczia kamarában megtette harczra provokáló kijelentését, a magyar miniszterelnök mindjárt másnap Bécsbe sietett, a hol a monarchia egész sorsára kiható elhatározások voltak hozandók. «Andrássy — írja Orczy julius 17-ikén — tegnap megérkezett, jó kedve van, részünkre a legjobbat reméli és azt, hogy a háborút elkerüljük.»[1] Mielőtt Andrássy Bécsbe ment, állítólag titkos tanácskozást tartott a kormánypárt korifeusaival, a kik valamennyien a legszigorúbb semlegesség mellett nyilatkoztak.[2] Ennek az álláspontnak legbuzgóbb támogatója Klapka honvédtábornok volt, a mi legőszintébb barátunk, a hogy őt Waecker-Gotter nevezi.[3] Klapka a főkonzúlnak megmutatta Andrássyhoz írott két levelét, a melyben a grófot — hazafiságára hivatkozva — kérve-kéri, hogy Magyarországot semmi áron ne engedje a franczia szövetség kalandjába belesodortatni.[4] Ugyan a legelső benyomás, a melyet Andrássy Bécsben nyert, az volt, hogy a királytól elkezdve, minden döntésre hivatott tényező, így Beust és gróf Potocki osztrák miniszterelnök is, vele azonos nézeten van.[5] De ha a magyar államférfi e tapasztalatok hatása alatt

[1] Báró Orczy anyjához, Bécs 1870 júl. 17. Orczy naplója, 1870 júl. 16.

[2] Pesti jelentés, bem. 1870 júl. 22.

[3] Waecker-Gotter jelentése, Pest 1870 aug. 20.

[4] U. o.

[5] Báró Orczy anyjához, 1870 jul. 18. «Andrássy hat gestern lange mit dem Kaiser gesprochen und scheint sehr zufrieden darüber zu sein, dass sowohl der Kaiser wie auch Beust und Potocki so einstimmig mit ihm denken, dass er das volle Vertrauen gefasst hat, dass unsere Situation eine befriedigende ist, denn wir bleiben so neutral, wie es unsere Sicherheit und unsere Interessen verlangen.»

az első perczben föl is tette, hogy a helyzetre vonatkozó felfogása győzelmesen fog érvényesülni, csakhamar olyan áramlatokkal találta szemben magát, a melyekkel még kemény harczot kellett megvívnia. «Még ily felelősség — írja feleségének — sohasem volt nyakamban. Maga tudja, hogy magammal teljesen tisztában szoktam lenni és nem félek a felelősségtől, ha tőlem függ az, a miért felelős vagyok, de itt nem tőlem függ csupán, hanem à quatre mains kell játszanom, sőt à huit mains és én semmi irányban sem vagyok egészen biztos. A felelősség pedig engem is fog érni. Helyzetem tehát igen nehéz, de érzem, hogy kötelességem, mert legalább a nagy hibáktól tarthatom az embereket vissza és a ki nagy hibát nem követ el, annak csak kis szerencse kell, hogy sikert arasson. Valóságosan providencziális dolog volt — folytatja — hogy feljöttem, Beust eleinte véghetetlen könnyelmű volt. Most már helyesebben működik. A francziák haragusznak reám és gorombák, de az ember ezt is megszokja.»[1]

Sok baja volt Beusttal, a ki ugyan biztosította Andrássyt, hogy egyetért nézeteivel, mindazonáltal nehézségeket támasztott ama kivánság ellenében, hogy a monarchia semlegességét nyiltan és határozottan kell kimondani. A birodalmi kanczellár, a ki neheztelt Napoleonra, hogy olyan elhamarkodva «ütötte ki a hordó fenekét», még mindig félt Francziaországtól és e miatt aztán ingadozott elhatározásaiban. Egyrészt attól tartott, hogy a francziák Ausztria-Magyarország passzivitását rossz néven vehetik, másrészt pedig nem volt képes megválni a revanche-politika gondolatától. Ezért «a szabad kéz politikája» érdekében kardoskodott, a mely majd módot nyujtott volna neki arra, hogy alkalmas pillanatban Francziaország

[1] Andrássy a feleségéhez. Kelet nélkül. Gróf Batthyány Lajosné tulajdona.

mellé álljon.[1] A helyzetet még nehezebbé tette az a körülmény, hogy az uralkodó — a franczia szövetségért lelkesedő személyiségek befolyása alatt — ismét visszatért régi hajlandóságához: a Napoleon érdekében való mozgósításhoz.[2] A tanácskozásokban, melyeket Andrássynak Bécsbe érkezése óta tartottak, éles viták folytak le.[3] A magyar miniszterelnök főként arra törekedett, hogy osztrák kollégája, gróf Potocki, eddigi magatartásában meg ne inogjon. Végre sikerült is neki az osztrák miniszterelnököt — a vele folytatott beszélgetésben — meggyőzni, hogy mindkettőjüknek kötelességük az uralkodó harczvágyát közös egyetértéssel lecsillapítani. Most inkább mint valaha, szükséges — nyilatkozott Andrássy — a neutralitást nyiltan és «arrière pensée» nélkül kimondani, mert nem lehet közömbös, hogy a bizonytalanság nyomása alatt Porosz- és Muszkaország nálunk az elégedetlen elemeket izgathassák.[4] «Mindebből — írja anyjának báró Orczy — a mit par sous-entendus elképzelni tudok, úgy látom, hogy nem enyészett el teljesen a veszély, hogy háborúba bonyolódunk. Úgy látszik, hogy legfelsőbb körökben még sok kétség uralkodik, vajon nem volna-e jó mégis beleelegyedni. Feltétlenül bizom Andrássy hajthatatlan állhatatosságában, hogy a békét, mint reánk nézve legfőbb jót, folytonosan szem előtt tartja és még attól se riadna vissza, hogy beadja lemondását, ha olyan bonyodalmat erőszakolnának, mely a monarchiára vészt hozhat. Remélem, hogy a császár — mondja odább Orczy — nem fogja figyelmen kívül hagyni Gyula (Andrássy Gyula) és Potocki aggodalmait és ha a császár és a monarchia e két igaz barátjának egyértelmű taná-

[1] Báró Orczy naplója, 1870 jul. 18.
[2] U. o.
[3] U. o.
[4] U, o.

csát számba veszi, semmi más besúgás nem lesz képes elérni, hogy könnyelmű politikát űzzenek. Nem hittem volna — teszi még hozzá — hogy olyan nehezen megy, az ész szavának meghallgatást szerezni, mint a hogy ezt most kellett tapasztalnom, de az érzékenységek, a melyeket elhárítottaknak véltem, még most is sokkal élénkebbek, mint a milyeneknek azokat külső látszat szerint már tartani lehetett volna.»[1] E nehéz, fojtó atmoszférában ült össze julius 18-ikán a császár és király elnöklete alatt a koronatanács, a melynek végérvényesen döntenie kellett a fölött, hogy a monarchia minő magatartást tanúsítson a Francziaország és Poroszország között kitörni készülő háborúval szemben.

* * *

A királyon kívül a koronatanácsban résztvettek: Albrecht főherczeg, gróf Beust, a két miniszterelnök: Andrássy és Potocki, Kuhn közös hadügyminiszter és Lónyay közös pénzügyminiszter. A jegyzőkönyvet báró Konradsheim osztálytanácsos vezette.[2]

Tekintettel a foganatosítandó intézkedések következményterhes fontosságára, az uralkodó felhívta az értekezlet tagjait, hogy véleményüket teljes nyiltsággal adják elő. Kifejezte továbbá azt az akaratát, hogy a döntés, a melyet valamennyi nézet meghallgatása után meghozni fog, egyértelműen és erélyesen hajtassék végre. Az uralkodó után Beust szólalt föl, hogy ismertesse a politikai helyzetet. A birodalmi kanczellár emlékeztetett arra, hogy Angliához hasonlóan, Ausztria-Magyarország is tett —

[1] Báró Orczy anyjához, Bécs 1870 jul. 19.

[2] Az itt olvasható előadás teljesen megbízható egykorú kiadatlan följegyzések alapján nyugszik. Lásd: Kónyi: «Gróf Beust és gróf Andrássy» cz. értekezését a «Budapesti Szemlé»-ben 1890.

karöltve Olaszországgal — békítési kisérleteket; de ezek eredménytelenek maradtak, mivel Napoleon kijelentette, hogy a fölmerült kongresszusi terv által katonai előkészületeiben nem zavartatja magát. Beust, konstatálván a délnémet államok csatlakozását Poroszországhoz, megjegyezte, hogy nem alaptalan föltevés Oroszország aktiv beavatkozása, abban az esetben, ha a porosz hadsereg vereséget szenvedne. Figyelembe kell venni, mondotta, hogy ámbár az orosz közvélemény inkább Francziaországgal rokonszenvez, mint Poroszországgal, a hivatalos Oroszország kedvet mutat galicziai diverzióra. Olaszországra vonatkozólag azt állította Beust, hogy kész ugyan a velünk való együttes eljárásra, azonban nincs kizárva az sem, hogy Róma átengedése ellenében, Napoleon rendelkezésére bocsátja magát. Európa északi része még nem foglalt állást. A mi Törökországot illeti, ez — a mint ismételt kérdezősködéseiből kiviláglik — egészen Ausztria-Magyarország magatartásához kivánja szabni a magáét. Mi magunk — folytatta a birodalmi kanczellár — mostanig még semmiféle irányban nem vállaltunk kötelezettségeket és eddigi passzivitási politikánk még semmi határozott intézkedés által nincs alterálva. Már tekintettel a belföldi sajtóra, mely a porosz csábítási eszközök («Lockmittel») hatása alatt ezt a háborút nálunk is «német»-nek akarja elhitetni, a külügyi kormány szándékosan kerülte még a látszatát is annak, mintha a passzivitási politika útjáról le akarna térni. Hogyha azonban — így végezte Beust első felszólalását — más államok, különösen pedig keleti szomszédunk magatartását vizsgáljuk, fölvetődik a kérdés, hogy vajon eddigi passzivitásunk továbbra is fenntartható-e és nem volna-e ajánlatosabb akképpen berendezkednünk, hogy az események, ha egyszer előnkbe tolulnak, készületlenül ne találjanak. De ez olyan kérdés, a melynél első sorban a belföldi

elemeket kell tekintetbe venni; erre nézve tehát nindenekelőtt a koronának azok a tanácsosai nyilatkozzanak, a kik a belső elemekhez közelebb állanak, mint a külügyminiszter.[1]

Beust szemérmetlenségének egész készletére volt szükség, összehozni az arra való bátorságot, hogy a koronatanácsban így beszéljen. Nyilatkozata kirívó ellentétben volt tetteivel. Semmi sem állott távolabb tőle, mint az, hogy passzivitási politikát képviseljen, a melyet működése vezérlő csillagának tüntetett föl. Barátja és bizalmasa, gróf Vitzthum útján, a ki éppen akkor Bécsben időzött[2] és a kit addig is legtitkosabb, nem a nyilvánosságnak szánt tervei orgánumául használt föl, biztosította Francziaországot, hogy hatalmi erőnkkel támogatni fogjuk. Vitzthum közvetítésével levelezett Párizssal és tette meg azokat a lépéseket, a miket szivesen burkolt intrika-hálózatának homályába.[3] Titokban reménykedett a francziák győzelmében és Berlinig leendő előnyomulásukban; máris hevítette a gondolat, hogy akkor sikerülni fog magával ragadnia a még mindig habozó királyt, a kinek a Poroszországon veendő revanche-ot már 1866-ban biztos kilátásba helyezte.[4] Állítólag az volt a terve, hogy a háború kitörésekor rögtön meg kell szállani Drezdát, hogy a szászokra nézve lehetetlenné váljék a csatlakozás Poroszországhoz.[5] Épp úgy tudni vélték, hogy a helyzetet olyképpen akarja bonyolítani, hogy Ausztria-Magyarországot maga Oroszország kényszerítse a háborúban való részvételre, a mi aztán alkalmul szolgált volna arra, hogy Napoleonnal Poroszország ellen szövet-

[1] Teljesen megbízható egykorú kiadatlan följegyzések alapján.
[2] Báró Orczy naplója, 1870 jul. 26.
[3] Báró Orczy naplója, 1870 jul. 26. és 27.
[4] Ugyanaz, 1870 aug. 8.
[5] Ugyanaz. 1870 aug. 10.

kezzünk.[1] Mindebben a legcsodálatosabb az volt, hogy Beust e tervekkel valósággal játszadozott, ő maga komoly elhatározásra jutni nem birt, minden eshetőségre, valamennyit készletben tartotta politikai tarisznyájában, netaláni használatra.[2] A birodalmi kanczellárnak nem volt határozottan megszabott iránya, ha csak a revanche-politikát nem tekintjük ilyennek. De ahhoz is hiányzott a bátorsága, hogy ezt nyiltan és férfiasan képviselje. Csak kicsinyes szinleléseken és más eszközöcskéken tengődött napról-napra, mint cselszövő, de nem mint olyan államférfiú, a kinek vezetésére nagy monarchia jólléte, boldogulása van rábízva.

Egyéni politikát űzött, kizárólag attól a vágytól eltelve, hogy poroszországi szerencsésebb vetélytársát megalázhassa. Beust nagyobb akart lenni Bismarcknál, de mennél inkább akart az lenni, annál kisebb maradt. Ha Andrássy a július 18-iki koronatanács idejében még nem is ismerte teljesen Beust titkos machináczióit, mégis eleget tudott üzelmeiről, a melyek odairányultak, hogy a monarchiát Francziaország oldalán háborúba kergessék Poroszország ellen.[3] Andrássy nagyon jól látta, hogy az a politika, a melyet Beust képmutatóan «passzivitási politiká»-nak nevezett, a monarchiát a legnagyobb veszedelmekbe fogja sodorni. Andrássy a koronatanácsban a leghatározottabban ellenezte ezt. A monarchia, vélte a gróf, nem lehet közömbös szemlélője a lajthántúli és inneni porosz agitáczióknak és épp oly kevéssé teheti ölbe a kezét

[1] Báró Orczy naplója, 1870 aug. 6.

[2] U. o.

[3] Az említettek alapján alig lesz már fenntartható Petersdorfnak («Der Stredt über den Ursprung des Deutsch—Französischen Krieges» in: Forschungen zur Brandenburgischen u. Preussischen Geschichte 9. köt. 80. l.) következő nyilatkozata: «Man wird nach diesen Darlegungen schwerlich noch ohne erhebliche Einschränkungen an der Theorie festhalten, dass Österreich auf den Krieg hingesteuert hat.»

Francziaországnak a dunai fejedelemségekben kifejtett fáradozásaival szemben, a hol állítólag a román fejedelem megbuktatására és olyan eseményekre készülődnek, a melyek reánk a legtartósabb befolyást gyakorolhatják. Alaposan kifejtvén, hogy monarchiánk nem válhatik szomszédainak játékszerévé, fölvetette Andrássy azt a kérdést, hogy milyen álláspontot kell elfoglalnunk, hogy a válságból ne csak sértetlenül kerüljünk ki, hanem — ha kénytelenek volnánk az akczióban résztvenni — még hasznot is húzzunk abból. E tekintetben rámutatott két lehetőségre: vagy háború Francziaországgal Poroszország ellen, vagy semlegesség. Minthogy nem tartotta hivatásunknak, hogy a francziák oldalán harczra keljünk, a semlegesség érdekében szólalt föl. De ez az ő szemében nem volt egyjelentőségű a passzivitással, mert ily értelemben — fejtegette — Poroszországra nézve kivánatos lehetne ugyan, hanem Francziaország rossz néven vehetné és nekünk magunknak nem volna semmi irányban hasznunkra. Azonban «fegyveres semlegesség» se legyen az általa javasolt álláspont. Ellene mondott ily megjelölésnek, mert ezt — a mint kifejtette — szomszédaink könnyen tekinthetnék provokácziónak és azt magyarázhatnák ki belőle, hogy kedvünk támadt a dunai fejedelemségek okkupálására. A semlegesség olyan módját értem — így nyilatkozott a magyar miniszterelnök — a mely megengedi nekünk bizonyos katonai előkészületek megtételét, nehogy az események meglephessenek. Katonai előkészületek alatt lovak és más készletek beszerzését értette, nemkülönben egyelőre mintegy 300,000 főnyi csapatok mozgósítását és a szükséges intézkedések megtételét, hogy minden eshetőségre három hét alatt harczképesek lehessünk. Egyátalán — folytatta Andrássy — a nélkül, hogy kezünket bármely irányban lekötnők, a semlegességi nyilatkozat megtétele után tisztán saját érdekeink megvédé-

sét kellene jelszónak kiadni és mindenkinek, a ki erre vonatkozólag kérdezősködik, nyiltan megmondani, hogy mi mindaddig, a míg Poroszország magára marad, a háborúba nem elegyedünk és hogy katonai előkészületeinket csupán a keleti eshetőségek miatt tesszük meg. Andrássy szerint a külügyminiszter feladata megértetni a monarchia e politikáját Poroszországgal és őt — ama biztosítás mellett, hogy kizárólag megtámadtatás esetén lépnénk akczióba — rábirni, hogy Ausztria-Magyarország területén minden további agitácziót abbahagyjon. Hangsulyozván, hogy a kormány csakis ilyen semlegességi nyilatkozattal mehet a delegácziók elé, a melyek költségmegszavazási jogát semmiesetre sem lehet megkerülni, Andrássy ezekkel a szavakkal végezte felszólalását: Az általam kifejtett várakozó álláspontot semmi irányban sem tartom veszélyesnek. Mert ha győzne is Poroszország, a mi reánk nézve bizonyára nem volna kivánatos kimenetele a háborúnak, úgy ez valami rövid időn belül nem történhetnék meg, mivel a harcz nem Napoleoni, hanem franczia nemzeti hadjárat és Francziaország kétségkivül kész a legmakacsabb erőkifejtésre. Ha ellenben Francziaország győz, még mindig fenmarad az a jogunk, hogy effektiv biztosítékokat szorgalmazzunk az európai egyensúly megőrzése érdekében. Csak Oroszország tettleges beavatkozása esetében nem maradna fenn számunkra választás.[1] Az orosz szomszédtól való ez a félelem lekötötte a magyar miniszterelnök minden figyelmét, vagy a mint Waecker-Gotter pesti északnémet főkonzúl mondja róla: Russland ist sein Gedanke früh und spät.[2] Állítják, hogy ideig-óráig még olyan tervet is forgatott elméjében, hogy: ha az esetleg győztes franczia hadsereg egé-

[1] Teljesen megbízható egykorú kiadatlan följegyzések alapján.

[2] Waecker-Gotter, Pest, 1870 nov. 22. Ez a jelentés mintegy emlékirata az 1870. év nyári időszakának eseményeinek.

szen Drezdáig nyomulna előre, vele együtt Oroszország ellen kellene indulnunk.[1] Andrássy elég okos volt, hogy az efféle ötleteket magának tartsa és legfeljebb legbizalmasabb embereivel közölje. A julius 18-iki koronatanácsban semmit sem beszélt erről. Megelégedett annak megállapításával, hogy a háborúban csak akkor kell résztvennünk, ha Oroszország hasonlót tesz. És hogy az oroszok rögtön fegyverhez nyúlnának, ha Ausztria-Magyarország Francziaországhoz csatlakoznék, ez nem volt csak képzelt veszedelem. Hiszen II. Sándor czár kerülgetés nélkül megmondotta pétervári képviselőnknek és a franczia nagykövetnek, hogy ha mi csak egyetlenegy embert is indítunk Poroszország ellen, azonnal reánk támad.[2] Andrássy a koronatanácsban nagyjában a semlegesség álláspontjára helyezkedett. Ezt újból is hangsúlyozta Potocki gróf osztrák miniszterelnöknek adott válaszában, a ki — mint Beust — a passzivitás hívének vallotta magát. Potockival szemben, a ki félreértette Andrássy javaslatát és azt «neutralité armée»-nak magyarázta, a leghatározottabban jegyezte meg a magyar miniszterelnök, hogy szavainak olyan értelmet ne adjon, a mely azoktól merőben távol áll. Ismételte, hogy egyelőre nem kíván formális fölfegyverzést, hanem csak részleges csapatfölállítást.[3] Ezt az indítványt megtámadta a király, Albrecht főherczeg és báró Kuhn hadügyminiszter. Az uralkodó azt mondotta, hogy hadseregünk jelenlegi szervezete mellett félig való fölfegyverzést nehezen lehetne keresztülvinni. Úgy vélekedik tehát, hogy nem marad fenn egyéb, mint a teljes fölfegyverzés vagy teljes passzivitás

[1] Orczy báró naplója, 1870 aug. 3.

[2] «La France et la Russie en 1870», Revue de Paris 1899, 300. o. és e cikk különböző más helyein.

[3] Teljesen megbizható egykorú kiadatlan följegyzések alapján.

között választani. Albrecht főherczeg azt a nézetét nyilvánította, hogy szeptember elejére várható a döntő ütközet, még pedig Szászország határán. Ez az esemény minket tettre fog szólítani. Veszedelmes volna mozgósításunkat erre az időre halasztani, a mikor már harczkészen állana Oroszország is, a melyet nem szabad szem elől tévesztenünk. Katonailag — végezte a főherczeg — így áll a dolog: ha szeptember közepén nem tudunk és nem akarunk akczióba lépni, úgy hagyjuk el egészen a fegyverkezést; ha azonban akkorra készenlétben akarunk lenni, úgy tétessenek meg az előkészületek rögtön és erélyesen.[1] Híven az emlékiratában már kifejtett felfogásához, Kuhn a koronatanácsban is a hadjáratban való részvétel mellett szólalt föl. Ő, a ki az osztrák-magyar monarchia érdekei szempontjából Francziaország sikerétől mitsem tartott, ellenben Poroszország diadalától mindent féltett, haladéktalanul nagyszabású fölfegyverkezést kívánt. Hogy e győzelemnek (Poroszországénak) veszedelmeit elháríthassuk — mondotta — addig az időpontig teljesen föl kell készülnünk, hogy kardunkat a döntő pillanatban Francziaország érdekében a mérlegbe dobhassuk.[2] Kuhn a lelkéből beszélt Beustnak, a ki azonban még sem mert nyiltan csatlakozni a hadügyminiszter véleményéhez. A birodalmi kanczellár csak annyit mondott, hogy kerülnünk kell mindent, a mi azt a látszatot kelthetné, hogy Francziaország ellenségeit támogatjuk; a semleges ségi nyilatkozat bizonyosan többet használna Poroszországnak, mint a francziáknak; nem kételkedik abban, hogy Poroszország perfidiája mellett tökéletesen czéltalan dolog ennek úgyszólván eladni semlegességünket,

[1] Teljesen megbizható egykorú kiadatlan följegyzések alapján.

[2] Minden, a mit Prizbram «Erinnerungen» cz. művében, 270. és 273. o. stb. Kuhnról mond, téves és alaptalan.

mert győzelme esetén épp úgy rá fog szedni minket, a hogy kizsákmányolta a maga előnyére a gasteini szerződést.[1] A mit e háború dolgánál leginkább szem előtt kellene tartanunk — hangsúlyozta — az volna, hogy hadi készültségünkkel biztosítsuk magunkat a meglepetés ellen és hogy ezt kihívás nélkül proklamáljuk, adjanak bár a külföldön e nyilatkozatunknak akármilyen nevet; hogy továbbá Olaszországgal egyetértésben maradjunk, még pedig Francziaország iránt barátságos értelemben.[2] Még egyszer szót emelt Andrássy is, hogy álláspontjának érvényt szerezzen. Kuhnnal szemben tagadta, hogy lehetetlen reánk nézve a béke megőrzése. Vegye figyelembe a hadügyminiszter, hogy a mérleg serpenyőjébe annál nagyobb súlyt dobhatunk, mentől jobban és mentől hoszszabb ideig takarékoskodunk pénzben és emberben.

Egyenesen megsemmisítő érveléssel szállt síkra Beustnak Francziaország irányában táplált hajlandósága ellen, a ki talán akarata ellenére, bizonyságot tett a koronatanácsban arról, hogy a Napoleonnal való szövetkezést csak azért nem hajtotta végre, mert őt magát váratlanul meglepték az események. Andrássynak ez a beszéde nyilvánvaló czáfolata annak az állításnak, hogy őt a hála érzelmei Francziaországhoz vonzották és visszatartották attól, hogy ez ország ellenfelénke tűnjék föl.[3] Ha azok, a kik ilyesmit fogtak rá, ismerték volna a koronatanácsban történt felszólalását, kétségkívül meg lettek volna lepetve, hogy éppen az a férfiú, a kit Napoleon iránti rokon-

[1] Az 1865 aug. 14-iki gasteini konvenczió, a mely szerint Poroszország Sziléziában és Ausztria Holsteinban kormányoz, de mindaketten a két állam nevében.

[2] Teljesen megbízható egykorú kiadatlan följegyzések alapján.

[3] Reuss Bismarckhoz. Pétervár, 1870 júl. 20. Waecker-Gotter, Pest, 1870 nov. 22. Erre czélzott a bécsi orosz Chargé d'affaires is báró Orczyval szemben, a ki ennek határozottan ellentmondott. Schweinitz, Bécs, 1870 júl. 12.

szenvvel gyanúsítottak, ilyen éles hangon beszél a franczia császárról. Napoleon — úgymond Andrássy — még sohasem fejezte be egyetlen vállalkozását sem, és, a mint a tapasztalat mutatja, gyakran megteszi, hogy szövetséges társai megkérdezése nélkül, önállóan jár el. És ki kezeskedik nekünk arról — tette hozzá — hogy a franczia császár, ha nagyon belemegyünk a vele való barátkozásba, vajon nem jut-e hirtelenében megegyezésre a poroszokkal és minket egyszerűen kiszolgáltatna Poroszországnak és Oroszországnak?[1] Azt, hogy Andrássynak mennyire igaza volt, a mikor óvta a monarchiát a franczia szövetségtől, élénken bizonyítja âz az ajánlat, a melyet Napoleon közvetlenül az 1866-diki háború kitörése előtt tett a berlini udvarnál. Belgium annektálása fejében, Poroszországot 250,000 főnyi hadsereggel akarta támogatni az akkori Ausztria ellen; továbbá biztosította volna a nyolcz millió lelket számláló terület birtokbavételét. Bismarck ezt az ajánlatot büszkén elutasította, mert helyesebbnek tartotta, hogy a háborút Poroszország egyedül vívja meg.[2] Andrássy már csak azért is a semlegesség mellett volt, mert számításba vette, hogy Francziaország és Poroszország a kölcsönös harczban elgyöngítvén egymást, a békekötésnél Ausztria-Magyarországnak juthat a döntő bíró fontos szerepe; de nem csupán ez az eshetőség, hanem más okok is ösztönözték a semleges magatartás ajánlására. Biztosak lehetünk a felől — így szólt — hogy várakozó álláspontunk saját népünk helyeslésével fog találkozni és ez már egymagában is nagy nyereség; e közben végére járhatnánk, hogy orosz háború esetében Törökországtól mit lehetne várni; meggátolhatnók, hogy Oláhországban a vörös köztársaság proklamáltassék, fel-

[1] Teljesen megbízható egykorú kiadatlan följegyzések alapján.
[2] Bismarck Bernstorffhoz Londonba, 1870 júl. 23.

használhatnók az időt, hogy neutralizáljuk Szerbiát, mert különösen nagyjelentőségű ennek az állásfoglalása orosz háború esetén. Andrássy a legnagyobb nyomatékkal kelt ki Beust állítása ellen, hogy hiábavaló volna a porosz kormánynyal tárgyalni. Én sem bízom Bismarckban — mondotta a magyar miniszterelnök — de most már saját érdekében fogna állani, hogy ellenünk semmit se tegyen, mihelyt mi kinyilatkoztattuk, hogy csakis akkor lépünk közbe, ha egy harmadik hatalom a harczba belevonatik. Semlegességi nyilatkozattal kapcsolatos és saját inicziativánkból eredő biztosítástól, hogy bosszúterveink nincsenek, Andrássy a legkedvezőbb hatást várta Berlinben.[1]

E pont körül folyt a koronatanácsban a harcz, melyben a két államférfiú ellentétes irányzatok képviselőiként álltak szemben egymással. Beust haragudott Andrássyra a miatt, hogy a monarchiát semlegességi nyilatkozatra akarja kényszeríteni. Midőn a birodalmi kanczellár először értesült magyar miniszterkollégájának erről a szándékáról, sürgönyzött neki, hogy hagyjon föl tervével. Andrássy július 16-dikán Bécsbe érkezvén, Beust két napon át folyton-folyvást igyekezett őt rábeszélni, hogy álljon el a semlegességtől.[2] Csak a harmadik napon adta meg magát a kanczellár, kitűnvén, hogy a magyar miniszterelnök állhatatosságán minden kisérlete meghiúsul. Ily körülmények között, mondotta, kénytelen ugyan engedni, de a következményekért a teljes felelősséget Andrássyra hárítja.[3] Daczára e látszólagos alkalmazkodásnak, Beust egyáltalán nem gondolt arra, hogy egy-

[1] Teljesen megbízható egykorú kiadatlan följegyzések alapján.

[2] Andrássy báró Nopcsához. Bécs, (1871) máj. 6. Gróf Andrássy-levéltár.

[3] U. o.

szer már elfoglalt pozicziójából visszavonuljon. Ha a semlegességi nyilatkozatot nem is tudta megakadályozni, legalább annyit akart elérni, hogy az erre vonatkozó és Andrássy által kívánt speczialis bizalmas közlés elől kitérhessen. Ezt azzal okolta meg, hogy ily eljárás kompromittálna minket, a nélkül, hogy Poroszországgal szemben csak a legparányibb előnyünkre is szolgálna. Azt javasolta, hogy a porosz udvar is csak a szokásos diplomácziai módon, a monarchia követségeihez intézendő körjegyzék útján, értesíttessék követendő magatartásunk felől.[1] Ennélfogva Beust tudni sem akart Andrássy indítványáról, hogy a király hivassa magához Schweinitz tábornok északnémet követet és a legbarátságosabb formában ismertesse meg vele az okokat, a melyek őt részleges fegyverkezésre késztetik. Épp oly kevéssé hajlott a birodalmi kanczellár arra, hogy az uralkodó a porosz tábornok közvetítésével adja szavát Vilmos királynak, hogy — bárminként alakuljon is a helyzet — mind Poroszország, mind Francziaország irányában a legpártatlanabb jó szomszédi viszonyt fogja fenntartani. Andrássy ezt a lépést már csak azért is elkerülhetetlennek vélte, hogy a velünk szemben szünetlenül bizalmatlan és aktiv beavatkozásunktól félő Poroszországot az orosz szövetségtől visszatartsa.[2] E mellett az a gondolat is foglalkoztatta, hogy útját kellene egyengetni a Poroszországgal való állandó jó viszonynak. Osztozott Eötvös nézetében,[3] mely szerint a németországi porosz hegemonia szétrombolása Magyarországra nézve azt a veszélyt rejtené magában, hogy

[1] Teljesen megbizható egykorú kiadatlan följegyzések alapján.

[2] Andrássy báró Nopcsához. Bécs, (1871) máj. 6. Gróf Andrássy-levéltár.

[3] Eötvösnek 1870 aug. 22-diki levele Andrássyhoz. Báró Eötvös József összes munkái. XX. köt., 101. l.

Ausztria megint visszatérhetne régi német politikájához.[1] Meg lévén győződve, hogy az osztrák-németek sohasem fognak Németország ellen harczolni és tudva, hogy az ausztriai szlávoknak sincs okok hasznukat remélni a Poroszországgal folytatandó háborúból,[2] Andrássy a koronatanácsban azt az útat ajánlotta, a mely egyedül alkalmas arra, hogy barátságos viszonyra vezessen a berlini udvarral. Beust nagyon élesen tiltakozott Andrássy javaslata ellen,[3] a kinek annál nehezebb volt a helyzete, mivel a koronatanácsnak a vége táján maga a király is majdnem harczias hangon beszélt, késznek mutatkozván, hogy teljes hatalmával belekap az események folyamatába.[4] Az uralkodót erre az a — bár ki nem fejezett — aggodalom bírta, hogy vajon minő sors várna reá, semlegesség esetén, ha a két hadakozó fél valamelyike győztesként kerül ki a mérkőzésből.[5] Noha a király azután ismét mérsékelte háborús kedvét, ennek pillanatnyi föllángolása elég volt Beust ellentállásának erősítésére és Andrássy indítványának megbuktatására. A későbbi események feljogosították a magyar miniszterelnököt annak kijelentésére, hogy tanácsának megfogadása esetén Vilmos király nem sürgönyözhette volna a czárnak: hogy kizárólag az orosz uralkodó által reánk gyakorolt nyomásnak köszönheti semlegességünket.[6] Ferencz Józsefnek őszinte, nyílt szava Schweinitz tábornokhoz, sok nyugtalan órától kimélt volna meg minket. Persze, mindez

[1] Waecker-Gotter, Pest, 1870 nov. 10. Andrássynak Waecker-Gotter előtt tett kijelentései nyomán.

[2] U. o.

[3] Andrássy báró Nopcsához. Bécs, (1871) máj. 6. Gróf Andrássy-levéltár.

[4] Báró Orczy naplója, 1870 júl. 18.

[5] U. o.

[6] Andrássy báró Nopcsához. Bécs, (1871) máj 6. Gróf Andrássy-levéltár.

nem gátolta Beustot, hogy a «Graf Beust, Österreichs Neutralitäts-Politik»[1] czímű röpiratban dicséneket ne zengettessen magáról és abban az általa megostromolt semlegességi politikát a saját műveként ne magasztaltassa. Pedig milyen fáradsággal és mennyire a birodalmi kanczellár akarata ellen történt annak keresztülvitele a koronatanácsban! Hosszas tárgyalás után a király határozatképpen kimondotta, hogy a monarchia egyelőre semlegességben maradjon, de bizonyos előkészületek, így például a több időt igénylő erődítési munkálatok és lóbevásárlások már most megkezdessenek. Továbbá elhatároztatott, hogy Ausztria-Magyarország semlegességét a hatalmak tudomására juttatják, egyúttal megokolván a fegyverkezésre vonatkozó intézkedéseket.[2]

* * *

Beust a semlegesség dolgával annyira nem tudott megbarátkozni, hogy még a hatalmaknál végbement hivatalos notifikáczió után is haragot tartott Andrássy ellen. A miniszterelnök — mondotta báró Orczynak — feláldozott ezzel minden előnyt, melyet a Poroszország fölött kivívott franczia győzelem Ausztria-Magyarországnak hozott volna. Viszont Andrássy, örvendve a dolgok fordulatán, így szólt ugyancsak Orczyhoz: «Játszmánk most jól áll, csak nem kell elrontani».[3] De úgy látszott, hogy Beust éppen erre törekszik. Még mindig nem tudott hozzászokni, hogy Francziaország ügyét ne tekintse Ausztria-Magyarországénak. Milyen szívesen tett volna eleget Gramont kívánságának, a ki július 17-dikén e sza-

[1] Megjelent Pesten, 1871, Aigner Lajosnál.
[2] Teljesen megbízható egykorú kiadatlan följegyzések alapján.
[3] Báró Orczy naplója, 1870 júl. 21.

vakkal fordult hozzá: «Szeretném Önt tizennégy nap alatt Csehország határán, az olaszokat Münchenben és mi magunkat Önökkel szövetségben látni».[1] Beuston bizonyára nem múlt, hogy az 1869-ben meghiúsult és Gramont részéről most újból megkezdett szövetségi tárgyalások ez alkalommal se vezettek eredményre.[2] Híveivel és a katonai párttal karöltve, a birodalmi kanczellár mindent elkövetett, hogy Andrássyt a francziákkal közösen vívandó hadjárat ügyének megnyerje. Azt mondották neki, hogy Poroszország veresége kétségtelen, és hogy az oroszok még nincsenek felkészülve. Soha többé nem lesznek ily kedvező eshetőségeink az északi szomszéddal való, amúgy is elkerülhetetlen mérkőzésre, mint éppen most.

Az utóbbi érv, a mely Andrássyt a legérzékenyebb oldalán érintette, megnehezítette ellentállását a háborús törekvésekkel szemben. De bármennyire tudatában volt Oroszország irányában fennforgó ellentéteinknek és bármennyire meg volt győződve, hogy eljön a nap, a melyen le kell számolnunk az északi birodalommal, még sem tartotta helyesnek, hogy ily indító ok alapján eltéríttesse magát eredeti álláspontjától. Azoknak, a kik szorongatták, egyre ezt felelte: Ám legyen, győzni fognánk Francziaországgal. De mi lesz azután? Németország egyesülését, a mely történelmi szükségképpen megy végbe, mégsem akadályozhatjuk meg. És a távoli Francziaország kétséges barátságának kedveért minden időkre magunkra vonjuk a német gyűlöletét.[3] Midőn látták, hogy politikai érvelésüknek nincs foganatja, még azzal próbáltak hatni

[1] Gramont Beusthoz, 1870 júl. 17., közölve a «Neue Freie Presse» 1906 júl. 31-diki (és nem, mint Delbrück Preuss. Jahrbücher 1909, 330. l. mondja, 30-diki) számában.

[2] Gramont Fleuryhez, 1870 júl. 20., a «Revue de Paris»-ban, 1899, 302. o.

[3] Wæcker-Gotter, Pest 1870 nov. 10.

Andrássyra, hogy Oroszország és Poroszország az osztrák-magyar monarchia szétdarabolását tervezi. Az orosz hatalmába keríti a kettős birodalom keleti, a porosz pedig a nyugati részeit. Ugyanazon a napon — 1870 julius 20-ikán — a mikor Beust a semlegesség kinyilatkoztatása után ismeretes francziabarát nyilatkozatát küldte meg Metternichnek,[1] Andrássy igen figyelemreméltó beszélgetést folytatott Schweinitz tábornokkal. A magyar miniszterelnök megemlékezett a széles körben elterjedt aggodalomról, hogy Oroszország «fel akarja falni» a monarchia keleti és délszláv országait és Poroszország az osztrák-német területet; Andrássy azonban nyomban hozzátette: ő ugyan nem osztozik abban a nézetben, hogy Bécsből olyan könnyen lehetne német vidéki várost csinálni. Schweinitz rögtön így válaszolt: Ha Északnémetország a küszöbön levő háború alatt azt tapasztalná, hogy balkarját szabadon használhatja, a nélkül, hogy azt óvatosságból délfelé kellene nyújtania: akkor kifejlődhetnék a bizalomnak és az összetartozandóságnak oly érzése, a mely Közép-Európa e két nagy birodalmának biztonságát mind keleti, mind nyugati irányban megvédelmezi.[2] Minthogy Schweinitz a bécsi társaságban gyakran hallotta azt a kifejezést, hogy az oroszok és a poroszok «fölfalni» készülnek a monarchiát,[3] helyesnek találta, hogy Bismarcknak jelentést tegyen Andrássyval történt beszélgetéséről. Ez a közlés az északnémet kanczellárt rendkívül fontos és nagyjelentőségű nyilatkozatra indította, a mely megérdemli, hogy itt ismertessük. Érintve az osztrák-magyar-franczia szö-

[1] Közölve Sybelnél, «Die Begründung des deutschen Reiches», 7. k. 387. o., és másoknál.

[2] Schweinitz Bismarckhoz, Bécs 1870 júl. 20.

[3] U. o. Ez aggodalom tárgyában a bécsi orosz ágensektől is vannak jelentések.

vetség lehetőségét, így vélekedett Bismarck: vagy az lesz, hogy Francziaországot és Ausztriát leveri az osztrák közbelépés által felidézett porosz-orosz szövetség. Akkor aztán az elkeseredés és a bizalmatlanság, a melyet Magyarország viselkedése Németországban támasztana, önként érthetőleg további gyümölcsöket is teremne. Vagy pedig Ausztria és Francziaország győznének: akkor kétségtelenül helyre állana a központi kormány képessége, hogy Magyarországot megint az 1866 előtti állapotba juttassa; hogy az akarat is megvan-e ehhez, azt Bécsben és Pesten jobban kell hogy tudják. Ausztria azonban Francziaországgal szemben abba a viszonyba kerülne, nem éppen mint a cserépfazék a vasfazékkal, de mégis kétségtelen függésbe szövetségesétől, mint például Olaszország. Bismarck nézete szerint ez a függő viszony még sokkal kellemetlenebbé alakulna, ha Németország legyőzetnék, még mielőtt német-orosz szövetség jöhetett volna létre. Ekkor Oroszországnak — érintetlenül és felkészülten — módjában állana Francziaországgal szövetkezni és így Ausztria erről az oldalról is függésnek volna kitéve. Oroszországnak — folytatja fejtegetéseit Bismarck — minden körülmények között, porosz-orosz szövetkezés esetében is, kevesebb kárt okozhatna a franczia győzelem, mint Németországnak, a hogy ezt már a földrajzi fekvés is magával hozza; és semmi sem állana annak az útjában, hogy az 1807-iki és 1808-iki helyzet ismétlődjék. Ilyen fordulatra a hajlandóság tudvalevőleg már a krimi hadjárat után is megvolt. Ha ellenben Ausztria semleges marad, nincs az egész helyzetnek olyan momentuma, a melynek következtében Magyarország magatartása valamely kárt szenvedhetne. A legerélyesebben visszautasítja Bismarck azt az általa ismételten abszurdumnak nyilvánított gyanúsítást, mintha Északnémetországnak kedve volna vagy érdekében állana az osztrák

monarchiát szétrombolni. Ha az úgynevezett Német-Ausztriát, a maga cseheivel és szlovénjeivel fölvennék az északnémet szövetségbe, ez Bismarck szerint egyértelmű volna a szövetség megbontásával. Poroszország és Ausztria között idővel kifejlődhetik és ki is fog fejlődni a kölcsönös közeledés bizalomteljes viszonya, föltéve, hogy Ausztria megmarad jelenlegi állapotában; de az esetleg bomlásnak induló osztrák monarchiának egyes töredékeivel való szerves kapcsolatot az északnémet kanczellár el se tudja képzelni. Nézete szerint, ily kisérletek gyakorlati érvényesítésén még a legvakmerőbb kombinácziók is politikai hajótörést szenvednének. Már egymagában az — jegyzi meg Bismarck — ha Bécset valami vidéki városnak képzeljük, közvetlenül a német birodalom határán, élesen megvilágítja ama képtelenségek egész sorozatát, a melyektől ez a gondolat rajzik. És még akkor is, ha fél milliónyi népességű őstörténelmi fővárost züllőfélben levőnek és elenyészettnek lehetne elképzelni, azért hasonló utópiákról nem kevésbbé bebizonyulna, hogy keresztülvihetetlenek.

Bismarck egyáltalán nem hajlandó megengedni, hogy őszintén beszélnek azok az állam- és pártférfiak, a kik azt állítják, hogy ők hisznek Német-Ausztriának, az északnémet szövetség által történő abszorpcziójában. Schweinitz a Poroszország iránti ellenséges érzület minden más indító okát e fölületes ürügy mögött keresse. Fejtegetéseinek támogatása czéljából Bismarck rámutatott arra is, hogy még a délnémet államoknak sem volna okuk félni a győzelmes Poroszországtól, hát még Ausztria-Magyarországnak.[1] Az északnémet kanczellár a legnyomatékosabban

[1] Bismarck Schweinitzhoz, 1870 jul. 23. Bismarck mondja: Ha Poroszország, a mint Bismarck reméli, győztesen kerül ki a háborúból, még a délnémet államoknak sincs mit tartaniok attól, hogy az eddiginél akár hajszálnyival is erősebb pressziót gyakorolna Poroszország reájuk, a végből,

hangsúlyozza, hogy ily felfogás mellett Ausztria ellen irányuló minden germán hódítási politikát ostobaságnak tart, a mely kívül esik a józan politika határain. Bismarck reméli, hogy ezt a Lajthán inneni és túli államférfiak is belátják[1] Ez a tiltakozás a «germán hódító politika» vádja ellen első sorban Andrássy czímére volt intézve, a kit Bismarck a monarchia legbefolyásosabb személyiségének ismert és a kit ennélfogva más mindenki előtt mentesnek akart látni poroszellenes veszélyes balvéleményektől. Schweinitz alkalmat keresett és talált, hogy Andrássyt Bismarck szándékairól felvilágosítsa.[2] De hát nem is volt szükség erre a megnyugtatásra az északnémet szövetségi kanczellár annexió-vágyai tekintetében, hogy a magyar miniszterelnök a monarehia semlegességének lelkes hívévé szegődjék.[3] Noha a koronatanácsban Andrássy sem mondotta Ausztria-Magyarországra nézve kívánatosnak a porosz győzelmet, mégis nagy megelégedésére szolgálhattak most a német sikerek első hírei, mivel ezeket előrelátta és az általa ajánlott politika fényes igazolásának tarthatta. A német seregek-

hogy az északnémet szövetséggel szorosabb viszonyba lépjenek; úgy, a mint Poroszország eddig tette: a kölcsönös közeledés mértékének megállapítását egészen a délnémet szövetségestársak szabad elhatározására bizná. További erőszakos annexiókkal, mint a melyekre a földrajzi összefüggés helyreállítása czéljából szükség volt, politikai hibát követne el Poroszország, a mely csak gyöngitené; a déli németekkel csak olyan viszonyban élhetne Poroszország, a melyeket saját jószántukból akkor is fenntartanának, ha viharos időkben önrendelkezésük teljes szabadságát élveznék.

[1] Bismarck Schweinitzhez, 1870 jul. 23.

[2] Schweinitz, Bécs 1870 aug. 14.

[3] Wæcker-Gotter jelentése, Pest 1870 aug. 20. Waecker-Gotter mondja, dass Graf Andrássy es auch gewesen ist, der durch seine standhafte Opposition gegen zahlreiche Versuche der Kriegspartei den Ausschlag für die friedliche Haltung gegeben hat, darf allen entgegengesetzten Behauptungen zum Trotz nach zuverlässigen Information als positiv angesehen werden.

nek mindenkit bámulatra ragadó gyönyörű tényei megerősítették a békebarátok poziczióját.[1] Bizonyos körökben azonban a német győzelmi tudósítások egyenesen lesujtólag hatottak, mivel ott eddigelé azt hitték, hogy a francziáknak könnyű lesz a poroszokat halomra dönteni.[2] Távolról hangzó gyászindulóként csendülhetett meg Beust füleiben Metternich következő távirata: «A franczia hadsereg teljesen visszavonulóban van, én a császárnéval (Eugénia) visszatérek; esdve kéri legfelsőbb urunkat, hogy Poroszország nyugtalanítására tegyen valamit.»[3] Beust reményei, a melyeket a franczia tábornokok nagy hadi tényeire épített, füstbe mentek. Habár később nem volt hajlandó beismerni, hogy tévúton járt,[4] a mikor a monarchia sorsát III. Napoleonéhoz akarta hozzákovácsolni, akkori viselkedése mégis arra mutat, hogy rájött, milyen ferde irányban siklik tova. Úgy látszott, hogy teljesen elveszítette a fejét. A Metternichnek ma megadott utasításokat, mindjárt másnap visszavonatta bizalmasa, gróf Vitzthum által és a nagykövet végre nem tudta, hogy hányadán van a dolgaival. Szorultságában a birodalmi kanczellár mentő eszméket keresett és nem volt többé tisztában azzal, mint báró Orczy megjegyzi, hogy «tulajdonképpen melyik szentre esküdjék.»[5] Beust törekvései, hogy Olaszország-

[1] Waecker-Gotter, 1870. aug. 20.

[2] Báró Orczy anyjához, Bécs 1870 aug. 8. «Hier hat dieses Missgeschik der Franzosen eine enorme Sensation gemacht, da man allgemein eine so hohe Meinung von der Kraft und Zahl der französischen Armee hatte, dass man glaubte, sie würde mit ihrer bekannten impétuosité die preussische Arme über den Haufen werfen; ihre individuelle Tapferkeit, die Prezision ihrer Waffen machte glauben, dass sie den Preussen überlegen sind.»

[3] Báró Orczy naplója, 1870 aug. 7. Orczy közli a távirat eredeti franczia szövegét, de keltének napját nem jelöli meg.

[4] Beust, II, 390.

[5] Báró Orczy naplója, 1870 aug. 9.

gal egyetemben magához ragadja a hadakozó felek közti közvetítést és ily módon Ausztria-Magyarország számára a béketárgyalásoknál oroszlánrészt biztosítson, dugába dőltek.[1] Elvakítva az őt fenyegető veszedelemtől, más mentőeszközhöz is folyamodott, a mely fiaskóra vezetett. Csakis a birodalmi kanczellár szabása szerinti férfiú, a ki ahhoz van szokva, hogy elvek nélkül máról-holnapra éldegéljen és a kinél hiányzott a rátermettség, hogy politikájának nagyméretű jelleget adhasson: csakis ilyen férfiú kísérthette meg, hogy boldogulását oly ötlet útján keresse, a melynek az adott viszonyok közt okvetetlenül balul kellett kiütnie. Ugyanis Beust azt az Oroszországot, a mely ellenünk a poroszokkal titkos szerződést kötött[2] és kész volt Vilmos király kívánságára bármely pillanatban 300.000 embert küldeni a galicziai határra,[3] el akarta idegeníteni a berlini udvartól és Ausztria-Magyarország mellé vonni. Az a különös gondolata támadt, hogy a czár segítségével még mindig elérheti, hogy revanche-ot vegyen a poroszokon és Bismarckon. Mindenféle csábítgatásokkal igyekezett megnyerni a czárt; így fölvetette a minden orosz előtt szégyenletesnek tetsző 1856-iki párizsi béke[4] egyszer már (1867-ben) szóbahozott

[1] Sybel, «Die Begründung des deutschen Reiches», 7. k. 398. stb.

[2] Báró Orczy naplója.

[3] Reuss Bismarckhoz, Pétervár 1870 jul. 20. Sándor császár ezt mondotta Poroszország képviselőjének, Reuss herczegnek: Wenn aber Österreich die geringste Miene mache, sich feindlich gegen Preussen zu zeigen, so werde er auf das gewissenhafteste seine Pflicht zu tun wissen, dann würden seine Sympathien auch durch das Interesse Russlands unterstützt sein.

[4] Schweinitz, 1870 szept. 26. Schweinitz előadásából úgy látszik, mintha Beust csak tervezte volna ez ajánlat megtételét. Fölemlíti, hogy Andrássy előtte erre vonatkozólag így nyilatkozott: Megmondottam neki (Beustnak), hogy ezt ne tegye. Báró Orczy naplójában (1870 szept. 12) akképpen beszéli el a dolgot, hogy az ajánlat tényleg megtörtént. Ezt irja: «Beustnak utalásai a párizsi békének Muszkaországra nézve terhes föltételeinek megváltoztatására, hatást nem tettek.»

megváltoztatásának kérdését; felajánlotta továbbá, hogy Oroszországot illesse a kezdeményezés a hadviselő felek közötti mediácziónál.

A «moderált béke» közös közreműködéssel való elérésének ürügye alatt Beust azt a szándékot rejtegette, hogy maguk az oroszok provokálják monarchiánkat fegyverkezésre; ő maga szintén csapatösszevonásokra biztatta volna a pétervári kormányt, hogy aztán alkalmas időpontban együtt induljanak Poroszország ellen. Sándor czár, a ki előtt nem maradt homályban minde Beust-féle javaslatok voltaképpeni hátsó gondolata, kereken visszautasította azokat. És nem mulasztotta el, hogy ezekről a kisérletekről Bismarckot nyomban értesítse.[1] Ama bécsi kottériákhoz hasonlóan, melyek Poroszország megalázásának lehetetlenségét még most sem látták be, Beust csak tovább szövögette ábrándját, hogy talán mégis sikerül II. Sándort és Vilmos királyt összeveszíteni. «Beust — írja Orczy — és szegény Chotekünk Péterváron, elfújhatnák a nótát arról, hogy betörték az orrukat a pétervári kabineten, azért a föltevésért, hogy velünk majd «cause commune»-t csinálnak Poroszország ellen. Még nem történt a világon nagyobb diplomácziai fiaskó «sur toute la ligne», mint az, a melyet Beust e tekintetben Pétervárott szerzett magának.»[2] Andrássy a külügyminiszter e cselszövéséről csak akkor értesült, a mikor Bécsbe már megérkezett Chotek jelentése, az orosz kormánynál kifejtett fáradozásainak hiábavalóságáról.[3] Ez a «hátmögi politika» a magyar miniszterelnököt a legnagyobb haragra lobbantotta. És pedig joggal, mivel az oroszok, a kik eddig szép szavakkal nem is igyekez-

[1] Báró Orczy naplója, 1870 szept. 12—13.

[2] Báró Orczy anyjához, Bécs, 1870 okt. 30. Orczy hozzáteszi: «c'était au début de la guerre.»

[3] Báró Orczy naplója, 1870 szept. 1?.

tek más czélt elérni, mint hogy poroszellenes és franczia-barát akcziónkat meggátolják, hirtelenében megváltoztatták magatartásukat és levetették az álarczot. Most Sándor czár a leghatározottabban követelte, hogy haderőnket ne szaporítsuk és fegyverkezésünket szüntessük meg.[1] Andrássy, ámbár nem volt ellensége az Oroszországgal való leszámolásnak, erre a lehető legkedvezőtlenebb időpontnak tartotta a jelen pillanatot, a mikor Francziaország meg volt verve és Oroszország a poroszok támogatására számíthatott. Tehát rendületlenül ragaszkodott a semlegesség megőrzéséhez, a mint ezt a magyar képviselőház 1870 julius 28-iki ülésén tartott beszédében is hangsúlyozta.[2] «Andrássy hajthatatlan akarata — ezt írja Orczy egyik levelében — valóságos providenczia, nem ingadozik, nézetét egész őszintén nyilvánítja és legalább őt sohasem fogják félreérteni, még kevésbbé arrière-pensée-ra képesnek tartani. A bizalom, a melylyel minden oldalról találkozik, notre ancre de salut-nk.»[3] Ezzel persze maga ellen izgatta Andrássy azokat a köröket, a melyek — poroszellenes dühük vakságában — békeszeretetét nem tudták megbocsátani. Abban sántikáltak, hogy az uralkodót bizalmatlanná tegyék Andrássy iránt vagy legalább felingereljék érzékenységét a magyar miniszterelnök ellen. «Egyénileg még nem vagyok megnyugtatva — írja erről Orczy, — mert tudom, mily gyanakodva figyeli Beust folyton-folyvást Andrássyt és hogy milyen szünetlenül teszik a kísérleteket, hogy őt a császárnál gyanúba keverjék vagy legalább subszummálják neki, például ily genreben: Most ugyan nyitva állott az út Berlinbe, de hát nem volt Andrássy szándékában, hogy Felségednek

[1] Báró Orczy naplója, 1870 szept. 13.
[2] Lederer, II. 333—339.
[3] Báró Orczy anyjához, Bécs, 1870 aug. 10.

ezt az elégtételt megszerezze. Ebben a genre-ben aztán — folytatja Orczy — mindenfelől igyekeznek megdolgozni a császárt és legújabban a jövendő német császárral ijesztgetik, mivel ez olyan dolog, a mely iránt a császár mindig szerfölött érzékeny. Ezért — végzi a báró — folytonosan őrködöm, hogy Gyulát (Andrássy Gyulát) minden aknáról, a melyet ellene megásnak, idejekorán értesíthessem.»[1] Az egészben a legcsodálatosabb az, hogy Andrássy nemcsak az udvari körökben és a katonai párt részéről nem talált elismerésre, de politikáját még Bismarck is színeskedőnek jellemezte. A szövetségi kanczellárt, a kit már a magyar miniszterelnöknek julius 28-iki képviselőházi beszéde sem elégített ki, Schweinitz tábornoknak Andrássyval folytatott beszélgetéséről tett jelentése egyenesen arra indította, hogy a magyar kormány fejét «kétértelműséggel» vádolja.[2] Andrássy nyilatkozatain még mindig átcsillámlott az az aggodalom, hogy Poroszország és Oroszország a kelet jövendőjére vonatkozólag titkos megállapodásokra jutottak. A nagykövet előtt nem is titkolta, hogy ha erről biztos lett volna, a koronatanácsban feltétlenül a semlegesség ellen foglalt volna állást.[3] Bismarck a miniszterelnök e kijelentését nagyon rossz néven vette. Schweinitztzal szemben megjegyzi, hogy az örökösen emlegetett és vagy tényleg meglevő vagy csak Poroszország irányában érzett rossz lelkiismeret palástolására szolgáló bizalmatlanság, itt is

[1] Báró Orczy anyjához, Bécs, 1870 szept. 7.

[2] Bismarck Schweinitz tábornokhoz, Ferrières 1870 okt. 3.

[3] Schweinitz Bismarckhoz, Bécs, 1870 szept. 26. 1870 jul. 15-ikén, midőn úgy volt, hogy Gorčakov Emsbe megy, a hol Vilmos király és Sándor czár időztek, Waecker-Gotter ezt jelentette Bismarcknak: A mint Oroszország akczióba lép, Magyarország azonnal egyhangúlag a háborút sürgetné. Bismarck erre Berlinből válaszolt: herczeg Gorčakov Berlinen át egyenest Wildbadba utazott, Emsben nem volt, de ő (Bismarck) sem.

csak bizalmatlanságot kelthet. Bismarck azt hihette volna, hogy *neki* igénye lehet a bizalomra, minthogy tényleges bizonyítékokat adott Andrássynak érdeklődése és jóindulata felől.[1] Azonban különös, hogy éppen az a két ország, a mely Poroszországnak legtöbbet köszönhet: Magyarország és Olaszország, a leghálátlanabbnak mutatkozik Poroszország iránt. A nemzetek vagy *ezek* a nemzetek jobban rokonszenveznek ellenségeikkel, mint az olyanokkal, a kikről tudják, hogy köszönettel tartoznak nekik. A mi pedig — mondja Bismarck odább — gróf Andrássy egyéni álláspontját illeti, legyen tisztában azzal, hogy Poroszország bizalmát előbb meg kell érdemelnie; eddigi magatartása és ismeretes franczia tendencziái nem alkalmasak és legkevésbbé éppen őt jogosíthatják föl arra, hogy Poroszország elleni bizalmatlanságról beszéljen.[2] Nem tudunk Andrássynak egyetlenegy nyilatkozatáról sem, a mely őt politikai értelemben franczia-barátnak tüntetné föl. Sem 1867-ben Salzburgban, sem későbben, sohasem mutatkozott a Napoleonnal kötendő szövetség barátjának. Mindig hangsúlyozta, hogy csakis abban az esetben vetné magát Francziaország karjai közé, ha a poroszok és az oroszok ellenünk együttesen lépnének föl. Bismarckot álútra vezették, midőn azt jelentették neki, hogy Andrássy Francziaországot az «erősebb mágnes»-nek tartja, hogy rokonérzelmű felesége ebben megerősíti és hogy «feje és szíve között» kemény harczot kellett megküzdenie, a melynek csak a wörthi és a forbachi győzelmek vetettek véget.[3] Az a hang, a melyen Andrássy a julius 18-iki koronatanácsban beszélt, mindezt határozottan megczáfolja. A mikor Thiers 1870 szep-

[1] Czélzás Bismarcknak Romániával szemben tanúsított magatartására, a mikor is a magyarellenes kormány eltávolítását követelte.

[2] Bismarck Schweinitzhez, 1870 okt. 3.

[3] Waecker-Gotter Bismarckhoz, Pest, 1870 nov. 22.

temberében körútat tett az európai udvaroknál, hogy kérje a hatalmak segítségét Francziaország érdekében, Andrássy a franczia államférfiú előtt sem hallgatta el, hogy a velük karöltve folytatandó revanche-politikának ellene volt.[1] Joggal tekinthette egyéni érdemének azt, hogy közbelépésével megakadályozta a világfelfordulást és megtehette, hogy Schweinitz tábornokhoz így szóljon: hogy mindenekelőtt meg akarja őt győzni, hogy Poroszország nem tartozik Oroszországnak semmiféle köszönettel, azon a czímen, hogy Ausztria-Magyarországot a háborúban való részvételtől visszatartotta volna.[2] Andrássy, a mint ezt ismételten kijelentette, rajta volt, hogy benső összeköttetésbe lépjen Németországgal, mert egyedül ez felel meg a monarchia érdekeinek. Már ebben az időben látta, hogy Németország nemsokára oly helyzetbe kerül, hogy választania kell Ausztria-Magyarország és Oroszország barátsága között. Az volt a nézete, hogy mentől előbb fog Németország mellettünk dönteni, annál több hasznára lesz megerősödésünknek. Ez a barátság meggyőzné a szláv világot, hogy Németország sohasem tűrhetné el Oroszország hatalmi vágyainak túlkapását a Kárpátokon. A közvetlen eredmény pedig az volna, hogy mind az ausztriai, mind a magyarországi szlávok megnyugodnának és megint békés, csöndes polgárai lennének a monarchiának.[3] De mialatt Andrássyt az Ausztria-Magyarországot esetleg megsemmisüléssel fenyegető háború elkerülésénél ily nagyarányú és új jövendőt előkészítő eszmék vezették, addig Beust a maga politikájával csak hibát hibára halmozott. «Négy esztendő óta ápolta a franczia barátságot — mondja báró

[1] «Notes et souvenirs de Mr. Thiers 1870—1873», 12. o.

[2] Schweinitz Bismarckhoz, Bécs, 1870 szept. 26.

[3] Waecker-Gotter, Pest, 1870 nov. 10. Waecker-Gotter Andrássyval e tárgy fölött folyt beszélgetéseiről tesz jelentést.

Orczy, a ki alaposan tájékozva volt a birodalmi kanczellár minden lépéséről — nem valamely pozitiv előny kedveért, hanem csak azért, hogy gátolja a megegyezést Oroszországgal, főként pedig, hogy Poroszországnak déli Németországra vonatkozó terveit meghiúsítsa. A mostani háború eredménye ezt a czélt tökéletesen semmivé tette, a franczia barátságra alapított politika egész épülete de fond en comble összeomlott, míg e közben Poroszország egyre bensőbb kapcsolatba lép Oroszországgal és csak mi vagyunk ismét izolálva.»[1] Idáig juttatta a dolgokat Beust bosszúpolitikája. Ily körülmények közt valóságos szerencsének mondható, hogy gróf Andrássy az általa proklamált semlegességgel nyitva tartotta a monarchia útját, az újon alakult német birodalommal való kibékülésre. Ugyanő volt az, a ki 1870 szeptember havában Beustot meggyőzni igyekezett, hogy Porszországgal barátságosabb viszonyra kell törekedni.[2] Ámbár Andrássy őt erre most készebbnek találta, mint pár héttel ezelőtt,[3] Beust még is már elszalasztotta volt az erre alkalmas momentumot. Bismarck a birodalmi kanczellárral nem akart többé bizalmasabb politikai összeköttetésbe lépni. A szövetségi kanczellár mondja, hogy gróf Beusttal nem lehetséges megvalósítani azt a kivánságot, mely Németország és Ausztria között tartósan jó viszony megteremtésére vezetne. Ha lehetetlen gróf Beust *nélkül* megszerezni Ausztria barátságát, akkor fel kell hagyni az egészszel. Hogy aztán milyen tempóban és milyen éles szögben kell követni az útat, a melyen a czél elérése gróf Beust nélkül megkisértendő, azt megnyugvással bízza Bismarck Schweinitzra, a kire a fontos bécsi követ-

[1] Báró Orczy anyjához, Bécs, 1870 nov. 17.
[2] Schweinitz Bismarckhoz, Bécs, 1870 szept. 26.
[3] U. o.

séget ruházta. Ha pedig Schweinitz gróf a Beusthoz való viszonyon kívül eső érintkezési pontokat nem tudná megtalálni, akkor Bismarck a kisérleteket, hogy Ausztriával jobb viszonyokba léphessen, későbbi időkre akarja fentartani.[1] A bécsi követ erre megjegyzé, hogy ő a birodalmi kanczellár ellen irányuló akczióját most nem definiálhatja, mivel azt gyakran kell módosítania a szenvedélyek és az apáthia ama naponként változó formáihoz képest, a melyek közepett szolgálatát végeznie kell.[2] Ha egy időre még létre is jött némi közeledés Bismarck és a bécsi kanczellár között, Beust elhibázott külpolitikájával a jövőre nézve mégis lehetetlenné tette már magát. A belpolitika terén tett próbálkozásai kivonták alóla az utolsó gyékényt is, a melyen lábát még megvethette volna. Ily módon maga Beust egyengette a külügyminiszteriumba vezető útját annak a férfiúnak, a kiben nagy bizalmatlansággal már régóta veszedelmes vetélytársát látta.

[1] Bismarck Schweinitzhoz, 1870 okt. 3. Por. kir. áll. lvtár.
[2] Schweinitz Bismarckhoz, Bécs, 1870 okt. 6.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

ÚTBAN A HOHENWART-KORMÁNY FELÉ.

Andrássynak szerencsésen sikerült megóvni Ausztria-Magyarországot a franczia-porosz háborúban való részvételtől. Alighogy túl volt ezeken a nehéz órákon, már újból súlyos feladat elé került. Meg kellett akadályozni azt az Ausztriában kezdeményezett és nagyszabású stílusban előkészített támadást, mely a monarchiának az 1867-iki kiegyezésben biztosított alkotmányos újjáalakulása ellen irányult. E kérdésnél Andrássy ugyan beleavatkozott a szomszéd állam belső dolgaiba, de ezt csak azért tette, mert a Lajthán túl kigyúladt alkotmányjogi tűzveszedelem könnyen átharapózhatott volna Magyarország határain is.

Az ausztriai viszonyok egy idő óta nagyon aggodalmas fordulatot vettek. Az ottani nemzetiségek mitsem akartak tudni a Reichsratról. A tartományi önkormányzat mentől nagyobb kibővítését követelték, valamint a tartománygyűlések teljesebb önállóságát a Reichsrattal és a központi kormányzattal szemben. Elsőbben is a csehek a Magyarországgal való egyenjogúságot kívánták: a császár megkoronáztatását Csehország királyává és külön miniszterium kinevezését.[1] Egyre nyil-

[1] 1868 aug. 22-iki cseh deklaráczió, kiadva Kolmernél, «Parlament und Verfassung in Österreich», I. 347.

vánvalóbban lépett előtérbe a föderálisztikus áramlat. Midőn a császár 1868 junius havában hidavatási ünnepély alkalmából Prágában tartózkodott, odahivatta Beustot, a ki tárgyalásokba bocsátkozott a cseh vezérekkel, Palackival és Riegerrel. A birodalmi kanczellár ezzel a lépésével ellentétbe jutott az osztrák kormánynyal, a minek következtében erős feszültség támadt közte és osztrák kollégái között. Úgy látszik, hogy a bécsi miniszterek még nem akarták nyilt törésre vinni a dolgot, minthogy Beustnak a koronánál több tekintélye volt, mint nekik.[1] De biztosnak mutatkozott, hogy a miniszterium ügykörébe történt önkényes beavatkozás után, a birodalmi kanczellár s a kormány közt bensőbb kontaktusról többé nem lehet szó.[2] Ez az áthidalhatatlan űr Beust félelmes «kiegyezési talentumá»-nak[3] volt köszönhető. Prágát Beustnak azzal a tudattal kellett elhagynia, hogy a császár útja tökéletesen eredménytelen maradt. Mert a csehek hajszálnyira sem tértek el közjogi álláspontjuktól. Éppen úgy, mint Csehországban, Galicziában is mutatkozott balsiker. Mikor a császár — állítólag Andrássy tanácsára[4] — oda akart utazni, a galicziai tartománygyűlés alkotmányellenes határozatot hozott,[5] melynek következtében az uralkodó rögtön lemondott útitervéről. Beust szerint a galicziai látogatás elmaradása a korona határozott tiltakozását jelentette a lengyelek föderálisztikus és alkotmányellenes határozata ellen.[6] Ez a tény annál nagyobb meg-

[1] Werther, Bécs 1868 jun. 24. Lásd a «Neue Freie Presse» nyilván Beust ellen inspirált jun. 24-iki czikkét: «Zur Prager Kaiserreise»

[2] Werther, 1868 jun. 30.

[3] Ugyanaz, Bécs 1868 szept. 22.

[4] U. o.

[5] Az 1868 szept. 24-iki galicziai határozat, kiadva Kolmernél, I., 353.

[6] Werther, 1878 szept. 26.

elégedést keltett, mert eddig sokan azt hitték, hogy titokban éppen irányadó helyről támogatják az alkotmány megdöntését czélzó törekvéseket.[1] Míg a lengyelek azt állították, hogy a galicziai utazást orosz befolyás akadályozta meg,[2] addig alkotmányos érzelmű körökben az uralkodó elhatározását a parlamentáris miniszterium diadalaként ünnepelték.[3] Nem orosz nyomás kényszerítette a császárt, hogy Bécsben maradjon, hanem az az aggodalom, hogy a galicziai tartománygyűlésnek lengyel emigránsok által czéltudatosan támogatott magatartása könnyen vezethetne konfliktusra az orosz szomszéddal.[4] De nem volt teljes a miniszterium diadala sem, sőt egyes tagjai nem is tartották ezt kívánatosnak.[5] A kormány éppen most veszítette el elnökét: Auersperg Carlos herczeget, a kinek nevét viselte és a ki véglegesen visszavonult az állami ügyek intézésétől, miután már előbb néhányszor hiába kérte fölmentését.[6] «Mondja meg ezt gróf Andrássynak, bár a dolog nem valami nagyon fogja bántani», — ezekkel a szavakkal értesítette Beust báró Orczy osztályfőnököt Auersperg távozásáról, franczia nyelven még hozzátevén: «L'insuffisance blessée».[7] A mivel Beust azt akarta jelezni, hogy a kissé kényes természetü és összeférhetetlen herczeg[8] mélyen sértve érezte magát a háttérbe szorítás által, a melyben — úgy vélte — a magyar miniszterelnök mellett részesítették. Auersperg Carlos már régóta sanda szemmel ügyelte gróf And-

[1] Werther, 1868 szept. 26.

[2] Ugyanaz, szept. 28.

[3] Ugyanaz, szept. 29.

[4] Báró Orczy naplója, 1868 szept. 25.

[5] U. o. 1868 szept. 24. Orczy szerint az osztrák miniszterium kebelében a galicziai utazás kérdésében megoszlottak a vélemények.

[6] Werther, 1868 szept. 26.

[7] Báró Orczy naplója, 1868 szept. 25.

[8] Werther, 1868 szept. 26.

rássy túlnyomó befolyását.[1] Bosszúságára szolgált Beustnak Prágába történt meghivatása is.[2] Midőn aztán — Beust és Taaffe megbeszéléseinek eredményeként — még a galicziai utazás is az ő háta mögött jött létre, elszakadt türelmének fonala. Felhasználta ezt az alkalmat, mint kinálkozó ürügyet, hogy eddigi politikai működésének színteréről lelépjen.[3] Azt hitte a herczeg, hogy ily módon elpalástolhatja miniszterségének fiaskóját. Tényleg mindig csak csalódások érték. Azzal a meggyőződéssel lépett kormányra, hogy fényes nevének és befolyásának majd sikerülni fog a cseheket megfékezni.[4] Ennek és más egyébnek azonban az ellenkezője következett be és a belső zavarok csak növekedtek. A mint a porosz követ helyettese jelenthette, a büszke álmok, a melyekben az itteni liberálisok a lövészünnepély idején (1868) ringatóztak, hogy t. i. az új alkotmány által Ausztria parlamentáris mintaállammá lett, mely bensejében megerősödve, kifelé erkölcsi vonzerőt fog gyakorolni: a legutóbbi tartománygyűlési ülésszak szomorú tapasztalatai után szétfoszlottak.[5] Sőt már arról is beszéltek, hogy Ausztriának nem is való semmiféle «generálizáló» alkotmány.[6] A fenforgó viszonyok között nem volt könnyű feladat az e misszióra kiszemelt Beustra nézve, hogy az osztrák miniszterium élére alkalmas elnököt keressen.[7] Tekintve az egymásra tornyosuló nehézségeket, már hire járt, hogy a birodalmi kanczellár föderálisztikus színezetű kabinet alakítását tervezi, mely arra lenne hivatva, hogy megegyezést hozzon

[1] Báró Orczy naplója, 1868 szept. 25.

[2] Werther, 1868 szept. 26. Leopold von Hasner: «Denkwürdigkeiten», 99.

[3] Báró Orczy naplója, 1868 szept. 25.

[4] Werther, 1868 szept. 26.

[5] Ladenberg, Bécs 1868 okt. 27.

[6] U. o.

[7] Werther, Bécs 1868 okt. 6.

létre a Reichsrattól visszahúzódó nemzetiségekkel.[1] Mindenesetre a viszonyok félreismerésén alapszik az az állítás, hogy a magyarok szívesen eltűrtek volna valamely föderálisztikus megoldást, mert így «magyar (magyarische) hegemóniai eszméiket» könnyebben megvalósíthatnák.[2] Mindaddig, a míg Andrássy állott a kormány élén, efféle hajlandóság nem volt várható. Ezt ki is jelentette a magyar miniszterelnök, midőn azzal vádolták, hogy ő sugalmazta a «Pester Lloyd» czikkét, mely figyelmezteti az osztrák kabinetet, hogy a miniszteri hatalmat szigorúbb módon gyakorolja. Ezt — mint magyar részről a föderálisztikus rendszer érdekében megkoczkáztatott «követelődző beavatkozási kisérletet» — azonnal a leghatározottabban megczáfoltatta.[3] Az arra irányuló törekvések stádiumában, hogy az ausztriai elégedetlen elemeket az alkotmányos munka számára megnyerjék, Andrássynak teljességgel nem volt semmi oka, hogy vétójával közbelépjen. A dolgok még nem fejlődtek odáig. És az osztrák eseményeknek annál nyugodtabb szemlélője lehetett, mert hiszen éppen legfelsőbb helyen kimondatott, hogy az alkotmány által megjelölt útról letérni nem szabad. Pillanatnyilag nem fenyegette veszedelem az 1867-iki kiegyezést, mely a monarchia mindkét állama részére a dualizmust alkotta meg és föderálisztikus tervekkel nem fért össze. Beust, a kinek a keze mindenütt ott volt az osztrák belpolitikában, egyelőre a mellett foglalt állást, hogy a bécsi kormány törekedjék valamennyi pártnak egyforma kielégítésére. Miután meggyőződött, hogy a liberális német alkotmánypárttól revanche-politikájának előmozdítása érdekében mitsem várhat, a birodalmi kan-

[1] Ladenberg, Bécs 1868 okt. 27.

[2] U. o.

[3] Werther, Bécs 1869 júl. 6. «Pester Lloyd» júl. 1. Andrássy czáfolata a magyar hivatalos lapban, júl. 4.

czellár egyszerre rájött arra, hogy: hiszen az osztrák németek egyáltalán nem igényelhetik a kizárólagos uralmat a többi nemzetiségek fölött.[1] Ezt ugyanaz a Beust mondotta, a ki előbb oly lelkes szószólója volt a német elem túlsúlyának Ausztriában, — persze mindig azt föltételezve, hogy hű segítőtársai lesznek a Poroszország elleni küzdelemben. Az őt jellemző könnyűvérűséggel csapott most át a német-ellenes nemzetiségekhez és azokhoz az emberekhez, a kikről azt remélte, hogy több érzékük van az ő törekvései iránt. Főként Beust ajánlatának, a mely annyira megfelelt a császár egyéni hajlamának, köszönhette gróf Taaffe, hogy Auersperg Carlos herczeg lemondása után osztrák miniszterelnökké neveztetett ki.[2] Taafféval szövetkezve, a kiben politikájának készséges hívére talált,[3] a birodalmi kanczellár titokban, az össz-miniszterium tudta nélkül, hozzálátott az egyezkedéshez a mostani állapotok iránt ellenséges érzelmű nemzetiségekkel. Már terveinek megfelelő miniszter-cserére is gondolt, hogy lehetővé tegye az alkotmány föderálisztikus irányú reviziójának kezdeményezését.[4] Beust törekvéseinek nemcsak az a körülmény kedvezett, hogy az alkotmánypárt kebelében zavarok dúltak, hanem az is, hogy a politikai körökben itt-ott szükségesnek ismerték el az elégületlen népfajok kibékítését. Werther szerint, egyre szélesebb körökben terjed a meggyőződés, hogy az eddigi úton nem lehet tovább haladni és tartós alkotmányos viszonyok létesítéséről nem lehet szó addig, a míg nincs elenyésztetve a merev ellentét az alkotmány és a nemzetiségek között. Azt mondják — folytatja — hogy valaminek történnie kell és

[1] Werther, Bécs 1869 febr. 16.
[2] Ugyanaz, Bécs 1869 ápr. 19.
[3] Ugyanaz, 1869 ápr. 19.
[4] Ugyanaz, 1869 okt. 9.

történni is fog, a mi e tarthatatlan állapotnak végét vesse; innen van aztán az általános kényelmetlenség és bizonytalanság érzése és az aggodalom az alkotmányhű körökben, hogy a nehézségek megoldása, ha nem is közvetlenül, de a Reichsrat következő ülésszakában döntő konzekvencziákra fog vezetni a parlamentáris miniszterium integritása és fennmaradása tekintetében.[1] A kabinet bomlásának máris látható jelei mutatkoztak. Giskra belügyminiszter erélyes föllépésének sikerült ugyan Beustot alkotmányos eljárásra szorítani; ez annál könnyebben ment, mert a birodalmi kanczellár az utóbbi időben többször megtett prágai látogatásai alkalmával a kemény viselkedést mutató csehektől több ízben kosarat kapott.[2] Tekintettel arra a hevesen hullámzó harczra, hogy jövőre a Reichsrat, a mint az alkotmány hívei óhajtották, közvetlen választásokból, vagy pedig, az alkotmányellenesek felfogása szerint, magukból a tartománygyűlésekből kerüljön-e ki, tanácsosnak tartotta Beust, hogy a maga békítési terveivel ideig-óráig a háttérben maradjon. Azonban az egyik bécsi követ előtt bizalmasan úgy nyilatkozott, hogy nagyon örül a jelenleg folyamatban levő reformmozgalomnak, mert ennek hatása alatt mindegyik pártnál egyre több tért hódít a nemzetiségi béke gondolata.

Beust éppen nem tagadta az egyenetlenséget, mely a választási reform miatt a miniszteriumban keletkezett és nyiltan megmondotta azt is, hogy a fennálló ellentét, a mennyiben nem volna kiegyenlíthető, a kabinet átalakítását fogná maga után vonni.[3] Ez pedig annyit jelentett, hogy kénytelenek lennének Giskrát, Herbstet és Hasnert, a köz-

[1] Werther, Bécs 1869 okt. 14.

[2] Ladenberg, Bécs 1869 okt. 26.

[3] U. o. Az illető követ, a ki előtt Beust így nyilatkozott, rögtön elmondta a dolgot Ladenbergnek.

vetlen választás buzgó szószólóit, a hajóból kivetni. E kormánytagok ellenfeleinek, Taaffe, Potocki és Berger minisztereknek, erős hátvédül szolgált a kanczellár.[1] Egyidejüleg azonban, a mint ez sürgő-forgó természetének megfelelt, megpróbálta azt is, hogy a kabinet többsége és kisebbsége között a közvetítő szerepét vigye.[2] De az ellentétek sokkal nagyobbak voltak, hogysem a kiegyenlítés lehetséges lett volna. A többség csak olyan módosításokat akart megengedni, a melyek a deczemberi alkotmány keretébe beilleszthetők. Ellenben a kisebbségnek az volt a szándéka, hogy e kereten túlmenve, kezet nyujtson az uralkodó rendszer ellenségeinek; ezekkel egyesülve, rést akartak törni az alkotmány éppen befejezett épületén. Hanem az egységes kormányzás elve szilárd bástyaként állott a föderálisztikus törekvések útjában. Midőn a nézetkülönbség a miniszteriumban napról-napra tűrhetetlenebbé vált, annak többsége — Plener, Hasner, Giskra, Herbst — elhatározta, hogy Hasnertől fogalmazott emlékiratban a császár előtt kendőzetlenül feltárja a helyzetet.[3] Erre a kisebbség — Taaffe, Potocki, Berger — az utóbbinak éles tollából eredő ellenmemorandummal válaszolt. Ausztriában teljesen szokatlan eljárás volt az, hogy a korona tájékoztatására szánt okmányokat, magának az uralkodónak parancsára, 1870 január 12-én a «Wiener Zeitung»-ban nyilvánosságra hozták.[4] Bátran elhagyhatták volna az ilyen intim kormánynyilatkozatok publikálását, a melyeknek tartalma nemcsak a belső viszonyok teljes vigasztalanságát, de azt is demonstrálta, hogy a legfelsőbb kormányrégiókban milyen ádáz meghasonlás vert

[1] Schweinitz Vilmos királyhoz, Bécs, 1870 jan. 18.
[2] Schweinitz Bismarckhoz, Bécs, 1870 jan. 3.
[3] Hasner, i. h. 101.
[4] Kolmer, II. 6—17., közli mind a két memorandumot. A többségé 1869 decz. 18-án, a kisebbségé 1869 decz. 26-án kelt.

tanyát. Az osztrák államférfiak kétségkívül bölcsebben cselekedtek volna, ha nem kérik a császár beleegyezését emlékirataik közzétételére. A kormány tekintélyét bizonyára nem gyarapította az, hogy a miniszterek veszekedésöket a piaczra hurczolták.

Magyarország — könnyen felfogható okokból — feszült figyelemmel kisérte ezt a bomlási proczesszusát az osztrák kormánynak, a mely már két részre szakadt: többsége negligálta a föderálizmust, kisebbsége pedig barátságtalan érzelmeket táplált a deczemberi alkotmány iránt. Berlinben egyideig azt gondolták, hogy a feudális pártoknak talán sikerülni fog megnyerni Andrássy és Deák segítségét Giskra és Herbst megbuktatásához.[1] Csakhamar kiviláglott, hogy ott összetévesztették a Deákpartot a magyar ellenzékkel, a melynek nem voltak soha aggályai olyan szövetségre lépni, a mely alkalmas Ausztria kellemetlenségeinek szaporítására.[2] Azonban a magyar kormánypárt, a melynek élén Deák és Andrássy állott, nem óhajtotta az osztrák kabinet föderálisztikus irányú átalakulását. Lehetetlenség volt megengednie, hogy az osztrák kormány kebelében a miniszterválság alkotmányválsággá fajuljon, a melynek lángjai lehetőképpen könnyen átcsaphatnak Magyarországra is. Az északnémet szövetség követe, Schweinitz tábornok, úgy vélekedett, hogy abban, ha Ausztriában a föderálizmus inauguráltatnék, Magyarországon komoly veszedelmet látnának, a visszahatás miatt, melyet ez a rendszer — ha uralomra kerülne — a magyarországi nemzeti mozgalomra gyakorolhatna. Ezért van az, hogy a magyar közvélemény oly határozottan szólal meg a jelenlegi osztrák alkotmányrendszer fenntartása mellett.[3] Bismarck, a ki rögtön belátta, hogy

1 Thile államtitkár Ladenberghez, Berlin, 1869 nov. 10.
2 Ladenberg, Bécs, 1869 nov. 29.
3 Schweinitz Bismarckhoz, 1870 jan. 3.

minden lényegesebb változtatás az osztrák alkotmányon Magyarországot is jelentékenyen befolyásolná, következőleg nyilatkozott: minthogy a magyaroknak megvan minden okuk arra, hogy közjogi viszonyaikkal meg legyenek elégedve, tehát természetes dolog, hogy bármiféle Lajthán-inneni változástól félnek és az ott fennálló alkotmánynak tartós életet kívánnak. Mint a tettek embere, a ki veszedelmes helyzetekben a puszta óhajtást csak üres hangnak tekinti, az északnémet kanczellár föltételezte, hogy a magyar államférfiak sem szorítkoznak csupán a reménykedésre. Önként érthetőnek találta, hogy a tettek terére fognak lépni és intézkedéseket tesznek, hogy az ausztriai helyzet fölforgatásából eredhető káros következményeket hazájukra nézve ártalmatlanná tegyék. Bismarck azon a nézeten volt, hogy a magyar államférfiak annál inkább indíttatva érezhetik magukat e mérlegeléseknek idejekorán való megtételére, mert nem szenvednének hiányt a szükséges eszközökben, hogy a Lajthán-inneni alkotmányválság menetére befolyást gyakorolhassanak. Annál élénkebb aggodalommal érdeklődött Bismarck e tünetek iránt, mert éppen az ő politikája szempontjából a legnagyobb súlyt kellett fektetnie arra, hogy a Dunánál rendezett visszonyok közt boldogan fejlődő birodalmat lásson. Ugyanezekben a napokban mondotta volt gróf Wimpffennek, a berlini osztrák-magyar követnek, hogy nagyon kevésre értékelné az ő (Bismarck) eszét az, a ki képes volna reá fogni oly utópiák hajszolását, mint a minő volna például Bécsnek vidéki várossá való letörése.[1] Poroszországnak Magyarország iránt táplált érdeklődése — úgymond — tökéletesen összefér azzal, a melylyel az összmonarchia tartóssága

[1] Ugyanezt izente gróf Andrássynak Schweinitz tábornok útján. Lásd a XIV. fejezetet.

iránt viseltetik, mivel az utóbbit maguk a magyarok is annak a formának vagy serpenyőnek tekintik, a melyben a legczélszerübben tudnak berendezkedni. Bismarck nem tudja elvitatni a lehetőségét, de már a valószínüségét sem engedi meg annak, hogy az egységesen alkotmányos Ausztria élet- és fejlődésképes lehetne. Az északnémet szövetségi kanczellár e véleménye azon a megfigyelésen alapult, hogy a történelmi fejlődés különbözősége, úgyszintén az érdekek ellentétes volta következtében, Ausztriában hiányzik a nemzeti öntudat közössége, a mely pedig legfontosabb föltétele minden alkotmányos és parlamentáris életnek. Még inkább megerősítette őt ebben a felfogásában magának az osztrák Reichsratnak eljárása, a mely visszariadt attól, hogy a miniszterválságot a saját erejéből intézze el és a megoldás felelősségét egyszerüen a koronára igyekezett áthárítani. De habár a vezető német államférfiú az osztrák alkotmányt jelen alakjában nem is tartotta életképesnek, azért mégsem vélte kívánatosnak teljes feloszlatását. Elég drasztikus kifejezése szerint: éppen csak konzerválni kell azt, mint «alkotmányos mumiát» és az 1867 deczemberi alkotmány 11. és 14. §-ának[1] módosításával az oktroyálásnak tágabb tért nyitni. Úgy tetszett neki — teszi hozzá — hogy ilyen vagy ehhez hasonló fejlesztés keresztülvihető volna aránylag csekély megbolygatásával annak az állásnak, a melyet az össz-monarchiában Magyarország fog-

[1] Lásd Bernatzik i. h. 359. és 363. l. 11-ik §.: «Der Wirkungskreis des Reichsrates umfasst alle Angelegenheiten, welche sich auf Rechte, Pflichten und Interessen beziehen, die allen im Reichsrat vertretenen Königreichen und Ländern gemeinschaftlich sind.» 14. §: «Wenn sich die dringende Notwendigkeit solcher Anordnungen, zu welchen verfassungsmässig die Zustimmung des Reichsrates erforderlich ist, zu *einer Zeit herausstellt*, wo dieser nicht versammelt ist, so können dieselben unter Verantwortung des Gesamtministeriums durch kaiserliche Verordnung erlassen werden, insoferne solche keine Abänderung des Staatsgrundgesetzes bezwecken stb.»

lal el. Bismarck meg volt győződve arról, hogy ha ez az alkotmányos formákba burkolt államcsiny nem volna lehetséges, akkor nincs egyéb hátra, mint vagy visszatérni a korábbi abszolutizmushoz, vagy pedig föderativ alkotmányt létesíteni, nagy nemzetiségi csoportokkal, mint Német-Ausztria, Csehország, Galiczia, Dalmáczia. A szövetségi kanczellár elismerte, hogy Magyarországnak is köze van ahhoz, ha a monarchia másik államának szervezetén ily mélyreható átalakítást tesznek. Mert az — úgy nyilatkozik a kanczellár — ebben az alakban egységesen fenntartatván, Ausztria uralkodója a magyarok előtt mint alkotmányos király igen erősnek tünhetnék föl; nemzetiségi csoportokra oszolva, azzal fenyegetne, hogy ez a bomlási folyamat Magyarországra is átterjed. Bismarck tehát nagyon kiváncsi volt, hogy Magyarország miként viselkednék az abszolutizmus helyreállításának alternativájával szemben. Természetesen nagyon érdekelte a német államférfiút, hogy közelebbről megismerje gróf Andrássy felfogását.[1] A mikor Bismarck ily módon nyilatkozott, már tudta, hogy Andrássy a koronánál abban az irányban érvényesíti befolyását, hogy a deczemberi alkotmány fenntartassék.[2] Az uralkodó az «ötök» mellett döntött, a hogy a miniszteriumnak öt tagból álló többségét nevezték. Annyival könnyebben eshetett az uralkodónak ez a lépés, mert előbb már a Reichsrat két háza is az «ötök» nézetéhez járult hozzá, a császár pedig ettől az állásfoglalástól tette volt függővé a saját elhatározását. Az alkotmányosan egységes szervezetű Ausztria ellen intézett támadás tehát

[1] Az itt előadottak Bismarcknak Schweinitz tábornok részére Bécsbe küldött utasítása nyomán. Berlin, 1870 jan. 12.

[2] Schweinitz Bismarckhoz. Bécs, 1870 jan. 3. Kivált gróf Andrássy befolyásának tulajdonitják a császár megnyerését ez álláspont (az Ausztriában fennálló alkotmányrendszer megtartása) számára. Bismarck Schweinitzhoz, 1870 jan. 12.

vereséget szenvedett. Bismarck a legnagyobb figyelemmel kísérte ezt az eseményt. Az ő szemében Ausztria választott, s ez a választás magában véve nem ellenkezik az északnémet érdekekkel, sőt azt a feladatot rója reájuk, hogy Ausztria iránt a most megszabott pályaúton jóindulatú érzelmekkel viseltessenek.[1]

Az «ötök» részére, a kik a kisebbséggel folytatott harczban győztek, nem volt könnyű dolog alkalmas vezért találni. Az új miniszterelnöknek elsősorban származásánál és érdemei nél fogva kiváló személyiségnek kellett volna lennie. Ezenkívül képesnek lennie arra, hogy a miniszterium és a korona valamint az arisztokrácziának alkotmányhű része között jó viszonyt tartson fenn. A leendő miniszterelnök politikai múltja továbbá megfelelő biztosítékot nyujtson úgy a kormány, mint a Reichsrat tartós fennállása tekintetében. A két testvér valamelyikére: Auersperg Carlos vagy Adolf herczegre gondoltak. De a velük folytatott tárgyalások nem vezettek eredményre.[2] Auersperg Carlos egyáltalán nem akart többé kabinetet alakítani, viszont Adolf testvére az uralkodónak nem volt rokonszenves.[3] A kormány rekonstrukcziójának hosszú vajúdása nem használt a többségi miniszterek tekintélyének.

Mivelhogy arra való alkotmányhű arisztokratát nem tudtak a kabinet élére állítani, ebből az következett volna, hogy a kormány megalakítását bízzák az «ötök» közül a legtöbb államférfiúi képességgel biró tagra, dr. Giskra Károly belügyminiszterre. De Herbst igazságügyminiszter irigy, örökösen zsémbelő természete[4] nem tudta el-

[1] Bismarck Schweinitz tábornokhoz. Berlin, 1870 jan. 27.

[2] Schweinitz tábornok, 1870 jan. 18. és 25.

[3] Báró Orczy naplója, 1869 ápr. 5. Herczeg Auersperg Adolfról nem valami kedvező jellemzést ad Przibram, «Erinnerungen», 321. és 356. A 327. lapon Auersperget tévesen Vinczének mondja.

[4] Przibram «Erinnerungen eines alten Österreichers» czímű művében, 194. — Schweinitz 1870 febr. 2.

viselni kollegájának e kitüntetését. Herbst versengésének és intrikáinak tulajdonítható, hogy a császár választása Hasnerre esett. Bár Hasner a maga szakmájában kiváló erő volt, eddig mégis csak alárendelt politikai szerepet vitt Giskra és Herbst mellett. És semmi esetre sem volt alkalmas arra, hogy a belügyminiszter és az igazságügyminiszter között a tekintély kellő súlyával közvetíthessen. Ugyanazok az irigykedések, a melyek már a miniszterelnök kinevezése körül fölmerültek, ismétlődtek a Taaffe, Potocki és Berger lemondása következtében megüresedett tárczák betöltésénél is. Midőn végre hosszúra nyúlt surlódások és személyes összeütközések után megegyezésre látszottak jutni, az a kellemetlen tapasztalat várt reájuk, hogy a kiszemelt jelöltek kitértek a megtiszteltetés elől, hogy az új miniszteriumba belépjenek. Ez a vonakodás méltán tűnt föl annak a jeléül, hogy az embereknek kevés bizalmuk van a jövendő és a mostani állapotok tartóssága iránt.[1] Midőn a porosz nagykövet Berlinbe azt jelentette, hogy általában súlyos hibának tartják, hogy a Hasner-kormány — a helyett, hogy a nagybirtokosok és a csehek köréből való jeles férfiakkal egészítette volna ki magát — pusztán a bürokratikus elemekből fogadott magába szolgálatkész egyéneket. Bismarck megjegyezte: mindenekelőtt *egyetértőnek* kell lennie, akkor majd mégis csak kezelheti a gépet.[2] Giskrának erőteljes ékesszólással előadott fejtegetései csakugyan azt a hitet ébreszthették, hogy a miniszteriumban a Bismarcktól oly nyomatékosan hangsúlyozott egyetértés meg is van. Giskra nyilatkozatából kitűnt, hogy a kormány egyértelműen kész némi engedményekre a nemzetiségekkel szemben, de egyszersmind — és pedig bízva a

[1] Schweinitz, Bécs 1870 febr. 8.
[2] U. o.

korona és Magyarország támogatásában — szilárdan el van határozva minden túlhajtott követelés erélyes visszautasítására. Schweinitz tábornoknak, a ki rendkívül nagyra becsülte Giskra tehetségét, nem volt annyi bizalma a kormány erejébe, mint a belügyminiszternek. Giskráról a nála tett hosszabb látogatás után azzal a benyomással jött el, hogy isteneknek tetsző látvány az oly nemes férfiú, a ki harczban áll a végzettel.[1] A minisztérium kebelében minden egyéb honolt, csak egyetértés nem. Nemrég a császár elé terjesztették a választási reformra vonatkozó, Giskrától kidolgozott törvényjavaslatot, melylyel — a csoport-rendszer fenntartása mellett — a képviselők eddigi számának kétszeresét kivánták elérni. A Reichsrat tagjainak közvetlen választásáról intézkedő reformot az alkotmánypárt követelte, mely függetleníteni akarta a Reichsratot a tartománygyűlések szeszélyeitől és ellenségeskedésétől; megegyezett a párt abban is, hogy elismeri a Reichsrat jogát az állami alaptörvény — a milyen az eddigi választási rend — megváltoztatására. Azonban nyilt titok volt, hogy ebben a kérdésben különösen Herbst és Brestel nincsenek azonos véleményen a belügyminiszterrel. Részint opportunitási politikából, részint azért, mert nagyon is a törvény betűjéhez tartották magukat, szilárdan ragaszkodtak ahhoz az elvhez, hogy a tartománygyűlések hozzájárulása nélkül a Reichsrat a választási reformot nem alkothatja meg. De hát a Reichsrat hatásköre ellen harczoló tartománygyűlésekről nem volt föltehető, hogy annak tekintélyét és hatalmát erősbíteni készek legyenek. E fontos kérdés eldöntése czéljából a császár elnöklete alatt minisztertanács tartatott. Az uralkodó helyeselte úgy a közvetlen válasz-

[1] Schweinitz Bismarckhoz, Bécs 1870 febr. 14. Berlini külügyi hivatal.

tások elvét, mint azt, hogy szükséges a Reichsrat hatalmát gyarapítani. De nem fogadta el a reform-tervezet keresztülvitelére választott formát és a korábban Herbst és Brestel által elfoglalt álláspontra helyezkedett. Tekintettel annak állítólagos lehetetlenségére, hogy az érvényben levő választási törvény módosításához szükséges kétharmad többség elérését még a Reichsrat akkori ülésszakában lehetetlennek állították, a minisztertanács elejtette javaslatát. E helyett a fennálló választási szükségtörvényt akarta akképp módosítani, hogy olyan esetekben is, a mikor választott reichsrati képviselők leteszik mandátumaikat, közvetlen választásoknak lehessen helye. Azzal, hogy e kibúvóhoz folyamodtak, nemcsak a reformjavaslat sorsa volt megpecsételve, hanem a kormányé is. A nyolcz miniszter közül Giskra volt az egyetlen, a ki tisztában volt ez eljárás következményeivel és tudta, hogy a meghátrálással a kabinet öngyilkosságot követ el. Ellenkezett a belügyminiszter ízlésével, hogy dicstelen politikai existenczia terhét viselje és így Giskra márczius 21-én kérte és meg is kapta elbocsáttatását. A többbi miniszter megmaradt. Későn jöttek rá arra, hogy engedékenységükkel mitsem használtak maguknak és hogy helyeiken éppen csak megtűrték őket, a míg lehetségessé válik más megoldás, a mely Potocki, Taaffe és Berger visszalépése idejében még nem volt teljesen megérve.[1] Joggal el lehetett róluk mondani, hogy a Hasner-miniszterium csak «felmondásra» van még hivatalában.[2] Semmi kétség, hogy Beust — egy kézre dolgozva mindazokkal, a kik a Hasner-féle kabinet megbuktatására törekedtek — a háttérben

[1] Hasner, «Denkwürdigkeiten» 105., szépíti a dolgot, mikor azt mondja, hogy ő és kollegái nem lehettek kétségben a felől, hogy «egyelőre csak tűrték őket». Ezt ők — vesztükre — kissé későn vették észre.

[2] «Neue Freie Presse», 1870 märcz. 22.

serényen intrikált. Daczára minden tagadásnak, már kezdettől fogva feszült volt a viszony a birodalmi kanczellár és a miniszterek között. Bizalmas körben Beust nagyon élesen és gúnyosan nyilatkozott a «ci-devant többségi miniszterek» politikájáról; valóságos jegyzéket vezetett az általuk elkövetett kardinális hibákról.[1] A Hasner-kabinet csakugyan nem is dicsekedhetett sikerekkel, legkevésbbé a csehekkel szemben, a kiknek képviselői még azt is megtagadták, hogy tanácskozások czéljából Bécsbe menjenek.[2] A miniszterium helyzete elviselhetetlen volt és végre elhatározta, hogy ennek lemondásával veti végét. 1870 április 4-dikén bekövetkezett a formális fölmentés. A távozó miniszterek utódjainak megválasztásánál megint ott volt a játékban, az udvari körökben még mindig nélkülözhetetlennek tartott Beust keze.[3] Neki mindegy volt, hogy németek, csehek, lengyelek kormányoznak-e, csak revanche terveinek előbbre vitelében segítsék; az ő tanácsára most a lengyel gróf Potocki Ádámot hívták meg Bécsbe, rábizandók az új kabinet megalakítását.[4] Potocki, a kinek Beust már régebben nagy jövőt jósolt volt,[5] ama három miniszter közé tartozott, a kik az «ötök»-kel szemben kisebbségben maradtak. Potocki előkelő, nagyon gazdag, Oroszországban is javakkal biró grandseigneur volt, a ki hasonlóan buzgó katholikus nejéhez, született Sangusko herczegnőhez, rendelkezett mindama külső tulajdonságokkal, a melyeket magas állás megkövetel.[6] Azonban erélye és tettereje nem voltak összhangban kifogástalanul nemes gondolkozásmódjával és azokkal a becsületes szán-

[1] Schweinitz, 1870 márcz. 2.
[2] Ugyanaz, 1870 febr. 22. és márcz. 2.
[3] Ugyanaz, 1870 jan. 30.
[4] Ugyanaz, 1870 jan. 29.
[5] Ugyanaz, 1870 ápr. 3.
[6] Ugyanaz, 1870 ápr. 5.

dékokkal, a melyekkel elteltnek látszott. Egyik kartársa így jellemezte őt: «Egy másik ló mellett nagyon jól tudná húzni a kocsit, de nyerges lónak nem való».[1] A lágy, érzelmes férfiú, a ki a Hasner-miniszterium bukása után arra volt hivatva, hogy Ausztria politikai irányát megszabja, a legnagyobb hibában szenvedett, a mely politikai vezérnél egyáltalán elképzelhető. Semmi bizalma nem volt önmagához és majdnem kiirthatatlan rémlátás kinozta,[2] a mely — valamint az életben — úgy a politikában is a balsiker forrása. Ezt a gyönge lengyel arisztokratát, a kit a szlávok és Beust toltak előtérbe, szemelték ki arra, hogy fölvegye a harczot tehetséges, szenvedélyes és bukásuk miatt sértett emberekkel, a kik most az ellenzék élén állottak vele szemben. Senki sem örült jobban a dolgok ily fordulatának, mint Beust. A porosz követnek ezt mondotta: Ez így nem mehetett tovább. Nem teljesítettem volna a kötelességemet, ha elmulasztom, hogy ezt a császárnak megmondjam. A parlament utolsó tényeinek az volt a czéljuk, hogy a koronát rábírják Giskra-minisztérium alakítására. Nemsokára meglátják, hogy mégis csak más dolog, ha a császár, a birodalmi kanczellár és a minisztérium ugyanazt a kötelet húzzák.[3]

Daczára ennek, Beust ama jótékonysági előadások valamelyikén, a melyeket akkor intézkedésére külügyminiszteri palotában rendeztek,[4] tiltakozott az ellen, hogy az előbbi kormányt ő buktatta volna meg. Frivol modorában így szólt ez alkalommal Schweinitz tábornokhoz: azt hiszik az emberek, hogy én miniszterválságot rendezek, holott a komédiát idehaza is megkapom.[5] Andrássyt már kevésbbé érintette kellemesen az osztrák kormányválság megoldásának módja.

[1] Przibram, «Erinnerungen», 257.
[2] Beust, II. 332.
[3] Schweinitz, 1870 ápr. 10.
[4] 1870 ápr. 6., 9. és 12.
[5] Schweinitz, 1870 ápr. 9.

Sőt azt mondják, hogy a mikor megtudta Potocki megbizatását, le volt verve. Ezt az északnémet főkonzul annál hihetőbbnek tartotta, mert a magyar miniszterelnök csak nemrég azt a nézetét fejezte ki előtte, hogy: a mint Magyarországon a magyar, úgy Ausztriában a német elemnek kell uralkodnia, mert ezek együtt alkotják a kapcsolat ragasztékát a monarchia két állama között.[1] Andrássy és a Deák-párt más előkelő politikusai attól tartottak, hogy az új osztrák kabinet erősen föderálisztikus színezetű lesz.[2] Mert hiszen ennek legégetőbb és legfontosabb feladata az volt, hogy közeledjék a nemzetiségiekhez, mindenekelőtt a csehekhez, a kiket rá kellett bírni, hogy megint résztvegyenek a Reichsrat tárgyalásaiban. A katonai szigorral eljáró báró Koller helyébe csehországi helytartóvá kinevezett herczeg Dietrichstein-Mensdorff Sándor az ó-cseheket dolgozta meg, báró Petrino Sándor földmívelési miniszter a feudálisokat igyekezett engedékenységre hangolni, Smolka pedig az ifjú-csehek kis csoportját vette czélba.[3] Maga gróf Potocki miniszter elnök, hogy mindenkit megnyerhessen, ezt választotta jelszónak: «Engesztelődés és alkotmányhűség.»[4] Schweinitz tábornok éppen nem tartotta lehetetlennek, hogy czélhoz fognak jutni, ha ez alatt az alkotmánynak alkotmányos úton való félretételét értik. Jellemző az akkori helyzetre, hogy a porosz követ még a következő megjegyzésre látta indíttatva magát: ha a csehek visszautasítják a kedvező feltételeket, a melyeket most fölajánlanak nekik; ha az a kilátás, hogy a jövendő központi parlamentben szláv többséghez juthatnak, nem ösztönzi őket az ebben való részvételre, akkor el kell fogadni azt a nézetet, a melyet a

[1] Waecker-Gotter, Pest, 1870 ápr. 19.
[2] U. o.
[3] Schweinitz, 1870 máj. 14.
[4] «Wiener Abendpost» 1870 ápr. 15.

kormánypárti «Presse» mai száma fejez ki: hogy a csehek előkészületeket tesznek Ausztria feloszlására.[1] A csehek, a kik terveik előmozdítása érdekében külső konfliktusokra számítottak és csakis az önálló cseh királyság megalakításáról álmodoztak, hallani sem akartak arról, hogy őket — a mint a kormány fölajánlotta — pusztán adminisztrativ engedményekkel elégítsék ki. De mivel a cseh-feudális pártot minden áron el akarták téríteni eddig követett tartózkodásától, tovább folytatták vele a tárgyalásokat. Gróf Andrássy nyugtalankodással figyelte a lépéseket, melyeknek az volt rendeltetésük, hogy egyengessék a feudálisok útját a hatalomhoz. Aggódott, hogy e terv megvalósulása nagyon káros befolyást gyakorolna a külpolitikára, mely a cseh-feudális irányzat hatása alatt okvetetlenül közeledést keresne Oroszországhoz. A magyar miniszterelnök pontosan tudni vélte, hogy I. Ferencz József most is kész volna szövetkezni a czárral, ha ez a szövetség kilátást nyujtana revanche-ra Poroszországgal szemben. Andrássy tehát aggódott, hogy bármilyen kanyarodás Oroszország felé, meghiusítaná a végleges kibékülést a berlini udvarral, a mi pedig programmját alkotta.[2] Ennélfogva igen kellemetlenül érintette az, hogy — a csehekkel és feudálisokkal való folytonos kaczérkodás következtében — egyre tátongóbbá válik az űr a kormány és az alkotmányhű német párt között.[3] Mentől inkább mellette volt Andrássy a németeknek és ellene a cseheknek, Beust és az osztrák miniszterek annál melegebben óhajtották az utóbbiakkal a kiegyezést, a melynek létrejöttét még mindig remélték.[4] Mind a birodalmi kanczellárt, mind Taaffe belügyminisztert e törekvésnél nagyon

[1] Schweinitz, 1870 máj. 14.
[2] Báró Orczy naplója, 1870 szept. 5.
[3] Báró Orczy anyjához, Bécs, 1870 szept. 6.
[4] Ugyanaz ugyanahhoz, Bécs, 1870 szept. 18.

személyes természetű okok is vezették. Ugyanis, ha sikerül a cseh képviselőket beédesgetni a Reichsratba, akkor — a többi pártok segítségével — könnyen lehetett volna kormánypárti többséget összehozni, a mely elnyomná a különben is szétszakadozott, gyűlölt német alkotmánypártiakat. Valamint Taaffe kereste a módját annak, hogy a Reichsratban neki alkalmatlan embereket elnémítsa, épp úgy számított Beust arra, hogy a német többség szétrobbantásával megszabadul attól az aggodalomtól, hogy a delegáczióban ismét találkozzék személyes ellenségeivel: Herbsttel, Plenerrel és Banhans-szal.[1] «Ez az egész dolog — így ír anyjához báró Orczy — nagyon veszedelmes játék, a melyben a kormány voltaképpen a kevésbbé szép szerepet játszsza, mivel hajlandónak látszik cause commune-t csinálni a feudálisokkal és naczionalistákkal, tehát föderalisztikus érzelmű pártokkal, csupán azért, hogy ezek többségre tehessenek szert az alkotmányhű német párttal szemben. Au fond csak Beust és Taaffe személyes érdeke forog szóban, a többi staffage. Egyéb motivumok csak en deuxième ligne következnek; szomorú dolog, hogy így van, de fájdalom, így van.»[2] A parla-

[1] Báró Orczy anyjához, Bécs, 1870 szept. 18.

[2] U. o. Egy kiadatlan irat elbeszélése szerint, Beustnak a fennebbi indító okon kívül másik fontos oka is volt arra, hogy a Potocki-Taaffe minisztérium fenntartása körül buzgólkodjék. Már Hasner idejében szó volt a török sorsjegyek kotirozásáról, a melyeknél — úgy mondják — báró Hirsch útján Beust egy millió frank erejéig volt érdekelve. A kormány a kotirozást nem akarta megengedni. Herczeg Gramont akkori bécsi franczia nagykövet, a kinek szintén része volt ebben az üzletben és a kit ennek következtében a tilalom nagyon bántott, magához kérette Wodianer Móricz bankárt, hogy rábeszélje, vesse latba befolyását a kotirozás engedélyezése ügyében. Midőn Wodianer ezt megtagadta, Gramont közölte vele, hogy bírja Beust igéretét, hogy nemsokára olyan kormányváltozás fog beállani, a mely kedvező lesz a török sorsjegyek kotirozására nézve. Rövid idő multán a Hasner-minisztériumot csakugyan fölmentették és

menti mizéria, melyet nem tudtak orvosolni, megakadályozta a delegácziók ülésezését, a mi Andrássynak kellemetlen órákat szerzett. Lehangoltan tekintett a jövőbe, melyet mind sötétebbnek látott.[1] «Fejetlenség és tanácstalanság minden zugban — ezekkel a szavakkal jellemezte báró Orczy az ausztriai vigasztalan helyzetet — úgy, hogy a csomó, a helyett, hogy hamarjában megoldódnék, napról-napra bonyolultabb lesz. A császár türelme nehéz próbának van kitéve; mindenik párt, egyik a másik után, sztrájkba lép, mint valami daczos munkások. Egyedül a császárnak kell a maga őrhelyén kitartania, a nélkül, hogy sztrájkolhatna. Milyen elszomorító lehet reá nézve, hogy egyetlen tanácsadója sem képes — a sikernek bár némi valószínűségével — kezébe adni az eszközöket, hogy a parlament kordéja kivonszoltassék a mély ornière-ből, a melybe részint az új gépezettel vele járó nehézségek miatt, nagyobbrészt pedig a mértékadó miniszterek és pártvezérek személyes animozitásai és érdekei okán jutott.»[2] Bármilyen kevés önbizalma volt máskülönben gróf Potockinak, a csehekkel folytatott tárgyalásaira nézve mégis vérmes reményeket táplált. Lelkes segítőtársra talált az arisztokrata körökben nagy befolyásnak örvendő Schwarzenberg Lóri herczegnőben. De a herczegnő is hiába fáradozott abban, hogy unokaöcscsét, herczeg Schwarzenberg Károlyt, a feudálisok matadorainak egyikét, engedékenységre bírja. Különb eredménynyel herczeg Schwarzenberg bibornok sem dicsekedhetett, a ki hasonló irányban a prágai főnemesi körökben próbált szerencsét.[3] A csehek ragaszkodtak követelésükhöz, hogy olyan alkotmányos

a helyébe került Potocki-kabinet megengedte a Beust és Gramont által forrón óhajtott kotirozást.

[1] Báró Orczy anyjához, Bécs, 1870 szept. 23.

[2] U. o.

[3] Báró Orczy anyjához, Bécs, 1870 szept. 18.

berendezésük legyen, a milyen Magyarországé. Arról, hogy a Reichsrat tanácskozásaiban résztvegyenek, semmit sem akartak tudni; a mi Potockira nézve annál keservesebb tapasztalat volt, mert kezdetben a csehek nem fosztották meg éppen minden reményétől, hogy hívó szavára megjelennek a Reichsratban.[1] Mély megindulásra valló fátyolozott hangon[2] jelentette ki az osztrák miniszterelnök az urakháza 1870 november 16-diki ülésén, hogy ez a csalódás egyike a legkeményebb csapásoknak, a melyek politikai életében érték. E hajótörés után a «kibékülési-miniszterium»-nak nem volt többé maradása. Gróf Potocki bizonyságul szolgált arra, hogy Ausztria veszedelme talán kevésbbé rejlik a széthúzó elemek erejében, mint inkább az állam kormányzására hivatott férfiak gyöngeségében.[3] Potocki és Taaffe hibát követtek el, a mikor teljesen figyelmen kívül hagyták azt a rendkívül erős, hatalmas visszahatást, melyet a német hadseregeknek a francziák fölött éppen akkor kivívott győzelmei az osztrák-németekre gyakoroltak; hiba volt elhanyagolni, sőt készek voltak a cseheket és a feudálisokat majdnem minden áron kiengesztelni. Ha a kormány, a helyett, hogy a németeket a Reichsratból kiszorítani igyekezett volna, inkább reájuk támaszkodik, még erős pozicziót teremthetett volna magának a cseh-feudális párt mértéktelen igényeivel szemben. A politikai rövidlátást gróf Potockinak bukásával kellett megfizetnie. 1870 november 21-dikén fölmentését kérte, de jókora idő telt még abba, a míg meg is kapta.

* * *

Potocki gróf lemondásával egyelőre nem állott be új helyzet. A régebbi ellenfelek megint teljes fegyverzetben

[1] Derenthal, Bécs, 1870 máj. 26.
[2] Przibram, «Erinnerungen», 281.
[3] Schweinitz, Bécs, 1870 nov. 3.

állottak szemben egymással. A fokozott önérzettől dagadozó németek azt látszottak hinni, hogy a kormány gyeplője most a kezükbe kerül. Hogyha meg lehet bízni a különben mindig jól értesült Schweinitz tábornok informáczïójában, még arra is kaphatók lettek volna, hogy az alkotmányos szabadságok megmentése érdekében belemenjenek ezek ideiglenes korlátozásába. A porosz követ állítása szerint, erre vonatkozólag az a felfogás vezette a németeket, hogy az alkotmányos jogok okos gyakorlására még képtelen nemzetiségek könnyen visszaélhetnek azokkal, a birodalmat fentartó német kulturelem kárára.[1] Beust, a ki Potockit és Taaffét még mindig szívesen megtartotta volna állásukban, de viszont pillanatig sem gondolkozott volna, hogy — ha neki ez így jobb — bukni hagyja őket, most feltűnő módon közeledett a németekhez. A végből, hogy ezeket maga iránt ismét kedvezőbb hangulatra bírja, hirlapokban és röpiratokban — a való igazság ellenére — azt hiresztelte, hogy egyedül ő mentette meg a monarchiát a franczia szövetségtől és egyedül ő volt az, a ki 1870 julius 18-dikán Ausztria-Magyarország semlegességi nyilatkozatát keresztülvitte. Egyidejűleg nyiltan is szakított a csehekkel, midőn vezéröket, Riegert, Oroszország mellett való állásfoglalása miatt, ország-világ előtt az államnak martalékul dobásával (*«Landespreisgebung»*) vádolta.[2] Beust minden eshetőségre biztosítani akarta a maga számára a németek támogatását. Az alkotmánypárt vezérei, a kik

[1] Schweinitz, Bécs, 1870 nov. 3.

[2] Beust II, 426. Rieger a maga és elvtársai nevében emlékiratot küldött Beustnak, a melyben a mellett érvelt, hogy Oroszországot a Fekete tenger birtoklásában nem szabad háborítani. Przibram szerint («Erinnerungen», 280) a «Landespreisgebung» kifejezés Teschenbergtől származik. Hofmann, Teschenberg és Przibram két napon át, 1870 decz. 14 és 15-dikén, dolgoztak a Riegernek adott válaszon.

őt eddig szünetlenül vádakkal ostromolták, azért, hogy illetéktelenül beleavatkozik belpolitikai dolgokba, most a delegáczióban bizalmat szavaztak Beustnak, hogy állását — a maguk javára — fölfelé erősítsék. Szemben a tisztázatlan, bizonytalan helyzettel, mind a két részen szükségét érezték a szövetkezésnek. Akkor, Potocki hajótörése után, csakugyan komolyan számításba vették tisztán német miniszterium lehetőségét.[1] De ilyenre a korona hatalmas pártfogolása nélkül nem lehetett gondolni. Helyesen jegyzi meg tehát Schweinitz tábornok: az éppen a nagy kérdés, vajon a trón vállalja-e a német alkotmánypárt támogatását?[2] Beustnak nem volt jó szimatja, a mikor a koronát hajlandónak vélte, hogy az alkotmánypártiakhoz visszatérjen. E tekintetben épp úgy csalódott, mint a hogy tévedésben volt arra nézve, hogy kizárólag személyes tekintélyének tulajdoníthatja az utóbbi delegáczióban kivívott sikerét. Mert Beust csupán a magyar miniszterelnök által a kanczellár érdekében kiadott jelszónak köszönhette, hogy nem buktatták meg a magyar delegátusok. Úgy látszik, hogy Beustnak nem volt tudomása arról, hogy a császár kész lett volna ugyan kormányra juttatni azt a német csoportot, a mely Schmerlinget ismerte el vezérének,[3] de a német alkotmánypártot nem. Ezzel a párttal, a melynek vezéreivel rossz tapasztalatokat tettek és a melyet — Németország iránti állítólagos hajlamaiért — az udvarnál azzal gyanúsítottak, hogy nem eléggé dinasztikus érzelmű, a császár nem akart együtt működni. A mennyire erre vonatkozólag vélemény alkotható, körülbelűl meg lehet állapitani, hogy abban az időben a német alkotmánypárt egyetlen irányadó személyisége sem gondolt az Ausztriától való elszakadásra és a Németországhoz való

[1] Schweinitz, Bécs, 1870 nov. 3.
[2] U. o.
[3] Ugyanaz, 1871 jan. 20 és 24.

csatlakozásra. Hiszen a porosz követ még Giskráról is azt mondja, hogy még nem ismerte olyan szolgáját a császárnak, a kiben Ő Felsége tulajdonságainak okos méltánylása annyira egyesülne az iránta érzett loyális hűséggel, mint Giskrában.[1] A párt legfeljebb szorosabb viszonyra törekedett a német birodalommal.[2] De még ha nyilvánult volna is valami beolvadási czélzat, ez Berlinben nem talált volna kedvező fogadtatásra. Midőn Schweinitz megjegyzé, hogy a Schmerling-minisztérium erős kézzel folytatandó, elszánt harczot jelentene minden separatisztikus törekvés ellen és védelmét a tisztán osztrák-német álláspontnak a naczionális érzelmű németekkel szemben,[3] Bismarck azt viszonzá: annak a frakcziónak a törekvései, mely az ausztriai német örökös tartományoknak Németországhoz való csatoltatását akarja, nem felelnek meg az ő politikája czéljainak. Poroszország csak azt óhajtja, hogy a frakczió, melynek képviselőjéül Schmerling van megnevezve, megtartsa a vezető szerepet és törekvéseit az osztrák monarchia összetartózandóságának megingatása nélkül igyekezzék megvalósítani.[4] Ha indokolatlan dolog volt is az alkotmánypárt egész táborát egy kalap alá venni egyes német-naczionális túlzókkal, ezeknek viselkedése mégis azt a benyomást tette az udvarnál, hogy a német szabadelvűek nem jó osztrákok és hogy nem lehet bennük megbízni. Így tehát sanda szemmel figyelték Beust közeledését ehhez a párthoz. Azonban a delegácziókból győztesként kikerült birodalmi kanczellár elég erősnek tartotta a poziczióját, hogy Potocki lemondása után is, úgy, mint eddig, tanácsadóképpen állhasson a császár ol-

[1] Schweinitz Bismarckhoz, Bécs, 1870 ápr. 20.

[2] Bancroft (amerikai követ Poroszországban) to Mr. Fish, Berlin, 1870 apr. 18. Amerikai kongresszusi akták. 41-ik congresszus, 2-ik sectió. Senatus, ex doc. 94. sz.

[3] Schweinitz, 1871 jan. 20.

[4] Bismarck Schweinitz tábornokhoz, Versailles, 1871 febr. 7.

dalánál. Az új minisztériumnak nem volt szabad az ő közreműködése nélkül megalakulnia. Beust tökéletesen tisztában volt azzal, hogy ettől függ jövendő helyzete a koronával szemben. Félt a nézeteivel ellentétes befolyásoktól és báró Orczynak ezt mondotta: «Nem merem a császárt 24 órára sem magam nélkül Bécsben hagyni.»[1] Hofmann osztályfőnök,a birodalmi kanczellár hű visszhangja pedig így nyilatkozott: «Hogyha Ő Felsége Beust meghallgatása nélkül nevezné ki a minisztériumot, Beust haladéktalanul kérné fölmentését.»[2] Noha a birodalmi kanczellár később azt állította, hogy el volt tökélve, hogy csak akkor fog alkotmánypárti alkalmas embereket javaslatba hozni, ha a császár őt erre felszólítja,[3] mégsem maradt hű ehhez a föltett szándékához. A nélkül, hogy tanácsát kérték volna, az új kormány megalakítására hivatott személyiségekül ajánlotta az uralkodónak: Koller tábornokot, a kinek, mint csehországi helytartónak, sikerült a cseheket ránczba szedni, továbbá Hopfen képviselőházi elnököt és Lassert. De a császár úgy tett, mintha nem is hallaná Beust szavait és mélyen hallgatott.[4]

Ekkor már bevégzett dolog volt gróf Hohenwart kinevezése miniszterelnökké, a kinek megbizatása Beustnak a legnagyobb meglepetést szerezte. Midőn a birodalmi kanczellár 1871 február 7-dikén elutazott a magyar fővárosból, a nagy eseményről még sejtelme sem volt. A pályaudvaron még azt a megjegyzést tette, hogy kiváncsi, vajon Bécsbe érkezve, nem talál-e ott új minisztériumot. Lesujtó menykőcsapásként hatott tehát reá, midőn egy útközben kezébe került bécsi reggeli lapban

[1] Báró Orczy naplója, 1871 febr. 10.
[2] U. o.
[3] Schweinitz, Bécs, 1871 febr. 12.
[4] Báró Orczy naplója, 1870 febr. 10—12.

váratlanul ráakadt az újon kinevezett miniszterek — Hohenwart, Schäffle, Jireček, Habietinek — névsorára.[1] A mitől annyira félt, hogy a császár meg fogja őt kerülni, most tényleg bekövetkezett. Könnyen gondolhatta, hogy személyének ezt a figyelmen kívül hagyását úgy fogják magyarázni, hogy állása megrendült, a mint hogy a bécsi szász követ ezt is jelenté Drezdába: mindenesetre tény az, hogy az első fejszecsapást ráinérték a törzsre.[2] Beustnak tehát nem is volt sietősebb dolga, mint hogy szépen kieszelt mesével útját vágja az efféle híreknek. Báró Orczy előtt úgy nyilatkozott, hogy a császár már február 5-dikén reggel Buda várában «egész bizalmasan» közölte vele Hohenwart kineveztetését, oly feltétel alatt, hogy Andrássynak ezt valamiképp el ne mondja.[3] Ez persze ellenkezik a kanczellárnak azzal a másik állításával, mely szerint az uralkodó, Bécsben történt első találkozásukkor, formálisan mentegetőzött, hogy nem vette igénybe tanácsát. «Nem akartam Önt — ezt mondta állítólag a császár — előzetesen összeköttetésbe hozni a miniszteri kombinácziókkal, mivel úgyis azzal vádolják, hogy beleavatkozik a belső ügyekbe. Tehát meg akartam kímélni e tekintetben a felelősségtől. De a külügyekre vonatkozólag Ön teljes bizalmamat bírja.»[4] Beust, a ki ugyancsak gondosan óvakodott, nehogy valamit észrevétessen a kínos zavarból, a melybe Hohenwart kineveztetésének a módja ejtette, most tetette magát, hogy

[1] Egybehangzóan így beszéli ezt el Orczy (naplója 1871 febr. 14—17.) és Przibram («Erinnerungen» 293.). Przibram Beusttal együtt utazott és ő vette meg a kanczellár számára a «Wiener Tagblatt»-ot. A két előadás között csak annyiban van eltérés, hogy Orczy a lapvásárlás helyéül Pozsonyt, Przibram pedig Érsekujvárt jelöli meg.

[2] Bose, Friesen szász miniszterhez, Bécs, 1871 febr. 9. Bose másolatban közölte sürgönyét Schweinitz tábornokkal.

[3] Báró Orczy naplója, 1871 febr. 14—17.

[4] U. o.

még hálás is az uralkodónak azért, hogy kihagyta őt a játékból. Ő, a ki határozottan kijelentette, hogy abban az esetben, ha megkérdezése nélkül neveznének ki új miniszteriumot, azonnal beadná lemondását, most egyszerre rájött, hogy ezt semmiesetre sem szabad megtennie. Milyen czudarság volna most tőle — ügymond — a császárt cserben hagyni, a ki őt egy esztendő óta szinte «védpajzszsal» oltalmazza minden támadás ellen, csupán azért, mert elméletileg egészen alkotmányosan, Herbst felfogása értelmében, járt el. De őszintén Beust csak akkor beszélt, a midőn ehhez hozzátette: Általában ösztönszerűleg az igazat érezték meg, hogy én ebben a kombináczióban (a kormány kinevezésében) ártatlan vagyok. Ez persze mitsem változtat azon, hogy e miniszterium megnehezítheti feladatomat, a külfölddel és különösen Németországgal szemben.[1] Tudatában annak, hogy nehéz dolga lesz az új kormánynyal, a melynek egyetlen-egy tagja sincs iránta semmiképpen lekötelezve, így szólt: Természetesen nem állhat szándékomban, hogy az új minisztereknek nehézségeket okozzak; sőt inkább teljesen távol tartom magamat tőlük, nem háborgatom őket, a míg nem keresztezik az én útjaimat; ha ez történnék, akkor bizony állást kellene foglalnom velük szemben.[2] Azonban — miután kiokoskodott magának ily elméletet, hogy ne kelljen mennie — máris hozzálátott a hidak veréséhez, a melyek közte és Hohenwart között megegyezésre vezethetnének.

[1] Bose, Friesen szász miniszterhez, Bécs, 1871 febr. 9. Bose igen kimerítő beszélgetést folytatott Beusttal.
[2] U. o.

TIZENHATODIK FEJEZET.

A HOHENWART-VÁLSÁG.

A Hohenwart-miniszterium megalakítása oly titokzatos módon ment végbe, hogy erről az utolsó pillanatig voltaképpen semmi sem jutott nyilvánosságra. Budáról, a hol a császár akkor tartózkodott, csak az a tudósítás érkezett, hogy a kormányválság kérdésében meglepő megoldás várható és pedig «szigorúan katholikus-czentralista irányzat» értelmében.[1] Még február 7-dikén is, a mikor Hohenwart kinevezését közzétették, azt beszélték, hogy Taaffe-Kellersperg-minisztériumot terveznek.[2] A közvéleményt annyira meglepte a miniszteri névsor és anynyira ismeretlenek voltak az «új emberek», — a hogy ők saját magukat nevezték — hogy mindenki azt kérdezte, «Ki az a Jireček, ki az a Habietinek?» Szájról-szájra járt, hogy Hohenwart hozta javaslatba Jirečeket, a ki régebben nála házitanító volt, Jireček ajánlotta aztán Habietineket, mint rokonát, Habietinek pedig Schäffle tanárt, a kihez benső barátság fűzte.[3] Persze, mindez csak tréfás mendemondája volt a hirlapoknak és a bécsieknek, a kik az új kormányférfiak nevét csak a bosszúság és jókedv bizonyos

[1] «Neue Freie Presse», 1871 febr. 4.

[2] U. o., 1871 febr. 7. A «N. Fr. Presse» csak esti lapjában közölte a miniszterium kinevezésének hírét.

[3] Schweinitz, Bécs, 1871 febr. 9.

vegyülékével tudták kiejteni. Arról, a mi a kulisszák mögött történt és a minisztérium megalakítására vezetett, alapos tudomása senkinek sem volt.

Az uralkodó az új kormányt kizárólag saját császári akarata eredményének tekintette[1] és azt akarta, hogy mások is ilyennek tekintsék.[2] Már régóta nem volt megelégedve az állapotokkal és gyökeres változásra vágyott.[3] Csak abban habozott még, hogy milyen irányban döntsön. Midőn Potocki és Taaffe kormányra kerültek, gróf Mensdorff csehországi helytartó azt mondotta Schweinitz tábornoknak: Ha ez a békítési kisérlet is meghiúsul, akkor megint czentralisták jönnek.[4] Sikertelennek bizonyulván Potocki vállalkozása, — a kitől az inkább hiúságukban, mint érdekeikben megbántott[5] alkotmánypártiak megvonták a szükséges támogatást — az uralkodó annyira komolyan gondolt Schmerlingre, a czentralista irányzat legjelentékenyebb képviselőjére, hogy már bizalmas kérdés ment Magyarországra, vajon tennének-e ott kifogásokat ellene?[6] Akár úgy volt, hogy Pestről elutasító válasz jött, akár maga Schmerling nem mutatott kedvet az állami ügyek vezetésének átvételére, a tervet, hogy őt a kormány élére állítsák, elejtették. Az alkotmánypárthoz pedig a császár semmi esetre sem akart fordulni. Ő, a kiben az uralkodói hivatásról vallott legmagasabb fogalmakkal az az öntudat párosult, hogy megvan minden

[1] Schweinitz sürgönye, Bécs, 1871 febr. 9.

[2] Ugyanaz, Bécs, 1871 febr. 21.

[3] Ugyanaz, Bécs, 1870 febr. 14. Dem Kaiser — így nyilatkozott Giskra — dauert die Unordnung schon zu lange.

[4] Ugyanaz, 1870 máj. 17.

[5] Ugyanaz, Bécs, 1871 febr. 9.

[6] Ugyanaz, 1870 nov. 10. Man lies von Wien aus in Pest vertraulich nachfragen, ob Ungarn ein Ministerium Schmerling in Cisleithanien zulassen würde?

képessége e hivatás betöltésére,[1] meg volt győződve arról, hogy a német alkotmánypárt közreműködése nélkül is sikerülni fog létrehoznia a békét az egymással torzsalkodó nemzetiségek között. Szünetlenül foglalkoztatta az a gondolat, hogy a cseheket rá kell bírni az állami életben való aktiv részvételre. E nézetében megerősítette Beust, nem is sejtve, hogy ezzel a saját miniszterségének sírgödrét ássa meg. Mikor a kanczellár az alkotmánypárt ellenében a csehekkel kaczérkodott, ezt mondotta: «Alapjában véve Ausztria rendeltetése az, hogy a Lajthán innen a szlávok, odaát pedig a magyarok alkossák a többséget», a mely felfogásra Andrássy a következő megjegyzést tette: «A szlávokat nem lehet kielégíteni. Végső czéljukat, az összes szlávok egyesítését, legfeljebb Oroszország útján érhetik el.»[2] A korona, úgy látszik, nem osztozott abban a véleményben, hogy a csehek nem volnának kielégíthetők. Hogy az uralkodó mekkora súlyt fektetett ezek kedvező hangulatára, mutatja a birodalmi kanczellárnak adott utasítása is, hogy Riegerhez intézett elutasító levelében, a melyben a «Landespreisgebung» vádját emelte, kerüljön minden olyan kifejezést, a mely a cseh vezér loyalitását sérthetné.[3] A császár gondolatainak irányát minden kétséget kizáró módon világította meg az általános véderőtörvénytől eltérő tiroli honvédelmi rendtartás 1870 karácsony ünnepén történt szentesítése. Ez már nevezetes engedmény volt a klerikális föderálizmus javára, a mi nem maradhatott visszahatás nélkül a többi osztrák tartományokra sem.[4] Ezt a lelki állapotát felhasz-

[1] Eichmann (szászországi porosz követ), Drezda, 1871 febr. 12. Ebben az értelemben nyilatkozott Friesen szász miniszter is Eichmann előtt.

[2] Przibram: «Erinnerungen», 215.

[3] U. o. 280.

[4] Schweinitz, Bécs, 1870 decz. 30. Gróf Taaffe javasolta a feloszlatott tiroli tartománygyűlés által 1869-ben meghozott honvédelmi tör-

nálva, hatalmas befolyások érvényesültek az uralkodónál, olyan útra szorítván őt, mely a legveszedelmesebb kísérlethez vezetett mindannyi között, a mikhez az alkotmány fennállása óta folyamodtak, és a melyen az a veszedelem fenyegette a monarchiát, hogy az eddig elért összes eredmények dugába dőlnek. Az osztrák kormányzat átalakításának szálai visszanyúlnak 1870 nyarára.[1] Előkészítésében a legkülönbözőbb elemek vettek részt. Az eddigi rendszer aláaknázásában különösen kivette a maga részét a fő-fő arisztokráczia, a melynek hangadó embere Hohenlohe Konstantin herczeg[2] főudvarmester volt. Beust állását a herczeg azzal próbálta megingatni, hogy rámutatott a kanczellár Poroszországgal szemben tanusított túlnagy engedékenységére. Legelőbb ugyanis Beust alól kellett volna kirántani a gyékényt, hogy a viszonyok esetleges újjáalakításánál már ne lehessen szava. A kabinetiroda igazgatója, a szigorúan katholikus és kifejezetten poroszellenes[3] érzelmű Braun államtanácsos, az uralkodóval való mindennapos érintkezése közben — a mint látszik, Zsófia főherczegné támogatása mellett — ultramontán minisztérium kinevezését igyekezett előmozdítani. Az első pillanatban Bismarck hajlandó volt föltenni, hogy még angol és franczia befolyások is közrejátszanak, állítólag Poroszország sikerei miatti irigységből, abban fáradozva, hogy Ausztriában a német birodalom iránt

vények szentesítését. A törvény 4. §-a, a melyet a Reichsrat ellenzett, a tiroli tartományi vadászok részére azt a kiváltságot állapítja meg, hogy a tartományon kívül csakis a tartománygyűlés beleegyezésével vehetők igénybe.

[1] Schäffle: «Aus meinem Leben», I. 192 stb.

[2] Schweinitz, 1871 jan. 29 és febr. 9.

[3] Bismarck Schweinitzhez, Versailles, 1871 febr. 16. Báró Orczy naplója, 1871 febr. 14—17. Azt állítják, úgymond Orczy, hogy Braunnak főrésze van a kabinet megalakitásában. — Schäffle, id. h. 208.

ellenséges indulatú kormányt juttassanak uralomra.[1] Gróf Dürckheim konzervativ képviselőről, a császár egykori szárnysegédéről is azt mondották, hogy egyik keresztapja volt a Hohenwart-kormánynak.[2] A mi végre a mise en scène-t illeti — így nyilatkozik Schweinitz tábornok, porosz követ — most már teljesen igazolva van Hohenlohe herczegnek beavatkozása; a nagyon titkolózva előkészített coup végrehajtása körül nagyon buzgólkodott Helfert,[3] gróf Clam-Martinitz és gróf Thun bizalmas embere; a részletek keresztülviteléről, az állami nyomdával való titkos érintkezésről pedig Braun, a császári kabinetiroda főnöke gondoskodott.[4] Mindezek a faktorok tevékenységük számára alkalmas talajra találtak a császár meggyőződésében, hogy az eddigi balsikerű fáradozások után más csapáson kell kisérletet tenni a belső béke helyreállítására. Hiszen maga Ferencz József mondotta a porosz követnek: Arról van szó, hogy a gyeplőt valamivel rövidebbre fogják; a liberalizmussal sok visszaélést követtek el. Egyik nemzetiség sem szabad, hogy elnyomja a másikat; mostantól kezdve «igazi osztrák módon» kell kormányozni.[5]

[1] Bismarck Schweinitzhez, Versailles, 1871 febr. 15.

[2] Schäffle: «Aus meinem Leben», I. 174.

[3] A Bach-korszakban al-államtitkár volt a közoktatásügyi minisztériumban.

[4] Schweinitz, Bécs, 1871 febr. 9. Az általam erre vonatkozólag interpellált, nem rég meghalt Helfert a leghatározottabban kijelentette, hogy a Hohenwart-minisztérium létrejöttében semmi része nem volt; tagja volt ugyan a klubnak, mely hetenként egyszer vagy kétszer összegyűlt a dornbachi «Bieglerhütte»-ben, a hol Habietinek, Jireček és Pražak is megjelentek; mivel e klub egynéhány tagja miniszter lett a Hohenwart-kabinetben, azt gyanították, hogy ő — Helfert — egyike volt a «miniszter-csinálók»-nak, a mi azonban abszolute nem igaz. Schäffle szerint («Aus meinem Leben», I. 193.) Helfertnek igen jelentékeny része volt a minisztérium megalakitásában. A «Bieglerhütte»-ről, mint a Hohenwart-miniszterium születési helyéről, megemlékezik Przibram is (id. h. 293.)

[5] Schweinitz, Bécs, 1871 febr. 21.

Azt mondják, hogy Hohenwart személyére, a ki akkor felsőausztriai helytartó volt,[1] Taaffe hívta föl a császár figyelmét.[2] A nyilvánosság előtt «a pártok fölött álló minisztérium»-ként[3] bemutatott új kormány fejének az volt a híre, hogy jó közigazgatási hivatalnok a Bach iskolájából.[4] Mindeddig nem tudtak róla semmi olyast, a mi igazolhatná, hogy reá bízták az állami ügyek vezetését. Csak annyi volt ismeretes felőle, hogy konzervativ és jó katholikus érzelmű és hogy tiszteletreméltó, erélyes jellemű ember,[5] a ki mindeddig nem tartozott semmiféle szélső irányzathoz.[6] Föllépésén meglátszott az arisztokrata, de hiányzott lényéből a szeretetreméltóságnak és életkedvnek az a varázsa, mely a hasonló kedvező sorsúak közül sokakat jellemez. Ellenkezőleg, a komor vonás ajkai körül és folyton leszegzett, sötéten árnyékolt szemei azt a hatást tették, hogy olyan egyéniség, a ki a külvilág elől elzárkózik és gondolatait eltitkolja. A kik érintkeztek vele, panaszkodtak hidegsége és zárkózottsága miatt.[7] El is nevezték «a hallgatag orániai»-nak.[8] E szófukar-

[1] Gróf Hohenwartot — szül. 1824, megh. 1899 — már fiatalabb éveiben beválasztották a visszalépett Auersperg Antal gróf helyébe, a frankfurti parlamentbe; de mandátumát nem vette igénybe; 1856-ban fiumei megyefőnök volt, 1860-ban kerületi főnök lőn Triesztben, 1862-ben kerületi elöljáró Krajnában, 1866-ban karinthiai tartományi főnök, 1868-ban felsőausztriai helytartó.

[2] Przibram, id. h. — Beust mondotta volna a szász követnek: Seit Jahresfrist habe man den Kaiser auf Gr. Hohenwart aufmerksam gemacht. Bose Friesenhez, Bécs, 1871 febr. 9.

[3] 1871 febr. 7-iki császári kézirat; továbbá az ugyanakkor a «Wiener Zeitung»-ban megjelent kormányprogramm.

[4] Schweinitz, Bécs, 1871 febr. 7.

[5] Így nyilatkozott Hohenwartról Beust. Bose Friesenhez, Bécs, 1871 febr. 9.

[6] Schweinitz, 1871 febr. 7.

[7] Prizbram, id. h. 297.

[8] «Biographisches Jahrbuch», 4. k. 88. Az itt Hohenwartról névtelenül megjelent nekrológot gróf Schönborn Frigyes írta.

ságától a magánéletben sajátságosan elütött parlamenti beszédessége. Előadása kifogástalanul előkelő, folyékony, eleven volt és szabatosan tolmácsolta gondolatait.

Azonban nem Hohenwart, hanem a nemzetgazdaságtan eddigi tanára a bécsi egyetemen, dr. Schäffle Frigyes Eberhard Albert — a konfuzus szocziáldemokrata, a mint őt Schweinitz nevezi — nyomta rá szellemének bélyegét az új kormányra. Mint sváb eredetű fiatal theologus 1849-ben résztvett a badeni fölkelésben, a melynek siralmas vége keserű érzést hagyott hátra lelkében Poroszország iránt. Kénytelen lévén a theologiai pályáról lemondani, közgazdasági tanulmányoknak szentelte magát és mint nemzetgazda kitünő hírnévre tett szert, úgy hogy 1868-ban meghívták a bécsi egyetemre. Telides-tele önérzettel, még a legnehezebb feladatokra is képesnek vélte magát, így például Ausztria újjászervezésére, a melynek viszonyairól vagy keveset, vagy éppen semmit sem tudott. Az akkori helyzet különösségeihez tartozik, hogy az osztrák dolgokban vadidegent, tökéletesen járatlan embert, a milyen Schäffle volt, a kinek még a legszükségesebb tudnivalókat is amúgy hamarjában kellett összeszereznie, választottak ki a kereskedelmi miniszterium vezetésére, a mely éppen a legnagyobb körültekintést kivánta meg. Nem kevésbbé meglepő, hogy ezt a professzort, a ki Ausztriát alig ismerte, bízták meg az új kormány alapelveinek és irányzatának megállapításával. Schäffle nemsokára aztán Hohenwarték rossz szelleme lett.

Maga Schäffle azt állítja, hogy őt gróf Dürckheim ajánlotta az uralkodónak.[1] Más oldalról beszélik, hogy Albrecht főherczeg egyengette a korona közelébe vivő útját.[2] Sokkal valószínűbb azonban, hogy Schäfflét Braun

[1] Schäffle, «Aus meinem Leben», I. 191.
[2] Schweinitz, Bécs 1871 febr. 22.

államtanácsos protegálta, a ki különben is mint keresztapa állott a Hohenwart-kormány bölcsőjénél; Braunnal már régebbtől fogva benső összeköttetésben volt és később is élénk érintkezésben maradtak egymással.[1] Tehát az államtanácsos irányíthatta a Felség figyelmét barátjára, a ki az uralkodó előtt szemben a szabadelvű plutokratikus középosztálylyal, Ausztriának — mint állami egységnek — a néptömegek segítségével való fenntartása eszméjét képviselte.[2] Ezt az eszmét a korona is magáévá tette.[3] Schäffle kineveztetése kereskedelmi miniszterré Berlinben nem tett kedvező hatást; sőt állásfoglalásnak tekintették a német birodalom ellen.[4] Beust nagyon hamar fölismerte e férfiú jelentőségét, a kinek sajátszerűségeivel számolnia kell. Mind a császár, mind a birodalmi kanczellár meggyőzni igyekeztek Schweinitz tábornokot, hogy Schäffle nem ellensége a poroszoknak. Beust ebédet adott, a melyen ott voltak gr. Hohenwart és gr. Potocki, továbbá Schmerling, Hopfen, Jireček. Habietinek, Schäffle és a melyre nehány más diplomatán kívül meghívta Schweinitzot is. A külügyminiszter ez alkalommal össze akarta hozni Schäffle minisztert a porosz követtel. Nem minden finom irónia nélkül jegyzi meg Schweinitz erről az ebédről, hogy a vendégek összeválogatása élénken emlékeztetett a londoni utczákon olykor látható happy family-kre, a hol a nyest a tengeri nyúllal, a sólyom a galambbal, a macskák a verebekkel gubbasztanak békésen egymás mellett, ugyanabban a ketreczben. Schäffle nem mulasztotta el, hogy a porosz állam képviselőjét kedvezőbb véleményre hangolja maga iránt. Bármilyen volt — biztosította Schweinitz táborno-

[1] Báró Orczy anyjához, 1871 nov. 14.

[2] Schweinitz, Bécs, 1871 febr. 22.

[3] U. o.

[4] Bismarck Schweinitzhoz, 1871 febr. 15. Schweinitz, 1871 febr. 9.

kot — régebbi magatartása Poroszországgal szemben, nagyon jól tudja, hogy mostani állásában csak Ausztria érdekeit tarthatja szem előtt, a melyek azt követelik, hogy jó viszonyt tartsanak fenn a berlini kabinettel. E biztosításokra Vilmos császár megjegyezte: hogy éppen így nyilatkozott Gramont herczeg Werther előtt, a mikor miniszter lett.[1] Valamint Schäfflét magát, úgy a cseh-feudális-klerikális hírben álló egész miniszteriumot Berlinben nem valami jó szemmel nézték. Olybá tekintették, mint gyümölcsét a bécsi udvar abbeli aggodalmának, hogy az alkotmánypárt túlerősen vonzódik Németországhoz.[2] De egyenesen ellenséges érzülettel fogadták a Hohenwart-Schäffle-kormányt az osztrák-németek. Ha valaki Potocki után, a ki hiába ment elébe a cseheknek egészen Prágáig — így írt az osztrák-németek főközlönye — még mindig a kiegyezést és az alkotmány kontinuitását proklamálja, annak nem lehet egyéb küldetése, mint hogy a föderalisztikus reakcziót készítse elő. Megtagadták a kabinettől azt a jelleget, a mit saját maga adott magának, hogy t. i. fölötte áll minden pártnak.[3]

Hogy az alkotmánypárt miféle törekvéseket tételezett föl a Hohenwart-Schäffle-kormányról, arról világosan tájékoztat az a levél, melyet azokban a napokban báró Weichs Frigyes felső-ausztriai reichsrati képviselő[4] intézett gróf Bismarck Herberthez. A Hohenwart-kormány czélja — úgymond — Nyugat-Ausztriában a német elemet a vezető szerepről

[1] Schweinitz, Bécs, 1871 febr. 22.

[2] Bismarck Schweinitzhoz, Versailles 1871 febr. 15.

[3] «Neue Freie Presse», 1871 febr. 8.

[4] Báró Weichs (Freiherr zu Weichs) 1832-ben Münchenben született és bajor királyi kamarás volt. 1871 jún. 16-án, a német csapatoknak Berlinbe történt ünnepélyes bevonulása alkalmából, számos felső-ausztriai elvtársa nevében, Linzből keltezett üdvözlő táviratot intézett Vilmos császárhoz, a melyre ez június 27-én felelt. Weichs 1873-ban halt meg.

leszorítani és ezzel a magyar kiegyezésnek ezt az előföltételét elejteni, egyben a német helyébe a szláv vezetést állítani be. Weichs kifejti továbbá, hogy Hohenwart e terv keresztülviteléinél a szlávokra és az ultramontánokra akar támaszkodni. A német ellenzék megtörése czéljából azt tervezik, hogy a vegyes nyelvű tartományokban — Csehország, Morvaország, Szilézia, Krajna — a német elemet izolálni és az ausztriai többi németekkel való kapcsolatát meg kell szakítani, hogy ekként martalékul legyen dobva a kiméletlen szlávosításnak és a szláv többségek által való szabad kizsákmányolásnak. Br. Weichsot leginkább az a veszedelem rémítette, hogy Hohenwart a Reichsratnak — az ausztriai németeket még összetartó ezen utolsó köteléknek — feloszlatása után, szét fog robbantani közöttük minden összeköttetést és a cseh-lengyel követelések teljesítésével oly tényeket teremt, a melyek a németeket szükségképpen oppoziczióba kergetnék az osztrák állameszmével szemben, holott nyilvánvaló, hogy a német-magyar vezetés alatt álló, tehát annak az Ausztriának fönntartása, mely a német politika befolyása alatt áll, ez idő szerint a német birodalom érdekében gyökerezik.[1]

Az új kormány cselekedetei azt mutatták, hogy a német Ausztria aggodalmai nem alaptalanok. Amaz ürügy alatt, hogy a nemzeti egyenjogúságot valóra kell váltani, a vegyes ajkú lakossággal biró koronatartományokban a német iskolákat szlávok és ultramontán érzelmüek alkalmazásával nyomták el. A legnagyobb buzgalommal űzték Cseh- és Morvaországban az iskolák elcsehesítését. Brünnben cseh tanítóképző intézetet állítottak fel a szláv propaganda czéljaira. A prágai egyetemet kizárólag cseh

[1] Báró Weichs Frigyes gróf Bismarck Herberthez, Berlin, 1871 márcz. 26. Weichs ekkor Berlinben tartózkodott.

tanárok érvényesülési terévé akarták tenni, a németeket pedig lassanként egészen kiszorítani a cseh főiskolából.[1] Már azon a terven is dolgoztak, hogy a birodalmi gyűlést, a németség legerősebb támasztékát is megfosztják eddigi jellegétől — oly terv, melynek megvalósulását báró Weichs a legnagyobb veszedelemnek tartotta a németosztrákokra nézve. Lónyaynak igaza volt, midőn úgy vélekedett, hogy Hohenwart legjobban cselekednék, ha a németekkel és a lengyelekkel egyesülne. Sőt azon a nézeten is volt, hogy könnyen sikerülhetne az osztrák miniszterelnöknek a német és a lengyel elemekből tekintélyes többséget alakítani, mely őt felszabadítaná azon kényszerhelyzetből, hogy Giskrát vagy Herbstet vigye be kabinetjébe. Lónyay meg volt győződve arról, hogy mindez csak akkor volna elérhető, ha Hohenwart épp oly nagy államférfiúi bölcseséggel és belátással rendelkeznék, mint a mily nagy bátorsága, óvatossága és hallgatni-tudása van.[2] Azonban kétségtelen, hogy gróf Hohenwart távol állott az ily messzire kiható politikától. Megvetette a németek barátságát. E helyett, a mint ez már kabinetje alkotásában is mutatkozott, szembetűnő módon pártfogolta a cseheket, kiknek erősbítése programmjához tartozott. Mindez pedig oly időben történt, a mikor a csehek — Rieger közvetítésével — Novikov bécsi orosz követhez fordultak, hogy figyelmeztessék őt arra a veszedelemre, mely a szláv elemet a felülkerekedő germánság részéről fenyegeti. Intették a czárt, ne hagyja cserben a szláv testvéreket és készüljön fel idejekorán, hogy a német birodalomtól a zsákmányt elragadhassa. A csehek megigérték készséges közreműködésüket, mihelyt Orosz-

[1] «Das Ministerium Jireček», «Neue Freie Presse» Unterrichts-Zeitung, 1871 dez. 28.

[2] Lónyay Audrássyhoz 1871 márczius 19. Gróf Andrássy-lvtár.

országnak a németek ellen indítandó nagy vállalatában szüksége lesz reájuk. De bármekkora előzékenységet mutattak máskülönben orosz részről a csehek iránt, ez alkalommal mégis tanácsosnak tartották, hogy mérséklőleg hassanak hevületükre. II. Sándor czár elrendelte, hogy Novikov a cseh vezéreknek igen kategorikus elutasító választ adjon, a mely megfoszsza őket a netaláni orosz beavatkozás minden reményétől.[1] A csehek természetesen óvakodtak attól, hogy az orosz uralkodónál megpróbált protekczió-vadászatukról valamiképp szót ne ejtsenek; sőt ellenkezőleg, abban fáradoztak, hogy minden eljárásukat a legtisztább loyalitás színében — az osztrák-németekét pedig ellentétes világításban — tüntessék föl. Az udvarnál bíztak bennük és meg voltak győződve, hogy a németek semmi egyébre nem gondolnak, mint a monarchiától való elszakadásra. Csakis ez a hangulat magyarázza a hatalmas támogatást, melyben a korona az egyre jobban meggyökeredző Hohenwart-miniszteriumot részesítette.[2] Miután a miniszterelnöknek a költségvetés fölötti szavazásnál (június 7), ha mindjárt csak 10 szótöbbséggel is (77-el 67 ellen), győznie sikerült, július 11-én a Reichsratot bizonytalan időre elnapolta. A Reichsrat szétküldését augusztus 10-én követte ama 8 tartománygyűlés[3] feloszlatása, melyeknek majdnem mindenikében eddig az alkotmánypártiak voltak többségben.

[1] Herczeg Reuss Bismarckhoz, Pétervár, 1871 márcz. 20. Reuss megjegyzi, hogy ezt biztos forrásból közölték vele.

[2] Báró Orczy naplója, 1871 jún. 3. «De sajnos, a cseh feudális uraknak nagy befolyásuk van Ő Felsége környezetében; a «Preussenhass» még nem enyhült meg és a cseh ügyek pártolása a loyalitás szinében lép fel, míg az alkotmányhű-német pártot a nagy Németország felé irányzott aspirácziókkal vádolják és ez, úgy látszik, a helyzet jellege.» Lásd a császár válaszát az osztrák képviselőház elnöksége által átnyujtott feliratra.

[3] Felső-Ausztria, Alsó-Ausztria, Salzburg, Stiria, Krajna, Morvaország, Szilézia, Tirol.

Néhány nappal később — augusztus 17-dikén — a kormány szeptember 14-dikére összehívta mind a 17 tartománygyűlést. A választási rendszernek a tartománygyűléseket illető átalakítása a szláv követelmények szellemében nemcsak megbízhatóbb többséget kellett, hogy biztosítson a kormány számára a birodalmi gyűlésen, hanem ennek egyszersmind ultramontán-föderalisztikus jelleget is kellett, hogy adjon. A kormány részéről tervezett választási reform a tartománygyűlésekre nézve, melyeknek a birodalmi gyűlésre szóló választások kifolyásai voltak, épp az ellentéte volt ama kivánságoknak, melyeket e tekintetben a szabadelvű párt táplált. Míg az alkotmánypárt törekvése oda irányult, hogy a birodalmi gyűlés a tartománygyűlésektől mennél függetlenebb legyen és hogy szabadelvű választási törvény jöjjön létre, addig a Hohenwart-miniszterium — ezzel ellentétben — a birodalmi gyűlést örökre a tartománygyűlésekhez akarta lánczolni, melyeknek reakczionárius összeállítása egyszersmindenkorra lehetetlenné tenné azt, hogy szabadelvű birodalmi gyűlés alakuljon ki. Azt remélték, hogy a «tízforintosok» («Zehnguldenmänner»)[1] segítségével és a klerikális szavazatok szaporításával teljes győzelmet arathatnak a német alkotmánypárt fölött.

Az udvar és a kormány támogatása mellett hatalmas arányokat öltő szláv mozgalom nem maradhatott hatás nélkül Magyarországra sem. Csakhamar itt is visszhangra talált, elsőbben Horvátországban, a hol az unió-ellenes

[1] Az 1871 aug. 9-dikén kibocsátott rendelet úgy intézkedett, hogy a következő választásokra szóló választói névjegyzékek összeállításánál, a tartományi adók összes pótlékai beszámítandók a 10 forintos adóczenzusba. A választói jognak ezt a kiterjesztését a kisebb kereseti adók fizetőire, nevezték a «Zehnguldenmänner» javára alkotott választói reformnak. Ily módon az összes városokban és az iparűző vidékeken tetemesen megnövekedett a nem-német és a klerikális választók száma. Kolmer, id. h. II. 169.

párt, fölbátorítva az ausztriai események által, megint merészebben kezdte felütögetni a fejét.[1]

Közvetlenül a Hohenwart-kabinet hivatalbalépése után Bismarck élénken érdeklődött az iránt, vajon Magyarországon miképpen itélik meg az új helyzetet. Nézete szerint a miniszterium tendencziájának éle épp úgy irányult a magyarok, mint az osztrák-németek ellen és alig hihető, — mondja Bismarck — hogy ezt Magyarországon meg ne érezzék.[2] Schweinitz tábornok, még mielőtt főnökének ez a megjegyzése hozzá eljutott volna, azt jelentette volt Berlinbe, hogy a kormány föderalisztikus programmja aligha lesz összeegyeztethető a Magyarországon fennálló rendszerrel, mivel a magyarországi szlávok rögtön követelnék ugyanazokat a jogokat, a melyekben ausztriai fajtestvéreiket részesítik.[3] Ha visszaemlékezünk gróf Andrássy fejtegetéseire, a melyek rendjén 1866-ban az uralkodó előtt rámutatott a monarchia föderalisztikus alakulatának veszedelmeire, könnyen megérthetjük, hogy a Hohenwart-féle kisérletet nem fogadhatta valami különös rokonszenvvel. Mindazonáltal kezdetben nem foglalt ellenséges állást az új irányzat ellen.[4] Egyelőre csak arra szorítkozott, hogy figyelemmel kisérje a dolgokat, mert különben is első sorban a delegácziók mielőbbi megalakítására kellett gondolni, a melyek összehívását Hohenwarttal június hónapra állapította meg és ezt ellenséges föllépése által nem akarta esetleg meghiúsítani. Mégis úgy látszik, hogy nemsokára Hohenwart kineveztetése után a magyar kormány is az osztrák kabinet ellenfeleihez csatlakozott. Való tény — mondja báró Weichs — hogy ez a terv (a németek megsemmisítésének

[1] Báró Orczy naplója, 1871 máj. 16. — Schweinitz, 1871 máj. 22.
[2] Bismarck Schweinitzhoz, Versailles 1871 febr. 15.
[3] Schweinitz, 1871 febr. 9.
[4] Báró Orczy naplója, 1871 márcz. 14.

terve) heves küzdelmet vált ki magyar részről, minthogy ezáltal a magyarországi szláv elemek veszedelmes módon támogatásban részesülnek az uralkodó magyarokkal (Magyaren) szemben; tehát természetszerűen olyan pártcsoportosulás ment végbe, mely egyfelől a magyar kormányt, az osztrák alkotmánypártot és a német-naczionális pártot foglalja magában és ez a koalicziό minden eszközzel a Hohenwart-kabinet megbuktatására törekszik, míg másfelől az egyesült szlávok és ultramontánok a jelenlegi osztrák kormányt a legodaadóbban támogatni és fenntartani készek.[1] De a koaliczió látható erőpróbájára még nem került a sor, mert az osztrák kormány még mindig hangsúlyozta a Magyarországgal kötött 1867-diki kiegyezés teljes respektálását, a melyet — az uralkodónak Schäfiléhez intézett saját szavai szerint — semmi esetre sem szabad megbolygatni.[2] Jellemző vonása a Hohenwart-regimenek, hogy a legkülönösebb ellentmondásokat engedte meg magának. Daczára annak, hogy föderalisztikus irányban indultak, egyrészt — egyelőre legalább — azt az illuziót táplálták, hogy a dualizmust érintetlenül fogják fenntartani és Magyarországgal békés viszonyban maradnak. Másrészt pedig azt hitték, hogy — ámbár határozottan németellenes belpolitikát folytattak — jó barátságban élhetnek az új német birodalommal — oly politika, melyet I. Ferencz József császár és király jóváhagyásával a legújabb átalakulások óta Beust követett. Ezek durva ellentmondások voltak, a melyeket ideig-óráig leplezgetni lehetett ugyan, hanem azután annál bántóbb élességgel kellett napfényre kerülniök. Uralkodónknak és I. Vilmos császárnak 1871 augusztus havában Ischlben végbement találkozását mindenütt úgy itélték meg, mint

[1] Báró Weichs gróf Bismarck Herberthez, 1871 márczius 26.
[2] Schäffle, id. h. 203.

a két szomszédállam jó viszonyának világos bizonyságát. Ferencz József ez alkalommal említést tett a belső nehézségekről, a melyekkel küzködnie kell; azonban — a mint Vilmos császárnak mondotta — reméli, hogy a csehekkel kielégítő megegyezésre jut és ezt augusztus 18-ikán fogják nyilvánosságra hozni. A császár és király ama beszélgetésben, melyet a Wels és Ischl közötti úton Vilmos császárral folytatott, megemlékezett az alkotmánypárt messzemenő követeléseiről is, hozzátéve, hogy ezek reá nézve igen kellemetlenek, a mire a német uralkodó megjegyezte, hogy: ha neki (Ferencz Józsefnek) sikerülne német alattvalóit valódi szükségleteik tekintetében kielégítenie, bizonyára nem pillantgatnának Ausztriából Németország felé.[1] A két uralkodó találkozása Poroszország ellenségeinek, nemkülönben a cseh kiegyezés előmozdítóinak természetesen szálka volt a szemében. Gróf Trauttmannsdorff határozottan kijelentette: «Ez az előzékenység a poroszok iránt egyenes lenézése Ausztria méltóságának»,[2] a mely nyilatkozatával ez az arisztokrata csak feudális elvtársainak nézetét tolmácsolta.[3] Maga a császár sem tudta még legyőzni Poroszország iránt érzett idegenkedését és e hatalom számára, mint egy kortárs megjegyzi, «csak fél szíve volt». Sok rábeszélésbe került, a míg rá tudták venni, hogy Vilmos császárral még egyszer találkozzék.[4] Uralkodónk a német császár szavait, a melyek — úgy

[1] Németország felé hangzó «jajkiáltásokról» («Schmerzensschreie»), a mint ezt Schäffle állítja id. h. II. 37., nem esett szó.

[2] Báró Orczy 1871 aug. 31. keletteI írja Újszászról Andrássynak, hogy Vilmos császár I. Ferencz József előtt következőképen nyilatkozott: «Mir ist es selbst im höchsten Grad unangenehm, wenn die die Deutsch-Österreicher die Hälse über die Grenze Deutschlands strecken.» Gróf Andrássy-levéltár.

[3] Báró Orczy Andrássyhoz, 1871 aug. 31. Gr. Andrássy lvtár.

[4] U. o. — Beust, id. h. II. 494.

látszik — nem valami kellemesen érintették, közölte gróf Hohenwarttal.[1] a kinek ezek után még kevesebb kedve lehetett ahhoz, hogy Vilmos császárral és Bismarck herczeggel Salzburgban találkozzék, a hol a második összejövetelnek kellett megtörténnie. Több mint valószínű, hogy Hohenwart fölmentését kérte az alól, hogy az uralkodót ez alkalomból Salzburgba kisérje.[2] Ferencz József, a ki ebben az időben mindent megtett, a mit gróf Hohenwart kért tőle, bizonyára szivesen teljesítette volna ezt a kivánságát is.[3] De gróf Andrássy már előbb sürgönyzött volt terebesi birtokáról Bécsbe, hogyha Vilmos császár és Bismarck hosszabb időt töltenének Gasteinban, ő ottani tartózkodásukat nem hagyhatná figyelmen kívül.[4] A császár — legalább Beust állítása szerint — haladéktalanul úgy döntött, hogy egyik miniszterelnöknek sem kell tisztelegnie a német uralkodónál. Beust továbbá azt állítja, hogy mint «toujours la bonne bête du bon Dieu» — a minek önmagát nevezi — a császár elutasító döntése ellenére ő vitte keresztül Andrássy meghivatását, a mely aztán természetesen maga után vonta a gróf Hohenwartét is.[5] Midőn Hofmann osztályfőnök szeptember hóban elbeszélte báró Orczynak a kanczellár intervenczióját, a báró nem volt hajlandó ezt elhinni.[6] Alig is képzelhető, hogy Beust, ha tényleg tett volna is valamit ebben az irányban, merő jóindulatból cselekedett volna így. A Beust és Bismarck között Gasteinban lefolyt barátságos beszélgetésből következtetve, inkább

[1] Schäffle, id. h. 37.

[2] Ugyanaz, id. h. II. azt mondja, hogy Hohenwart a császárt már a welsi találkozásról is lebeszélni igyekezett. Ferencz József Welsben várta be Vilmos császárt, hogy vele együtt Ischlbe menjen.

[3] Báró Orczy Andrássyhoz, 1871 aug. 31. Gr. Andrássy-lvtár.

[4] Orczy naplója, 1871 aug. 17. Beust, id. h. 495.

[5] Beust, II. 496.

[6] Báró Orczy naplója, 1871 szept. 3.

azt lehetne föltenni, hogy mértékadó helyen belátták annak szükségességét, hogy a két uralkodó újabb összejövetelénél, a melynél a két kanczellár is jelen volt, az osztrák és a magyar miniszterelnökök se hiányozzanak. Valószínűleg ez a körülmény birta rá a császárt, hogy még se vegye figyelembe Hohenwart vonakodását attól, hogy I. Vilmos és Bismarck előtt személyesen megjelenjék. A salzburgi találkozás azért is fontos, mert Andrássy és Hohenwart közt itt került legelőször szóba a kiegyezés ügye. Az eszmecsere aligha szolgált megelégedésére az osztrák miniszterelnöknek. Miután előbb, a mint mondják, már Bismarck figyelmeztette gróf Hohenwartot, hogy óvatos legyen eljárásában, most hasonló intelmet kaphatott Andrássytól is. Midőn a magyar miniszterelnöknek felolvasta a cseh kiegyezésre vonatkozó határozmányait, Andrássy azonnal megjelölt két pontot, a melyek ellen a magyar közjog szempontjából tiltakoznia kellene. Gróf Andrássy, a kire az egész dolog nagyon veszélyes vállalat benyomását tette, megkérdezte osztrák kollégájától, hogy szabad-e tanácsot adnia. «Szivesen veszem», volt a felet. «Úgy terjeszsze elő a dolgot — mondotta erre Andrássy — mint a csehek kivánságait, a melyeket az alkotmányos testületek alkotmányosan tárgyaljanak, de valahogy ne engagirozza mellette se Ő Felségét, se maga magát. Ausztriában kevés az az ember, a kinek bátorsága van valamit tenni, a mi a meggyőződése. Ön e közé a kevés ember közé tartozik. Őszintén sajnálnám, ha nyakát szegné, pedig ez elmaradhatatlan, ha a cseh kivánságokkal azonosítja magát».[1]

De Hohenwart mégis beleesett ebbe a hibába, habár bizonyosnak tartották, hogy — a feudális-klerikális áram-

[1] Kónyi Manó, «Beust és Andrássy 1870 és 1871-ben», «Budapesti Szemle» 1890. 62. köt. 206. l.

lattól hajtva — inkább az abszolutizmus létrehozatalára törekszik, mint a csehek teljes kielégítésére, a kiket csak faltörőknek szeretne felhasználni.[1] Viszont a csehek, a kik mögött Thun és Clam-Martinitz állottak, abban fáradoztak, hogy Hohenwart szolgálatukra legyen a németek legyőzésében és a cseh királyságnak, összes — régóta elenyészett — privilégiumaival együtt való helyreállításában. Minthogy a csehek nyiltan bevallott czéljaik szolgálatában több erélyt fejtettek ki, mint Hohenwart a maga, még mindig leplezgetett terveinek megvalósítása körül, végre is sikerült a miniszterelnököt egészen a saját szándékaik eszközévé tenni. Rávették, hogy aláirassa a császárral a cseh tartománygyűléshez intézett, 1871 szeptember 12-dikéről kelt leiratot, a melyben az uralkodó elismeri Csehország jogait és késznek nyilatkozik ezt az elismerést a koronázási esküvel is megpecsételni.[2] Benne a tartománygyűlés felhivatott, hogy «a mérséklet és engesztelődés szellemében» tanácskozás tárgyává tegye Csehország állami viszonyainak «időszerű rendezését» és hogy a többi királyságok és országok jogainak sérelme nélkül vessen véget ez alkotmányviszálynak, «a melynek további felszinen tartása hű népeink javát aggodalmas módon fenyegetné».[3] Ez a császári leirat, a mely által a csehek leghőbb kívánsága ment volna teljesedésbe, hihetőleg gróf Clam-Martinitz tollából ered,[4] a kinek — a nélkül, hogy kiválóbb szellemi képességekkel és tudással rendelkeznék — megvolt az a

[1] Ez volt Lónyay nézete. Báró Orczy naplója, 1871 aug. 24.

[2] «Eingedenk der unerschütterlichen Treue, mit welcher die Bevölkerung Böhmens jederzeit unseren Thron stützte, erkennen Wir gern die Rechte dieses Königreiches an und sind bereit, diese Anerkennung mit Unserm Krönungseide zu erneueren.» Kolmer, id. h. 172.

[3] «— dessen längere Fortdauer das Wohl Unserer treuen Völker in bedenklicher Weise bedrohen würde.» U. o. 173.

[4] Schweinitz, Bécs 1871 szept. 28.

tulajdonsága, hogy mindenkire, a kivel érintkezett, valósággal elbűvölő hatást gyakorolt.[1] Hohenwart értelmetlenségének, a ki nem tudta belátni e lépés jelentőségét, valamint Schäffle intrikáinak kell felróni, hogy a császár magáévá tette ezt a leiratot, a mely az összes eddigi viszonyok felforgatását jelentette.[2] Magának Beustnak nem volt tudomása a nagyfontosságú okmány kibocsátásáról.[3] Különben kétségkívül arra törekedett volna, hogy legalább az olyan kifejezéseket mellőzzék, a melyek miatt a németek teljes joggal fakadtak súlyos panaszokra. Megadván a cseheknek mindent, a mit csak kivántak, szinte keserű gúnynak hangzott a németek fülében az az intés, hogy «a mérséklet és engesztelődés szellemében» kell eljárni. A cseh tartománygyűlés úgynevezett «Fundamental-Artikel»-jei[4] a legalaposabb czáfolatai voltak «a mérséklet és engesztelődés szellemé»-nek. Ezek mindent felforgattak. Az eddigi Reichsrat helyébe delegáczionális kongresszus («Delegierten-Congress») és szenátus («Senat») jönne, a melyekkel szemben tartományi miniszterekből vagy udvari kanczellárokból alakítandó miniszterium állana. A Magyarországgal közös ügyek tárgyalására rendelt delegáczió tagjait ezután nem a Reichsrat, hanem a tartománygyűlések választanák. A cseh tartománygyűlés, melytől a német képviselők távol maradtak, a legerősebb és mindenesetre legoktalanabb nagyzási hóbortba azonban akkor esett, mikor az 1867-iki kiegyezést «*utólagosan*» nagylelküen elismerte. Ostoba-

[1] Schweinitz, 1871 aug. 10.

[2] Ugyanaz, 1871 szept. 28.

[3] Beust, id. h. II. 499.

[4] Közli Schäffle, id. h. II., 213. stb. A «Fundamental-Artikel» elnevezést állítólag történelmi okon választották, minthogy ez Csehország közjogi küzdelmeiben ismételten előfordul. Czedik A. B., «Das Ministerium Hohenwart-Schäffle», a «Neue Freie Presse» 1910 jan. 9-iki számában.

ság volt, ily módon egyszerre kihívni a németek és a magyarok ellentállását a «Fundamental-Artikel»-ekkel szemben, a melyek tulajdonképpeni czélja az volt, hogy Ausztria-Magyarország alakuljon át osztrák-magyar-cseh monarchiává. Ez alkotás könnyebb megértésére szükséges kissé behatóbban megismerkednünk a létrejöttében közreműködött cseh feudális urak politikai gondolatvilágával, a kik féktelen elkapatottságukban már őrültekként viselkedtek s a kik mellé a cseh középosztály csak a segédcsapatokat szolgáltatta. Az illető urak ilyenforma kijelentéseket tettek: «Giskra, Herbst és társaik már elég sokáig gazdálkodtak, a nélkül, hogy bármiféle eredményt tudtak volna elérni. Most mi vagyunk soron és ha semmi mások, hát legalább erélyesek leszünk és az a szász svindler (Beust) nem fogja velünk elhitetni, hogy a fehér fekete. Nem nyugszunk addig, a míg ezt az embert a szégyen és megcsúfoltatás bélyegével el nem kergetik.» A fiatal Schwarzenberg Adolf herczeg így nyilatkozott: «Miért kaptak légyen a magyarok többet, mint mi; miért engednők meg, hogy minket bécsi prókátorok kormányozzanak?» A vezérek ezt a mindenek által szent hittel utánmondott jelszót adták ki: «A németek Poroszország felé gravitálnak, Bismarck megvásárolta őket, tehát Csehország van arra hivatva, hogy Ausztriát a koronának megtartsa.» [1]

Ily körülmények közt senki sem volt rosszabb helyzetben, mint Beust. Néhány bátortalan közeledési kisérletet leszámítva, kezdettől fogva föltette magában, hogy tartózkodó álláspontot foglal el a kabinettel szemben, melynek megalakításától őt úgyis távol tartották. Báró Orczynak ezt mondotta: «Nem játszhatom a miniszterium

[1] Báró Orczy anyjához, Bécs 1871 okt. 13. Ugyanaz Andrássyhoz, 1871 okt. 13. Gróf Andrássy-levtár.

dajkájának a szerepét, mert különben előbb vagy utóbb még azt is állíthatnák, hogy én vagyok a szülőanyja.»[1] Tehát szilárdan el volt határozva, hogy Hohenwartot és kollégáit szabad tetszésük szerint hagyja tenni-venni és nem elegyedik bele a dolgaikba.[2] De e szándékosan passziv magatartásával kevés köszönetet aratott. A császár, úgyszintén Hohenwart és Braun államtanácsos, ellenkezőleg azt kívánták tőle, hogy támogassa a kormányt. Szemrehányást tettek a kanczellárnak és adlátusának, Hofmannak, a miatt, hogy a külügyi hivatal zsoldjában álló hírlapok a legkíméletlenebbül támadják a Hohenwart-kormány összes akczióit.[3] Hohenwart meglehetős hevesen sürgette Beustot, hogy foglaljon állást. Azzal fenyegetőzött, hogy ellenkező esetben a császárt az elé az alternativa elé fogja állítani, hogy válaszszon közte és a birodalmi kanczellár között.[4] De bármennyire szeretett volna előzékenynek mutatkozni Beust, még sem alkalmazkodhatott az osztrák miniszterelnök kívánságához, a hitel utolsó foszlányainak elveszítése nélkül, a melyet mint államférfiú még élvezett. «Ha segédkezet nyújt a monarchia elszlávosítására, akkor ellene fordulnak a németek és a magyarok s a delegácziók ellenségeivé lesznek, tehát Hohenwart eszméit nem támogathatja», írta akkor anyjának báró Orczy Béla Bécsből.[5] Hogyha a birodalmi kanczellár fenntartani akarta magát, a németeknél és a magyaroknál kellett menedéket keresnie, mindenekelőtt pedig gróf Andrássynál, a ki semmiesetre sem tűrhette az általa létrehozott kiegyezés megdöntését és a Németország iránt való — a maga részéről oly melegen támogatott — barátság tönkretételét. Azon-

[1] Báró Orczy Andrássyhoz, 1871 febr. 14. Gróf Andrássy-lvtár.
[2] U. o.
[3] Báró Orczy anyjához, Bécs 1871 szept. 28.
[4] Ugyanaz ugyanahhoz, Bécs 1871 okt. 11.
[5] Ugyanaz ugyanahhoz, Bécs 1871 szept. 28.

ban a csehek is számoltak a magyar miniszterelnök súlyával. 1871 nyarán bizonyos Jordan nevű ujságírót, a szláv érzelmű bécsi «Die Zukunft» szerkesztőjét, elküldötték Terebesre Andrássyhoz, a ki előtt a szerkesztő a következő kijelentést tette: Megbizói nagyon jól tudják, hogy Hohenwarttal kötött megállapodásaik meghiúsulnak, hogyha ő, Magyarország vezető minisztere, azokba bele nem nyugszik.[1] De mennyire nem ismerték Jordan megbízói Andrássyt, a mikor támogatásának megtagadása esetére azzal fenyegették, hogy denuncziálni fogják a császárnál! Biztos tudomásuk van arról — ezt izenték — hogy az uralkodó és Beust háta mögött titkos alkudozásokat folytatott Bismarckkal, a miket azonnal leleplezriek, hogyha a cseheket visszautasítja. Ellenkező esetben pedig örök hallgatásra kötelezik magukat. Könnyen el lehet gondolni, hogy a becsületbeli dolgokban végtelenül finom érzékű, büszke Andrássyra milyen hatást tett ez a föltevés. Semmivel sem vádolhatta magát, mert uralkodója előtt nem titkolta azt, hogy bizonyos közvetítő személyiség útján Bismarckkal érintkezésben állott. Károly romániai fejedelemről volt szó, a kinek minisztere, Bratiano, Erdélyben bujtogatott és ezzel a magyar kormánynak zavarokat okozott. Andrássy akkor — ez a franczia háború küszöbén történt — azt izente Bismarcknak, hogy válaszszon Magyarország és Románia között. Az északnémet kanczellár erre rábírta a romániai fejedelmet, hogy miniszterelnökét bocsássa el.[2] Abban a tudatban, hogy mitsem cselekedett, a mit uralkodója elől rejtegetnie kellett volna, Andrássy most így felelt Jordan szerkesztőnek: «Ha a cseh urak tudnak arról, hogy Ő Felsége háta mögött alkudozott Bismarckkal, köteles-

[1] Kónyi, id. h. 204. l.
[2] Lásd a XIII-ik fejezetet.

ségök ezt minden feltétel kitűzése nélkül Ő Felségének följelenteni. A mi pedig a csehek megállapodásait illeti, nem magyar ügyről lévén szó, róluk nem nyilatkozik. Ha azonban olyanok találnának lenni, hogy a magyar közjogot is érintik, az urak nem fogják nélkülözni a kellő őszinteséget nyilatkozataiban, határozottan színt fog vallani. Addig más szava nincs a dologhoz.»[1]

Andrássy nem hagyta kiszoríttatni magát a nyugodt szemlélő pozicziójából. Annál kevésbbé, mivel nem helyeselte az osztrák miniszterelnök eddigi eljárását. Mint maga mondja, «elég okos embernek» tartotta Hohenwartot, a kinek azonban «több bátorsága van lefelé, mint szilárdsága fölfelé.»[2] Ezt következtette Andrássy Hohenwartnak abból a minden valószínüség szerint ráparancsolt javaslatából, mely «az állampolgárok általános alapjogairól»[3] szóló 1867 deczember 21-iki állami törvény 19. §-ának végrehajtására vonatkozott és melyet a Reichsrat 93 szavazattal 56 ellen visszautasított. Andrássy nézete szerint az osztrák miniszterelnöknek egész akczióját azon kellett volna kezdenie, hogy «statutum»-ot alkosson a Galicziának megadandó nagyobb méretű önkormányzatról. Ennél többet — vélte Andrássy — nem volt szabad igérnie; ez erős pozicziót szerzett volna neki, a melyet azonban most eljátszott.[4] Andrássy csakhamar észrevette,

[1] Kónyi, «Beust és Andrássy», Budapesti Szemle 1900, 62. köt., 204. lap.

[2] Andrássy báró Nopcsához, (1871) máj. 6. Gróf Andrássy-lvtár.

[3] Lásd Bernatzik, «Die österreichischen Verfassungsgesetze», 370. A 19. §. igy rendelkezik: «Alle Volksstämme des Staates sind gleichberechtigt und jeder Volksstamm hat ein unverletzliches Recht auf Wahrung und Pflege seiner Nationalität und Sprache.» A 19. §. végrehajtását természetesen föderalisztikus értelemben tervezték.

[4] Andrássy báró Nopcsához, (1871) máj. 6. Gróf Andrássy-lvtár. A galicziai kérdésben nem sikerült megegyezni. A minek az volt az oka, hogy az alkotmánypárt félt, hogy e javaslat olyan experimentuma

hogy az osztrák kormány kebelében nagyon fontos dolgokkal foglalkoznak, a melyeket előle rejtegetni igyekeznek.[1] Már 1871 julius havában közölte vele báró Orczy, hogy a cseh államjog elismeréséről lehet szó és legyen résen a magyar miniszterelnök, nehogy hirtelenében fait accomplival lepjék meg.[2] Augusztus 23-ikán báró Wenckheim Béla belügyminiszter azt írta Bécsből Andrássynak, hogy Hohenwart viselkedése sehogysem tetszik neki, rossz végét sejti, ámbár még nincs abban a helyzetben, hogy az egész dologról végleges itéletet mondjon.[3] Mindazonáltal Andrássy még mindig kitért a magyar részről jövő ösztönzés elől, hogy tettlegesen beleavatkozzék az eseményekbe. «Oda át — felelte barátjainak — oly pohárból készülnek inni, a melyről azt hiszik, hogy tokaji van benne. Ha már most én — így folytatta — a ki meg vagyok róla győződve, hogy az az ital karczos, ezt nemcsak megmondom, hanem el is veszem szájok elől a poharat és a földre öntöm tartalmát, azt koczkáztatom, hogy teljes életökben oly véleményen lesznek, hogy tokajitól fosztottam meg őket. Kell tehát, hogy valami kicsit kóstoljanak belőle és magok győződjenek meg az ital minőségéről.»[4]

Andrássy elhatározta, hogy elhamarkodott közbelépéssel «nem égeti meg az újját.»[5]

* * *

a kormánynak, melyet aztán az összes többi tartományokban alkalmazni fog.

[1] Báró Orczy naplója, 1871 jul. 20.

[2] U. o.

[3] Báró Wenckheim Béla Andrássyhoz, Bécs 1871 aug. 23. Gróf Andrássy-lvtár.

[4] Kónyi, «Beust és Andrássy». Budapesti Szemle 1890 62. köt. 207 l.

[5] Báró Orczy anyjához, 1871 okt. 13.

Időközben egyre fokozódott az izgalom, melyet a cseh követelések idéztek elő. A magyar hirlapok egyátalán nem tartózkodtak megmondani a véleményüket a szeptember 12-iki leiratról. Hangosan nyilvánították aggodalmaikat a káros visszahatások tekintetében, melyeket a cseh államjog elismerése a magyar viszonyokra gyakorolhat. Természetesen sokkal magasabbra csaptak a hullámok magában Ausztriában, a hol első sorban a német lakosság legbensőbb mivoltában érezte magát szorongatva és fenyegetve, Hohenwart cseh-klerikális felforgató politikája által. Schweinitz tábornok már szeptember 28-dikán észrevette, hogy az ausztriai német lakosság mozgalmának arányai növekednek és az mélyre hat, nagyon mélyre; hogy tapasztalt emberek a legerősebbnek mondják 1848 óta.[1] Csak a legparányibb alkalom kellett, hogy a miniszterium ellen felgyülemlett harag egész erejével kitörjön. Ilyen alkalmul kinálkozott a bécsi egyetem új rektorának, báró Hyének, október 9-ikén az egyetemi aulában végbement beiktatása. Hye 1867-ben igazságügyi és kultuszminiszter volt. Beust, a ki az egykori miniszter-kolléga meghívását nem utasíthatta vissza, megjelent az ünnepélyen. Midőn az egyetem évi jelentésének felolvasása rendjén említést tettek arról is, hogy Habietinek és Schäffle tanárok miniszterek lettek, az ifjúság zúgott és «pereát»-ot kiáltott. A tombolás és a «pereát»-kiáltozás, mely a szintén jelenvolt Jireček közoktatási miniszternek is szólott, csak akkor szünt meg, a mikor ez — az egyetemi pedellus kíséretében — elhagyta a termet. Báró Weber akkori helytartó, mindjárt az ifjusági tüntetés kezdetén azzal a kérdéssel fordult Beusthoz, hogy ily körülmények közt nem látná-e tanácsosabbnak a távozást. Abban a pillanatban, a mikor a birodalmi

[1] Schweinitz Bismarckhoz 1871 szept. 28.

kanczellár fölkelt helyéről, hogy kimenjen a teremből, az egyetemi hallgatók viharos «Hoch Beust !»-kiáltásokban törtek ki. Ez egy okkal több lett volna arra, hogy távozzék. De akkor feltartóztatta őt Kutschker fölszentelt püspök, a későbbi bibornok és bécsi érsek, azt mondván, hogy efféle fiatal felbuzdulásokat nem kell valami komolyan venni és nekik nagyobb jelentőséget tulajdonítani. Még mindig habozva, hogy maradjon vagy menjen-e, végre engedett más személyek figyelmeztetésének, hogy éppen távozási szándéka provokálna igazi botrányt, mert az annál lelkesebben vivátozó diákok elzárnák előle a kijáratot.[1] A nyilvános ünnepeltetések iránt szerfölött fogékony birodalmi kanczellárnak az egyetemi ifjak örömujongása úgy csenghetett a füleiben, mint valami mámorosító zene. Tehát igen valószínű, hogy őt nem anynyira mások rábeszélése — ha erről egyáltalán szó lehet — tartóztatta vissza az aulában, mint inkább az, hogy neki magának tetszett az ováczió, a melyben a miniszterek jelenlétében részesítették. Persze, Beust helyesebben és okosabban cselekedett volna, ha a józan ész tanácsára hallgat és Jirečekkel együtt odahagyja az ünnepélyt. Mert a Hohenwart-kabinet tagjai ebből az ellenük intézett tüntetésből és Beustnak ez alkalommal tanúsított viselkedéséből nagyon veszedelmes fegyvert kovácsoltak, a mely súlyos sebet ütött a birodalmi kanczelláron. Közvetlenül a beiktatás után Hohenwart, Habietinek és Schäffle értekezletet tartottak, a melynek eredményeként a miniszterelnök panaszt tett Beust ellen a császárnál.[2] Azzal vádolták a kanczellárt, hogy további ottmaradásával arról tett bizonyságot, hogy helyesli a kormány-elle-

[1] Beust, i. h. II. 511. — Przibram, «Erinnerungen» II., tévesen mondja, hogy Beustot báró Hye tartotta vissza.

[2] Schäfle, id. h. II. 41.

nes tüntetést.[1] Hohenwart tehát elégtételt kért, a mely nem lehet kevesebb, mint a birodalmi kanczellár elbocsátása, mert különben a megsértett miniszterek volnának kénytelenek lemondani állásukról.[2] A miniszteriumi futár az ebensee-i vadászkastélyban talált rá az uralkodóra. Hohenwart fölterjesztésének átnézése után a Felség a két napra tervezett vadászatot azonnal félbeszakította és a vendégek elutaztak. Magán a császáron roppant felindulás vett erőt. Egész délelőtt senkinek sem volt szabad belépnie dolgozószobájába, a hol — hangosan monológizálva — izgatottan járt föl s alá. Környezete még sohasem látta ilyen rosszkedvűnek.[3] Másnap — október 12-ikén — Hohenwart a következő táviratot kapta az uralkodótól: «Jelentését megkaptam. Elbocsátás a *jelen pillanatban* lehetetlen. *Megegyezés* szükséges. Cselekedjék nyugodtan és határozottan.»[4] Csakugyan szükség lett volna a miniszterium részéről a cselekvésbeli «nyugodtságra», de ennek épp az ellenkezője történt. Schäffle közlönye, «Der österreichische Ökonomist», a sajtószabadság korlátozását követelte, a klerikális hirlapok pedig odáig mentek, hogy az aulában lefolyt jelenet hatása alatt az ostromállapot elrendelését sürgették. Szóval — mint egy kortárs megjegyzi — «a reakczió à pleins poumons kiabált.»[5] Annyival inkább helyén lett volna a bölcs

[1] Somossy József királyi tanácsos Andrássyhoz, Bécs 1871 okt. 12. Gróf Andrássy-lvtár.

[2] Ugyanaz, ugyanahhoz. «Orczy jelenti, hogy Habietinek és Schäffle kilátásba helyezték lemondásukat, ha Ő Felsége megtartja Beustot.» E szerint helyre kell igazítani Przibram állítását (307), hogy Habietinek, Jireček és Schäffle már be is adták volna a fölmentésre vonatkozó kérvényüket.

[3] Báró Orczy anyjához, Bécs 1871 okt. 13. Ugyanaz Andrássyhoz, 1871 okt. 13. Gr. Andrássy-lvtár.

[4] Schäffle, id. h. II. 41. Téves, a mit Przibram id. h. 307 mond, hogy a császár táviratilag felhívta Beustot, hogy igazolja magát.

[5] Báró Orczy naplója, 1871 okt. 11.

mérséklet, mert a cseh tartománygyűlés által október 10-ikén elfogadott felirat és a «Fundamental-Artikel»-ek közzététele nyomán Bécsben és Ausztria nagyobb német vidéki városaiban a másik tábor elkeseredése is a legmagasabb fokra hágott. Még felsőbb körökben is tartózkodás nélkül, nyers szavakban adtak ennek kifejezést.[1] Egy levél, mely ama rendkívül mozgalmas napokban iratott, ezeket mondja: «Bécsben nagy az izgalom. A miniszterek azt koczkáztatják, hogy nyilt utczán inzultálják őket. Mindenki outrirozva van a cseh követelések mértéktelensége és a kormány példátlan könnyelműsége miatt, a melylyel ezt a veszedelmes komplikácziót felidézte.»[2] Ebben a válságos pillanatban Beust elhatározta, hogy megsemmisítő csapást mér a miniszteriumra. A császárnak emlékiratot akart átnyújtani, a melyben rámutat a végzetes hatásokra, miket a Hohenwart-féle politika a monarchia belső és külső viszonyaira gyakorol. Itt az 1870-ben közös pénzügyminiszterré kinevezett Lónyaynak is benne volt a keze a játékban. Folytonosan ösztökélte a birodalmi kanczellárt, szakadatlanul hajszolta Hohenwart ellen, a mint hajszolni szokás a vadat, melyet az ember el akar ejteni. Lónyay, a kinek kezdettől fogva határozott czélja volt, helyrehozhatatlan konfliktust óhajtott Beust és az osztrák miniszterelnök között, nem törődvén azzal, hogy e harczban mind a két ellenfél terítékre kerülhet. Mindenekfölött azt kivánta, hogy a kanczellár súlyos sebet kapjon ebben a párbajban, hogy aztán neki (Lónyaynak) tere nyiljék saját becsvágyának kielégítésére. Ha Beust bukik, a mire Lónyay biztosan számított, akkor Andrássy juthat a távozó birodalmi kanczellár helyére és így részére szabaddá lesz az út a magyar minisz-

[1] Schweinitz, Bécs 1871 okt. 18.

[2] Báró Orczy anyjához, Bécs 1871 okt. 11.

terelnökséghez.[1] Azonban Beust eleinte mégis elég óvatos volt, hogy egymagában ne szálljon síkra ellenfeleivel. Tehát október 11-én arra kérte Orczy osztályfőnököt, hogy nevében hívja föl gróf Andrássyt közreműködésre.[2] Az emlékiratot addig nem akarta fölterjeszteni, a míg nem szerzett bizonyosságot arról, hogy Andrássy vele kezet fog és a maga részéről is el van szánva, hogy a trón lépcsői előtt kifejezi komoly aggodalmait a Hohenwart-féle akcziónak Magyarországot illető káros következményei felől.[3] Erre Andrássy Somossy királyi tanácsosnak a következő távirati választ küldötte: «Kérem Orczyt értesíteni, hogy az, a mit gróf Beust kíván, már meg is történt. A mint gróf Beustnak szóbelileg is megmondtam, kötelességemnek tartottam, hogy Ő Felségét nézeteimről felvilágosítsam. Miután annak idején közölték velem a már kész és expediált munkálatot[4] és ki is fejeztem arra nézve véleményemet, újabb lépésekre semmiféle indítékot nem látok; csak azt ismételném, a mit már megmondtam, de ezt nem látom szükségesnek.»[5]

Hogy ne vádolhassák elhamarkodott beavatkozással Ausztria belügyeibe, a mit alkalomadtán az osztrákok igen kellemetlen módon fizethettek volna vissza, Andrássy tartózkodó állásban maradt. A mire az a körülmény is indította, hogy az uralkodó az általa személyesen előterjesztett közjogi aggodalmakat fölötte kedvetlenül látszott fogadni. Mert alig ejtette ki a gróf az első szavakat

[1] Báró Orczy naplója, 1871 aug. 24 és nov. 3.

[2] Ugyanaz, 1871 okt. 11.

[3] Somossy József távirata (Orczy megbizásából). Gr. Andrássy-lvtár. Másolat. 1871 okt. 12 áll rajta. Andrássy válaszából és Orczy okt. 11-iki naplóbeli följegyzéséből következtetve, Somossy távirata is csak ezen a napon kelhetett.

[4] Ez alatt talán az 1871 szept. 12-iki leirat értendő.

[5] Andrássy Somossyhoz, 1871 okt. 12. Gr. Andrássy-lvtár.

Hohenwart törekvéseinek veszélyességéről, a Felség elfordult tőle és a beszélgetést hirtelen abbahagyta.[1] Andrássy ebből láthatta, hogy a dolgok még nem értek meg eléggé arra, hogy határozottan lehessen föllépni. Tehát be akarta várni az alkalmas pillanatot.[2] Csak egyetlenegy olyan eshetőség lehetett, a melynek bekövetkeztével kész volt minden tekintetet félretenni. «Ha — ezt táviratozta még Somossynak — gróf Esterházyt birodalmi kanczellárnak neveznék ki, úgy itt az idő, hogy további lépést tegyek, a mi abban állana, hogy lemondásom elfogadását kérem.»[3] Ezzel az ókonzervativ államférfiúval, a ki ugyan megbuktatta Schmerlinget, de kifejezetten feudális-klerikális érzelmű volt, oly férfiú, mint Andrássy semmi esetre sem működhetett volna együtt. Esterházy és Andrássy személyükben és gondolkozásmódjukban két egészen különböző világot képviseltek. Híre járt akkor, hogy a feudális-katholikus-cseh urak azt tervezik, hogy Esterházyt abból a sűlyesztőből, a melyben 1866-ban érdeme szerint eltűnt, ismét felszínre hozzák és Beust helyére állítják. Andrássy csak abban az esetben szándékozott — lemondásának benyújtásával — előtérbe lépni, ha ez a terv megvalósul. De Beust ilyen fenyegetésekkel nem elégedett meg. Haladéktalanul, azonnal segítséget kért, a miben bizonyára hátsó gondolat is vezette. Ugyanis azt szerette volna, hogy Andrássy sorsa felbonthatatlanul az övéhez legyen kötve. Ha mennie kell, akkor legyen meg legalább az az elégtétele, hogy rettegett vetélytársa, a kinek Andrássyt tartotta, bukásába szintén bele van keveredve.[4] Daczára az élénk

[1] Báró Orczy anyjához, Bécs, 1871 okt. 13.

[2] U. o.

[3] Andrássy Somossyhoz, Terebes, 1871 okt. 11. Gróf Andrássy-levéltár.

[4] Báró Orczy naplója, 1871 okt. 11.

sürgönyváltásnak, a melyet Orczy — Beust sürgetésére — a Terebesen időző Andrássyval folytatott,[1] a magyar miniszterelnök még sem mutatkozott hajlandónak, hogy védősánczai mögül kicsalogatni engedje magát. Ez persze nem gátolta abban, hogy intézkedéseit minden eshetőségre megtegye; hanem e tekintetben a legnagyobb óvatosságot tartotta szem előtt. Somossy osztálytanácsosnak a saját nevében kellett tudakozódnia, hogy az uralkodó mikor tér vissza Bécsbe, nehogy híre menjen, mintha magának Andrássynak volna szándékában a császári székvárosba jutni.[2] Az Ő Felsége személye körüli minisztert, a ki szabadságon volt, felszólította, hogy tekintettel a «fontosabb dolgokra», a melyek ott most történnek, térjen vissza bécsi állomáshelyére.[3] Minthogy Andrássy semmiképpen nem volt rábírható, hogy Beust segélykiáltásait mindjárt most figyelembe vegye, ez elhatározta, hogy egyedül járul emlékiratával a császár elé.[4] Nagy ügyességgel mondott találó kritikát a kormány eljárásáról, melyre az uralkodó azt a «nagy hazafias feladatot» bízta, hogy a nem-magyar királyságokban és országokban a politikai viszályoknak végét vesse és tartós békét létesítsen. Kimutatja, hogy a felirat jogi fejtegetései és a cseh tartománygyűlés «Fundamental-Artikel»-jei mennyire «mélyen és metsző éllel» vágnak bele az 1867-diki kiegyezésbe és hogy mennyire megtagadják jogi jellegét az alkotmányos állapotnak, a mely majdnem négy esz-

[1] Báró Orczy anyjához, Bécs, 1871 okt. 13. «Mit Andrássy telegraphiere ich täglich, aber das bisherige Resultat ist nicht zur Satisfaktion meines Chefs.»

[2] Andrássy távirata Somossyhoz, Terebes, 1871 okt. 13. Másolat. Gróf Andrássy-levéltár.

[3] Andrássy báró Wenkheimhez, 1871 okt. 17. Másolat. Gróf Andrássy-levéltár.

[4] Beust 1871 okt. 13-dikáról keltezett emlékirata közölve van Beust, id. h. 501—510.

tendő óta (1868–1871) tart és minden kétely fölött állott. A legélénkebb hatást Beust fejtegetéseinek az a része tehette, a hol arról beszél, hogy a cseh igények minő befolyással lehetnek a monarchia külügyi viszonyaira. Hogyha — úgymond — a cseh «Fundamental-Artikel»-ek alkotmányszerű elintézést nyernek, akkor Galicziának is igénye lesz hasonló kedvezményekre. De ez esetben egész bizonyosan felidéztetnék az Oroszországgal való konfliktusok egész sora, s ezekben az északi birodalom feltétlenül számíthat Poroszország támogatására. Mint Oroszország, épp oly kevéssé tűrhet a porosz királyság határain önálló szervezettel biró Lengyelországot. Szintolyan nagyfontosságú a cseh követelések teljesítése a monarchiának Németországhoz való viszonya szempontjából.

A gasteini és salzburgi megbeszélések (1871. év nyarán) szorosabbra fűzték barátságunkat a német birodalommal és elvonták a talajt a német naczionális propaganda lába alól. De ez a helyzet rögtön gyökeres átalakulást szenvedne, mihelyt a «Fundamental-Artikel»-ek törvényerőre emelkednének. A német naczionálisok «jajkiáltásait» észrevennék Németországban, azok ott meghallgatásra találnának és ennek közvetlen következménye az lenne, hogy megzavartatnék az épp imént helyreállított jó viszony Bécs és Berlin között. Valóban rendkívül érdekes, hogy a birodalmi kanczellár, Poroszország eddigi ellenfele, most milyen rábeszélő melegséggel festi e hatalom iránti barátság előnyeit és az ellenkező magatartás veszedelmeit. Azt mondja emlékiratában: «A gastein-salzburgi megbeszélések egyik leglényegesebb eredményét a porosz-orosz viszonyokra tett visszahatás alkotja, a mely azonnal megnyilvánult egyfelől a porosz kormány szabadabb mozgásában Oroszország irányában, másfelől pedig az orosz kormány bizonyos tartózkodásában és mérsék-

letében velünk szemben. Ez a csoportosulás: Németország-Ausztria-Olaszország nyugalmat és biztonságot garantál a mi részünkre; hogyha pedig e kombináczió megzavartatik, akkor Poroszországot és Oroszországot megint közelebb hozzuk egymáshoz; akkor ily csoportosulásra kell elkészülve lennünk: Oroszország, Németország és Olaszország, és hol találhatna akkor támaszt a monarchia?» Kivált azt a részét az emlékiratnak, mely a külügyi politikára vonatkozik, maga Beust fogalmazta.[1] Az iratot rögtön közölte báró Orczyval, a ki tartalmáról gróf Andrássyt haladéktalanul értesítette.[2] A császár október 14-dikén reggel érkezett meg Schönbrunnba, egy nappal előbb, mint a hogy eredetileg várták.[3] Íróasztalán már ott volt Beust emlékirata és most minden attól függött, hogy ezt miképpen fogadja.[4] Gyorsan kellett dönteni egyik vagy másik irányban, mert már a legközelebbi napokban meg kellett adni a választ a cseh tartománygyűlés feliratára és «Fundamental-Artikel»-jeire. «Ott (a válaszban) — véli Orczy — tudatható volna még a kerékkötő alkalmazása, melyet a csehek nagyzási

[1] Báró Orczy naplója, 1871 okt. 13. Orczy munkatársul még megemlíti Teschenberg udvari tanácsost. Prizbram id. h. 309, Hofmannt is említi, valamint sajátmagát, mint részeseit az emlékirat szövegezésének. Prizbram azonban egy a «Fundamental-Artikel»-ekre vonatkozó emlékiratról és aztán még egy «legsietősebben összeállított emlékirat»-ról beszél, a melyet Beust okt. 14-diki kihallgatása után nyújtott át a császárnak (309. o.). De ez tévedés. Beust csak *egy* emlékiratot írt, a melyet az uralkodó okt. 14-dikén — Bécsbe visszatértekor — már az íróasztalán talált. Második emlékirat nem készült és így át sem nyújtatott. Bármilyen érdekesek és nagybecsűek Prizbram «Erinnerungen»-jei, kritika nélkül mégsem használhatók. Prizbram, a mint mondja, «Erinnerungen» művét emlékezetből írta és e miatt aztán nem egy dolog hibásan van előadva.

[2] Báró Orczy naplója, 1871 okt. 13.

[3] Orczy Andrássyhoz, 1871 okt. 13. Gróf Andrássy-levéltár.

[4] Orczy anyjához, Bécs, 1871 okt. 14.

hóbortjával szemben terveznek, különben késő lesz».[1] Ki tudja, hogy a császár milyen elbánásban részesítette volna a Beust által emlékirata útján bevezetett akcziót, ha be nem következik olyan esemény, a mely teljes mértékben igazolta a birodalmi kanczellár újabb beavatkozását a belső ügyekbe. Ez esemény nélkül az uralkodó aligha méltatta volna az emlékiratot arra a jóindulatra, a melyben tényleg részeltette.[2] Éppen, a mikor annak a súlyos kérdésnek az eldöntéséről volt szó, hogy Ausztriát a szlávizmusnak kiszolgáltassák, a katonai határőrvidéken 1871 október 8-dikán «a horvát nemzeti kormány nevében»[3] lázadás tört ki, melynek nem volt kisebb czélja, mint a délszláv tartományok elszakítása a Habsburg-monarchiától. Horvátország, Szlavónia, Dalmáczia, Krajna Isztriával, Stiria szláv részei, továbbá Bosznia és Hercegovina egybeolvasztásával új illyr államot akartak létrehozni.[4] A szláv mozgalmak Ausztriában Mollinary táborszernagy, zágrábi vezénylő tábornokot már régóta óvatosságra intették. Minden pillanatban el volt készülve valamiféle horvát-nemzeti kalandra. A legelső — október 8-dikán érkezett — jelentésre, hogy az ogulini határezredben zendülés ütött ki, katonás erélylyel és a kötelességtudó, derék tábornok figyelmes körültekintésével nyomban megtette a szükséges intézkedéseket, hogy a lázongást még csirájában elfojtsa. Andrássy, a ki teljesen megbízott Mollinaryban, elvállalt a táborszernagy intézkedéseiért minden felelősséget. A miniszterelnök azt sürgette, hogy a fősúlyt a katonai műveletek gyorsaságára fektessék és semmi költ-

[1] Báró Orczy anyjához, Bécs, 1871 okt. 14.
[2] Báró Orczy anyjához, Bécs, 1871 okt. 15.
[3] Mollinary: «Sechsundvierzig Jahre im österreichisch-ungarischen Heere», II. 233.
[4] Mollinary, id. h., II. 232.

séget ne kíméljenek, mert — a mint mondotta — «lavinákat csak addig lehet feltartóztatni, a míg forgásba nem jönnek».[1] Nagy örömére szolgált Andrássynak, midőn még aznap — október 11-dikén — a mikor ezt a távirati utasítást elküldötte, megkapta Mollinary értesítését, hogy a fölkelés már el van nyomva. Gratulált a táborszernagynak sikeréhez és még hozzátette: «Ha a gyors akcziót, a mint erről meg vagyok győződve, erélyes represszió követi, nem kételkedem, hogy a továbbterjedésnek és ismétlődésnek véglegesen elejét vesszük és ekként a további vérontást és szerencsétlenséget meggátoljuk».[2] Andrássy csak azt kívánta, hogy kerítsék kézre a főkolompost, Kvaternikot. Ez a Kvaternik már több esztendővel azelőtt ajánlatot tett Napoleon herczegnek, hogy franczia betörés esetében kész határőrcsapatokkal a francziákhoz csatlakozni. Andrássy azt remélte, hogy ettől az embertől közelebbi részleteket lehet megtudni a külföldi befolyásokról, melyek a lázadást felidézték.[3] Valószínűleg orosz és szerb ügynökök bujtogattak a katonai határőrvidékeken, a hol a horvát nemzeti párt agitácziója következtében elég gyújtóanyagot találhattak az izgatásra.[4] Tudva volt, hogy Gorčakov leplezetlenül adott kifejezést örömének a cseheknek igért engedmények fölött.[5] Kállay, a belgrádi osztrák-magyar főkonzul, jelentést tett, hogy Ankujučić és Vleiković szerb alattvalók — az utóbbi nyugalmazott orosz tiszt — éppen most, állítólag Monte-

[1] Andrássy távirata Mollinaryhoz, 1871 okt. 11. Másolat. Gróf Andrássy-levéltár.

[2] Andrássy második távirata Mollinaryhoz, 1871 okt 11. Másolat. U. o.

[3] Andrássy távirata Mollinary táborszernagyhoz, Terebes, 1871 okt. 11. Másolat. Gróf Andrássy-levéltár.

[4] Andrássy Bedekovics bánhoz Zágrábba, 1871 okt. 17. Magyar kir. miniszterelnökség.

[5] Schweinitz, Bécs, 1871 okt. 22.

negróba, de hihetőleg a katonai határőrvidékre utaztak.[1] De ha nem is lehet kétségtelenül kimutatni orosz vagy szerb ügynökök közrehatását, annyi majdnem bizonyos, hogy az ogulini, vagy — a hogy még nevezik — rakovicai zendülés a cseh üzelmek egyik következménye volt. Egyszerűen a diverzió valamelyes nemét akarták alkalmazni. A magyarok legyenek elfoglalva a saját tűzhelyüknél, hogy ne fordíthassanak kellő figyelmet az ausztriai eseményekre. Horvátország legdélnyugatibb szögletétől, egészen a ruthénektől lakott északkeleti galicziai földszalagig, intézkedések történtek, hogy a «gyűlölt» magyarok elpusztítására általános fölkelés támadjon.[2] Szerencsére, a határőrvidékbeli lázadók már azelőtt munkához láttak, mielőtt a siker érdekében minden előkészület megtörtént volna.[3] Az oguliniak elhibázott és gyorsan levert pucscsa, valamint a bécsi diáktüntetés akkora feltűnést keltettek a magyar fővárosban, hogy a kormánynak ott időző tagjai október 11-dikén ebben az ügyben minisztertanácsra gyűltek össze.[4]

De nem tartották magukat illetékeseknek, hogy Andrássy távollétében, a ki Terebesen volt, intézkedést tegyenek. A miniszterek tehát fölkérték elnöküket, hogy

[1] Reviczky távirata Andrássyhoz, Pest, 1871 okt. 11. Másolat. Gróf Andrássy-levéltár.

[2] Schweinitz, 1871 okt. 21.

[3] Báró Orczy naplója, 1871 okt. 14. — Ugyanaz anyjához, 1871 okt. 15. «Ich kann es mir denken, dass der Oguliner Putsch den Herren in Prag sehr ungelegen kam, nicht darum, *weil* er geschah, *denn ich bin überzeugt,* er ist von Prag souffliert, sondern weil er *vorzeitig* geschah und darum avortierte. Diese Bewegung hätte in grossem Maass in den Grenzen und Kroatien ausbrechen und den Ungarn Verlegenheiten bereiten sollen, die sie verhindert hätten, dem böhmischen Attentate auf den Ausgleich vom Jahre 1867 wirksam entgegen zu treten. Nun brach die Sache voreilig aus».

[4] Reviczky távirata Andrássyhoz. Másolat. Budapest, 1871 okt. 11. Gróf Andrássy-lvtár.

jöjjön Budapestre.[1] Andrássy, a ki Terebesről közvetlen összeköttetésben volt Mollinaryval, a ki őt mindenről pontosan tudósította, nem hagyta magát zavartatni nyugalmában. Nem látta egyelőre szükségesnek, hogy a minisztertanács valami határozatot hozzon. Azt sürgönyözte vissza: «Ha szükség lesz rá, majd jövök.» Addig is részletes informácziókat kért a bécsi aulában történtekről.[2] Báró Orczynak igaza volt, a mikor úgy vélekedett, hogy az ogulini puccs világosan és meggyőzően bizonyítja, hogy miféle sors vár Magyarországra, ha a csehországi szláv mozgalom diadalmaskodik.[3] Az olyan erőszakos túlkapások, a milyenek a határőrvidéken fordúltak elő, természetesen csak rossz hatást tehettek az uralkodóra. Nagyon örvendett a fölkelés gyors elfojtásának és a mikor Mollinary műveleteinek sikeréről értesült, azt mondotta: «Így van ez jól.»[4] Gondolkodóba ejthette a zendülés, a melynek összefüggése a csehországi eseményekkel nem kerülhette el a Felség figyelmét. És e tekintetben bizonyára nem lett volna szükség az akkor Bécsben időző szász trónörökös külön figyelmeztetésére, a kit Beust megkért, hogy a császár előtt hozza szóba a Hohenwart-féle kisérlet veszedelmes voltát.[5] A trónörökös azonban, a mint a német követtel közölte,[6] egyátalán nem is jutott abba a helyzetbe, hogy az

[1] Szlávy miniszter távirata Andrássyhoz. Budapest, 1871 okt. 11. Másolat. Gróf Andrássy-lvtár.

[2] Andrássy távirata Szlávyhoz, Terebes, 1871 okt. 11. Másolat. U. o.

[3] Báró Orczy naplója, 1871 okt. 14.

[4] U. o.

[5] Báró Orczy naplója, 1871 okt. 15. — Ugyanaz anyjához, Bécs, 1871 okt. 15.

[6] Schweinitz, Bécs, 1871 okt. 18. Schweinitz okt. 19-iki jelentése szerint a trónörökös csak 18-ikán, közvetlenül elutazása előtt, folytatott a császárral beszélgetést politikai dolgokról. De akkor a császár már megadta Beustnak a kihallgatást.

uralkodóval erről a kényes thémáról beszélhessen. A császár nem szólt neki belpolitikáról, a minek következtében a szász királyi herczegnek önként érthetőleg tartózkodnia kellett belügyi kérdések érintésétől. Az ogulini puccs már egymagában is elég erős dolog volt, hogy a koronára a legmélyebb hatást tegye.[1] Ilyen hangulatban olvasta el az uralkodó — a kire egy idő óta kívülről jövő egyéb befolyások is hatni igyekeztek — a birodalmi kanczellár emlékiratát. Nem kell hinni, hogy az egész ausztriai katholikus párt szövetséges társa volt Hohenwartnak. Ez csak a katholikus-feudálisokról állott, a kiknek látható feje herczeg Schwarzenberg bíbornok volt. A bíbornok a szláv klérusban hatalmas sereg fölött rendelkezett. Ez a katholikus-feudális párt szövetségre lépett Hohenwarttal, mert abból a felfogásból indult ki, hogy a katholikus egyház egyedüli védelmét már csupán a tartománygyűléseknél keresheti, míg a központi parlament tönkreteszi.[2] Egészen más szempontok irányították a katholikus-politikai pártot, a mely szellemi vezérének Rauscher bibornokot vallotta és az állami tekintély erősbítésére törekedett, hogy ezt azután az egyház czéljaira kihasználhassa. Számos nagytekintélyű püspökkel, az udvari papsággal, alkotmányhű katholikus világiakkal és — úgy mondották — még magasabb rangú katonákkal is társulva, Rauscher Ausztria egysége mellett foglalt állást, szemben a csehek feudális ambiczióival, a melyek a «Fundamental Artikel»-ekben jutottak kifejezésre.[3] E Hohenwart-ellenes áramlat és a Beust-féle emlékirat befolyása alatt természetesnek látszik, hogy a császár nem csupán

[1] Báró Orczy anyjához, Bécs, 1871 okt. 15. «Er (t. i. a pucs) wird nicht umhin können, den Kaiser auf die unloyalen Wege aufmerksam zu machen, welche die Böhmen und Kroaten eingeschlagen haben.»

[2] Schweinitz, Bécs, 1871 nov. 11.

[3] U. o.

az osztrák miniszterelnököt akarta meghallgatni, hanem szükségét érezte, hogy alkalmat adjon a megnyilatkozásra mindazoknak, a kik 1867 óta miniszteri állásban az új állapotok létrehozásában közreműködtek. Azt mondotta tehát Beustnak, a kit barátságosan fogadott,[1] hogy közös minisztertanács megtartása előtt semmit sem fog határozni.[2] A császár már október 14-ikén táviratilag a legsürgősebben Bécsbe hivatta gróf Andrássyt.[3] Most már minden a magyar miniszterelnök állásfoglalásától függött. Somossy királyi tanácsosnak igaza volt, a midőn Andrássynak ezt sürgönyözte: «Ha Exczellencziád kitart, nem kell meglepetéstől félnünk.»[4] Andrássy, a ki azonnal válaszolt és tudatta, hogy Terebesről kocsin kellvén Kassán át útra kelnie, csak 16-ikán — hétfői napon — érkezhetik Bécsbe,[5] rendkivül ügyesen járt el. Állha-

[1] Báró Orczy anyjához, Bécs, 1871 okt. 14.

[2] Ugyanaz ugyanahhoz, Bécs, 1871 okt. 15. — Somossy Andrássyhoz. 1871 okt. 14. Másolat. Gr. Andrássy-lvtár. «Orczy meldet, es soll nichts beschlossen werden, bevor alle am 67-er Ausgleich Betheiligten berathen haben. Beust war soeben bei Sr. Majestät und hat Beruhigung von ihm erhalten.» Przibram szerint, id. h. 390., a császár így szólt Beusthoz: «Ich setze volles Vertrauen in Sie. Wir müssen die Deutschen wiedergewinnen.» Teljesen lehetetlen, hogy az uralkodó ezeket mondotta volna. Hiszen ezzel már döntött volna Hohenwart ellen, a mitől pedig még nagyon távol állott. Mindenekelőtt csak az egyes minisztereket akarta meghallgatni.

[3] Szigethi Barthos János miniszteri tanácsos távirata Andrássy grófhoz, Terebesen. Bécs, 1871 okt. 14. Másolat. Gr. Andrássy lvtár. «Se. Majestät wünscht, dass Ew. Excellenz in Wien schleunigst eintreffen. Bitte Zeitpunkt der Ankunft der hierortigen Präsidialkanzlei telegraphisch mitzuteilen.» Mindenesetre tévedés az, a mit Przibram id. h. 309. állít, hogy Beust nem tudott Andrássy meghivatásáról. Mihelyt a császár említette, hogy közös minisztertanácsot fog tartani, ez már eo ipso involválta, hogy azon a magyar miniszterelnök is jelen lesz. Schäffle, id. h. II. 236. (Tagebuch-Aufzeichnungen) tévesen pénteket, azaz okt. 13-ikát, említí Andrássy meghivatásának napjául.

[4] Somossy Andrássyhoz, 1871 okt. 14. Másolat. Gr. Andrássy-lvt.

[5] Andrássy Somossyhoz, 1871 okt. 14. Másolat. Gr. Andrássy-lvt.

tatosan visszautasított minden kisérletet, hogy beleszóljon a bécsi dolgokba, a míg erre illetékes helyről fel nem hívják. Nyugodtan bevárta, hogy magától a koronától jőjjön a felszólítás, a mi aztán egész föllépésének különös súlyt adott. Senki sem tehette neki azt a szemrehányást, hogy tanácsaival előtérbe tolakodott; hiszen egy alkalommal maga jegyezte meg, hogy nem szivesen elegyedik az osztrák ügyekbe; de ha ezt mégis meg kell tennie, csak oly módon szokta tenni, hogy biztos legyen, hogy akaratát keresztül is viszi.[1] Azonban meg kell adni, hogy most, a mikor beavatkozásra került a sor, a véletlen nagyon a kezére játszott. Az ogulini puccsot Andrássy is szerencsének tartotta, mert ország-világ előtt lerántotta a leplet a klerikális ellenzék és a naczionális exaltádók terveiről.[2] A csehek, a kik udvari barátjaik révén neszét vették az uralkodó hangulatváltozásának, magukon kívül voltak dühükben, hogy feliratukra még mindíg nem érkezett meg a császári válasz, melyet 16-ikára vártak. Rieger, arra hivatkozván, hogy Hohenwart a korona nevében mindent megigért, azzal fenyegetőzött, hogy nem bocsátkoznak semmi további tárgyalásokba; a «Fundamental-Artikel»-ekből pedig egyetlenegy betűt sem engednek el.[3] Időközben Andrássy — október 16-ikán este — megérkezett Bécsbe. «Szobámban — írja feleségének — találtam Staatsrat Braunt, ki a császár nevében hozott üzenetet és arra kért, hogy beszéljek Hohenwarttal, mielőtt mással szólottam volna; azután Orczyt, ki arra kért Beust nevében, hogy mennék rögtön hozzá. Ebből láthatja — folytatja — mily csendes örömök vártak itt reám. Én azt válaszoltam, hogy mindenek-

[1] Waecker-Gotter, Pest, 1870 jan. 29. Ezeket a szavakat az északnémet főkonzul magától Andrássytól hallotta.
[2] Báró Orczy naplója, 1871 okt. 16.
[3] Ugyanaz, 1871 okt. 15.

előtt *enni*[1] akarok, addig pedig nem szólok senkivel, aztán, ha tetszik, igen. Úgy is történt, de én két órakor reggel jöttem haza.»[2]

Andrássy a legrosszabb hangulatban érkezett az osztrák fővárosba. Zsörtölődött, hogy falusi nyugalmából kizavarták.[3] Különösen bosszús volt Beustra, a kit azzal vádolt, hogy ő az oka az egész válságnak. Andrássytól évek óta helytelenített[4] örökös beleelegyedése az osztrák kormányzati ügyekbe, egykori kokettirozása a cseh nagybirtokosokkal, a kiknek segélyével állását megszilárdítani remélte, aztán játszadozása a Venczel-koronával, mindez, Andrássy szerint, csak fokozta az uralkodó rokonszenvét a csehországi nagybirtokosok iránt és végül a Hohenwart-féle reakczióra vezetett. Hogyha most — végezte a gróf — Beust e tüneteknek a külpolitikára gyakorolt rossz visszahatásáról panaszkodik, úgy ezt előbb kellett volna meggondolnia, nem pedig akkor, a mikor már ég a fedél.[5] A birodalmi kanczellárral folytatott beszélgetésében, a mely nemsokára megérkezése után éjféltől hajnali fél két óráig tartott, szintén nem titkolta kedvtelenségét Beust eddigi

[1] Ezt a szót maga Andrássy húzta alá.

[2] Andrássy a feleségéhez, Bécs, 1871 okt. 19. délután. Gróf Batthyány Lajosné tulajdona.

[3] Báró Orczy anyjához, Bécs, 1871 okt. 17. A prágai helytartóság elnökségében akkor mint biztos tényről beszéltek arról, hogy a «Fundamental-czikkek» megjelenése után herczeg Auersperg Carlos, az egykori osztrák miniszterelnök, Terebesre utazott Andrássyhoz, kieszközlendő ennek segélyét Hohenwart és a csehek ellenében. Állítólag ez alkalommal oly módon törekedett Auersperg az általa tervezett akczió számára Andrássy közreműködését megnyerni, hogy őt a «Fundamental-czikkek» azon határozataira figyelmeztette, a melyek az 1867-iki magyar kiegyezés *utólagos* elismeréséről szóltak. A prágai helytartóság elnöksége egy akkori hivatalnokának szóbeli közlése. Vajon Auersperg ez időtájt csakugyan Terebesre utazott-e Andrássyhoz, nem tudom.

[4] Báró Orczy anyjához, Bécs, 1871 okt. 17.

[5] Báró Orczy naplója, 1871 okt. 16. Igy nyilatkozott Andrássy az őt rögtön Bécsbe érkezése után meglátogató Orczy előtt.

magatartásával szemben, nem mulasztván el megjegyezni, hogy a mai komplikácziót tulajdonképpen már tavaszkor előre kellett volna látnia. Azt is megmondotta Beustnak, hogy utólagos közbelépését annál kevésbbé fogják helyeselni, mert hiszen 1870-ben ő maga is ezen az úton indult meg és gróf Potockit csak előretolta. Most a dolognak az a látszata, hogy a kanczellár csak azért kiált «veszedelmet», mivel a cseh kiegyezési műveletet nem ő, hanem esetleg Hohenwart fogja sikeresen keresztülvinni.[1] A birodalmi kanczellártól nyert közlések hatása alatt — a ki Andrássyt nagyon «felindultnak» találta — báró Orczy ezt irta anyjának: «Meglehetős keményen neki mehettek egymásnak.»[2] Bármilyen kevés kedvet érzett Andrássy ahhoz, hogy Beustot mindenáron támogassa, mégis felismerte, hogy végzetes zavarok elhárítása czéljából latba kell vetnie tekintélyének egész súlyát a kanczellár mellett és Hohenwart ellen.[3] A megérkezését követő napon, 17-ikén, az uralkodó fogadta, a ki előtt részletesen kifejtette aggodalmait. Egyidejűleg kérte a minisztertanács elhalasztását, a mihez a Felség hozzá is járult.

A Burgból Andrássy Lónyayval és báró Kuhn hadügyminiszterrel Beusthoz ment, a hol még egyszer megbeszélték azt a javaslatot, a melyben a három közös miniszter már megállapodott volt és a melyhez most a magyar miniszterelnök is hozzájárult. Ez értekezlet végeztével, délután ½4 órakor, Beustot fölkereste gróf Hohenwart, a kinek nyilatkozatai a kanczellárban azt a hitet ébresztették, hogy még nincs teljesen kizárva a békés megegyezés lehetősége. Ugy látszik azonban, h gy Beust

[1] Báró Orczy anyjához, Bécs, 1871 okt. 17.
[2] U. o.
[3] U. o.

félreértette Hohenwartot, mert a midőn ugyanaz nap este Andrássy értekezett az osztrák miniszterelnökkel, abszolute semmi békés hajlamot nem tapasztalt nála.[1] Sőt ellenkezőleg, a két államférfiú hevesen összetűzött egymással. Hohenwart azt állította, hogy a csehek kielégítése sokkal fontosabb dolog, mint a németek és a magyarok megelégedése.[2] Erősen ragaszkodott a cseh tartománygyűlés követeléseinek teljesítéséhez és eltökélte, hogy azokat — bármibe kerül is — a Reichsratban is megszavaztatja. Ezek nem voltak valami örvendetes kilátások a válság békés megoldására. Beustot megint tévesútra vezette javíthatatlan optimizmusa. Andrássy a Hohenwarttal való találkozás után kissé le volt hangolva, mivel egyre tünedezni látta annak a lehetőségét, hogy kompomisszumra jussanak.[3] De e közben a miniszterek magánbeszélgetésekben tovább fáradoztak a kivezető út keresésén, hogy a zsákutczából szabaduljanak. E tanácskozások miatt az október 19-ikére kitűzött nagy minisztertanács újólag halasztást szenvedett.[4] Maga az uralkodó is igyekezett Andrássy és Hohenwart közt közeledést létrehozni. Október 19-ikén a Felség ismét két óra hosszat értekezett a magyar miniszterelnökkel. Andrássy, a ki elitélte azt, hogy az osztrák kormány a szenvedélyes nemzetiségekre támaszkodik és elvek küzdelme helyett faji harczot idézett föl, a korona előtt nem titkolta nézetét, hogy ilyen eljárás mellett «az ágyúk hátrafelé sülhetnek el».[5] Ezen a kihallgatáson Andrássy vázolta a veszedelmeket, a melyek abból támadnának, hogyha az uralkodó a cseh kívánságok értelmében német-

[1] Báró Orczy anyjához, Bécs 1871 okt. 18.
[2] Báró Orczy naplója, 1871 okt. 18.
[3] Ugyanaz anyjához, 1871 okt. 18.
[4] Ugyanaz anyjához, 1871 okt. 19.
[5] Schweinitz, Bécs 1871 okt. 21. Andrássy közlése nyomán.

ellenes álláspontot foglalna el. A megbízható hűség — mondá -- a melyről a német kormány most oly világos bizonyságot tesz, nem lesz képes megakasztani a dolgok folyamatát. Az ausztriai németek a németországi demokrácziához fognak fordulni, a mely majd kiragadja Bismarck herczeg kezéből a nemzeti lobogót és meszszibbre, az egész német birodalom egyesítéséig viszi.[1] Fölötte éles hangon nyilatkozott a magyar miniszterelnök Schäffléről, a ki az utóbbi időben majdnem kizárólag egymaga irányította a Hohenwart-kormány egész akczióját.[2] Andrássy azt mondta a Felségnek, hogy a kereskedelmi miniszter, a ki előtt teljesen közömbös a monarchia sorsa, Ausztriában keresi az archimedesi pontot, a melyről Németországra hathatna. Schäfflének — tette hozzá — minden eszköz jó, akár klerikális, akár nemzeti vagy szocziális, csak szolgálatára legyen a porosz vezetés alatt levő Németországgal szemben.[3] Erről a kihallgatásról megjegyezte Andrássy, hogy az uralkodó nagy bizalmat tanúsított iránta és nagyobbrészt mindenben igazat adott neki. «Meg voltam magammal elégedve. Idegeim nem hagytak cserben», írta feleségének.[4] E kétórás kihallgatáshoz kapcsolódott Andrássy és Hohenwart újabb három és félórás fogadtatása. Az uralkodó azt kívánta, hogy a két miniszterelnök, a kikre Ausztria és Magyarország belső ügyeinek intézése volt bízva, vitassák meg előtte a súlyos válságot és a kölcsönös eszmecsere folyamán esetleg jussanak megegyezésre. Mert abban a Felség pillanatig sem kételkedett, hogy mihelyt a magyar miniszterelnök ellentállása le van győzve, Beust ellenzése

[1] Schweinitz, Bécs 1871 okt. 21. Andrássy közlése nyomán.
[2] Schweinitz, Bécs 1871 nov. 11.
[3] U. o.
[4] Andrássy a feleségéhez, Bécs (1871 okt.) 19. délután. Gróf Batthyány Lajosné tulajdona.

nem fog többé súlylyal esni a mérlegbe. De a korona részéről oly vágyakozva várt megegyezés ez alkalommal sem jött létre. E kihallgatás legfontosabb jelensége az volt, hogy meg lehetett állapítani, hogy a császár — a mitől állandóan féltek — nem kötötte le szavát a cseheknek, hanem teljesen szabad kezet tartott fenn magának. Ezt maga mondotta meg a két miniszter jelenlétében és Hohenwart nem tudott ellenvetést tenni.[1] Andrássy azzal az érzéssel távozott a Hofburgból, hogy Hohenwart «tökéletesen verrant», de egyszersmind azzal a meggyőződéssel, hogy a dolgok mégis jobb kerékvágásba terelődhetnek, «de természetesen — úgymond feleségéhez írott levelében — csak ha, midőn elmentem, ismét nem történik valami».[2] Minden reményét az október 20-ikára egybehívott minisztertanácsba helyezte. «Holnap — így nyilatkozik október 19-én — lesz csak az első és reménylem utolsó plenar-minisztertanács. Mehetek-e holnap estve, nem tudom; ma többet írni képes nem vagyok. Fejem fáj».[3] Báró Orczy, a ki a kihallgatás után találkozott a miniszterelnökkel, ezt írta anyjának: «Gyula (Andrássy) még mindig jókedvű és sem bátorságát, sem reményét nem vesztette el.»[4] De valóban szüksége is volt a bizakodásra és a reménykedésre, hogy az október 20-ikán délutáni 1 órától este 6 óráig tartott koronatanácsban[5] a tőle képviselt ügyet győzelmesen megvédhesse.

* * *

[1] Báró Orczy anyjához, Bécs 1871 okt. 19.

[2] Andrássy feleségéhez. Bécs (1879 okt.) 19. Gróf Batthyány Lajosné tulajdona.

[3] Andrássy a feleségéhez, Bécs (1871 okt.) 19. délután. Gróf Batthyány Lajosné tulajdona.

[4] Báró Orczy anyjához, Bécs 1871 okt. 19.

[5] Rövidség okából itt is a «koronatanács» kifejezéssel élek, bár a valóságban csak minisztertanács volt Ő Felsége elnöklése alatt.

A koronatanács folyamán gróf Andrássy ismételten felszólalt, igen élénken vett részt a vitában és fejtegetéseit az uralkodó mély komolysággal hallgatta.[1] Ezen a napon kellett eldőlnie, hogy az osztrák kormánynak a csehek minden kívánságát teljesítő leirati javaslata fogadtassék-e el, vagy a közös miniszteriumé, mely éppen az ellenkezőt tartalmazta. Hohenwart, a ki különben erélyes és bátor ember hírében állott, a koronatanácsban nem mutatta jellemének ezt az előnyös oldalát. A helyett, hogy támadott és éles offenzivába csapott volna át, pusztán pozicziója megmentésére szorítkozott. Sőt ezt is olyan lanyha formában cselekedte, mint a megvert vezér, a ki valójában már elvesztett hadállását csak szerfölött gyöngén, jóformán színleg védelmezi még. Kabinetjének tagjai — Grocholski miniszter[2] kivételével — nem részesítették megfelelő támogatásban. A mit Schäffle kereskedelmi miniszter felhozott, az mind elégtelen volt és nagyon siralmasan hangzott. Hozzá még Hohenwartot az a szerencsétlenség érte, hogy saját pénzügyminisztere, báró Holzgethan, nagyon éles és megsemmisítő kritikával hátban támadta az osztrák kormány akczióját. Hohenwartnak október 20-ikán nem volt szerencsés napja. Hanem azért Beustnak, a ki beszédében körülbelül ugyanazt ismételte, a mit október 13-iki emlékiratában már elmondott, mégis aligha sikerült volna gróf Hohenwartot megbuktatni. Gyönge hangon előadott fejtegetései hatástalanok maradtak.[3] Annál mélyebb volt a hatás, a melyet gróf Andrássy elért. Elsőbben is óvást tett az ellen, mintha Ausztria belső ügyeibe akarna beleavatkozni.

[1] Báró Orczy anyjához, Bécs 1871 okt. 21.

[2] Grocholski, mint a lengyelek vezére, 1871 ápr. 11-ikén tárczanélküli miniszterré neveztetett ki és az első galicziai nemzetiségi miniszter volt.

[3] Beust, id. h. II., 512.

Csakis a korona felhivására szól hozzá ehhez a kérdéshez és ezt is csak annyiban teszi, a mennyiben a Hohenwart-miniszterium eljárása Magyarország érdekeit is érinthetné. Magyarországot pedig tényleg érzékenyen érinti, hogy a csehek — a kormánynyal szövetkezve — a közjogi viszonyok megváltoztatását tervezik. A mit az uralkodó a két törvényhozó testülettel egyetértve kibocsátott és a mi ekként az egész monarchiára nézve törvénynyé emelkedett, azt egyedül a közös megegyezés által jelölt úton lehet megváltoztatni, vagy — ha megszabott határidejű megállapodásokról van szó — megújítani. Ezek az egész monarchiát kötelező törvények nem vihetők más törvényhozó testület, mint például a cseh tartománygyűlés elé. Elvi szempontból tehát fölötte ajánlatos, hogy Ő Felsége erős kézzel gátolja meg, hogy a kiegyezési törvényekhez bármilyen módon hozzányulhassanak.

Ezt az elvet azonban csak a közös miniszterium javaslata ismeri el. Andrássy — tekintettel hasonló dolgokra, Magyarország történelmének korábbi időszakában — hallani sem akart az ominózus «Fundamental-Artikel»-ek elnevezésről és élénken kifogásolta az ezekben indítványozott alkotmány-változtatásokat. Határozottan helytelenítette a «Reichsrat» név eltüntetését az úgynevezett «Delegierten-Congress» kedveért. Nem volna szabad — így vélekedett — kicsinyleni a hatást, a melyet ilyen változtatások előidézhetnek. Konzervativ alapon nyugvó monarchiában egyáltalán nem szabadna ily változtatásoknak fölmerülniök. Éppen ezért nyilatkozott Andrássy is az urakháza tervezett eltörlése ellen, minek helyébe «szenátus» lépett volna. Schäffle, kereskedelmi miniszter igyekezett a miniszteriumot kimenteni és a felelősséget e mélyreható rendszabályért a feudális-klerikális vezérek vállaira akarta hárítani. A kormány — úgymond — mindent megtett, hogy ezeket az urakat a jelen-

legi urakháza eltörlésének gondolatától eltérítse, de ők mégis megmaradtak mellette, kijelentvén, hogy a konzervativ érdekek a legjobban akkor biztosíthatók, ha a nemesség a polgári képviselőkkel összevegyül.[1]

Nem ismerte Schäffle vagy czélzatosan leplezni igyekezett a titkos indító okot, a mely a feudálisokat az urakháza elleni harczra késztette? Ez az ok bizonyára nem más, mint az, hogy szemükben a felsőház túlságos mértékben képviseli a régi osztrák, inkább czentralisztikus hagyományokat, a melyek pedig a legélesebb ellentétben vannak a feudálisok törekvéseivel. Természetesen, nem volt tanácsos működésük e motivumát a nagy harangra kötni. Andrássy kétségbevonja, hogy megtörtént volna minden lehető a feudális párt igényeinek mérséklésére. Annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy éppen azért, mert a feudális elem uralma egyenesen lehetetlenné tenné önálló politika folytatását, a kormánynak a feudális törekvések ellensúlyozása dolgában kissé erélyesebben kellett volna föllépnie. Egyébként — úgymond Andrássy Schäfflével szemben — Magyarország még nincs annyira előrehaladva az elmélet terén, hogy a felsőházat nélkülözhetné. Hohenwart ellenében éppen a «szenátus» tervezett felállítását használta fel annak bizonyítására, mennyire tarthatatlan az osztrák miniszterelnök állítása, hogy Magyarországra vonatkozólag a kiegyezési törvények nem fognának változást szenvedni. Az urakházának eltörlése, a mely eddigelé a közös ügyek tárgyalására delegátusokat küldött ki, lényeges befolyással volna a delegácziók összeállítása tekintetében. Az érdekelt tényezőkre nézve talán mégsem közömbös, hogy milyen testületből választatnak a delegátusok. Hiszen magára Ausztriára nézve is roppant különbséget jelentene, hogy a magyar delegátusokat,

[1] Egykorú teljesen megbizható, kiadatlan feljegyzések alapján.

mint eddig, az országgyűlés küldi-e ki, vagy pedig például a megyék. Ezzel Andrássy — habár nem akarta a vármegyéket az ausztriai tartománygyűlésekkel egy sorba állítani — rámutatott a «Fundamental-Artikel»-ek ama rendelkezésének tarthatatlanságára, mely a delegáczió választásának jogát a provincziális képviseletekre ruházná.[1] A magyar miniszterelnök különben a leghatározottabban ellenezte a legparányibb módosítást is a delegácziók szervezetén, a melyet úgy őrzött, mint a saját szemevilágát. Azt sem szabad szem elől téveszteni, — mondotta a koronatanácsban — hogy a delegaczionális intézmény annál nehezebben volna fenntartható, mentől többet bolygatnók azt mi magunk. Ez intézmény létesítése nem volt könnyű dolog. Most, miután el van fogadva, mindenesetre kielégítő eredmények érettek el vele és nélküle a monarchia talán nem is volna mai jó helyzetében. Ilyen körülmények közt, vélte a gróf, méltán föl lehet vetni a kérdést, hogy szabad-e vagy kell-e azon oly átalakításokat tenni, a melyek nem okvetetlenül szükségesek. Andrássy erre így válaszolt: Meggyőződése szerint a monarchia helyes álláspontja egyedül az lehet, hogy csak azt kell megváltoztatni, a mi abszolute fenn nem tartható. Andrássy fejtegetéseire Hohenwart nagyon erőtlen feleletet adott. Ő sohasem állította, — jegyezte meg az osztrák miniszterelnök — hogy közömbösnek tartja, akárhonnan veszik a delegátusokat; az ő kijelentése csupán arra vonatkozott, hogy a delegáczió választási módjának és rendjének megállapítása az illető államfél dolga. Hogyha Hohenwart csakugyan tiszteletben akarta tartani a Magyarországgal

[1] Az 1867 decz. 21-diki osztrák törvény 7. §-a a közös ügyek tárgyalására kiküldendő bizottságot úgy ismeri, hogy: «Delegation des Reichsrates». A «Fundamental-Artikel»-ek III. pontja azt rendeli, hogy a másik delegáczió «von den übrigen Königreichen und Ländern in konstitutioneller Weise entsendet werde».

való kiegyezést, akkor nagyon különös következetlenség volt tőle, egy füst alatt olyan nézetet nyilvánítani, mely az 1867: XII. t.-cz. határozmányaival merő ellentétben állott. Ugyanis a törvény világosan és határozottan azt rendeli, hogy a delegácziók a két parlament által választandók, a mit lehetetlenség volt a Hohenwart-féle értelemben magyarázni. Ebben tértek el egymástól Hohenwart és az álláspontjában nem osztozó miniszterek nézetei. A közös kormány tagjai és Andrássy az 1867: XII. t.-cz.-ből folyó eddigi állapot fenntartását kivánták és legfeljebb egynéhány, esetleg szükségessé vált módosításba voltak hajlandók belemenni, természetesen *valamennyi* érdekelt tényező hozzájárulásának föltétele mellett. Viszont a Hohenwart-miniszterium — az 1867-diki kiegyezés érvényben tartását hangoztatva — voltaképpen a meglevő közjogi helyzet tökéletes átalakítására törekedett, a mi idővel maga után vonta volna a Magyarországgal való viszony teljes megváltozását is. Hiszen a csehek — a mint erre a koronatanácsban utalás is történt — nem csináltak titkot abból, hogy a kiegyezés elismerésének föltételeként követelik összes igényeik teljesítését. Ez ellen Andrássy október 20-dikán ismételten felszólalt, azt mondván, hogy első sorban figyelembe veendő szempont annak a megakadályozása, hogy a kiegyezési megállapodásokba jogosulatlan tényezők bele ne avatkozhassanak. Nézete szerint a cseh tartománygyűlés a «Fundamental-Artikel»-ek meghozatalával annyira túllépte hatáskörét, hogy ezt nem szabad eltűrni. Hohenwarttal szemben, a ki egész határozottan úgy nyilatkozott, hogy a leiratnak a közös miniszterium felfogása szerinti módosítása a cseheket kétségtelenül visszatartaná a Reichsratba leendő belépéstől, a nélkül, hogy ezen az úton — a mint ezt Grocholski miniszter is kiemelte — csak egyetlenegy némettel is többet sikerülne megnyerni,

Andrássy megjegyezte, hogy az utóbbi állítással nem kiván pörbe szállani. De van abban különbség — tette hozzá magyarázólag— valamely elemet nem nyerni meg vagy azt, holott gyöngíteni akarnák, olyképp erősbíteni, hogy fényes lobogót nyomnak a kezébe. A mi pedig a cseheket illeti, nagyon kivánatos ugyan, hogy a Reichsratba képviselőket küldjenek, de nem szükséges erre mindenáron törekedni. Távolmaradásuk kalamitását kevesebbre értékeli, mintsem azt a monarchia legfontosabb alaptörvényeinek feladásával kellene megvásárolni. A magyar miniszterelnöknek egyébiránt az volt a véleménye, hogy a csehek be fognak menni a Reichsratba. Szerinte ily előnyös konstelláczió mellett, a minőt a jelen pillanat nyújt, aligha vállalják magukra az abstinenczia felelősségét. Ha nem is jönnének tömegesen, — mondotta — bizonyára a legrövidebb idő alatt egyenként kérőleg fognának megjelenni.[1] Még egy másik igen fontos pontra nézve tért el a két miniszterelnök felfogása. Hohenwart tagadta, hogy faji harczról van szó, mert ő csak a pártok küzdelmére gondol. Bizonyítékul felhozta az «eminensül német tartományokat»: Tirolt és Felső-Ausztriát, a melyek béketörekvéseik tekintetében ellenzéket alkotnak a német-liberális párttal szemben. Hogyha ez és a német-liberálisok tökéletesen jogosulatlan igénye a kizárólagos kormányzásra igazolódnék, — felelte Andrássy — akkor kétségkívül az egész helyzet némileg más színben tűnnék föl. De éppen ezt nem akarta megengedni és így szólt: A netaláni új helyzet képe a «szláv és német» elem közötti ellentétet mutatja. A «szláv és német» a biztosan bekövetkező konszekvencziákban egyre inkább kifejlődnék, mert a csehek, csakhogy felsőbbségüket fenntarthassák, túlmennének a Lajthán, a hol aztán a «szláv-német» jel-

[1] Egykorú, teljesen megbizható, kiadatlan feljegyzések alapján.

szó a koronára nézve fölötte kellemetlen formában kereshetne érvényesülést. Az önállóság túlhajtása — folytatja igen találóan — meg fogja az önállóság helyes mértékét ölni. A nehézség éppen abban rejlik, megtartani a középső utat.

Ha már rámutatott Andrássy annak a lehetőségére, hogy a szláv mozgalom átcsaphat magyar területre, felhivta a figyelmet még arra a veszedelemre, a mely Magyarországra vonatkozólag a csehek szeparatisztikus törekvéseiből származhatik. A magyar miniszterelnök attól tartott, hogy a közös törvények mellőzésére dolgozó magyar ellenzék — a csehországi dolgokra hivatkozva — fölállíthatná azt a tételt, hogy az eddig egy parlamenti testületben összpontosított jogok a monarchia hatalmi állásának veszélyeztetése nélkül deczentralizálhatók. Hogy a hatalmi állás ezzel nyerne, — úgymond Andrássy — azt bizonyára épp oly kevéssé lehet állítani, mint azt, hogy a csehek áldozatokat hoztak. Sem az uralkodóra, sem a koronatanácsban résztvevő közös miniszterekre nem tehetett valami meggyőző hatást, midőn a magyar miniszterelnöknek az érdemlegesen megokolt, helyes fejtegetéseire Hohenwart nem tudott egyebet válaszolni, mint ezt: meg kell gondolni, hogy csak annak a fáradozásnak elismeréséről van szó, hogy a tartományi jogok a hatalmi állással összhangba hozassanak. Rejtelmesen hangzott az is, a mit folytatólagosan mondott: Hogy mi lesz e fáradozások eredménye, az majd ki fog tűnni, de előzetesen nem tehető kérdés tárgyává. Azonban Andrássy a korona tekintélyével nem találta összeegyeztethetőnek, hogy az uralkodót a leiratban kizárólag a csehek érdekében kössék meg. Úgy vélekedett, hogy a németekre is tekintettel kell lenni és nem lehet kivánni, hogy az uralkodó csak egy irányban foglaljon állást. Tehát Andrássy a leghatározottabban óvást tett az ellen, hogy a fejedelmi szót a

cseh jogok melletti kezességképpen vonják bele a harczba,[1] a mi által — mondja — Ő Felsége legmagasabb személye előtérbe volna állítva, sőt ki volna szolgáltatva. A magyar miniszterelnök felfogása szerint a monarchikus és az alkotmányos elv ellenkezőleg azt követeli, hogy az uralkodó személyét a felelős miniszterek fedjék, mert a kormányzat tényeiért minden felelősség őket illeti.

A súlyos aggodalmak, a melyeket Andrássy már csupán arra nézve is hangoztatott, hogy milyen határozatlanok a jogok, a miknek érdekében a korona szavát lekötni akarnák, azonnal visszhangra találtak magánál az uralkodónál. Ő is ellenezte ily királyi kijelentés fölvételét a leiratba, a mit különben már előbb is kifogásolt volt. Gróf Andrássynak az október 20-iki koronatanácsban Hohenwart ellen intézett támadását támogatták mind a közös miniszterek, mind báró Wenckheim, az Ő Felsége személye körüli miniszter, a ki szintén résztvett a tárgyalásban. Mély hatást tehetett az, hogy Andrássyhoz csatlakozott Holzgethan is, a Hohenwart-kabinet pénzügyminisztere, a ki az uralkodó és az összegyült miniszterek előtt ünnepélyesen kijelentette, hogy a kormány úgynevezett kiegyezési politikájában mindjárt kezdettől fogva nem a béke, hanem a békétlenség és a rombolás éráját látta feltünni és így e törekvések ellen határozottan arczéllel fordult. Hogyha Andrássy és a vele szövetkezett miniszterek politikai, közjogi és katonai indítékokat vittek harczba Hohenwart ellen, Holzgethan a maga fegy-

[1] A Hohenwart-féle leirati javaslatban az erre vonatkozó passzus így hangzik: «Wir erwarten um so zuversichtlicher, dass er (a cseh tartománygyűlés) dieser Unserer Aufforderung (a Reichsratba képviselőket küldeni) nachkommen werde, als er in Unserem *königlichen Worte* die Gewährleistung der Rechte Unseres Königreiches Böhmen erblickend und demselben rückhaltslos vertrauend durch Vornahme dieser Wahl bereitwillig den Beweis geben wird brüderlicher Gesinnung für alle Völker des Reiches» stb.

vereit a vezetése alatt álló pénzügyminiszterium fegyvertárából szedte elő. A resszort-álláspontból tekintve — mondotta a miniszter — a cseh munkálatban foglalt pénzügyi pontozatokat teljes egészükben feltétlenül perhorreskálnia kell, annyival inkább, mert elmaradhatatlanul bekövetkeznék azok kiterjesztése a többi országokra is. Egyes példákkal bizonyította az egész rendszer tarthatatlan voltát.[1] A mi az államadóssági kvótát illeti, el lehet-e képzelni — kérdezte — olyan adóst, a ki 17 másik adósnak (a tartománygyűléseknek) hitelezője? Miféle hitele lehet az ilyennek? Holzgethan még arra a tényre is rámutathatott, hogy a cseh tartománygyűlés kérdéses határozatainak puszta közzététele oly hatalmas járadékhanyatlást idézett elő, a milyen csak háborús időkben szokott előfordulni. A járadék akkor 61-ről 55-re esett és csak azért emelkedhetett újból 57-re, mert — a pénzügyminiszter befolyása nélkül — kormány-barát oldalról nagy fáradsággal segítségére siettek. Akkora volt a járadék megrendülése, hogy már-már eladhatatlan árúczikké vált. A nyár folyamán Holzgethan egy millió forintnyi járadékot eladott külföldre. De azt a fölötte elszomorító tapasztalatot kellett tennie, hogy az rögtön visszaözönlött. A pénzügyminiszter, a ki elkerülhetetlennek tartotta, hogy az 1872-ik évben az államháztartásban zavarok fognak beállani, e sokat mondó szavakkal végezte beszédét: «Fundament-Artikel»-ek és állami csőd ő előtte teljesen egyazon értelmű dolgok.[2] Az uralkodó a koronatanácsban

[1] Egykorú, teljesen megbizható, kiadatlan feljegyzések alapján.

[2] U. o. Ezekben a feljegyzésekben egyetlen szóval sem történik említés a Beust részéről (id. h. II. 512.) Holzgethannak tulajdonított derültségkeltő kijelentésről. Nem is valószínű, hogy a különben higgadt, csakis a számokkal operáló pénzügyminiszter passziv országokról beszélt volna, a melyek «alle an den Mutterbrüsten von Ober- und Niederösterreich saugen.»

nem döntött. Nem nyilatkozott sem az egyik, sem a másik leirati javaslat mellett. De egyes röpke megjegyzéseiből meg lehetett érteni, hogy milyen nehezére esnék, ha Hohenwartot — ennek ellenfeleitől szorítva — el kellene ejtenie. Nem minden fájdalmas érzés nélkül észlelhette az uralkodó a vita folyamán, hogy miként foszlik el úgyszólván szemlátomást a büszke álom, hogy a cseheket ki lehet békíteni és a Reichsratba behozni. A koronának az a kétségkívül jóakaratú és teljesen jóhiszemű szándéka, hogy «a mérséklet szellemében» békét teremtsen, a cseh-feudális-klerikális tábor mértéktelen követelésein meg kellett, hogy hiúsuljon. Lehetetlenség volt elérni ezt a czélt teljesen jogosulatlan becsvágytól átmeg átitatott olyan párttal, a mely — tekintet nélkül a monarchia hatalmi állására és a fennálló kiegyezési törvényekre — Csehország számára Magyarországéhoz hasonló állást akart kierőszakolni, önmagát pedig a helyzet urává tenni és hozzá még az osztrák-németeket egyszerűen megsemmisíteni. Durva hiba volt Hohenwarttól, hogy tudva vagy öntudatlanul oda adta magát ily törekvések eszközének, sőt maga is rabja lett annak a téveshitnek, hogy Ausztriának klerikális értelemben keresztülvitt elszlávosításával a birodalmat erőssé és hatalmassá teheti.

A koronatanács után senkisem tudta, hogy a császár melyik nézetet teszi magáévá. Határoznia nem volt könnyű dolog. A közös és a magyar miniszterek mindannnyian súlyos érvekkel mutattak rá a cseh követelések szörnyűségeire és veszedelmes voltukra a monarchia fennállása szempontjából. Még Lónyay is, a kitől az uralkodó — úgy látszik — azt várta, hogy nem tart Beusttal és Andrássyval, hanem az ő álláspontját fogadja el, megmaradt a Hohenwart ellen alakult falanxban. Sőt a közös pénzügyminiszter már régebben azt a megjegyzést tette, hogyha e válság miatt a magyar kormánynak le kellene

mondania, a Deák-pártban bizonyára nem akadna senki, a ki ebben a helyzetben új miniszterium alakítására vállalkoznék. Az uralkodó megértette a czélzást, hogy Lónyayra semmiesetre sem számíthatna.[1] Tehát ilyen körülmények között áldozatul essék-e Andrássy a cseheknek? Báró Orczy akkor ezeket írta: «Nem birom elképzelni, hogy a császár megengedné Andrássy helyzetének lehetetlenné tételét, pedig ez következnék abból, ha most az alkotmányviszály megoldása kérdésében csak Clam, Rieger uraknak és a moszkvai zarándokok egész klikkjének kedve szerint döntene.»[2] A magyar miniszterelnök közvetlenül a koronatanács után legszivesebben terebesi tuszkulánumába tért volna vissza. De Bécsben kellett bevárnia az uralkodó elhatározását. A döntő fordulat már október 21-én bekövetkezett. Ezen a napon a Felség bizalmas tanácskozásra rendelte magához Andrássyt és Hohenwartot. A két államférfiúnak még egyszer kimerítően be kellett számolnia nézeteiről. Maga az uralkodó nyugodtan hallgatta a miniszterek szóharczát. Tekintettel az osztrák-német körökben megnyilatkozó roppant izgatottságra, a magyar miniszterelnök azt kérdezte gróf Hohenwarttól, hogy: el van-e készülve arra, hogy a cseh államjog elismerését esetleg ágyúkkal is kierőszakolja? Midőn Hohenwart nem merte igennel válaszolni és Andrássy még hozzátette: «Ha erre nincs elszánva, akkor ne is fogjon hozzá ilyen politikához,»[3] a Felség hirtelen és minden átmenet nélkül félbeszakította a miniszterek párbeszédét, a mit ezek annak jeléül vettek, hogy távozhat-

[1] Báró Orczy naplója, 1871 okt. 24. — Lónyay Albert öcscsének, okt. 29-én: «Nehezen esett a felséges úr kedvencz eszméjével magamat ellentétbe helyeznem, de meg kellett tenni.» Kónyi, «Beust és Andrássy» i. h. 221 l.

[2] Báró Orczy anyjához, 1871 okt. 21.

[3] Báró Orczy naplója, 1871 okt. 22. és nov. 17.

nak. Ámbár az uralkodó nagyon rossz hangulatban volt, közvetlenül ezután megint dolgozószobájába hivatta Andrássyt. A gróf ismét figyelmeztette az uralkodót a veszedelmekre, a melyekkel a Hohenwart-féle politika Ausztria-Magyarországot fenyegeti. Szavainak hatása alatt a Felség ezt felelte: «Gróf Beust érveit nem értettem meg, de az Önéit értem; csakis az Ön kedveért döntöttem úgy el a dolgot.»[1] Ezzel ketté volt törve a pálcza a «Fundamental-Artikel»-ek fölött. Most már nem volt kétséges többé, hogy a korona Hohenwart javaslatát elejti. Az uralkodó október 22-én közölte ily értelmű elhatározását az osztrák miniszterelnökkel, a ki e miatt annyira felindult, hogy a mikor — kilépvén a császári dolgozószobából — Beusttal és Andrássyval találkozott, haragosan és köszönés nélkül ment el mellettük.[2] Az uralkodó sem fogadta valami barátságosan a két minisztert, a kik mindjárt Hohenwart után jelentek meg előtte. Csak ennyit mondott: azt fogja tenni, a mit ők tanácsoltak neki.[3] Andrássy, a ki az ügyet, a melyért Bécsbe ment, végre biztos révben látta, október 23-án ismét Terebesre utazott. A dolog további intézését ráhagyta gróf Hohenwartra. Orczynak igaza volt, midőn így írt: «Hogy most mi fog történni, azt nehéz megmondani, de vihar nélkül nem múlik el és Prágában a csehek dühösek lesznek.»[4]

Hogy a helyzet — daczára annak, hogy a válság pillanatnyilag elintézettnek látszott — mennyire zűrzavaros volt, leginkább akkor mutatkozott, a mikor Clam, Rieger és Pražak cseh vezérek a császár kívánságára Bécsbe hívattak. Clam, a kit Hohenwart értesített a császári

[1] Báró Orczy naplója, 1871 okt. 22. Orczy följegyzéseit mindig Andrássy közlései nyomán teszi meg.

[2] Báró Orczy anyjához, Bécs, 1871 okt. 22.

[3] U. o.

[4] U. o.

döntésről, azt kívánta, hogy a kormány egyátalán ne is javasoljon leiratot a cseh tartománygyűléshez. Ha nincs leirat, akkor Andrássy és Beust egész akczióját balsikerűnek lehet feltüntetni. De ennek az igyekezetnek a két miniszter útját állotta. Szilárdan ragaszkodtak követelésükhöz, hogy a leiratnak nem szabad elmaradnia. Csakis ily módon lehetett szétoszlatni azt az illuziót, hogy a korona a cseh államjogot elismerte.[1] A császár biztosította is Beustot, a ki a leirat sorsára vonatkozólag kérdést tett, hogy azt a közös miniszterium javaslata értelmében ki fogja bocsátani. A kanczellárt e tekintetben megnyugtatván, még hozzátette: «Ráerőszakoltam Hohenwartra, a csehekkel való kiegyezés széjjelmállik.»[2] Időközben Clam és Rieger az uralkodóhoz emlékiratot intéztek, a melyben azt állították, hogy velük a tárgyalásokat a korona nevében folytatták és hogy a csehek állandóan abból a föltevésből indultak ki, hogy a császár helyesli Hohenwart terveit. Tehát olyan leiratot kérnek, a mely — a cseh államjog elismerésének alapjára helyezkedve — lehetővé teszi a csehekre nézve, hogy a Reichsratbeli választásokat megejtsék. Ha ellenben — így folytatta a memorandum — olyan leirat érkeznék, a mely a cseheket megalázza, akkor a kiegyezés semmivé lett és nincsen kilátás arra, hogy a cseh tartománygyűlés a választásokba belemenjen. Hogyha most — mondották végezetül — a kiegyezési tárgyalások fennakadnak, akkor elenyészik minden remény, hogy azokat még valaha föl lehesen újítani; a cseh nemzet teljesen ellenzéki poziczióba vonul vissza és a cseh tartománygyűlés nem fog többé összeülni.[3] A míg maguk a csehek Prágában, képviselőik

[1] Báró Orczy naplója, 1871 okt. 24.

[2] U. o., okt. 25.

[3] U. o., okt. 28. Orczy itt közli az emlékirat tartalmát. Lásd még erre vonatkozólag Schäffle, id. h. II. 241.

pedig Bécsben dühöngtek, addig a kérdés megoldása az ausztriai németekből valóságos örömmámort váltott ki. A bécsi színházakban minden szót, a mely a pillanatnyi eseményekkel bármilyen vonatkozásba volt hozható, viharos lelkesedéssel üdvözöltek. A «Lohengrin» opera 3-dik felvonásában előforduló szavak: «Für Deutschland das deutsche Schwert! So sei des Reiches Kraft bewährt!» perczekig tartó tetszészajt provokáltak. Újjongva hirdették az alkotmánypárti hírlapok, hogy csúfos véget ért a próbálkozás, hogy Ausztriából szláv államot csináljanak és aztán Németország, Olaszország ellen revanche-háborút indítsanak. Hohenwart becsületére legyen mondva: nem igyekezett eltitkolni a császár előtt az osztrák-németek lelkes hangulatát és — kötelességéhez képest — napról-napra a Felség tudomására hozta a rendőrségnek erre vonatkozó jelentéseit. Az ellentétek, a melyeket a Hohenwart-kormánynak állítólag megszüntetnie kellett volna, most csak még élesebbekké váltak. A császár nem tévedett, a mikor Beustnak ezt mondotta: «A csehekkel való kiegyezés széjjelmállik.» De abban már csalódott, midőn egyidejűleg annak a véleményének adott kifejezést, hogy a Hohenwart-kormány az elutasítást tartalmazó leiratot alá fogja írni. Először Schäffle tett október 23-dikán kísérletet, hogy fölmentésének kérésével meneküljön a hivatalából, de a császár izgatott hangon rászólt: «Izolált visszalépés, kötelesség-szegés».[1] Azonban csakhamar Hohenwart is elhatározta lemondását, miután Clam és Rieger nyilatkozataiból meggyőződött arról, hogy ezek kizártnak tartanak minden megegyezést, a mely nem az ő rendelkezésük szerint történik. Hohenwart visszalépése által próbálta elkerülni a kényszerűséget, hogy a cseh tartománygyűléshez küldendő

[1] Schäffle, id. h. II. 240.

leiratot aláirásával ellássa. Október 25-én délelőtt járult elbocsátást kérő folyamodványával a Felség elé, a ki azt e megjegyzéssel vette át: «Ez nekem nagyon zokon esik».[1] Beust tudtán kívül és a nélkül, hogy báró Wenckheim Béla megkérdezte volna, kabinetirodája útján az uralkodó még aznap sürgönyöztetett gróf Andrássynak és — tájékoztatva őt a helyzetről — felhívta, hogy azonnal jőjjön Bécsbe.[2] Midőn báró Orczy értesült a magyar miniszterelnök meghivatásáról, ezeket írta anyjának: «Azt, hogy már most mi fog történni, nem lehet előre megmondani, de nagy a konfúzió; a csehek nem jönnek a Reichsratba és még eddig a németek sem igérték meg jövetelüket. Tehát lehetséges az az eshetőség, hogy a Reichsrat összeülésének idejében valamennyi pad üresen marad. Akkora ennélfogva a válság, hogy több mint nehéz dolog, jó kimenetelt jósolni. Ugyan miféle miniszterelnök akarna tehát felülni erre a kátyuba rekedt kormányszekérre, a mely elé semmi sincsen befogva?»[3]

Andrássyra, a kitől a korona most tanácsot kért, a fennforgó viszonyok között súlyos felelősség nehezedett. Az uralkodónak ugyanis kétségtelenül joga volt megkivánni tőle, hogy legyen segítségére a zavarok leküzdésében, mert hiszen éppen az ő intelmének és érvelésének sikerült kimutatni, hogy az, a mit Hohenwart tervezett, kivihetetlen és a monarchiát veszélylyel fenyegeti. Hogyha Andrássy nem akarta elveszíteni a Felség

[1] Schäffle, id. h. II. 242.

[2] «Böhmen kommen nicht in den Reichsrat. Ministerium Demission gegeben, da es nicht in der Lage, einen stimmfähigen Reichsrat zusammen zu bringen und dieser wegen Finanz dringend notwendig. Kann das Ministerium nicht mehr halten. Daher wolle Graf Andrássy gleich kommen.» Barthos udvari tanácsos távirata, legfelsőbb rendeletre Andrássyhoz. 1871 okt. 26. Másolat. Gróf Andrássy-levtár.

[3] Báró Orczy anyjához, Bécs, 1871 okt. 27.

minden bizalmát a maga államférfiúi tehetségei iránt, most rendelkezésére kellett állania a válság kielégítő megoldásának munkájában. A magyar miniszterelnök helyzete teljességgel nem volt irigylésre méltó. Bármilyen megtisztelő volt reá nézve, hogy az uralkodó most minden más személyiség kizárásával, kizárólag csak hozzá fordult, éppen ez a körülmény könnyen kitehette őt annak a gyanúsításnak, hogy csakugyan — a mint ezt Schäffle már hangoztatta is lapjában — egy «Andrássy király» szerepét akarja játszani.[1] Ez mérgezett nyíl volt, melyet a becsvágyában sértett bukófélen levő kereskedelmi miniszter biztos leshelyből röpített a győzelmes magyar miniszterelnök felé. Az epés Schäffle, a ki elkeseredését nem tudta leplezni, abban reménykedett, hogy ilyes denunciáczióval az udvarnál kompromittálhatja Andrássyt. Ez a harczmodor hajszálnyira azonos az emlékirataiban követett eljárással, mikor a szabadelvű magyar államférfiú ajkára a következő, Schäffletől kieszelt, de Andrássy részéről soha meg nem tett kijelentést adja: «Ha nem jönnek a csehek, visszatérünk az abszotutizmushoz.»[2] Andrássy édeskeveset törődött az ilyen, nem valami nemes kedélyből fakadó ráfogásokkal. Ha királya hívta, úgy — akármiket hoztak légyen is föl ellene — minden pillanatban készen volt arra, hogy elméjének gazdag képességeivel szolgálatára álljon. Most sem habozott volna, hogy rögtön Bécsbe utazzék, ha a király távirata nem érkezik olyankor, a mikor nem volt Terebesen.[3] De alighogy

[1] «Oesterreichisches Journal», esti kiadás, 1871 okt. 25.

[2] Schäffle, id. h. II. 54. és 239. A mint a Hohenwart-minisztérium egyik tagjától hallottam, gróf Hohenwart sohasem mondott minisztertársainak olyasmit, mintha Andrássy az abszolutizmust ajánlotta volna.

[3] Andrássy Somossy királyi tanácsoshoz. Terebes, 1871 okt. 27. Másolat. Gróf Andrássy-lvtár.

kezéhez jutott a távirat, nem mulasztotta el, hogy a Felséget október 27-dikén — szintén sürgöny útján — ne értesítse a dolgok állására vonatkozó nézeteiről. A mit annál helyesebb volt megtennie, mert az uralkodó ugyanaz nap reggelén így szólt báró Wenckheim miniszterhez: «De mi történjék most?»[1] Ez a kérdés arra vallott, hogy a felséges úr türelmetlenül várja Andrássy megérkezését, hogy azután véglegesen dönthessen. A magyar miniszterelnök helyesen következtette a hozzáintézett sürgönyből, hogy a leirat még nincsen kibocsátva és hogy a kabinet vonakodik azt ellenjegyezni. Andrássy tagadta, hogy a kormánynak joga volna ehhez, mert — úgymond táviratában — «a minisztertanácsban megbeszélt leirat nem Rieger és Clam urakhoz, hanem a cseh tartománygyűléshez van intézve; egyedül a tartománygyűlés illetékes azt elfogadni vagy elutasítani. A Hohenwart-miniszterium tehát semmiképpen nem veheti hivatalosan megállapítottnak azt, hogy a cseh tartománygyűlés megtagadta, hogy a Reichsratba képviselőket küldjön, a míg ezt maga a tartománygyűlés ki nem jelenti». Véleménye szerint, vonakodás esetében maga a miniszterium ad alkalmat a reichsrati választások megtagadására és ekképp maga buzdít tüntetésekre, a melyeknek meggátlására éppen a leirat van hivatva. «Hogy tehát — folytatta — a kiegyezés meghiúsulása miatt a felelősség ne a korona tanácsát, esetleg magát a koronát, hanem a dolog valódi szerzőit terhelje, mindenekelőtt aláirandó a leirat és pedig a jelenlegi miniszterium által.» Andrássy számba vette azt a lehetőséget is, hogy a leiratot egy másik kormány fogja kibocsátani. «Ez a körülmény azonban már — úgymond — okot szolgáltatna a cseh tartománygyűlés vezéreinek, hogy az

[1] Báró Orczy anyjához, Bécs, 1871 okt. 28.

új kormányt ellenségesnek hirdessék és azt mondják, hogy nincs semmi biztositékuk, hogy követeléseikből bármi is teljesülni fog, oly ürügy, a mely elesik, ha a leiratot a mostani kormány írja alá.» Andrássy úgy vélekedett, hogy ezzel Hohenwart «politikai következetessége» semmiféle kárt nem szenvedne. Hiszen az osztrák miniszterelnök kimutathatja, hogy a «Fundamental-Artikel»-ek elutasítását előrelátta. Másfelől — hogy a császár személyét egészen kihagyja a játékból — azt is kijelentheti, hogy e lépést a kibővített koronatanács határozata alapján kellett megtennie.

Hohenwart a cseh vezérekkel szemben tartozó loyálitásnak eleget tett azzal, hogy az általa fogalmazott leiratot előzetesen közölte velük, a mi — és ezt a magyar miniszterelnök már Bécsben megjegyezte volt — az óhajtott czél elérését nemcsak megnehezítette, hanem egyenesen lehetetlenné tette. De most már sora kell hogy kerüljön annak is, hogy a miniszterium a korona iránt tartozó hódolatát bizonyítsa. Ez pedig csak úgy történhetik, ha a leiratot kibocsátja és ilyképp nyilvánvalóvá teszi, hogy néhány teljesen kivihetetlen pont kivételével a cseh követelések közül semmi sincsen visszautasítva; és hogy a kiegyezés csakis a miatt szenvedett hajótörést, mert gróf Clam vagy a cseh tartománygyűlés kijelentették volt, hogy a korona által szentesített és egész Európa részéről a monarchia bázisaként elismert törvények mindaddig nem birnak jogerővel, a míg a maguk saját postulatumai nem nyernek kielégítést. «E tény megállapítása — mondja Andrássy — képezné a korona igazolását, továbbá a most nyilván bekövetkező fordulat legitimálását és a jövendő akczió sikerének kezességét.» Tehát a magyar miniszterelnök a legnagyobb súlyt fekteti arra, hogy a császár mindent elkövessen, hogy gróf Hohenwartot a leirat ellenjegyzésére rábirja. Táviratát

így végzi: «Ha a minisztérium ezt megtagadná, maga a czél — ha kevésbbé tökéletesen is — elérhető azáltal, hogy a következő kormány bocsássa ki a tartománygyűléshez ugyanazt a leiratot, minélfogva kivánatos, hogy szövege a hirlapokban előbb ne jelenjék meg».[1]

Még mielőtt Andrássy Bécsbe érkezett volna, az uralkodó az utolsó Hohenwart-féle minisztertanácsban, mely az ő elnöklete alatt október 27-dikén tartatott meg, a magyar miniszterelnök tanácsa értelmében járt el Arra a megjegyzésére, hogy csak a vezérek foglaltak el elutasító álláspontot, nem pedig a tartománygyűlés, az volt a válasz, hogy a tartománygyűlés is megtagadná az akczió folytatását.[2] A császár még egyszer — október 28-dikán — felszólította Braun államtanácsos útján gróf Hohenwartot, hogy Andrássy és a közös minisztérium leirati javaslatát ellenjegyezze. Schäffle, a kivel Hohenwart e tárgyban tanácskozott, lebeszélte erről. A kereskedelmi miniszter ezeket mondotta: ha a gróf teljesíti a császár kívánságát, akkor — a mint ezt ellenfelei óhajtják — egyszersmindenkorra erkölcsileg tönkreteszi magát; ha ellenben megmarad az elutasítás álláspontján, akkor megtartja magát mint el nem használt államférfiút jobb napokra, a mely minőségében a koronának egykor még nagy szolgálatokat tehet. E megbeszélés után Hohenwart rögtön a Hofburgba ment, hogy az ellenjegyzésről véglegesen lemondjon.[3] Ugyane napon — október 28-dikán — jött meg Andrássy Bécsbe. Az uralkodó megkérdezte tőle, hogy e vonakodással szemben mit tegyen.[4] Valószínűleg az ő tanácsára bízatott meg a leirat ellenjegyzésével Holzgethan és Grocholski,

[1] Andrássy távirata Somossyhoz, Terebes, 1871 okt. 27. Másolat. Gróf Andrássy-lvtár.

[2] Schäffle, id. h., II. 242.

[3] U. o. II. 67.

[4] Báró Orczy anyjához, 1871 okt. 29.

a kik néhány osztályfőnökkel együtt elvállalták az ügyek ideiglenes vitelét. A többi miniszter pedig — Schöll osztrák honvédelmi miniszter kivételével — október 30-dikán megkapta fölmentését.[1]

Ezzel véget ért a legcsodálatosabb válságok egyike, a melyet Ausztriának kritikus mozzanatokban nem szegény alkotmánytörténete felmutathat. Osztrák-németségének álarcza alatt, azzal a biztosítással, hogy más czél nem lebeg szemei előtt, mint maga előtt a német alkotmánypárt előtt és hogy távol áll tőle a monarchia elszlávosításának gondolata, igyekezett Hohenwart a nevét viselő minisztérium szolgálatába édesgetni ellenfeleit.[2] Lehetetlenség önámításra gondolni, a mikor Hohenwart ily értelemben beszélt, és egyidejűleg minden rendelkezésére álló hatalmi eszközzel arra törekedett, hogy a cseh-klerikális-feudális államot létrehozza, a melynek bevallott czélja a dualizmus szétrombolása, a szabadság és az ausztriai németség megsemmisítése volt.[3] Igazi macchiavellisztikus rendszert eszeltek ki, hogy ezt az államcsínyt sikeresen végrehajthassák. Hogy Ausztriának új formába öntésén egyelőre zavartalanul munkálhassanak, Magyarország részére külön békét ajánlottak föl, azzal az ördögi hátsógondolattal, hogy otthon czélhoz jutván, majd a becsapott szomszéddal is rövidesen végezni fognak.[4] Mert ugyanabban az időben, a mikor a magyar politikusok elaltatásán fáradoztak, az ország déli részében minden előkészület megtörtént a nagy tűzvész előidézésére, mely arra volt hivatva, hogy a magyar államiságot elhamvaszsza.

[1] Schäffle, id. h., II. 67.

[2] «Die Verfassungspartei und das Ministerium Hohenwart.» Eine politische Studie. Wien, Manz 1871. Ez a röpirat a Hohenwart-minisztérium megbízásából jelent meg.

[3] «Österreichisches Journal», esti kiadás, okt. 25. és 30.

[4] U. o.

Szövetségest kerestek a czentralistákban, azt bizonyítgatva, hogy egyedül a csehek segítségével lehet a természetellenes dualizmust legyűrni. Németországot Hohenwart szándékai tekintetében azzal a biztosítással igyekeztek megnyugtatni, hogy nincs egyébről szó, mint az ottani magas körökben is gyűlölt parlamentarizmus szétrobbantásáról. A mi természetesen nem akadályozta Hohenwartékat, hogy egyúttal revanche-gondolatokkal is foglalkozzanak Németországgal és Olaszországgal szemben. Midőn a csehek látták, hogy hirhedt «Fundamental-Artikel»-jeik ellen hatalmas falanx alakul, nem volt sietősebb dolguk, mint viszály elhintésére törekedni Beust és Andrássy között.

Az Andrássy irányában amúgy is gyanakvó birodalmi kanczellár fülébe mérget csepegtettek: a magyar miniszterelnököt vetélytársaként tüntették fel, a ki epedve vágyakozik a külügyminiszteri állásra. Megingatandók az osztrák-németeknek Andrássy személyébe vetett bizalmát, azt híresztelték, hogy csupán a miatt ellenfele Hohenwartnak, mert attól fél, hogy a cseh kiegyezés következkeztében Ausztria túlhatalmassá válik, Magyarország rovására.[1] Teljes tökéletesen őszinteség nélkül való volt az a politika, a melyet Hohenwart és egész pártja folytatott. Nem a rend és a belső béke helyreállítását jelentette, hanem Ausztria-Magyarország felforgatását és szétbomlasztását, hogy a kettős birodalom romjain azután fölépíthető legyen a cseh-feudális-klerikális urak korlátlan uralma. Tervük szerint a monarchia két államának atomjaikra kellett volna szertehullaniok. A jövendőtől önálló cseh királyság, tiroli herczegség, dalmát királyság és szlavon királyság alakulását várták. Galicziát végre mégis borzongatni kezdte kissé Csehország teljhatalma

[1] «Österreichisches Journal», esti kiadás, 1871 okt. 25.

és az az eshetőség, hogy a csehekkel szemben függő helyzetbe juthat. Úgy látszik, hogy titokban még a Schwarzenbergek sem valami nagyon bánkódtak Hohenwarték siralmas vége fölött, noha eddig főoszlopai voltak a minisztériumnak. Az utolsó pillanatban — legalább ezt mondják — maguk is érezni látszottak, hogy Clam és Rieger messzire túlragadták őket a józanul megengedhető politika határain. Most aztán örültek, hogy megszabadultak oly következmények felelősségétől, a melyek érdekében nehezükre esett volna síkraszállani. E grandseigneur-ök állítólag rájöttek, hogy szörnyűséges terveik megvalósításával tulajdonkép semmitsem nyertek volna és cseberből vederbe kerülnek. Közszájon forgott az a nyilatkozatuk, mely szerint a csehek győzelme esetén ugyan lerázták volna magukról a bécsi doktorok jármát, de csak azért, hogy fölcseréljék azt a prágai prókátorokéval.[1] Hírlett, hogy Braun államtanácsos, a kit az új alakulás egyik legelőkelőbb támogatójának tartottak, szintén aggodalmasan csóválta a fejét, a mikor a cseh-feudálisok igazi tendencziái egyre inkább kibontakoztak.[2] Most már az uralkodó is teljes bepillantást nyert Hohenwartnak és híveinek mindent aláaknázó és szétbontó politikájába. Bűnös módon visszaéltek a császárnak azzal az érthető törekvésével, hogy az egymással ellenségként szembenálló népeket kiengesztelje és közöttük békét teremtsen.

A koronának az osztrák-németek iránt kétségtelenül érzett kedvetlenségét felhasználták támadó fegyverül ezeknek még mindig domináló állása ellen. A míg őket hazaárulóknak bélyegezték, azt mondván, hogy nem akarnak egyebet, mint az elszakadást a Habsburg-monarchiától, addig a cseh-feudálisokat az uralkodó előtt az egye-

[1] Báró Orczy anyjához, Bécs, 1871 nov. 6.
[2] Schweinitz, Bécs, 1871 okt. 18.

dül hű osztrákoknak mondották, a kik nem ismernek fensőbb czélt, mint a monarchia nagyságát és hatalmát. Tekintve a mértékadó körökben Németország iránt még mindig meglevő bizalmatlanságot, az ilyen gyanúsítások és vádak termékeny földre találtak. A magyarok részéről várható ellentállásra nézve úgy informálták az uralkodót, hogy az könnyen legyőzhető, mert hiszen Magyarország önállóságát elismerik; persze, gondosan óvakodtak attól, hogy a Felségnek bepillantást engedjenek e politika végső konzekvencziáiba. Mesterien értettek hozzá, hogy az uralkodó szemei elé pompás, ragyogó képet varázsoljanak a jövendőről, azt hangoztatván, hogy annak egyedül lehetséges megalkotói Hohenwart és cseh szövetségestársai. Erre vonatkozólag mondotta Andrássy: A császár azt hitte, hogy Hohenwart a cseh kiegyezésben pezsgővel kinálja, csakhogy ez utólag törkölynek bizonyult.[1]

Különös jelenség, hogy éppen Andrássyt, a ki legtöbbet tőn az uralkodó meggyőzésére, hogy osztrák miniszterelnöke kitünő pezsgő helyett rosszízű italt tesz eléje, különös, hogy éppen őt, a ki hazájáról a pusztító cseh csapást elhárította, a magyar ellenzék azzal a tökéletesen alaptalan szemrehányással illette, hogy önkényüleg és jogosulatlanul avatkozott bele a szomszédállam ügyeibe.[2] Andrássy azt válaszolta erre a vádra, hogy itt nem volt szó kizárólagosan osztrák, magyar vagy cseh kérdésről, hanem a monarchia két államát közösen érdeklő ügyről, a melyben a koronának, miniszterként, rendelkezésére kellett állania.[3] Joggal utalt arra a magyar miniszterelnök, hogy az olyan állami beren-

[1] Przibram, i. d. 311.
[2] Lederer, II. 507. stb.
[3] Ugyanaz, II. 524.

dezkedést, melyet 1867-ben a korona, a két országgyűlés és a két miniszterium küzdelmes tárgyalások után létrehozott, az erre különben is teljesen jogosulatlan tényező nem tehette egyoldalulag kérdésessé.[1] Az ellenzék tévedett, midőn azt hitte, hogy a perszonális unió a legjobb védőfal volna az ellen, hogy ausztriai cseh-feudális-klerikális áramlatok Magyarországra káros visszahatást gyakorolhassanak. Hogyha az ellenzék látóképességét nem zavarták volna meg — a küszöbön levő képviselő-választásokra való tekintettel — korteskedési szempontok, bizonyára tudomást vesz a fenyegetésekről, melyeket a megbukott Schäffle hangoztatott Magyarország ellen és a melyek leleplezték a Hohenwart-miniszterium valódi czéljait.

A szláv mozgalom, mely a birodalom mindkét felére ki fog terjedni — írta akkor lapjában — alakulóban és növekvőben van; ereje odaát a «magyarizmus» előjogai ellen fog irányulni, a mely végre is örülhet, hogyha menedéket találhat a képviselője (Andrássy) által most annyira megostromolt föderálizmusban.[2] Csakugyan Andrássy érdeme volt, hogy ezt a veszedelmet felismerte és ellene férfias bátorsággal harczra kelt. A perszonális unió nem lett volna elég erős védőgát ilyen törekvésekkel szemben. Hogyha Andrássy tétlen szemlélője marad a dolgoknak és nem teszi meg idejekorán a magáét, hogy a szláv áradatnak gát emeltessék, akkor ez rombolva tört volna be Magyarországra és a németség megsemmisítésén kívül, tovaragadta volna a mi országunk sok értékes javát is. A német alkotmánypárt azokban a reá nézve annyira válságos napokban, teljes mértékben el-

[1] Lederer, II. 524.

[2] «Österreichisches Journal» (Schäffle lapja), 1871 okt. 30. Esti kiadás.

ismerte a nagy szolgálatokat, a melyeket Andrássy az ő érdekeinek is tett. Közlönye hangosan hirdette országnak-világnak: hogy csak most van igazán megbékülve az 1867-iki esztendővel, a melynek alkotása megmentette a megsemmisítéstől.[1]

[1] «Neue Freie Presse» 1871 nov. 4. «Deák-Partei und Verfassungspartei».

TIZENHETEDIK FEJEZET.

BEUST BUKÁSA ÉS ANDRÁSSY KINEVEZTETÉSE KÜLÜGYMINISZTERRÉ.

Andrássynak és Beustnak a Hohenwart-kormány ellen való ez egyszeri együttműködése, pillanatra sem téveszthette meg a mélyebben látókat a felől az áthidalhatatlan űr felől, mely a monarchia két legkiválóbb államférfiát egymástól elválasztotta. Személyi és dologi ellentétek forogtak fenn a magyar miniszterelnök és a birodalmi kanczellár között. Andrássy egyenes, őszinte jellemét bántotta Beust mindig nyugtalan, intrikára hajló «angolnasimaságú» («aalglatt») természete. A birodalmi kanczellárnak nagy örömet szerzett, hogyha a hirlapok magasztalták és abban is kedvét lelte, ha a szalonokban szellemes rögtönzesek, tréfás versek szerzőjeként avagy zeneszerzőként ünnepeltethette magát. A követendő politikai czélokra nézve a két miniszter már a Hohenwart-ügy előtti időkben sem volt egy nézeten. Andrássy ismételten szembeszállt a birodalmi kanczellárnak mind külügyi, mind belpolitikai törekvéseivel. A magyar miniszterelnök bizalmasabb körben, ha erre alkalom adódott, majdnem mindig elitélőleg nyilatkozott Beust külügyminiszteri működéséről.[1] Későbbi időben, 1887-ben, a mikor már régóta nem intézte a monarchia külügyeit, Andrássy följegyezte

[1] Egy kortársnő szóbeli közlése.

Beust emlékiratainak a tulajdonában volt példányára, hogy a birodalmi kanczellár külpolitikája el volt hibázva.[1] Eltelve bizalmatlansággal e politika iránt, ezt egyik hűséges bizalmi emberével ellenőriztette, nehogy váratlan meglepetések érhessék. Beustnak az ellenőrzés éppenséggel nem volt inyére. De a helyett, hogy felismerte volna annak természetes indítékát, Andrássy köteles érdeklődését a monarchia sorsát érintő összes ügyek iránt, a birodalmi kanczellár mind jobban elhitette magával, hogy Andrássy neki vetélytársa és vágyakozva tekintget Budáról Bécs felé, hogy őt mentől előbb kivesse a nyeregből. Nem is tudott többé szabadulni ettől az aggodalomtól, mely lépten-nyomon üldözte és megerősítést nyert a diplomaták véleményében is, mely szerint a magyar miniszterelnök befolyása túlsúlyra jutott.[2] Azóta Beustot minden tettében az a félelem gyötörte, hogy a magyar kolléga meg akarja buktatni. Bármennyire igyekeztek a külvilág szeme elől elfedni a két miniszter surlódásait, a dolgot egészen mégsem titkolhatták el.

Az első hiresztelések, hogy ez ellentétek következtében a külügyminiszteriumban változás várható, 1868 november haváig nyúlnak vissza. A bécsi újságoknak e hír terjesztésével, a mellett, hogy Beust érdekében reklámot csapjanak, az volt a czéljuk, hogy az osztrák közvéleményt a magyar túlsúlylyal szemben Magyarországra nézve kedvezőtlen módon befolyásolják. A hivatalos sajtó arra használta föl a változás hírét, hogy a birodalmi kanczellárt merőben nélkülözhetetlen személyiségként dicsőítse. Habár a «Neue Freie Presse» az egyenetlenségekre utaló jelentésével jó szimatról tett bizonyságot, mind e lap, mind nyomában a «Vaterland»,[3] messzire túl-

[1] Kónyi szóbeli közlése.
[2] Pesti jelentés, 1868. Kelet nélkül, de április hóban kelhetett.
[3] 1868 nov. 20.

lőtt a czélon, midőn máris Andrássy utódjáról beszéltek. Erről még nem volt szó. Ekkor — 1868-ban — Andrássy még csak az első rohamot intézte a Beusttól képviselt politika ellen. Ha az uralkodó némi habozás után méltányolta is a magyar miniszterelnöknek Beustnak túlságosan francziabarát tendencziáira vonatkozó alaposan megokolt kifogásait, ezek még sem voltak képesek megingatni a korona bizalmát a birodalmi kanczellár iránt, a ki abban az időben — 1868 deczember 5-ikén — kapta volt meg az osztrák örökös grófi méltóságot.[1] Tekintettel az erős támogatásra, melyre Beust az uralkodónál talált, a porosz követ joggal mondhatta, hogy a kanczellár nemcsak hosszú ideig marad még intézője Ausztria-Magyarország külügyeinek, de Poroszországnak is vele mint igen befolyásos, igen mélyreható tényezővel kell számolnia.[2] A legfelsőbb kitüntetéssel ékesítve Beust nyilván érdekében állónak tartotta, hogy a monarchia és Európa előtt oly színben tünjék föl, mint a ki Andrássyval a legjobb egyetértésben él. Egy, kétségkívül a birodalmi kanczellártól befolyásolt röpirat[3] a közte és Andrássy között állítólag fölmerült differencziák hirét rosszakaratú koholmánynak mondotta. A hivatalos ujságok egész tábora utasítást kapott annak a hirdetésére, hogy a két miniszter közt a «legszivélyesebb» nézetközösség áll fenn. Beustot mindazonáltal folyton nyugtalanította az állásáért való aggodalom és az a gondolat, hogy Andrássyban vetélytársát kell látnia. Gyanúját élesztette az a körülmény is, hogy a hirlapok Andrássyt mindegyre mint a jövő emberét emlegették. A «Pester Lloyd» megczáfolta a föltevé-

[1] Beust, id. h. II. 233.

[2] Werther Bismarckhoz, Bécs, 1868 decz. 9. Bismarck erre megjegyzé: Ändert nichts.

[3] «Österreich im Frühjahr 1869», Prága 1869. 13. o. Beust dicsőítésére irott röpirat.

seket, kijelentvén, hogy a magyar miniszterelnök nem gondol arra, hogy kezébe vegye a külügyek vezetésének gyeplőjét; ő reá szükség van Magyarországon, a hol misszióját még nem töltötte be.[1] Azonban e czáfolatok sem gyógyították ki Beustot rögeszméjéből és intézkedéseket tett, hogy torlaszokkal rakja meg a rettegett vetélytárs előtt a bécsi Ballhausplatz felé vivő útat. Ezt pedig a való tények elcsavarásával próbálta meg. A míg maga a Poroszország ellen viselendő háború érdekében buzgólkodott, addig sajtószervei útján Andrássyt hireszteltette a háborús politika képviselőjének, hogy őt ily módon jó előre ellenszenvessé tegye a közvélemény előtt.[2] De ezek a fáradozások hiábavalóknak mutatkoztak, mert nem némultak el a hangok, melyek szünetlenül a magyar miniszterelnök növekvő jelentőségéről szólottak. Bécsből azt jelentették Berlinbe, hogy az újdonsült[3] gróf Beust napról-napra éppen annyit veszít tekintély és befolyás dolgában, mint a mennyit gróf Andrássy nyer.[4] Aztán — mintha összebeszélésre történt volna — bécsi és párizsi szalonokban egyidejűleg beszélni kezdették, hogy Beust állása megrendült, hogy a magyar párt reá vonatkozólag kinyitotta a császár szemét és hogy nemsokára kénytelen lesz helyét átengedni Andrássynak.[5] Báró Werther, a kinél e tudósítások szavahihetőségére nézve Berlinből kérdést tettek, nem tagadta, hogy a birodalmi kanczellár és a magyar miniszterelnök között csakugyan fordulhattak elő múló nézetkülönbségek. Azonban kétségbe vonta, hogy

[1] «Pester Lloyd», 1869 jan. 6. és 14. Mind a két czikket Falk Miksa írta.

[2] Pesti jelentés, bemutatva 1869 febr. 2.

[3] Czélzás arra, hogy Beust nemrég emeltetett a grófi méltóságra.

[4] Jelentés. Kelet nélkül. Mindenesetre 1869 febr. hóban kelt.

[5] Gróf Solms, párizsi chargé d'affaires, Bismarckhoz, Párizs, 1869 aug. 16.

most komolyan foglalkoznának a külügyminiszter-változás tervével és különben is kérdésesnek tartotta, vajon Andrássy, egyébként való képességei mellett, a kanczellárságra kvalifikálva van-e.[1]

Maga a mélyebben fekvő inditóok, mely — ellenére minden tagadásnak — Andrássy külügyminiszterségének hirét újból és újból felszínre vetette, nem volt kiirtható. Ez abban a folytonosan ismétlődő nagy nézeteltérésben gyökeredzett, mely a két minisztert fontosabb politikai kérdésekben szembeállította és tartósabb együttműködésüket egyenesen lehetetlenné tette. Tökéletesen ellentétes gondolkozásmódjuk a leghatározottabb formában a semlegességi kérdésben nyilatkozott meg. Éppen úgy, miként 1868/69-ben, Beust 1870-ben is kénytelen volt Andrássy békepolitikája előtt bevonni vitorláit és a rövidebbet húzni. Minthogy a következmények Andrássy felfogását igazolták, a korona előtt természetesen föl kellett tünnie, hogy a magyar miniszterelnök államférfiúi látóképessége különb a birodalmi kanczelláránál. Akkor vette észre Andrássy először annak a jeleit, hogy az uralkodó elégedetlen külügyminiszterével. És e tapasztalatával kapcsolatban nem tartotta valószinűtlennek, hogy a Felség esetleg őt bízza meg a külpolitika vezetésével.[2] Meglehet, hogy ez Beustnak sem kerülte el a figyelmét. Ez a körülmény magyarázza meg, hogy most keserűen panaszkodott Andrássyra, a ki mindenbe bele akar szólani és az ő állását nagyon megnehezíti.[3] A birodalmi kanczellárt már némi idő óta az elszigeteltség nyomasztó érzése lepte meg. Hogy a klerikálisok és a cseh feudálisok gyűlölnek engem — mondotta őszinte nyiltsággal a porosz követ-

[1] Werther, Bécs, 1870 aug. 31.
[2] Báró Orczy naplója, 1870 aug. 15.
[3] U. o.

nek — azt természetesnek találom ; de a német-liberálisok részéről ezt nem tudom megérteni.[1] Más alkalommal egyik szász honfitársának arról beszélt, hogy mennyire ellensége neki az egész arisztokráczia és hogy Ausztriában senkije sincsen, a kire támaszkodhatnék vagy a kit bizalmával megajándékozhatna.[2] Schweinitz tábornok meg volt győződve, hogy Beust sorsa Andrássy kezében van, a ki épp ezekben a napokban úgy nyilatkozott az északnémet követ előtt : Nem kell ő neki ellene beszélnie ; hogyha hallgat, mind a hatvan magyar (a delegáczió) ellene szavaz.[3] Mindebből a porosz diplomata azt következtette, hogy Beust napjai meg vannak számlálva. Csak állítania szabad — mondja Schweinitz — bár bizonyítani nem tudja, hogy a birodalmi kanczellár állása sokáig már nem lesz tartható.[4] Berlinben tehát nem kelthetett meglepetést, midőn 1870 november 16-ikán Wæcker-Gotter Pestről azt sürgönyözte, hogy Andrássyt kinevezték birodalmi kanczellárnak.[5] Bismarck utasítására Thile államtitkár azonnal kérdést intézett Bécsbe, Schweinitz tábornokhoz : Mi van a dologban ?[6] mire ez még ugyanazon a napon így válaszolt : Mindez ideig a császárvárosban ilyesmiről semmit sem tudnak.[7] Wæcker-Gotter kissé elhamarkodva adott hitelt Gablenz táborszernagy szavainak. A tábornok november 15-ikén későn este vitte el a pesti Nemzeti Kaszinóba annak a hírét, hogy éppen most kapott Bécsből, teljesen hiteles forrásból, értesülést Andrássy kineveztetéséről. Az északnémet főkonzul annál inkább megbízott Gablenz

[1] Schweinitz, Bécs, 1870 jan. 29.
[2] Eichmann, Drezda, 1870 okt. 22.
[3] Schweinitz, Bécs, 1870 okt. 6.
[4] U. o.
[5] U. o.
[6] U. o.
[7] Ugyanaz Bismarckhoz, Bécs, 1870 nov. 16.

táborszernagy közlésében, mert egyidejűleg tudomására jutott, hogy gróf Andrássynéhoz ugyanilyen értesítés érkezett és hogy a grófné már gratulácziókat is elfogadott.[1] Azonban Gablenz hiradása, melyet Pesten az nap hitelesnek tartottak,[2] egészen légből kapott még sem volt. Beust helyzetét éppen akkor tényleg a legnagyobb mértékben válságosnak lehetett tekinteni. Csakis ügyességének és alkalmazkodási képességének köszönhette, hogy sikerült a veszélyes szirteket még most körülhajóznia. Csupán azáltal, hogy — a mint Bismarck állítja — alkalmazkodott a magyar felfogáshoz, a mely oroszellenes,[3] tudta már-már sülyedező hajóját megmenteni.

A nélkül, hogy ez szándékában lett volna, Oroszország szolgált Beustnak mentőhorgonyul. A Pontus-kérdés fölvetése keresztülsegítette Beustot az örvényen, a mely már föltárult előtte. Felbátorítva Francziaország gyöngesége, Anglia feltétlen békeszeretete, Rómának Olaszország részéről történt megszállása által és számítva a hálás Németország hozzájárulására, — a pétervári kabinet is igyekezett törekvéseivel zöld ágra vergődni. Elérkezettnek látszott a pillanat, hogy végre megszabaduljanak a szégyentől, melyet az 1856-iki párizsi szerződés okozott az orosz birodalomnak. A hatalmakhoz 1870 október 31-ikén intézett körjegyzékében[4] Gorčakov herczeg követelte a párizsi béke ama rendelkezésének megszüntetését, hogy Oroszország a Fekete-tengeren hadi-hajórajt nem tarthat. Beust 1867-iki ajánlatára támaszkodva, a melyben a párizsi szerződésnek Oroszország javára leendő módosítását hozta szóba, az orosz államkanczellár most kérésével

[1] Wæcker-Gotter, 1870 nov. 20. és 29.

[2] Schweinitz, Bécs, 1870 nov. 20.

[3] Bismarck Schweinitzhoz. Kelet nélkül.

[4] Circulaire du prince Gorčakov, 19—31 Oktober 1870. Rotbuch des k. k. gemeinsamen Ministeriums des Äussern, 4. sz. 135. o.

Ausztria-Magyarországhoz fordult, mint e kérdésben első sorban érdekelt hatalomhoz. Ha egyszer monarchiánk megadta beleegyezését, akkor Oroszország bízvást remélhette, hogy megkapja a többi európai kabinetek hozzájárulását is. A bécsi orosz nagykövet november 9-ikén meglátogatta Beustot, hogy bizalmasan közölje vele, hogy Oroszország körjegyzék útján felmondja a párizsi szerződést. Novikov beavatta előbb a titokba báró Orczy osztályfőnököt, felkérvén őt, hogy látogatását a birodalmi kanczellárnál jelentse be. Beust, a ki éppen arra készült, hogy egy napra Münchenbe utazzék, kezdetben vonakodott az orosz diplomatát fogadni.[1] Azt kivánta, hogy megbizatásának átvételét akkorra halaszsza el, mikor a bajor fővárosból visszatér. Csak báró Orczy nyomatékos rábeszélésének sikerült a minisztert végre rábírni, hogy fogadja Novikovot. Báró Rothschild kivételével, a kit Beust nyomban e látogatás után magához hivatott,[2] a kanczellár három napig senkinek sem szólt[3] az orosz körjegyzékről, mely mint valami robbanó bomba csapott le az európai diplomácziára. Noha a dolog súlyosan érintette Ausztria-Magyarországot és hódító hadjárat veszedelmét jelentette Törökország ellen, mégis csak november 12-ikén[4] támadt, eleinte bizonytalan híre Oroszország követelésének a párizsi szerződés XIV. czikkelyének reviziója iránt. Erre a napra Bécsbe érkezett Andrássy is, a kit a birodalmi kanczellár bizonyára rögtön tudósított az orosz körjegyzékről. Beust, a ki ismételten és legutóbb szeptember hóban biztatta az orosz

[1] Beust nov. 11-ikén Veveybe utazó családját kisérte el Münchenig. Nov. 12-ikén onnan visszatért. A «Neue Freie Presse» 1870 nov. 8., 11. és 12-iki közlései.

[1] Báró Orczy naplója, 1870 nov. 1—10.

[3] U. o.

[4] «Neue Freie Presse», 1870 nov. 12.

kabinetet erre a lépésre, állítólag most is kész volt Pétervárral szemben előzékeny magatartásra. De ebben megakadályozta Andrássy, a ki nem akart belemenni sem az orosz kivánság teljesítésébe, sem pedig abba, hogy a monarchia Anglia elhatározásához szabja a magáét, a mit Beust javasolni látszott. Andrássynak megvolt a helyes érzéke annak felismerésére, hogy a monarchiának ebben a kérdésben, mely kiválóan fontos érdekeit érinti, tökéletesen önálló, minden más hatalomtól független politikát kell követnie. A két államférfiú eszmecseréjének közvetlen következése Beustnak november 16-ikán a pétervári nagykövethez küldött utasítása volt, hogy az orosz megkeresésre adjon tagadó választ.[1] De hogyha a birodalmi kanczellár emlékirataiban azt állítja, hogy nem érez megbánást a nyers hangért, melyet gróf Chotekhez intézett utasításában Oroszországgal szemben használt,[2] olyan ténynyel hivalkodik, a mely nem saját elhatározásából fakadt. Ha tetszése szerint cselekedhetett volna, akkor Oroszország iránt előzékenynek mutatja magát. A való igazság az, hogy gróf Andrássy erélyes föllépése, a melyhez a magyar sajtónak Oroszország ellen irányuló harczias hangja szekundált, kényszerítette őt elutasító magatartásra. Csak egyedül ezen az áron tudta elkerülni a biztos bukást. Mert november 10-ikéig elhatározott szándék volt az, hogy a kanczellárt a magyar delegáczióban leszavazzák.[3] Ha vonakodott volna a pétervári nagykövetet Andrássy felfogása értelmében utasítani, elkerülhetetlenül kitör ellene a delegáczióban a vihar, a mely irgalmatlanul elsöpörte volna. Erre vonatkozik Bismarck már említett megjegyzése, mely szerint gróf Beust

[1] Beust, id. h. 418—423. Rotbuch 4. sz. 137. és köv. o.

[2] U. o.

[3] Schweinitz, Bécs, 1870 decz. 5.

azért alkalmazkodik a magyar felfogáshoz, a mely oroszellenes, hogy állását megszilárdítsa.[1]

Azonban Beustnak nemcsak a magyar részről fenyegető veszedelemmel kellett megküzdenie. Az osztrák-német delegátusok is ki akarták szorítani a helyéből. Giskra, Herbst és az alkotmánypárt más vezéregyéniségei egész nyiltan adtak kifejezést a birodalmi kanczellár iránt való elégedetlenségüknek és hangosan mondották: «Andrássy a nekünk való ember»[2] Mint a hogy a vízbefúló az utolsó pillanatban összeszedi minden erejét, épp olyan erőfeszítéssel kutatta most a külügyminiszter ellenfeleinek gyöngéit, hogy ezeket kellő ügyeskedéssel a maga javára kihasználja. Tudta, hogy az osztrák-németek a Pontus-kérdés miatt nem hajlandók orosz háborúba keveredni. Igyekezett tehát elhitetni velük, hogy az összeütközés elodázhatatlan, ha Andrássy lesz az utódja.[3] Egyidejűleg meg tudta nyerni mind a magyar, mind az osztrák delegáczió jóindulatát, azzal, hogy hangsúlyozta barátságos érzelmeit Németország újjáalakulása iránt. Ilyképp sikerült ellensúlyoznia Pulszky szemrehányásait, a ki Beust külügyi politikáját shakespeari «Tévedések komédiájának» nevezte, mely — csak hajszálba mult — közel állott ahhoz, hogy a «Tévedések tragœdiájává» váljék.[4] Csodálatos simulékonyságával bántatlanul tudott tovasiklani politikai tevékenységének legsebezhetőbb pontjai:

[1] Bismarck Schweinitzhoz. Kelet nélkül. Novikov akkor ezt mondotta Schweinitz tábornoknak: Nous lui avons rendu un grand service, sans le circulaire il ne serait plus chancelier. Schweinitz, Bécs, 1870 decz. 19.

[2] Báró Orczy naplója, 1871 jan. 1—10. ‚Andrássy ist der rechte Mann'.

[3] Schweinitz, Bécs, 1970 decz. 5. Itt megjegyezni kivánom, hogy a Londonban 1871-ben Poroszország indítványára megtartott londoni konferenczia a Fekete-tenger semlegesítését megszüntette. Csupán a tengerszoros elzárása maradt érvényben.

[4] A magyar delegáczió naplója. XIII-ik ülés. 1871 jan. 23.

a Napoleonnal folytatott szövetségi tárgyalások és gróf Vitzthum firenzei küldetése fölött is. Óvakodott, nehogy csak egyetlenegy szóval is megemlékezzék ezekről az őt kompromittáló dolgokról.[1]

Ha Andrássy tartózkodott is attól, hogy Beust állásának most adja meg a halálos döfést, még sem akarta, hogy a külvilág azt a benyomást nyerje, mintha a birodalmi kanczellárral vivott küzdelmében alúl maradt volna. «Ne beszéljenek mindig arról — mondotta Orczynak — qu'il y a une lutte entre Beust és Andrássy; nincsen ilyen «lutte», de ha engemet ez által úgy akarnak oda állítani, hogy volt egy «lutte» és abban én húztam a rövidebbet, akkor talán kényszerítve leszek bebizonyítani, hogy ily esetben nem lennék a legyőzött fél.»[2] Azonban az leszámolás napja még nem jött meg. Ezt maga Andrássy is érezte. Ebből az okból készséggel megfogadta báró Eötvös közoktatási miniszter intelmét, a ki ezeket írta a miniszterelnöknek: Abban az esetben, ha külügyminiszterré neveztetnék ki, legfeljebb egy magyar embernek dicsősége, barátjának, Andrássynak egyéni dicsősége volna megalapozva, de sohasem a magyar nemzet jövője. «A sorsnak azon ritka kedveltjei közé tartozol — így aposztrofálja Andrássyt — kiknek személyes állása a nemzet jövőjével van összeköttetésben. Ha Te e fontos pillanatban — 1870 augusztusában — mint *magyar* miniszter intézed és igazgatod a birodalom ügyeit, ezzel egyszersmind Magyarország jövő állását biztosítod.»[3] Erre Andrássy 1870 szeptember 16-án következőképpen válaszolt: «Egészen egyetértek Veled

[1] Ily értelemben itélték meg a dolgot Orczy — naplójában, 1871 jan. 1—10. — és Schweinitz, Bécs, 1870 decz. 5.

[2] Báró Orczy naplója, 1871 jan. 1—10.

[3] Eötvös Andrássyhoz, 1870 aug. 3. Először közölve Lederernél, II. 355.

mindenben. A mi azon kilátást illeti, hogy én Beust helyére jőjjek, minden módon küzdöttem és küzdök ellene. Reám nézve semmi sem lehetne kellemetlenebb ezen fordulatnál, mert egy majdnem lehetetlen feladattal állítana szembe».[1] Andrássy szavaiból: hogy minden módon küzdött és küzd az ellen, hogy Beust örökébe lépjen, önként érthetőleg azt kellene következtetni, hogy neki a korona már 1870-ben felajánlotta a külügyminiszteri állást. Hiszen megeshetik, hogy Andrássynak az udvarhoz közelálló személyiségek czélzásokat tettek esetleges meghivatásáról. Talán ezekkel szemben tette a kifogásokat, a melyekre czéloz, midőn azt mondja, hogy küzdött és küzd a külügyminiszterség átvétele ellen. Viszont azonban nincs semmiféle adat, a mely bizonyítaná, hogy az uralkodó erre vonatkozólag gróf Andrássynak az 1870-ik esztendő folyamán *közvetlen* ajánlatot tett volna. Sőt a tények éppen az ellenkezőre vallanak. Andrássy még el is volt kedvetlenedve a miatt, hogy őt a Felség — várakozása ellenére — a külügyek vezetésével nem bízta meg.[2] Az 1870 julius 18-iki koronatanács után, a melyben Andrássy nézete győzött, majdnem biztosra vette ez esemény bekövetkezését. De az uralkodó éppen akkor nem valami kedvezően volt hangolva Andrássy iránt. A magyar miniszterelnöknek az udvarral összeköttetésben levő, bensőbb barátjai még azt is tudni vélték, hogy már nem bírja olyan mértékben a korona bizalmát, mint azelőtt.[3] Semmi kétség, hogy szenvedélyes poroszgyűlölők igyekeztek az uralkodónál kedvetlenséget támasztani a poroszbarát Andrássy iránt. De más nyomós okok is közrehatottak abban, hogy a Felség 1870 novemberében még

[1] Andrássy Eötvöshez, 1870 szeptember 16. Közölve báró Eötvös József összes munkáiban XX. köt. 107. l.

[2] Báró Orczy naplója, 1870 szept. 15. és okt. 10.

[3] U. o. 1870 szept. 5. és 17.

ne ejtse el Beustot, noha a kanczellár államférfiúi tehetségébe vetett hite ekkor már — a porosz győzelmek következtében — nagyon megrendültnek látszott. Elsőbben is az uralkodó az akkori időben még nehezen tudta rászánni magát személyváltoztatásokra a legfelsőbb állami hivatalokban, főleg pedig a külügyminiszterium vezetésében. Kényszerítő, nagy okának kellett lennie, hogy ezt megtegye. De erre nem tekintve, az is aggaszthatta, hogy Andrássy távozása Magyarországból kárral járhatna az ottani állami ügyek vitelére.[1] Mindezek a körülmények Beust javára estek, a ki megkönnyebbülten lélekzett föl, midőn 1871 elején az uralkodó is biztosította, hogy nem gondol változásra. A hirlapokban mindegyre szellőztetett kanczellár-válságra czélozva, így szólt a Felség gróf Beusthoz: «Senkinek sem ajánlottam fel a külügyminiszterséget és erről a kérdésről senkivel sem beszéltem oly módon, hogy bárki is feljogosítva érezhetné magát a föltevésre, hogy változtatást tervezek». Az uralkodó kérdésére, hogy tulajdonképpen honnan erednek ezek a hiresztelések, a birodalmi kanczellár azt felelte, hogy lehetetlenség volna a magyar fővárosban elterjedniök, ha nem táplálnák azokat szakadatlanul Bécsből; de hogy ki a szerzőjük, e tekintetben nem tud felvilágosítást adni. Itt közbeszólt az uralkodó: «Vajon Lónyay nem tud erről valamit?», mire Beust így válaszolt: «Nem érzem indíttatva magamat, hogy a denuncziáns szerepét játszszam», — oly válasz, a melylyel a Felség föltevését sem megerősíteni, sem megczáfolni nem akarta. A Lónyayra való czélzás azonban azt sejteti, hogy az uralkodónak tudomása volt a közös pénzügyminiszternek a magyar miniszterelnökségre vonatkozó terveiről. A kihallgatást e szavakkal fejezte be: «Azt akarom, hogy ezeknek a hiresztelé-

[1] Báró Orczy naplója, 1870 okt. 10.

seknek (a külügyminiszter-változásról szólóknak) végre komolyan végét vessék».[1] Beustnak természetesen nem volt sürgősebb dolga, mint közzététetni az ujságokban az uralkodó nyilatkozatát, mely szerint a külügyminiszteri állást senkinek sem ajánlotta föl és erre nézve változtatást nem is tervez.[2] A «Wiener Abendpost» márczius 20-iki számában tényleg meg is jelent egy ily értelmű közlemény.[3]

Beustot azonban ez a nyilatkozat nem elégítette ki. Még kedvezőbbet kivánt. Minekutána szétfoszlottak a viharfelhők, melyeket a Pontus-kérdés halmozott a feje fölé, inkább mint valaha buzgólkodott abban, hogy engedelmes tollak által dics-himnuszokat zengettessen magáról, Andrássy rovására. Ebben az időben jelent meg egy röpirat: «Graf Beust, Österreichs Neutralitätspolitik» czímen,[4] a mely — éppen úgy, mint már előbb is a Beust-féle sajtó — azt állította, hogy *egyedül* a birodalmi kanczellár mentette meg a monarchiát a háborútól, míg Andrássy, szövetkezve a «bosszút lihegő» kamarillával és a «kardcsörtető» katonai párttal, Francziaország oldalán mindenáron rá akart rontani Poroszországra. Andrássy, a kinek a röpiratot megküldötték, jóizűen nevetett képtelen tartalma fölött. Erről szólva, tréfásan jegyezte meg Beustnak: «Úgy látszik, mégis furcsán írják a történetet», mire Beust zavart eláruló arczkifejezéssel viszonzá: «Hiába, az emberek mindenféle bolond dolgokat írnak, szerencse, hogy senki sem veszi komolyan».[5]

[1] Báró Orczy naplója, 1871 jan. 26.

[2] U. o. 1871 márcz. 1.

[3] «Wiener Abendpost», 1871. A mint Beust id. h. II. 460. állítja, ezt az entrefilet-t ő maga fogalmazta.

[4] Pest, 1871.

[5] Andrássy báró Nopcsához, Bécs máj. 6. (1871.) gróf Andrássy-lvtár. A levélen nincs évszám; de tartalma szerint csak 1871-ben kelhetett.

Ezzel a magyar miniszterelnök az egész ügyet elintézettnek tekintette. Nemes gondolkozásmódja mellett egyáltalán eszébe se jutott, hogy a legtávolabbról is Beust személyében gyanítsa a röpirat szerzőjét. Még kevésbbé gondolt arra, hogy a személyét illető állításokra vonatkozólag a hirlapokban választ tétessen közzé. Andrássynak elég volt az a tudat, hogy helyes, igaz dolgot akart és azt el is érte. Nem törődött többé a röpirattal. De 1871 április első felében, Hohenwart minisztersége idejében, «Andrássy und seine Politik»[1] czímű új röpirat jutott a kezéhez. Kezdetben nem vette figyelembe és nem olvasta el. Azt hitte, hogy ugyanaz az ember írta, a kinek tollából a «Graf Beust, Österreichs Neutralitätspolitik» került és a ki most azt tette feladatává, hogy Andrássyt dicsérje. Csak akkor olvasta a röpiratot, mikor a bécsi lapokból, kivált azokból, melyek a birodalmi kanczellárral jó viszonyban voltak, arról a gyanúsításról értesült, hogy e politikai elmefuttatást ő sugalmazta, még pedig azzal a szándékkal, hogy megbuktassa Beustot. A röpiratot — úgymond ő maga — nagyon ostobának, épp olyan ostobának találta, mint az előbb megjelent röpiratot.[2] De pillanatra sem akarta tűrni a gyanút, hogy közzétételét ő kezdeményezte. A hirlapokban megjelent czáfolat a leghatározottabb formában utasította vissza ezt a ráfogást. Daczára ennek, a birodalmi kanczellár lapjai vígan tovább szövögették a koholt mesét. Akkoriban — április 19-dikén — Andrássy Bécsbe utazott.

[1] Bécs 1871. Schweinitz szerint — Bécs, 1871 ápr. 19. — a röpiratot egy Pfeifer nevű honvédszázados írta és azt a pesti sajtóirodában javították ki és czenzurázták. Orczy ellenben — Naplójában, 1871 ápr. 16. — azt sejti, hogy Andrássy megbizásából Ludassy volt a szerzője. A fennebb előadottakból kitűnik, hogy Andrássy elutasított magától minden közösséget e röpirattal.

[2] Andrássy báró Nopcsához, Bécs (1871) máj. 6. Gróf Andrássy-lvtár.

Mindjárt megérkezése után a Burgba ment, a hol az uralkodó — ő maga hozván szóba a dolgot — biztosította a magyar miniszterelnököt, hogy egy pillanatra sem volt eszében, őt tartani a sokat emlegetett röpirat szerzőjének.[1] Csak a kihallgatás után interpellálta Andrássy gróf Beustot, megkérdezve tőle, hogyan eshetik meg az, hogy hirlapjai őt folytonosan gyanúsítják azzal a röpirattal? Egészen csodálatos volt az erre adott válasz. Beust, a ki emlékirataiban magyar kollégáját mentegeti ugyan, de egy füst alatt azt a hitet igyekszik ébreszteni, hogy mégis hibázott,[2] — azt felelte, hogy ő ugyan nem teszi föl Andrássyról a részességet ama röpirat szerkesztésében, de nem lehet őt (Beustot) felelősségre vonni azért, ha a bécsi ujságok az ellenkezőt hiszik. A mi különben annál érthetőbb, mert a röpiratban olyan dolgok említtetnek, a melyekről a szerző csak Andrássy közvetlen környezetében szerezhetett tudomást. De most már elhagyta a magyar miniszterelnököt szokott egykedvűsége; régóta elfojtott haragja fellobbant. Súlyos szavak csapódtak Beust füléhez, szavak, a melyek bizonyosan a legélesebbek közé tartoztak azok között, a miket valaha életében hallhatott. Andrássy pontról-pontra felsorolta Beust egész politikai bűnlajstromát. Elmondotta, hogy 1870-diki magatartásával miképp sodorta volna katasztrófa elé a monarchiát, hogy ha ő (Andrássy) közbe nem lép. Kiméletlenül emlékeztette a kanczellárt ama napok egyes epizódjaira és arra, hogy — a magyar miniszterelnök javaslata ellenére — miként akadályozta meg, hogy az uralkodó közvetlenül Poroszországgal juthasson megegyezésre. Teljes joggal mondhatta a gróf a birodalmi kanczellárnak, hogy ha ezek a részletek nyilvánosságra kerülnének, egész

[1] Andrássy báró Nopcsához, (1871) máj. 6. Gr. Andrássy-ltár.
[2] Beust, id. h. II. 461. stb.

Ausztria-Magyarország megsemmisítő ítélete sújtana le reá. E tények leleplezése után mindenkinek be kellene látnia, hogy abban az esetben, ha Beust Andrássy tanácsait követte volna, nem léteznék Pontus-kérdés és Poroszország sem Oroszország iránt fejezhette volna ki háláját, azért, mert a háborúban semlegesek maradtunk. «Van-e — így aposztrofálta a magyar miniszterelnök a birodalmi kanczellárt — mindebből csak egy szó is a röpiratban?»[1] E filippika hatása alatt a magát hibásnak érző Beust szótalan maradt; önként érthetőleg, nem tudott semmit sem felelni. De igen sajátságos hat ást tehetett Andrássyramidőn, a birodalmi kanczellár, a helyett, hogy bármit is válaszoljon, felkérte magyar kollégáját, hogy most menjenek az Operába, a mely együttes megjelenésük bizonyára elnémítaná a röpiratról folyó szóbeszédet. «Miután» — írja Andrássy Nopcsa barátjának — «én nekem feltett szándékom, őtet (Beustot) száz évig helyében hagyni zavartalanul, ha Ő Felsége és a delegácziók meg vannak vele elégedve, én elfogadtam és megjelentem az Operában — zu dem grösten Erstaunen des verblüfften Publikums.»[2] Azonban Beust nem elégedett meg ezzel az egy szenzáczióval; még további látható jelét kívánta a kibékülésnek. Az Operaházban való megjelenés utáni napon levélben meghívta Andrássyt sétalovaglásra a Praterbe, e megjegyzéssel: «J'ai un cheval digne de Vous.» A gróf ez alkalommal sem vonakodott, de a mikor a találkozási helyen megjelent, a rendelkezésére bocsátott lovat, minthogy kitünő lovas volt, nem találta magához illőnek. Még bizarrabbá tette a dolgot a következő inczidens. Alig indult útnak a két gróf a Belvederéből, midőn utánuk vágtatott egy lovász, a ki Beustnak két rózsát adott át. Ezek

[1] Andrássy báró Nopcsához, (1871) máj. 6. Gr. Andrássy-lvtár.
[2] U. o.

egyikét a külügyminiszter odanyújtotta kollégájának, azt mondva, hogy a rózsákat egy hölgy — hihetőleg báró Löwenthalné, Beust barátnője[1] — közös lovaglásuk alkalmára küldötte. De ez már sok volt Andrássynak a komédiázásból. A míg a kanczellár gomblyukába tűzte a rózsát, addig a miniszterelnök a maga «szép virágát» egyszerűen a földhöz vágta, «ha valaki» — jegyzi meg gúnyosan Andrássy — fel nem szedte, most is ott fekszik.»[2] Ez a dolog természetesen nem maradhatott észrevétlenül és mindjárt másnap egész Bécsben azt kérdezték egymástól az emberek: «Hallott már a nagy históriai lovaglásról?»,[3] vagy, a mint Beust kifejezte magát, a «dualisztikus sétalovaglásról.»[4] Most már mindenki meg volt győződve, hogy minden a legjobb rendben van, Beust mitsem tarthat többé vetélytársától és szilárdabban áll, mint valaha. De a magyar miniszterelnök nagyon jól tudta, hogy a való helyzet egészen más, mint a milyennek azt — a külszín által tévedésbe ejtve — az emberek látják. A hogy Andrássy ismerte a dolgokat, Beust állását megrendültnek kellett tartania és pedig nem a részéről jövő ostrom következtében, hanem azért, mert maga a birodalmi kanczellár már régóta eljátszotta az uralkodó bizalmát. Annak, hogy a Felség még nem bocsátotta el, a mint Andrássy is tudta, fontos oka volt. A passziv magatartás, melyet kezdetben Hohenwart iránt tanúsított, a koronának is nagyon tetszett és a birodalmi kanczellárt még egyszer

[1] Löwenthal bárónė, báró Löwenthal Miksa, osztrák főposta-igazgató felesége volt. A báróné ugyanazon Löwenthal Zsófia, ki Lenau híres barátnője volt. Szül. Bécsben 1809-ben. Kleyle udvari tanácsos leánya volt. Báró Orczy naplójában úgy tünteti föl, mint a «ki Beust Egeriájaként szeretett szerepelni».

[2] Andrássy báró Nopcsához, (1871) máj. 6. Gr. Andrássy-lvtár.

[3] U. o.

[4] Schweinitz, Bécs, 1871 máj. 1.

kedvelt egyéniséggé tette.[1] Hiszen félős volt, hogy az új, például Andrássy fajtájából való birodalmi kanczellár, nem elégednék meg a csöndes szemlélődés szerepével. Hogy ha Beust kénytelen-kelletlen elfoglalt poziczióját föl nem adja, meglehet, hogy még hosszabb ideig maradhatott volna meg állásában, mint a hogy ez tényleg történt. Hanem éppen Hohenwart emelkedése és a viszonyoknak általa befolyásolt további fejlődése vitte Beustot szorult helyzetbe és kényszerítette arra, hogy tartózkodó állásából kilépjen. Most aztán keservesen megbosszulta magát rajta korábbi beleelegyedése az osztrák belső ügyekbe. Tudvalevőleg ő volt a legelső, a ki a koronát a csehekkel kötendő kiegyezés szükséges voltára figyelmeztetté, a mivel persze — a nélkül, hogy szándékában állott volna — Hohenwart útját egyengette, a kinek kineveztetése aztán az ő háta mögött és tudtán kívül következett be. Akkor ugyan azt mondották, hogy azért nem intéztek hozzá kérdést, hogy megkiméljék az ausztriai belügyekbe való avatkozás ódiumától. Azonban a valódi ok az volt, hogy féltek megbizhatlanságától, t. i. attól, hogy hamarább hozná köztudomásra a miniszterium megalakításának tervét, mint a hogy ez tanácsosnak látszott. Hohenwartnak Beust közreműködése nélkül végbement kineveztetése mindenesetre első jele volt a korona hanyatló bizalmának a birodalmi kanczellár iránt.[2] Tekintettel a káros következményekre, melyek az új belpolitikai irányzatból a külpolitikát illetőleg származhattak, Beustnak kifogásolnia kellett a Hohenwart-féle regime további fenntartását. Hallgathatott-e az uralkodó továbbra is az olyan miniszter

[1] Andrássy báró Nopcsához, Bécs (1871) máj. 6. Gr. Andrássy-lvtár. «A situatio röviden az: a császárnak semmi bizalma sincsen Beustba, de most neki sokkal kényelmesebb mint valaha volt, mert nem avatkozik az itteni belső dolgokba.»

[2] Ez Andrássy nézete volt. Báró Orczy naplója, 1871 nov. 8.

tanácsára, a ki őt most minden erejével lebeszélni igyekezett ugyanarról a dologról, a melyet előbb a legfontosabb állami érdekként a legnyomatékosabban ajánlott volt? Ferencz Józsefnek napról-napra mind jobban rá kellett jönnie, hogy birodalmi kanczellárjában nem rendelkezik többé azzal a megbízható tanácsadóval, a kire feltétlenül támaszkodhatnék. És maradhatott-e mély hatás nélkül az, hogy Hohenwart megbuktatására Beust még Andrássyt is segítségül hívta! Az uralkodó, a kinek a cseh kiegyezés annyira a szívén feküdt és a ki ennek keresztülvitelére Hohenwartot oly szívesen megtartotta volna hivatalában, nem bocsátotta meg Beustnak, hogy ez arczél-változtatása miatt kedvencz eszméjéről le kellett mondania. A Felség úgy vette észre, hogy Beustban minden tekintetben csalódott. Semmi sem következett be abból, a mit a külügyi kormányra léptekor vártak tőle és a mit ő maga kilátásba helyezett. Az uralkodó követte Beustot, a mikor ez szövetségi tárgyalásokat kezdett Napoleonnal Poroszország ellen. De a győzelmes vetélytárs remélt megalázása helyett, ennek a hatalma egyre nagyobbra nőtt, a míg végül még a német császári koronát is megnyerte. Beust egész politikai működése csak kellemetlen emlékeket idézhetett föl az uralkodó lelkében.[1] Nem lehetett többé maradása a Felség környezetében. Hogy a korona mennyire idegenkedett már a kanczellártól, világosan bizonyította az a körülmény, hogy Hohenwart lemondása után az új miniszterelnök megválasztásának kérdésében nem fordult többé Beusthoz tanácsért, hanem Andrássyhoz. Midőn a magyar miniszterelnök megkérdezte az uralkodótól, hogy ezt az ügyet már megbeszélte-e Beusttal és erre tagadó választ

[1] Báró Orczy naplója, 1871 nov. 8. «— — ő (Beust) Ő Felségének csak alkalmatlan emlékeket hagyott hátra.»

kapott, Andrássy rögtön tisztában volt azzal, hogy a korona a birodalmi kanczellárt elejtette és hogy most reá gondol mint utódjára.[1] Lónyay, Bellegarde, Hohenlohe herczeg és mások egész hangosan hirdették, hogy Beust nemsokára mint nagykövet új rendeltetési helyére, Londonba megy, Andrássy pedig bevonul a Ballhausplatzi palotába.[2] Csak egyedül a birodalmi kanczellár nem gondolt — úgy látszik — komolyan bukásának lehetőségére. «A teljes bizalom egy neme»[3] — a mint Orczy mondja — «vett erőt rajta és ez vakká tette a körülötte lefolyó események iránt. Nem látszott feltünőnek találni, hogy a Felség őt most némelykor két-három napig sem hívatja magához; pedig ez nyilvánvalóan azért történt, hogy távol tartsa az állami ügyek minden befolyásolásától.»[4] Beust kegyvesztettsége látható jeleit nem akarta észrevenni. Sokkal bizalomteljesebben ragaszkodott tárczájához, hogysem ily közelinek sejtse miniszterségének végét. Könnyűvérű, ide-oda kapkodó természetével még mindig remélt és arra számított, hogy majd visszanyeri urának és parancsolójának kegyét. Csak hogy nem volt meg az ahhoz való kedélynyugalma, hogy a hangulatváltozást türelmesen bevárja. Noha Andrássy loyális módon figyelmeztette, hogy semmit el ne hamarkodjon és a dolgok fejlődésének útját ne állja, nem volt hajlandó ezt a jó tanácsot megfogadni. A magyar miniszterelnök báró Orczy által megizente neki, hogy óvakodjék a megoldás szorgalmazásától. Az utóbb történtek után a korona nem nevezhet ki más, mint alkotmányos alapra helyezkedő osztrák miniszteriumot; tehát meglepetéstől — à la Hohenwart és cseh kiegyezés — nem lehet tartani.

[1] Báró Orczy naplója, 1871 okt. 29. Ugyanaz anyjához, 1871 okt. 29.
[2] Ugyanaz anyjához, 1871 Szt. Hubertus napján (nov. 3.).
[3] U. o.
[4] U. o.

Ennélfogva a birodalmi kanczellárnak nincs semmi szüksége arra, hogy keresse és vállalja a «dajkaságot» az új miniszterelnök személyénél. A mit annyival inkább kerülni kell, mert csak súlyos felelősséggel terhelné magát, ha a kinevezett miniszterium fiaskót szenvedne.[1] Habár ily értelemben Orczy is a legnyomatékosabban igyekezett hatni reá[2] és Andrássy biztosította, hogy az új osztrák kormány megalakításába teljességgel nem fog beleavatkozni,[3] Beust mégsem tudta elfojtani a bizalmatlanság érzését e tanácsokkal szemben. Néha úgy tetszett, mintha hallgatna ezekre, de a következő perczben már ismét más véleményen volt. «Igen, igen — mondotta ilyenkor — de hogyha a császárnak nem adok tanácsot, akkor fölöslegessé válok és ezt nem szabad megengednem.»[4] El volt tökélve, hogy hivatlanul is megjelenik az uralkodó előtt, nem törődve azzal az igazsággal, hogy a fölerőszakolt tanácsnak éppen az ellenkező eredménye lehet, az t. i., hogy nem fogadják meg. Gróf Beust már is nagyban foglalkozott a «minisztercsinálással». Azt tervezte, hogy a császárnak egy tábornokot — Mertens, Gablenz, Edelsheim, Koller személyében — javasol miniszterelnöki kinevezésre, vagy pedig szabad választást enged Unger, Stremayr, Pretis között.[5] Így aztán Beust november 4-dikén megtett még egy utolsó, persze hiábavaló kisérletet állásának megmentésére. Ellenére erős meghülésének, mely őt már napok óta otthon tartotta, a Hofburgba ment és kihallgatásra jelentkezett. Haladéktalanul az uralkodó elé bocsátották, a kihez így szólt: «A németek meg vannak puhulva, most már olcsón kap-

[1] Báró Orczy anyjához, 1871 Szt Hubertus napján (nov. 3.).
[2] U. o.
[3] Báró Orczy naplója, 1871 okt. 30.
[4] Báró Orczy anyjához, 1871 Szt Hubertus napján.
[5] Báró Orczy naplója, 1871 okt. 30.

hatók; támogatni fognak bármilyen kormányt, a mely iránt bizalommal lehetnek és ennek fejében sem liberális, sem felekezeti irányban nem fognak tovább menni; erről jót állok.»[1] Az előterjesztést a korona viselője olyan közönynyel hallgatta, a mely megfagyasztotta Beust ereiben a vért. Ez a hidegség aztán arra a kijelentésre kényszerítette, hogy kész elhagyni helyét, ha Ő Felsége nélkülözhetni véli szolgálatait, — a mire az uralkodó se igent, se nemet nem mondott. A Felség, rendes szokása szerint, a mikor határozott választ nem akar adni, egyszerűen félrenézett. Csak most jött rá Beust, hogy véglegesen ütött az órája. Noha az uralkodó már elhatározta volt, hogy megválik a birodalmi kanczellártól, ezt még sem akarta neki szembe megmondani. Igy tehát november 4-ikén Braun államtanácsos fölkereste Hofmann osztályfőnököt és értesítette az uralkodó szándékáról. Ő ezt — mondotta Hofmannak — vele bizalmasan közli, hogy Beustot erről értesítse és ne érje őt meglepetésszerűen a felhívás, hogy adja be lemondását. Hofmann, a ki nem szivesen vállalkozott kellemetlen izenetek közvetítésére, kitért a megbízás elől és kérte az államtanácsost, hogy ő maga végezze azt.[2] Braun később bizonyos felháborodással utasította vissza a föltevést, hogy személyesen intézte el a császári missziót.[3] De bármennyire letagadta is az államtanácsos, minden kétségen felül áll, hogy saját személyében jelent meg Beustnál, hogy lemondási kérvényének benyujtására rábirja. Valamint valószínűleg 1866-ban ő közvetítte a külügyminiszterium átvételére vonatkozó felszólítást, kétségtelen az is, hogy most ő vitte meg Beustnak az izenetet, hogy erről a méltóságról mondjon

[1] Báró Orczy naplója, 1871 nov. 6. Maga Beust beszélte el ezt báró Orczynak.

[2] Báró Orczy naplója, 1871 nov. 5.

[3] Przibram, «Erinnerungen» 314.

le. Braun ezt mondotta neki: «A dolog nagyon nyomja a császár szivét, Ön megkönnyíthetné ezt a lépést, valódi szolgálatot tehetne. Készülődjék tehát, hogy fölszólítás esetére, visszalépését kérelmezze».[1] Braunnak azon felől még feladata is volt, Beustnak visszalépését az arra való utalással megkönnyebbíteni, hogy az uralkodónak, tekintettel a fennforgó körülményekre többé már nem birodalmi kanczellárra, hanem csak külügyminiszterre van szüksége.[2] Beust a legnagyobb mértékben el volt keseredve a miatt, hogy őt — saját kifejezése szerint — 14 napon át úgyszólván haldokolni hagyták. Nem most, hanem közvetlenül a Hohenwart-kormány sorsa fölötti döntés után kellett volna a koronának így szólania hozzá: «Ön láthatja, hogy milyen nehéz helyzetben vagyok és hűsége bizonyítékának tekinteném, ha visszalépése által megkönnyíteni segítené reám nézve a helyzetet». Akkor ő, számolva a körülményekkel, fájdalmas érzések nélkül vett volna búcsút hivatalától, a míg most, a mikor a császár már egyedül Andrássyhoz, nem pedig hozzá fordul tanácsért, az a bántó tudat nyomja, hogy kegyvesztetten bukott miniszter.[3] Ily érzelmek viharától egész valójában feldúltan ment az uralkodóhoz, hogy felajánlja visszalépését. «A császár hidegen hallgatott meg engem», beszélte ő maga később. A birodalmi kanczellár csak azt a szárazhangú utasítást kapta, hogy elbocsátási kérvényének beadásával várakozzék még néhány napig és egyébként az egész dologról a legmélyebb hallgatást tartsa szem előtt.[4] Az utóbbit a Felség azért kivánta, mert még nem volt biztos arról, hogy a külügyminiszteri tárczát Andrássy vállalja-e. Ennek megállapítása végett még

[1] Báró Orczy naplója, 1871 nov. 7.
[2] Schweinitz Bismarckhoz, Bécs, 1871 nov. 8.
[3] Báró Orczy naplója, 1871 nov. 6.
[4] U. o.

november 5-ikén, déltájt, alig hogy a birodalmi kanczellár eltávozott az uralkodó dolgozószobájából, magához hivatta báró Wenckheimot, a személye körüli minisztert. Wenckheim aztán megbizást kapott, hogy a délutáni gyorsvonattal utazzék Budapestre és a korona nevében ajánlja föl Andrássynak a külügyminiszterséget.[1] Hangsúlyozni kell, hogy ez a lépés az uralkodó legsajátabb kezdeményezéséből fakadt, a nélkül, hogy környezetében valakivel előzetesen tanácskozott volna. Egy táviratban, melyet a felséges úr a felséges asszonyhoz intézett és a melyben tudatta vele elhatározását, egyszersmind jelezte, hogy a külügyminiszteriumi változást minden külső befolyásolás nélkül intézte el.[2] Báró Wenckheim pillanatig sem késlekedett, hogy az adott parancsnak eleget tegyen. A magyar fővárosba későn este megérkezvén, a vasuti pályaudvarról egyenesen az Andrássy-palotához hajtatott, a melynek kapui már zárva voltak. Midőn a báró a szalonba lépett, ott találta Andrássyt a feleségével, Katinka grófnéval. Wenckheim első szavai ezek voltak: «Most már komoly a dolog». A gróf mindjárt tudta, hogy barátja mi járatban van és az Ő Felsége személye körüli miniszter éles tekintetét nem kerülte el, hogy milyen mély megindulás vett erőt a miniszterelnökön, a mikor őt belépni látta.[3] Most megjött az elhatározás órája. Andrássy becsvágyát bizonyára már hosszabb idő óta, a mióta tapasztalhatta, hogy Beust miként válik napról-napra egyre lehetetlenebbé, foglalkoztatta az a gondolat, hogy a birodalmi kanczellár örökébe ő fog kerülni. Érezte magában nemcsak az arra való hivatottságot, hogy a külügyeket ügyesebb kézzel irányítsa, mint Beust, hanem a felől is biztos volt, hogy a

[1] Báró Orczy naplója, 1871 nov. 13.

[2] Ferenczy Ida Ő Méltósága, Erzsébet királyné felolvasónője, kijelentette előttem, hogy az uralkodónak ezt a táviratát látta.

[3] Báró Orczy naplója, 1871 nov. 13.

Hohenwart-féle akczióval fölkavart osztrák belpolitikában is sikerülni fog rendet teremtenie.[1] De minden önbizalma mellett, tisztában volt a nagy nehézségekkel is, a melyek abból eredhettek, hogy ilyen fontos tisztre magyar ember hivatik meg. Már régen fölvetette magában a kérdést, hogy vajon mit kell tennie, ha egyszer majd Beust állása tarthatatlanná lesz. Válasza így hangzott: «Egy dolog előttem világos, hogy nékem a Beust állását elfoglalnom csak akkor válnék kötelességemmé, ha egyszer az egész birodalom meggyőződött, hogy egyéb mentség nincsen. Ily föltétel alatt talán meg fognák bocsájtani még egy magyarnak is, ha őket megmenti. Hogy azonban ezen kilátás mennyire lehet kellemetes reám nézve, — írja egy barátjához, — arra nézve bizonyára egyenlő nézetünk lehet csak. No, de én fatalista vagyok, midőn t. i. nem függ tőlem egy helyzeten változtatni és ezért nem folytatom tovább ezen kellemetlen reflexiókat».[2] Az uralkodó is úgy érezte, hogy fölösleges érzékenykedések elkerülése végett, a sajtóban mint szükségességre kell rámutatni arra, hogy Beust utódja Andrássy legyen.[3] Hogy részére kedvező fogadtatás biztosíttassék, személyét úgy kell feltüntetni, hogy kezességét jelenti a Németországgal való jó barátságnak. Egyidejűleg a lehetőleg kész Kellersperg-miniszteriummal kivántak a német alkotmánypártnak további garancziát nyujtani, hogy megnyugtassák. Mert előrelátható volt, hogy hasonló elővigyázati rendszabályok nélkül, a fennforgó körülmények között Beust bukása a legnagyobb feltünést és a leghatározottabb bizalmatlanságot keltené ama párt körében, a mely most Hohenwart fölött győzött és abban a meg-

[1] Andrássy egy barátjához, valószínüleg Eötvös báróhoz. Kelet nélkül. Gr. Andrássy-lvtár.

[2] U. o.

[3] Báró Orczy naplója, 1871 nov. 6.

győződésben élt, hogy diadalát kizárólag a birodalmi kanczellár erélyének köszönheti. Az alkotmánypártiak, a kiknek sejtelmük sem volt a dolgok igaz lefolyásáról és nem tudták, hogy egyedül csak Andrássynak vannak lekötelezve megmentésükért, szörnyű lármát csaptak a miatt, hogy megfosztják őket Beusttól és Andrássyt teszik a helyébe. E zajongás előidézésében bizonyosan része volt Beustnak is, a ki eddigi tevékenységének színhelyéről nem hangtalanul, hanem dicsőítések között és megsiratva attól a párttól akart távozni, mely eddigelé minden alkalommal kifogásolta illetéktelen beavatkozását Ausztria belügyeibe. Ügyes kézzel keresztezte Beust azt az okosan kieszelt tervet, hogy elbocsátásának előreláthatólag kedvezőtlen hatását bevégzett tények odaállításával igyekeztek enyhíteni. Az uralkodó utasítása ellenére a birodalmi kanczellár már november 7-ikén beadta lemondási kérvényét, a melyet egészségi körülményekkel okolt meg.[1] Egyúttal kéz alatt értesítette erről a sajtót is. Beust azzal mentegette eljárását, hogy e lépést még a a cseh tartománygyűlés november 8-iki összeülése előtt kellett megtennie, mert különben az a látszata a dolognak, mintha a cseheknek hozták volna őt áldozatúl.[2] Ámbár maga Beust is meg volt győződve, hogy őneki a cseh-klerikális-feudális párt számára kell «gyógyító tapasz»-ként és Hohenwart bukásáért «engesztelő áldozat»-ként szolgálnia,[3] a nyilvánosság előtt nem akart ilyen

[1] A mint Beust Schweinitz tábornokkal bizalmasan közölte, kérvényében a következőket hozta föl: Noha még egészséges, mégis tartania kell attól, hogy egészsége cserben hagyná, ha a közelmultéhoz hasonló eseményekkel kellene szembeszállania, a mikor aztán nem volna többé abban a helyzetben, hogy az ügyeket a császár megelégedésére vezethesse. Schweinitz, Bécs, 1871 nov. 11.

[2] U. o.

[3] Báró Orczy naplója, 1871 nov. 6.

színben feltünni. Még Berlinben is, a hol Beust állását a salzburgi megbeszélések és Hohenwart bukása után tökéletesen megszilárdultnak tartották, azt hitték, hogy Beust eltávolítása a «gyóntatóatya-politika» (Beichtväter-Politik) befolyásának tulajdonítandó.[1] Beustot tényleg «engesztelő áldozatként» dobták a klerikálisok torkába; elégtételül a velük szövetkezett Hohenwart elejtéseért.[2] Úgy látszik, hogy ebben tevékenyen közreműködött Braun államtanácsos, a kit Bismarck még frankfurti szereplése idejéből a klerikális párt alkalmazkodó és tevékeny eszköze gyanánt jellemzett.[3] Talán hatással lehetett a birodalmi kanczellár elbocsátására Hohenwartnak az az igérete is, hogy a csehek tartózkodni fognak minden kellemetlen leleplezéstől és szemrehányástól, hogyha a tőlük gyűlölt szász, a kiben vereségük főokozóját látták, a külügyminiszteriumból eltávolíttatik.[4] Minden valószínüség szerint valamennyi itt felsorolt mozzanat közrehatott Beust megbuktatásában. De a nagy külügyi politika szempontja is mérlegbe esett. Midőn Andrássy, engedelmeskedvén a meghívásnak, november 8-ikán Bécsbe érkezett és az uralkodó előtt, arra való utalással, hogy Beust visszalépése veszélyeztethetné a Németországgal fennálló jó viszonyt, ellenvetéseket tett külügyminiszterré leendő kineveztetésével szemben, a Felség élénken és az őszinte meggyőződés hangján közbeszólt: Csak most válhatik éppen ez (a jó viszony), és pedig csakis Ön által, valósággá.[5] Erre Andrássy a november 8-ikán délután 5 órakor végbement kihallgatá-

[1] Bismarck Reuss herczeghez Pétervárra, Berlin, 1871 nov. 13.
[2] Schäffle, id. h. II. 68.
[3] Bismarck Reusshoz, 1871 nov. 18.
[4] Báró Orczy naplója, 1871 nov. 6.
[5] Schweinitz távirata, Bécs, 1871 nov. 9.

son kijelentette, hogy kész a külügyminisztérium vezetését átvenni.[1] Emlékirataiban Beust úgy tünteti föl a tényállást, mintha Andrássy, rossz lelkiismerete tudatában, valósággal elbújt volna előle és csak kineveztetése után kereste volna fel őt.[2] Efféle illoyalitásra a magyar miniszterelnök, a kinek Beust megbuktatásában a legparányibb része sem volt, egyáltalán nem lett volna képes. Beusttal abból az egyszerű okból nem találkozhatott, mert nem volt Bécsben. Mikor pedig odaérkezett, az uralkodónál történt kihallgatása után első dolga az volt, hogy meglátogassa Beustot és vele a legbarátságosabb módon megegyezésre jusson.[3] A birodalmi kanczellár haragja, a melyet Andrássy személye iránt még évek multán — emlékiratai megírásakor — sem birt elfojtani, abból a képzelődésből eredt, hogy csakis kizárólag a magyar miniszterelnök szorította őt ki helyéről. A mikor e meggyőződésének most Andrássy előtt is kifejezést adott, utódja felhasználta az alkalmat, hogy tiszta bort töltsön a távozó birodalmi kanczellár poharába. Megmondotta neki, hogy semmi által nem igazolt, súlyos önámításnak engedi át magát. Világos szavakban kifejtette, hogy az uralkodó semmiesetre sem hagyta volna továbbra is az ő kezében a külügyek vezetését. Ha ő — Andrássy — vonakodik helyébe lépni, akkor a korona Metternichet, Trauttmansdorffot vagy Hübnert hívta volna meg, a kiknek lobogója alatt aztán a második Hohenwart-féle kisérletre lehettek volna elkészülve.[4] Az új külügyminiszternek mindezek a kijelentései azonban aligha nyugtatták meg elődjét. Sértett hiúságának bizonyára elégtételül szolgált a búcsúlátogatás, melylyel az ural-

[1] Báró Orczy anyjához, 1871 nov. 9.
[2] Beust, id, h, II. 515.
[3] Báró Orczy anyjához, 1871 nov. 9.
[4] Báró Orczy naplója, 1771 nov. 8.

kodó november 12-ikén a ballhausplatzi miniszteriumi patolában kitüntette; nemkülönben a legfelsőbb kézirat is, melyben a Felség igen hizelgő szavakban mondott neki köszönetet «a kitartó és önzetlen odaadásért», a mivel hivatali kötelességeit egy lusztrumon át teljesítette.[1] Balzsam volt Beust fájó sebére az a túláradó magasztalás is, a miben a liberális sajtó részeltette, szintúgy a heves kirohanások, a melyeket ebből az alkalomból Andrássy ellen intéztek. Azonban a birodalmi kanczellár dicsőítései, melyeket emlékirataiban öntetszelgő színezéssel és teljes részletességgel tár elénk,[2] nélkülözik a belső igazságot. Még az 1867-iki kiegyezést is csak a revanche-politika személyes czéljaira szánta, oly politika czéljaira, mely ha megvalósul, Ausztria-Magyarországot kétségtelenül katasztrófa szélére sodorta volna. Éppen az ellenkezőjét akarta annak, a miért az akkori ujságok magasztalták: háborút, és semmi mást, mint háborút Poroszország ellen. Midőn Beustnak végre a Pontus-kérdésben erős öklöt kellett volna mutatnia Oroszországgal szemben, gyöngének és ingadozónak bizonyult és Andrássynak kellett őt erélyesebb magatartásra sarkalnia. Az osztrák belügyeket illető szerencsétlen politikája a Hohenwart-féle kisérletezésre vezetett; de aztán arra volt itélve, hogy azt maga rombolja szét. Sohasem irányította a monarchia dolgait magasabb, hanem mindig csak egyéni szempontokból és nem mulasztotta el, hogy saját magánérdekének is jelentékeny szerepet juttasson. Békésen és némán tűrte el a sokatmondó szemrehányást, hogy a török sorsjegyek ügye jobban a szivén fekszik, mint a törökök sorsa.[3]

[1] Az 1871 nov. 8-iki kéziratot l. Beustnál, II. 516. Az ott nov. 1-jére jelzett keltezés sajtóhiba.

[2] Beust, id. h. II, 47. fejezet.

[3] «Der österreichische Oekonomist» 1871 márcz. 25.: «Die speculative Politik». Lásd Schäffle id. h. I. 161. «Ein erster Zusammen-

A monarchia érdekeinek szempontjából sokkal eredményesebb és fényesebb pályafutásra tekinthetett vissza az eddigi hivatalától most megváló magyar miniszterelnök. Nem háborús czélokra, hanem hogy az alapjaiban megrendített Ausztriát és Magyarországot új erőhöz juttathassa, alkotta meg Deákkal együtt az 1867-iki kiegyezést. Teljes joggal mondhatta: «Magamért és utódaimért büszke vagyok arra, hogy létrehoztam az 1867-iki kiegyezést, valamint azt, hogy Magyarország királya a legnépszerűbb uralkodó Európában és hogy a birodalom védelmére egész Magyarország rendelkezésére áll».[1] Áthatva a legtüzesebb és legnemesebb hazaszeretettől, beoltotta honfitársai lelkébe a még mindenesetre sokféleképp vitatott elvet, hogy Magyarország fennállása csak az alkotmányos Ausztriával való szövetségben és az által van biztosítva, ha Ausztria-Magyarország megtartja nagyhatalmi állását. Minisztersége folyamán Magyarországnak új véderőtörvényt adott, szabályozta Horvátország és Fiume viszonyát az anyaországhoz, keresztülvitte a katonai határőrvidék megszüntetését. Minden törekvése arra irányult, hogy Magyarországot nagygyá és virágzóvá tegye és ezáltal hatalmas tényezővé a monarchia sorsának intézésében, a melynek új neve: Ausztria-Magyarország, messzire hangzó hirdetője volt annak, hogy a magyar nemzet a korábbi időkhöz képest más, előnyösebb helyzetbe került. A mennyire miniszterelnökségének rövid ideje alatt — a mikor alapjában mindent újonnan kellett megalkotnia — egyáltalán tehette, igyekezett hazájának nem csupán politikai, de kulturális életét is fejleszteni. Senkisem tudta jobban, mint ő, a ki éveket töltött Angliában és Francziaországban, hogy e tekintetben mennyi még

stoss mit Beust», és Heinrich Pollak, «Dreissig Jahre aus dem Leben eines Journalisten», II. köt. 182 l. «Beust und die Türkenlose».

[1] Przibram, «Erinnerungen», 387.

a tennivaló a nyugati műveltséghez képest elmaradt Magyarországon. Főként fájlalta a főváros elhanyagolt állapotát és elhatározta, hogy ennek véget vet. Gróf Széchenyi Istvánhoz hasonlóan, az a megvalósításra érdemes eszmény lebegett előtte: hogy Pest és Buda városokat az egész királyság nagy virágzó középpontjává tegye, a mely termékenyítőleg és buzdítólag hasson az ország minden pontjára és a külföld szemében is látható jele legyen a megeredt virágzásnak. A főváros szépségét és föllendülését Magyarország állami önállósága legbiztosabb zálogának vallotta. A Duna két partján elterülő testvérvárosokat újon építendő hidak kössék össze, szabályozván a forgalmat.[1] De gondját mindenekelőtt a hatalmas Duna folyam szabályozása sokasította, egyrészt azért, hogy Budapest — a mint ettől kezdve Pestet és Budát nevezték — megoltalmazva lehessen az eddig évenként felújuló árvíz-veszedelemtől, másrészt pedig, hogy a hajózhatás akadályaitól megszabadított Dunát az ország javára a kereskedelem szolgálatába állíthassa. E tervek keresztülvitelére a koronától[2] és az országgyűléstől[3] az állami támogatás igénybevételének engedélyezését kérte és kapta meg. Mindezek az áldásos intézkedések csak úgy voltak keresztülvihetők, hogy Andrássy — nem úgy, mint Beust — szünetlenül abban fáradozott, hogy a monarchia békéjét megőrizze, a minek legmeggyőzőbb bizonyítékát 1870-ben a német-franczia háború kitörésekor adta.

Andrássyt, midőn a külügyminiszterségre meghivatott, ha végig tekintett sikerrel teljes multján, az az érzés tölthette el, hogy az ország dolgát a lehető legjobban végezte. Minden oly szilárd alapon nyugszik — mondotta, — hogy

[1] Lederer, I. 315.

[2] Andrássy 1870 febr. 7. és márcz. 3. fölterjesztései. A magyar kir. miniszterelnökség irattára.

[3] Lederer, II. 272. stb. és 282. stb.

akár a tizenegy esztendős fiam is lehetne Magyarország miniszterelnöke.[1] Ezzel a tudattal hagyta el Magyarországot, a melynek talajában gyökeredzett és a melynek talajából merítette minden erejét, a mire új méltóságának küzdelmei közepett szüksége volt. Andrássy tudta — és egy, a bécsi feudális körökhöz tartozó grófné nyiltan meg is mondotta — hogy iránta az osztrák arisztokráczia, különösen a feudális része, ellenséges érzülettel van.[2] E főrangú nemzetségek nem birták elviselni, hogy minden hagyomány ellenére magyar ember lett a külügyminiszter, a kit betolakodónak néztek a sok század óta sajátjuknak ismert dominiumukba. Épp oly kevéssé táplált Andrássyval szemben barátságos érzelmeket Bécs város német lakossága. Attól féltek, hogy deposszedálja az osztrák-németeket a tőlük elfoglalva tartott állami kanczelláriából. Hiszen erről az oldalról már régebben keztyűt dobtak volt neki e szavakkal: az az államférfiú, a ki a Lajthán innen kisérletet merne tenni a magyarosításra, «vagy a nevetségessé válásnak vagy az enyészetnek induló Ausztriának átkát» vonná magára.[3] De nemcsak az osztrák-németek többé-kevésbbé nyilvánuló ellenszenvével, hanem a csehek neheztelésével is számolnia kellett Andrássynak. Mindenfelől gáncsot vetettek lábai elébe. Egyéb tehetségeinek elismerése mellett — melyeket (mondák) csak érvényesítsen továbbra is, de a saját hazájában — ellenfelei még azt is eltagadták tőle, hogy diplomácziai képessége volna. Andrássy, mondották, egyátalán nem való külügyminiszternek. Viszont azonban honfitársainak nagy volt az öröme a kinevezés fölött. Magyarországon büszkék voltak arra, hogy — legelőször a monarchia

[1] Báró Orczy anyjához 1874 nov. 19.
[2] Báró Orczy naplója, 1871 nov. 14.
[3] «Neue Frei Presse», 1869 jan. 5.

ennállása óta — magyar államférfiút szemeltek ki a külpolitika vezetésére. Ennek méltatása szolgál alaphangjáúl azoknak az üdvözlő iratoknak, melyekkel Andrássyt akkor az ország minden részéből elárasztották.[1] Az örömmámor első perczeiben észre sem vették, hogy Andrássy távozása milyen súlyos csapást jelent Magyarországra nézve. Még Deák is, a kit Andrássy beavatott a titokba, biztatta sok esztendei munkatársát, hogy engedelmeskedjék királya hívó szavának.[2] Aggódva, hogy ellenkező esetben a külügyminiszterség magyarellenes kézbe kerülhetne és a reakczió megint nagy befolyásra tenne szert, «az öreg úr» szinte kötelességévé tette barátjának a külügyi tárcza elfogadását.[3] Habár Deák az akkori viszonyok nyomása alatt megadta beleegyezését, mégis Eötvöshöz hasonlóan, tisztában volt Andrássy Bécsbe költözésének egész jelentőségével. Alig egy évvel később ezt írta neki: «Isten jó kedvében adott Téged nekünk, csak az a kár, hogy duplikátumot nem teremtett, mert két példányra volna szükségünk, egyikre Bécsben, másikra itt».[4] Mikor búcsúztak egymástól, így szólt Andrássyhoz: «Most a spiritusz elmegy és — itt saját magára gondolván — csak a flegma marad».[5] Tényleg ötletekben gazdag, szellemes és hozzá még őszinte, becsületes, határozott jellemű ember vette a kezébe a monarchia külpolitikáját. Duzzadó erővel és czéltudatosan, a milyennek mutatta magát hazájában eddig is, jelent meg új működési körében Andrássy, a kinek ez volt jelszava: «Csak semmi félrendszabály». Áldatlan ballhausplatzi politizálás esztendei után, végre megint olyan miniszter

[1] Az üdvözlő iratok megvannak gróf Andrássy levéltárában.

[2] Báró Orczy naplója, 1881 nov. 8.

[3] U. o.

[4] Deák Andrássyhoz, 1872 aug. 11. Gr. Andrássy-lvtár.

[5] Báró Orczy naplója, 1871 nov. 19.

állott a külügyek élén, a ki fel tudta szabadítani Ausztria-Magyarországot elszigeteltségéből és a monarchia részére a német szövetségben megalkotta a dús belső erők nyugodt kifejlődésének és érvényesülésének szilárd alapját. Nemcsak Ausztria-Magyarországra, de egész Európára nézve nagy szerencse volt az, hogy a gróf Andrássy ellen 1851-ben meghozott halálos itéletet nem hajthatták végre. Az elitélt felségárulótól a külügyminiszterig, — Andrássy pályafutásának e két határjelzője között, a hatalmas változások minő tömegét foglalja magában a monarchia története! Ausztria-Magyarország életrevalóságát bizonyítja az a körülmény, hogy lehetséges volt a viszonyok és nézetek ily gyökeres átalakulása. Andrássy sohasem küzdött a monarchia ellen, a melynek fenntartása a szívén feküdt, hanem csak rossz miniszterei ellen. Midőn ezek legyőzve a porondon hevertek, egész erejét a monarchia szolgálatának szentelte. Mint külügyminiszter is éppen ilyen áldásos tevékenységet fejtett ki. Ennek ecsetelése a jelen mű második kötetének a tárgya. Gróf Andrássy Gyula neve az osztrák-magyar monarchia és Európa történetével minden időkre össze van forrva, már csak a német-osztrák-magyar szövetség következtében is, melyet Bismarck herczeggel együtt alapított meg, és a mely ma is fennáll teljes erejében.

